

Ke tti Ma ne to wa O ta tti mo ni

**Selections
from the Bible
in the Meskwaki language**

with Alphabet

Ma ni tta i ni o tti ki na e me nwa wi ya ni
ka o ni e me nwe ne mi ya ni ni na,
ki na ki ki wi te mi ne ki be ma te si ya ni
ka o ni i wi tti e na ni ta ta gi ki na ka ki ke wi.

Psalms 23:6

Wycliffe[®]
BibleTranslators

**Ke tti Ma ne to wa
O ta tti mo ni**

*Selections
from the Bible
in the Meskwaki language*

with Alphabet
[sac]

Translation by
© 2008, Wycliffe Bible Translators, Inc.

Illustrations used by permission of ©David C. Cook
Publishing Co., 1978

Web version

© 2021, Wycliffe Bible Translators, Inc., Orlando, FL
35862-8200 USA
(<http://www.Wycliffe.org>)

www.ScriptureEarth.org

© 2021, Wycliffe Bible Translators, Inc. All rights reserved.
This translation is made available to you
under the terms of the Creative Commons license
(Attribution-Noncommercial-No Derivative Works).
<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0>

Alphabet

NOTE:	da	de	di	do
	dwa	dwe	dwi	dwo
	ga	ge	gi	go
	tta	tte	tti	tto
	ttwa	ttwe	ttwi	ttwo

These particular syllables are written this way, but they are pronounced differently than in English

a (au)	e (eh)	i (ee)	o (oo)
ba	be	bi	bo
ka	ke	ki	ko
ma	me	mi	mo
na	ne	ni	no
sa	se	si	so
ta	te	ti	to
ya	ye	yi	yo
wa	we	wi	wo
da (sha)	de (she)	di (shi)	do (sho)
ga (kwa)	ge (kwe)	gi (kwi)	go (kwo)
bwa	bwe	bwi	bwo
mwa	mwe	mwi	mwo
twa	twe	twi	two
dwa (shwa)	dwe (shwe)	dwi (shwi)	dwo (shwo)
swa	swe	swi	swo
tta (ja)	tte (je)	tti (ji)	tto (jo)
ttwa (jwa)	ttwe (jwe)	ttwi (jwi)	ttwo (jwo)
bya	bye	byi	byo
kya	kye	kyi	kyo
mya	mye	myi	myo
nya	nye	nyi	nyo
ska	ske	ski	sko
sky'a	sky'e	sky'i	sky'o
skwa	skwe	skwi	skwo

This alphabet is printed with the permission of the Title VII Advisory Committee.

Contents

Old Testament

Genesis	1
Exodus 20.1-17	179
Psalm 14.	181
Psalm 22.	182
Psalm 23.	186
Psalm 51.	187
Psalm 139	190
Jonah a	193

New Testament

Luke a	203
Philippians.	347
1 Peter	365

Alphabet Chart	iii
Holy Land Map	202

Genesis

Na i na i Ke tti Ma ne to wa E ki di to te e
A ki ka o ni TTa ki Ke ko i A be me ki

1 ¹Na i na i e a ski we bi ke ke e, Ke tti Ma ne to wa
e ki di to te e a ki ka o ni tta ki ke ko i
a be me ki. ²I ni na i tta i a ki ki a gi ye to ke
ke ko i i di na ga ke e, de ski se no ge ni ka o ni
ke kye te na mi me ko e wi sa ki be ko te ya ke e
a gi te bye ki e ne di wi ma ma te bye ya ke e. Ke tti
Ma ne to wa o no ke na wa ni i na i ki wi ta ni ge ni
a gi te bye ki.

³I ni ni Ke tti Ma ne to wa, “I wa se ya wi,” i yo ge ni
ka o ni i ni e wa se ya ke e. ⁴E wa se ya ni ki ni
e me nwa ba ta ke e, ka o ni e a ya be to na ke e
i wa se ya ni ki ka o ni na ka tti i be ko te ya ni ki.
⁵I ni ye to ke, wa se ya wi ka o ni te be ki,
e i di te ka ta ke e. I ni ye to ke e a na gi i ke e
ka o ni e ke ke de ye ba i ke e. I ni ye to ke
e ne ko to ko na ka ke e.

⁶⁻⁷Ne bi tta ki ma ta ko a no ge ni a ki. I ni tta i
Ke tti Ma ne to wa ma ni e i te e, “A te sa
ke ko i i ba si ka a ki i ni ne bi ni dwi
(2) ta ki ne bi sye ni i a te ki.” I ni tta i
Ke tti Ma ne to wa e a di to te e i ni ka o ni
e ke ka a ke e “ki de gi” ka o ni ni a ne ta a gi tti
ki de ko ki e a to te e, a ne ta me tti ki i na i
ki de ko ki. ⁸I na i tta i ni tte wi ne ki ni dwi (2)
e a te ke e ne bi e ke ke ki na wa tti se ke e ni
“ki de gi” e di te ka ta ke e. I ni ni e a na gi i ke e
ka o ni e ke ke de ye ba i ke e, ni do na me ki
e wa se ya ke e.

⁹I ni ni Ke tti Ma ne to wa ni e ba ko we te e,
“Ma ni ne bi me tti ki ki de ko ki

i tta ki ma wa tti mi ka twi ka o ni a ki
 i mo ke ske wi." I ni tta i ye to ke ni e i di ke ki.
¹⁰Ka o ni e ba wi a te ni ki ne bi i ni ye to ke a ki
 e i di te ka ta ke e ka o ni e tta ki ma wa tti ta ke e
 ne bi ke tti ka mi wi e i di te ka ta ke e.
 I ni ye to ke ni Ke tti Ma ne to wa ni
 e me nwa ba ta ke e.

¹¹I ni ni Ke tti Ma ne to wa na ka
 e ba ko we te e, "A ki ki tta ki a tti ba na ki tti
 ke ko i i sa ke nwi me te ko ni, ma di skye ni,
 ka o ni mi tti ki we tti mi ka ki i sa ke ki."
 I ni tta i ye to ke ni e i di ke ki. ¹²Ke te na ni
 e we bi sa ke ke e a tti ba na ki tti ke ko i
 a ki ki. I ni ye to ke ni Ke tti Ma ne to wa ni
 e me nwa ba ta ke e. ¹³I ni ni e a na gi ke e
 ka o ni e ke ke de ye ba i ke e, ne so na me ki
 e wa se ya ke e.

¹⁴I ni ni Ke tti Ma ne to wa e ba ko we te e,
 "A te tte wa se da we mi ka te ki ni a be me ki
 ki de ko ki i wa se da we mi ka to ni wa se ya ki
 ka o ni be ko te ki i wa se da we mi ka to ni.
 Ma a ni e me gi na we me gi ki ta ta ki
 na i na i i da wi we na ni i i da wi ki,
 ka o ni i ke ki no so ki e ta swi wa ba ki ni
 ka o ni e ta swa wa i ne ka ki ni. ¹⁵Ma a ni
 wa se da we mi ka te ki ni a be me ki ki de ko ki
 i wa se de ki a ki ki." I ni tta i ye to ke ni
 e i di ke ki. ¹⁶Ke tti Ma ne to wa ni ni dwi (2)
 e ki di to te e ne di we da we mi ka te ni ki ni.
 A wa si me i e bi te de ki i wa se da we mi ka ki
 e wa se ya ki ka o ni a te na wi e bi te de ki
 i wa se da we mi ka ki be ko te ki. A na ga i me ko
 e yi ki ki di a ge ni. ¹⁷Ke tti Ma ne to wa ma
 a i tta ki i na i a sa ge ni a gi tti ki de ko ki
 i wa se de ki a ki ki, ¹⁸ka o ni a wa si
 i a bi te de ni ki e wa se ya ni ki ka o ni a te na wi
 i a bi te de ni ki e be ko te ya ni ki. I na i
 o tti ni i ka ski a ya be to na me ki e wa se ya ki
 ka o ni e be ko te ya ki. I ni ye to ke ni Ke tti
 Ma ne to wa ni e me nwa ba ta ke e. ¹⁹I ni ni

e a na gi ke e ka o ni e ke ke de ye ba i ke e,
nye wo na me ki e wa se ya ke e.

- ²⁰ Ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni e ba ko we te e,
“I ne di wi ma ne wa i be ma te si ta ke tti ka mi ki.
Ka o ni ni wi ske no a ki i ga bi sa wa tti
ki de ko ki.” ²¹I ni ye to ke ni Ke tti Ma ne to wa
e ki di a te e me ma ke ki ne ni tti i ko wi ye a i
i ki wi ta ni tti ke tti ka mi ki ka o ni tta ki
a tti ba na ki tti e di ki ni tti i i be ma te si ni tti
na me bye ki i ki wi ta ni tti. Ne di wi ma ne ge i ki
e ta di wa tti a tti ba na ki tti e di ki tti ki
na me bye ki. Ka o ni e yi ki ki di a ge ni
e ta di ni tti a tti ba na ki tti e di ki ni tti i
wi ske no a i. I ni ye to ke ni Ke tti
Ma ne to wa ni e me nwa ba ta ke e. ²²Ka o ni
Ke tti Ma ne to wa e ke te mi na wa te e ma a i
na i na i e a tti mo a te e, “Ki ma ne a bwa
i ni ki e gi ki na me bye ki ke tti ka mi ki.” Ka o ni
e yi ki i ni ye to ke e i na te e wi ske no a i
i ne di wi ma ne ni tti a ki ki. ²³I ni ni e a na gi ke e
ka o ni e ke ke de ye ba i ke e, nya na no na me ki
e wa se ya ke e.
- ²⁴ Ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni e ba ko we te e,
“E ta di wa tti a tti ba na ki tti be be ki ni ki tti ki
i be ma te si wa ki a ki ki, i o ta wi ma so tti ki,
ka o ni tta ki i i di ki ni tti ki yo ta ni tti i, ka o ni
tta ki e di ki tti ki ba wi ka ski o ta wi ma so tti ki.”
I ni tta i ye to ke ni e i di ke ki. ²⁵Ka o ni Ke tti
Ma ne to wa ni e a di a te e tta ki e di ki ni tti i.
Ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni e me nwa ba ta ke e.
- ²⁶ Ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni ma ni
e i no we te e, “Ni a di a wa ki me to se ne ni wa ki
e di ki ya ni i i di ki tti ki. Ni mi na wa ki
i ka ski we we ne ne ma wa tti ne me sa i ka o ni
wi ske no a i ka o ni ne no so i ka o ni tta ki a ki
ka o ni tta ki ko ta ka ki ki wi ma ma tti tti ki
a ki ki.”
- ²⁷ I ni na i ye to ke ni Ke tti Ma ne to wa e ki di a te e
me to se ne ni wa i

wi na e di ki tti e i di a te e.
Ne ni wa i ka o ni i ge wa i i ni ni e ki di a te e.

²⁸Ke tti Ma ne to wa e ke te mi na wa te e
na i na i e a tti mo a te e, “Ki a sa bwa
a be no a ki ka o ni i ne di wi ma ne e ge
i ki wi ta ye ge wa ni na we a ki ki ka o ni
i we we ne ne ta me ge tta ki ke ko i a yo i
a ki ki. Ki we we ne ne ma bwa ne me sa ki
ke tti ka mi ki ki wi ta tti ki ka o ni wi ske no a ki
ki wi sa tti ki a gi tti ki de ko ki ka o ni tta ki
be ma te si ta ki wi ma ma tti ta a ki ki.

²⁹“Ki mi ne ne bwa tta ki a tti ba na ki tti
sa ke ki ke ke ska mo mi ka ki a ge mi ni a ki ki
ka o ni e yi ki tta ki a tti ba na ki tti sa ke ki
e o tti mi ka ki ke ski mi tti ki ke ke ska mo mi ka ki
a ge mi ni. I ni ni ki nwa wa i mi tti ye ge.

³⁰Ka o ni tta ki ke ko i e ski ba kya ki sa ke ki
ne mi na wa ba wi ka ski o ta wi ma so ta a ki ki
ka o ni tta ki e di ki ta wi ske no a ki wi sa ta
ka o ni tta ki me ko ki yo te ne ni wa ki ka o ni
i ni e yi ki e di ki tti ki ka o ni tta ki ke ko i
ne mo mi ka ki. I ni ni wi nwa wa i mi tti wa tti.”
I ni tta i ye to ke ni e i di ke ki.

³¹Ka o ni Ke tti Ma ne to wa
tta ki ne di wi me nwa ba ta mo ge ni tta ki
ki di to tti. I ni ni e a na gi i ke e ka o ni
e ke ke de ye ba i ke e ko twa di ka (6)
ta so na me ki e wa se ya ke e.

No i ka (7) E wa se ya ke e

2 ¹I ni tta i e di Ke tti Ma ne to wa ki di to te e a ki
ka o ni tta ki ke ko i a be me ki.

²Na i na i e ko twa di ka na ka te ni ki ni
Ke tti Ma ne to wa e ki de wi te e
o mi ke tte wi we ni. E no i ka na ka te ni ki ni
ye to ke e ba wi mi ke tte wi te e. ³I ni tta i
Ke tti Ma ne to wa e no i ka na ka te ni ki ni
e wa se ya ni ke e ni i ni wa se ya wi ni

e ke tta wa i ni ki to te e ka o ni
 e sa sa ge ni ki to te e. We tti i ni e da wi te e
 i ni na i ye to ke ni e tta ki ki de wi te e na i na i
 tta ki ke ko i e ki di to te e. I ni ni no i ka
 (7) e wa se ya ni ke e e ba wi mi ke tte wi te e.
 No i ka na ka te ni ki wa se ya wi ni
 ma ma to mo wi wa se ya wi, i na tti a ga bi wa tti
 me to se ne ni wa ki, i me ge ne me ko tti ta ta ki
 i di e ki di se to te e.

⁴I ni tta i e ne mi i da wi te e Ke tti Ma ne to wa
 e a di to tti ma ni a ki ka o ni tta ki ke ko i
 a be me ki.

**Ke tti Ma ne to wa E ki di a te e Me to se ne ni wa i
 Na ka tti E a tti mo e na ko we**

Na i na i Ke tti Ma ne to wa, Ne na e ne me na ga,
 e ki di to te e ma ni a ki ka o ni tta ki ke ko i a
 be me ki,⁵a gi me i ke ko i sa ke ke e i na i a ki ki
 a wa i na ko tti Ke tti Ma ne to wa, Ne na e ne me na ga,
 a gi me i bye mi ki to te e i ke mi ya ni ki. A gi
 me to se ne ni wa ki i na i me i a wi wa te e
 i a tti ke wa tti ka o ni i be me na mo wa tti a ki.

⁶I ni na i tta i e ye ba wi ke mi ya ki a te ki, ne bi
 me me nwi na i ke tti mi ka to ge ni a ki ki o tti ka o ni
 e ne bi to mi ka te ke e a ki me so te wi.

⁷I ni ni Ke tti Ma ne to wa e a na ke na te e
 ne ni wa ni a ki ki o tti. A wa i ne ki ni o kya ne ki
 e bo ta ta ma wa te e o ne mo we ni we tti mi ka ki
 e be ma te si ki ka o ni e be ma te si a te e.

⁸I ni ni Ke tti Ma ne to wa ne ni wa ni i na i
 e a di ta wa te e i o wi ki ni tti we we ne te ni ki
 we tti wa ba ki i di. Eden i i di te ka te ge ni. Ma a ni
 ki da ke na tti ni ni ne ni wa ni i na i ni e ba ki se na te e.

⁹Ke tti Ma ne to wa tta ki a tti ba na ki tti
 we we ne te ni ki ni me te ko ni a tti ke ge ni ka o ni
 e be me na ki i sa ke ni ki i na i. I na i ni e sa ke ni ke e
 ne di wi wi ka ni ki ke ski mi tti ki. I na i tta i tte wi ne ki
 ne ko ti (1) me te gi a te ge ni. We wi ye i ge na tta i
 i na i o tti i mi tti ge ni o te te na sa ka ki ke wi
 me to se ne ni we ni. A yo i e yi ki tte wi ne ki

a te ge ni ko ta ki me te gi. We wi ye i ge na i na i o tti i mi tti ge ni i ka ski ke ke ne ta mo wa tti a wa i ni e di me nwi ke ni ki ka o ni e di ma tti ke ni ki.

¹⁰I na i tta i Eden e ki si bo wi e we bi be mi ta ke e ka o ni ni e di ka wi se to mi ka ke e i na i a ki. I na i o tti e ne nye skwi ta ke e ka o ni nye wi (4) si bo wa ni i na i o tti e ne nye skwi mi ka ke e. ¹¹Me ne ta mi tta i ni si bo wi Pishon i i di te ka te ge ni. A wa i ne ki a ne mi i di wa wa ki ta no ge ni Havilah i e di te ka te ki a ki. A wa i ni e a te ki e ni wa ki te ki e sa wa be ka ki bi ya be gi. ¹²E ni wa ki te ki e sa wa be ka ki a te wi Havilah e ki, ka o ni ne di wi me nwi ya ga ki se swa o ni ka o ni ne di wi a ni wa be ke te ki ni mi da ta be ka ki ni a se nye ni. ¹³A ne ko tti e di te ka te ki si bo wi Gihon i, a wa i ne ki a ne mi i di wa wa ki ta no ge ni Mesopotamia i e di te ka te ki a ki. ¹⁴Ne so na me ki ni si bo wi Tigris i e i di te ka te ke e. A wa i ne ki ma ni we tti wa ba ki o tti na we be mi di ta no ge ni Ashur i e di te ka te ki o te we ni. Nye wo na me ki si bo wi i ni Euphrates i e i di te ka te ke e.

¹⁵Ki di ko tti yo we ba ki se ne wa ma a ni ne ni wa ni Ke tti Ma ne to wa Eden i e di te ka te ni ki a ki i a tti ke ni tti i a ka wa ba ta mi ni tti ka o ni i be me na mi ni tti. ¹⁶Ke tti Ma ne to wa ma ni ni e i na te e ma a ni ne ni wa ni, “Me di me ko na i ma a ni ke ko i sa ke no ge ni mi tti ki me te ko ni ki ka ski mi tti, ¹⁷me de we na wi na ka ta ma ni ne ko ti (1) me te ko ki o tti wi se ni ka ni. I ni ni ne ko ti (1), a gi. De ski ne ko ti (1) me te gi sa sa ge ni wi i ba wi o tti mi tti ki. Ma ni me te ko ki we tti ke ki a wa i ni mi di we mi ka ki i ke ke ne ta me ki a wa i ni me nwi ke ki ka o ni me tti ke ki, ka ta mi tti ka ni i na i o tti me te ko ki. I ni na i wi ke na i na i mi tti ya ne ke ko i i na i we tti sa ke ki me te ko ki ki na ke kye te na mi me ko ki ne bo i.”

¹⁸I ni ni Ke tti Ma ne to wa ma ni e i te e, “A gi me nwi ke ni ki ni ma na ne ni wa e ne ko ti i tti. Ni a di ta wa ma na ne ni wa ko ta ka ni i a se mi e ko tti ni e yi ki i wi tti e ko tti ni, na ka tti i ki wi te me ko tti ni.”

¹⁹I ni tta i Ke tti Ma ne to wa e a na ke na te e
 a ki ki o tti tta ki e ta di ni tti ki yo sa ni tti i,
 ki yo ta ni tti i ko wi ye a i, ka o ni tta ki
 wi ske no a i ki wi sa ni tti i. Ma a i ni a wa i ne ki
 ne ni wa ni e bye ta wa te e i ke ke ne ta mi ni tti
 ma a i i i di te ka na ni ge ni. I na i o tti ye bi ni
 i ni i e di ke ke ne ta ko si ni tti. ²⁰I ni ni ne ni wa
 e ta di ni tti e wi swi a te e ke ski o ta wi ma so ni tti i,
 ka o ni e ta di ni tti wi ske no a i, ka o ni e ta di ni tti
 ba wi ka ski o ta wi ma so ni tti i ko wi ye a i me de we na
 ma a i e ta di ni tti e di ki tti a gi i di ki ni te e ka o ni
 e ba wi ka ski a se mi e ko te e.

²¹I ni ni Ke tti Ma ne to wa ma a ni ne ni wa ni
 e wi di ki ne ba a te e. E ye di tta i ta di ne ba ni te e
 ma a ni ne ni wa ni, Ke tti Ma ne to wa ne ko ti
 (1) a ka ni na mi o ka ke ki e te ni ki ne ko ti
 (1) a bi ka yi a ta be na ma wa ge ni ka o ni
 e ne ya bi ke ba na a ke e
 o na me ska ya ni
 we te na ke e a ka ni.

²²Ke tti Ma ne to wa ni
 e a na ke na te e i ge wa ni
 i na i o tti a ka ne ki
 e a ta be na ma wa tti yo we
 ne ni wa ni, ka o ni ni
 a wa i ne ki ne ni wa ni
 e ki wi ta ni tti
 e ta di ba ki se na te e
 i ni ni i ge wa ni.

²³I ni ni ne ni wa ma ni e i te e,
 “Me ta ska tti! I ni tta i e na ba ta ni ya ni
 e na ba ta ni ta e a bi tti.
 O to ka na ma ni me to tti ni na ne to ka na ma ni,
 ka o ni o na me ska ya ni me to tti ni na
 ne na me ska ya.

I ge wa i i di te ka na so wa ma na a wa i ne ki
 ko tti ne ni wa ni o te na so wa.”

²⁴I na i o tti ye bi ma ni tta i ne ni wa we tti o tti ka na tti
 o me so ta na i ka o ni e ta ta gi wa tti i o wi wi tti ni
 o wi wa ni ka o ni ta ta gi ni e ne ko ti i wa tti.

© 1996 David C. Cook

²⁵ Ma na tta i ne ni wa ka o ni i ge wa a gi ke ko i
be se ka mo wa te e o de ki ta ka nwa wi me de we na
a gi me ne di te e wa te e.

**Me to se ni wa ki E i ko wa tti Ke tti
Ma ne to wa ni E ba wi na ka ta mo wa tti**

3 ¹I ni tta i ni, ki yo te ne ni wa tta i
ma wa tti ne bwa ka ta tta ki ma a i
ba wi ka ski o ta wi ma so ni tti i i wa ni ma tti
me to se ne ni wa i Ke tti Ma ne to wa ki di a tti i.
Ma na ki yo te ne ni wa ma ni e na na to ta wa te e
i ge wa ni, “Ke kye te na mi Ke tti Ma ne to wa ma ni
ke te ko bwa a gi ke i ma ni i mi tti ye gi ni ke ko i
sa ke ki a yo i me te ko ni ke ti ka na ki ki?”

²I ge wa ni ma ni e i te e, “Ne wi to ka ko be na i mi tti
ya ke ke ko i sa ke ki tta ki me te ko ki o tti a yo i ke
ti ka ne ki, ³me de we na Ke tti Ma ne to wa e di ya me tti,
‘Ma ni me te gi tte wi ne ki ke ti ka ne ki,’ Ke tti
Ma ne to wa e di ya me tti, ‘Ki nwa wa ka ta mi tti ke ko,
a gi i ta ke na me gi ni i ba wi ta ta ki ne bo i ye ge.’”

⁴Ki yo te ne ni wa ni ma ni e i na te e i ge wa ni,
“Ke kye te na mi ma i ki nwa wa a gi i ne bo i ye gi ni.
⁵Ma ni ma i we tti Ke tti Ma ne to wa i ni i ne na ge
ke ke ne ta mwa na i na i ki nwa wa wi se ni ye ge
i ni ki a na wa bwa Ke tti Ma ne to wa. Ki nwa wa
i ka ski ke ke ne ta me ge me nwi ke ki ka o ni
me tti ke ki, tta ki me ko ke ko i.”

⁶Ma na tta i i ge wa e ne ta ke e sa ke ni ki
me te ko ki o tti e ne di wi wi ka ba ta ni ni ke e
e yi ki me ko e me nwa ba ta ni ni ke e. E yi ki me ko
i ge wa e ne ne ki te e te e ke ke ne ta mo ge ni
wi se ni te sa ke ni ki me te ko ki o tti i me se ne ta ki.
I ne bwa ka tti. I na i ni a ne ta sa ke ni ki me te ko ki
e a ta be na ke e ka o ni e wi se ni te e. E yi ki me ko
a ne ta e wi se ni tti a wa te na ma wa ge ni
o na be ma ni ka o ni wi na e yi ki ni e wi se ni te e.
⁷Ko gi me ko e ki di tta i me ko wi se ni wa te e ma ni ni
e mi na wi te e wa te e e ba wi ke ko i be se ka mo wa tti.
Ta ta ba ko ni ni e ta ta ko na mo wa te e
i ke bi bi se ka mo wa tti.

⁸E na gi ni ki ni na i na i e we bi ta kya ni ki
a wa i na ni ni e ka ski a wa te e Ke tti Ma ne to wa ni
e ki wi be me ka te e ke ti ka ne ki ka o ni i na i ni
e me te ga ga wi ni ki e ka ki so ta wa wa te e.

⁹Me de we na ni Ke tti Ma ne to wa ne ni wa ni
e ka no na te e, “Ta na i ya bi e ki wi ta ya ni?”

¹⁰Ma ni ni e i te e ma na ne ni wa, “Ke ka ski e ne
i na i ke ti ka ne ki. Ne ko ta i ne wi ya ni, a gi tta i
tta ki ke ba o wa ni ni. I ni we tti ka ki so to na ni
i ba wi ne wi ya ni.”

¹¹Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i te e, “Ta ni tta i
we tti me ne di ta ma ni e ba wi ke ko i be se ka ma ni?
We ne a tta i a tti mo e ka? Ke ta tti mo e ne yo we
wi ba wi wi se ni ya ni sa ke ki i na i ne ko ti (1)
me te ko ki. I na i ke to tti wi se ni sa ke ki i na i o tti
me te ko ki?”

¹²Ne ni wa ni ma ni e i te e, “E e, ma na i ge wa
ki na ki di a ta i wi tti i ta, wi na ne ta wa te na ma ga
a yo i me te ko ki sa ke ki ka o ni e wi se ni ya ni.”

¹³I ni ni Ke tti Ma ne to wa i ge wa ni ma ni
e i na te e, “Ka di tta i e te ki i ni we tti i da wi ya ni?”

I ge wa ni ma ni e i te e, “Ki yo te ne ni wa
ne wa ni me ga i ni we tti wi se ni ya ni.”

**Ke tti Ma ne to wa E a tti mo a tti
Ki yo te ne ni wa ni ka o ni I ge wa ni ka o ni
Ne ni wa ni I i di si bwe ne ta mo wa tti
Ma ni E i da wi wa te e O tti**

¹⁴I ni ni Ke tti Ma ne to wa ki yo te ne ni wa ni ma ni
e i na te e, “I ma me ska ma ni i si bwe ne ta ma ni
e di ta ne ko wa ni.

“Ma ni ni i i da wi ya ni. Ki na e i ne ne me na ni
i i di ke nwi.

Ko ta ki tta i ki i na be na ne ne ki na me te no i
wi ba wi me di ta wi a tti tta ki ki di a ki ki
o wi ye e a ki.

A yo i o tti ye bi ni ki na ke de ke ki i ki yo te ya ni
ka o ni ma ma ka tti me ko ki ko mi ko mi sa to
be ga ki a ki

ne ki be ma te si wa ne ni.

¹⁵ Ki a di e ne bwa ki na ka o ni i ge wa
i ne ski na we ti ye ge.

I ge we ki we tti mi ke si tti ki ka o ni
e di ki ya ni we tti mi ke si tti ki
i a be tti me ko a ne mi wi tti skwe ne ti wa ki.

I ge wa ni i o tti ki ta ne ko ti (1) ki de de gi te be o
ga
ka o ni ki na ni i ma wi na na tti o to ta ne ki.”

¹⁶ Ke tti Ma ne to wa ni i ge wa ni ma ni e i na te e,

“Ki a di to ne a wa si me i i di a sa na ki to wa ni
a wa i na ki ke ke ska wa te a be no a ki.

Ki na tta i ki wi sa ka ma ta na i na i no de ya ne.

Mo tti me ko ma ni i da wi ya ne ki ki ki me ko
ki a ne mi a ka wa ta i wi tti a tti ke na be ma.
I na i me ko e yi ki ke na be ma ki na na i me ga.”

¹⁷ I ni ni Ke tti Ma ne to wa ma ni e i na te e ma a ni
ne ni wa ni, “Ki na e no we tti ke wi wa i da wi wa ne ni
ka o ni wi se ni wa ne ni me te ko ki we tti sa ke ki
a tti mo e na ni yo we i ba wi wi se ni ya ni.

“Ma ni tta i o tti e i da wi ya ne e, ki na ni
i ma me ska ma ni.

Ma ni a ki e ne ne ta ma ni me ko i i di ke nwi.
Ni a di to ma ni a ki a te na wi
i ki di ki to mi ka ki wi se ni we ni.

Ne ki me ko a yo i be ma te si wa ne ni ki na
ma ma ka tti me ko ki ke tti mi ke tte wi
i te bi ta swi to wa ni i ki di ki to wa ni
wi se ni we ni i i di da ka mo wa ni.

¹⁸ Ma ni a ki a wa i ni i ni ki to mi ka to ni a gi ko me di
we ni ka o ni a ga te ki ni ke ko a ni sa ke ki ni
ka o ni ki na ni ma ma ka tti me ko ki di ke ki
wi se ni we ni ke ti ka na ki ki we tti mi ka ki
i da ka mo wa ni.

¹⁹ Ki na ma ma ka tti me ko ki ke tti mi ke tte wi
ka o ni i wi da so wa ni

a wa i ni i ki di ki to wa ni i te bi ta swi to wa ni
ki na i da ka mo wa ni.

Ma ni me ko ki na ma ma ka tti i a ne mi i da wi ya
ni
ne ki me ko e ye ba wi ne bo i wa ne ni
e ye ba wi a ki ki a ya ba mi ya ni.
Ki na yo we a ki ki ke to tti a di a so
ka o ni i na i me ko i ne ya bi i a ya ni a ki ki.”

²⁰Adam a i di so ge ni ma na ne ni wa.
O wi wa ni tta i wi swi a ge ni Eve a ni
e i di te ka na te e. We tti ma ni i di so a te e, wi na
tta ki me to se ne ni wa i i ni ni i ge wa ni o ki ya ki.
Eve i tta i e di we bo we mi ka te ni ki e ne ta mo wa tti
ma ni ye to ke Hebrew a ki e di we bo we mi ka te ni ke e
“Ma a ni o ki wa wa ni tta ki be ma te si tti ki
me to se ne ni wa ki.”

²¹Ke tti Ma ne to wa e a di ta wa te e o de ki ta ka na ni
mi de si ni tti i e di a tti i e a yo tti Adam a ni ka o ni
o wi wa ni e o de ki te a te e.

Ke tti Ma ne to wa E mi we na te e Adam a ni ka o ni Eve a ni Ke ti ka na ki ki O tti

²²I ni ni Ke tti Ma ne to wa ma ni e i te e,
“Na a yi, ma a ki me to se ne ni wa ki e na ba ta ma ni
wi i na ba ta mo ki. Ke ke ne ta mo ki wi nwa wa
me nwi ke ni ki ka o ni i ni me tti ke ni ki. Wi nwa wa
a gi me ko i wi to ka wo tti ni i ba ke na mo wa tti
ka o ni wi da ka mo wa tti we tti sa ke ni ki me te ko ki
mi di we mi ka ki ka ki ke wi me to se ne ni we ni.
I na i ni i a be tti be ma te si wa tti.” ²³I na i ni

Ke tti Ma ne to wa ne ni wa ni ka o ni ne ni wa ni
o wi wa ni e mi we na te e ke ti ka ne ki o tti Eden i
i ma wi wi ke tti be me na mo wa tti a ki a ki ki
ko tti i na i o tti we tti ki di a so tti ne ni wa.

²⁴Ki di mi we di wa te e ka o ni e no wi sa a te e
i ni na i ni ke ti ka na ki ki e a te ni ki
we ta ba ki o ta ge i na i ke ti ka na ki ki i na i
e a sa tti o mi ke tte wi e ma i ka o ni a wa i ni
a sko te ki we tti a di ta te ki ke tti ma te si

ke nwa ni ki a tti ba na ki tti e di te te be ska ke e
 ke ti ka na ki ki. I ni we tti i da wi te e ko wi ye a ni
 i ba wi ka ski a di tti bye no ta mi ni tti ma ni me te ko ki
 ka ki ke wi me to se ne ni we ni e a te ni ki.

**Na i na i Cain a E ne sa te e O si me a ni
 Abel a ni E di so ni tti ni**

4 ¹Adam a wi tti a ge ni o wi wa ni, Eve a ni
 i di so ni ge ni. Ka bo twe ni Eve a e a tti gi te e
 ka o ni gi ye se a ni a be no a ni e ni ki ni te e.
 Eve a ma ni e no we te e, “Ke tti Ma ne to wa
 ne ta se mi e ga, e o gi si ya ni.” I ni tta i Cain a ni
 e i di wi swi a te e. I ni wi so ni Hebrew a ki e yo wa tti
 ma ni i no ta ga to ge ni, “Ne ta sa wa.” ²A ska tti me i ni
 na ka tti ko ta ka ni gi ye se a ni ni e a sa te e. Abel a ni
 i ni e i di wi swi a te e. Na i na i e ki di ki wa tti
 Abel a a ka wa ba ma ge ni me me ta ne da i ka o ni ni
 Cain a ni e a tti ke ne ni wi te e. ³Me nwi ta swi
 ke ka twa wa i ne ni Cain a bye ta wa ge ni
 a ne ta ki di ki to tti i a wa te ni ka wa te e Ke tti
 Ma ne to wa ni. A sko te ki ni i na i e a to te e.
⁴Abel a ni e bye na te e ma wa tti me ne ta mi
 ni ki ni tti ni i na i ki di ke na tti i me me ta ne da i.
 I ni ni ni e ne sa te e. Ma wa tti we we ne si ni tti ni ni
 o wi ya sa ni e ba ki ma te e i a wa te ni ka wa tti Ke tti
 Ma ne to wa ni. Ke tti Ma ne to wa ni e te be si te e
 Abel a ni be ki me ko tti. ⁵Ke tti Ma ne to wa ni
 e ba wi na ko na te e Cain a ni ka o ni ta gi mi ne ko tti.
 Cain a ne di wi a ge ge ni. A ge na ko si ge ni.

⁶Ke tti Ma ne to wa Cain a ni ma ni
 e i na te e, “A wi ta ma i a ge ka ba ka o ni
 i ba wi a ge na ko si ya ni. ⁷Wa ni mo tti ki na
 ba wi e di me nwi ke ki ka ski ki de wi ya ne,
 ki ya wi i ko sko skwi ke nwi, ki ya wi
 i be mi ba o to bi ki na ke wa wa ne ska i te e we na ni
 ba wi ka ski na ki sa to wa ni. I ni ni
 na ta wi we ne ne ti wi wi tti ke mi ka to ni me de we na
 ki na ma ma ka tti ki we we ne ne ta.”

⁸Cain a tta i ma ni e na te e o si me a ni Abel a ni,
 “I ya i ma i ki a be na ke ti ka ne ki.” I ya i ma i

e bya wa tti ni Cain a e ma wi na na te e o to te ma ni ka o ni e ne sa te e.

⁹A ko wi me i Ke tti Ma ne to wa na na to ta wa ge ni Cain a ni, “Ta te bi tta i e ki wi ta tti Abel a ke si me a?”

Ma ni ni e i te e, “A gi ke ke ne ta ma ni ni. A gi ma ma ka tti ke ki ni i a ka wa ba ma ki ne si me a.”

¹⁰Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i te e,
“Be se de no! A wi ta ke i yo we ma ni i di
ne di wa na tti ta ne ko ka ba. Ke si me a ne bo i wa.
Ke si me a o me sko mi ne ka ske ta e gi
e ke ka o gi ya ni a ki ki o tti. Ki na tta i me ko ni
e ma ki be tta wi ya ni. Ki na tta i ki ma me ska
e da wi ya ni. ¹¹Na i na i e ne sa tti ke si me a,
ke si me a o me skwi a ki ki ko ta wi mi ka twi
me to tti me ko o wi ye a nye yo ka ta ta e wi da be ne tti
e ba ke to ki e ko mi sa to tti. I ni tta i ni na
e ne ne me na ni i i di ke ki, a yo ni na i o tti we bi ni
ki ne di wi sa na ki to i a ne mi a ya ni. A gi na ka tti
i a tti ke ya ni ke ko i a ki ki. ¹²A tti ke ya ne ke ko i,
a gi i sa ke ki ni. Ki a be tti ki wi yo se a yo i a ki ki
a gi i o wi ki ya ni ni.”

¹³Cain a ni ma ni e i na te e Ke tti Ma ne to wa ni,
“Ke ne di wi ke te ma ki to ta wi. E to ta wi ya ni
i no ki a sa mi me ko ta ki ne ke tti si bwe e gi.

¹⁴Ki na ke mi wi ne ka wi ba ya ki tti o tti
e ta di a tti ke ya ne e yo we. Be no tti ni ma ma ka tti
i ka ki so wa ni e ki wi ta wa ne ni. I bo ni o wi ki ya ni,
i ki wi wa wa na to se ya ni a yo i a ki ki. O wi ye a
na ki ska wa ke ni ne se ga.”

¹⁵Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i na te e Cain a ni,
“A gi ma ma ka tti i se ke si ya ni ni. O wi ye a
ne se ke ma ma ka tti me ko ni i te ba a mwa
no i ka (7) ta so na me ki i ne bo i wa ki,” ka o ni
Ke tti Ma ne to wa ke ki na wa tti a ge ni Cain a ni
i ba wi ta ki me di me ko na i o wi ye a ni ne ke ska wa ge ni
i ba wi ne se ko tti. ¹⁶Cain a ni e na ga te e
e o tti ka na te e Ke tti Ma ne to wa ni e ki wi ta ni tti.
E di te ka te ni ki i ya i ma i e o wi ki tti Nod i
i ta mo ge i ki. Ma ni tta i ye to ke ma ni Nod i
e di we bo we mi ka ke e, “Ne no tti a ki.” Eden i tta i

e a te ke e, i na i o tti we ta ba ki o ta ge i ni Nod i
e a te ke e.

Cain e ki We tti ki tti ki

¹⁷Cain a o wi wa ni o gi si ni ge ni. Enoch a ni i di wi swi a ge i ki. Cain a a di to ge ni o te we ni. E di so ni tti o gi sa ni i di te ka ta mo ge ni ma ni o te we ni Enoch i. ¹⁸Enoch a e o gi si tti Irad a ni i di so ni ge ni. Irad a ni a ne ko tti e o gi si tti Mehujael a ni e i di so a te e, ka o ni Mehujael a na ka tti me ko e o gi si tti ni Methushael a ni e i di so a te e. Methushael a ni e o gi si tti ni Lamech a ni e i di so a te e. ¹⁹Lamech a ni dwi a ge ni o wi wa i. Ne ko ti Adah a ni i di so ni ge ni ka o ni ko ta ka ni Zillah a ni i di so ni ge ni. ²⁰Adah a e o gi si te e Jabal a ni i di so a ge ni. Wi na na a ne ko tti o ni tta ne sa i ba ki ya ni ka na ni ne i o wi ki ge i ki ka o ni o ta wi ma ka na i na i ki di ke na ge i ki. ²¹O si me a ni Jubal a ni i di so ni ge ni. Wi na na o ni tta ne sa i e ta di ka ki ki a nwe we ni ka na ni a sa ba bi e yo te ni ki ka o ni ma a ki e nwe we ta ki ki a nwe we tti ka na ni. ²²Ko ta ka ni ni o wi wa ni Zillah a ni e di so ni tti ni e o gi si te e Tubal-Cain a ni i di so ni ge ni. TTa ki a tti ba na ki tti ke ko i na i to ge ni bi ya be gi ka o ni e sa wa be ka ki bi ya be gi o tti brass i e di te ka te ki. O to te ma ni i skwe se a ni Naamah a ni i di so ni ge ni.

²³Lamech a ma ni e na te e o wi wa i, Adah a ni ka o ni Zillah a ni,

“Be se ta wi ko
i i no we ya ni.

O wi ye a mya ki i te, ni ne sa wa.
Mo tti me ko a be no a ba ka mi te,
ni ba na tti a wa.

²⁴Me di me ko na i o wi ye a ne sa te Cain a ni i ma me ska mwa.
Me di me ko na i o wi ye a ba ka mi te ka di ke i ne di te a wa si me i i ma me ska mwa.”

**Adam a O gi sa ni Seth a ni, ka o ni
Seth a O gi sa ni Enosh a ni**

²⁵ Adam a o wi wa ni na ka tti o gi si ni ge ni. Eve a ma ni e no we te e, “Cain a e ki di ne sa tti Abel a ni. I ni tta i ni Ke tti Ma ne to wa na ka tti ne mi ne ga gi ye se a ni.” Seth a ni i di wi swi a ge ni. Ma ni wi so ni Seth i, Hebrew e ki e di we bo we mi ka ki, “Ne mi ne ga.” ²⁶Seth a ni e o gi si te e. Enosh a ni i ni e i di so a te e. I ni na i ni me to se ne ni wa ki e we bi ma ma to ma wa te e Ke tti Ma ne to wa ni. Wi nwa wa i ni e i na wa te e Ke tti Ma ne to wa ni, “Ka ki ke wi ne ni wi ma ne to we, ki wa wi nwa ne ne be na.”

Adam e ki We tti ki tti ki Me to se ni wa ki

5 ¹⁻²Na i na i Ke tti Ma ne to wa e a di a te e me to se ne ni wa i, wi na me ko e di ki tti i di a ge ni. Ke tti Ma ne to wa a di e wa ne ni wa ni ka o ni i ge wa ni. Ke te mi na we wa ka o ni “Me to se ne ni wa ki” e i di te ka na te e. Ma a ki tta i ni we tti ki tti ki Adam e ki o tti.

³Na i na i tta i Adam a ne ko twa ge ne swa bi ta ki (130) e ta swi be bo nwe te e, na ka tti ni e o gi si te e e na ko tti ni e di a wi tti. Seth a ni i di wi swi a ge ni.

⁴A ko wi me i Seth a e ki di ni ki tti, Adam a dwa di ka ta swa ge (800) ta swa wa i ne ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ⁵Na i na i e ne bo i te e, da ka ta swa ge ne swa bi ta ki (930) ta swi be bo nwe ge ni.

⁶Na i na i Seth a ne ko twa ge nya na nwi (105) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni Enosh a ni e di so ni tti ni. ⁷A ko wi me i Enosh a e ki di ni ki te e, Seth a dwa di ka ta swa ge no i ka (807) ta swa wa i ne ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ⁸Na i na i e ne bo i te e, da ka ta swa ge ni dwi ne si we (912) ta swi be bo nwe ge ni.

⁹Na i na i Enosh a da ka bi ta ki (90) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni Kenan a ni

e di so ni tti ni. ¹⁰A ko wi me i Kenan a e ki di ni ki te e, Enosh a dwa di ka ta swa ge nya na nwi ne si we (815) ta swa wa i ne ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ¹¹Na i na i e ne bo i te e, da ka ta swa ge nya na nwi (905) ta swi be bo nwe ge ni.

¹²Na i na i Kenan a no i ka bi ta ki (70) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni Mahalalel a ni e di so ni tti ni. ¹³A ko wi me i Mahalalel a e ki di ni ki te e, Kenan a dwa di ka ta swa ge nye wa bi ta ki (840) ta swa wa i ne ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ¹⁴Na i na i e ne bo i te e, da ka ta swa ge me ta swi (910) ta swi be bo nwe ge ni.

¹⁵Na i na i Mahalalel a ko twa di ka bi ta ki nya na nwi (65) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni Jared a ni e di so ni tti ni. ¹⁶A ko wi me i Jared a e ki di ni ki te e, Mahalalel a dwa di ka ta swa ge ne swa bi ta ki (830) ta swa wa i ne ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ¹⁷Na i na i e ne bo i te e, dwa di ka ta swa ge da ka bi ta ki nya na nwi (895) ta swi be bo nwe ge ni.

¹⁸Na i na i Jared a ne ko twa ge ko twa di ka bi ta ki ni dwi (162) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni Enoch a ni e di so ni tti ni. ¹⁹A ko wi me i Enoch a e ki di ni ki te e, Jared a dwa di ka ta swa ge (800) ta swa wa i ne ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ²⁰Na i na i e ne bo i te e, da ka ta swa ge ko twa di ka bi ta ki ni dwi (962) ta swi be bo nwe ge ni.

²¹Na i na i Enoch a ko twa di ka bi ta ki nya na nwi (65) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni Methuselah a ni e di so ni tti ni. ²²A ko wi me i Methuselah a e ki di ni ki te e, Enoch a te bi no we wi tti te e me ko ge ni Ke tti Ma ne to wa ni ne swa ge (300) ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ²³Ne swa ge ko twa di ka bi ta ki nya na nwi (365) ta swa wa i ne be ma te si ge ni Enoch a.

²⁴Te bi no we wi tti te e me ko ge ni Ke tti
Ma ne to wa ni. A ska tti i me i ni Ke tti Ma ne to wa ni
e a ta be ne ko te e, i ni ni e a de no te e.

²⁵Na i na i Methuselah a ne ko twa ge
dwa di ka bi ta ki no i ka (187) e ta swi be bo nwe tti,
o gi si ge ni Lamech a ni e di so ni tti ni. ²⁶A ko wi me i
Lamech a e ki di ni ki te e, Methusaleh a no i ka
ta swa ge dwa di ka bi ta ki ni dwi (782) ta swa wa i ne
ke wa ki be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni
ka o ni ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ²⁷Na i na i
e ne bo i te e, da ka ta swa ge ko twa di ka bi ta ki da ka
(969) ta swi be bo nwe ge ni.

²⁸Na i na i Lamech a ne ko twa ge dwa di ka bi ta ki
ni dwi (182) e ta swi be bo nwe tti, o gi si ge ni.

²⁹Noah a ni i di so a ge ni. Lamech a i ni
ma ni e i no we te e, “Ma ma ka tti me ko
ki ma mi ga so be na ke ko i i ki di ki to wa ge
a wa i na ko tti Ke tti Ma ne to wa a ki a di to ge ni
i a sa na ka te ni ki ke ko i i ka ski ki di ki to ki.
Ma na a be no a i a se mi e na ge wi na o tti a gi
ma ma ka tti e bi tti ke tti mi ke tte wi ya ge yo we
i no ki, i i da wi ya gi ni ka o ni i no ki ni
i ka ski me nwi a ga bi ya ge.” I ni tta i wi so ni
“Noah i” Hebrew a ki e na to we wa tti i ni ye to ke
e ne ta ga ki “a ga bi wa” e i wa tti. ³⁰A ko wi me i
Noah a e ki di ni ki te e, Lamech a nya na nwi ta swa ge
da ka bi ta ki nya na nwi (595) ta swa wa i ne ke wa ki
be ma te si ge ni. Ko ta ka i e yi ki o gi si ge ni ka o ni
ko ta ka i o ta ne sa i e a sa te e. ³¹Na i na i e ne bo i te e,
no i ka ta swa ge no i ka bi ta ki no i ka (777) ta swi
be bo nwe ge ni.

³²Noah a, nya na nwa ge (500) e ki di ta swi be bo nwe tti,
ne swi (3) a sa ge ni o gi sa i Shem a ni, Japheth a ni,
ka o ni Ham a ni, i di so ni ge ni.

Na i na i Me to se ne ni wa ki E ki da ko tti ta ne ko wa te e

6 ¹We bi tta i me so te wi a ki ki ki wi ta ge i ki
me to se ne ni wa ki e we bi o ta ne si wa te e
ke ki me si. ²Ne ni wa ki ma ne to wa te si tti ki

e ne wa wa te e ne di wi we we ne si ni tti i ma a i
 a ski i ge wa i ni e a ta be na wa te e i wi tti e ko wa tti
 e ka wa na wa tti i. ³I ni ni ma ni e i te e Ke tti
 Ma ne to wa, “A gi i wi to ka wa ki ni me to se ne ni wa ki
 i a be tti be ma te si wa tti ma na ka ni ka ni. Wi nwa wa
 no ma ke i i be ma te si wa ki ka o ni ni i ne bo i wa tti.
 I no ki o tti ye bi a gi a wa si me i ne ko twa ge
 ni dwa bi ta ki (120) ta swa wa i ne i be ma te si wa tti ni.”

⁴I ni na i yo we ka o ni a ska tti me i i na i
 o tti, ne di wi me ma ki ki ne ki ki ne ni wa ki
 ne di wi mi ska we si tti ki a yo i ki wi ta ge i ki a ki ki.
 A wa i ne ki ma a ki o tti ki ge i ki i ge wa i ka o ni
 ma ne to wa te si ni tti i ne ni wa i, we ta se a i ka o ni
 ke tta wa i na i ke ke ne ta ko si ni tti i.

⁵Ke tti Ma ne to wa ne wa ge ni tta ki me ko
 me to se ne ni wa i a yo i a ki ki e ma tta wi ni tti.
 TTa ki me ko ke ko i e di te e wa te e
 e a be tti ma tti ke ni ki. ⁶Ke tti Ma ne to wa
 ne di wi mya di te e ge ni e ki di a te e me to se ne ni wa i
 a yo i a ki ki. ⁷Ka o ni tta i ma ni e i te e,
 “Ni ba na tti a wa ki tta ki ma a ki me to se ne ni wa ki
 ki di a ki ki. Ni ba na tti a wa ki ka o ni tta ki
 ki yo se no ta ki ki, ki yo te no ta ki ki ma ni a ki,
 ka o ni tta ki e ta di wa tti wi ske no a ki. Ne mya di te e
 e ki di a ke e ma a ki me to se ne ni wa ki.” ⁸Me de we na
 Ke tti Ma ne to wa ke tti ne ne ma ge ni Noah a ni
 e di so ni tti ni, e na ko na te e.

Noah a

⁹⁻¹⁰Ma ni a tti mo ni a tti mo e gi bi Noah a
 e da wi te e.

Noah a ne swi a ge ni o gi sa i, Shem a ni,
 Japheth a ni, ka o ni Ham a ni. Noah a bi
 me te no i me to se ne ni wa ne ko ne ko ta Ke tti
 Ma ne to wa ni i ni na i a yo i a ki ki. A be tti me ko
 e di a ka wa ne ko tti Ke tti Ma ne to wa ni i da wi ge ni.
 Ke tti Ma ne to wa ka o ni Noah a be ki me ko
 ne ko ti te e ge i ki e ke ke ne ta mo wa tti ma ma to mo ni.

¹¹Ke tti Ma ne to wa ne wa ge ni tta ki
 me to se ne ni wa i a yo i a ki ki e ma tta wi ni te e.

Me to se ne ni wa ki mya di ka ti ge i ki me so te wi.

¹²Ke tti Ma ne to wa wa ba ma ge ni me to se ne ni wa i e ma tta wi ni te e. Ke ki me si be ma te si tti ki me to se ne ni wa ki ma tti ke ni ge ni o wi ya wa wi.

¹³Ke tti Ma ne to wa ma ni i na ge ni Noah a ni, "Me to se ne ni wa ki mya di to ta ti wa ki me so te wi. I ni tta i e ki di te e ya ni i ba na tti a ki e ta di wa tti. Ni na me ko e ta di wa tti ni ba na tti a wa ki. ¹⁴Ki a di ta ti so ke tti tti ma ni. Ki a yo ma wa tti we we ne ki ni me te ko ni.

Ki a yo ke ba ska tti i ka ni i na i bi ti ke ka o ni sa ki tti i ma ta ko a ma ni e di to wa ni. Ki a di to i a ya te di ke ki. ¹⁵Nye wa ge de ki ka na we (450) ta swi feet a ni ki a bi tti ke nwi to. No i ka bi ta ki nya na nwi (75) feet a ni ki a bi tti i ne tte to ka o ni nye wa bi ta ki nya na nwi (45) feet a ni ki i ne bi to.

¹⁶Ki a ba gi to ke tti tti ma ni ka o ni tti ka wa i ne e gi se ki a ba ga wi ki a di to ba kya ki ne ko ti (1) ka o ni a be ta wi ta swi feet a ni ki i ne gi to te te bi. A yo i ma ni ke tti tti ma ne ki me tti ki tte wi ne ki a gi tti bi tta wa i ne ki a di to ne swi (3) a ba na si te we na ni ka o ni i a di to wa ni a skwa te mi be mi tti na we. ¹⁷Ni a di to i ke tti mo ska a ki a yo i a ki ki. Ni tta ki a wa ki a yo i ki di a ki ki.

TTa ki me ko e ta se ki be ma te si mi ka ki a gi tti a ki ki i ne bo mi ka twi. ¹⁸Me de we na ma ni ke ba ki me ne bwa. Ki na ke ta ka wa ne ne bwa, ke wi wa, ke gi sa ki, ka o ni o wi ya wa i i bi ti ke ye ge ke tti tti ma ne ki. ¹⁹⁻²⁰Na i na i tta i ki di to wa ni, ke ta ka wa ne ne i bo si a tti ne ko ti (1) ne ni wa i na ka o ni ne ko ti (1) i ge wa i na tta ki me ko e di ki tti ki ki yo se no ta ki ki, ki yo te no ta ki ki ma ni a ki, ka o ni tta ki me ko e di ki tti ki wi ske no a ki i tta ki ta ki ke wa ki a ne mi be ma te si wa tti.

Ki bo si a wa ki bi tta wa i ne ke tti tti ma ne ki.

²¹Ke ta ka wa ne ne i a wa to wa ni tta ki me ko e di ke ki wi se ni we ni e ta di ye ge i wi se ni ye ge ke tti tti ma ne ki."

²²I ni na i tta i ni Noah a e ta se ni ki e ko tti i i da wi tti Ke tti Ma ne to wa ni we bye wi ge ni.

Na i na i E ke tti mo ska a ke e

7 ¹Ke tti Ma ne to wa ni ni Noah a ma ni
 e i ne ko te e, “Ke ki di ne wo ne ki na ne di ka
 e ne ko ti i ya ni a yo i a ki ki e be di ga wi ya ni.
 Ki nwa wa e ta ta gi wi tti e ti ye ge ke wi wa,
 ke gi sa ki, ka o ni o wi ya wa i, ki bi ti ke bwa
 ma ni ke tti tti ma ni. ²Ke ta ka wa ne ne i a wa na tti
 no i ka (7) ta swi, na ni dwi mi tti be a ki
 wa ka me si tti ki, no i ka (7) ta swi ne ni wa i na ki,
 no i ka (7) i ge wa i na ki. Ba wi tta i wa ka me si tti ki
 ki a wa na wa ki ne ko ti (1) ne ni wa i na ka o ni
 ne ko ti (1) i ge wa i na. ³Ki a wa na wa ki no i ka (7)
 na ni dwi tta ki e di ki tti ki wi ske no a ki, ne ni wa i na
 ka o ni i ge wa i na. We tti ta ta ki ma ni i i da wi ya ni,
 e ta di wa tti ta ta ki nye wo ka ta tti ki ka o ni
 wi ske no a ki a ska tti me i i ba ki se na so wa tti
 i ka ski ta ki na ka tti tta ki ne nye skwi wa tti a yo i
 a ki ki. ⁴Ki di no i ka ta so ko na ka ki wa se ya ki ni
 ni ke mi ya wi to. Nye wa bi ta ki (40) ta so ko ni
 i ke mi ya wi. Ni ne di wa na tti to tta ki me ko ke ko i
 e ta se ki be ma te si mi ka ki tta ki yo we ki di to wa ni.”

⁵⁻¹⁶Noah a ni e we bi na na i se to te e tta ki me ko
 e di a no ka na so te e i i da wi te e.

Na i na i Noah a ko twa di ka ge (600)
 e ta swi be bo nwe te e ni, wi na ka o ni o wi wa ni
 e bi ti ke wa te e ke tti tti ma ne ki, i ke te ski wa tti
 i bye tti ke tti mo ska a ni ki. Ma a i tta i
 be mi wi te me ko ge i ki, ne swi (3) o gi swa wa i,
 Shem a ni, Japheth a ni, Ham a ni, ka o ni i ni ki
 o wi ya wa i. Ke ki me si me ko tta ki e di ki tti ki
 ki yo se no ta ki ki ka o ni ki yo te no ta ki ki ka o ni
 wi ske no a ki bya ge i ki ka o ni e bi ti ke wa te e ta gi
 Noah a ni bi tta wa i ne ke tti tti ma ne ki. A ne ta i ni ki
 o ta wi ma ka na ki ka o ni a ne ta ne no tti i tti ki. A ne ta
 i ni ki mi tti be a ki wa ka me si ge i ki ka o ni a ne ta
 e ba wi wa ka me si wa te e. Ma ni ye to ke e di bya wa te e,
 na ni dwi, ne ko ti (1) ne ni wa i na ka o ni ne ko ti
 (1) i ge wa i na. I ni ta ki e da wi wa te e ke ki me si
 e ta di wa tti bi ti ka tti ki ke tti tti ma ne ki.

Ki di tta i no i ka (7) ta swi wa se ya ke e ni
 e ki de wi te e Noah a e di a no ka ne ko te e i i da wi te e
 Ke tti Ma ne to wa ni, i ni ni Ke tti Ma ne to wa
 e ke ba ko a ke e a skwa te mi ke tti tti ma ne ki.

I ni na i tta i no i ka ne si we (17) ta swi
 e wa se ya ki ni de nwi e ki di bye mi ke si te e
 ki de swa, a ki ki o tti ba ski ta no ge ni ne bi
 ka o ni e yi ki e ke tti ke mi ya ke e. Ka bo twe ni
 ke te na e we bi mo ska a ke e. Nye wa bi ta ki (40)
 ta swi wa se ya wa ni be mi ta di ke mi ya ge ni,
 e ba wi me ko na ki sa ke e e si ke bye sa ke e.

¹⁷⁻¹⁸Ke te na tta i ni e no we te e i i di ke ni ki Ke tti
 Ma ne to wa i di ke no ge ni, nye wa bi ta ki (40)
 ta so ko ni ke mi ya ge ni ka o ni e ke tti mo ska a ke e.
 Ne bi ni e we bi a ga wi se ke e ka o ni ke tti tti ma ni ni
 e we bi ni me bo ko te ke e. E ska mi tta i me ko
 we bi ke nwi te mya ge ni ka o ni ke tti tti ma ni ni
 e ki wi be mi bo ko te ke e a gi tti ne bi ki.
 Ne di wi tta i a be me ki i bo ko te ge ni ke tti tti ma ni,
 a ki ni e a de no ke e. ¹⁹E bi tti ma ne te ke e

ne bi mo ska a no ge ni e ma ta ko a ke e
 ma wa tti ma ki ne bya ki ni ma ga ki wa ni.²⁰ Ne bi tta i
 a be me ki me ko i e mi ka to ge ni bye bye tti me ko
 a gi tti ke tti ma ga ki wa ni ni dwa bi ta ki
 nya na nwi (25) ne ko ta i feet a ni a wa si me i i di
 ke nwi te mya ge ni. I ni ta ki e a bi tti ne ka a ke e.
²¹⁻²² TTa ki tta i me ko e ta di wa te e wi ske no a ki,
 tta ki me ko e ta se ki ki yo se mi ka ki, tta ki me ko
 ki yo te mi ka ki a ki ki, ka o ni e ta di wa te e
 me to se ne ni wa ki be ma te si tti ki yo we
 a ki ki a ske bye ge i ki. E ta se ki me ko ke ko i
 a ske bye mi ka to ge ni.²³ TTa ki tta i a ki ge i ki,
 e tta ki e te e tta ki ko wi ye a ki, Ke tti
 Ma ne to wa ni e tta ki e ko wa te e tta ki me ko ta gi
 ke ko te ko ni ki a ki ki. Me te no i me ko Noah a
 ka o ni ke tti tti ma ne ki wi tti bo si me ko tti i ke wa ki
 be ma te si ge i ki.

²⁴ Ne ko twa ge de ki ka na we (150) ta so ko ni a ki ki
 e ke tti mo ska a ke e.

Na i na i E bo ni ke tti mo ska a ke e

8 ¹⁻² Ke wa ki me ko ke tti ne ne ke ne ma ge ni
 Ke tti Ma ne to wa Noah a ni ka o ni ke ki me si
 be ma te si ni tti i ke tti tti ma ne ki ki wi bo si ni tti i.
 Ka o ni na mi a ki ki o tti bo ni ke tti ta no ge ni.
 E yi ki me ko ni e bo ni ke mi ya ke e. Ke tti
 Ma ne to wa ni e a di to te e i a ni wa ne ma te ni ke e
 ka o ni ne bi e we bi a ski sa ke e.³⁻⁴ Ne ko twa ge
 de ki ka na we (150) ta se nwi wa se ya wa ni
 be mi e mi ka to ge ni ne ki be mi a ski sa ke e ne bi.
 Na i na i no i ka ne si we (17) e ta swi ko na ka ke e,
 no i ka (7) ta swi be ko te i ki de swa e a ko tti ke e,
 ke tti tti ma ni ni e na ki te ke e ke tti ma ga ki ki,
 ma ga ki wa ni Ararat a ni e di te ka te ki ni
 e a te ke e.⁵ Ne ko ti e wa se ya ke e me ta so na me ki
 ta swi be ko te ki ki de swa e a ko tti ke e
 ke wa ki me ko ta di a ski sa ge ni ne bi. I ni na i ni
 e we bi sa ka me ki se ke e a gi tti ke tti ma ga ki wa ni.
⁶ E ki di yo we ba ki di bo ko te ke e ke tti tti ma ni
 Ararat e ki i ni na ka tti me ko ki di nye wa bi ta ki

(40) ta so ko na ka te ke e ni, Noah a e ba ke na ke e
 a skwa te mi ke tti tti ma ne ki.⁷ Noah a ba ki se na ge ni
 ka ka ki ya ni i ma wi ta ki wa ba ta mi ni tti
 e di ki di tta ki a ski sa ni ge ni ne bi. I na
 wi ske no a ki wi ta di sa ge ni ba di me ko ne bi
 e tta ki a ski sa ni ke e. A gi tta i na na di a ya ba mi te e
 ke tti tti ma ne ki i di.⁸ A ska tti me i ni, no ma ke e ni e
 yi ki ma ne to wi mi mi wa na ka tti e ba ki se na te
 e i ma wi wa ba ta mi ni tti e di ki di tta ki a ski sa ni
 ge ni ne bi,⁹ me de we na ma ne to wi mi mi wa a gi
 me ka ke e a ki i ba ki di ke e. Ke wa ki me ko ne bi
 a ga wi se no ge ni a ki ki. I ni tta i e ne ya bi sa te e
 ke tti tti ma ne ki. Noah a ni e sa ki ne tte ta wa te e
 ka o ni ki di te be na te e ni e bi ti ka na te e.¹⁰ I ni tta i ni
 e a bwi to te e no i ka (7) ta swi wa se ya wi ke wa ki.
 I ni tta i na ka tti e ba ki se na te e ma ne to wi
 mi mi wa ni.¹¹ E ne ya bi bye no ta ko te e ni e na gi ni ki
 e bye tti ni ma ta mi ni te e e ski ba kya ni ki ta ta ba ko i.
 Noah a ni e ke ke ne ta ke e ne bi e tta ki a ski sa ni ke e.
¹² Na ka tti ni no i ka (7) ta swi wa se ya wi
 e a bwi to te e. I ni tta i na ka tti ni e ba ki se na te e
 ma ne to wi mi mi wa ni. A gi tta i i ni ni
 ne ya bi a ya ba mi ni te e.

¹³ Noah a i ni na i ko twa di ka ta swa ge ne ko ti
 (601) ta swi be bo nwe ge ni. E me ne ta mi ki de so wi ki
 e a ski wa se ya ki ne ko te nwi ni ne bi
 e tta ki a ski sa ke e. Noah a mi we na mo ge ni a ne ta
 ma ta ko i ka ni e te ni ki a gi tti ke tti tti ma ne ki.
 I ni ni e na ta wa bi te e, e ne ta ke e a ki
 e we bi ka ke te ni ke e.¹⁴ I ni na i ni ni dwa bi ta ki
 no i ka (27) e ta swi ko na ka ki ni do na me ki
 be ko te ki ki de swa e a ko tti ke e, i ni a ki
 e ki di tta ki ka ke te ke e.

¹⁵ Ma ni ni Ke tti Ma ne to wa Noah a ni e i na
 te e,¹⁶ “Ki na ka o ni ke wi wa, ke gi sa ki, ka o ni
 o wi ya wa i no wi ke ko a ke i ke tti tti ma ne ki!
¹⁷ A wa di ke ki me si tta ki e di ki tti ki ne no tti i
 mi tti be a ki, ki wi sa tti ki, ki yo se no ta ki ki
 a ki, ka o ni ki yo te no ta ki ki a ki
 i tta ki na ka tti we bi no de wa tti ka o ni tta ki me ko

i di i ne nye skwi wa tti ne ko ta i wa ni na we a yo i a ki ki.”¹⁸ I ni tta i Noah a ka o ni tta i wi tti a tti i e no wi wa te e ke tti tti ma ne ki.¹⁹ TTa ki me ko be ma te si ta ki wi ma ma tti ta no wi ge i ki e di ta ta gi be be ki ni ki wa tti ke tti tti ma ne ki e yi ki.

**Noah a ni E wa te ni ke te e Ke ko i
E ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni**

²⁰ I ni tta i Noah a e a di to te e i ta di ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni. A ta be na ge ni wa ka me si ni tti i mi tti be a i ka o ni wi ske no a i ka o ni e a ka swa te e e wa te na tti i ki di to tti i ta di ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni.²¹ Ke tti Ma ne to wa me nwi te e ge ni na i na i Noah a ni e a ka swa ni tti e wa ni tti i e wa te ni ke ni tti. Ma ni ni e i te e, “A gi na ka tti i ne di wa na tti to wa ni ni a ki na i na i me to se ne ni wa ki ba wi te bwe ta wi wa te. Ne ke ke ne ta na i na i e a be no i wa tti o tti me to se ne ni wa ki i na i me ko ma tti te a ka ni a te ni wi. Mo tti me ko ma ni e i di ke ki a gi na ka tti tta ki ke ko i be ma te si mi ka ki i ne di wa na tti to wa ni ni na ka tti ma ni ki di i da wi ya ni.

²² “Ne ki me ko a ki a te ge ni,
me to se ne ni wa i a tti ke wa
ka o ni i ma wa te na ki ki di ki to tti.
I a be tti ta kya wi ka o ni i wi da te ki.
I a be tti be na wi wi ka o ni i be bo ki.
Wi a be tti wa se ya wi ka o ni i be ko te ya ki.”

**Ke tti Ma ne to wa Ki di ma ge ni
Noah a ni I ba wi na ka tti mo ska a ni ki
I tta ki ne di wa na tti to tti Ke ko i A yo i A ki ki**

9 ¹Ke tti Ma ne to wa ke te mi na wa ge ni Noah a ni ka o ni o gi sa i. Ma ni tta i e na tti mo a te e, “Ki ma ne a bwa a be no a ki a yo i i tta ki o wi ki wa tti a ki ki.² Ke ki me si ki yo se no ta ki ki, ka o ni ki yo ta tti ki, ka o ni wi ske no a ki, ka o ni ne me sa ki ki nwa wa tta ki ki ko se ko wa wa ki.

Ki nwa wa ki we we ne ne ma bwa.³TTa ki
 be ma te si mi ka ki ke mi ne ne bwa i ka ski mi tti ye ge.
 E a ski mi ne na ko we yo we i wi se ni ye ge de ski yo we
 sa ke ki ke mi ne ne bwa yo we, i no ki ni ke ki me si
 ke ko i e mi ne na ko we i da ka mo we ge.

⁴“Ka ta de na a mwi ye ke ko mi tti be a ki
 ke wa ki ke ke ska mo wa te me skwi, i na i ko tti
 me skwi e a te ki ke ki se nwi be ma te si we ni i ni
 we tti i ba wi wi to ka ma ni me to se ne ni wa ki i ni
 i i da wi wa tti.⁵Ko wi ye a ne sa te me to se ne ni wa ni,
 ke ko i ni i to ta wa wa i te ba a mwa. Wi na a di ta
 ma ma ka tti i ne sa bi, ko ta ka i ne ni wa i i ne se ga.
 Ko wi ye a ne sa te me to se ne ni wa ni, wi na e yi ki
 a di ta ma ma ka tti i ne sa bi.

⁶“Ni na ne ki di a wa me to se ne ni wa i a na wi tti.
 I ni tta i we tti a te ki ma ni i na ko ni ka ni,
 ne sa ge ni me to se ne ni wa ni,
 wi na a di ta ma ma ka tti i ne sa bi,
 ko ta ka i ne ni wa i i ne se ga.

⁷Ki a sa bwa ma ne a be no a ki i ne di wi ma ne e ge
 wa ni na we i ne nye skwi wa tti tta ki me ko a yo i
 a ki ki.”

⁸I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ma ni e i na te e Noah a ni
 ka o ni Noah a o gi sa i,⁹“Ma ni ne ta di to, e ki di me
 na ko we ki nwa wa ka o ni ke me to se ne ni ma ki i
 ya i ni ka ni ka o ni¹⁰tta ki ke ki me si ki wi ta gi
 ki wi bo si me na gi ki yo we ke tti tti ma ne ki, na ka
 tta ki i be ma te si tti ki ni ka ni i di a yo i a ki ki.

¹¹Ni na ke ki di me ne bwa a gi na ka tti i a di to wa ni ni
 i mo ska a ki i ne di wa na tti to wa ni ni tta ki ke ko i
 te ko ki a yo i a ki ki. A gi na ka tti na na di i ni
 i i di ke ki ni.¹²⁻¹³Ni a ko na wa a na ge wa a gi tti
 ki de ko ki i ke ki di nwa. I ni tta i i ke ke ne ta me ge
 ki nwa wa ka o ni tta ki be ma te si mi ka ki i ya i
 ni ka ni e di ki do we ya ni i ba wi na na di a gi ke ki
 i ba wi a ga ska ki.¹⁴Na i na i ne ga na ga ke, ki be ne tta
 i e yi ki ne we ge a na ge wa i ya i a gi tti ki de ko ki a
 ko tti ke,¹⁵⁻¹⁶ni ne ne ke ne ta e di ki di me na ko we yo we

ki nwa wa ka o ni tta ki be ma te si mi ka ki a ki ki.
 Ne ki do we yo we a gi na ka i ke tti mo ska a ki ni
 i tta ki ba na tta ki be ma te si mi ka ki ke ko i a yo i
 a ki ki. E di ki do we ya ni a gi i a ga ska ki ni.

¹⁷"I ni tta i na i na i ne we ge a na ge wa
 i ni ni i i di ke ke ne ta me ge e te bwe mi ka ki
 e di ki di me na ko we ki nwa wa ka o ni tta ki
 be ma te si mi ka ki."

Noah a ka o ni O gi sa i

¹⁸⁻¹⁹Ma a ki tta i Noah a o gi sa i ke tti tti ma ne ki
 we tti o tti ke tti tti ki, Shem a, Japheth a, ka o ni
 Ham a. Canaan a o si ge ni Ham a ni. Ke ki me si tta i
 me to se ne ni wa ki a yo i a ki ki te ko tti ki i ni i
 ne swi (3) ne ni wa i i bi o tti ki wa ki.

²⁰Noah a tta i ni e we bi a tti ke te e a ge mi na ni.
 Wi na tta i Noah a me ne ta mi a ski a tti ke ge ni
 be di ba te a ni. ²¹Ne ko te nwi tta i ni Noah a e me no te e
 be di ba te a bo wi. I ni ni e ki we skwe bye te e
 ka o ni me tti ti ye ge ni e ne ba te e bi tta wa i ne
 o ba ki ya ni ka ne ki. ²²Ka o ni Ham a, Canaan a o sa ni,
 ne wa ge ni o sa ni e me tti di ni te e. Sa ki tti ni
 e a te e. E ma wi a tti mo a te e o se se a i. ²³Shem a
 ka o ni Japheth a a wa to ge i ki me ko ne we ni
 o be ga nwa ki e a to wa te e. A ya bo to se ge i ki be te ki
 i di e bi ti ke wa te e e ma wi ma ta ko wa wa te e
 o swa wa ni. Ba ya ki ta bi ge i ki tta i
 i ba wi ta ta ki ne wa wa tti o swa wa ni e me tti di ni te e.

²⁴Ki di bo ni ki we skwe bye te e Noah a ni
 a tti mo a te ni e to ta ko te e ma wa tti a ski ki ni tti ni
 o gi sa ni. ²⁵I ni tta i Noah a ma ni e i te e,

"Ta ni na e no we ya ni i no ki ke te na i di ke ni ki
 Canaan a o wi ya wi!

Ta ni na wi na ma wa tti ke te ma ke si te e
 a wa i ma i we ta wi ma ni tti i mi ke tte wi i
 me to se ne ni wa i o to te ma i be me na ni tti i.

²⁶Ta ni na i ko wi ye a ki wa wi nwa na wa te
 Ke tti Ma ne to wa ni, i ni ni Shem a
 me ma to ma tti ni.

Ta ni na Canaan a o ta wi me ko te Shem a ni
ka o ni mi ke tte wi no ta wa te.

²⁷ Ta ni na i Ke tti Ma ne to wa a se mi a te
Japheth a ni i ma ne a ni tti o di se ma i ka o ni
a ne mi me to se ne ni wa i i ya i ni ka ni.
Ta ni na i tta ki ne nye skwi wa te i ni ki
wa ni na we a ki ki. Ta ni na i ma ga tti wi tti a
wa te Shem a ni o me to se ne ni ma i
ka o ni ta ni na i Japheth a o ta wi te Canaan a ni
ka o ni mi ke tte wi no ta ko te.”

²⁸ E ki di ke tti mo ska a ke e, Noah a ke wa ki
be ma te si ge ni ne swa ge de ki ka na we
(350) ta swa wa i ne. ²⁹ Na i na i e ne bo i te e
da ka ta swa ge de ki ka na we (950) ta swi
be bo nwe ge ni.

Noah e ki We tti ki tti ki

10 ¹Noah a tta i ne swi (3) o gi sa i a sa ge ni.
Ma ni ni e di so ni te e, Shem a ni,
Japheth a ni, ka o ni Ham a ni. Ma a ki ne swi (3),
ki di bo ni mo ska a ni ki, wi nwa wa e yi ki o gi sa i
a sa ge i ki.

² Ma na ne ko ti (1) Japheth a e di so ta o gi sa i
ma ni e di so ni te e
Gomer a ni, Magog a ni, Madai a ni,
Javan a ni, Tubal a ni, Meshech a ni,
ka o ni Tiras a ni. E di so wa tti me ko
o ta ne mi me to se ne ni mwa wa i
be mi a yo ni ge ni wi nwa wa o wi so nwa wa ni.

³ Gomer a ni o ta ne mi me to se ne ni ma i e di so ni te e
Ashkenaz a ni, Riphath a ni, ka o ni
Togarmah a ni.

⁴ Javan a ni o ta ne mi me to se ne ni ma i ma ni e di
so ni te e
Elisha a ni, Tarshish a ni, Kittim a ni,
ka o ni Dodanim a ni. ⁵ Me to se ne ni wa ki
tti ke bye ki ki wi ta tti ki ka o ni e yi ki

me ne sa ni ki wi ta tti ki ke tti ka mi ki
 Mediterranean i e di te ka te ke e e a te ni ki
 Japheth a ni e di so ni tti ni ne ni wa ni
 o tti ki ge i ki. TTa ki me ko ne nye skwi ge i ki
 o ta ki mwa wa ni. Ne nye skwi ge i ki tta ki
 e i na to we wa te e. TTa ki ma a ki Japheth a ni
 o tti ki ge i ki.

⁶ Ma na ne ko ti (1) Ham a e di so ta o gi sa i ma
 ni e di so ni te e

Cush a ni, Egypt a ni, Put a ni, ka o ni
 Canaan a ni. E di so wa tti me ko
 o ta ne mi me to se ne ni mwa wa i
 be mi a yo ni ge ni o wi so nwa wa ni.

⁷ Cush a tta i o ta ne mi me to se ne ni ma i ma ni e di
 te ka so wa te e
 Seba a, Havilah a, Sabtah a, Raamah a, ka o ni
 Sabteca a.

Raamah a ni o ta ne mi me to se ne ni ma i ma ni e
 di so wa te e
 Sheba a ka o ni Dedan a.

⁸ Cush a o gi sa ni Nimrod a e di so ta. Wi na
 i bi me ne ta mi ke tti ma ne se no wi o ki ma wi ta
 ne di we si ta. ⁹Nimrod a e yi ki me ko be ki me ko
 na i di da ge ni. Ke tti Ma ne to wa ni a se mi e ko ge ni.
 I ni ta ta ki we tti ko wi ye a, e na i di da tti we tti
 me to tti me ko Nimrod a e i ne tti. ¹⁰Ko wi ye a ki
 we wi ki tti ki o te we na ni Babel i, Erech i,
 ka o ni Accad i e di te ka te ki ni, i ni ta ki be ki
 e se mi a tti ki Nimrod a ni. Shinar i i di te ka te ge ni
 a ki ma a ni o te we na ni e a te ki be mi na ki wi ki.
¹¹I na i tta i o tti ni Assyria i e a te e. I ni tta i
 ni e a di to te e o te we na ni, ma a ni Nineveh i,
 Rehoboth Ir i, ka o ni Calah i, e di te ka te ke e, ¹²e yi ki
 Resen i, o te we ni e te ki tte wi ne ki a wa i me ki
 o te we na ni Nineveh i ka o ni ke tti o te we ni Calah i
 e di te ka te ki.

¹³⁻¹⁴ Egypt a ni o ta ne mi me to se ne ni ma i ma ni e i di
 te ka so wa te e

Ludim a, Ananim a, Lehabim a, Naphtuhim a,
 Pathrusim a, Casluhim a, ka o ni Crete a.
 Philistine a ki a wa i ma i o tti ki ge i ki
 Crete a i.

¹⁵ Canaan a o gi sa i, me ne ta mi
 Sidon a ni, ke tti ki ta, ka o ni
 Heth a ni. E di so wa tti me ko
 o ta ne mi me to se ne ni mwa wa i
 be mi a yo ni ge ni o wi so nwa wa ni.
¹⁶⁻¹⁸ E yi ki me ko Canaan a
 o ta ne mi me to se ne ni ma i, ma a i ye to ke
 e yi ki e di so ni te e, ka o ni e ta di ni te e
 Jebusite a i, Amorite a i, Gergashite a i,
 Hivite a i, Arkite a i, Sinite a i, Arvadite a i,
 Zemarite a i, ka o ni Hamathite a i.

I ni ki ke te na me ko tta ki ne nye skwi ge i ki.

¹⁹ Canaan e ki we tti ki tti ki me to se ne ni wa ki ma ni
 ye to ke e ne ga te ke ni ke e o ta ki mwa wi, Sidon i
 e di te ka te ki o te we ni i na i o tti da wa no ki
 o ta ge te ba gi me ko Gerar i e di te ka te ni ke e
 o te we ni ke tti ne Gaza e ki. I na i tta i o te we na ni
 o tti we ta ba ki o ta ge te ba gi se no ge ni a wa i me ki
 i di Sodom e ki, Gomorrah e ki, Admah e ki, ka o ni
 Zeboiim i ke tti ne Lasha e ki.

²⁰ Ma a i tta i Ham a o ta ne mi me to se ne ni ma i.
 Wa ni na we me ko tta ki i di ne nye skwi ge i ki
 e a to wa te e o ta ki mwa wa ni. Ma ne ge i ki tta i
 ma a ki me to se ne ni wa ki tta ki e i na to we wa te e.
 A ya te di be be ki ni a to we ge i ki.

²¹ Ma na ne ko ti (1) Shem a e di so ta,
 we si me i ta Japheth a ni, e yi ki a sa ge ni
 o ke tti o di se ma ni Eber a ni e di so ni tti ni.
 Eber a tta i o ta ne mi me to se ne ni ma i Hebrew a ki
 i di te ka na te ni.

²² Shem a ni o gi sa i ma ni e di so ni te e
 Elam a ni, Asshur a ni,
 Arpachshad a ni, Lud a ni, ka o ni

Aram a ni. E di so wa tti me ko
o ta ne mi me to se ne ni mwa wa i
be mi a yo ni ge ni o wi so nwa wa ni.

²³ Aram a o ta ne mi me to se ne ni ma i ma ni ye to ke
e di te ka so wa te e,

Uz a, Hul a, Gether a, ka o ni Mash a.

²⁴ Arpachshad a o gi si ge ni Shelah a ni.
Shelah a ni a sa ge ni o gi sa ni Eber a ni.

²⁵ Eber a ni dwi a ge ni o gi sa i.

Ne ko ti Peleg a i di so ge ni, ma ni
o tti, e ye be ma te si te e tta ki
ne nye skwi ge i ki me to se ne ni wa ki
e o wi ki wa tti a yo i a ki ki ne nye skwi
i di. Ko ta ki i na to we ge i ki. Peleg a tta i
Hebrew a ki ma ni e ne ne ta mo wa te e
“Me to se ne ni wa ki tta ki ne nye skwi wa ki.”
Ko ta ka ni o gi sa ni ni Eber a, Joktan a ni
e i di swi a te e.

²⁶⁻²⁹ Ma a i ye to ke yo we ni Joktan a o gi sa i
Almodad a ni, Sheleph a ni, Hazarmaveth a ni,
Jerah a ni,

Hadoram a ni, Uzal a ni, Diklah a ni,
Obal a ni, Abimael a ni, Sheba a ni,
Ophir a ni, Havilah a ni, ka o ni Jobab a ni.
TTa ki ma a ki Joktan a ni o si ge i ki.

³⁰ TTa ki i ni ki me to se ne ni wa ki o wi ki ge i ki
tte wi ne ki ma a ni, Mesha i e ta me ke e ka o ni
ma ga ki wa ni we ta ba ki o ta ge e te ki ni, i na i
Sephar i e di te ka te ki o te we ni e a te ke e.

³¹ Ma a ki tta i Shem a o ta ne mi me to se ne ni ma i.
TTa ki ne nye skwi ge i ki o ta ki mwa wa ni
e a te ni ke e. Ma ne ge i ki tta i me to se ne ni wa ki,
tta ki e na to wa tti ki a tti ba na ki tti me ko.

³² TTa ki tta i me ko i ni ki me to se ne ni wa ki
tta ki ne nye skwi tti ki, Noah a ni o tti ki ge i ki.
E ta di wa tti me ko tta ki be te ki i di
o tti ki ge i ki Noah a ni. Be be ki na to we ge i ki.
Ki di ke tti mo ska a ni ki ne nye skwi ge i ki tta ki
e a te ni ki ni a ki e yi ki me ko me ne sa ni.

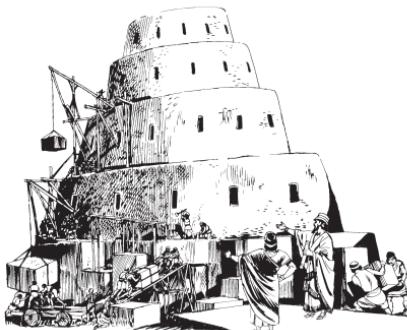
Babel e ki Me ki ne bi to wa te e Be ki me ko
Ke nwa ni ki E di ke ni ki Wi ki ya bi

11 ¹I ni na i tta i e ki di ke tti mo ska a ke e ma ni
a ki, ke ki me si me to se ne ni wa ki a yo i
a ki ki ne ko ti (1) i na to we we ni a yo ge i ki.
²E di ki wi a mi wa te e ka bo twe me ko we ta ba ni ki
o ta ge bye no ta mo ge i ki e ba ba ka skya ni ki a ki.
I ni tta i a ki Shinar i i di te ka te ge ni, i ni tta i ni
i na i ta di e bo ni wa te e ma a ki me to se ne ni wa ki.

³I ni tta i e a tti mo e ti wa te e, “Na a yi!
Ki a di to be na me skwa ke te a ni. Ki a ne sa be na
i wi di ki ya ke.” I ni tta i e a to wa te e
me skwa ke te a ni i a yo wa tti i a di ke wa tti
ka o ni e a yo wa te e me ka te wa ni ki be sa ga ni ki,
i ba sa ga tti a mo wa tti
tte wi ne ki
me skwa ke te a ni
i wi di ki se ni ki.

⁴Na ka tti ni ma ni
e i yo wa te e, “Na a yi!
Ki a di ke be na
o te we ni. Ki a di to be na
e yi ki me ki ne bya ki
ke nwa ki wi ki ya bi
ne di wi ma ki ne bya ki.
I ni ni i ke tti ne ne me na ge
o wi ye a ki ka o ni
wi ba wi ne nye skwi ya ge a yo i a ki ki.”

⁵Ki di tta i tta ki ki di to wa te e o te we ni ka o ni
me ki ne bya ni ki Ke tti Ma ne to wa, TTa ki
Ke ko i Ne na e ne ta ka ni e bya te e me tti ki
i di, e bye tti wa ba ta mi ni tti ne ni wa ki
ki di to wa tti. ⁶I ni tta i e ne ne ki te e te e
Ke tti Ma ne to wa, “I ni tta i ne ko ti ki wa ki
me to se ne ni wa ki ka o ni ke ki me si tta ki
tte tte wi i na to we wa ki i ni me ko ni ne ko ti (1)
ka na wi ni e yo wa tti. I ni ye to ke e we bi ke ki
tta ki ke ko i i ka ski i da wi wa tti. Ka bo twe ni
i we bi ke ko i da wi wa tti e di na ta we ne ta mo wa tti ni

© 1996 David C. Cook

i ka ski ka mo wa tti me ko." ⁷E ki di a bi wa ba ma te e ni, Ke tti Ma ne to wa na ka ma ni e i di te e te e, "I te bi ni a me tti ki i di, ni wa wi ya ki ta wa wa ki wi nwa wa o ka na wi nwa wi wi ba wi ne no ta ti wa tti ta ta ki."

⁸⁻⁹I ni tta i, i ka ski ta ta ki nye nye skwi we na tti i ni i me to se ne ni wa i tta ki wa ni na we a ki ki, Ke tti Ma ne to wa wa ya ki ta wa ge ni ka na wi ni e yo ni tti me to se ne ni wa i. I ni tta i we tti e ne ne skwi wa tti o tti we tti ba wi ka ski ki di to wa tti o te we ni, ma ma ka tti na ki sa ge i ki. I ni tta i o te we ni Babel i i di te ka ta mo ge i ki ma ni tta i ni e di we bo we mi ka te ke e, "Wa wi ya ki ke nwi."

Shem e ki We tti ki tti ki

¹⁰Ma a ki tta i Shem e ki we tti ki tti ki.

Ni dwi a wa i me ki di ke tti mo ska a ki i ni na i Shem a ne ko twa ge (100) e ta swi be bo nwe te e, a sa ge ni o gi sa ni Arpachshad a ni e di so ni tti ni. ¹¹E ki di ni ki ni te e Arpachshad a ni ni, Shem a ke wa ki e be ma te si te e nya na nwa ge (500) ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

¹²⁻¹³Na i na i Arpachshad a ne swa bi ta ki nya na nwi (35) e ta swi be bo nwe te e, o gi si ge ni Shelah a ni e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Shelah a ni ni, Arpachshad a ke wa ki e be ma te si te e nye wa ge ne swi (403) ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

¹⁴⁻¹⁵Na i na i Shelah a ne swa bi ta ki (30) e ta swi be bo nwe te e o gi si ge ni Eber a ni, e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Eber a ni ni, Shelah a ke wa ki e be ma te si te e nye wa ge ne swi (403) ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

¹⁶⁻¹⁷Na i na i Eber a ne swa bi ta ki nye wi (34) e ta swi be bo nwe te e o gi si ge ni Peleg a ni e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Peleg a ni ni, Eber a ke wa ki e be ma te si te e nye wa ge ne swa bi ta ki (430) ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

¹⁸⁻¹⁹Na i na i Peleg a ne swa bi ta ki (30) e ta swi be bo nwe te e o gi si ge ni Reu a ni

e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Reu a ni ni, Peleg a ke wa ki e be ma te si te e ni dwa ge da ka (209)
ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

20-21 Na i na i Reu a ne swa bi ta ki ni dwi (32)
e ta swi be bo nwe te e o gi si ge ni Serug a ni
e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Serug a ni ni Reu a ke wa ki e be ma te si te e ni dwa ge no i ka (207)
ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

22-23 Na i na i Serug a ne swa bi ta ki (30)
e ta swi be bo nwe te e o gi si ge ni Nahor a ni
e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Nahor a ni ni,
Serug a ke wa ki e be ma te si te e ni dwa ge (200)
ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

24-25 Na i na i Nahor a ni dwa bi ta ki da ka (29)
e ta swi be bo nwe te e o gi si ge ni Terah a ni
e di so ni tti ni. E ki di ni ki ni te e Terah a ni ni, Nahor a ke wa ki e be ma te si te e ne ko twa ge da ka ne si we (119)
ta swa wa i ne. Ko ta ka i e yi ki a sa ge ni a be no a i.

26 Na i na i Terah a no i ka bi ta ki
e ta swi be bo nwe te e, a sa ge ni o gi sa i Abram a ni,
Nahor a ni, ka o ni Haran a ni.

Terah e ki We tti ki tti ki

27 Ma a i tta i Terah a ni we tti ki tti ki, o gi si ge ni Abram a ni, Nahor a ni, ka o ni Haran a ni. Haran a ni ma a i e a sa te e a be no a i, Lot a ni, Milcah a ni, ka o ni Iscah a ni. 28 E ba wi me i me ko Terah a ne bo i te e, me ne ta mi ne bo i ni ge ni o gi sa ni Haran a ni.
O te we ne ki me ko e ta di ni ki te e ka o ni
e ki di ki te e ta di ne bo i ge ni Haran a. I ni o te we ni Ur i i di te ka te ge ni Chaldea e ki e a te ke e.

29 Abram a wi ye ma ge ni Sarai a ni, ka o ni Nahor a wi ye ma ge ni Milcah a ni, Haran a o ta ne sa ni.
Haran a e yi ki o gi si ge ni Iscah a ni. 30 Sarai a tta i a gi ka ski a sa te e a be no a i, a gi ka ski a tti gi te e.

31 Terah a tta i ka o ni tta ki wi tti e ko tti i na ka ta mo ge i ki o te we ni Ur i e di te ka te ki Chaldea e ki. Be no ge i ki a wa i me ki i di Canaan e ki. Ma a i tta i Terah a wi te me ko tti i wi na

o gi sa ni Abram a ni ka o ni Abram a o wi wa ni
 Sarai a ni ka o ni Terah a o di se ma ni Lot a ni.
 Me de we na e bye no ta mo wa tti o te we ne ki Haran i
 e di te ka te ni ki, i na i ni e bo ni wa te e.

³²Terah a ni dwa ge nya na nwi (205)
 ta swi be bo nwe ge ni na i na i i na i e ta di ne bo i te e
 Haran e ki.

**Ke tti Ma ne to wa A tti mo a ge ni Abram a ni
 I o tti ka ta mi ni tti E ki wi ta ni te e**

12 ¹Ne ko te nwi yo we Ke tti Ma ne to wa
 a tti mo a ge ni Abram a ni, “Ki o tti ka ta
 e ki wi ta ya ni. Ki o tti ka na wa ki tti na we ma tti ki
 na ka tti tta ki wi tti a tti ki ko sa ni. I ya i
 be ma me ki se ki a ki ki a i i di we ne na ni.

² “Ma ne ki mi ne ne i a ne mi me to se ne ni wi tti ki
 i ke tta wa i ni wi tti ki.

TTa ki ke ko i ki i na a ske to ne,
 me to se ne ni wa ki ki ne di wi we ne me ko ki.

We tti ma ni i da wi ya ni e na e ne me na ni.

Ko ta ka ki e yi ki ni me nwi to ta wa wa ki
 e di me ko ki di me na ni i me nwi to to na ni.

³ Ni me nwi to ta wa wa ki ke ki me si
 me nwi to to ki ki.

Mya di to to ki ki ni mya di to ta wa wa ki.

Ki na ki a wo ne i o tti me nwi to ta wa ki
 tta ki me to se ne ni wa ki a yo i a ki ki.”

⁴Na i na i Abram a no i ka bi ta ki nya na nwi (75)
 e ta swi be bo nwe tti o tti ka ta mo ge ni o te we ni
 Haran i e di te ka te ni ki. I ya i ni e di na na i me ko tti
 Ke tti Ma ne to wa ni Canaan e ki e a te e. A wa na ge ni
 o ne ga na ni Lot a ni e di so ni tti ni. ⁵Abram a e yi ki
 ta gi a wa na ge ni o wi wa ni Sarai a ni ka o ni tta ki
 we ta wi ma tti i me to se ne ni wa i Haran e ki o tti.
 TTa ki ke ko i te be ne ta ki a wa to ge ni. I ni tta i
 e be no wa te e Canaan e ki.

⁶Na i na i Canaan e ki e bya wa tti
 ke wa ki me ko be mi ka wi ge i ki me te no i me ko

e ki di bye no ta mo wa tti ke tti me te gi
 e ne ma ka te ni ki, Moreh i e di te ka te ni ke e. I na i
 ke tti ne o te we ni a te ge ni, Shechem i e di te ka te ki.
 I ni na i Abram a i ya i e a ski bye no ta mo wa te e yo we
 Canaan a ki ke wa ki i na i ki wi ta ge i ki. ⁷I ni tta i
 Ke tti Ma ne to wa e bye no ta wa te e Abram a ni.
 E ka no na te e, “Ma ni a ki ni mi na wa ki
 i a ne mi me to se ne ni wi tti ki ke me to se ne ni ma ki.”
 I na i ni Abram a e a di to te e i ta di ma ma to ma tti
 Ke tti Ma ne to wa ni i na i ko tti e ta di ne wa te e.

⁸I na i tta i o tti Abram a ka o ni ki wi te me ko tti i
 ke tti da wa no ki o ta ge e a wa te e. Bye no ta mo ge i ki
 ma ga ki wa ni ke tti ne i e a te ni ki o te we ni Bethel i
 e di te ka te ni ki. Bethel i e a te ni ki o te we ni
 i na i o tti we ta ba ki o ta ge a te ge ni i ni ni
 ma ga ki wa ni. I na i me ko ni e ta di bo ni wa te e.
 I na i na ka tti o tti we ta ba ki o ta ge a te ge ni
 o te we ni Ai i e di te ka te ki. I na i me ko
 na ka tti ta di a di to ge ni i ta di ma ma to ma tti
 Ke tti Ma ne to wa ni. I ni ni e ma ma to ma te e.
⁹Ki di ma ma to ma tti ni Ke tti Ma ne to wa ni
 ke wa ki me ko ke tti da wa no ki o ta ge e a wa te e.
 Na ka ni e a ne mi be ko be ko te ni ki ni e bo ni wa te e
 i ya i Negeb i o ta ge.

**Ke tti Ma ne to wa E ki wi a ka wa ba ma tti
 I ba wi ke ko i be tti i di ke ni ki Abram a ni
 ka o ni Sarai a ni Egypt e ki Ta di**

¹⁰Canaan e ki tta i wi da be ne we ni a te ge ni.
 Be ki me ko sa na ki to ge i ki. Ge ya ge me ko ni ki ki ki
 Abram a ka o ni ki wi te me ko tti i a wa si me i me ko
 ke wa ki ke tti da wa no ki o ta ge e a wa te e Egypt e ki
 e ma wi bo ni wa tti no ma ke i. ¹¹E ka ta wi bya wa te e
 Egypt e ki Abram a ka no na ge ni o wi wa ni Sarai a ni,
 “Ne mi na we ne ta e we we ni ge wi ya ni. ¹²Na i na i
 ne wo ke Egypt a ki, ‘Ma a ni ke i Abram a o wi wa ni,’
 i i di te e wa ki. I ni ni i ne di wa tti, ki na na i wi to ko ke
 i be ma te si ya ni. ¹³Ki a tti mo a wa ki e o si me me na ni.
 I ni ni i wi to ka wi wa tti i be ma te si ya ni. I ni ni
 i me nwi to ta wi wa tti ki na o tti.”

¹⁴Na i na i tta i e bya wa te e Egypt e ki Abram a ka o ni tta ki ki wi te me ko tti i me to se ne ni wa i Egypt a ki ke te na ne wa ge i ki Sarai a ni be ki me ko e we we ne si ni tti. ¹⁵A ne ta ke tta wa i na ki mi ke tte wi no ta wa tti ki ke tto ki ma wa ni ne wa ge i ki i ni ni i ge wa ni ka o ni e a tti mo a wa tti ke tto ki ma wa ni ke te na e we we ne si ni tti. I ni tta i i ni ke tto ki ma wa i o wi wi tti Sarai a ni e a ta be na te e, ko ta ka i wi na me ko o wi wa i ki di a sa ge ni. ¹⁶We tti me nwi to ta wa tti Abram a ni ke tto ki ma wa me ta ge ne ma ge ni Sarai a ni. I ni we tti mi na te e Abram a ni me me ta ne da i, ne no so i, tta ki ke ka no de a i, me gi si ki a i, ka o ni we ta wi ma tti i me to se ne ni wa i mi ke tte wi a i ne ni wa i ka o ni i ge wa i.

¹⁷Me de we na ke tto ki ma wa ni ni e a ta be na ni te e Abram a ni o wi wa ni Sarai a ni. I ni we tti Ke tti Ma ne to wa be ki me ko e a ga ma ta mwi a te e tta ki ke tto ki ma wa ni ka o ni wi tti e ko ni tti i o me di wi ki ya be ki. ¹⁸I ni tta i ke tto ki ma wa e a no ka kye te e i bye ne me tti Abram a ni e ki wi ta tti. Na i na i e bya ni te e ma ni ni e i na te e, “Wa ni mi wa ne ni. A tti mo i ka ba ke i yo we e o wi wi ya ni i na i ge wa. ¹⁹Ke ta tti mo i yo we, ‘I na ne si me a’ ka o ni e wi to ka wi ya ni i a ta be na ki i o wi wi ya ni. Ma na tta i ke wi wa a wa di ki na ga bwa.” ²⁰I ni tta i ke tto ki ma wa e a no ka na tti o de ma ka ne da i i mi wi ne ka wa ni tti Abram a ni Egypt e ki o tti. I ni tta i Abram a e a wa na tti o wi wa ni ka o ni ki wi te me ko tti i me to se ne ni wa i na ka ta gi ke ki me si te be ne ta mo wa tti e na ga wa te e.

**Lot a Na i na i We ta ba ni ki
A ki E a te ni ki E a te e**

13 ¹I ni tta i Abram a e a wa na te e o wi wa ni, Lot a ni, o ne ga na ni, ka o ni tta ki ke ko i te be ne ta ke e. I ni tta i we tti wa ba ni ki o ta ge e a wa te e, e na ga wa te e Egypt e ki o tti. I ni tta i e bye no ta mo wa te e Canaan i e di te ka te ni ke e

be ma me ki se ni ke e a ki. Bye no ta mo ge i ki
 Negeb i e di te ka te ni ke e a ki, da wa no ki
 o tti na we Canaan e ki. ²Abram a i ni na i be ki me ko
 ma na te si ge ni. O ta wi ge ni me me ta ne da i,
 a na te ga i, ne no so i, ka o ni e a sa te e
 wa se ko so ni tti i do ni ya a i na ka e ni wa ki te ni ki
 e sa wa ni ki bi ya be gi ma ne.

³I ni tta i na ka tti i na i o tti e be no wa te e,
 e ki we ska wa te e Bethel i o ta ge o te we ne ki.
 Bo ni ge i ki tte wi ne ki o te we na ni Bethel i
 e di te ka te ni ki ne ko ti (1) ka o ni ko ta ki o te we ni
 Ai i, e ta di bo ni wa te e yo we i ye i me i. ⁴I na i yo we
 ki di a di to ge ni i ta di ma ma to ma tti Ke tti
 Ma ne to wa ni. I ni tta i na ka e ma ma to ma te e i na i
 ta di.

⁵Lot a ka o ni o wi wa ni ta gi o ta be no e mwa wa i
 ka o ni we ta wi tti i mi ke tte wi no ta ko wa tti i
 me to se ne ni wa i tta ki ki wi be mi wi te ma ge i ki
 Abram a ni. Wi na e yi ki Lot a ma ne a ge ni
 me me ta ne da i, a na te ga i, ka o ni ne no so i.

⁶Wi nwa wa ta ta gi Abram a ka o ni Lot a
 ne di wi ma ne ta swi a ge i ki o ta wi ma ka na i. A gi,
 ke ke tti ne ka ski ki wi ta wa te e. E ba wi te bi ta se ni ki
 ke ti ka na ni o ta wi ma ka na i ta ta ki i a da ma wa tti
 na ka e a sa mi ka ske ka ti wa te e i na i a ki ki.

⁷I ni na i tta i Abram a ni mi ke tte wi no ta wa tti ki
 ne ni wa ki e ka wa ba ma tti ki o ta wi ma ka na i
 we bi ta nwe we ti ge i ki ne ni wa ki Lot a
 o mi ke tte wi e ma i e ka wa ba ma tti ki Lot a o ta ye i.
 I ni na i Canaan a ki ka o ni Perizzite a ki i na i
 ke wa ki ki wi ta ge i ki e yi ki.

⁸I ni tta i Abram a ma ni ni e ma wi na te e Lot a ni,
 "Ke tti na we ti be na ke i, ke mi ke tte wi e ma ki
 na ka ni na ne mi ke tte wi e ma ki a wi ta ta di
 ta nwe we ti wa sa. ⁹Ka ski ke i tta ki a yo ka ko sa
 ma ni ke ki me si be ma kye se ki a ki.
 Ne nye skwi ka ko sa tta i, ma na ka i a wa ni, ko ta ke ki
 o ta ge ni na i a ka a."

¹⁰Lot a tta i ni e na ta wa bi te e ka o ni e ne ta ke e
 e ma ne te ni ki ne bi i ya i ke ki me si Jordan i

e di te ka te ni ki e ma sko te wi ni ke e mo tti me ko te ba gi Zoar i e di te ka te ni ke e o te we ne ki. We we ne te ni ge ni i ni a ki me to tti me ko Eden i e di te ka te ni ke e yo we a da wa ye Ke tti Ma ne to wa ki di to te e o ke ti ka na ki me ki, e yi ki me ko Egypt e ki e di we we ne te ni ke e. Na i na i ma ni e i di ke ke a gi yo we me i Ke tti Ma ne to wa ne di wa na tti to te e Sodom i ka o ni Gomorrah i e di te ka te ni ki ni o te we na ni.¹¹ I ni tta i Lot a e ki do we te e i a yo tti ka o ni i bo ni tti ke ki me si Jordan i e di te ka te ni ki e de bwa ki wi ni ki. I ni ni we ta ba ni ki o ta ge e a te e. I ni tta i Lot a e di ne nye skwi wa te e Abram a ni i na i o tti ye bi.¹² Abram a tta i i na i Canaan e ki ma wi o wi ki ge ni, Lot a ni e ma wi o wi ki te e ke tti ne i me di o te we na ni e a te ni ke e tti ki si bo ki a di tti. Ma wi bo ni ge ni ke tti ne Sodom i e di te ka te ni ki o te we ne ki.¹³ Sodom e ki ki wi ta tti ki me to se ne ni wa ki ne di wi wa wa ne ska i ge i ki. Be ki me ko mya di na we a ge i ki Ke tti Ma ne to wa ni.

**Ke tti Ma ne to wa Na i na i E ki di ma te e
I mi na tti Abram a ni A ki**

¹⁴Ki di na ga ni te e Lot a ni i ni Ke tti Ma ne to wa ma ni e i na te e Abram a ni, "TTa ki na ta wa bi no we tti ke si ya ki, we tti da wa no ki, we ta ba ki, ka o ni we tti ba ki di mo ki.¹⁵ TTa ki me ko ma ni a ki ke ski ne ta ma ni ki mi ne ne bwa ki na ka o ni ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i o ta i ne mi wa tti a be ne tti me ko.¹⁶ Ki mi ne ne ne di wi ma ne ko di se ma ki na ka a ne mi me to se ne ni wa ki a bi na me ko a gi ko wi ye a i ka ski tta ki a ki ma tti ni ke ki me si e ta di ni tti i ni i. Ko tta wi te me to tti me ko ta ki ko tti a ki ta sa tta ki ta ta ba ko ni a yo i e te ni ki ni ma ni a ki.¹⁷ Be no no, ki ma wi tta ki wa ba ta e ta se ki a ki i ni ko tti i tta ki mi ne na ni."

¹⁸I ni tta i Abram a e ma wi bo ni te e ke tti ne i me ne to wi ni ki ni ke tti me te ko ni e a te ni ki Mamre e ki ke tti ne o te we ne ki Hebron i

e di te ka te ni ke e. I ya i ni Abram a e a di to te e
i ta di ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni.

Abram a E ke te ske na te e Lot a ni

14 ¹⁻⁷I ni na i yo we ke tto ki ma wa Chedorlaomer a
e di so ta na na e ne ta mo ge ni Elam i
e di te ka te ni ke e be ma me ki se ki a ki.
Ni dwi ne si we (12) ta swa wa i ne e yi ki
na na i ma ge ni nya na nwi (5) ko ta ka i
ke tto ki ma wa i. Ne ko ti i ni ki ke tto ki ma wa ki,
Bera a e di so ta ni ka ne si ge ni o te we ne ki
Sodom i e di te ka te ni ke e. Ko ta ka na ka Birsha a
i di so ge ni ne na e ne ta ka o te we ni Gomorrah i
e di te ka te ni ke e, na ka me ko ko ta ka Shinab a
i di so ge ni ne na e ne ta ka o te we ni Admah i
e di te ka te ni ke e, na ka ko ta ka Shemeber a
i di so ge ni ne na e ne ta ka o te we ni Zeboiim i
e di te ka te ni ke e, ka o ni tta i ma wa tti a ko wi
ke tto ki ma wa ne na e ne ta ka o te we ni
Bela i e di te ka te ni ke e. I ni o te we ni Bela i
e di te ka ta ke e e yi ki Zoar i i di te ka ta mo ge i ki.
Ki di ni dwi ne si we ta swa wa i ne e a gi sa ni ki
e ta di na na i me tti nya na nwi (5) ke tto ki ma wa ki
ye to ke ni ta ta gi e da ge ne mo wa te e
i na na i me ko wa tti Chedorlaomer a ni. Ka o ni tta i ni
e ta ta gi we na wa te e o de ma ka ne de mwa wa i
a wa i me ki ta di e de bwa ki wi ni ki a ki
Siddim i e di te ka te ni ke e. I no ki ni Siddim i
e di te ka ta ke e, Ne bo mi ka ki Ke tti ka mi wi,
i di te ka ta mo ki ko wi ye a ki. Na ka me ko ki di
ne ko twa wa i na ka te ni ki ki di be ma ska ni ke e
ye to ke ni Chedorlaomer a ka o ni ne swi
(3) ko ta ka ki ke tto ki ma wa ki o wi ka na i
e ma wi mi ka ti a wa te e nya na nwi (5) te ta gi ni tti i
ke tto ki ma wa i ka o ni o de ma ka ne de mwa wa i.
Chedorlaomer a o wi ka na i e se mi e ko tti i ma ni
ye to ke e di so wa te e Amraphel a, Arioch a,
ka o ni Tidal a. Amraphel a na na e ne ta mo ge ni
be mi na ki wi ni ki Shinar i e di te ka te ni ke e. Arioch a
na na e ne ta mo ge ni be mi na ki wi ni ki Ellasar i

e di te ka te ni ke e. Tidal a na na e ne ta mo ge ni
 be mi na ki wi ni ki Goiim i e di te ka te ni ke e.
 Nye wi (4) e ta di tti ki ke tto ki ma wa ki me ne ta mi
 we bi mi ka ti a ge i ki ko ta ka i me to se ne ni wa i.
 Me ne ta mi Rephaim a i e di so ni tti i
 me to se ne ni wa i ne di wi a ge i ki a wa i me ki ta di
 o te we ne ki Ashteroth-Karnaim i e di te ka te ni ke e,
 ka o ni tta i me to se ne ni wa i Zuzim a i e di so ni tti i
 o te we ne ki ta di Ham i e di te ka te ni ke e,
 ka o ni tta i me to se ne ni wa i Emim a i
 e di te ka so ni tti i ma sko te ki ta di Kiriathaim i
 e di te ka te ni ke e, ka o ni me to se ne ni wa i Horite a i
 e di te ka so ni tti i a wa i me ki ta di ma ga ki wa ni
 Edom i e di te ka te ni ke e. I ni i a wa i me ki ta di
 a gi ne ka wa ge i ki tti ki ne ka wa ki wa ni Elparan i
 e di te ka te ni ke e.

I ni tta i e ko ki wa te e e ne ya bi a wa te e
 a wa i me ki Kadesh i e di te ka te ni ke e a ki.
 I ni na i Kadesh i ma ni i di te ka te ge ni Enmishpat i.
 Ne di wi a ge i ki me to se ne ni wa i Amalek a i
 e di so ni tti i tta ki me ko ne ko ta i o ta ki mwa ki
 ka o ni e ne di wi a wa te e me to se ne ni wa i
 Amorite a i e di te ka so ni tti i, e o wi ki ni tti
 o te we ne ki Hazazon Tamar i e di te ka te ni ke e.

8-11 Ki di tta i i ni ki nye wi (4) ke tto ki ma wa ki
 ne di wi a wa tti ke ki me si i ni i me to se ne ni wa i,
 i ni ye to ke e na na i na wi wa te e i mi ka ti a wa tti
 ko ta ka i nya na nwi (5) ki di ta ta gi ni tti i
 ke tto ki ma wa i ta gi o de ma ka ne de mwa wa i.
 I ni tta i nya na nwi (5) e ta di tti ki ke tto ki ma wa ki
 e we bi mi ka ti a wa te e nye wi (4) e ta di ni tti
 ke tto ki ma wa i e de bwa ni ki a ki Siddim i
 e di te ka te ni ke e.

Siddim i e a te ki ma ne to ge ni e bo bo kya ki a ki ki
 wa na ko ni i na i e a te ki me ka te wa ki be sa ga ki.
 Na i na i tta i ke tto ki ma wa ki ne na e ne ta ki ki
 o te we na ni Sodom i ka o ni Gomorrah i
 e di te ka te ni ki ni e mi na we ne ta mo wa te e
 e we bi ne di wi e tti ko tti be ma mo ge i ki de we na
 be tti bi tti sa ge i ki i na i me ka te wa ni ki

be sa ga i e a te ni ki. Ko ta ka ki tta i ne swi (3)
 ke tto ki ma wa ki e se mi a tti ki bi tti sa ni tti i
 ke te ski ge i ki a wa i me ki i di e ma ga ki wi ni ki.

I ni tta i ke tto ki ma wa ki Chedorlaomer a ka o ni
 o wi ka na i e a ni to wa te e e mi ka ti wa tti.
 Ma wi tta i bi ti ke ge i ki o te we na ni Sodom i ka o ni
 Gomorrah i, i ni ni e tta ki a wa to wa te e ke ki me si
 ke ko a ni i na i e te ni ki ni ta gi wi se ni we ni ka o ni
 me to se ne ni wa i.

Lot a tta i ni E me de ne te e

¹²Lot a, Abram a o ne ga na ni, i ni na i o wi ki ge ni
 Sodom e ki, wi na tta i e yi ki ni e ta ko tte ne te e ta gi
 tta ki ke ko i te be ne ta ke e. I ni tta i e be no wa te e.

¹³A ska tti me i tta i ne ko ti (1) ne ni wa
 ke te ski ge ni a wa i me ki o tti nye wi (4)
 te ta gi ni tti i ke tto ki ma wa i e bye no ta wa te e
 Abram a ni, Hebrew a ni, e a tti mo a te e tta ki
 e di ke ni ke e. Abram a ke tti ne o wi ki ge ni
 a wa i ma ni e a te ni ki ke tti me te ko ni, Mamre a,
 Amorite a we ta i ne mi tti ni. Abram a ka o ni Mamre a
 ka o ni Mamre a tti na we ma tti i Eshcol a ni ka o ni
 Aner a ni ki di me ti ge i ki i a se mi e ti wa tti na i na i
 mi ka ti we na ki wi ni ki.

Abram a E ke te ske na te e Lot a ni

¹⁴Na i na i Abram a e ka ske de te e e me de ne me te e
 o ne ga na ni na to ma ge ni ne swa ge dwa di ka ne si we
 (318) de ma ka ne da i. E ta di ni ki ni te e tta ki
 e ki wi ta di bo ni wa te e. Be mi ne ka wa ge i ki
 i ni i nye wi (4) ke tto ki ma wa i a wa i me ki
 a gi o te we ni Dan i e di te ka te ni ke e.

¹⁵I na i ta di ni e ne nye skwi wa te e a ya si ta swi
 ka o ni e ma wi na kye wa te e na wi te be ki.

Ne di wi a ge i ki tta i i ni i nye wi (4) ke tto ki ma wa i,
 a wa i me ki e a gi ne ka wa wa te e o te we ni Hobah i
 e di te ka te ke e, we tti ke si ya ki o tti na we e a te ke e
 o te we ne ki Damascus i e di te ka te ke e. ¹⁶I ni tta i
 Abram a e ne ya bi bye to te e tta ki me ko ke ki me si
 e ta be na ma wo tti ni yo we ko wi ye a i na ka ta gi

o ne ga na ni ka o ni o ne ga na ni o ta i ne ma ni.
 E yi ki e ne ya bi bye na wa te e i ge wa i ka o ni
 ko ta ka i me de na so ni tti i yo we.

**Melchizedek a E ko tti ma te e Ke tti Ma ne to wa ni
 I me nwi to ta wa ni tti Abram a ni**

¹⁷Ki di tta i Abram a ne di wi a te e Chedorlaomer a ni ka o ni Chedorlaomer a ni e se mi a ni tti i ke tto ki ma wa i, ne ya bi a ge ni e ki wi ta te e. I ni tta i ke tto ki ma wa ni ne na e ne ta mi ni tti ni Sodom i e di te ka te ni ki o te we ni ma wi wa ba me ko ge ni a wa i me ki e de bwa ki wi ni ki a ki, Shaveh i e di te ka te ni ke e. I ni e yi ki yo we e di te ka te ke e ma ni Shaveh i, ma ni ye to ke e di we bo we mi ka ke e “Ke tti O ki ma wa ki.”

¹⁸Ke tto ki ma wa Melchizedek a e di so ta ne na e ne ta ka o te we ni Salem i e di te ka te ni ki bye to ge ni we bi skwe te i ka o ni me no we ni be di ba te a bo wi. I ni ni ke ko a ni e bye ta wa te e Abram a ni. I na Melchizedek a ma ma to mo we ne si a wa ba to na ta me to se ne ni wa i i ma ma to ma ni tti Ke tti Ma ne to wa ni, Ma wa tti mi ska we si ni tti ni.
¹⁹Wi na tta i a se mi a ge ni Abram a ni ma ni e i di ma ma to ta ma wa te e,

“Ke tti Ma ne to we, ki na ma wa tti mi ska we si ta.
 Ki na tta ki a be me ki,
 na ka a ki ke ki di to.
 Ta ni na i mi na te, ke te mi na wa te Abram a
 e di we we ne te ni ki.

²⁰Ka o ni ke wa wi nwa na be na ma wa tti mi ska we si ta Ke tti Ma ne to wa, e se mi e na ga i ne di wi e ge ke wi tti skwe wa wa ki!” i yo ge ni Abram a ka o ni tta ki we te te na ki ni me ni a tti i o wi tti skwe a i na na i se to ge ni.

Me ta swi (10) e a te ke e e a te di se ke e i ni ni tta ki me ni a tti o wi tti skwe a i. I na i tta i me ta swi (10) ke ko a ni e be ga ga te ke e i na i

o tti a ta be na mo ge ni ne ko ti (1) e be ga ga te ni ki i ni ni e mi na te e Melchizedek a ni i ni ne ko ti (1) be ga ga te ni ki ke ko a ni.

²¹Ki di Abram a ni i ni i da wi ni te e, ke tto ki ma wa te be ne ta ki o te we ni Sodom i e di te ka te ni ki i ni ma ni e i te e, “Ki mi di me to se ne ni wa ki, tta ki tta i ko ta ki ke ko i ki ya wi ka ba.”

²²Abram a ni e na ko ma te e, “Ke tti Ma ne to wa, Ki di to ta tta ki ke ko i a be me ki tta ki me tti ki, Ne na e ne me na ga, ne ki di ma wa yo we ²³i ba wi o ta i ne mi ya ni ke ko i ki na we ta i ne mi ya ni mo tti me ko sa ba be i i di ke i ke to si ta bi i i ba wi ta ki ka ski ma ni ya ni, ‘Ni na we tti ma na te si tti Abram a.’ ²⁴A gi i a ta be na ma ni ni ke ko i me te no i ma ta ki di da ka mo wa tti ni ne de ma ka ne de ma ki. Me de we na wi to ka wi ye ka ba e se mi i tti ki ne wi ka na ki Aner a, Eshcol a, ka o ni Mamre a i a ta be na mo wa tti wi nwa wa ta swi te bi ki wa tti. Wi nwa wa e yi ki ni ka a mo ki te bi ki wa ki i a ta be ni ke wa tti.”

**Ke tti Ma ne to wa Ki di ma ge ni
I i di a se mi a tti Abram a ni**

15 ¹Ki di tta i Abram a ma wi a se mi a te e Lot a ni, e ke te ske na tti yo we, Ke tti Ma ne to wa ki di to ge ni i a ba wa ne ko tti Abram a ni. I ni ni e ka ske ta ko te e,

“Abram e, ka ta ko ta tti ka ne.
Ki a ka wa ba me ne ma i
ka o ni ma ne me ko ke ko i
i i di me nwi to to na ni.”

²⁻³Me de we na ni e na ko ma te e Abram a, “Na a yi, Ke tti Ma ne to we, Ne na e ne mi ya ne, mo tti me ko ma ne ke ko a ni i di me nwi to ta wi ya ni, a gi ke ko i i di a se mi e gi ya ni ni. E ba wi a sa ki a be no a ki. A gi mi di ya ni ni a be no a ki. Ne ko ti ne mi ke tte wi e ma wi tti i ta Eliezer a e di so ta, o te we ne ki we tti ta Damascus i e di te ka te ni ki wi na ni ki di a de no wa ni tta ki we ta i ne mi ya ni i ni i o te te na ki.”

⁴I ni tta i na ka tti Ke tti Ma ne to wa ni e ka ske ta wa te e, “A gi ma i ke mi ke tte wi e ma i o te te na ki ni ke ta i ne ma ni, ki na ma i me ko ke gi sa i o te te na mwa.” ⁵I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ni e to ki e ko te e, sa ki tti e di we ne ko te e na ka ni e ka no ne ko te e, “Wa ba ta no a gi tti ki de ko ki, ki ko tti a ki ma wa ki a na ga ki. I ni me ko e ta di wa tti a na ga ki ni e yi ki ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i i di ma ne wa tti.”

⁶Abram a te bwe ta wa ge ni Ke tti Ma ne to wa ni, i ni we tti me nwi te e ni te e ka o ni e na ko ne ko te e.

⁷A ska tti me i ni Ke tti Ma ne to wa ni e ka no ne ko te e, “Ni na ma i na Ke tti Ma ne to wa, Ne na e ne me ka. A wa i me ki ke to tti ke tti we ne ne o te we ni Ur i e di te ka te ki i ya i a ki ki yo we Chaldea i e di te ka te ke e. A yo i tta i ke bye ne ne ma ni be mi na ki wi ki i ka ski mi ne na ni i o ta i ne mi ya ni.”

⁸Me de we na Abram a na na to ta wa ge ni, “Ke tti Ma ne to we, Ne na e ne mi ya ne, we ko ne i tta i i wa ba to di ya ni i ka ski ta ta ki ke ke ne ta ma ni ke te na me ko ma ni be mi na ki wi ki i o te te na ma ni?”

⁹Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i te e, “Ki bye ta wi i ge wa i na ne no swa, i ge wa i na a na te ga, ka o ni ne ni wa i na me me ta ne da. Ke ki me si i ni ki ne swi be bo nwe wa sa. E yi ki ki bye ta wi ma ne to wi mi mi wa ka o ni e ski ki ta mi mi wa.”

¹⁰I ni tta i Abram a e tta ki bye na te e tta ki ne to ma so ni tti i. TTa ki me ko e ne sa tti, na ka bo gi e ba ka te dwa te e ne no so ni, a ne te ga ni, ka o ni me me ta ne da ni. E di ba si ka wa tti me ko ni i na i e ne ne ski di ma tti me de we na tte wi ne ki ni e a bi ni tti wi ya sa ni i ni me to tti mye wi e a di to tti me to tti mye wi e a te ni ki ni wa wi ta wi o tti na we ta ki i na i wi ya sa ni e a bi ni tti. E di be mi me ko ne sa tti ni e be mi na ko na te e. E yi ki e ne sa tti wi ske no a i me de we na e ba wi ba si ka wa te e i ni i. ¹¹I ni tta i wi na ke wa i e bya ni te e e di ba ki di ni te e me na sko no ni e a te ni ke e ni e mi wi ne ka wa te e Abram a.

¹²E be mi ne ki ni te e ki de so ni ye to ke ni
 Ke tti Ma ne to wa e ke tti ne ba a te e Abram a ni.
 Na i na i me ko e ne ba te e ni e ka ski to te e
 be ki me ko e se ke si te e ka o ni tte wi ne ki
 e ki wi ta te e be ki me ko e ke tti be ko te ya ni ke e
 i ni te be gi. ¹³E a ba wa na te e Ke tti Ma ne to wa ni
 i ni Abram a ma ni e i ko te e, “Ke ke ne ta no
 wi na e di i no ki a tti mo e na ni, i ni i i di ke nwi.
 Ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i o wi ki wa ki
 e be mi na ki wi ni ki ko ta ka i me to se ne ni wa i
 te be ne ta mi ni tti a ki. I o ta wi me ko ki ka o ni
 i ma tti to ta ko wa tti ne ki me ko nye wa ge (400)
 ta swa wa i ne be me ska ni ki be bo na ni. ¹⁴Ni na
 de we na ni a di ta a wa ki i ni ki me to se ne ni wa ki
 wi o ta wi me na gi ki, i mi ke tte wi no ta we gi ki.
 Ki di tta i nye wa ge ta swa wa i ne a gi ke ki
 ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i na ge wa ki i na i
 o tti ka o ni ma ne ke ko i i be mi ke ki wa tti,
 i be mi ma na te si wa tti. ¹⁵Ma ni tta i ki na
 ki i da wi, ke nwe di ki me nwi be ma te si ka bo twe
 be ki me ko ki ke tti ki. I ni ni i ne bo i ya ni
 ma ga tti me ko ka o ni i na i i na na i di me ne ki.
¹⁶Ki di tta i ko di se ma o di se ma ni ki di ki ni te
 ke ta ne mi me to se ne ni ma ki ni a yo i
 i ne ya bi bya wa tti. I ni i i di ke nwi a gi ko tti me i
 i mi wi ne ka wa ki ni i ni ki me to se ne ni wa ki
 Amorite a ki e di te ka so tti ki me te no i me ko ki di
 be ki a wa si me i mya di ta ne ko wa te ma ma ka tti
 i ni ke ko i ni i to ta wa ki.”

¹⁷Ki di tta i ne ki ni te e ki de so ni ka o ni
 ki di be ko te ya ni ke e, ka bo twe ko gi me ko ni
 e mo ke ska ni ke e be ke de ni ki de ske to i ka o ni tta i
 e sko te wi ni ki me te gi, ke ski so ke na te ni ki,
 i na i tti i e be mi e mi ka te ni ke e tte wi ne ki
 e be mi ni dwa ga te ke e me na sko no ni. ¹⁸Gi ye na me ko
 na i na i e be mi e mi ka te ni ke e i ni ni ni dwi (2)
 mo ke ska ni ki ni ye to ke ni Ke tti Ma ne to wa
 e a di to te e ki do we we ni a wa i ma ni Abram a ni
 e na we ma tti i di. E ki di ma te e Abram a ni,
 “Ke kye te na mi ke ki di ta mo ne i mi na ki

ke ta ne mi me to se ne ni ma ki ma ni ke ki me si a ki
 a wa i me ki e a gi ke ki Egypt e ki ka o ni a wa i me ki
 e ma wi a gi ke ki si bo wi Euphrates i e di te ka te ki.
¹⁹⁻²¹I no ki i na i a ki ki ki wi ta tti ki me to se ne ni wa ki
 ma a ni wi so na ni e di te ka so wa tti Kenite a ki,
 Kenizzite a ki, Kadmonite a ki, Hittite a ki, Perizzite a ki,
 Rephaim a ki, Amorite a ki, Canaan a ki, Gergashite a ki,
 ka o ni Jebusite a ki.”

Hagar a ka o ni Ishmael a

16 ¹Abram a ka o ni o wi wa ni Sarai a ni
 me ta swa i ne ki di o wi ki ge i ki Canaan e ki
 i ni na i. A gi tta i me ko ka ski a sa te e
 a be no a i Sarai a. Me de we na Sarai a a sa ge ni
 we ta wi ma tti ni i ge wa ni Hagar a ni e di so ni tti ni
 Egypt e ki we tti ni tti ni. ²I ni tta i Sarai a ma ni
 e i na te e Abram a ni, “Be se ta wi no. Ke tti
 Ma ne to wa a gi wi to ka wi tti ni a be no a i
 i a se ma ki, ge ya ge tta i ma wi wi be mi ye ka ba
 ma na we ta wi ma ka i ge wa, wi da wi tta i a be no a i
 a sa te me to se ne ni wa ki i i di te e wa ki ni na
 o ki wa wa ni.” Abram a ni e a nwa tti te e.

³I ni tta i Sarai a e mi na te e Hagar a ni
 o na be ma ni i o wi wi ni tti a ne ko tti i di. ⁴I ni tta i
 Hagar a e a tti gi te e. Na i na i e mi na we ne ta ke e
 e a tti gi te e ni be ki me ko e ke tti ne ne ti so te e.
 E ne ne ti so te e a wa si me i me ko i ne ne ti so ge ni
 a wa i ma ni tta i we ta wi me ko tti ni, Sarai a ni.

⁵Ma ni tta i ni Sarai a e i na te e Abram a ni,
 “Ki na ke i me ko ni we tti Hagar a ma tti to ta wi tti.
 Ni na ke i ke mi ne ne. Ki di mi na we ne ta ki
 e a tti gi tti ni a wa si e ke tti ne ne ti so tti ni na tta i
 ta ki e i di ne ta ki. Ta ni na i Ke tti Ma ne to wa
 wa ba me na ge ki na na, we ne a ta ta ki a wa si me i
 te bwe ge na.”

⁶Abram a ni e na ko ma te e, “TTi tte we! Wi na ma i
 ke mi ke tte wi no ta ga ki na ke we we ne ne ma wa,
 ne ta wi to ta wa wa te ni to ta wi ye ka ba.” I ni tta i ni
 Sarai a e ma tti to ta wa te e Hagar a ni i ni ni
 e be ma mo ni te e i na i o tti.

⁷Ke tti Ma ne to wa bye no ta wa ge ni Hagar a ni e be ga wi ma sko te wi ne ki e ta di mo ki ta ni ki ne bi na na wi. Ma ni e ta di da wi wa te e tti ki mye ki a wa i ne ki i di Shur i e di te ka te ni ki a ki ki.

⁸I ni tta i e ka no na te e Hagar a ni, “Hagar e, ki na we we ne ne me ka Sarai a, ta na i tta i we tti ya ni ka o ni tta i ta na i e ya ya ni?”

Hagar a ni e na ko ma te e, “Ne be ma mo tta i a wa i me ki o tti we ta wi mi ta Sarai e ki e ki wi ta tti.”

⁹Na ka ni Ke tti Ma ne to wa ma ni e i na te e Hagar a ni, “Ne ya bi a no we ta wi me ka e ki wi ta tti tta ki e di na na i me ki ki i da wi.”

¹⁰Ma ni e yi ki e i ko te e, “Ni na ni ki di to i ne di wi ma ne a tti i a ne mi me to se ne ni wi tti ki i ba wi tta ki ka ski a ki ma so wa tti i a bi tti ta di wa tti.”

¹¹Ma ni e yi ki e i ko te e,

“Ki o gi si ka o ni i wi swi a tti Ishmael a.
We tti i di ke ki ko tti ne ki di ka ske de
e di ki wi sa na ki to wa ni.”

Ma ni wi so ni Ishmael i e di we bo we mi ka ki Hebrew e ki,

“Ke tti Ma ne to wa ke ka ske ta ga.”

¹²A gi ko wi ye a i me to se ne ni wa i i ka ski na na e ne me ko tti ni.

Ki di ki te i ko sko skwa te si wa me to tti me ko ne no tti i mi tti be a.

Ke gi sa tta ki ko wi ye a i me to se ne ni wa i i be ki ski ka ti wa na ka tta ki ko wi ye a i i be ki ski ka ga.

A gi ma ga tti i ka ski be mi me to se ne ni wi tti ni mo tti me ko e di be mi wi tti na we ke tti i mi ka ti wa.”

¹³Ki di tta i ka no ne ko te e Ke tti Ma ne to wa ni, Hagar a ka no ne ti so ge ni, “I ni tta i e ki di ne wa ki Ke tti Ma ne to wa ke wa ki me ko ne be ma te si.” I ni tta i e wi swi a te e Ke tti Ma ne to wa ni “Ki na Ke tti Ma ne to wa Ne wi ta.” ¹⁴I ni we tti

me to se ne ni wa ki wi swi to wa te e e ke tti ta ni ki
 ne bi i ya i e te ni ki tte wi ne ki o te we na ni,
 Kadesh e ki ka o ni Bered e ki, “Ke tti Ma ne to wa
 ne ne wo ga.” I na i ko tti ni e ta di ne wo ko te e Ke tti
 Ma ne to wa ni Hagar a.

¹⁵Ki di tta i Sarai e ki ne ya bi a te e, Hagar a
 e a sa wa te e o gi swa wa ni ka o ni i ni Abram a
 e wi swi a te e, Ishmael a ni e i di wi swi a te e. ¹⁶I ni na i
 Abram a dwa di ka bi ta ki ko twa di ka (86) ta swi
 be bo nwe ge ni.

Abram a E mi ne te e Ko ta ki Wi so ni

17 ¹Na i na i ye to ke Abram a da ka bi ta ki da ka
 (99) e ta swi be bo nwe te e bye no ta ko ge ni
 Ke tti Ma ne to wa ni, ma ni ni e i ko te e, “Ni na ke i na
 Ke tti Ma ne to wa, Ma wa tti mi ska we si ta.
 Ki be se ta wi, ki wi ke tta wi, ka o ni ni a be tti
 e ne na ni i i da wi ya ni. I ni i da wi wa ne ni, i a
 di to wa ni ²i ke ki na wa tti se ki e di ki di me na ni,
 ni ki di se to i a ne mi ma ne a tti me to se ne ni wa ki.”

³I ni tta i Abram a e na wa ki na wi te e
 a ki ki i di. We tti i da wi te e e ke tti ne ne ma
 tti Ke tti Ma ne to wa ni, ma ni ni e i ko te e,
⁴“Ke ki di mi ne ne ki na i o tti ki wa tti na no be ka
 me to se ne ni wa ki a tti ba na ki tti be be ki ne ni a ki
 i i na to wa tti ki.” ⁵Ki ko ki so e ne, a yo i o tti ye bi
 a gi Abram a i i di te ka ne ne ki ni, Abraham a
 ki i di te ka ne ko bi. We tti ke i ni i di te ka ne na ni,
 ne ki di to i a ne mi ma ne a tti me to se ne ni wa ki
 a tti ba na ki tti be be ki ne ni a ki i i na to wa tti ki.
 Hebrew a ki tta i i bi ma ni e di ne no ta mo wa tti
 i ni wi so ni Abraham i e di we bo we mi ka te ni ki
 “Ne ni wa ma ne me to se ne ni wa ki we tti ki wa tti
 o tti.” ⁶Ma ne ki mi ne ne a ne mi me to se ne ni wa ki
 a ne ta i ni ki ni i ke tto ki ma wi wa tti,
 ki ne di wi ma ne a wa ki a ne mi me to se ne ni wa ki
 a tti ba na ki tti i a ko to wa ki ke ki ye o na ni
 ka o ni tta ki i i na to we wa tti. ⁷Ni a di to
 e di ki di me na ko we ke me to se ne ni wa ki ta ta gi
 ni na ka o ni ki nwa wa ba di me ko ka ki ke wi

i di. Ni na Ke tti Ma ne to wa, ki na na ka
 ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i ma ma to mi ye ge
 ka o ni i be mi a ka wa ba me na ko we.⁸ Ki mi ne ne bwa
 ki na ka o ni ke me to se ne ni ma ki ma ni a ki i na i
 ki nwa wa e ba wi ta di ni ki ye ge yo we. Ki mi ne ne bwa
 i be me na me ge ka ki ke wi i di. Ke ki me si ma ni
 a ki Canaan i e di te ka te ki i o ta i ne mi ye ge
 ke me to se ne ni ma ki. Ba di me ko ka ki ke wi
 me to se ne ni we ne ki i ma ma to mi wa tti ka o ni
 i a ka wa ba ma ki.

⁹⁻¹⁰“Ma ni e di ki di me na ni ka o ni
 ke me to se ne ni ma ki ma ma ka tti me ko ne ki
 be ma te si ye ge ma ni ki be mi to ta wa bwa
 ka ki ke wi i di tta ki ne ni wa i na ki,
 ki be mi ke ki na wa tti no me dwa bwa. Ne ni wa ki
 ta ta ki i ni ki me te no i ka ski no me do tti ki.

¹¹⁻¹²A yo i o tti ye bi ni ki wa te gi ye se e a ki
 ki di dwa di ka (8) ta so ko ne be ma te si wa te
 ma ma ka tti me ko i ke ki na wa tti no me dwa bi,
 circumcision i e di te ka te ni ki i da wi we ni.

Ma ma ka tti i no me dwa bi ke ki me si ne ni wa i ma ki
 mo tti me ko we ta wi me gi ki, ke ski e gi ki, i di ke i
 ni ki tti ki e a wi ye ge. I ni ni i i di ke ke ne ta te ki
 e di ki di me na ni e ne na ni, a gi i a ga ska ki ni,
 ba di me ko ka ki ke wi me to se ne ni we ne ki.

¹³TTa ki ne ni wa i na ki no me dwa so wa te i ni
 i me tti ne ta me ki e na ka ta me ge e ne na ni
 i i da wi ye ge e di ki di me na ni ba di me ko ka ki ke wi
 me to se ne ni we ne ki i di. ¹⁴Ke ke ki na wa tti
 ki ba ko di a tti mo e ne ma ni, ne ni wa e bi ge na
 ba wi me i no me do ta a gi i na ne me to se ne ni ma
 i i ne ne ma ki ni, a gi ko tti na ka ta ki ni
 e di ki da ko ni ke ya ni.

¹⁵“E yi ki ke wi wa ni ko ki so a wa. Ka ta na ka tti
 ke wi wa Sarai a i di te ka di ye ka ni, a yo i o tti ye bi
 Sarah a ki i di te ka na wa ke wi wa.¹⁶ Ni na a ske ta wa wa
 i na a ska ni ki ke ko a ni ka o ni i a sa tti ke gi swa wa ni
 ni me nw i to ta wa wa ma na i ge wa, i ni ni ma a ni
 i ge wa na ma ne i o tti ki wa tti tta ki i i na to wa tti ki
 me to se ne ni wa ki e yi ki a ne ta ke tto ki ma wa ki.”

¹⁷I ni tta i na ka Abraham a e na wa ki na wi te e a ki ki i di, e ke tti ne ne ma tti Ke tti Ma ne to wa ni we tti i da wi te e. I ni ni e a ba a ba ne ni te e na i na i e ne ne ki te e tti, “Ne ko twa ge (100) ke wi na ne ta swi be bo nwe ka o ni e yi ki ne wi wa Sarah a da ka bi ta ki (90) ta swi be bo nwe wa. A gi ba di ye te i i ka ski a sa tti ni a be no a ni.” ¹⁸I ni tta i Abraham a e ka no na te e Ke tti Ma ne to wa ni, “Me nwi na we e gi ya ne, e di ki di mi ya ni ne ta wi i da wi ya ne Ishmael a i ni i to ta wi ye ka ba.”

¹⁹I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ma ni e i te e, “A gi, ke wi wa Sarah a i a se wa ke gi swa wa ni, Isaac a ni ki i di swi a wa, e di ki do we ya ni ni to ta wa wa i na na ka o me to se ne ni ma i ba di me ko ka ki ke wi me to se ne ni we ne ki.

²⁰Ke ka ske to ne e di na na to ta wi ya ni a wa i ma Ishmael a i i da wi tti. Ni me nwi to ta wa wa ni a di to i ma ne a tti a ne mi me to se ne ni wa i. Ni dwi ne si we (12) i ta swi e wa o gi sa i i ke tto ki ma wi ni tti i. Ni a di a wa Ishmael a i ke tta wa i ni wi ni tti o ta ne mi me to se ne ni ma i i ma ne ni tti.

²¹Me de we na e di ki do we ya ni i i di ke ki ni ka ni, Sarah a gi ye se a ni Isaac a ni i a se wa na ka ma ni i ni na i wi ki me no ka mi ke. I na ni i a wa ki e di ki do we ya ni i i di ke ki.” ²²Na i na i ki di ka no na te e Abraham a ni ni e o tti ka na te e Ke tti Ma ne to wa.

²³I ni na i me ko ni e ki di ka no ne ko te e Ke tti Ma ne to wa ni Abraham a ni e a no ka kye te e i ke ke do me tti circumcision i e ta me ki, tta ki ne ni wa i ka o ni gi ye se a i wi tti e ko tti i, wi na ta gi. Abraham a tta i ki de wi ge ni e di a no ka ne ko tti Ke tti Ma ne to wa ni. ²⁴⁻²⁷Na i na i e ke ke do wa tti Abraham a da ka bi ta ki da ka (99) ta swi be bo nwe ge ni, Ishmael a ke i ne swi ne si we (13) ta swi be bo nwe ge ni. I ni ki ni dwi (2) ka o ni ke ki me si Abraham a we ta wi tti i me to se ne ni wa i ne ni wa i na i i ni na i me ko ni ne ko ti (1) wa se ya wi e tta ki ke ke do wa te e.

Abraham a ka o ni Ne swi
Ko wi ye a i Bye no ta ko tti i

18 ¹Ne ko te nwi e wa se ya ni ke e na i na i Abraham a e bo ni te e tti ki me te ko ni e be ga ga wi ni ki a wa i me ki Mamre i, bye no ta ko ge ni Ke tti Ma ne to wa ni. Ma ni tta i e di ke ke e, ta di tti ta bi ge ni tti ka skwa te o ba ki ya ni ka ne me ki na i na i e ma wa tti wi sa ka te ni ke e. ²Mye ki tti i e i na bi te e ne wa ge ni ne swi (3) ne ni wa i me di na i na i. Na i na i me ko e ne wa te e ba se gi ge ni i ya i e i ba o te e e ma wi na ki ska wa te e. E ma wi na wa ki na wi te e e bi tti ta ki ke tti ne ne ma te e i ni i ne ni wa i.

³E ka no na te e, “Ni ka ne ti ke, gi ye na i ne ne mi ye ge ki na wa tti na ki bwa, ki a ga bi bwa. ⁴Ni a no ka na wa ne mi ke tte wi e ma i bye to na ge a ne ki i ne bi i ka ski ta ki ko ki ka no ye ge. A yo i ki a ga bi bwa e ta ga ga wi ki me te ko ki. ⁵I no ki a yo i e bya ye ge e o wi ki ya ni, ki a da me ne bwa i ka ski ta ki wi di ki ye ge e ki we ska ye ge.”

E na ko me ko te e, “I ni ki i da wi e di ki do we ya ni.” ⁶I ni tta i Abraham a e bi tti sa te e ba ki ya ni ka ne ki e a tti mo a te e Sarah a ni, “A yo no ke ke ni me ko ma wa tti we we ne ki ba ge di ka ni, ki a ne sa ma wa wa ki be ko te i.”

⁷I ni tta i Abraham a ne no so i e ki wi ta ni te e i ba o te e e ma wi a ta be na te e e na gi ni tti ni we we ne si ni tti ni ne no so e a ni. Ki di a ta be na te e i ni e a wa te na ma wa te e o mi ke tte wi e ma ni, e ke ke ni ne sa ni te e ka o ni e wa tta o ni te e i ni ni ne no so e a ni. ⁸I ni tta i e bye to te e me no we ni ka o ni wi se ni we ni ta gi wi ya sa ni. E ne ne ski se ta wa te e bye no ta ko tti i ne ni wa i. E ye i ta di wi se ni ni te e e ta ga ga wi ni ke e, ne ni wa i ye to ke ni Abraham a i na i e ta di ne ma so te e e ta na bwi a te e wa ni mo tti ke wa ki na ka a wa si ma ne a ka wa ta mi ni te wi se ni we ni.

⁹I ni tta i ne ko ti (1) ne ni wa ni e na na to ta ko te e, “Ke wi wa Sarah a a yo i ki wi te wa?”

"Bi ti ke ba ki ya ni ka ne ki ki wi te wa," ye to ke ni e i na te e Abraham a.

¹⁰I ni tta i ne ko ti (1) i ni i ma ni e i ko te e,
"Ki di tta i na ka tti me no ka mi ke ke te na me ko
ki ne ya bi bye no to ne bwa ki nwa wa ni dwi (2)
ka o ni tta i ke wi wa Sarah a i a se wa gi ye se a ni
i ni na i."

Sarah a ke i ta di be se de ka ba ge ni bi tta wa i ne
ba ki ya ni ka ne ki. ¹¹TTe wi dwi tta i ma a ki
be ki me ko ke tti ki ge i ki Abraham a ka o ni Sarah a.
A sa mi ta ta ki ke tti ki wa Sarah a i ka ski a sa tti
a be no a ni. ¹²I ni tta i Sarah a e ka ta we ni te e
ki mo tti e a ba ne ni te e e ye i ta di ne ne ki te e te e,
ma ni ni e i di te e te e, "Ki di tta i ke tti ki ya ni
ki di a gi sa ya ni ki di ke tti ki tti ne na be ma a wi ta
ka ski me nwa ko ta ka a no da na ke a be no a."

¹³I ni tta i Ke tti Ma ne to wa e ka no na te e
Abraham a ni, "A wi ta ke wi na Sarah a
a ba ne ni sa yo we ka o ni a wi ta i ni i no we sa
e a sa mi ke tti ki tti i a sa tti a be no a ni."

¹⁴Ke tti Ma ne to wa ni e ka na wi te e, "A gi
ya bi ke ko i a te ki ni ba wi ka ski i da wi ya ni.
Ki ne ya bi bye no to ne ki di na ka me no ka mi ki
ka o ni i a sa tti Sarah a ke gi swa wa ni."

¹⁵Sarah a tta i ni e ba di to we te e, "A gi ma i
a ba ne ni ya ni ni," e se ke si tti o tti.

Me de we na Ke tti Ma ne to wa ma ni ki ki ki
i na ge ni, "Ke te na ma i i ni ke te da wi,
ke ta ba ne ni."

Abraham a E o to we te e Sodom i E di te ka te ni ke e O te we ni

¹⁶Ki di wi se ni wa tti ye to ke ni i ni ki
ne ni wa ki Sodom i o ta ge e a wa te e. Abraham a
ni ka ni we na ge ni a wa i me ki a gi e ma ga ki wi ni ki
e ta di ka ski me tti ki i na bi wa te e o te we ne ki Sodom i
e a te ni ke e e ne ta mo wa te e. ¹⁷E be mo se wa te e
ye to ke ni Ke tti Ma ne to wa e ka no ne ti so te e,
"A gi i ka ki to ta ma wa ki ni Abraham a i i to ta ma ni
Sodom i. ¹⁸Abraham a i ne di wi ta swi e wa

a ne mi me to se ne ni wa i, i ke tta wa i ni ni wa i
 i i na to wa ni tti i, wi na o tti ni me nwi to ta wa wa ki
 ka o ni ni ke te mi na wa wa ki tta ki me to se ne ni wa ki
 tta ki e na to wa tti ki a yo i a ki ki.¹⁹Wi na
 ne na wa se ka wa wa i ka ski na na i ma tti
 o ta be no e ma i ka o ni o ta ne mi me to se ne ni ma i
 i be se ta wi wa tti ka o ni i be mi be di ga wi wa tti
 i ka ski ta ki e di ki di ma ki i da wi ya ni.”

²⁰I ni tta i Ke tti Ma ne to wa e ka no na te e Abraham a ni, “Ne ki di ka ske de e di be mi ne di wa na tta wi wa tti e bo ki ta ne ko wa tti me to se ne ni wa ki a wa i me ki we wi ki tti ki Sodom i ka o ni Gomorrah i. Be ki me ko i bi wa wa ne ska i wa ki, ka o ni e ne bo te we si wa tti.²¹I ya i ma i ni a ni ma wi wa ba ta e di ke te na e di ka ske de wa ne ni te bwe ge i ki.”

²²I ni tta i ni dwi (2) ne ni wa ki e be no wa te e Sodom i o ta ge me de we na Ke tti Ma ne to wa a skwi ge ni Abraham a ni e ki wi ta ni te e.

²³I ni tta i Abraham a ke tti ne e a te e Ke tti Ma ne to wa ni e ki wi ta ni te e e ka no na te e, “Wa sa i wi na a gi i ta gi tta ki a tti ni ba wi ke ko i i na no kye tti ki na i na i ne di wa na tti a te mya di ta ne ko tti ki.²⁴Ki ki ki me ko ki ne di wa na tti to mo tti me ko nya na nwa bi ta ki (50) ta di wa te me nwa wi tti ki me to se ne ni wa ki i na i bi tta wa i ne? A wi ta we na ka ski ba ki se ne ta ka ba wi nwa wa o tti, me nwa wi tti ki?²⁵Wa sa i wi na a gi i ne sa tti ni ba wi ke ko i i na no kya tti ki na i na i ne sa te wa wa ne ska i tti ki a wi ta ko tti ke ko i to ta wo ne a me nwa wi tti ki me to se ne ni wa ki. Ki na ke i ki wa ba ta ma wa wa ki tta ki ke ki me si me to se ne ni wa ki o wi ya wa wa ni e di be mi me to se ne ni wi wa tti e ye i be ma te si wa tti ma ma ka tti tta i ki wi ke tti be di gi wi ke tti wa ba ma wa ki.”

²⁶I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ma ni e i na te e Abraham a ni, “A yi, wa ni mo tti me ka wa ke nya na nwa bi ta ki (50) ta swi gi ye na e da wi tti ki me to se ne ni wa ki wi nwa wa me ko o tti a gi ke ko i i to ta ma ni ni i ni o te we ni.”

²⁷I ni tta i Abraham a e ka na wi te e,
 “Ke tti Ma ne to we, ne mi na we ne ta de ski
 e me to se ne ni wi ya ni, ki na ni e ma ne to wi ya ni,
 ka ta tta i ke ko i i di te e ka ni, e wi tti ki ka no ne na ni.
²⁸Wa ni mo tti tta i de ski nye wa bi ta ki nya na nwi
 (45) ta di wa te me nwa wi tti ki me to se ne ni wa ki,
 ba wi nya na nwa bi ta ki (50) ta di wa te?
 Ki ki ki me ko ki ne di wa na tti to i ni o te we ni?”

Ke tti Ma ne to wa ni i ni e na ko me ko te e, “A gi
 i ne di wa na tti to wa ni ni Sodom i ki be na me ka wa ke
 nye wa bi ta ki nya na nwi (45) ta swi wa te
 me nwa wi tti ki me to se ne ni wa ki.”

²⁹Na ka ni Abraham a e ka na wi te e, “Wi da wi ke i
 de ski nye wa bi ta ki (40) i ta di wa ki i na i
 me nwa wi tti ki.”

Ke tti Ma ne to wa ni e na ko ma te e, “A gi
 i ne di wa na tti to wa ni ni nye wa bi ta ki (40)
 ta di wa te i na i.”

³⁰Na ka ni Abraham a e ka na wi te e, “Ke tti
 Ma ne to we, ka ta wi na a ge ta wi ka ni me de we na
 na ka ne na ta wi ka na wi wi da wi ke i de ski
 ne swa bi ta ki (30) ta di to ke i ki me nwa wi tti ki i na i.”

Ke tti Ma ne to wa ni e na ko ma te e, “A gi
 i ne di wa na tti to wa ni ni ne swa bi ta ki (30)
 ta di wa te me nwa wi tti ki.”

³¹Abraham a ni e ka na wi te e, “Ke tti Ma ne to we,
 ka ta ke ko i i di te e ka ni e wi tti ki ka no ne na ni.
 Wi da wi ke i de ski ni dwa bi ta ki (20) a bi to ke i ki
 me nwa wi tti ki.”

Ke tti Ma ne to wa ni e na ko ma te e, “A gi
 i ne di wa na tti to wa ni ni ni dwa bi ta ki (20)
 ta di wa te me nwa wi tti ki.”

³²I ni tta i Abraham a e ka na wi te e na ka, “Ke tti
 Ma ne to we, ka ta wi na a ge ta wi ka ni me de we na
 ki ka ski ke na tti i e wi tti ki ka no ne na ni na ka
 me me tti ne i ni ka na wi, wi da wi ke i de ski
 me ta swi (10) ta di to ke i ki me nwa wi tti ki i na i.”

Ke tti Ma ne to wa ni e na ko ma te e, “A gi
 i ne di wa na tti to wa ni ni me ta swi (10) ta di wa te
 me nwa wi tti ki i na i.”

³³Na i na i ki di ka no na te e Abraham a ni i ni
Ke tti Ma ne to wa e na ga te e. I ni tta i Abraham a
e ne ya bi a te e e o wi ki te e.

**Ne ni wa ki Sodom i We wi ki tti ki
E wa wa ne ska i ta ne ko wa te e**

19 ¹A ska tti me i ni e ka ta wi a na gi i ni ke e
i ni ye ka ni dwi (2) Ke tti Ma ne to wa
o mi ke tte wi e ma i ki wi te ma tti ki yo we Ke tti
Ma ne to wa ni na i na i e ma wi wa ba ma ni te e
Abraham a ni i ni e ba ka mo se wa te e Sodom e ki.
Na i na i i ya i e bya wa te e o te we ni
ke bi i ka ne ki a skwa te mi e a te ni ke e i ya i
ne wo ko ge i ki Lot a ni. E ma wi na ke ska ko wa te e
ka o ni e na wa ki na wi ni te e a ki ki i di,
e bi tti ta ta ki ne di wi we ne me ko wa te e. ²Ka no na ge ni
Lot a, “O ni ka ne ti ke, e ye i gi ye na i di te e ye ge,
e o wi ki ya ni ki bye tti ne ba bwa.
Ki bye tti ko ki ka no bwa, ke ke de ye ba ni ma ma ya
i ka ski be no we ge.”

Me de we na ma ni i yo ge i ki, “A gi, sa ki tti
ni ne ba be na a yo i ma ni e be ko te ya ki.”

³Me de we na Lot a ki ki ki me ko i bya ni tti
e o wi ki tti ki ki ma ge ni, ka bo twe me ko ni
e ka ski ma te e e a no ka na te e o mi ke tte wi e ma i
i wa tta o ni tti we bi skwe te i ka o ni ko ta ki ma ne
wi se ni we ni. Ki de te ni ki we tta o we tti i ni
e wi se ni wa te e.

⁴Me de we na e ba wi me ko me i na na i di no wa te e
i ne ba wa te e bye tti te te be ska mi ni ge ni
Lot a o wi ki ya be mi ke ki me si ne ni wa i
e ski ki ni tti i ka o ni ke tti ki ni tti i i na i
o te we ne ki ki wi ta ni tti i. ⁵Lot a ni i ni
e ga ko o ta mo wa wa wa te e, “Ne ke ke ne ta be na ke i
e bya wa tti a yo i ne ni wa ki i no ki
ma ni e be ko te ki. Ke tti ye de a yo i,
ne na ta wi mi ke ma be na ma i.”

⁶Lot a tta i ni sa ki tti e a te e e ke ba ko a ke e
a skwa te mi. ⁷Ma ni ni e i na te e, “Ni ka ne ti ke, ka ta
ne di wa na tti ta ne ko ke ko. ⁸Ne ni dwi a wa ki ke i

ne ta ne sa ki ba wi me i ki wi te ma tti ki ne ni wa i.
 Ni ke tti we na wa ki ne ta wi ke ko i i di to ta wa we ge ni
 ki i to ta wa bwa ka ta de we na ma a ki ne ni wa ki
 ke ko i to ta wi ye ke ko. Ne bye tti na wi e ko bi,
 ma ma ka tti tta i ni ni o to we i.”

⁹E na ko ma wa te e Lot a ni, “Mi wi ka ba no!”
 Wi nwa wa i ni ma ni e i ti wa te e,
 “Ba ya ki tti ke wi na ma na o tti wa i no ki ni
 e na ta wi na na i me na ge.” Na ka ni Lot a ni
 ma ni e i na wa te e, “Ki ma mi ga to ne be na
 ya bi a wa si me i me ko ma a ki tta i
 ne ni wa ke!” I ni tta i e mi we ska wa te e Lot a ni
 i ka ski ta ki bo ko ska mo wa tti a skwa te mi.

¹⁰Me de we na ne ni wa ki bi tta wa i ne
 ki wi ta tti ki ba ki sa to ge i ki a skwa te mi, ka o ni
 e a ta bi sa a wa te e Lot a ni ne ya bi bi ti ke
 i di, e ke ba gi sa to wa te e a skwa te mi. ¹¹I ni tta i
 bi tta wa i ne ki wi ta tti ki i ni ki ni dwi (2)
 ne ni wa ki a di to ge i ki sa ki tti ki wi ta ni tti i
 ne ni wa i i ba wi ka ski ne nwa bi ni tti i ni tta i
 e ba wi ka ski me ka mi ni te e a skwa te mi.

¹²I ni tta i i ni ki ni dwi (2) ne ni wa ki ma ni e i na
 wa te e Lot a ni, “Ke ke ki na wa tti a sa te ko wi ye a ki
 a yo i, ke gi sa ki, ke ta ne sa ki, i di ke i ko ta ka ki tti
 na we ma tti ki ma wi na di ye ka ba ki be ma mo bwa
 a yo i o tti, ¹³i ni ko tti i ba na tti to ya ke ma ni
 o te we ni. Ke tti Ma ne to wa ki di ka ske de ge ni
 e bi tti be mi bo ki te be wi ta ne ko ni tti ko wi ye a i
 a yo i Sodom e ki i ni we tti a no ka di ya me tti
 i tta ki e ma ke tti me to se ne ni wa i na ka
 i ne di wa na tti to ya ke o te we ni i tta ki to ya ke.”

¹⁴I ni tta i Lot a e ma wi ne wa te e ne ni wa i
 ne ta wi wi ye ma ni tti i o ta ne sa i ma ni e i na te e,
 “Ke ke ne si ko ki ke ke ni na ga be na a yo i o tti
 o te we ne ki ke ki na wa tti ke i Ke tti Ma ne to wa
 i ne di wa na tti to wa.” Me de we na i di me ko
 i no we wa i di te e ni ge ni.

¹⁵Na i na i tta i e we bi wa se ya i ni ke e
 Ke tti Ma ne to wa ni mi ke tte wi no ta wa tti ki
 ko tti ke ke ni ne ka wa ge i ki, “A be tte!

Ke ke ni i ko ki ke ke ni a wa na wa ki ke wi wa
 ka o ni ke ta ne swa wa ki ba ya ki tti ki a bwa
 i ba wi ta ki ne bo i ye ge na i na i ma ni o te we ni
 ne di wa na tti to ke.”

¹⁶Lot a ke i ke na tti me ko be mi ma ma tti ge ni,
 me de we na Ke tti Ma ne to wa ni
 wi tti ki na ka ta we ne me ko ge ni. I ni tta i we tti
 i ni i ni dwi (2) ne ni wa i sa ki ne tte ne ko wa te e
 wi na na ka o wi wa ni ka o ni o ta ne swa wa i
 e ke tti we ne ko wa te e i na i o te we ne ki o tti.
¹⁷I ni tta i i ni ni ne ko ti (1) Ke tti Ma ne to wa
 o mi ke tte wi e ma i e a tti mo e ko wa te e,
 “Ke tti be no ko wi na, ka ta be te ki i na bi ke ko
 na ka ka ta na ki ke ko ma sko te ki, a wa i me ki me ko
 ki i ba o bwa e ma ga ki wi ki i ba wi ta ki ne bo i ye ge.”

¹⁸Me de we na Lot a ni e na ko ma te e, “Na a yi,
 ka to ka ta ni i to ta wi ka ke. ¹⁹Ke ki di me nwi to ta wi
 ka o ni ne bo we ni e ke te ske na ma ni ni ya wi
 me de we na a sa mi be no tti a te wa ni ma ga ki wa ni
 a wi ta te ba gi bya ka i e ba wi me i ne di wa na tti to ki
 Sodom i. Ni ki di ne bo i e ba wi me i bya ya ni
 e ma ga ki wi ki. ²⁰Ke ne ta bwa ni tta ki o te we ne i
 a gi be ki be no tta ki ni i ya i ki wi to ka wi be na
 i i di ba o wa ke i ni ni i ke te ski ya ke.”

²¹Ke tti Ma ne to wa ni o mi ke tte wi e ma ni ni
 e na ko me ko te e, “O, ne ta nwa tti. A gi
 i ni o te we ni i ne di wa na tti to wa ni ni.

²²Ki ke ni we bi be no ko i ya i i di, a gi ke i
 i ka ski ne di wa na tti to wa ni ni ko ta ka ni o te we na ni
 me te no i i ya i ki di bya ye ge.”

I ni o te we ni Zoar i i di te ka te ge ni,
 e tta ka e no i ki o tti. Hebrew a ki e na to we wa tti
 Zoar i e i wa tti i ni “TTa ka e no i wi” i wa ki ta ki.

Ke tti Ma ne to wa ni E ne di wa na tti to te e Sodom i ka o ni Gomorrah i

²³Na i na i e ba ka me ska wa te e i ya i Zoar i
 Lot a ka o ni o wi wa ni na ka o ta ne se mwa wa i
 ki di we bi mo ki ni ge ni wa ba no i ki de so ni.
²⁴I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ni e o ta ske to te e

o ki de gi me ki o tti e sko te wi ni ki ni ke ke de wa ni
a wa i me ki Sodom i ka o ni Gomorrah i.

²⁵E tta ki ne di wa na tti to tti i ni ni o te we na ni
ta gi me to se ne ni wa i i na i bi tta wa i ne
ki wi ta ni tti i ka o ni ke ki me si ke ko i
te ko ni ki i na i e bi ta wa ki wi ni ki. ²⁶Me de we na
Lot a o wi wa ni ki ki ki be te ki i na bi ni ge ni
i ni ni e ko ke ska ni te e. E ta di ne ma so te e ni
e ne ma ka te ke e e a se ni we ska te e i ge wa
si ye ta ka ni wi ki a se ni e tti ki ka ba wi mi ka ke e.

²⁷E wa ba ni ki ni ke ke de ye ba Abraham a
a gi tti e ma ki ne ba ki wi ni ki e a te e
e ta di ne ma so wa te e yo we Ke tti Ma ne to wa ni.

²⁸Na i na i me tti ki e i na bi te e a wa i me ki
o ta ge i di Sodom i ka o ni Gomorrah i ta gi
tta ki e bi ta wa ki wi ni ki ne ta mo ge ni be ki tti i
e be ke de ni ke e. Me to tti me ko ke tti a sko te wi
e be ke de ni ke e.

²⁹I ni tta i Ke tti Ma ne to wa e ne di wa na tti to te e
o te we na ni i ya i e te ni ki ni Lot a yo we e o wi ki te e
bi tti e bi ta wa ki wi ki ne ne ke ne ma ge ni
Abraham a ni, i ni tta i we tti ba ya ki tti i di,
i di ne ka wa te e Lot a ni i ba wi ta ta ki ne bo i ni te e.

Lot a ka o ni O ta ne sa i

³⁰Ki di tta i ma ni ki di di ke ni ke e ko ta mo ge ni
Lot a i na i i ki wi ta tti a wa i me ki Zoar i.

I ni we tti wi na na ka o ta ne sa i a gi ta ki we
e ma wi o wi ki wa te e e wa na ko wi ni ki i ya i.

³¹A ska tti me i tta i a wa si ke tti ki ta we ta ne se ti a ki
ka no na ge ni o si me a ni ma ni e i na te e,
“Ko se na na ke i we bi ke tti ki wa na ka a gi
a bi wa tti ni ne ni wa ki tta ki me ko a ki ki
i wi ye me na gi ki i ka ski ta ki a sa ge a be no a ki.

³²Na a yi, a se mi i no, ki ki we skwe bye a be na
ko se na na i ka ski ta ki wi be ma ge ka o ni i mi na ge
a ne mi me to se ne ni wa i.”

³³I ni tta i e di me ko be mi be ko te ya ni ke e
mi na ge i ki o swa wa ni be di ba te a bo wi
i ni ni e ki we skwe bye ni te e. I ni tta i

ma wa tti ke tti ki ni tti ni o ta ne sa ni e mi ke ma te e
me de we na e a sa mi ki we skwe bye te e a gi
ke ke ne ta ke e e da wi ni te e o ta ne sa ni.

³⁴E ne mi wa se ya ni ke e ni ma wa tti ke tti ki ta ni
Lot a o ta ne sa i e ka no na te e o si me a ni,
“Te be ko ki yo we ne wi be ma wa ko se na na, na ka tti
ki ki we skwe bye a be na ki na a di ta mi ki wi be ma wa.
I ni tta i ni i a sa ge a ne mi me to se ne ni wa ki
ko se na ne ki o tti.” ³⁵Na ka tta i me ko ni
e ki we skwe bye a wa te e o swa wa ni a di ta mi ni
e ski ki ta e wi be ma te e. Na ka me ko ni
e ba wi ke ke ne ta ke e e da wi ni te e o ta ne sa ni.

³⁶I ni tta i tte wi dwi o ta ne sa i e a tti gi a te e Lot a.
³⁷A ska tti me i ni ke tti ki ta e a sa te e gi ye se e a ni
Moab a ni e i di swi a te e. I no ki me to se ne ni wa ki
Moab a ki e di te ka so tti ki i ni ni gi ye se e a ni i bi
o tti ki wa ki. ³⁸E yi ki me ko e ski ki ta gi ye se e a ni
a sa ge ni Benammi a ni i di swi a ge ni. I no ki
me to se ne ni wa ki Ammon a ki e di te ka so tti ki i ni ni
gi ye se e a ni o tti ki wa ki.

Abimelech E a ta be na te e Sarah a ni I o wi wi tti

20 ¹A ska tti me i tta i Abraham a ka o ni tta ki
ki wi te me ko tti i a mi ge i ki da wa no ki o ta ge
i di. Bo ni ge i ki tte wi ne ki Kadesh i e di te ka te ni ki
a ki ka o ni Shur i e di te ka te ke e a ki. ²A ska tti me i
e ye i ki wi ta wa te e Gerar i e di te ka te ni ki a ki ki ni
Abraham a e ki wi a tti mo a te e me to se ne ni wa i
o wi wa ni Sarah a ni e o si me i tti, ma ni e i te e,
“Sarah a ke i ne si me a, ne te ge ma,” me de we na
ke te na Sarah a ni o wi wi ge ni. I ni tta i ni
ke tto ki ma wa ni Abimelech a ni e di so ni tti ni i na i
ki wi ta ni tti ni e a no ka kye ni te e i a wa ne me tti
Sarah a ni i ya i e ki wi ta ni te e.

³Me de we na Ke tti Ma ne to wa bye no ta wa ge ni
Abimelech a ni e ye i ta di a ba we ni te e e ka no na te e,
“E a ta be na tti i na i ge wa ke i ni o tti i ne bo i ya ni,
ki di ko tti o na be mi wa.”

⁴Me de we na Abimelech a a gi me i ta ke na te e
Sarah a ni i ni tta i e ka no na te e Ke tti Ma ne to wa ni,

“Ke tti Ma ne to we, a gi ke i ke ko i i di me i
 be tta wi ya ni ni, a gi mya di ta ne ko wa ni ni.
 Wa sa i tta i a gi i ne si ya ki ni ni na ka o ni
 ne me to se ne ni ma ki. ⁵Ma ni ke i ne ta tti mo e ga
 Abraham a, ‘I na ke i ne te ge ma.’ Wi na ke i
 na ka tti i ge wa ma ni e na tti ma tti Abraham a ni
 e di tti na we ma tti, ‘I na ke i ne se se a.’ Wa ka mi ya wi
 ne te i a gi tta i me i wa wa ne ska i ta ne ko wa ni ni.”

⁶I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ma ni ni e i na te e
 Abimelech a ni e ye i ta di a ba wa ne ko te e, “E e,
 ne ke ke ne ta ma i e i di te e ya ni e be di ga wi ya ni
 e na to ma tti i ge wa, me de we na ni na a gi
 a ka wa ne na ni ni i be tta wi ya ni, i ni we tti
 ba wi wi to ko na ni ni ta ke na tti i ge wa. ⁷I no ki tta i
 ki ne ya bi a wa ta wa wa Abraham a o wi wa ni, wi na
 ko tti me ma to mo we ne si a, ki ma ma to ta ma ga
 ke wi ya wi i ba wi ta ta ki ne bo i ya ni i be ma te si ya ni.
 Ke ke ki na wa tti ke i ba wi ba ki se na ma wa te
 o wi wa ni ki tta ki ne bo i bwa ki na na ka tta ki
 ke me to se ne ni ma ki.”

⁸I ni tta i ma ma ya me ko e ne mi wa se ya ni ke e
 e to ki te e e na to ma te e tta ki ni ka ne si ni tti i
 o mi ke tte wi e ma i Abimelech a e a tti mo a te e
 e na ba we te e Ke tti Ma ne to wa ni e ne ko te e,
 e tta ki ne di wi se ke si wa te e. ⁹⁻¹⁰I ni tta i Abimelech a
 e na to ma te e Abraham a ni e ka no na te e,
 “We ko ne i tta i ke ta di di te e ma ni e i to ta wi ya ke?
 Ka di tta i i di ke mya di to to ne? Ka di tta i e te ki
 be ki ski ke ki e bye ta wi ya ke e ki wi ta ya ke? A wi ta
 ke wi na yo we i ni i to ta wi ka ke sa.”

¹¹Abraham a ni e ka na wi te e, “Ne te di te e tta i
 e ba wi ko wi ye a a yo i ki wi ta tti ge sa ta ka o ni
 ke tti ne ne ma ta Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni
 e i di te e ya ni i ni ki ni i ne si wa tti i o te te na wa tti
 ta ta ki ne wi wa ni. ¹²Na ka tti ke te na i na
 ne si me a, i ni ni o ta ne si wa no sa me de we na
 ko ta ka ni i ge wa ni o ki wi wa, ni na tta i ni
 e o wi wi ya ni. ¹³I ni tta i na i na i Ke tti Ma ne to wa
 e a tti mo i tti i na ga ya ni no sa e o wi ki tti o tti
 i ma wi ta ta ki ki we ska ya ni ne ba ko di a tti mo a wa

Sarah a ma ni, ‘Ma ni tta i i di ka ski i di a se mi i ya ni. Ma ma ka tti ke i me ko tta ki e ma wi ki we ska wa ge ki ki wi a tti mo a wa ki ko wi ye a ki, ni na ta ta ki ke se se a.’”

¹⁴I ni tta i Abimelech a e mi na te e Abraham a ni me me ta ne da i, ne no so i, we ta wi ma tti i me to se ne ni wa i mi ke tte wi no ta ko tti i i ge wa i ka o ni ne ni wa i. Na ka tti ne ya bi e a wa te na ma ke tti Sarah a ni. ¹⁵Abraham a ni ni ma ni e i na te e, “Wa ba ta no ma ni ne ta ki mi me di me ko na i na i e a ka wa ta mo wa ne ni ka ski o wi ki ka ba.”

¹⁶Sarah a ni ni ma ni e i na te e Abimelech a, “Ne mi na wa ke se se a ne ko ti (1) ma ka ge ta swi be ki ke si i ni tti i e ni wa be ke si i ni tti i do ni ya e a i we tti mi na ki ke i i ni i ka ski ta ta ki ke ne ta mo wa tti me to se ne ni wa ki ki wi te ma tti ki e ba wi ke ko i ki na i di be tti i di ta ne ko wa ni.”

¹⁷⁻¹⁸I ni na i tta i yo we e a ta be ne ko te e Abimelech a ni Sarah a Ke tti Ma ne to wa a gi wi to ka wa te e i ya i wi tti e ko tti i i ge wa i Abimelech e ki i ka ski a tti gi ni tte. Ki di tta i ni ba ki se ne te e Sarah a ni Abraham a e ma ma to ta ma wa te e Abimelech a ni, o wi wa ni ka o ni i ge wa i wi tti e ko tti i i ne se ni tti. Ke tti Ma ne to wa i ni na i ni e ne se a te e. I ni tta i na ka ni Abimelech a ni wi tti a tti ki i ge wa ki e ka ski we bi a tti gi wa te e na ka, na ka e ka ski no de wa te e.

Na i na i Isaac a E ni ki te e

21 ¹I ni tta i Ke tti Ma ne to wa e ke te mi na wa te e Sarah a ni e di ki di ma te e i i di ke ni ki o wi ya wi. ²Sarah a e a tti gi te e ka o ni e a sa te e gi ye se a ni. Gi ye se a ni ki ge ni na i na i Ke tti Ma ne to wa e ke ka a ke e na i na i i ni i i di ke ni ki. Abraham a ba di to i ge ni. ³Abraham a tta i e wi swi a te e, Isaac a ni i di so ni ge ni. ⁴Na i na i tta i ki di dwa di ka ta di wa se ya ni ki a bi te e ni e no me do te e Isaac a e di ki di a tti mo e te e

i i da wi tte we gi si ta Ke tti Ma ne to wa ni. ⁵Na i na i ma ni e i di ke ke e Abraham a ne ko twa ge (100) ta swi be bo nwe ge ni e o gi si tti Isaac a ni.

⁶Sarah a ni ma ni e i te e, “Ke tti Ma ne to wa ne bye ta ga o bi te a ka ni ka o ni tta i a ba ne ne ti we ni, no ta ke wa te ko tti me ko ko wi ye a ki ma ma ka tti me ko wi nwa wa e yi ki i o bi te e wa ki ne ne ke ne mi wa te! ⁷A wi ta ke i me ko yo we ko wi ye a ki te bwe de wa sa i ka ski a sa ke tti a be no a me de we na ni e no de ya ni o gi sa ni ki di ke tti ki tti.”

⁸Na i na i tta i e ka ski wi se ni tti a be no a ni, Abraham a a no ka na ge ni o mi ke tte wi e ma i i ke tti wa tta no te ni tti.

Na i na i Hagar a ka o ni Ishmael a Ba ya ki tti E mi we di o te e

⁹Ne ko te nwi tta i ni Sarah a e ne wa te e Ishmael a ni e ta di wi tte no ma ni tti o gi sa ni Isaac a ni. Ishmael a ni ko tti e yi ki yo we me ne ta mi ki di o gi si wa Abraham a, wi nwa wa i ge wa ni Hagar a ni, Egypt a ni i ge wa ni. ¹⁰I ni tta i Sarah a e ke da we ne ma te e, e a tti mo a te e Abraham a ni i mi wi ne ka wa ni tti o ta wi ma ka na ni Hagar a ni ta gi a be no a ni Ishmael a ni. We tti ke i i da wi te e a gi a ka wa na te e i ni ni gi ye se a ni i te be si ni tti i di ke i i o te te na mi ni tti ke ko a ni te be ne ta mi ni tti o na be ma ni na i na i ta ki ne bo i ni te. A ka wa na ge ni o gi sa ni Isaac a ni i tta ki o te te na mi ni tti ke ko i ne di.

¹¹A gi tta i ba di me nwe ne ta ke e e ko te e Sarah a ni Abraham a e na ni tti i ni ni gi ye se a ni Abraham a ko tti e yi ki i ni ni o gi sa ni Ishmael a ni. ¹²Me de we na Ke tti Ma ne to wa ni a tti mo e ko ge ni, “Ka ta o ta mi te e ska gi ka ne e da wi wa tti gi ye se a ka o ni we ta wi ma ta mi ke tte wi no to ka i ge wa. E ne ki ke wi wa ki i da wi. Isaac e ki ma i i o tti ki wa ki ki di me na ni ki a ne mi me to se ne ni wa ki. ¹³Me de we na e yi ki ko ta ka ke gi sa i na i e yi ki i o tti ki wa ki i ke tta wa i ni tti ki

a ne mi me to se ne ni wa ki wi na ko tti e yi ki i na ke gi sa."

¹⁴Ma ma ya ke ke de ye ba, Abraham a mi na ge ni Hagar a ni wi se ni we ni ka o ni bi da ka ni wi ni ki ma ski mo te i ne bi e ke ki se ni ki i no ta mi ni tti, e na ge ne ka wa te e ta gi gi ye se a ni. Ba ya ki tti tta i ni, Beersheba i e di te ka te ni ke e, na na wi e ma ne te ni ki ne ka wi, e ma wi ki wi ne no tti i wa te e i ge wa ka o ni o gi sa ni.

¹⁵Ki di tta i tta ka ta mo wa te e ne bi ni na me ki tta ki me te ko e e ki e se sa wa te e o ta be no e ma ni.

¹⁶Ba ya ki tti ni me di na i na i e ma wi tti ta bi te e ta di ne ne ke ne ma te e gi ye se e a ni, ma ni ni e di te e te e, "A gi na ta wi ne wa ki ni ne gi sa na i na i ne bo i te." I ni tta i e we bi ma yo te e.

¹⁷A ska tti me i ni i ni tta i Ke tti Ma ne to wa e ka ske ta wa te e gi ye se a ni e ta di ma yo ni tti ka o ni tta i ni ki de ko ki o tti e ka no na te e Hagar a ni, "Ka ta be ki ski te e ka ni. Ka ta se ke si ka ne, ni na ma i ne ka ske ta wa ke gi sa e ma yo tti. ¹⁸Ba se gi no ki ma wi a ta be na wa ke ta be no e ma ki so ke na wa i te ba na tti. Ni a di ta wa wa wi na i a sa tti i ke tta wa i ni wi ni tti ma ne o ta ne mi me to se ne ni ma i."

¹⁹Ke tti Ma ne to wa ni ni e wa ba to ne ko te e i na i tti i e wa ne ka te ni ke e ne bi e ke ki se ni ki ke tti ne e a te ni ki. I ni tta i e ma wi ga ba a ke e ne bi e me na a te e gi ye se a ni.

²⁰Ke tti Ma ne to wa ni ni e ki wi na ka ta we ne me ko te e i na gi ye se a e ye i be mye ki tti. I ya i ta di ki di ki ge ni na na wi me ko Paran i e di te ka te ni ke e a ki. Be ki me ko e yi ki e na a do we te e me te a ni na ka be ki me ko e na i di da te e. ²¹O kye ni a ta be na ma ko ge ni i o wi wi tti ni i ge wa ni Egypt e ki o tti, o kye ni ko tti e yi ki Egypt e ki o tti ki ni ge ni.

Na i na i Abraham a ka o ni Abimelech a E ki di ti wa te e

²²Ne ko te nwi yo we bye no ta ko ge ni Abraham a a wa i ma i ke tto ki ma wa ni Abimelech a ni ka o ni

Phicol a ni, ni ka ne si ni tti ni de ma ka ne da i, e ka no ne ko te e, “Ne ki di ne ta tta ki ke ko i e da wi ya ni e ke te mi no ki Ke tti Ma ne to wa.

²³I ni tta i we tti a ka wa ne na ni i ki di mi ya ni a yo i i no ki, i ba wi wa ni ne wi ya ni ni na i di ke i ne ta be no e ma ki ka o ni ne ta ne mi me to se ne ni ma ki. Ke bye tti me nwi to to ne. A di ta mi tta i ke ta ka wa ne ne a yo i ke to ki me ki no ma ke i e ki wi ta wa ni a di ta ni na na ne me to se ne ni ma ki i me nwi to ta wi ya ke. Ta ni na i Ke tti Ma ne to wa mi we di o ke ba wi e di a ka wa ne na ni i i da wi ya ni i da wi we ni.”

²⁴Abraham a ni e na ko ma te e, “O, ke ki di me ne e di a ka wa ta ma ni i i da wi ya ni!”

²⁵Ki di tta i ba ko we wa te e ni e ma wa tti ka so te e Abraham a, “Ke mi ke tte wi e mwa wa ki ke i e yi ki ne ma ni e ko na na ki ne ta i ne me na ni e wa ne ka te ki ni ne bi e ke ki se ki. A gi wi to ka wi ya me tti ni i a yo wa ke.” ²⁶Abimelech a ni e na ko we te e, “A gi tta i ke ke ne ta ma ni ni ma ni e da wi ge na a gi ko tti e yi ki ka ka mi a tti mo i ya ne e me te no i me ko ni i no ki e ka ske de ya ni e di ke ki.”

²⁷I ni tta i ni e ma wi a ta be na te e me me ta ne da i ka o ni ne no so i e mi na te e Abimelech a ni, na ka me ko ni e ba ki me ti wa te e. ²⁸Abraham a na ka ni e ne ma swi a te e no i ka (7) i ge wa i na i e ski ki ni tti i me me ta ne de a i. ²⁹Abimelech a ni e na na to de te e, “Ka di tta i e te ki we tti i ni i da wi ya ni?”

³⁰I ni tta i Abraham a e na ko ma te e, “Ma ma ka tti me ko ma a ki ki na ko na ma wi, na ko na te ke i ni tta ki ko wi ye a ki i ke ke ne ta mo ki ni na ni ke te na ma ni e o ta i ne mi ya ni ma ni e wa ne ka te ki ne bi e ke ki se ki.”

³¹I ni tta i we tti i ni na i e ta di ki di me ti wa te e we tti Beersheba i i di te ka te ke e. Beersheba i e di we bo wa ka ni wi ki, ma ni ye to ke e di we bo we mi ka ki “E wa ne ka te ki ne bi e ta di ke ki se ki e ta di ki do we wa te e.”

³²I ni tta i e di ki di me ti wa te e Beersheba e ki ta di ni ka ni i di i i da wi wa tti. Ki di ne no ta ti wa te e ni o ki ma wa Abimelech a ka o ni de ma ka ne di o ki ma wa Phicol a e ba se gi wa te e, e ne ya bi a wa te e Philistine a i e o wi ki ni te e.

³³I ni tta i Abraham a e a tti ke te e a wa i mi tamarisk i e di te ka te ni ki me te ko e i i na i Beersheba i ka o ni ni i na i e ta di ma ma to ma te e Ke tti Ma ne to wa ni, Ka ki ke wi Ma ne to wa ni.

³⁴Ma na Abraham a ke nwe di me ko i na i ki wi tti i ye ge ni a te di we tti ki ta i na i Philistine a i te be ne ta mi ni te e a ki.

**Ke tti Ma ne to wa ni E a no ka na te e
Abraham a ni I a wa te na ni tti Isaac a ni**

22 ¹A ska tti me i ni, Ke tti Ma ne to wa ni e na ta wi wa ba ta ke e e di te bwe ta ko ge ni Abraham a ni. E ke ka wa te e e di so ni tti, “Abraham e.” Abraham a ni e na ko ma te e, “E e, a yo i ko i ne ki wi to.”

²Ke tti Ma ne to wa ni e a tti mo a te e, “A wa di ke gi sa, Isaac a, te ba na ta, me te no i e sa ta, i ya i ma i e a te ke e ma ga ki wi. Ki di ne sa te ke gi sa e di a tti mo e na ni i ni ki tta ke swa wa e te bwe ta wi ya ni ta ta ki ka o ni i a wa tti i na ma ma to mi ya ni i ya i ki di bya ye ge. Ki a tti mo e ne ta na i i ta de wi ya ni, i ya i a ki ki Moriah i e a te ki.”

³Ma ma ya ki di wa ba ni ki ye to ke ni ma wa te na mo ge ni me se a ni i a yo tti ni, Abraham a e bo si to te e a gi tti o tta ki ke ka no de e ma ni e a wa na te e Isaac a ni ka o ni ni dwi (2) o mi ke tte wi e ma i. Be no ge i ki i ya i e di ki di a tti mo e te e i a tti Abraham a.

⁴Ne so ko ne ki di be me ka wa te e ni, i ni ye to ke Abraham a ni e ne ta ke e e ma ga ki wi ni ki, be no tti e te ni ki ni. ⁵I ni tta i Abraham a e a tti mo a te e o mi ke tte wi e ma i, “A yo i ki ki wi ta bwa ki a ka wa ba ma bwa ma na tta ki ke ka no de a, i ya i ni ma wi ma ma to mo be na gi ye se a. Ki de wi ya ke ni i ne ya bi bya ya ke.”

⁶ Abraham a be ne ske na mo ge ni me se a ni Isaac a ni e be mo ta ke e, wi na ni ma te si ka o ni a sko te wi e be mi so ke na ke e e ye i be me ka wa te e. ⁷ Isaac a ni e ka no na te e o sa ni Abraham a ni, “No se!”

Abraham a ma ni i na ge ni, “E e ne gi se, a yo i ko i ne ki wi to!”

Isaac a ni ma ni e i te e, “A yi, a sko te wi a yo i a te wi ka o ni me se a ni me de we na ta na i we na me me ta ne de a i a wa ga?”

⁸ Abraham a na ko ma ge ni o gi sa ni, “Ke tti Ma ne to wa wi na me ko ki mi ne ko be na me me ta ne da ni i a wa te ni ka wa ge.” I ni tta i e a ne mi ka wi wa te e.

⁹ Na i na i
e bye no ta mo wa te e
e ta di ki di me te e
i a wa tti, we bi a di to ge ni
i ta di ma ma to ma tti Ke tti
Ma ne to wa ni Abraham a.
Ki di na na i se to tti
me te ko ni ye to ke ni
e sa ka bi na te e o gi sa ni
Isaac a ni a gi tti
e a sa te e i ta di be ta we te e. ¹⁰ I ni ni e a ta be na ke e
ma te si i ne sa tti ta ta ki. ¹¹ I ni na i tta i me ko ni
e ka ske ta wa te e a gi tti o tti ki de ko ki Ke tti
Ma ne to wa ni “Abraham e, Abraham e,” e i ko te.

E na ko ma te e, “E e, a yo i ko i ne ki wi to!”

¹² Ke tti Ma ne to wa ni ni ma ni e i ko te e, “Ka ta ta ke ni we ka ne i na gi ye se a na ka ka ta ke ko i to ta wi ye ka ni, i no ki tta i ni e ki di ke ke ne me na ni e te bwe ta wi ya ni e ki di ne wo na ni mo tti me ko me te no i e sa ta ke gi sa e ba wi ka ki ta wi ya ni.”

¹³ I ni tta i Abraham a a gi tti e i na bi te e ko gi i na i tti i ke tti ne ne wa ge ni ne ni wa i na ni me me ta ne da ni e na ki tti ni te e e bi ga ni ke me te ko e a ni e ta di na ki te ni ke e o wi wi na ni. I ni tta i e ma wi ne sa te e Abraham a, e tta ke swa te e e ta di a wa te na ma wa te e Ke tti Ma ne to wa ni. Wa i! I ni tta i te ba na tti ni o gi sa ni ni e a skwi ta wo te e.

© 1996 David C. Cook

¹⁴I na i tta i ni e wi swi to te e Abraham a “Ke tti Ma ne to wa ke mi ne ko be na ne ta we ne ta ma ge,” i di te ka ta mo ge ni i na i e ta di ma ni i di ke ke e. Mo tti me ko ta ta ki i no ki ko wi ye a ki i ni i wa ki, “I ya i Ke tti Ma ne to wa o ma ga ki mi tta ki ke ko i mi di we wa.”

¹⁵Ni do na me ki ni e ga ko o ta ma wo te e a be me ki o tti e di so tti Abraham a, ¹⁶ma ni e i ko te e Ke tti Ma ne to wa ni, “Ni na tta i ne ki do we, e ba wi ka ki ta wi ya ni me te no i e sa ta ne di ka ke gi sa, ¹⁷ke te na me ko ki ke te mi no ne. Ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i ta di wa tti e bi tti ta di wa tti a na ga ki a gi tti e ko tti ki ki ki de ko ki ka o ni e ta se no i ki me ko bi se wa ki e ne ka wa ki wi ki tti ke bye ki i ni i ta di wa tti ki na me ko ke wi ya wi i o tti ki tti ki ke ta ne mi me to se ne ni ma ki i ne di wi e wa ki o wi tti skwe wa wa i. ¹⁸I ni tta i we tti ke ta ne mi me to se ne ni ma ki o tti i tta ki ke te mi na we si wa tti tta ki e na to wa tti ki a yo i a gi ta ka mi ki e te bwe ta wi ya ni o tti.”

¹⁹I ni tta i Abraham a ka o ni Isaac a e ne ye bi a wa te e e ki wi ta ni tti ko ta ka i i ni tta i tta ki ta ta gi e ki we wa te e ne ya bi Beersheba i i ya i ni e bo ni wa te e. Abraham a ke wa ki me ko i na i be mi o wi ki ge ni.

Nahor a O ta ne mi me to se ne ni ma i

²⁰Ki di tta i ma a ni tta ki ki di be mi i di ke ni ke e ko wi ye a a tti mo a ge ni Abraham a ni, “Ke si me a Nahor a ka o ni o wi wa ni Milcah a ni ki di a se wa ki a be no a i. ²¹Ni ka ni a be no a ni o gi si ge i ki Uz a ni i di so a ge i ki, a ne ko tti ni Buz a ni. Ne so na me ki ni Kemuel a ni. Kemuel a o gi sa ni ni Aram a ni ka o ni ²²a ne ko tti ni Kesed a ni, Hazo a ni, Pildash a ni, Jidlaph a ni, ka o ni tta i Bethuel a ni.” ²³Bethuel a o ta ne si ge ni Rebekah a ni. Milcah a ka o ni Nahor a, Abraham a o si me a ni, dwa di ka (8) ta swi o gi si ge i ki. ²⁴Nahor a o ta wi ma ge ni e yi ki i ge wa ni Reumah a ni e di so ni tti ni. Ma na tta i

Reumah a a sa ge ni gi ye se a i, ma ni e di so ni tti i,
 Tebah a ni, Gaham a ni, Tahash a ni, ka o ni
 Maacah a ni.

Sarah a Na i na i E ne bo i te e

23 ¹⁻²A ska tti me i ma nwa wa i ne e ki di
 be ma te si te e ni e ne bo i te e Sarah a.

Ne ko twa ge ni dwa bi ta ki no i ka (127) ta swi
 be bo nwe ge ni na i na i e ta di ne bo i te e Hebron e ki,
 Canaan e ki e te ki o te we ni. Abraham a tta i
 ma yo ma ge ni o wi wa ni i ni tta i e na ka ta ke e
 e da wi ni tti i ya i me to se ne ni wa i na i na i
 e wa ni a wa tti wi tta wi wa wa tti ni.

³Ki di tta i bo ni ma yo te e ba se gi ge ni a wa i me ki
 o tti e a bi ni tti o wi wa ni. E ma wi na we a te e Hittite
 a i o ki ma wa i, ma ni e i na te e, ⁴“Ba ya ki tti ke i
 ne to tti ki de ski tta i ke bye tti wi tti e ne bwa,
 me de we na i no ki i ni e wa ni a ki ne wi wa
 ne na ta wi tta i ka ski to a ki, i ka ski ta ki bi ta wa ki
 we ni a ka.”

⁵Hittite a i ni e na ko me ko te e Abraham a,
⁶“Be se ta wi ta ke, e di ne wo na ke ke ke tta wa i ni wi,
 ka ski tta i e a ka wa ta mo wa ne ni ta di
 bi ta wi ye ka ba ke wi wa e ma wa tti we we ne te ni ki
 ta di a di ye ka ba. Ke ki me si me ko ni na na
 mi ne na ka ke sa ne ta we ne ta ma ni a ki ki
 i bi ta wa tti we ni a ta ke wi wa.”

⁷I ni tta i Abraham a e na wa ki na wi ta wa te e
 Hittite a i te be ne ta mi ni tti i a ki i na i. ⁸Na ka ni
 e ka no na te e i ni i, “Ke te na tta i be ki me ko
 a nwa tti ye ge i wi to ka wi ye ge a yo i i ta di bi ta
 wa ki ne wi wa, ka no di ye ke ko sa Ephron a, Zohar
 a o gi sa ni, ⁹e di ka ski a nwa tti ge ni i a ta mi tti
 o ta ki mi Machpelah i e di te ka te ki e bo kya ki
 a ki ki tti ki wi na o ke ti ka na ki mi, ni te ba a wa
 ta swi e na ki te ni ge ni do ni ya a i, ki nwa wa tta i
 ki wa ba ta bwa ki ne wi bwa ka ski to wa ne i ni a ki
 i tti ba ya ki wi ki.”

¹⁰I na i tta i ta ga ga bi ge ni Ephron a.
 E ne ya bi ka no na te e Abraham a ni i na i ni ka ni

ko wi ye a i i na i bi ti ke ni tti i o te we ne ki,¹¹“A gi, e di ne wo na ke ke ke tta wa i ni wi, ki a ta me ne i ni a ki tta ki e ka wa ta ma ni i bi ta wa tti ke wi wa, ma a ki ke ki me si ke ne wo ko be na, ke ka ske ta ko be na me to se ne ni wa ki. Ma wi bi ta wi ke wi wa.”

¹²I ni tta i Abraham a e i na wa ki na wi te e na ka, ni ka ni Hittite a i, ke ki me si i na i ki wi ta ni tti i,¹³e ka no na te e ne ya bi Ephron a ni, i ka ski ta ki tta ki ko wi ye a i ka ske ta ko wa tti, “Me de we na a nwa tti ya ne, be se ta wi no, ke na ta wi te ba o ne e ta swi i na ki te ge ni i ni a ki tta ki ke ti ka na ki ki, ki na ko na ma wi tta i ne do ni ya e ma ki. I ni ni a wi ke ti ka na ki wi na ka e a te ki e wa na ko wi ki a ki i ni ni i bi ta wa ki ne wi wa.”

¹⁴Ephron a ni e na ko ma te e,¹⁵“Be se ta wi no, de ski ke i ni nye wa ge (400) ta swi e ni wa be ke si i tti ki do ni ya e a ki i na ki te wi i ni a ki, we ko ne i tta i ni ki na na ta ta ki? A gi ko ta ki i i no we ya ni ni e na ki te ki, o ta i ne mi no a ki, ki ma wi bi ta wa wa ke wi wa i na i.”

¹⁶Abraham a a nwa tti ge ni, i na i tta i ni e ta di te ba a te e Ephron a ni ni ka ni me ko e ma ne ni tti me to se ne ni wa i, ta swi me ko e ka wa na ni tti do ni ya a i. I ni tta i e ke ke ne me ko wa tti e da wi wa tti Hittite a i. Ke te na me ko e na ka ta mo wa tti i ni na i e da wi ni tti a ta we ne ni wa i e be di ga wi wa te e.

¹⁷I ni tta i e di ke ke e na i na i Ephron a te be ne ta ke e a ki e ka ski to ni te e Abraham a ni. E ki di ka ski to te e i ni tta i wi na ni i na i o tti e te be ne ta ke e i ni ke ti ka na ki wi ta gi e wa na ko wi ki na ka tta ki me te ko ni i na i te ko ki ni.¹⁸Ke ki me si tta i i na i ki wi ta tti ki Hittite a ki ke ke ne ta mo ge i ki i ni a ki e te be ne ta mi ni tti Abraham a ni.

¹⁹⁻²⁰I ni tta i ni ki di i di ke ni ke e ni Abraham a ni e ma wi bi ta wa te e Sarah a ni e bo kya ni ki a ki ki tti ki ke ti ka na ki wi Machpelah e ki, ke tti ne Mamre i

we ta ba ki o ta ge, Canaan e ki. Mamre i e di te ka te ki e yi ki Hebron i i di te ka te ge ni. I ni tta i Abraham a e te be ne ta ke e ke ti ka na ki wi ka o ni ta gi e bo kya ni ki a ki ki Hittite a i yo we te be ne ta mi ni tti ka o ni ni e a yo te e i bi ta wa tti o wi wa ni.

Na i na i Isaac a E wi ye ma te e Rebekah a ni

24 ¹I no ki tta i ni Abraham a be ki me ko e ke kya te e, ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni yo we tta ki me ko ki di ke te mi na ko ge ni tta ki me ko e da wi te e ke ko a ni. ²I ni na i tta i ni e na to ma te e ma wa tti ke tti ki ni tti ni mi ke tte wi no ta ko tti ni ni ka ne si ni tti ni ne ni wa ni. Mi ke tte wi a a ka wa ba ta ma wa ge ni tta ki me ko ke ko i we ta i ne mi ni te e Abraham a ni. Abraham a tta i ka no na ge ni o mi ke tte wi e ma ni, “Ke ta ka wa ne ne be ki me ko ke te na i ki di mi ya ni ke ko i. ³Ke ta ka wa ne ne i ki di mi ya ni i ta gi ke ka wa tti Ke tti Ma ne to wa, we we ne ne ta ka Ke tti Ma ne to na ke ka o ni a ki, be ki ta ki i se sa ge we ni wi ki e di ki di mi ya ni i ba ko we ya ni i ba wi a ta be na tti i o wi wi tti ni ne gi sa a yo i o tti me to se ne ni wa i Canaan e ki ki wi ta tti ki. ⁴I ya i ki o tti na ta wa wa i ge wa ni ni na me ko e ta di o tti ki ya ni, tti na we ma ki ki o tti. I ya i ni i o tti bye na tti i o wi wi tti ni ne gi sa Isaac a.”

⁵O mi ke tte wi e ma ni ni e na ko me ko te e, “Wa ni mo tti tta i i ge wa ba wi na ta wi ne ya bi bye tti wi te mi te ki ye ya ne ne ya bi a yo i, ni ne ya bi a be na ke gi sa we tti ki ya ni?”

⁶Abraham a tta i ni ma ni e i na te e, “A gi wi na ba di ye te wi a wa di ye ka ni ne gi sa ne ya bi i ya i we tti ki ya ni. ⁷Ke tti Ma ne to wa yo we, Ne na e ne ta ka Ke tti Ma ne to na ke, ne ta no ka ne ga i ki we ska wa ni i o tti ka ta ma ni i ya i e ki wi ta wa te e yo we no sa na ka tti na we ma ki ki. I ni we tti ki wi ta ya ni a yo i i no ki. Ne ki di me ga na ka tti Ke tti Ma ne to wa ma ni a ki i no ki e te ki i mi di tti. Ne ki di me ga i mi na tti no di se ma i ka o ni

ne ta ne mi me to se ne ni ma i. Ke tti Ma ne to wa tta i o mi ke tte wi e ma i ne ko ti (1) i ya i ma i i di ne ka we wa ni ka ni i ba ko di a ta be na tti i ge wa ni i wi ye ma tti ni ne gi sa.⁸ Me de we na tta i wa ni mo tti ba wi na ta wi ne ya bi bye tti wi te me ke i na i ge wa i ni tta i i ka ski wa ni ka ta ma ni e ne na ni, me de we na e yi ki ka ta na na di i ya i i di we di ye ka ni ne gi sa.”⁹ I ni tta i Abraham a o mi ke tte wi e ma ni e ki do we ni te e ka o ni e a nwa tti ni te e i i da wi ni tti e di a ka wa na tti me ko Abraham a i i di ta ne ko ni tti.

¹⁰I ni tta i Abraham a o mi ke tte wi e ma ni e a ta be na ni te e me ta swi (10) o ma gi si ke e ma i na ka tti e yi ki a tti ba na ki tti e di ke ni ki ni mi da tti ke ni ki ni we we ne te ni ki ni i mi di ye ki ni e ta gi a wa to te e, ma gi si ki a ki e be mi no ta mo wa te e. I ya i ma i tta i i a ge i ki o te we ni Nahor a e o wi ki te e we tti ke si ya ki o ta ge Mesopotamia e ki. ¹¹I ya i tta i bye no ta mo ge i ki o te we ni Nahor i e di te ka te ke e e we bi a na gi i ni ki na i na i me ko e ski ki ni tti i i ge wa i e we bi ne bi na te ni te e. I na i tta i e ta di a te ni ki e wa ne ka te ni ke e ne bi e ke ki se ni ki e tta tti ga ni sa o ni te e o ma gi si ke e ma i, e di ki di ke ki no a ma wa te e i ka ski ta ta ki ni sa si tti.

¹²I ni na i tta i i ni e ma ma to mo te e, “Ke tti Ma ne to we, Abraham a, mi ke tte wi no ta wa ka me ma to ma tti ni, mi di no i ka ski o te te na ma ni tta ki e di a no ka di ki i no ki ke ko a ni, i a se mi i ya ni na ka i bye tti sa ki e di ki di ma tti Abraham a. ¹³I ni tta i e ki di ka ba ya ni a yo i ne bi e a te ki, i ni e ka ta wi we bi bye tti ne bi na to wa tti e ski ki tti ki i ge wa ki. ¹⁴Ma ni tta i ne ko ti (1) i i na ki, ‘A yi no di e, ki ka ski me na i ne bi.’ Na ko mi te tta i, ‘Me no no, e yi ki ni ta gi na ta wa wa ki ke ta ye ki i me no wa tti ne bi,’ i di te ni, ta na i ke te na ni ki di ta ma wa ta Isaac a me ma to me ka. Ma ni tta i ke te na i di ke ke ki ke ke ne me ne e di ki di ma tti Abraham a i bye tti sa ke ke te na i i di ke ke.”

¹⁵E ye i ba wi me ko ki di ta ne to ne mo tti ni e bya ni te e e ski ki ni tti ni i ge wa ni. Rebekah a i di so ge ni i na i ge wa o sa ni i ni Bethuel a ni. Bethuel a ni o kye ni Milcah a ni ka o ni o sa ni Nahor a ni. Abraham a o si me i ge ni Nahor a ni. I na tta i e ski ki ta i ge wa bye tti ke ki ge ni ne bi i ke ki se ni ke e e be mi no ta ke e a gi tti tti ki o ge ka ne ki. ¹⁶Be ki me ko we we ne si ge ni i ge wa na ka a gi me i ki di wi be ma te e ne ni wa ni. Ma wi tta i ga ba i ke ge ni e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki ka o ni ni e we bi ki we te e.

¹⁷I ni tta i e be mi we bi ba o te e e ma wi na ke ska wa te e i na ne ni wa e no ka na so ta, "No di e, ki ka ski me na i ne bi?" e i na te e.

¹⁸⁻²⁰Rebekah a ni e na ko ma te e, "E e, me no no me ke, ke ta ye ki e yi ki ni ta gi me na a wa ki." I ni tta i e ke ke ni na de na ke e mo ta wi e me na a te e. Ki di me no ni tti ni ne ni wa ni e we bi na ka si ke na ma wa te e i ni i ma gi si ki a i i na i e te ni ki i o tti me no ni tti ne bi, ke ki se tti ka ne ki. Ma wi tta na ka ne bi na to ge ni ne ya bi e ma wi ga ba a ke e. Ki wi ta ba o ge ni e ke tti mi ke tte wi te e. Na no tti me ko e ki di tta ki te ba ta mi ni tti ne bi o ta wi ma ka na i. ²¹I ge wa ni e bi tti ta de wi ni tti ni ne ni wa e ta di wa ba ma te e ma ga tti i wa ba ta ki e di Ke tti Ma ne to wa ni wi to ka ko ge ni e no we ni tti yo we i i di ke ni ki.

²²Ki de wi tti i ge wa ni ne ni wa ni ke te na ge ni e sa wa be ke si ni tti ni ne di wi a ni wa ki mo ni tti ni te te bi a ni i ge wa ta ta ki i bi se ka wa tti o kya ne ki, ka o ni ni dwi (2) e ni wa ki mo ni tti i e sa wa be ke si ni tti i a ka na ga i, ma ni ni e i na te e, ²³"A tti mo i no we ne a tta i ki na o ta ne se e a ni. A te wi, te bi ta se nwi i te bi di na ke ko sa e o wi ki tti na ta wi i ya i ma i ne ba ya ke?"

²⁴Rebekah a na ko ma ge ni, "No sa tta i Bethuel a i di so wa, o me so ta na i ni Nahor a ni ka o ni Milcah a ni. ²⁵I ya i ki bya bwa, a te wi i ka ski ne ba ye ge na ka tti ma ne te ni wi

i wi se ni wa tti ma gi si ki a ki." I ni tta i mi ke tte wi a e na na i se ta wa te e i ni ni te te bi a ni o kya ne ki Rebekah a ni ka o ni a ka na ga i e na na i se ta wa te e o ne gi ka ne ki Rebekah a ni.

²⁶I ni tta i e na wa ki na wi te e ne ni wa e ma ma to ma te e Ke tti Ma ne to wa ni,

²⁷"Ne wa wi nwa na wa Ke tti Ma ne to wa wi na mi ke tte wi no ta wa ka me ma to ma tti ni, ba wi wa ni ka ta ka e di ki di ma tti

mi ke tte wi no ta wa ki ni Abraham a ni.

E ye di ki we ska wa na ni, ni na wi na Ke tti Ma ne to wa a yo i ne bye ne ga Abraham a tti na we ma tti i e ki wi ta wa tti."

²⁸I ni tta i Rebekah a ne ya bi e o wi ki wa tti e i ba o te e e ma wi a ya ga tti mo te e e di ke ni ke e ke ko a ni. ²⁹Rebekah a tta i ni o se se a ni Laban a ni e di so ni tti ni i ya i ma i na ka tti e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki o ta ge e i ba o te e e yi ki

wi na, e ma wi na to ne wa te e Abraham a ni

mi ke tte wi no ta wa ni tti ni ne ni wa ni. ³⁰Laban a ke i ki di ne wa ge ni a ka na ga i ka o ni o kya ne ki

e ko te ni ki te te bi i e bi se ka mi ni tti Rebekah

a ni na ka tti e yi ki e ka ske ta wa te e e a tti mo

ni tti e ne ko ni tti ne ni wa ni, ma wi ne wa ge ni

Abraham a ni o mi ke tte wi e ma ni e ta di ne nye ma

so ni tti e ta gi ka ba ni tti ma gi si ki a i i na i tti

ki e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki, ³¹ka o ni ni

ma ni e i na te e, "Wi te mi no ne wi ki ya be ki.

Ki na ke i Ke tti Ma ne to wa mi na tti ni ma ne

ke ko i we we ne te ni ki ni. A wi ta ke i ma ma ka tti

a yo i sa ki tti ne nye ma so ka ba. Ke ki di se to ne

i ki wi ta ya ni ne wi ki ya be ki na ka tti e yi ki me ko

ke ma gi si ki a ki i ki wi ta wa tti ne ki di se ta wa wa ki."

³²I ni tta i e bi ti ke ni te e ne ni wa ni wi ki ya be ki,

Laban a ni e a be ske na te e ma gi si ki a i ka o ni ni

wi se ni we ni e a da ma te e, na ka me ko ni

Abraham a ni o mi ke tte wi e ma i e bye ta wa te e

ne bi i ko ki ka no ni tti ta ki. ³³Wa tta a te ni ne ni wa

wi se ni we ni. Na i na i e bye ta te ni ke e wi se ni we ni

ka na wi ge ni ne ni wa, "A gi i wi se ni ya ni ni

me te no i me ko ki di a tti mo e na ko we
we tti bya ya ni.”

Laban a ni e na ko ma te e, “A tti mo i ta ke we tta e.”

³⁴“Abraham a ne mi ke tte wi no ta wa wa,” e i te e.

³⁵“Ke tti Ma ne to wa ni be ki me ko ke tti a se mi e ga
tta ki me ko ke ko i i di, be ki tta i ma na te si wa.

Mi na bi na no be ka me me ta ne da i, a na te ga i,
ne no so i, a ni wa be ke si i ni tti i do ni ya e a i,
e ni wa ki te ni ki e sa wa ni ki bi ya be gi,

we ta wi tti i mi ke tte wi a i i ge wa i ka o ni
ne ni wa i, ma gi si ki a i, ka o ni tta ki ke ka no de a i.

³⁶Abraham a o wi wa ni Sarah a ni a sa ni ge ni yo we
o gi swa wa ni na i na i e ki di ke tti ki wa tti. I ni tta i
ki di tta ki mi ne wa we ta i ne mi tti i ni ni o gi sa ni.

³⁷Ne ki di ma wa tta i i i da wi ya ni e di a ka wa ta ki
mi ke tte wi no ta wa ka, ma ni yo we e di tti,

‘Ka ta wi na a ta be na ma wi ye ka ni ne gi sa
i o wi wi tti ni a yo i o tti Canaan e ki i ge wa i.

³⁸Na bi me ko ma wi na ta wa te e ski ki ni tti ni
i ge wa ni i o wi wi tti ni i ya i o tti no sa e a wi ni tti
tti na we ma tti i o me to se ne ni ma i.’

³⁹“Ma ni ni e i na ki ne na i mi ta,
‘Ba wi tta i a nwa tti te ne ya bi i bye tti wi te mi tti
i ge wa?’

⁴⁰“Ne na ko me ga, ma ni e i di tti, ‘Ke tti
Ma ne to wa, a be ne tti be mi te bwe ta wa ka
be se ta wa ka, i a no ka ne wa o mi ke tte wi e ma ni
i wi te me ki i o te te na ma we wa e di a ka wa ta ma ge
i i di ke ki. Ki ma wi na ta wa wa ne gi sa i o wi wi tti ni
i ge wa ni i ya i o tti ni na we tti ki ya ni
me to se ne ni wa i e ki wi ta wa tti no se ki o tti
tti na we ma ke tti ki. ⁴¹De ski me ko ne ko ti (1)
a te wi i i di ka ski ke te ski ya ni a wa i me ki o tti
e di ki do we wa ni ma ni i ni ki a tti mo e ne,
ma wi wa ba ma te ni na tti na we ma ki ki
ki di tta i a tti mo a te we tti i ya i i a ya ni
ka o ni tta i da ge ne mo wa te i ni tta i me te no i
i ka ski ke te ski ya ni.’

⁴²“I no ki tta i na i na i i ya i e bya ya ni
e wa ne ka te ki ne bi e ke ki se ki ma ni

e di ma ma to mo wa ni, ‘Ke tti Ma ne to we
 o ma ne to wa ni mi ke tte wi no ta wa ka Abraham a,
 mi di no e di a ka wa ta ma ni i na a ska ki
 i te be si ya ni.⁴³ I ni tta i i na i e wa ne ka te ki ne bi
 e ke ki se ki e ki wi ta wa ni. Na i na i e ski ki ta
 i ge wa bye tti ne bi na te ke, ni ko tti ma wa i me na i tti
 ne bi a wa i me ki o tti ne bi e ke ki se to tti o tti.
⁴⁴Ki be ne a nwa tti te ni na ka e yi ki bye ta wa te
 ne ma gi si ke e ma i ta ni na i e ta be na ta
 i o wi wi tti ni mi ke tte wi no ta wa ka o gi sa ni.’

⁴⁵“E ba wi me ko me i ki de wi ya ni e ma ma to mo wa ni
 ma ga tti, Rebekah a bye to ta ma i ne bi
 ke ki se tti ka ne ki a gi tti o ne gi ka ne ki bye wa
 a yo i e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki. Ma ni ni
 e i na ki, ‘Ke ko tti me ne i me na i ya ni ne bi.’

⁴⁶“Ke ke ni me ko na de na mwa be mo ta ki
 ma ni ni e i di di, ‘Me no no, e yi ki ni me na a wa ki
 ke ma gi si ki e ma ki.’ I ni tta i e me no wa ni ka o ni ni
 wi na i ge wa e me na a tti ma gi si ki a i.

⁴⁷“I ni tta i e na na to ta wa ki, ‘We ne a tta i ko sa?’
 “I ni ni e na ko mi tti, ‘No sa tta i Bethuel a i di so wa,
 a wa i ma i ni o me so ta na i Nahor a ni ka o ni
 Milcah a ni i di so ni wa i.’

“I ni na i ni e na na i se ta wa ki te te bi a ni
 o kya ne ki ka o ni a ka na ga i o ta ne gi ka na ni.

⁴⁸Ne na wa ki na wi i ni na i e ma ma to ma ki Ke tti
 Ma ne to wa, ne wa wi nwa na wa Ke tti Ma ne to wa,
 o ma ne to wa ni ne na i mi ta Abraham a, e wa di ta
 te bi no we me ko Abraham a ni, o tti na we ma ni tti i
 i ya i e ta di me ka ma wa ki i o wi wi tti ni
 i ge wa ni o gi sa ni mi ke tte wi no ta wa ka.

⁴⁹A yi i no ki tta i ki a tti mo i ke ta nwa tti
 e di a ka wa ta ki mi ke tte wi no ta wa ka i i da wi ya ni
 a mi ta ki i da wi ya ne, ki a tti mo i ba wi a nwa tti ya ne
 i ka ski ta ki ke ke ne ta ma ni i i da wi wa ne ni.”

⁵⁰Laban a ka o ni Bethuel a na ko we ge i ki,
 “Ma ni tta i a wa i me ki o tti mi ka twi Ke tti
 Ma ne to wa o ta de wi we ni i ni tta i we tti
 ba wi ka ski na ki sa to wa ke.⁵¹ Ma na tta i Rebekah a
 ki a ta be na wa i be no ye ge. I ma wi o na be mi wa, i ni ni

mi ke tte wi no ta wa ta o gi sa ni e no we tti me ko yo we
Ke tti Ma ne to wa.”

⁵²Na i na i tta i Abraham a o mi ke tte wi e ma ni
e ka ske de tti e ni tti, na wa ki na wi ge ni e ma ma to ma te e
Ke tti Ma ne to wa ni. ⁵³I ni tta i e ke tti ye to te e
o de ki ta ka ni ka o ni e ni wa be ke te ni ki ni
mi da te si we ni a ne ta e ni wa ki te ni ki e sa wa te ni ki,
i ni ni ni e mi na te e Rebekah a ni. E yi ki me ko
ne di wa ki te ni ki ni ke ko a ni e mi na te e Rebekah a ni
o se se a ni ka o ni Rebekah a ni o kye ni.

⁵⁴I ni tta i Abraham a o mi ke tte wi e ma ni na ka
ne ni wa i ki wi te me ko tti i e wi se ni wa te e ka o ni
e me no wa te e, e ne ba wa te e i na i.

Na i na i e to ki wa te e ke ke de ye ba, Abraham a
o mi ke tte wi e ma ni ma ni i yo ge ni, “Ne ya bi
ne ka wi no e ki wi ta tti mi ke tte wi no ta wa ka.”

⁵⁵O se se a ni ka o ni o kye ni ka na wi ge i ki, ne ko ti
(1) ma ni i yo ge ni, “Wi to ka wo ko a wi ya to ke
a yo i no ma ke i i ki wi ta tti wi da wi me ta so ko ne
ki di wa se ya ni ke e a bi tti, i ni na i wi ke ni i be no tti.”

⁵⁶Me de we na ni e na ko me ko wa tti mi ke tte wi a ni,
“Ka ta na ke ni ka ke, Ke tti Ma ne to wa ke i ni
o tti we tti i na a ska ya ke e me nwa ska ki
e di ki we ska wa ke. Ba ki se ni ko ne ya bi
i ma wi ne wa ki mi ke tte wi no ta wa ka.”

⁵⁷Na ka tti wi nwa wa e na ko ma wa tti
mi ke tte wi a ni, “Ki na to ma be na i ni ni
i na na to ta wa ge ne ta wi i da wi ge ni.” ⁵⁸I ni tta i
e na to ma wa te e Rebekah a ni e na na to ta wa wa te e,
“I no ki ke na ta wi wi te ma wa ma na ne ni wa?”

“E e,” i ni e i te e.

⁵⁹I ni tta i Rebekah a ka o ni wi na i ge wa ni
mi ke tte wi no ta ko tti ni e na na i na wi wa tti
i wi te ma wa tti Abraham a ni o mi ke tte wi e ma i.

⁶⁰Ma ni ni e i di ke te mi na wi di mo wa te e e wi tti ki
ma wa te e Rebekah a ni,

“Ne te ge me na ne, ta ni na i ke te na ki na wi to
ko ke Ke tti Ma ne to wa i ma ne a tti ke ta ne
mi me to se ne ni ma ki

na ka tti ta ni na i ke ta ne mi me to se ne ni ma ki
ne di wi a wa te o wi tti skwe wa wa i!”

⁶¹I ni tta i Rebekah a ka o ni mi ke tte wi no ta ko tti i
i ge wa i e bo si wa te e ma gi si ki a i e wi te ma wa te e
ne ni wa i Abraham a o mi ke tte wi e ma i,
e be no wa te e.

⁶²I ni na i ke i Isaac a o tti ka ta mo ge ni e ki wi ta te e
Beerlahairoi i e di te ka te ni ki e wa ne ka te ni ki
ne bi e ke ki se ni ki a wa i me ki i ni e i no te te e
Negeb i e di te ka te ni ki e ne ka wa ki wi ni ki a ki,
da wa no ki o ta ge e te ni ki i ni a ki Canaan i
e di te ka te ke e. ⁶³I ni na i tta i e a na gi i ni ke e
ma wi tti ki ke ti ka na ki ki ki wi ki yo se ge ni
ka bo twe tti i ni e ne wa te e ma gi si ki a i
e bye ta ne ti ni tti. ⁶⁴Gi ye na me ko e yi ki i ni
Rebekah a e ne wa te e Isaac a ni, e ni si sa o te e no
me gi tti ni, ⁶⁵e na na to ta wa te e ni ka ne si ni tti ni
ki wi te ma wa tti ni, “We ne a tta i i na ne ni wa
bye to sa ta ke ti ka na ki ki?”

Ne ni wa ni e na ko ma tti, “I na tta i
mi ke tte wi no ta wa ka, Isaac a.” I ni tta i Rebekah a
e ma ta gi ge o te e ba ki wa ya i.

⁶⁶Isaac a o mi ke tte wi e ma ni ni
e tta ki a tti mo e ko te e tta ki ki di i di ke ni ki, tta ki
e da wi ni te e e na na ni tti i ge wa ni. ⁶⁷I ni tta i Isaac a
e bi ti ka na tti Rebekah a ni i na i ba ki ya ni ka ne ki,
o kye ni yo we bi tta wa i ne e be mi o wi ki ni te e yo we.
Isaac a tta i ni e o wi wi tti Rebekah a ni. Ki di yo we
wa ni a tti o kye ni a be tti yo we mya di te e ge ni.
I no ki ni ki di o wi wi tti e me nwe ne ma tti
Rebekah a ni e we bi ki ki be ma te si te e. I ni tta i
e bo ni ma yo ma tti o kye ni, Sarah a ni.

**Ko ta ka ki Abraham e ki We tti ki tti ki
A ne mi me to se ne ni wa ki**

25 ¹A ska tti me i tta i Abraham a na ka tti
ko ta ka ni i ge wa ni a ta be na ge ni
e o wi wi te e na ka tti, Keturah a ni e di so ni tti ni.
²E a sa wa te e o gi swa wa i Zimran a ni, Jokshan a ni,

Medan a ni, Midian a ni, Ishbak a ni, ka o ni Shuah a ni.
³Jokshan a o gi si ge ni Shebah a ni ka o ni Dedan a ni.
 Dedan a ni e o gi si te e a wa i ma i Asshurim a ni,
 Letushim a ni, ka o ni Leummim a ni. ⁴Midian a ni
 e o gi si te e Ephah a ni, Epher a ni, Hanoch a ni,
 Abida a ni, ka o ni Eldaah a ni. Ke ki me si me ko
 ma a ki Keturah a ni o tti ki ge i ki.

⁵Abraham a tta i ni tta ki ke ko i te be ne ta ki
 na ka e to tti e mi na te e Isaac a ni. ⁶Me de we na
 e ye i be ma te si tti e yi ki ta gi mi na ge ni ke ko a ni
 ko ta ka i o gi sa i Abraham a, ko ta ka i o wi wa i
 we tti ki ni tti i gi ye se a i. I ni i tta i ni ba ya ki tti i di
 ma wi o wi ki a ge ni we ta ba ne ki o ta ge, Isaac a ni
 e a sko na te e.

Abraham a E ne bo i te e

⁷Abraham a tta i te ba ko ska mo ge ni ne ko twa ge
 no i ka bi ta ki nya na nwi (175) ta swi
 be bo na ni. ⁸Be ki me ko yo we ne di wi ke te na
 wi tti ki be ma te si ge ni i na ne ni wa. ⁹I ni tta i o gi sa i
 Isaac a ni ka o ni Ishmael a ni e ma wi bi ta o ko te e
 Abraham a i ya i yo we e a te ni ki e wa na ko wi ni ki
 Machpelah i cave i e di te ka te ni ki, ke ti ka na ki ki
 Ephron a yo we te be ne ta ki, a wa i me ki Mamre i
 me de we na we ta ba ki i na i o tti. Ephron a yo we
 we yo si ta Zohar a ni Hittite a ni. ¹⁰I ni tta i
 e a bi ni tti o wi wa ni Sarah a ni e yi ki wi na
 e ta di na na i di me te e Abraham a. Abraham a yo we
 ka ski to ge ni ma ni a ki, e a ta me ko te e
 Hittite a i. ¹¹Ki di ne bo i ni tti Abraham a ni ni
 Ke tti Ma ne to wa be ki e me nwi to ta wa te e
 Isaac a ni. I ni na i a wa i ne ki Beerlahairoi i
 e di te ka te ni ki e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki
 ki wi te to ke yo we Isaac a.

Ishmael a E ne bo i te e

¹²Ma a ki tta i Ishmael a ni we tti ki tti ki, Abraham a
 o gi sa ni a wa i me ki we tti ki ta Hagar a ni,
 Sarah a yo we o mi ke tte wi e ma ni Egypt a ni
 i ge wa ni.

¹³Ma a ki tta i e di be mi ke ka a so wa tti e di be mi ni
 ki wa tti i ni ki gi ye se a ki, me ne ta mi Nebaioth a,
 a ne ko tti ni Kedar a, ka o ni Adbeel a, na ka Mibsam
 a, ¹⁴Mishma a, Dumah a, Massa a, ¹⁵Hadad a, Tema a,
 Jetur a, Naphish a, ka o ni Kedemah a. ¹⁶Ma a ki tta i ni
 Ishmael a o gi sa i. E di so wa te e me ko ni
 e di te ka ne te e wi nwa wa ne na e ne ma wa tti i
 me to se ne ni wa i, i ni ki ko tti ke tto ki ma wi ge i ki
 na ka tti me ko e ta di bo ni wa tti ni e di so wa tti
 wi swi to ge i ki o ki wi te we nwa wa ni. ¹⁷Na i na i
 e ba na te si te e Ishmael a ne ko twa ge ne swa bi ta ki
 no i ka (137) i di ta swi be bo nwe ge ni.

¹⁸O ta ne mi me to se ne ni ma i tta i bo ni ge i ki
 tte wi ne ki e a te ke e ni dwi (2) o te we na ni, ne ko ti
 (1) Havilah i e di te ka te ke e, ko ta ki ni Shur i
 e di te ka te ke e, na ka ni ni e a te ke e i na i o tti
 we tti ne ki tti ki de swa a te ge ni Egypt i. Egypt e ki
 na ka ni we ta ba ki o ta ge e a te ke e Assyria i.
 I ni ki tta i ni ma mi ka ti a ge i ki Abraham a ko ta ka i
 o ta ne mi me to se ne ni ma i.

E ni ki wa te e Esau a ka o ni Jacob a

¹⁹I ni tta i a yo i e we bi ke ki a tti mo ni
 e a tti me ko si tti Isaac a, Abraham a o gi sa ni.

Ma a ki tta i a wa i ma ki me to se ne ni wa ki
 we tti ki tti ki ma wa tti ke tti ki ni tti ni
 Abraham a o gi sa ni Isaac a ni a wa i me ki o tti
 Sarah a ni. ²⁰Na i na i tta i nye wa bi ta ki (40)
 e ta swi be bo nwe te e ni Isaac a e a ta be na te e
 i o wi wi tti Rebekah a ni, o ta ne sa ni Bethuel a,
 Aramean a, a wa i me ki we tti ta Mesopotamia i.
 Rebekah a na ka o se se a ni Laban a ni e i di so ni te e.

²¹E ki di o wi wi te e tta i ni Isaac a Rebekah a ni
 e mi na we ne ta mo wa te e e ba wi ka ski a sa wa tti
 a be no a ni, i ni tta i e ma ma to ma te e Ke tti
 Ma ne to wa ni Isaac a. I ni tta i e ka ske ta wo te e,
 e na e ne ma so wa te e, Rebekah a ni e a tti gi te e.

²²E ye ta di ke ke ska wa tti ni do te a i ni e ka ski a te e
 me to tti e wa yi ya ki tte ska ti ni tti bi tta wa i ne
 i ge wa, ka o ni ni ma ni e i te e, “Ka di tta i

ye to ke e te ki we tti ma ni i da wi ya ni?" I ni tta i
e ma wi na na to ta wa tti Ke tti Ma ne to wa ni.

²³Ke tti Ma ne to wa ni ni ma ni e i ko te e,

"Ni dwi tta i ma a ki ke ke ska wa tti ki gi ye se a ki,
a ska tti me i ki di ki wa te i na i i o tti ki wa ki
ni dwi (2) i be be ki na wi tti ki,
i be be ki na to wa tti ki me to se ne ni wa ki.
I a te se ne ti wa ki.

Ne ko ti i ni ki o me to se ne ni ma i a wa si
i mi ska we si wa ki.

E ski ki ni tti ni i o tti ki tti ki i na na i me wa ki
ke tti ki ni tti ni i o tti ki ni tti i."

²⁴Bye tti sa ni ge ni tta i i no de tti i ge wa,
ke te na tti i e a sa tti ni do te a i gi ye se a i.

²⁵Me ne ta mi tta i ke tti ta me sko tte ge ni ka o ni
e mi se tte te e, Esau a i di so a te ni. ²⁶A ne ko tti
ke tti ta ni be mi sa ke na ma gi ge ni ni ka ni ni tti ni
o to ta ne ki, wi na ni Jacob a e di wi swi e te e. I ni na i
Isaac a ko twa di ka bi ta ki (60) ta swi be bo nwe ge ni.
Ma ni wi so ni e ne ta ga ki me to tti me ko ni
Hebrew a ki e di te ka ta mo wa tti "o to ta ni," na i na i
e ta na to ta mo wa tti o to ta ni.

Esau a E ba ki se ne ta ke e We ta i ne mi tti ni

²⁷Na i na i i ni ki ni dwi (2) gi ye se a ki
e we bi ki di ki wa te e be ki me ko i na na i di da ge ni
Esau a e di so ta, e me ta ge ne ta ke e na me ya ge
e ki wi ta ne si te e. Me de we na Jacob a ma ga tti
me to se ne ni wi ge ni ka o ni e me ta gi ne sa bi te e
e o wi ke i wa tti. ²⁸Isaac a be ki me ko te ba na ge ni
Esau a ni, e me ta gi me na sko no tti e to ni tti
ne no tti mi tti be a ni e di da ni tti, me de we na
Rebekah a a wa si te ba na ge ni Jacob a ni.

²⁹Ne ko te nw i yo we ta di wa tta o ge ni
ma sko tti sa bo wi Jacob a gi ye na tta i me ko
bye tti bi ti ke ge ni Esau e ba ka be ne te e,
e a bi di da te e. ³⁰I ni tta i e na to ta ma wa te e
o si me a ni, "Ne ne di wi wi da be ne, a da mi no

a ne ta i ni me skwa ki ne bo be!" I ni ta ta ki we tti
 Edom a i di te ka ne tti. Edom i, e ki wi ta wa tti
 Edom a ki ye to ke e ne ta ga ki Hebrew a ki i ni
 e di te ka ta mo wa tti "e me skwa te ni ki ke ko i."

³¹Jacob a ni e na ko ma te e, "Ki a da me ne
 me de we na me ne ta mi ki a nwa tte
 ma ni e di a ka wa ta ma ni i i di ke ki.
 Ki na e ma wa tti ke tti ki ya ni. Wi nwa wa
 e ne ne ma so wa tti me ne ta mi ni ki tti ki
 gi ye se a ki, ki na ta ki a mi i da wi ya ne
 a yo i e ye i be mi me to se ne ni wi ya ge i ni ni
 ne to ta mo na ni."

³²Esau a tta i ni e ka na wi te e, "O, ne ta nwa tti,
 e ka ta wi ma i ba ki te be ne ya ni, a gi me ko ni
 ke ko i ki ni ne ta we ne ta ma ni ne bo i ya ne!"

³³Jacob a na ka ni e ka na wi te e,
 "Me ne ta mi we tta i ki di mi no e di a ka wa ta ma ni
 i i da wi ya ge."

Na ka me ko a nwa tti ge ni Esau a e mi di we te e
 e ka wa ta ma ko tti.

³⁴I ni tta i Jacob a e a da ma te e Esau a ni
 ba ge di ka ni ka o ni ne bo bi. Ki di wi se ni ni tti ni
 e ba se gi ni te e e na ga ni te e.

I ni na i yo we me ne ta mi ni ki tti ki gi ye se a ki
 ke tti ne ne ta ko si ge i ki a wa si me i ko ta ka i tta i
 gi ye se a i o si me wa wa i. E ki di ne bo i ni te e
 o swa wa i, i ni me ko e yi ki a wa si me i mi na te ni
 i na na o we wa tti ka o ni i ni ka a mo ge i ki a wa si
 ma ne te be ne ta mi ni tti o swa wa i. I ni tta i ni
 e wa ba to kye te e e ba wi ke ko e ne ta ke e
 e ne ne ta ma wo tti me ne ta mi e di ni ki tti o wi ya wi
 Esau a.

Isaac a Ba di to we ma ge ni Abimelech a ni

26 ¹Na i na i Isaac a e ki wi ta te e a wa i me ki
 Beerlahairoi i na ka tti bye no ta gi ge i ki
 ba ki te be ne we ni, e di ke ke e me ko yo we na i na i
 Abraham a e ye i be ma te si te e. ²Bye no ta ko ge ni Ke tti
 Ma ne to wa ni Isaac a ma ni ni e i ne ko te e, "Ka ta
 wi na Egypt e ki i a ka ne, a yo i i ta di a tti mo e na ni

i ki wi ta ya ni ki ki wi ta. ³A yo i ki o wi ki,
 ki ki wi te me ne ka o ni i ke te mi no na ni. Ki mi ne ne
 ki na ka o ni tta ki ke ta ne mi me to se ne ni ma ki
 ke ki me si ma ni a ki, e di ki di ma ki me ko yo we
 ko sa Abraham a i ni i i di ke nwi. ⁴Ki mi ne ne
 ki na ke ta ne mi me to se ne ni ma ki na no be ka
 i ta di wa ki, e ta di wa tti me ko a na ga ki i ni me ko
 i i na ba ta ni wa tti i ni i a bi tti ma ne wa tti
 ke me to se ne ni ma ki. Ni na me ko ni mi na wa ki
 ke ta ne mi me to se ne ni ma ki tta ki ma a ni
 a ki wa ni. Wi nwa wa tta i ne wo ko wa te
 me to se ne ni wa i e di ke te mi na wa ki i ni
 o tti, ma ne me to se ne ni wa i i ko tti me ko ki
 wi nwa wa e yi ki i ke te mi na wa ki e to ta wa ki
 ke ta ne mi me to se ne ni ma ki. ⁵Ki ke te mi no ne,
 wi na ko tti Abraham a ne be mi be se ta ga ka o ni
 tta ki ne ta ko ni ka na ni be mi na ka ta mwa ka o ni
 ne ta tti mo na ni.”

⁶I ni tta i ni Isaac a e a wa to te e tta ki
 te be ne ta ki ni ke ko a ni ka o ni tta ki wi tti e ko tti i
 ka o ni Gerar i e a wa te e. Ki di i ya i bya wa te e ni
 e ma wi ka no na te e ke tto ki ma wa ni Abimelech a ni,
 ni ka ne si ni tti ni Philistine a i. I ni tta i Isaac a
 e wi to ka wo te e i o wi ki tti Gerar e ki.

⁷Na i na i tta i ne ni wa i i na i ki wi ta ni tti i
 e ne wa ni te e Rebekah a ni na na to ta ko ge ni,
 “Ma na i ge wa, ke wi wa na?” Na ko ma ge ni,
 “A gi tta i, ne si me a ne te ge ma ma i na.”
 E ba wi be di ga tti mo a te e e ko ta ke e
 i ba wi ta ta ki ne se ko tti wa ni mo tti a ka wa na ni te e
 o wi wa ni, Rebekah a ni, be ki ko tti me ko
 we we ne si ni ge ni i ge wa ni.

⁸Ki di tta i ke nwe di i na i ki wi ta wa te e,
 ne wo ko ge i ki Abimelech a ni a gi tti
 e ta di no wa bi ni te e wa se tti ka ne ki o tti Isaac a
 e ke te tte na te e Rebekah a ni.

⁹I ni tta i Abimelech a e na to ma te e
 Isaac a ni e na na to ta wa te e, “Ka di tta i e te ki
 we tti a tti mo i ya ni ma na ke te na ke wi wa
 e o si me i ya ni?”

Isaac a ni e na ko ma te e, “Ne te di te e tta i yo we i ne si ya ni i ka ski ta ki o te te na tti i na ne wi wa.”

¹⁰ Abimelech a ni ma ni e i te e, “Ki na tta i a wi ta yo we i ni i to ta wi ka ke sa. Ka ski me ko yo we ne ko ti (1) ne ne ni we na na ki wi be ma wa sa yo we ke wi wa ni. Ni na na me ko yo we ni i ma ki be tta wi ya ke e e ba di to we mi ya ke e ki na me ko o tti.”

¹¹ Abimelech a ni e ko gi ma te e ke ki me si o me to se ne ni ma i, “Ke ke ki na wa tti ke i ma tti to ta wa te ma a i o wi ye ti a i ko wi ye a i ne sa bi!”

Isaac a ni E ma na te si te e

¹² I ni na i tta i a tti ke ge ni a ge mi na ni Isaac a. Na i na i ni e ki di ke ni ke e ni ne di wi ma ne e ke tti ma wa te na ke e. Ke tti Ma ne to wa ni be ki me ko ke te mi na ko ge ni, ¹³ka o ni ni e ska mi me ko a wa si me i me ko e we bi ma na te si te e.

Na no tti me ko ni be ki me ko e ma na te si te e.

¹⁴ Ne di wi me ko na no be ka me to se ne ni wa i, me me ta ne da i, ne no so i o ta wi ge ni, i ni tta i we tti ke da we ne me ko te e Philistine a i. ¹⁵I ni tta i ni we tti tta ki ne di wa na tti to ni te e tta ki e a to te e e wa ne ka te ni ki ni ne bi e ke ki se ni ki. I ni ni yo we e wa ne ka te ni ke e ne bi e ke ki se ni ki a di to ge i ki yo we Abraham a o mi ke tte wi e ma i. A ki i na i e ba ki ta mi ni te e e a ga wi se to ni te e e ke ba a mi ni te e i ni ni yo we e ta di me no ni te e ne bi ko wi ye a i.

¹⁶ Ka o ni ni Abimelech a e a tti mo a te e Isaac a ni, “Ba ya ki tti a no! Ke ta sa mi ma i mi ska we si a wa si me i me ko ni na na tta i!”

¹⁷ I ni tta i ni e be no te e Isaac a i na i o tti. Ba ya ki tti e a te e e de bwa ki wi ni ki Gerar i e di te ka te ni ke e ni e ma wi bo ni te e, i ya i e ki wi ta te e e o wi ki te e i na i.

¹⁸ I na i tta i me ko me si we wi a ki ki ma ne yo we e ye i be ma te si te e ki di a di to ge i ki a wa i na ni e wa ne ka te ni ke e ne bi e ke ki se ni ki Abraham a.

Ki di ne bo i te e Abraham a ni i ni ni me ko
 ki di ke ba a mo ge i ki Philistine a ki. Isaac a ka o ni
 o mi ke tte wi e ma i tta i ni na ka e a tti a di to wa te e
 e wi ke tti to wa te e a wa i na ni e wa ne ka te ni ke e
 ne bi e ke ki se ni ki. Na ne ko ti ni e di wi swi to ni te e
 o sa ni Abraham a ni i ni ni e wa ne ka te ni ke e ne bi
 e ke ki se ni ki e yi ki wi na i ni e i di wi swi to te e
 Isaac a.

¹⁹Ne ko te nwi yo we, ne ko ti (1) e wa ne ka te ki
 ne bi e ke ki se ki ki di a di to wa te e
 e de bwa ki wi ni ki ni Isaac a o mi ke tte wi e ma i,
²⁰e bye tti ma wa tti ka ko wa te e Gerar e ki we tti ni tti i
 ne no so i e ka wa ba ma ni tti i ne ni wa i, ma ni
 e i ko wa te e, “Ni na na ke i ni e wa ne ka te ki
 ne bi e ke ki se ki ne te be ne ta be na!” I ni tta i
 Isaac a e wi swi to te e i ni e wa ne ka te ki ne bi
 e ke ki se ki “Ta nwe we ti we ni” i na i ko tti
 e ta di ta nwe we ti e ko te e i ni i ne ni wa i.

²¹Na ka me ko ki di ko ta ki ki di a di to wa te e
 e wa ne ka te ki ne bi e ke ki se ki ni
 e bye tti na ka ta nwe we me ko wa te e Gerar a i,
 i ni tta i ni i ni e wi swi to te e “Mi ka ti we ni.”
²²I ni tta i i na i o tti ni e a te e e ma wi a di to wa te e
 e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki na ka. I ni tta i
 e ba wi ko wi ye a ni bye tti ka ko wa te e. I ni ni
 e wi swi to te e “E ta we ska mo na ge.” Ma ni ni e i te e,
 “I ni tta i Ke tti Ma ne to wa i ta we ska mo na ge
 ka o ni a yo i i ta di me nwi to to na ge.”

²³I na i tta i ni o tti Beersheba i e a te e.
²⁴Beersheba i tta i ki di bya te e ni
 e di be ko te ni ke e me ko ni, e bye no ta ko te e Ke tti
 Ma ne to wa ni e ka no ne ko te e, “Ni na ke i na
 Me ma to ma tti ni ko sa, Abraham a. Ni na na Ke tti
 Ma ne to wa, ka ta se ke si ka ni ke ki wi tti ka ba me ne.
 Ki ke te mi no ne ka o ni ma ne i mi ne na ni
 ko di se ma ki na ka ke ta ne mi me to se ne ni ma ki
 e di ki di ma ki me ko yo we me ma to mi ta Abraham a.”
²⁵Isaac a ni e a di to te e i ta di ma ma to ma tti Ke tti
 Ma ne to wa ni ka o ni ni e ma ma to ma te e ki di to te
 e di to tti. I ni tta i i na i ni e ta di bo ni wa te e ka o ni

i na i me ko e yi ki e wa ne ke wa te e e a di to wa te e
e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki.

E ki di me ti wa te e Isaac a ka o ni Abimelech a

²⁶Na i na i Isaac a e ki di bo ni te e Beersheba e ki, Abimelech a ni ni e bye tti na ta wa ba me ko te e Isaac a a wa i me ki o tti Gerar e ki. E ta gi bye na ni te e ni dwi (2) ne ni wa i, Ahuzzath a ni, a tti mo a ta Abimelech a ni i be mi da wi ni tti ka o ni Phicol a ni ka ne si ta o de ma ka ne de mwa wa i.

²⁷Isaac a ni e na na to ta wa te e, “Ka di tta i e te ki we tti bye tti wa ba mi ye ge? Ke ta te se ne mi bwa ke i we tti yo we mi wi ne ka wi ye ge i ya i o tti we tti ye ge i no ki?”

²⁸Ma ni ni ke tto ki ma wa Abimelech a e i te e, “Ne me tti ne ta be na tta i Ke tti Ma ne to wa e ki wi te me ki i ni we tti a ka wa ta ma ke e i ki di me ti ya ge ²⁹i ba wi wi sa ki to ta wi ya ke ni na na ta ta gi, ni na na ta ta ki e yi ki yo we e di ba wi wi sa ki to to na ke me de we na e me nwi to to na ke ma ga tti e a tti ne ko na ke yo we. I no ki tta i ki na ke ke te mi na ga Ke tti Ma ne to wa.”

³⁰Isaac a tta i ni o mi ke tte wi e ma i e wa tta o ni te e, bye tti wa ba me ko tti i e wi se ni wa te e ka o ni e me no wa te e. ³¹E di wa ba ni ki ni ma ma ya e to ki wa te e Isaac a na ka ki wi te me ko tti i ka o ni we tta a tti yo we, e ki di ti wa te e ni ka ni i di i di me nwi to ta ti wa tti. I ni tta i e o wi ka ne ti wa te e, i na i o tti ni e na ka ne ti wa te e.

³²I ni na i me ko e yi ki na i na i ki di na ga ni tti o ta ski o wi ka na i ni Isaac a e bya ni te e o mi ke tte wi e ma i. Na ka yo we ko ta ke ki e we ba ne ke ni te e i a di to ni tti e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki. E bye tti a tti mo e ko tti e ta na ne ke ni tti yo we a ki ki, e me ta a mi ni te e ne bi. “Ne bi ne me ka be na!” e i wa te e.

³³Me ka mi ni tti e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki ni e wi swi to te e, “E ki do we ki ke ko i,” e i di te ka ta ke e. Hebrew a ki e di ka na wi wa tti Beersheba i e i wa tti ma ni i ni e di we ba ka ni wi ki

“E wa ne ka te ki ne bi e ke ki se ki e ta di ki di ti wa tti me to se ne ni wa ki.” I ni ta ki we tti i na i e te ki o te we ni, Beersheba i i di te ka te ke e, mo tti me ko ke wa ki i no ki.

Esau a O wi wa i Ba ya ki tti We tti ki ni tti i

³⁴Na i na i Esau a nye wa bi ta ki (40)
e ta swi be bo nwe te e, o wi wi ge ni ni dwi
(2) i ge wa i ko ta ki ne ni a i. I ni i i ge wa i
Hittite i ni ge ni, Beeri a o ta ne sa ni Judith a ni
ka o ni Elon a o ta ne sa ni Basemath a ni. ³⁵Ma a ki
i ge wa ki be ki me ko si bwe a ge i ki Isaac a ni ka o ni
Rebekah a ni.

Jacob a E wa ni ne wa te e Isaac a ni

27 ¹I ni tta i Isaac a e ke tti ki te e,
e bo ni ka ski ke ko a ni ne ta ke e,
e ba na tti ke ni ki o ski de ko ni. E na to ma te e
ma wa tti ke tti ki ni tti ni o gi sa ni Esau a ni, ma ni ni
e i na te e, “Ne gi se.”

Na ko me ko ge ni o gi sa ni, “E e, a yo i ko i
ne ki wi to!”

²Isaac a ni ma ni e i na te e, “Ne gi se,
ne ke tti ke, ne te di te e, i ni me ge e
e ka ta wi bo ni be ma te si ya ni. ³I ni tta i
we tti a ka wa ne na ni i ma wi di da ya ni.
Ki a ta be na wa ki ke ta da ti e ma ki ka o ni
ke me te e ma na na wi ni i ma wi di da ya ni
ne no tti i mi tti be a ki ne ta ma wi. ⁴Ki a ne sa ma wi
i me na sko no wa ni wi ya sa, be ki me ko
wi ka ma ka. Ki di tta i wi se ni wa ne ni i mi ne na ni
i ni ki di ma tti yo we Ke tti Ma ne to wa no sa ni,
Abraham a ni.”

⁵Na i na i tta i Isaac a ni e ta di ka no na ni te e
o gi swa wa ni Esau a ni ta di be se de ge ni ki mo tti
Rebekah a. Ki di tta i ma wi di da ni tti Esau a ni ye
to ke ni, ⁶Rebekah a e ka no na te e Jacob a ni,
“Ne ka ske ta wa wa e na tti ko sa Esau a ni.
⁷Ma ni ke i e na tti Esau a ni, ‘Bye ta wi no
ne no tti i mi tti be a, ki a ne sa ma wi i a mwa ki

ta ki, a ko wi ni i a wa te na mo na ni i ni
 ki di ma tti yo we Ke tti Ma ne to wa no sa ni
 Abraham a ni e ba wi me i ne bo i ya ni.”⁸ I ni tta i
 Rebekah a ma ni e i te e, “I no ki tta i ki be se ta wi
 i i di a no ka ne na ni.⁹ Ki ma wi na na wa ki ni dwi (2)
 ma wa tti we we ne si tti ki e ski ki tti ki e na gi tti ki
 a na te ga ki, ni ka ski ta ki a ne sa ma wa ki ko sa
 e di me ta ge ne ma tti me ko i i ne so ni tti.¹⁰ Ki na tta i ni
 i a wa ta wa tti ko sa i wi se ni tti i me na sko no tti,
 ki na ta ki ni i mi ne ki we ko ne e no ge ni
 e di ki di ma tti Esau a ni. Ki na ni i ke te mi no ki
 e ba wi me i ne bo i tti.”

¹¹ Jacob a ni e na ko ma te e o kye ni,
 Rebekah a ni, “Me de we na tta i ne se se a
 be ki me ko mi di ki wa ni na ke i a gi, be ki me ko
 ne be be ko tte ne na me ska we.¹² Wa ni mo tti
 i na i ta ke ni te no sa i ke ke ne ta mwa ke i
 e ko tti wa ni na we a ki, ke ke ne ta ke ni
 ke te na me ko i a no ka ne wa Ke tti Ma ne to wa ni
 i wi sa ki to ta wi ni tti. Ne ta wi mi di te e ni
 i ba wi o te te na ma ni.”

¹³ O kye ni na ka tti ni e ka no ne ko te e, “Ni na tta i
 ni tta ki ma me ska wa ni mo tti ke ko i i di ke ke,
 de ski i no ki be se ta wi no e ne na ni ki i da wi
 ma wi na ta wi no ni dwi (2) a na te ga ki.”

¹⁴ I ni tta i Jacob a e ma wi na na te e ni dwi
 (2) a na te ga i, o kye ni ni e wa tta o ni te e
 e di me ko wi ka tti ke ni te e Isaac a ni.¹⁵ I ni tta i
 Rebekah a e a ta be na ma wa te e Esau a ni
 o ta i ne ma ni ma wa tti we we ne te ni ki ni
 o de ki ta ka na ni Rebekah a o wi ki ya be me ki
 e te ni ki ni. I ni ni ni e a no ka na te e Jacob a ni
 i na na e ska mi ni tti i ni ni o de ki ta ka na ni.¹⁶
 I ni tta i i ge wa e a ta be na te e ki di wa tta o tti i
 a na te ga ya ni e a yo tti ni e ma ta ga a ma wa te e
 Jacob a ni o ne ka ni ka o ni o ta be ki.¹⁷ Jacob a ni ni
 e a wa te na ma wa te e ki de te ni ki me na sko no ni
 ka o ni ba ge di ka ni we bi skwe te i.

¹⁸ Jacob a ni e ma wi ne wa te e o sa ni, “No se,”
 e i te e.

E na ko me ko te e o sa ni, “O, a yo ko e ne gi se, ke we ne i tta i?”

¹⁹Jacob a ni e na ko ma te e, “Ni na ko e ke gi sa Esau a me ne ta mi ni ki ta, e di a no ka di ya ni ne ki di i da wi, tti ta bi no ki wi se ni, ki di wi se ni wa ne ni, ki ke te mi na wi.”

²⁰Isaac a ni e na na to ta wa te e o gi sa ni, “Ta ni tta i e di we bi ke ke ni me ka wa tti ma na mi tti be a?”

Jacob a ni e na ko ma te e, “Ka di Ke tti Ma ne to wa ki na ke ma ne to ma me ma to ma ta ne ta se mi e ga!”

²¹I ni tta i ni Isaac a e na ko ma te e, “Bya no a yo e ki ta ke ne ne, i ka ski ta ki ke te na ke ke ne ta ma ni e di te bwe wa ne ni e di ya ni, ki ke ke ne me ne ko tti e di Esau i wa ne ni.”

²²Jacob a tta i ni ke tti ne e ma wi ne ma so te e o sa ni e tti ta bi ni te e, e ta ke ne ko te e e ka na wi ni te e, “E ka na wi ya ni me to tti me ko Jacob a e di di mo tti ke te di di mo me de we na e ta ke ne na ni ke ne ka ni me to tti me ko Esau a o ne ka ni ne ka ske na ma wa wa e mi di ne ke tti.” ²³Isaac a tta i ni e ba wi ne na wa te e Jacob a ni, e mi di ne ke ni te e me to tti me ko Esau a ni. I ni tta i e ka ta wi we bi ke te mi na wa te e.

²⁴Na ka me ko ni e na na to ta wa te e, “Ke te na wi na ki na na ne gi sa Esau a?”

Jacob a ni, “E e, ke te na ko e!” e i te e.

²⁵I ni tta i Isaac a e ka na wi te e, “Na a yi, bye ta wi no me na sko no ne! Ni wi se ni ka o ni ni ki di wi se ni wa ne ni i mi ne na ni Ke tti Ma ne to wa e di a ka wa ne ki i o te te na ma ni ke ko i.”

Jacob a ni e a wa te na ma wa te e me na sko no ni ta gi me no we ni be di ba te a bo wi e wi se ni ni te e ka o ni e me no ni te e. ²⁶Isaac a ni e ka na wi te e, “Na ka a yo i bya no, ki ke te tte ne ne.” ²⁷⁻²⁹I ni tta i Isaac a e ke te tte na te e Jacob a ni e ka ski ya ma te e o de ki ta mi ni te e, e ke te mi na wa te e ma ni e i te e,

“Ne gi se, ma ni e di ya ko si ya ni

ke ti ka na ki wi e o tti ma ne ki ni be ni wi se ni we ni ki di ke te mi na ki Ke tti Ma ne to wa.

Ki na ka o ni ke ta ne mi me to se ne ni ma ki ke i ki ke te mi na ko bwa Ke tti Ma ne to wa.

Ki mi ska we si bwa ka o ni
i me nwi be ma te si ye ge.

Ta na i tta i ke te na Ke tti Ma ne to wa mi ne na ge
ke mi ya wi i me nwi di ka wi se to na ge
e tti ke ye gi ni.

Ta na i tta i mi ne na ge ke ti ka na ki wa ni
i ka ski ta ki ke tta tti ke ye ge ma ne
ni be ni wi se ni we ni.

Ta na i mi ne na ge ma ne wi se ni we ni ka o ni
me no we ni be di ba te a bo wi.

Ta na i tta i ki na ka o ni
ke ta ne mi me to se ne ni ma ki na na i ma wa te e
ko ta ke na to wa ni tti i.

Ta na i tta i ke tti ne ne me na ge.

Ta na i tta i ki na ka o ni
ke ta ne mi me to se ne ni ma ki na na i me ge
tta ki tti na we me gi ki
ka o ni ke tti ne ne me na ge.

Ta na i tta i Ke tti Ma ne to wa mi we di wa te
i ni i ba wi me nwi to to ki ki ki na ka o ni
ke ta ne mi me to se ne ni ma ki.

Me de we na, ta na i tta i

Ke tti Ma ne to wa me nwi to ta wa te ke ki me si
ko wi ye a i me nwi to to na gi ki ki na ka o ni
ke ta ne mi me to se ne ni ma ki.”

Jacob a E ke mo te ke e Ki di me me tti Esau a ni

³⁰I ni tta i e bye tti sa ke e, ki di ta ne to ne mo ni te e
o swa wa ni, e di me ko ki di no wi te e Jacob a
ye to ke ni e bya ni te e Esau a ni ki di a bi di da ni te e.

³¹Wi na na ka tti e ki de sa ke e be ki me ko wi ka ni ki
ne no tti i mi tti be a ni me na sko no ni e bye ta wa te e
o sa ni, ka o ni ma ni e i na te e, “Ba se gi no no se,
a me si no i ni ke i e bye to na ni e ka wa ta ma ni
wi se ni we ni ni na ne to wa ni. Ki di wi se ni wa ne ni
i ke te mi na wi ya ni.”

³²Isaac a ni ni e na na to ta ko te e, “We ne a yo
ki na?”

Esau a ni e na ko ma te e, “Ni na tta i na ke gi sa
ma wa tti ke tti ki ta, Esau a!”

³³Isaac a ye to ke ni be ki me ko e se ke si te e, e ne ne ka bi so te e, e ka na wi te e, “Ka di be ki ka, we ne a we tta i i na a bi di de no ta ma wi ta mi tti be a ni bye ta wi ta? Ne ki di wi se ni, ne ki di ke te mi na wa wa we wi ye i ge na, ne ga ya di mi na wa ke te mi na we si we ni a gi i ka ski ne ya bi o te te na ma ni ni i ni.”

³⁴Na i na i e ka ske ta wa te e o sa ni e ne ko te e Esau a wi skwe we ke si ge ni, e ka no na te e o sa ni, “No se, ni na e yi ki ke te mi na wi no!”

³⁵Me de we na ka no ne ko ge ni Isaac a ni, “Ke si me a ye to ke ne bye tti wa ni ne o ga, a ta be na mwa ki di, ki na ta ki yo we i mi ne na ne e ke te mi na we si we ni.”

³⁶Esau a ni e ka na wi te e, “Ke te na tta i me no ska mwa e di wi swi a te e. Ni de nwe ni e ki di wa ni ne o tti. TTa ki a ta be na mwa ki di ki na tta ki ke ta i ne ma ni tta ki te be ne ta ma ni ni, i no ki na ka ni e a ta be na ki ni na we ta i ne mi ya ni ni me ne ta ni ki ta ke gi sa e to tti ni ta ta ki. A gi yo we mo tti me ko ne ko ti (1) se sa a ma wi ya ni ni ke te mi na we si we ni?”

³⁷Isaac a ni e na ko ma te e, “Ne ki di ma wa i na na i me ki ki ya wi na ka tta ki tti na we ma tti i. TTa ki na ka wi se ni we ni ka o ni me no we ni e to wa ni, mo tti me ko ni ka ni i o tti mi ka ki ke ti ka na ki wa ni, ne ki di tta ki mi na wa. A gi tta i ke ko i a to wa ni ni i mi ne na ni, ne gi se.”

³⁸Ke wa ki me ko Esau a ta di ka na wi ge ni, “De ski we na ke ne ko ti to ke ke te mi na wi we ni, no se? Ni na e yi ki ke te mi na wi no, no se!” I ni tta i e we bi ma yo te e e ma ki di mo te e.

³⁹⁻⁴⁰Isaac a ni ni e na ko me ko te e,

“Ki na ka o ni ke ta ne mi me to se ne ni ma ki ma ma ka tti ki o wi ki bwa ka o ni i mi ke tte wi ye ge e a te ki ke ti ka na ki wa ni e ba wi ka ski ke ko i ta ko ki
Ke tti Ma ne to wa e ba wi wi to ka ki i ke mi ya ni ki.

Ki nwa wa ki be mi me to se ne ni wi bwa wi nwa wa e da wi wa tti me to se ne ni wa ki ne di we si tti ki,

ne ne sa tti ki me to se ne ni wa i ka o ni
ke mo te i tti ki i ma ma ni a tti ki
me to se ne ni wa i o do ni ya e mwa wi.

Ke si me a ka o ni o ta ne mi me to se ne ni ma i
ki na na e ne me ko wa wa ki nwa wa ki na
ka o ni ke ta ne mi me to se ne ni ma ki.

Me de we na ki nwa wa a wi ge ne me ge
ka o ni mi ka ti e ge
ki ke te ski bwa.”

Jacob a ni E be ma mo te e Laban e ki I di

⁴¹Ki di bo ni ma yo te e ni Esau a
e we bi ne ski na wa te e Jacob a ni e o te te na mi ni te e
wi na ta ki yo we i mi ne te e ke te mi na we si we ni.
Ma ni ni e i te e, “No sa ni no ma ke i ni e a te ni ki
e ba wi me i ba na ba ta ki wa se ya ni ki ki da de no te ni
i ma yo ma ki. Ki di tta i ni i da wi wa ne ni i ne sa ki
Jacob a.”

⁴²Ko wi ye a ni ye to ke ni e a tti mo e ko te e
Rebekah a e no we ni tti Esau a ni. Wi na ni
e na to ma te e Jacob a ni e a tti mo a te e, “Ke se se a
Esau a a wa si ta ki i ka ski me nwi te e tti,
ke ki na wa tti ke i, ki do we wa i ne se ki. ⁴³Ne gi se,
be se ta wi no, e ne na ni ki i da wi, ne se se a
a wa i me ki o wi ki wa Haran i e di te ka te ni ki
o te we ni, Laban a i di so wa i na ne ni wa,
e ki wi ta tti tta i ke ta ka wa ne ne i a wa ni
i no ki me ko! ⁴⁴I ya i ki wi tti a wa we wi te bi,
ki di tta i bo ni a ge te ni Esau a ⁴⁵ka o ni bo ne ne ta ke
bye tti to ta wa tti i ni i na tti ne o na ni i ya i o tti.
A gi a ka wa ta ma ni ni i wa ni e na ko we ki nwa wa
tte wi dwi tte tte wi na i.”

Isaac a Be no a ge ni Jacob a ni Laban e ki I di

⁴⁶Rebekah a ni e ka no na te e Isaac a ni,
“Ne ta wi ge ne ma wa ki ma a ki i ge wa ki Hittite a ki
Esau a yo we we wi wi tti i. Ki be ne Jacob a

wi ye ma te ne ko ti (1) i ni i i ge wa i a yo i ma ni
a ki be ma me ki se ki we tti ki ni tti i, ge ya ge me ko
me de we na ne bo i ka a.”

Jacob a E na to ne wa te e I o wi wi tti ni

28 ¹Isaac a ni e na to ma te e Jacob a ni,
e me nwi na ke ska ti wa te e ka o ni
e na na i ma te e, “Ka ta wi na wi ye mi ye ka ne
Canaan a ni i ge wa. ²I ya i ki a e o wi ki tti
ke me do a Bethuel a, ke kya o sa ni, Mesopotamia i
e di te ka te ni ki e ki wi ta tti ki a. I ya i ta di
a ta be ni ye ka ba ke di se a Laban a ne ko ti
(1) o ta ne sa i i o wi wi ya ni.” I ni na i yo we
wi to ka ti ge i ki i o wi wi wa tti tti na we ma wa tti i
Hebrew a ki. I ya i e ki wi ta wa tti i no ki me ko
ke wa ki i ni i da wi to ke i ki. ³“Ta ni na i tta i
ke te mi no ki ki na Ke tti Ma ne to wa,
Ma wa tti mi ska we si ta, i ka ski ta ki ma ne a tti
a be no a ki ka o ni ma ne a ne mi me to se ne ni wa ki
i na i o tti i ma ne wa tti tta ki e na to wa tti ki
a tti ba na ki tti i ke ki ye o ni tti ki. ⁴Ta na i tta i ke te na
Ke tti Ma ne to wa ke te mi no na ge ki na ka o ni
tta ki ki nwa wa ke ta ne mi me to se ne ni ma ki
e to ta wa te e me ko yo we Abraham a ni ka o ni
ta na i ki na a ta be na ma ne ki na me ko
i o ta i ne mi ya ni ma ni a ki e ta di ka ki wi ta wa ni
ki di ko tti yo we mi ne wa tta ki ma ni a ki
Abraham a ni.” ⁵I ni tta i Isaac a i ya i e i di ne ka wa te e
Jacob a ni Laban a ni e ki wi ta ni te e Mesopotamia e ki.
Rebekah a tta i i ni ni o se se a ni Laban a ni
e ta ta gi o si wa te e Bethuel a ni, Aramean a ni.
Wi na na ka Rebekah a o gi si ge ni Esau a ni ka o ni
Jacob a ni.

⁶Esau a ka ske de ge ni e da wi ni te e
Isaac a ni, e ko tti ma ni te e Ke tti Ma ne to wa ni
i me nwi to ta wa ni tti Jacob a ni ka o ni
Jacob a o ta ne mi me to se ne ni ma i. Jacob a
a tti mo a te ni Mesopotamia i i ma wi na to ne wa tti
i o wi wi tti ni. E yi ki e ne ski me te e
i ba wi a ta be na tti Canaan a ni i ge wa ni

i o wi wi tti ni. ⁷Esau a ka ske de ge ni Jacob a ni
 e di a no ka ne me te e me ko e i da wi ni te e.
 Jacob a be se ta wa ge ni o me so ta na i
 ka o ni ni e be no te e Mesopotamia e ki i di.
⁸Esau a tta i ni e ke ke ne ta ke e o swa wa ni
 e ba wi a ka wa ne ko wa te e i o wi wi wa te e
 Canaan a i i ge wa i. ⁹I ni tta i Esau a
 e ma wi ne wa te e Ishmael a ni, Abraham a
 o gi sa ni. I ni tta i e o wi wi te e Ishmael a ni
 o ta ne sa ni Mahalath a ni. Nebaioth a ye to ke ni
 o si me i ge ni Mahalath a ni.

Jacob a E a ba we te e Bethel e ki Ta di

¹⁰Na i na i Jacob a e o tti ka ta ke e Beersheba e ki,
 be no ge ni a wa i me ki o ta ge Haran e ki.
¹¹E ki di ne ki ni te e ki de so ni ni e bo ni te e,
 de ki di no ge ni a ki ki a se ni ni e a yo te e
 e a be ge di ke e.

¹²A ba wa ta mo ge ni tta i
 a ko si ya bi e ne ta ke e
 a ki ki o tti
 e we ba bye se ni ke e
 a gi tti i di ki de ko ki,
 Ke tti Ma ne to wa
 o mi ke tte wi e ma i
 i na i e ba ba mi a ni te e
 a ne ta a gi tti i di,
 a ne ta me tti ki i di
 e a ni te e. ¹³E ta di a ba we te e
 ne wa ge ni Ke tti
 Ma ne to wa ni.
 Ke tti Ma ne to wa ni
 e ka no ne ko te e,
 "Ni na ke i na
 Ke tti Ma ne to wa,
 Me ma to ma wa tti ni
 ke me do a ki Abraham a
 ka o ni Isaac a.
 Ki mi ne ne bwa
 ki na ka o ni

ke ta ne mi me to se ne ni ma ki ma ni a ki,
Canaan i e di te ka te ki i no ki te di a bi di na ni.

¹⁴Ke ta ne mi me to se ne ni ma ki tta i
i ne di wi ma ne wa ki me to tti me ko ta ki
e na ba ta ni ki ta ta ba ko ni e bi tti ma ne ki
i ni i i di ma ne wa tti, a gi i ka ski a ki me tti ni.
TTa ki tta i a yo i ma ni a ki e di se ki
i tta ki bo ni wa ki. Ke te na me ko ki nwa wa o tti,
e yi ki ke ki me si me to se ne ni wa ki a yo i
a ki ki i ni i ke te mi na wa ki. ¹⁵Ke ke ne ta no tta i
ni na me ko ki ki wi a ka wa ba me ne tta ki
e a wa ne ni, na ka a yo i ki ne ya bi bye ne ne.
A gi i o tti ka ne na ni ni, e di ki di me na ni
ni i da wi.”

¹⁶I ni tta i Jacob a e to ki te e, i ni ni ma ni
e i ne ti so te e, “Ke tti Ma ne to wa we na a yo i
ki wi te wa a gi ye to ke ke ke ne ta ma ne e!”
¹⁷Be ki tta i me ko ko ta tti ge ni ma ni ni e i ne ti so te e,
“Ne di wi se ki ke nwi a yo i, ma ma ka tti me ko
ma ni ye to ke Ke tti Ma ne to wa e o wi ki tti
ma ni ye to ke ni o ta skwa te mi o ma ne to na ke
e di ba ki se ki.”

¹⁸Ma ma ya me ko ke ke de ye ba ni e to ki te e
Jacob a e a ta be na ke e a se ni e yo tti e a be ge di ke e
e ne ma swi se to te e i na i e ma ne to we ne ta te ni ki
e ke ki na wa tti se to te e. I na i ni a gi tti
e si ke na ma wa te e se sa ge we ni wi ni ki Ke tti
Ma ne to wa ni e wa te ni ka wa te e e ma ma to ma te e.
¹⁹Wi swi to ge ni i ni a se ni e a te ni ki, Bethel i,
e di we ba ka ni wi ki i bi, “Wi ki ya bi, Ke tti
Ma ne to wa o ta i ne mi.” A da wa ye yo we i na i
o te we ni a te ge ni Luz i e di te ka te ke e.

²⁰I ni tta i e ba ko we te e Jacob a, “Ke tti Ma ne to
we, ki wi te mi ya ne ka o ni a ka wa ba mi ya ne i no
ki e ki we ska ya ni, a da mi ya ne, ka o ni o de ki te i
ya ne, ²¹na ka tti ne ya bi a ya ba mi me nwi bya ya ne
no sa o wi ki ya be me ki, ki na ni i o ma ne to mi ya ne.
Ki ma ma to me ne me ko. Ma ne to wa ki i ne ne.
²²Ma ni tta i me ge ne tti ke we ni a se ni ki di se to wa ni
i na i ni i ta di ma ma to me ne ki. Na ka tti e yi ki tta ki

ke ko i mi di ya ne, me ta swi (10) ta se ke ke ko a ni
i mi di ya ni ki a be tti ne ko ti ne ya bi mi ne ne.”

Jacob a Na ke ska ti ge i ki Rachel a

29 ¹Jacob a ni e be no te e be no tti we ta ba ni ki o ta ge, i ya i ni e bye no ta wa te e ki wi ta ni tti i me to se ne ni wa i e o wi ki ni te e, Mesopotamia i i di te ka te ge ni i ni a ki. ²Ko gi me ko ne ta mo ge ni e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki ke ti ka na ki ki. I na i ni ne swa ya ki, me me ta ne da i ka o ni a na te ga i e ki wi de ki di ni te e, tti ki e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki. I na i e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki ye to ke ni e wa wo tti me no wa te e i ni ki me me ta ne da ki ka o ni a na te ga ki. E ka wa ba ma tti ki i ni i o ta wi ma ka na i ke ba na a mo ge i ki e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki ke tti a se ni e a yo wa te e.

³Na i na i e ki di tta ki ma wa tti ni te e i na i ta ta gi me me ta ne da i ka o ni a na te ga i ye to ke ni ne ni wa ki e mi we na mo wa te e i ni a se ni, e te te be tte sa to wa te e na ka me ko e yi ki ki di me no ni te e ni e ne ya bi ke ba na a mo wa te e e wa wi ye ya ni ke e i ni e wa ne ka te ni ki ne bi e ke ki se ni ki.

⁴Jacob a ni e ka no na te e i na i ki wi ta di ta ne ko ni tti i ne ni wa i, “Ni ka ne ti ke, ta na i tta i we tti ye ge?”

Na ko me ko ge ni, “Haran e ki ne to tti be na.”

⁵Na na to ta wa ge ni i ni i ne ni wa i, “Ke ke ke ne ma bwa Nahor a o di se ma ni, Laban a e di so ta ne ni wa?”

Ne ni wa ki ka na wi ge i ki, “E e, ne ke ke ne ma be na.”

⁶Jacob a ni e na na to de te e, “Me nwi be ma te si wa?” Na ko me ko ge ni, “E e, me nwi be ma te si wa, wa ba ta ma wi, i ni ke i e bya ni tti o ta ne sa ni Rachel a ni, e bye tti me na a ni tti Laban a o me me ta ne de ma i ka o ni a na te ga i.”

⁷Jacob a ni e ka na wi te e, “Ke wa ki yo we ma ne be ki wa se ya wi a gi me i bye tti sa ki ni

i ta ta gi we na so wa tti a na te ga ki ka o ni
 me me ta ne da ki, be ko te ke ta ki a mi da wi ke.
 Me na i ye ke ko sa tta i, ki di me no wa te ni ne ya bi
 i ma wi ki wi ta na kye wa tti ma di skye ni e a te ni ki.”

⁸Me de we na na ko me ko ge ni i ni i ne ni wa i,
 “A gi ma i ni ka ski i da wi ya ki ni, me te no i me ko ki di
 tta ki a yo i ta ta gi wa te e me me ta ne da ki ka o ni
 a na te ga ki. Na ka me te no i ki di mi we na te ke
 a se ni i ni na i ni, i ka ski me no wa tti
 o ta wi ma ka na ki ne bi.”

⁹E bi tti me ko ta di ka no ne ti wa te e Jacob a ka o ni
 i ni ki ne ni wa ki, ba ka ma ska ge i ki Rachel a ni
 ka o ni ki wi a ka wa ba ma tti i me me ta ne da i
 ka o ni a na te ga i. ¹⁰Na i na i tta i e bya ni te e ni
 ma ni e di te e te e Jacob a, “O sa ni ma na i ge wa,
 Laban a ni i na ne kya o se se a ni, ma a i tta i na
 o ta ye i me me ta ne da i ka o ni a na te ga i.” I ni ni
 Jacob a e ma wi mi we na ke e a se ni, e me na a te e
 Rachel a ni ki wi te ma ni tti i o ta wi ma ka na i.

¹¹I ni tta i ni Jacob a e bo te to ne bwa te e Rachel a ni,
 ka o ni tta i ni e we bi ma yo te e e bi tti ta ki o bi te e te e.

¹²I ni tta i e a tti mo a te e e di tti na we ti wa tti,
 “Ni na ke i na ko sa o ne ga na ni, ne kya na Rebekah a.”
 I ni tta i Rachel a e we bi ba o te e e ma wi a tti mo a te e
 o sa ni.

¹³Laban a ke tti be no ge ni, e ma wi na ke ska wa te e
 o ne ga na ni Jacob a ni, e ke te tte na te e
 ka o ni ni e ne ya bi a wa te e Laban a e a te ni ke e
 o wi ki ya bi. I ya i ni e ta di tta ki a tti mo a te e tta ki
 bye tti di ke ni ke e o wi ya wi Jacob a o di se a ni
 Laban a ni. ¹⁴Laban a ni e ka na wi te e, “E e, be ki me ko
 ke kye te na mi ke tti na we ti be na.” I na i tta i Jacob a
 e wi tti i ye te e ne ko ti (1) ki de swa.

Jacob a E na i yo ka wo te e

¹⁵⁻¹⁸Laban a tta i ni dwi (2) ta swi a ge ni o ta ne sa i,
 ke tti ki ta Leah a i di so ge ni, e ski ki ta ni Rachel a.
 Leah a we we ne te ni ge ni o ski de ko ni, me de we na
 Rachel a ba ki ki ge ni ka o ni e we we ne si te e.
 Jacob a tta i me nwe ne ma ge ni Rachel a ni.

I ni tta i, ne ko te nwí
 ki di we bi mi ke tte wi no ta wa te e Laban a ni Jacob a,
 Laban a ni ma ni i ko ge ni, “A wi ta ke i wi na
 de ski mi ke tte wi no ta wi ka ba e tti na we ti ya ge
 o tti. Ke swi tta i ta swi ke ta ka wa ta i te ba o na ni
 do ni ya a ki e mi ke tte wi no ta wi ya ni?”

I ni tta i Jacob a e a tti mo a te e Laban a ni,
 “No i ka (7) ta swa wa i ne ki mi ke tte wi no to ne
 wi to ka wi ya ne i wi ye ma ki ke ta ne sa Rachel a.”

¹⁹Laban a ni e na ko ma te e, “A gi tta i ko wi ye a
 a bi tti ni ne ta wi mi na ka ne ta ne sa ni me te no i me ko
 ki na, me de we na a yo i ki wi tti i bwa.” ²⁰Jacob a tta i
 mi ke tte wi no ta wa ge ni Laban a ni no i ka (7)
 ta swa wa i ne, i ka ski ta ki o te te na tti Rachel a ni.
 I ni ni no i ka (7) ta swa wa i na ni me to tti me ko
 no ma ke i wa se ya ki ni e bi tti ke ke ni sa ni ke e i ni
 ta ki e bi tti me nwe ne ma te e Rachel a ni.

²¹Ki di tta i no i ka (7) ta swa wa i na ni
 wa ya tti sa ni ke e ni e ka no na te e Jacob a
 Laban a ni, “I ni tta i e bye tti sa ki, e a gi sa ki
 i mi ke tte wi no to na ni, ki wi to ka wi tta i i wi ye ma ki
 ke ta ne sa.”

²²I ni tta i Laban a o mi ke tte wi e ma i
 e ke tti wa tta no te wa te e ma ne me to se ne ni wa i
 e na to ma wa te e i wi we ti ni tti o tti
 we tti da wi wa te e. ²³Me de we na e be ko te ni ke e ni
 Laban a e a wa na te e Leah a ni Jacob e ki i di,
 Rachel a ni ni e o tti ka na te e. Jacob a tta i ni
 e wi be ma te e Leah a ni. ²⁴Laban a tta i yo we
 mi na ge ni Leah a ni we ta wi ma tti ni
 mi ke tte wi a ni i ge wa ni, Zilpah a ni e di so ni tti ni,
 i ki wi ta ki a se mi a ni tti Leah a ni.

²⁵Ke ki de ye ba ni, Jacob a e ne wa te e
 Leah a ni, a gi tti i Rachel a ni! I ni tta i
 e ma wi ma wa tti ka wa te e Laban a ni.
 “A wi ta ke i yo we i ni to ta wi ka ba. Rachel a ke i yo we
 i wi ye ma ki we tti mi ke tte wi no to na ni. Ka di tta i
 e te ki we tti wa ni ne wi ya ni?”

²⁶Laban a ni e na ko ma te e, “A yo i tta i a gi i ni
 i na ko ni ke wa tti ni, i mi di we wa tti e ski ki ni tti i

i ge wa i, me ne ta mi mi di we wa ki ke tti ki ni tti i,
 i o na be mi ni tti ma i ta ta ki. Ma ma ka tti me ko
 ke tti ki ta i ge wa me ne ta mi i di ke nwi i mi di we ki.
²⁷Ki a bwi to ki di wa ya tti ke ke tta i ma ni
 te di da wi ye ge, no i ka (7) ta swi e wa se ya ki ni
 e be mi ta de wi wa tti e wi we ti ye ge e o tti,
 i ni na i i ni i mi ne na ni Rachel a, me de we na
 ma ma ka tti me ko na ka tti no i ka (7)
 ta swa wa i ne ni i mi ke tte wi no ta wi ya ni.”

²⁸Jacob a tta i a nwa tti ge ni e di a ka wa ta mi ni tti
 Laban a ni i i da wi tti. Ki de wi ni te e
 te di ma wa tti ni tti i ni e mi ne te e Rachel a ni
 i o wi wi tti. ²⁹Laban a mi na ge ni Rachel a ni
 we ta wi ma tti ni mi ke tte wi a ni i ge wa ni Bilhah a ni
 e di so ni tti ni i ki wi ta ki a se mi a ni tti Rachel a ni.
³⁰Jacob a tta i ni e wi be ma te e Rachel a ni e yi ki,
 a wa si me i me ko e me nwe ne ma te e a wa i na ni tta i
 Leah a ni. No i ka (7) ta swa wa i ne ye to ke ni na ka
 e be mi mi ke tte wi no ta wa te e Laban a ni.

Jacob a O ta be no e ma i

³¹Na i na i tta i Ke tti Ma ne to wa e ne wa te e
 Leah a ni a te na wi e me nwe ne ma so ni tti ye to ke ni
 e a di to te e i ka ski a tti gi ni tti, Rachel a ni ni
 e ba wi wi to ka wa te e i ka ski a tti gi ni tti.
³²Leah a tta i ni e a tti gi te e, e a sa te e gi ye se a ni,
 Reuben a ni e i di wi swi a te e. Ma ni ni e i te e,
 “Ke tti Ma ne to wa ne ta mwa bye tti to ta wi ki.
 Ki di ne ta mwa e di ki di me ne di i ki,
 e ba wi ka ski a sa ki a be no a ki o tti ye bi.
 I no ki tta i ni ne na be me na na i me nwe ne mi tti.”

³³I ni tta i ni na ka tti e a tti gi te e ka o ni na ka
 e o gi si te e, ma ni ni e i te e, “Ke tti Ma ne to wa
 e yi ki ma a ni ne mi ne ga ne gi sa ni e ka ske de tti
 e ba wi me nwe ne ma so wa ni.” I ni ni ni e wi swi a te e
 o gi sa ni Simeon a ni.

³⁴Na ka me ko ni e a tti gi te e, e o gi si te e, Levi a ni
 e i di te ka na te e i ni ni, ma ni ni e i te e, “I no ki ni
 ne na be ma a wa si me ko ni i te ba di tti ki di mi na ki
 ne swi (3) o gi sa i.”

³⁵Na ka me ko o gi si ge ni ma ni ni e i te e,
 “I no ki tta i ni ke tti wa wi nwa na wa Ke tti
 Ma ne to wa.” I ni tta i Judah a ni e i di wi swi a te e,
 e bo ni a sa te e a be no a i, we yi te bi.

Jacob a O gi sa i

30 ¹Ki di tta i na ta se nwi ta swa wa i ne
 ki di a sa ni tti Leah a nye wi (4)
 gi ye se a i ka bo twe mi na we ne ta mo ge ni
 Rachel a e ba wi ka ski a sa tti a be no a i. I ni tta i
 e ke da we ne ma te e Leah a ni ka o ni ni o na be ma ni
 ma ni e i na te e, “A tti gi i no, ba wi ke i i ni da wi ya ne
 ni ne bo i.”

²Jacob a tta i ni e a ge te e, Rachel a ni
 ma ni ni e i na te e, “A gi ma i ka ski e da wi tti
 Ke tti Ma ne to wa i da wi ya ni ni, wi na ma i
 we we ne ne ta ka i i di ke ni ki ke ko i, wi na ma i na
 ba wi wi to ko ka i a sa tti a be no a i.”

³Rachel a tta i ni ma ni e i te e, “Ma na tta i
 i ge wa we ta wi ma ka ne na i ma ka, Bilhah a,
 ki wi be ma wa i ka ski ta ki a sa tti a be no a i. I ni
 i di ke ke ni i a sa tti ne ta be no e ma ni, ni na ta ki
 e yi ki i ka ski no da ta i ge wa i i ne ne ta ko si ya ni.
 Wi na me ko ta ta ki e sa tti i a be no a i ni a sa wa ki
 e yi ki ni na i di we bi. Ni na tta i ni ni a ta be na wa ki
 e sa tti i a be no a i.”

⁴I ni tta i Rachel a e mi di we te e we ta wi ma tti ni
 mi ke tte wi no ta ko tti ni i ge wa ni Bilhah a ni
 o na be ma ni Jacob a ni i o wi wi ni tti. I ni tta i ni
 e wi be ti ni te e. ⁵Bilhah a tta i ni e a tti gi te e
 ka o ni e a sa te e gi ye se a ni. ⁶Rachel a ni ma ni
 e i te e, “Ke tti Ma ne to wa tta i ki di me ka mwa
 e be di ga wi ya ne, ne ka ske ta ga e di ma ma to ma ki
 we tti mi di tti ne to gi sa ni.” I ni tta i e wi swi a te e
 Dan a ni.

⁷Na ka me ko a sa ge ni gi ye se a ni Bilhah a
 e a tti gi e ko te e Jacob a ni. ⁸Rachel a ni ma ni
 e i te e, “Ne ki di se na ka ki be ki ski ka ti be na
 Leah a, me de we na me ko ne ta ni a wa.” I ni tta i
 e wi swi a te e gi ye se a ni Naphtali a ni.

⁹Na i na i Leah a e mi na we ne ta ke e e bo ni a sa tti
 a be no a i ni e mi na te e wi na we ta wi ma tti ni
 mi ke tte wi no ta ko tti ni i ge wa ni Zilpah a ni
 Jacob a ni i ka ski ta ki wi na e yi ki a wa si ma ne a tti
 a be no a i. Jacob a tta i e yi ki i ni ni i ge wa ni
 o wi wi ge ni. ¹⁰I ni tta i Zilpah a o gi si ge ni.
¹¹Leah a tta i ni ma ni e i te e, “De ba wi ta!” I ni tta i
 e wi swi a te e Gad a ni.

¹²I ni tta i Zilpah a na ka me ko a sa ge ni ni do na
 me ki gi ye se a ni, ¹³ka o ni ni Leah a ma ni e i te e,
 “Ne ne di wi mi da te ne mo! I no ki ni i ge wa ki
 ‘Mi da te ne mo ta’ i i di ka di wa tti.” I ni tta i Asher a ni
 e i di wi swi a te e.

¹⁴Na i na i e ki di ke ni ke e e tti ke wa tti
 ke ti ka na ki ki i ni Reuben a e ma wi mi ke tte wi te e
 ka o ni ni i na i sa ke ni ge ni na ta wi no ni
 me nwe ne ti a skwi e me ka ke e. I ni ta ki e a yo wa tti
 i ge wa ki ka ski mi ke me wa ki e ka wa na wa tti i
 ne ni wa i ka o ni e ka ski a tti gi wa tti mo tti me ko
 de ski ne ko te nwi a yo wa te i ni na ta wi no ni.
 Bye ta wa ge ni tta i o kye ni Leah a ni, i ni tta i
 Rachel a e bye tti na to ta ma wa te e Leah a ni, ma ni
 e i na te e, “Te bi i no ne ta ka wa ta i mi di ya ni
 na ta wi no ni ke gi sa a bi a ta be na ki.”

¹⁵Leah a ni e ka na wi te e, “A gi
 we na me ko te be si ya ni ni e ki di ma ni i ya ni
 ne na be ma e yi ki me ko ne gi sa e ta be na ki
 ke ta ka wa ta ma wa wa?”

Rachel a ni e na ko ma te e, “A wa te na ma wi ya ne
 i ni na ta wi no ni, ki ka ski wi be ma wa Jacob a i no ki
 be ko te ke.”

¹⁶Na i na i tta i ke ti ka na ki ki e o tti te e
 Jacob a, e we bi a na gi i ni ke e, na ke ska wa ge ni
 Leah a ni e bye no ta ko te e ka o ni ma ni ni
 e i ne ko te e, “Ki wi be mi i no ki ma ni e be ko te ki,
 ke ki di ko tti ka ski e ne, ne gi sa be ke na ki ni
 na ta wi no na ni ne ta yo e te ba i ke ya ni.” I ni tta i
 Jacob a e mi ke ma te e Leah a ni.

¹⁷Ke tti Ma ne to wa ka ske ta wa ge ni
 Leah a ni e ma ma to me ko tti ka o ni e mi na te e

e di a ka wa ta mi ni tti. A tti gi ge ni ka o ni e a sa te e o gi sa ni, nya na nwe ni e ta swi a wa te e gi ye se a i.

¹⁸Leah a ni ma ni e i te e, “Ke tti Ma ne to wa ne mi ne ga e di ki di te ba a ma ni ma ni o tti ye bi e mi ne ma ki o tti ne na be ma ni i o wi wi ni tti ni na we ta i ne mi ya na mi ke tte wi no ta wi ta i ge wa.”

I ni tta i e wi swi a te e o gi sa ni Issachar a ni.

¹⁹Na ka me ko Leah a a tti gi ge ni. I ni tta i ko twa di ka (6) ta swi e ki di mi na te e o gi sa i Jacob a ni. ²⁰Leah a tta i ma ni i yo ge ni, “Ke tti Ma ne to wa tta i ni e mi di tti we we ne te ni ki, i no ki ni i na ko ni tti ne na be ma i ni ko tti e ki di mi na ki ko twa di ka (6) ta swi o gi sa i.”

I ni tta i e wi swi a te e, Zebulun a ni e i di so ni te e.

²¹A ska tti me i a sa ge ni o ta ne sa ni, Dinah a ni e di so ni tti ni.

²²I ni tta i Ke tti Ma ne to wa e ne ne ke ne ma te e Rachel a ni, e di ma ma to mo ni tti e i di wi ke ta wa te e, e wi to ka wa te e i a sa ni tti a be no a i. ²³I ni tta i e a tti gi te e Rachel a, e o gi si te e ma ni ni e i te e, “Ke tti Ma ne to wa mi we na mwa e di me ne di te e ya ni, na i na i e mi di tti ne gi sa ni, ²⁴ta na i na ka mi di te e ko ta ka ni gi ye se a ni.” I ni tta i e wi swi a te e Joseph a ni.

Jacob a E ma na te si te e

²⁵Ki di tta i ni ki ni te e Joseph a ni, Jacob a ma wi ka no na ge ni Laban a ni ma ni ni e i na te e, “Ba ki se ni no, ne na ta wi ne ya bi a ni na e o wi ki ya ni ka o ni we tti ki ya ni. ²⁶Ni na ne ki di ke tti mi ke tte wi i ki di tta ki te ba o na ni ni na ni dwi (2) ne wi wa ki. Ke ko tti me ne i mi di ya ni i ni ki ta gi ne ta be no e ma ki ka o ni ni i na ga ya ke. Ke ke ke ne ta ke i e bi tti me nwi mi ke tte wi no to na ni.”

²⁷Laban a ni e na ko ma te e, “Ma ni wi na me ko ki i ne ne. Ne ke ke ne ta e a tti mo i wa tti ne a bi a ki, wi na i bi Ke tti Ma ne to wa we tti ke te mi na wi tti, ki na ta ki be ki me ko o tti we tti da wi tti. ²⁸Ke ka a no ta swi e ka wa ta ma ni i te ba o na ni ki te ba o ne.”

²⁹Jacob a ni e na ko ma te e, “Ki na ke ke ke ne ta e di bye tti me nwi mi ke tte wi no to na ni, ni na

o tti we tti ma ne wa tti ke ta wi ma ka na ki.

³⁰A ne ki i wa ki yo we, e ba wi me i bya ya ni ki na ke ta ye ki. I no ki tta i ni na no be ka ke ta sa wa ki. A gi yo we ma ne to wa ni ni ke ko i. I no ki ni ke ne di wi ma ne to, ni na ke i ni o tti, Ke tti Ma ne to wa ke ke te mi na ga. Ni na tta i ni i no ki i we bi na na i ka ma ti so wa ni ne ta wi i da wi ya ni, ni na na ne ta be no e ma ki ka o ni ne wi wa ki.”

³¹Laban a ni e na na to de te e, “A nwa tti ya ne tta i ke wa ki kya ki i mi ke tte wi no ta wi ya ne ki a tti mo i ta swi i te ba o na ni.”

Jacob a ni e na ko ma te e, “A gi tta i a ka wa ta ma ni ni do ni ya i i te ba i ya ni me de we na ki a ka wa ba ta mo ne ke me me ta ne de ma ki a nwa tti ya ne i wi to ka wi ya ni ne ta wi da wi ya ni. ³²Ki wi to ka wi i a ta be na ki i o ta wi ya ni ke i ke me me ta ne de ma ki tta ki me ka te we si tti ki ka o ni ke ta ke si tti ki ka o ni ta ka wi me ka te we si tti ki. E yi ki ke i me ko i ni i i di a ta be na ki we ta wi ma tti ki a na te ga ki e na so ni tti me ko me me ta ne da i i a ta be ne ma ki i ni i i da ta be na ki e yi ki i ni ki ke ta na te ga ki. I ni tta i i i di te ba i ya ni. ³³Ni ka ni i di ki ke ke ne mi e di be di ga wi wa ne ni na i na i bye tti wa ba ta ma wi ya ne ne ta ye ki, ke ke ki na wa tti ba wi ke ta ke si wa te, ma ka te we si wa te, i di ke i ta ka wi a ya si ke ta ke si wa te i ni ni i ke ke ne mi ya ni e ke mo te ya ni.”

³⁴Laban a ni e na ko ma te e, “O, ne ta nwa tti e di a ka wa ta ma ni i i di ke ki.” ³⁵Me de we na i ni me ko e di wa se ya ni ke e ni Laban a ba ya ki tti e i di we na te e ne ni wa i na i a na te ga i ke ta ke si ni tti i ka o ni a ya si ke ta ke si ni tti i ta gi i ni e yi ki e na so ni tti i i ge wa i na i, i ni i me ko e yi ki e na so ni tti i ne ni wa i na i me me ta ne da i e i na so ni te e, ta gi wa be ske si i ni tti i ka o ni me ka te si ni tti i me me ta ne da i i ni e a ta be na te e. O gi sa i ni e a no ka na te e i a ka wa ba ma ni tti i ni i o ta wi ma ka na i. ³⁶I ni tta i ni ba ya ki tti e a wa te e ta gi Laban a ne se nwi e wa se ya ni ki

i ni e be mi ta di ka wi wa te e. Jacob a ni
 e ta di a ka wa ba ma te e we tti ka na so ni tti i
 o ta wi ma ka na i, Laban a ni we ta wi ma ni tti i
 o ta wi ma ka na i.

³⁷I ni tta i Jacob a ne swi (3) me te ko e a ni
 ba wi tte wi di ke ni ki ni e ma wi na te ke e, ke bi wa ni
 i ni e a di to te e, a ya si ni e ba do ske na ke e
 i ke ta ka ba ta ni ni ki ta ta ki. ³⁸E ta di ma me no ni tti
 ne bi o ta wi ma ka na i ni e a be tti ne ma ka to te e
 i ni ni ke bi wa ni a be ne wi me ko.

We tti da wi te e ke i ni a di to ge ni i a ma no ni tti
 i ni i o ta wi ma ka na i na i na i e bye tti me no ni te e
 ne bi i na i. ³⁹Na i na i tta i i ni i e a ma no ni te e
 o ta wi ma ka na i i na i ta de wi ni ge ni ni ka ni
 e ta di ne ma ka te ni ke e ke bi wa ni, a sa ni ge ni
 ke ta ke si ni tti i ka o ni a ya si ke ta ke si ni tti i
 ka o ni me ya ka so ni tti i ba na da e a i.

⁴⁰Jacob a tta i mi we na ge ni i ge wa i na i
 a wa i ne ki o tti ko ta ka i me me ta ne da i ka o ni
 a na te ga i Laban a we ta wi tti i. Na i na i i ni i
 i ge wa i na i e a ma no ni tti ni e na na i ka ba wi a te e
 i wa ba ma ni tti ko ta ka i ke ta ke si ni tti i ka o ni
 me ka te si ni tti i Laban a o ta wi ma ka na i
 i ka ski ta ki no de ni tti ke ta ka so ni tti i ka o ni
 me ka te si ni tti i ba na da a i. I ni e be mi da wi te e ni
 e we bi ma ne a te e wi na we ta wi tti i
 o ta wi ma ka na i ka o ni ba ya ki tti e ke bi wa te e
 i ba wi ta ki ta ta gi ni tti Laban a ni o ta ye i.

⁴¹Na i na i e na gi ni tti i, ki ki be ma te si ni tti i
 e a ma ne ni tti o ta wi ma ka na i ni i na i me tti ki
 e de ki se to te e e ki ya ga to te e ke bi wa ni tti ki
 ne bi e a te ni ki i na i ta ta ki i ka ski ne ta mi ni tti
 be do ske na ki ni ke bi wa ni. ⁴²Ni na we si ni tti i
 ba wi be ki me nwa te si ni tti i o ta wi ma ka na i
 i na i e bye tti a ma ne ni tti ni e mi we na ma wa te e
 ke bi wa ni, ka bo twe me ko ni Jacob a e ma ne a te e
 we we ne si ni tti i o ta wi ma ka na i, Laban a ni
 ma wa tti ma tti ki i ni tti i o ta wi ma ka na i
 e ma ne a te e. ⁴³Ma ni tta i ni e i di we bi ma na te si te e
 Jacob a. Ma ne a ge ni o ta wi ma ka na i

tta ki ke ka no de a i, me ma gi si ki a i, a na te ga i,
 me me ta ne da i, ka o ni we ta wi ma tti mi ke tte wi a i
 me to se ne ni wa i.

Jacob a ni Ki mo tti E be no te e Canaan e ki I di

31 ¹Jacob a tta i ni e ka ske de te e e no we ni te e
 Laban a ni o gi sa i, “Jacob a ko e tta ki
 ke ko i a ta be na ma we wa no se na na ni
 we ta i ne mi ni tti. E ma na te si tti tta ki o te te na mwa
 a wa i me ki no se na na ni we ta i ne mi ni tti
 o tti te be ne ta mi ni tti.” ²Na ka me ko Jacob a
 mi na we ne ta mo ge ni e ba wi be ki ki da te si ni tti
 Laban a ni e da wi ni te e a be e yo we.

³I ni tta i e ka no ne ko te e Jacob a Ke tti
 Ma ne to wa ni, “Ne ya bi a no ko se ki o ta ki mwa wi
 e a te ni ki ki ma wi na we a wa ki tti na we ma tti ki.
 Ki ki wi te me ne.”

⁴I ni tta i e na to ma te e Jacob a Rachel a ni ka o ni
 Leah a ni i na ke ska ko tti ke ti ka na ki ki e ki wi ta ni tti
 o ta ye i we ta wi tti i. ⁵I ge wa i ni e ka no na te e,
 “Ne mi na we ne ma wa ko swa wa e ba wi ke da tti i tti
 e da wi te e a be e yo we, me de we na no sa
 me ma to ma tti ni, Ke tti Ma ne to wa ni,
 ne ki wi te me ga. ⁶Ki nwa wa tte wi dwi ke ke ke ne ta bwa
 e bi tti ya ni yo we e mi ke tte wi no ta wa ki
 ko swa wa. ⁷Ki ki ki de we na me ko ne wa ni ne o ga
 ma ne nwe, e ki di ko ke na ki a mi di ta ki te ba i tti,
 me de we na Ke tti Ma ne to wa a gi wi to ka wa tti ni
 i wi sa ki to ta wi ni tti. ⁸Na i na i Laban a ma ni e i di tti,
 ‘A ya si ke ta ke si tti ki a na te ga ki ki tta ki mi ne ne
 i i di ta ki te ba o na ni,’ tta ki me ko i ni ki a se wa ki
 a ya si ke ta ke si ni tti i ba na da a i a na te ga ki.
 Na i na i ma ni e i tti, ‘Ke ta ka so tti ki a na te ga ki
 ki mi ne ne i te ba o na ni ta ki,’ na ka me ko
 a na te ga ki a se wa ki ba na da a i ke ta ka so ni tti i.
⁹Ke tti Ma ne to wa ma ni e wa ko swa wa ni
 we ta wi ni tti i o ta wi ma ka na i ni na ni e mi di tti
 i ni i.

¹⁰“Na i na i o ta wi ma ka na ki e a ma no wa tti
 ne ta ba we yo we, ne ne wa wa ki tta ki

ne ni wa i na ki a ma ne ki ki ke ta ka so wa ki i di ke i
 a ya si ke ta ka so wa ki i di ke i mya di me ko
 ta ta ki ke ta ka so i wa ki.¹¹ Ke tti Ma ne to wa
 o mi ke tte wi e ma ni e ta di a ba we ya ni ne ka no ne ga,
 ‘Jacob e,’ e i di tti. ‘E e,’ ne te na wa.¹² ‘Wa ba mi,’
 ne te ga, ‘e na so wa tti i ni ki ne ni wa i na ki
 a ma ne ki ki ki ke ki no so, ni na ke i ni ne ki di to
 i i di ke ki ne ne wa wa ko tti be mi di to to ki
 Laban a.¹³ Ni na ke i na Ma ne to wa bye no to ka
 a wa i ne ki Bethel e ki ta di i ya i yo we
 ke si ke na ma wi se sa ge ni wi ki a gi tti a se ni ki
 i ka ski ta ki me ge ne mi ya ni e di ba ki mi ya ni
 i i da wi ya ni. Na a yi, ma wi na na i na wi no ne ya bi
 e ta di ni ki ya ni a ki e a te ki ki a.”

¹⁴ Rachel a ni ni ka o ni Leah a ni e na ko me ko te e
 Jacob a. Ne ko ti ni ma ni e i te e, “A gi tta i ke ko i
 a te ki ni i mi di ya me tti no se na na na i na i
 ne bo i te.¹⁵ Ne ta te se ne me ko be na mo tti. Na ka
 a ta we wa ni ya na ni i no ki ni e ki di tta ka we tti
 mi ne tti i do ni ya a i. A ne ta ke i yo we i ni do ni ya i
 ni na na we we ne ne ta ka ke sa.¹⁶ TTa ki tta i ma ni
 ma na te si we ni Ke tti Ma ne to wa e ta be na ma wa tti
 no se na na ni be ki me ko ta ki i ni ni na na
 te be ne ta ka ke e ke ta be no e me na na ki ta gi.
 E ne ki me ko Ke tti Ma ne to wa ki i da wi.”

¹⁷⁻²¹ I ni tta i Jacob a e na na a wi te e i ne ya bi a wa tti
 o sa ni e a wi ni tti Canaan e ki. Jacob a tta i
 wa ni ne wa ge ni Laban a ni, e ba wi a tti mo a te e
 i na ga wa te e. Laban a tta i ma wi mo dwa ge ni
 o me me ta ne de ma i, e ye i a de no ni tti ni Rachel a
 e ke mo te ma te e Laban a ni me ma to ma ni tti
 e di tti ka so a i ma ne to we ne ma ni tti i Laban a ni.
 A gi tti bo si a ge ni a be no a i ka o ni o wi wa i
 i no me gi ni tti ma gi si ki a i, ka o ni tta i ni
 e we bi ne ka wa te e tta ki we ta wi tti i o ta wi ma ka na i
 Canaan e ki o ta ge. I ni ni e we bi na ka na te e.
 TTa ki me ko ke ko i we ta i ne mi te e a wa to ge ni
 e ke ke ni be no wa te e. Ta ka mi ge i ki si bo wi
 Euphrates i e di te ka te ni ki ka o ni ni e ma ga ki wi ni ki
 Gilead a ni e di te ka te ni ki ni o ta ge e a wa te e.

²²Laban a ni ki di ne se nwi (3) e wa se ya ni ke e ni wa ya tti ke ni ke e ni e a tti mo e te e

e be ma mo ni te e Jacob a ni. ²³Laban a ni ka o ni o wi tti ne ni wa i ni e be mi ne ka ke wa te e.

Ki di no i ka ta swi wa se ya ni ki ni a de no ni ki ni e ma ta kye wa te e Gilead i ta di, e ma ga ki ye i ke e.

²⁴I ni tta i e ba wi me i Laban ka no na te e

Jacob a ni, e a ba we te e ni ki di be ko te ya ni ke e Laban a ni e bye no ta ko te e Ke tti Ma ne to wa ni e ka no ne ko te e, “Wi ke si no! Ka ta ke ko i

i di ye ka ne ke ke ki na wa tti Jacob a!”

²⁵Laban a tta i ni e ma ta na te e Jacob a ni i ya i ta di ma ga ki wa ni Gilead a ni e di te ka te ki ni e a te ke e, e ta di bo ni wa te e Jacob a. Wi na tta i e yi ki i na i ke tti ne ta di bo ni ge i ki Laban a ka o ni tti na we ma tti i ki wi te me ko tti i.

²⁶E di wa ba ni ki ni, Laban a ni e ka no na te e Jacob a ni, “Ka di tta i e te ki we tti wa ni ne wi ya ni, e a wa na tti ne ta ne sa ki me to tti me ko ta ki me de na tti ki e mi ka ti we na ki wi ki?

²⁷Ka di tta i e te ki we tti wa ni ne wi ya ni ka o ni ni e ki mo tti be ma mo wa ni e ba wi me ko a tti mo i ya ni? A tti mo i ya ne yo we be no e na ka a i na ka mo ya ke i mi da tti to wa ke, de na we a ni i a nwe we ki to wa ke tta ki me ko e di mi da tti ke ke, i da wi ka ke yo we.

²⁸A gi me ko wi to ka wi ya ni ni i na wa tti ka no na ki i di ke i ke te tte na ki no di se ma ki ka o ni

ne ta ne sa ki. Be ki me ko ni na no skwe ke be mi da wi!

²⁹Ka ski ke i me ko wi sa ki to to na ka a me de we na te be ko ki ko sa me ma to ma tti ni Ke tti

Ma ne to wa ni ne ne ski me ga i ba wi ke ko i i ne na ni.

³⁰Ne ke ke ne ta e na ta wi ke ke ni na ga ya ni

ne ya bi we tti ki ya ni me de we na ka di tta i e te ki we tti ke mo te ma wi ya ni me ma to ma ki ki e di tti ka so a ki?”

³¹Jacob a na ko ma ge ni, “Ne ko ta tta i yo we i ba wi ta ta ki ma ni i ya ni ke ta ne sa ki. ³²Me de we na me ka wa te a yo i ko wi ye a ki ya wi wa te e we ni a tti ki i ne sa bi. Ma a ki tti na we ma gi ki ne ni wa ki i wa ba ta mo ki e di ke ki. Ki na ta wa ba ta

tta ki ki na te ba ta mo wa ne ni we ta i ne mi wa ne ni
 me ka ma ne ki a wa to!" A gi tta i ke ke ne ta ke e
 Jacob a Rachel a ni e a ta be na ma wa ni te e
 me ma to ma ni tti i e di tti ka so a i.

³³Laban a tta i ni e na to ne a ke e
 o ta i ne ma ni me ne ta mi bi tta wa i ne Jacob a
 o ba ki ya ni ka ne me ki e bi ti ka wo te e, a ne ko tti ni
 Leah a ni o ba ki ya ni ka ne me ki ka o ni tta i ni ni dwi
 (2) o wi wa i we ta wi ma ni tti i o mi ke tte wi e ma wa i
 i ge wa i o ba ki ya ni ka nwa wi e na to ne a mo wa te e
 a gi me ko me ka wa te e me ma to ma tti i Laban a.
 I ni tta i ni ne ni wa e bi ti ke te e Rachel a ni
 o ba ki ya ni ka ne me ki. ³⁴Rachel a ke i ki di ka ki na ge ni
 ne to ne a so ni tti i na me ki o to mya ka ne ki a gi tti
 i na i ni e ki wi a ba bi te e. Laban a tta i tta ki me ko
 Rachel a ni o ba ki ya ni ka ne ki na ta wa bi ge ni
 me de we na a gi me ko me ka ke e ke ko i.

³⁵Rachel a ni e ka no na te e o sa ni, "Ka ta
 wi na a ge ka ne, a gi ke i ka ski ba se gi ya ni ni
 sa ki tti e a wi ya ni." Laban a ke wa ki me ko
 na ta wa ba ma ge ni we ni a tti i, wa i
 e ba wi ka ski me ka wa te e.

³⁶I ni tta i Jacob a e a ge te e
 e ko gi ma te e, "We ko ne i tta i i na ko ni ka ni
 bo ko na ma ni i mi ne gi ya ni i ne ne tti ka ni
 i ka ski ta ki bye tti be mi ne ka wi ya ni a yo i i di?
³⁷I no ki yo we e ki di tta ki na to tte ni ka wi ya ni
 ne ta i ne ma ni, we ko ne i tta i me ka ma ni
 ke wi ki ya be ki we tti mi ka ki te be ne ta ma ni?
 A yo i ni ka ni ki me tti se to i ka ski ta ki tta ki
 ma a ki tti na we ma gi ki ne ni wa ki ne ta mo wa tti,
 wi nwa wa ni i wa ba ta mo wa tti ki na na ni dwi (2)
 e ne ni wi ya ge we ne a tta i te bwe ge na.

³⁸"Ni dwa bi ta ki (20) ta swa wa i ne
 ke be mi mi ke tte wi no to ne. Ke ta ye ki
 me me ta ne da ki ka o ni a na te ga ki a be ne tti
 no de wa ki, a se wa ki ba na da a i. A gi na ka tti
 a mwa ki ni ne ni wa i ma ki ke ta ye ki. ³⁹Ne no tti a ki
 na ka tti te ko tti ki a ga tti ki e ne sa wa tti ke ta ye i
 a gi o ta mi e na ni ni i ma wi wa ba to ne na ni

ne se ta i ka ski ta ki ke ke ne ta ma ni ni na
 e ba wi be tta wi ya ni. Ni na me ko ne te ba a.
 E yi ki me ko e wa ni te ki ke ko i i di ke i e ke mo te tti
 ko wi ye a ke ko i e wa se ya ki i di ke i e be ko te ki,
 ni na me ko ne te ba a ki na ko tti ke ta te di.
⁴⁰Ma ne nwe e wa se ya ki ni e wi sa ka te ki,
 ne ta sa me so, na ka be ko te ki ni e ke si ya ki ni,
 ne be mi ne ba tti. I ni na i tta i a be e i ni e i di ke ki,
 a gi ka ski ne ba ya ni ni. ⁴¹I ni me ko be mi di ke ki
 ma ne nwe na ka nwe ni dwa bi ta ki (20) ta swa wa i ne
 be mi mi ke tte wi no to na ni. Nye wi ne si we
 (14) ta swa wa i ne ke mi ke tte wi no to ne
 i ka ski ta ki o te te na ki ni dwi (2) ke ta ne sa ki
 na ka me ko i na i o tti ko twa di ka (6)
 ta swa wa i ne ke be mi mi ke tte wi no to ne
 i ka ski ta ki o te te na ki me me ta ne da ki ka o ni
 a na te ga ki i o ta wi ya ne. Mo tti me ko i ni na i
 me ta swi (10) ta se nwi me ko ke ko ki se to
 e di te ba i ya ni ta ki. ⁴²Ba wi ki wi te mi te e
 Ke tti Ma ne to wa me ma to ma wa tti ni yo we
 no sa, Isaac a, ka o ni ne me do a, Abraham a,
 ki di me ko ba ya ki tti i di ne ka wi ka ba yo we
 me ta gi i ba skwi ne tte sa wa ne e a mi ta ki yo we
 te ba i ya ne e. Me de we na ki di ne ta mwa
 Ke tti Ma ne to wa we ta me ska gi ya ne ka o ni
 e di bye tti mi ke tte wi no to na ni. Te be ko ki tta i
 ki di wa ba ta mwa ka o ni ni e a tti mo e ki
 e be tta wi ya ni ki na.”

⁴³Laban a ni e na ko ma te e Jacob a ni, “Ma a ki
 e ski ki tti ki i ge wa ki ni na ni ki ne ta ne sa ki,
 o ta be no e mwa wa i tta i ni na ni ki e yi ki me ko
 no di se ma ki i ni ki na ka o ta wi ma ka na ki
 ni na me ko e yi ki i ni ki ne ta ye ki. Mo tti ma i me ko
 tta ki ke ko i a yo i ne ta ma ni ni na me ko
 e yi ki i ni ne te be ne ta. Me de we na a gi ke ko
 i ka ski i da wi ya ni ni i ke te na ki ne ta ne sa ki ka
 o ni o ta be no e mwa wa i, ⁴⁴ne ki di tta i na na i na wi
 i ki di me ti ya ge ba ko we we ni. Ki be ga ga to be na
 a se nye ni, ne ta ma ge ta ki i me gi na we ska gi ya ge
 e di ki di ti ya ge.”

⁴⁵Jacob a tta i ni e ne ma ka to te e ke nwa ni ki me da ni ki a se ni e ke ke ki na wa tti se to te e.

⁴⁶E a tti mo a te e ki wi te me ko tti i ne ni wa i e ne ma ka to tti e a te ni ki a se ni i ma wa tti se to ni tti ko ta ka ni a se nye ni i na i. I ni tta i i na i e ta di wi se ni wa te e. ⁴⁷Laban a wi swi to ge ni i na i e te ni ki ni a se nye ni wi na me ko e ne ni wi tti e na to we wa te e, “E be ga ga te ki i me gi na we ska gi ya ge.” Jacob a me ko e yi ki i ni e wi swi to te e e di ne ni wi tti e na to we tti. I ni tta i we tti Jacob a i ni e wi so to te e Galeed i e i di te ka ta ke e. Ma ni tta i ni e di we bo wa ka ni wi ke e “E be ga ga te ki ke ko i i me ge ne ta ma ge ta ta ki i di we bi.”

⁴⁸Laban a ni e ka no na te e Jacob a ni, “Ma a ni e be ga ga te ke e a se nye ni i na i i a te wa ni i ka ski ta ki me gi na we ska gi ya ge tte wi dwi ki na na.” I ni ta ki we tti i ni, Galeed i i di te ka te ki.

⁴⁹Laban a e yi ki me ko ma ni i ge ni, “Ta na i Ke tti Ma ne to wa ki wi wa ba me na ge i be di ge ne ti ya ge e ye i a ya te si ki wi ta ya ge.” I ni tta i e yi ki i ni, Mizpah i e i di te ka ta mo wa te e. ⁵⁰Ke wa ki me ko ta ne to ne mo ge ni Laban a, “Ki be ne ma tti to ta wa te ne ta ne sa ki i di ke i ko ta ka ki wi ye ma te e i ge wa ki, mo tti me ko ba wi ke ke ne ta ma ne e da wi ya ni, ke ke ki na wa tti ki me ge ne ta Ke tti Ma ne to wa e ta di wa ba me na ge.

⁵¹“Ma a ni tta i e te ki ni a se nye ni be ga ga to wa ni ni tte wi ne ki e a te ki e ta di ne ma so wa ge ta gi ne ma ka to wa ni ke ke ki na wa tti se ki. ⁵²TTe wi dwi ki na na ne na i se to wa gi ni ki me gi na we ska gi be na, a gi na na di ma a ni e a te ki i ta ka mi ya ni ni i ma wi na ne na ni, ki na na ka tti e yi ki a gi i ka ski ta ka mi ya ni ni ma a ni e a te ki a se nye ni i bye tti ta ki ma wi na di ya ni. ⁵³Abraham a ka o ni Nahor a me ma to ma wa tti ni, Ke tti Ma ne to wa ni, i mi we di we wa bo ko na mi ni tti ni ma ni e di ki di ti ya ge.”

I ni tta i e ke ka wa tti, Isaac a ni me ma to ma ni tti ni Ke tti Ma ne to wa ni, Jacob a e ba ko we te e

e ki do we te e i na ka ta ki e di ki do we wa te e
 wi nwa wa Laban a ni i i da wi wa tti.⁵⁴ Jacob a
 ne sa ge ni tte ke di i ni tti ni a ne te ga ni. A ne ta ni
 e a ka swa te e e wa te ni ka wa tti Ke tti Ma ne to wa ni.
 A ne ta na ka ni e wa tta o te e ka o ni e na to ma te e
 tti na we ma tti i i bye tti a mwa ni tti i ni ni wi ya sa ni.
 Ki di wi se ni wa tti i ni i na i e ki wi ta wa te e ne ko ti
 (1) te be gi a gi tti ma ga ki ki.

⁵⁵ Ma ma ya me ko ni Laban a e ka no na te e ka o ni
 e ke te tte na te e o ta ne sa i ka o ni o di se ma i.
 I ni tta i e be no te e ne ya bi o wi ki ya bi e a te ni ke e
 Laban a.

Jacob a Na na i na wi ge ni I ne wa tti Esau a ni

32 ¹Ki di na ga ni te e Laban a ni i ni wi na
 e yi ki e be no te e Jacob a. Ka bo twe tti i ni
 e na ke ska ko te e Ke tti Ma ne to wa ni
 o mi ke tte wi e ma i. ²Na i na i tta i e ne wa te e
 ma ni i yo ge ni, “A yo i tta i Ke tti Ma ne to wa
 e ta di bo ni tti.” I ni tta i e wi swi to te e Mahanaim i.
 Hebrew a ki Mahanaim i e i wa tti ma ni ye to ke
 i di we bo we mi ka ki “Ni dwi o te we na ni.”

³Jacob a tta i ni e we bi ne ka wa te e
 ki wa tti mo ni tti i ni ka ni i di i ma wi ne wa ni tti
 o se se a ni Esau a ni e ki wi ta ni tti Edom e ki.
⁴E ba wi me i be no a te e ki wa tti mo ni tti i ma ni
 i na ge ni i i na ni tti Esau a ni, “Ni na Jacob a,
 be ki ne na i mi ya na, ke bye tti a tti mo e ne
 i ni e ki di a bi wi tta wi wa ki Laban a
 me de we na i no ki i ni e ki we ya ni.⁵ Ma ne
 ne to ta wi ne ta wi ma ka na ki, ne no so ki,
 tta ki ke ka no de a ki, me me ta ne da ki, a na te ga ki,
 ka o ni mi ke tte wi a ki me to se ne ni wa ki.
 Ma ni e na tti mo e na ni ke bo si to ne, ne se se e,
 i ka ski ta ki me nwa ko mi ya ke.”

⁶Na i na i e ne ya bi bya ni te e ki wa tti mo ni tti i
 Jacob a ma ni i ne ko ge ni, “Ne ta bi wa ba ma be na
 ke se se a Esau a. Ki di tta i me ko be no wa ki
 a ta na ka i di i bye tte na ke sko ki, nye wa ge ta swi
 ne ni wa i i bye ne wa.”

⁷Jacob a tta i ni be ki me ko e se ke si te e
e o ta mi te e te e. Jacob a tta i ni a be ta wi
ki wi te me ko tti i bo gi i di e na na i ka ba wi a te e
mo tti me ko o ta wi ma ka na i, i ni tta i ni dwi
(2) e ta di wa te e be mi ka wi tti ki tte tte wi
ta swi me ko e a bi wa te e a yo i ka o ni i na i.

⁸Ma ni ni e i di te e te e Jacob a, “Ma a i wa ni mo tti
be mi ni ka ni ni tti i Esau a ma wi na kye te,
ma wi na na te e, wi da wi be mi na ka kye tti ki
i ka ski ke te ski wa ki.”

⁹I ni tta i ni Jacob a e ma ma to mo te e, “Ma ne to we
me ma to ma tti ni ne me do a Abraham a, Ma ne to we
me ma to ma tti ni no sa, Isaac a, ka ske ta wi no!
Ke tti Ma ne to we, ki na ke i ke ta no ka di yo we
i ne ya bi bya ya ni a yo i ne ta ki ki e ki wi ta wa tti
tti na we ma ki ki ka o ni ni i me nwa ske ta wi ya ni
tta ki ke ko i. ¹⁰A gi ke i te bi ki ya ni ni ke ko i
tta ki ma ni e bye tti me nwi to ta wi ya ni ka o ni
ke ki de wi e di ki di mi ya ni ni na ke mi ke tte wi e ma.
E a ski ta ka mi ya ni yo we ma ni si bo wi Jordan i
me ta gi me ko ne be mi de ski o se de ski me ko
ne ta ba ta o ni, i no ki ni ma a ki ni dwa ya ki
e be mi wi te mi wa tti ma ne. ¹¹Ke te ske ni no,
ke ma ma to me ne, i ba wi ke ko i to ta wi tti
ne se se a, Esau a. Be ki me ko ne se ke si ne ko ta
i ba wi bye tti ma wi na di ya me tti i ba wi tta ki i ya me tti
mo tti me ko i ge wa i ka o ni a be no a i.

¹²Ki me ge ne ta tta i e di ki di mi ya ni yo we tta ki
ke ko i i we we ni ta wi ya ni ka o ni na no be ka
i a sa ki ni na ne ta ne mi me to se ne ni ma ki
i ta di wa tti ta ki e bi tti ta se ki ta ta ba ko ni i ni
i ta di wa tti a gi i ka ski tta ki a ki ma so wa tti ni.”

¹³⁻¹⁵Ki di tta i i na i ne ba wa te e, Jacob a
a ta be na ge ni i mi di we tti i o ta ye i
o ta wi ma ka na i Esau a ni ta ki i mi na tti,
ni dwa ge (200) i ge wa i na i a na te ga i ka o ni
ni dwa bi ta ki (20) ne ni wa i na i a na te ga i,
ni dwa ge (200) i ge wa i na i me me ta ne da i, ka o ni
ni dwa bi ta ki (20) ne ni wa i na i me me ta ne da i,
ne swa bi ta ki (30) ma gi si ki a i ta gi ba na da a i,

nye wa bi ta ki (40) i ge wa i na i ne no so i, ka o ni
 me ta swi (10) ke ke ne di a i, ni dwa bi ta ki
 (20) i ge wa i na i tta ki ke ka no de a i, ka o ni
 me ta swi (10) ne ni wa i na i tta ki ke ka no de a i.
¹⁶E di ki ni tti me ko ni e na na i ka ba wi a te e
 na ne ko ti e di ki di na na i ka ba ni tti ni ne ko ti (1)
 ne ni wa ni i na i e a sa te e i a ka wa ba ma ni tti
 ta ki i ni i o ta wi ma ka na i. Ma ni ni e i na te e,
 "Ki ni ka ni bwa ni ka ni i di ni na tta i
 be te ki ki bye tti na ka ne ne bwa, ka ta ke i
 e yi ki ka ske ka ti ke ko me nwa bi tti me ko
 ki be mi na ka ne ti bwa."

¹⁷Na na i ma ge ni i ni ka ni ni tti i ni ni ne ko ti
 (1) ne ni wa ni i i da wi ni tti ni ma ni e i na te e,
 "Na i na i ne se se a Esau a na ke ska ke, na na to to ke,
 'We ne a tta i ne na i me ka? Ta na i tta i e ya ya ni?
 We ne a tta i ma a i we ta wi ta be mi na ka na tti ki?'
¹⁸Ma ma ka tti me ko ma ni ki i na wa, 'Ne na i ma ta
 Jacob a, ma a i o ta ye i. Bye tti a wa ta i we wa
 ma a i i mi ne ki ta ki ki na e na na o we ya ni. A yo i
 ke tti ne be te ki bye to se to ke."

¹⁹Ni do na me ki be mi na ka kye ni tti ni ne ni wa ni
 ye to ke ni i ni me ko e yi ki i ni ni e di a no ka na te e
 i i da wi ni tti na ka i i no we ni tti me ne ta mi
 ni ka ni ni tti ni e i di a tti mo a te e e yi ki i ni ni
 i i da wi ni tti, ni do na me ki, ne so na me ki,
 tta ki me ko e ta di ni tti tta ki ko ta ka i e no ka na tti i
 i a ka wa ba ta ma ko tti o ta ye i, i ni me ko e i na te e,
 "Ma ni ke i ma ma ka tti i i na tti Esau a na ke ska wa te.
²⁰Ma ma ka tti ma ni ki i, 'E e, ne na i ma ta Jacob a,
 ke tti ne be te ki bye wa." Jacob a ye to ke ni
 e ta di te e te e, "Mi na ke ni a ne ta ne ta ye i
 wi da wi me ko ni me nwa ko me ga, na ke ska wa ke ni
 wi da wi ni ba ki se ne me ga." ²¹Ni ka ni tta i me ko ni
 e i di ne ka wa te e i mi di we tti i. Be ko te ni ki
 ye to ke ni e ta di bo ni te e, e ta di ne ba te e.

Jacob a E ba ba ki ne ti wa te e Ke tti Ma ne to wa ni

²²I ni me ko ki di ta ka wi ne ba te e ni e ba se gi te e
 Jacob a e a wa tti ne ka wa te e ni dwi (2) o wi wa i

ka o ni we ta wi ma ni tti i o mi ke tte wi e mwa wa i
 i ge wa i ka o ni o ni tta ne sa i, ne ko ti ne si we (11),
 e ta ka mi ni te e si bo wi Jabbok i e di te ka te ki.

²³Na i na i e ta ka mi ni te e ni, e yi ki tta ki ke ko i
 we ta i ne mi tti ni ta gi a wa to ni ge ni ke ko a ni.

²⁴Jacob a tta i ni ne ya bi
 e a te e we tti wa tti
 na i na i e na ge ne ka wa tti
 wi tta wi wa tti i.

I no ki ni ne di ka
 e ki wi ta te e
 e mo ki ni te e ne ni wa ni
 e ba ba ki ne ti wa te e
 na ka ni te be gi.

²⁵E ka ta wi wa se ya ni ke
 ye to ke ni ne ni wa
 e mi na we ne ta ke e
 i ba wi ka ski ne di wi a tti
 Jacob a ni,

i ni tta i e ba ka ma te e a gi tti o bwa me ki,
 e be ne ski bwa me a ta wa te e. ²⁶Ne ni wa ni e ka na wi te e,
 “Ba ki se ni no, i ni ke i ma ni e we bi wa se ya ki.”

Jacob a ni e na ko ma te e, “A gi tta i me ko
 i ba ki se ne na ni ni me te no i me ko ki di mi ya ne
 i a di to wa ni i me nwa ska ki ke ko a ni
 e di a ka wa ta ma ni ni.”

²⁷Ne ni wa ni ni e na na to ta ko te e, “Ka di ya bi
 ke te di te ka ne ko bi?”

Jacob a ni e na ko ma te e, “Ma ni tta i
 e di te ka di wa tti, Jacob a.”

²⁸Ne ni wa ni ni e ka no ne ko te e, “A gi
 a yo i o tti ye bi Jacob a i i di te ka ne ne ki ni.
 Ke ki di ta ne ti a wa ki Ke tti Ma ne to wa ka o ni
 ne ni wa ki, ke ta ni to. I ni tta i we tti i ko ki so wa ni,
 Israel a ki i di te ka ne ko bi a yo i o tti ye bi.”

²⁹Jacob a ni e ka na wi te e, “Ke ko tti me ne ki na
 a di ta, a tti mo i no e di so wa ni.”

Ne ni wa ni e na ko ma te e, “A wi ta ke i
 na na to ta wi ka ba e di so wa ni.” I ni tta i
 e o tti ka na te e Jacob a ni.

© 1996 David C. Cook

³⁰Jacob a ni e ka na wi te e, “Ne ki di ne wa wa Ke tti Ma ne to wa a yo ni na i, me de we na ke wa ki ne be ma te si.” I ni tta i e wi swi to te e i na i Peniel i.

³¹Gi ye na me ko ki de swa be mi a gi tti i ne ska ge ni na i na i Jacob a e be mi mya ko se te e i na i o tti Peniel e ki. E be ne ski bwa me a ta wo te e ni e be mi mya ko se te e. ³²Mo tti me ko i no ki Jacob a ni we tti ki tti ki me to se ne ni wa ki a gi mi tti wa tti ni i na i e di ke ni ki mi tti be a i a gi tti o bwa mwa wa ni e ta di me ta o te e Jacob a.

Jacob a E na ke ska ti wa te e Esau a ni

33 ¹Jacob a tta i ni ko gi me ko e ne wa te e Esau a ni e bya ni tti ta gi nye wa ge (400) ne ni wa i. I ni tta i a be no a i o to ki wa wa i i di e i di ne ka wa te e, Leah a ni, Rachel a ni, ka o ni i ni i ni dwi (2) we ta wi ma wa tti i o mi ke tte wi e mwa wa i i ge wa i. ²Ni ka ni e a sa te e we ta wi wa wa tti mi ke tte wi i ge wa i ka o ni o ta be no e mwa wa i, a ne ko tti ni Leah a ni ta gi o ta be no e ma i, ma wa tti a ko wi ni Rachel a ni ka o ni Joseph a ni be te ki me ko. ³Jacob a tta i ni ma wa tti ni ka ni e a te e no i ka (7) ta se nwi e na wa ki na wi te e a ki ki i di e ye i ma wi na ke ska wa tti o se se a ni.

⁴Me de we na ke tti be no ge ni Esau a e ma wi ke te tte na te e Jacob a ni, e wa wa tti mi da te ne mo wa te e e ma yo wa te e tte wi dwi. ⁵Na i na i Esau a e na ta wa bi te e ne wa ge ni i ge wa i ka o ni a be no a i, i ni tta i e na na to de te e, “We ne a ki tta i ma a ki ko wi ye a ki ki wi te ma tti ki?”

Jacob a na ko ma ge ni, “Ma a i tta i mi di tti i ne ta be no e ma i Ke tti Ma ne to wa e di me nwi to ta wi tti ni na, ne na e ne mi ya ne.”

⁶I ni tta i ni dwi (2) mi ke tte wi we ta wi ma so tti ki i ge wa ki ka o ni o ta be no e mwa wa i e bye tti na wa ki na wi wa te e ni ka ni e ne ma so ni tti Esau a ni. ⁷Na ne ko te nwi a ne ko tti tta ki ko ta ka ki i ni e be mi i da wi wa te e, ni do na me ki ni Leah a ka o ni o ta be no e ma i e da wi ni tti me ko ni dwi

(2) i ge wa i, ma wa tti a ko wi ni Rachel a ka o ni
Joseph a e bya wa te e e bye tti na wa ki na wi wa te e.

⁸Esau a na na to de ge ni, “Ka di tta i i di we bi ke nw i
e yi ki ko ta ka ki e na ke ska wa ki be mi ka wi tti ki?
Ka di tta i e te ki we tti bye tti ne ka wa tti ni na
e ki wi ta ya ni?”

Jacob a ni e na ko ma te e, “Bye wa ki
i ka ski ta ki gi ye na i ne ne mi ya ke.”

⁹Me de we na Esau a ka na wi ge ni,
“Ne te bi ta swi to ma i ke ko i, ne si me, ki na
ki ki ya wi e to wa ni ki be me na.”

¹⁰Jacob a ni e ka na wi te e, “A ge! Ke te na
me nwa ko mi ya ne ki na ko na ma wi ma a ki
mi ne na ni ki, i ka ski ta ki ke ke ne ta ma ni
e bo ni a ge ta wi ya ni. I ni i da wi ya ne, ki na
ki wa ba to di e ba ki se ne mi ya ni, e da wi tti me ko
Ke tti Ma ne to wa e ba ki se ne mi tti. ¹¹Ke ko tti me ne
na a yi ki na ko na ma wi ma ni bye to na ni.
Ke tti Ma ne to wa ma i ne bye tti me nw i to ta ga
ne ki di mi ne ga tta ki ke ko i ne ta wi to wa ni.”
Ki ki ki me ko Jacob a ki ko tti ma ge ni
na no tti me ko ni e ka ski ma te e Esau a ni.

¹²I ni tta i Esau a ma ni e i te e, “A yi, na na i
a wi ta ne ki na ga be na, ni na ni ni ka ni.”

¹³Jacob a ni e na ko ma te e, “Ke ke ke ne ta wi na
a be no a ki e ni na we si wa tti, na ka tti e yi ki
ma ma ka tti ni ke na tti a wa ki me me ta ne da ki ka o ni
ko ta ka ki o ta wi ma ka na ki ba na da a i e sa tti ki.
Ki be ne a sa mi a ni wa ska ya ge e be mi ka wi ya ge
mo tti me ko ne ko ti (1) wa se ya we, i tta ki ne wa ki
o ta wi ma ka na ki. ¹⁴Ki na tta i ba ko di be no ka ba,
ni na ni ke na tti i be mi na ka kye ya ni be te ki,
e bi ta ska ge i ki me ko wi nwa wa i we we ne ne ta mo ki
a be no a ki ka o ni o ta wi ma ka na ki. I ya i tta i me ko
ni ba ka mi ta ne ko be na Edom e ki i ni ni i ne wo na ni,
ne se e.”

¹⁵Esau a ni e ka na wi te e, “O, ni o tti ka na wa ki
a ne ta ma a ki ne ni wa ki.”

Me de we na ni Jacob a e na ko ma te e, “A gi ma i
ma ma ka tti i ni i da wi ya ni ni, de ski ko tti

ne ta ka wa ta i me nwa ko mi ya ni.”¹⁶ I ni na i tta i e ye i wa se ya ni ke e Esau a ka o ni ki wi te me ko tti i ne ya bi a ge i ki Edom e ki o ta ge.¹⁷ Me de we na Jacob a ka o ni ki wi te me ko tti i ba ya ki tti i a ge i ki Succoth e ki. I ya i ni e a di ke wa te e wi ki ya bye ni me to se ne ni wa ki ka o ni e yi ki e a di ka wa wa te e i ki wi ta ni tti o ta wi ma ka na i. Succoth i ta ki e di we bo wa ka ni wi ki ma ni ye to ke, “E ta di a di ke wa tti.”

¹⁸ Jacob a ki di o tti ka ta ke e Mesopotamia i, bya ge ni me nwi me ko te ba ko ska mo ge ni o te we ni Shechem i e di te ka te ni ki, Canaan e ki. E ta di bo ni te e ka ski ne ta mo ge i ki i ni o te we ni Shechem i.¹⁹ Te ba wa ge ni Hamor a ni o gi sa i, Shechem a o sa ni, do ni ya a i e ka ski to te e i na i de ski ta swi e ta di bo ni te e ke ti ka na ki ki. Ne ko twa ge (100) ta swi e ni wa be ke si ni tti i do ni ya e a i te ba i ye ge ni.²⁰ I ni a ki ke ski to tti, i na i ta di a di to ge ni i ta di ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni. Wi swi to ge ni ni, “Ke tti Ma ne to wa ni me ma to ma wa tti ni Israel a ki.”

Na i na i Dinah a E ma wi na ne te e

34 ¹Ne ko te nwi, ki di ki di ki te e Dinah a, o ta ne swa wa ni Jacob a ka o ni Leah a, ma wi wa ba ma ge ni a ne ta Canaan a i i ge wa i.² Hamor a tta i Hivite i ge ni ka o ni e o ki ma wi te e i na i. O gi si ge ni Shechem a ni e di so ni tti ni. Na i na i e ne wa te e Shechem a Dinah a ni ka o ni e ne wa te e e we we ne si ni tti, a ta bi sa a ge ni ka o ni e wa ba di a te e.
³ Me de we na e bi tti ta ki we we ne si ni tti i ge wa ni we bi me nwe ne ma ge ni Shechem a e ski ki ni tti ni i ge wa ni, i ni tta i e ko tta wi te e a di ta i ne ya bi me nwe ne me ko tti.⁴ A no ka na ge ni o sa ni, “Ke ta ka wa ne ne i o te te na ma wi ya ni Dinah a i o wi wi ya ni.”
⁵ Jacob a a tti mo a te ni e to ta ma wo te e o ta ne sa ni e wa ba di ta wo te e, me de we na o gi sa i ba ya ki tti ki wi ta ni ge ni

e ta di a ka wa ba ma ni te e o ta wi ma ka na i. I ni tta i o tti we tti ba wi ke ko i i da wi te e. A bwi a ge ni tta i o gi sa i.

⁶Na i na i tta i e ye ta na bwi a te e Jacob a o gi sa i, Hamor a a wa na ge ni o gi sa ni Shechem a ni e ma wi ka no na te e Jacob a ni.
⁷Na i na i Jacob a o gi sa i e ne ya bi bya ni te e, ka ske de ni ge ni Shechem a ni e to ta wa ni te e Dinah a ni. Mya di te e ge i ki e ne ne ke ne ma wa tti e to ta ma wo te e o to ge ma wa ni ka o ni tta i ni be ki me ko e a ge wa te e. I ni e i to ta wa te e Shechem a be ki me ko wa wa ne ska i ta ne ko ge ni. Israel a ki e di ne ta mo wa tti i ni e di ta ne ko ni tti Shechem a ni be ki me ko a sa mi ge ge wi mya di ta ne ko ni wa ni i di te e ge i ki.

⁸Me de we na Hamor a ka no na ge ni Jacob a ni, “Ne gi sa Shechem a be ki me ko me nwe ne me wa ke ta ne sa ni, ke ko tti me ne tta i i wi to ka wa tti i wi ye ma tti. ⁹A di to ta ni i ki di se to wa ge i wi ye me ti wa tti ki na ke me to se ne ni ma ki ka o ni ni na ne me to se ne ni ma ki. ¹⁰I ni tta i a yo i i ka ski wi tti i ya ke ne ta ki na ne e a te ki. Me di me ko na i e a ka wa ta me ge bo ni ke ko a, a ta we ne ni wi ke ko a ka o ni o ta i ne mi ke ko a ke ko a ni.”

¹¹Shechem a ka no na ge ni Dinah a o sa ni ka o ni o se se a i, “Wi to ka wi ye ge e di a ka wa ta ma ni i i di ke ki a di ta ki mi ne ne bwa me di me ko na i e ka wa ta mo we ge ni. ¹²Ki a tti mo i bwa e ka wa ta me ge na ka me ko e bi tti ta swi a ka wa ta me ge ki te ba o ne bwa i ka ski a ki i o wi wi ya na, e to ta ma wi ye ge ki mi ne ne bwa me ko ka ski wi ye ma ke e ma i.”

¹³Me de we na we tti to ta wa ni tti o tti o si me wa wa ni Shechem a ni, Jacob a o gi sa i wa ni ma ge i ki Shechem a ni ka o ni Hamor a ni.

¹⁴Ma ni ne ko ti (1) i ni ki i na ge ni, “A gi ka ski wi to ka wa ke tti ni ne si me na na i wi ye ma tti ne ni wa ni ba wi no me dwa so ni tti ni, me ne di te e ka ke sa ni na na i ni i di ke ke.

¹⁵Ka ski a nwa tti ka ke sa e di a ka wa ta ma ni
 me de we na ma ma ka tti me ko e yi ki ki nwa wa
 e di a ka wa ta ma ke ki i da wi bwa, e da wi ya ke
 e di ki ya ke e no me do wa ke e ki nwa wa
 e yi ki ki i da wi bwa ki no me dwa bwa tta ki
 ke wi tti ne ni wa wa ki.¹⁶I ni i da wi ye ge ni
 i a nwa tti ya ke e e no we ye ge i i da wi ya ke
 i wa ya ke ska ti ya ge na i na i wi ye ti ya ge,
 ki wi tti e ne be na me to tti me ko ta ki ne ko ti
 (1) ke wa ki ke me to se ne ni wi me na na ki.

¹⁷Me de we na ba wi a nwa tti ye ge e da ka wa ta ma ke
 i no me do we ge, ni a wa na be na ne si me na na
 i na ga ya ke ba ya ki tti i di.”

¹⁸Hamor a ka o ni Shechem a
 e ne ne ke ne ta mo wa tti e ne tti ma ni i di te e ge i ki,
 “A gi ma i ni a sa mi ma ne a ka wa ta mo wa tti ni
 i i da wi ya ge.”¹⁹I ni tta i me ko e ke ke ni no me do te e
 o ski na we a be ki ta ki e me nwe ne tti ke tti. I na
 ta ki ma wa tti ke tti i ne ne ta ko si ta ne ni wa i ya i
 we tti ki tti.

²⁰Hamor a ka o ni o gi sa ni Shechem a ni
 o te we ne ki i a ge i ki a wa i me ki ke tti
 a skwa te me ki ta di e ta di ma ma wa tti ni tti
 ko wi ye a i ni e ka no na wa te e me to se ne ni wa i
 i na i ki wi ta ni tti i.²¹Ma ni tta i ne ko ti (1)
 i na ge ni, “Ma a ki ne ni wa ki ke ki da tti e ko be na,
 wi to ka wi ye ka ko a tta i a yo i i ki wi ta wa tti
 ke ta ki me na ni ka o ni ki wi a ta we ne ni wi wa sa.
 Te bi ta se nwi a ki i ka ski ta ki wi tti e na ge.
 Ki wi ye ta ma wa be na o ta ne swa wa i a di ta mi ni
 i mi na ge ke ta ne se na na i i wi ye ma wa tti.

²²Me de we na ma a ki ne ni wa ki ki di ba ko we wa ki
 a nwa tti wa ki i wi tti e na ge i ne ko ska ti ya ge
 me de we na me te no i e da wi wa tti ka ski i da wi ya ge
 e yi ki ki na na, ma ma ka tti ke ki me si
 ne ni wa i na ki i no me dwa bi.²³Ta ta gi wa ge ni tta ki
 ke ko i te be ne ta mo wa tti ta gi o ta wi ma ka na i
 i o ta i ne mi ya ge! A nwa tti ka ko a tta i i wi tti e na ge.”

²⁴Ke ki me si me ko me to se ne ni wa ki i na i
 ki wi ta tti ki o te we ne ki a nwa tti ge i ki

e di a ka wa ta mi ni tti Hamor a ni ka o ni Shechem a ni, i ni tta i tta ki ne ni wa i na ki e no me do te e.

²⁵Ne so na me ki e wa se ya ni ki ki di no me do te e ni ne ni wa ki, ke wa ki e ki ki te si wa te e, i ni na i tta i ni ni dwi (2) Jacob a o gi sa i, Simeon a ka o ni Levi a e a ta be na mo wa te e ke nwa ni ki ni o ma te se mwa wa ni ki mo tti ni bi tta wa i ne o te we ne ki e ma wi tta ki a wa te e i na i ki wi ta ni tti i ne ni wa i, ²⁶ta gi Hamor a ni ka o ni Shechem a ni. I ni tta i e na na wa te e Dinah a ni a wa i me ki o tti Shechem a ni e o wi ki ni te e ka o ni i ni e na ga wa te e. ²⁷Ki di tta ki e me tti ne ni wa i ni Jacob a o gi sa i ko ta ka i e ma wi me me ke na mo wa te e tta ki ke ko i e te ni ki bi tta wa i ne o te we ne ki, e wa ba di ta wo tti yo we o si me wa wa ni Dinah a ni we tti da wi wa te e. ²⁸A ta be na ge i ki o ta wi ma ka na i, ne no so i, tta ki ke ka no de a i, ka o ni ke ki me si me ko e te ni ki o te we ne ki ka o ni ke ti ka na ki wa ni. ²⁹A ta be na mo ge i ki tta ki ke ko i ke ski a yo wa tti, a ta bi sa a ge i ki i ge wa i ta gi a be no a i ka o ni tta ki bi tta wa i ne e te ni ki ni wi ki ya bye ni.

³⁰Jacob a ni ma ni e i na te e Simeon a ni ka o ni Levi a ni, “I ni tta i e ki di bo ta bi i ye ge, i no ki ni Canaan a ki, Perizzite a ki, ka o ni ke ki me si a yo i ki wi ta tti ki me to se ne ni wa ki i ne ski na wi wa tti. A gi ke i ma ne a ki ni ne ni wa ki, tta ki ta ta gi wa te e ki a si bo ka ko be na e ta di wa ge ni a di ta mi i tta ki a so wa ge.”

³¹Me de we na na ko ma ge i ki o swa wa ni, “A gi tta i ka ski wi to ka wa ke tti ni i wa ba di a tti ne si me na na ni me to tti me ko ta ki wa wa ne ska i ge wa ni.”

Jacob a E ne ya bi a te e Bethel e ki

35 ¹Me di na i na i ki di wa ya tti ke ni ke e ni Ke tti Ma ne to wa ni e ka no ne ko te e Jacob a, “Bethel i e a te ki i a no, i no ki me ko, i ya i ki ma wi o wi ki. I ya i ki ta di a di to i ta di ma ma to mo wa ni, i ma ma to mi ya ni ni na, bye no to ka yo we na i na i e be ma mo wa ni Esau e ki o tti.”

²I ni tta i Jacob a ma ni e i na te e wi tti e ko tti i ka o ni tta ki ki wi te me ko tti i, “Ba ki ta mo ko tta ki ki wi a wi ye ge e yo we ge e ma ma to me ge ke ma ne to wa wa ki. Ki wa ka mi o bwa ka o ni wa ka mya ki ni i bi se ka me ge o de ki ta ka na ni.

³Ki na ga be na a yo i o tti, Bethel i e a te ki i ni i a ya ge. I ya i ni i ta di a di to wa ni i ta di ma ma to ma ki Ke tti Ma ne to wa, e se mi i ta na i na i e sa na ki to wa ni na ka ki wi te mi ta tta ki e ya ya ni.” ⁴I ni tta i e a wa te na ma wa wa te e Jacob a ni tta ki a wa i na ni ne to ta ma ko wa tti ni e yo wa tti ni e ma ma to mo wa tti mo tti me ko mi da ta ko to wa tti ni o ta ka nwa ya ni.

A wa te na ma wo tti ni ni e bi ta a ke e na me ki be ki me te ko ki ke tti ne Shechem e ki.

⁵Na i na i e we bo se wa te e Jacob a, o gi sa i ka o ni ki wi te me ko tti i, e ka ski e ko wa te e be ki me ko se ke si ni ge ni me to se ne ni wa i ke tti ne o te we na ni ki wi ta ni tti i, i ni tta i we tti ba wi ma wi na ne te e.

⁶Jacob a tta i ni ka o ni tta ki ki wi te me ko tti i e bya wa te e o te we ne ki Luz i e di te ka te ni ki, i no ki Bethel i e di te ka te ki, Canaan e ki e be ma me ki se ki. ⁷I na i ni e ta di a di to te e i ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni. “Ke tti Ma ne to wa ne bye no ta ga a yo i Bethel e ki,” e i di te ka ta ke e, i na i ko tti yo we e bye no ta ko te e Ke tti Ma ne to wa ni na i na i e be ma mo te e o se se a ni o tti.

⁸Rebekah a e se mi e ko tti ni i ge wa ni, Deborah a ni e di so ni tti ni, ne bo i ni ge ni ka o ni i na i ni e ta di bi ta a so ni te e tti ka ge be ki me te ko ki da wa no ki o ta ge Bethel i e a te ki. I na i ni ma ni e i di te ka ta mo wa te e, “Be ki me te ko ki e ta di ma yo wa te e.”

⁹Ki di ne ya bi bya te e Jacob a a wa i me ki o tti Mesopotamia e ki ni Ke tti Ma ne to wa ni na ka e mo ki ta ko te e na ka e me nwi to ta ko te e.

¹⁰Bye no ta ko ge ni Jacob a Ke tti Ma ne to wa ni ma ni ni e i ko te e, “Jacob a ke te di so me de we na a yo i o tti ye bi Israel a ki i di te ka ne ko bi.” I ni tta i e wi swi e ko te e Israel a.

¹¹I ni tta i ni Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i ko te e, “Ni na ke i na Ke tti Ma ne to wa, Ma wa tti mi ska we si ta. Ma ne ki a di a wa ki a be no a ki. Ma ne tta ki e na to wa tti ki me to se ne ni wa ki i o tti ki wa ki ki na o tti, e yi ki me ko o ki ma wa ki ma ne ki na ke wi ya wi i o tti ki wa ki. ¹²Ki mi ne ne tta ki a ki ki di mi na ki yo we Abraham a ka o ni Isaac a na ka me ko ni mi na wa ki tta ki ke ta ne mi me to se ne ni ma ki.” ¹³I ni tta i Ke tti Ma ne to wa ni e o tti ka ne ko te e Jacob a.

¹⁴I na i tta i e ta di ka no ne ko te e Ke tti Ma ne to wa ni, Jacob a na na i se to ge ni ke tti a se ni ke nwa ni ki e ne ma ka to te e. I na i e yi ki i ni e ta di si ke na ke e be di ba te a bo wi ka o ni olive oil i e ke ke ki na wa tti to tti i na i e ta di ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni. ¹⁵Wi swi to ge ni me ko e yi ki i na i Bethel i.

Rachel a E ne bo i te e

¹⁶I na i tta i na ka tti o tti ye bi ka wi ge i ki Jacob a ka o ni wi tti e ko tti i e ye i ke wa ki ke tti ne i i a wa te e i ya i o ta ge a wa i me ki Ephrath e ki we bi no de ge ni Rachel a, be ki me ko ni e sa na ki to te e. ¹⁷Na i na i me ko e ma wa tti wi sa ka ma ta ke e i ge wa, ka no ne ko ge ni e se mi e ko tti ni i ge wa ni, “Ka ta se ke si ka ne Rachel e, na ka me ko gi ye se a.” ¹⁸Me de we na e ta di no de te e we bi ne bo i ge ni. Ma wa tti a ko wi e ne mo te e ni e wi swi a te e o gi sa ni Ben-oni a ni. Ma ni ni e di we bwa ka ni wi ki, “Ne gi sa ni ki ta na i na i e si bwe ya ni,” me de we na Jacob a ko ki wi swi a ge ni Benjamin a ni, e di swi a te e. Ma ni tta i e di we bwa ka ni wi ke e, “Ne gi sa me nw i ke ni ki ni ta gi bye no ta gi ta.”

¹⁹Na i na i Rachel a i na i e ta di ne bo i te e, tti ki mye ki bi ta wa te ni Ephrath i i di e di se ni ki mye wi. I ni na i yo we i ni o te we ni Ephrath i i ta mo ge i ki, i no ki ni Bethlehem i i di te ka te wi. ²⁰Jacob a ke ke ki na wa tti se to ge ni a se ni i na i

e ta di bi ta wa te e o wi wa ni. Ke wa ki me ko i no ki
i bi i na i a te wi i ni a se ni.

²¹ Be no ge ni me ko Jacob a i ya i ni e ta di bo ni te e
a do wi a wa i ne e a te ni ki be ki me ko
me ki ne bya ni ki wi ki ya bi Eder i e di te ka te ni ki.

²² E ye i i na i ki wi ta te e Jacob a ni, Reuben a
mi ke ma ge ni e wi be ma te e Bilhah a ni,
o sa ni ki wi tti a ni tti ni i ge wa ni ne ko ti (1).
Ka ske de ge ni tta i Jacob a be ki me ko ni e a ge te e.

Jacob a O gi sa i

Jacob a ni dwi ne si we (12) ta swi a ge ni o gi sa i.

²³ O gi sa i Leah a ma ni ye to ke e di so ni tti
Reuben a ni, Jacob a ma wa tti ke tti ki ni tti ni,
Simeon a ni, Levi a ni, Judah a ni, Issachar a ni,
ka o ni Zebulun a ni.

²⁴ Rachel a ke i o gi sa i
Joseph a ni ka o ni Benjamin a ni.

²⁵ Rachel a we ta i ne mi tti ni mi ke tte wi i ge wa ni
Bilhah a ni ma a i ni e a sa te e gi ye se a i,
Dan a ni ka o ni Naphtali a ni.

²⁶ Leah a ke i we ta i ne mi tti ni mi ke tte wi i ge wa ni
Zilpah a ni e di so ni tti ni o gi si ge ni a wa i ma ni
Gad a ni ka o ni Asher a ni.

Ma a ki gi ye se a ki ni ki ge i ki Mesopotamia e ki
ta di.

E ne bo i te e Isaac a

²⁷ Jacob a ma wi na wi a ge ni o sa ni, Isaac a ni,
a wa i me ki Mamre i, ke tti ne Hebron e ki,
e a wi wa te e yo we Abraham a ka o ni Isaac a.

²⁸ Isaac a ma nwa wa i ne be ma te si ge ni, ne ko twa ge
dwa di ka bi ta ki (180). ²⁹ I ni tta i ke tti ki we ni
ki di bye no ta ke e, e ne bo i te e. I ni tta i o gi sa i,
Esau a ni ka o ni Jacob a ni, e bi ta o ko te e.

Esau a O ta ne mi me to se ne ni ma i

36 ¹ Ma a ki tta i we tti ki tti ki a wa i ma ni
Esau a ni, e yi ki e di so te e, Edom a
i di so ge ni.

²⁻³Esau a tta i o wi wi ge ni Canaan a i
 i ge wa i, ma a i, Adah a ni, Oholibamah a ni, ka o ni
 Basemath a ni. Adah a tta i o ta ne si ge ni Elon a
 e di so ta Hittite a. Oholibamah a ni e o ta ne si te e
 Anah a ka o ni e yi ki Zibeon a, Hivite a i ni ni
 e o di se mi te e. Basemath a ni ni Ishmael a
 o ta ne sa ni ka o ni Basemath a o si me a ni
 Nabaioth a ni e i di so ni te e.

⁴Adah a a sa ge ni Eliphaz a ni. Basemath a ni e
 a sa te e Reuel a ni,⁵ka o ni Oholibamah a ni ma a i,
 Jeush a ni, Jalam a ni, ka o ni Korah a ni. Ke ki me si
 ma a i o gi si ge ni Esau a a wa i me ki ta di
 Canaan e ki.

⁶I ni tta i Esau a e tta ki a wa na te e o wi wa i,
 o gi sa i, o ta ne sa i, wi tti e ko tti i me to se ne ni wi wa i
 o wi ki ya be ki, ta gi tta ki o ta wi ma ka na i ka o ni
 tta ki we ta i ne mi tti ni we te te na ki ni Canaan e ki ta di.
 Be no tti i a ge i ki e o tti ka na te e Jacob a ni ba ya ki tti
 e ma wi o wi ki wa te e. ⁷Ma ni tta i we tti na ga te e
 e ba wi te bi ta se ni ki ke ti ka na ni e ki wi ta wa te e
 Jacob a ni ta ta gi. Wi nwa wa ta ta gi Jacob a ka o ni
 Esau a ne di wi ma ne a ge i ki o ta wi ma ka na i. A gi
 ka ski ke tti ne ki wi ta wa te e e ka ske ka ti wa te e.
 E ba wi te bi ta se ni ke e ke ti ka na ki wa ni
 o ta wi ma ka na i ta ta ki i ka ski wi ke tti a da ma wa tti
 wi se ni we ni. ⁸E be ma ki wi ni ki Edom i e di te ka te ni ki
 ma wi o wi ki ge ni Esau a.

⁹Ma a ki tta i o ta ne mi me to se ne ni ma i Esau a
 ki di a tti i Edom a i.

¹⁰⁻¹³Esau a o wi wa ni Adah a ni a sa ge ni ne ko ti (1)
 o gi sa ni, Eliphaz a ni.
 Eliphaz a ni e o gi si te e nya na nwi (5) o gi sa i,
 Teman a ni, Omar a ni, Zephon a ni, Gatam a ni,
 ka o ni Kenaz a ni.
 Eliphaz a ni na ka me ko ko ta ka ni o wi wa ni
 Timna a ni, a sa ge i ki o gi sa ni Amalek a ni.
 Esau a na ka ko ta ka ni o wi wa ni Basemath a ni
 a sa ge i ki ne ko ti (1) o gi swa wa ni
 Reuel a ni.

Reuel a ni nye wi (4) e a sa te e o gi sa i,
 Nahath a ni, Zerah a ni, Shammah a ni, ka o ni
 Mizzah a ni.

¹⁴ Esau a o wi wa ni Oholibamah a ni, o ta ne sa ni
 Anah a, o gi sa ni Zibeon a, mi ne ko ge ni ne swi
 (3) o gi sa i,
 Jeush a ni, Jalam a ni, ka o ni Korah a ni.

¹⁵ Ma a ki tta i me to se ne ni wa ki e di a tti i Esau a.
 Esau a ma wa tti ke tti ki ni tti ni o gi sa ni
 Eliphaz a ni ma a i a di a ge ni tta ki e na to wa
 ni tti i,
 Teman a i, Omar a i, Zepho a i, Kenaz a i,
¹⁶ Korah a i, Gatam a i, ka o ni Amalek a i.
 TTa ki ma a ki o tti ki ge i ki Adah a ni, ne ko ti
 (1) o wi wa ni Esau a.

¹⁷ Esau a o gi sa ni Reuel a ni ma a i wi na
 ki di a ge ni tta ki e na to wa ni tti i,
 Nahath a i, Zerah a i, Shammah a i, ka o ni
 Mizzah a i.
 TTa ki ma a ki o tti ki ge i ki Basemath a ni,
 Esau a o wi wa ni.

¹⁸ Ka o ni tta i ma a ki e yi ki tta ki e na to wa tti ki
 o tti ki ge i ki Esau a o wi wa ni Oholibamah a ni,
 o ta ne sa ni Anah a,
 Jeush a ki, Jalam a ki, ka o ni Korah a ki.

¹⁹ TTa ki ma a ki o tti ki ge i ki Esau a ni o tti.

Seir a O ta ne mi me to se ne ni ma i

²⁰⁻²¹ Ke ta i na i ki wi ta tti ki a ki ki Edom e ki, ma a ni
 o tti ki ge i ki Seir a ni e di so ni tti ni Horite a ni.
 Ma a i tta i o gi sa i ka o ni e di so wa te e,
 Lotan a ni, Shobal a ni, Zibeon a ni, Anah a ni,
 Dishon a ni, Ezer a ni, ka o ni Dishon a ni.
 Me to se ne ni wa ki ma a i o tti we tti ki tti ki
 i ni me ko ye to ke e yi ki i ni e di te ka ne te e.

²² Lotan a ni tta i a di a ge ni
 Horite a i ka o ni Heman a i. Lotan a
 o si me i ge ni i ge wa ni Timna a ni
 e di so ni tti ni.

- ²³ Shobal a e di so ta, ma a i a sa ge ni o gi sa i,
 Alvan a ni, Manahath a ni, Ebal a ni, Shepho a ni,
 ka o ni Onam a ni.
- ²⁴ Zibeon a tta i ma a i o gi sa i,
 Aiah a ni ka o ni Anah a ni. Anah a ta ki yo we
 me ka mo ge ni be se te ni ki ne bi e ke tti ta ni ki
 na na wi e ne ka wa ki wi ni ki, na i na i o sa ni
 o tta ki ke ka no de e ma i e ki wi ta na kye ni te e.
- ²⁵⁻²⁶ Ma a i tta i Anah a o ta be no e ma i gi ye se a ni
 Dishon a ni ka o ni o ta ne sa ni Oholibamah a ni.
 Dishon a ni o gi sa i
 Hemdan a ni, Eshban a ni, Ithran a ni, ka o ni
 Cheran a ni.
- ²⁷ Ezer a ni ma a i o gi sa i,
 Bilhan a ni, Zaavan a ni, ka o ni Akan a ni.
- ²⁸ Dishan a ni ma a i o gi sa i,
 Uz a ni ka o ni Aran a ni.
- ²⁹⁻³⁰ Ma a ki tta i ni ka ne si tti ki ne ni wa ki Horite a ki,
 Edom i e di te ka te ki a ki ki. Ma a ki ki wi ta ge
 i ki
 Lotan a, Shobal a, Zibeon a, Anah a, Dishon a,
 Ezer a, ka o ni Dishan a.

Edom e ki Ke tto ki ma wa ki

- ³¹⁻³⁹ E ba wi me i a bi wa te e o ki ma wa ki ne na e ne ma
 tti ki Israel a i, ma a ki o ki ma wi ge i ki a ki ki
 Edom i e di te ka te ki na ne ko te nwi,
 Bela a, Beor a o gi sa ni, o te we ne ki Dinhabah i
 e di te ka te ni ki we tti ta,
 Jobab a, Zerah a o gi sa ni o te we ne ki Bozrah i
 e di te ka te ni ki we tti ta,
 Husham a, a wa i ne ki we tti ta Teman i,
 Hadad a, Bedad a o gi sa ni, o te we ne ki we tti ta
 Avith i e di te ka te ni ki. Hadad a ne di wi a ge ni
 Midianite a i e ta ne ne ti wa te e a ki ki Moab i
 e di te ka te ki.
 Samlah a, we tti ta o te we ne ki Masrekah i e di te
 ka te ni ki,
 Shaul a, we tti ta o te we ni Rehoboth i e di te ka te
 ni ki tti ki si bo wi,

Baal Hanan a, Achbor a o gi sa ni,
 Hadad a, we tti ta Pau i e di te ka te ni ki
 o te we ni. Hadad a o wi wa ni ma ni ye to ke
 e di so ni te e Mehetabel a ni, Matred a
 o ta ne sa ni ka o ni Mezahab a o di se ma ni.

⁴⁰⁻⁴³Esau a tta i ma a i ki di a ge ni Edom a i o ki ma
 wa i,

Timna a ni, Alvah a ni, Jetheth a ni,
 Oholibamah a ni, Elah a ni, Pinon a ni,
 Kenaz a ni, Teman a ni, Mibzar a ni,
 Magdiel a ni, ka o ni Iram a ni.
 E ki wi ta wa tti ni ma a ki o ki ma wa ki,
 e di so wa tti ni o wi so nwa wa ni me ko
 ye to ke ni e i di te ka te ki
 te be ne ta mo wa tti ni a ki e a ni.

Joseph a ka o ni O to te ma i

37 ¹⁻²Ki di tta i ba na te si ni te e o sa ni, Isaac a ni,
 Jacob a e di so ta bo ni ge ni a wa i me ki
 Canaan i e di te ka te ni ke e a ki, i na i a be e yo we
 e ki wi ta ni te e o sa ni.

Ma ni tta i a tti mo ni a tti ma so wa ki Jacob a
 ka o ni o wi wa i ka o ni o ta be no e mwa wa i.

Na i na i tta i Joseph a no i ka ne si we
 (17) e ta swi be bo nwe te e a se mi to ge ni
 e ta di a ka wa ba ma ni te e wi tti o se se a i a wa i na i
 me me ta ne da i na ka tti e yi ki a na te ga i. Ma a i
 o se se a i a wa i me ki o tti ki ni ge ni Joseph a o sa ni
 ko ta ka i o wi wa i Bilhah a ni e di so ni tti ni na ka tti
 Zilpah a ni e di so ni tti ni. A tti mo a ge ni tta i a be e
 o swa wa ni e di be mi ma tta wi ni te e ma a i o se se a i.

³Jacob a ta ta ki a wa si te ba na ge ni
 Joseph a ni ko ta ka i tta i o ta be no e ma i.
 We tti ta ta ki a wa si te ba na te e i bi, ke tti ki ge ni
 na i na i e a sa wa te e Joseph a ni. A di ta wa ge ni
 ke nwi se ni ki, we we ne te ni ki bi se ka i
 ke ba kya ni ki. ⁴Na i na i e ne wo ko te e o se se a i
 a wa si Jacob a ni e te ba ne ko te e Joseph a
 ye to ke ni e ba wi na i me nwi ka no ne ko te e o se se a i.
 E we bi ne ski na ko te e o se se a i.

⁵Ne ko te nwi ta ta ki yo we Joseph a
a ba we ge ni. O se se a i ni e a tti mo a te e
e na ba we te e. ⁶Ma ni tta i e na te e o se se a i,
“Be se ta wi ko. Ki a tti mo e ne bwa e na ba we ya ni.
⁷Ki na na ke sa ka bi to be na ki di ki to wa ge
ke tti ke ti ka na ki ki. Ni na ki di be ga bi to wa ni ni,
ba se gi mi ka to ni. Ki nwa wa ki da bi to ye gi ni
bye tti te te bi ka ba wa ni ni na ki da bi to wa ni ni
ka o ni e na wa ke ska ki.” We tti i ni i da wi wa te e
e wa ba to kye wa tti e ke tti ne ne ta mo wa tti
o ta i ne ma ni. Ki di a tti mo a tti ye to ke ni a wa si me i
e ne ski na ko te e.

⁸O se se a i ni ma ni e i ko te e, “Ke te di te e
e o ki ma wi ya ni? A gi wi na na na di
i we bi we we ne ne mi ya ki ni.” I ni tta i
a wa si me i me ko e ne ski na wa wa te e a wa i mi o tti
e na ba we ni tti ka o ni e ne ko wa te e.

⁹I ni tta i ni Joseph a na ka tti e a ba we te e ka o ni
e a tti mo a te e o se se a i, “Na ka tti ne ta ba we.
Ne ne wa wa ki ki de so ki, wa se ya wi ki de swa,
te be gi ki de swa, ka o ni ne ko ti ne si we (11)
a na ga ki. Ne bye tti na wa ki na wi ta ko ki.”

¹⁰A ko wi me i ni o sa ni e a tti mo a te e
e na ba we te e. O sa ni ni e ne ski me ko te e,
“A wi ta ke i i ni ni e na ba we ya ni ni a tti mo ka ba!
A gi wi na wa wa sa ni na ka o ni ke kya, ke se se a ki,
ka o ni ke si me a i bye tti na wa ki na wi to na ki ni.”

¹¹O se se a i a ge ni ge ni, me de we na o sa ni
a ne mi ne ne ke ne ta mi ni ge ni.

Joseph a E a ta we ke e ka o ni Egypt e ki E i di we ne te e

¹²Ne ko te nwi yo we Joseph a o se se a i o swa wa ni
o me me ta ne de mwa wa i ka o ni o ta na te ge mwa wa i
a wa na ge i ki a wa i ne ki ma sko te ki
i ta di wi se ni ni tti a di tti o te we ne ki Shechem i
e di te ka te ni ke e. ¹³Jacob a ni ma ni e i na te e
Joseph a ni, “Ke ta ka wa ne ne Shechem e ki i a ya ni,
ke se se a ki e ta di be me na wa tti me me ta ne da i
ka o ni a na te ga i.”

"O, i te bi ni a," e i te e Joseph a.

¹⁴O sa ni ni e a tti mo e ko te e, "Na ga no.

Ki ma wi wa ba ma wa ki ke se se a ki
e di me nwi be ma te si ge i ki ka o ni o ta wi ma ka na ki
e yi ki. Ki ne ya bi bya i a tti mo i ya ni." I ni tta i i na i
o tti ba se ki ki Hebron e ki e ka tti me ko te e i te bi
i a tti.

Shechem e ki ni o te we ne ki e bya te e Joseph a.

¹⁵Ne ni wa ni ne wo ko ge ni e ki wi ta no se te e
ke tti ke ti ka na ki ki. E na na to ta ko te e,
"We ko ne i tta i ne ta wa ba ta ma ni?"

¹⁶"Ne na ta wa ba ma wa ki ne se se a ki,
te di a ka wa ba ma tti ki o ta wi ma ka na i,
ka ski a tti mo i ka ba e ki wi ta wa tti?" e i na te e.

¹⁷Ne ni wa ni ni ma ni e i ko te e, "Ki di na ge wa ki.
Ne ka ske ta wa wa ki, 'Dothan e ki ki a be na,'
e i ti wa tti."

Joseph a ni e ma wi na to ne wa te e o se se a i.
I ya i ni e me ka wa te e o te we ne ki Dothan i
e di te ka te ni ki.

¹⁸Be no tti me i me ko e bye to se te e ni
e ne wa wa te e ma a ki. E ye ba wi a di tti bya ni te e ni,
e ki do we wa te e i ne sa wa te e. ¹⁹"A yi, i na tta i
e bya tti, ke tti na i na a ba wa ta," e i ti wa te e.

²⁰"Na a yi! Ki ne sa be na ka o ni i bo tti sa a ge
e be ga wa ki wa na ko ki ne bi e ke ki se ki.
'Ba wi o ta wi ma so ni tti i ne se ga,' ki i be na.
Ki wa ba ta be na e na ba we tti i di ke ni ge ni."

²¹Na i na i Reuben a e ka ske ta wa te e
ma ni e i no we ni te e, ko tta wi ge ni
i o to we tti Joseph a ni, "Me de we na e, ka ta
ne di ye ke ko," e i te e. ²²"De ski ki bo tti sa a bwa
e be ga ni ki wa na ko ki ne bi e ke ki se ki
a yo i e ba wi ko wi ye a ni ki wi ta ni tti. Ka ta
wi sa ki to ta wi ye ke ko." We tti i ni i no we te e ke i
wi na ta ta ki i ke te na te e yo we wa na ko ki o tti
Joseph a ni i ne ya bi na ga ni tti ta ta ki o swa wa ni
e a wi ni te e.

²³Na i na i Joseph a ke tti ne e bye no ta wa te e
o se se a i, i ni e ke te ski sa to ni te e ke nwi se ni ki

bi se ka i we we ne te ni ki ke ba kya ni ki. ²⁴I ni tta i o se se a i e bi tti sa e ko te e e be ga ni ki wa na ko ki.

²⁵I ni na i me ko ni e na na a bi wa te e i wi se ni wa te e. Ko gi me ko ni e ne wa wa te e e bye tti ka wi ni te e Ishmael a i a ta we ne ni wa i. Gilead e ki e o tti ni te e, ka o ni Egypt e ki i di e a ni te e. Me gi si ki a i ni e be mi no ta mi ni te e wi sko bi me nwi ya ga te ni ki ni ke ko a ni.

²⁶Judah a a tti mo a ge ni o se se a ni ka o ni o si me a i, “A gi ke i ke ko i i me se ne ta ma gi ni ne sa ge ke si me e na na na ka a gi i ka ski ka ki to wa gi ni ma ni i di ta ne ko wa ge.

²⁷I ni tta i Ishmael a i Joseph a ki a ta we be na. Wi ba wi wi sa ki to ta wa ge, be ki ko tti me ko ma na ke si me e na na.” O se se a i ni ka o ni o si me a i ni e a nwa tti ni te e. ²⁸Na i na i Ishmael a a ta we ne ni wa i e bya ni te e ni, o se se a i ni e ke te ne ko te e

Joseph a wa na ko ki o tti. Ishmael a ki ni e ka ski a wa te e.

Ni dwa bi ta ki (20) e ni wa be ke si i ni tti i do ni ya e a i i na ki mo ge ni.

Egypt e ki ni e i di we ne te e Joseph a.

²⁹Na i na i wa na ko ki e ne ya bi a te e Reuben a ni, a de no ni ge ni Joseph a ni. I ni ni e ta ta twi sa to te e bi se ka ki ni e bi tti ta ki mya di te e te e. ³⁰I ni ni e ne ya bi bye no ta wa te e o si me a i. Ma ni ni e i na te e, “A gi i na a wi tti ni o ski na we a wa na ko ki! A gi ke i ke ke ne ta ma ni ni i da wi wa ne ni.”

³¹I ni ni o se se a i e a wa to ni te e Joseph a o de ki ta ka na ni. A ne te ga ni ni e ne sa wa te e, i na i ni e tta bo ke na mo wa te e Joseph a

o de ki ta ka na ni i ka ski ta ki me sko wa ga te ni ki.

³²E bye ta wa wa te e o swa wa ni ke nwi se ni ki we we ne te ni ki bi se ka i ke ba kya ni ki ka o ni

© 1996 David C. Cook

e a tti mo a wa te e, “No se na ne, ne me ka be na ma ni. Wa ba ta no ma ni. Ke gi sa ma a ni o ta i ne ma ni?”

³³Ka o ni ni e ne na ke e. “E e, i ni ma i o ta i ne ma ni! Ba wi o ta wi ma so ni tti i ne se ko to ke. Joseph a ke te na me ko ta ta twi sa a be to ke.”

³⁴Jacob a e bi tti mya di te e te e tta ke na mo ge ni be se ka ki ni ka o ni e be se ka ke e me tti ke ni ki ma ski mo te i wi ni ki ba wi ba ki ya i wi ni ki ni.

Ke nwe di ma wi ma ge ni o gi sa ni Joseph a ni.

³⁵Ke ki me si o gi sa i ka o ni ke ki me si o ta ne sa i bye tti wa wi ki me ko ge ni, me de we na da ge ne mo ge ni i wa wi ki me tti. “Ba di me ko na ka tti ta ta gi ya ke ne gi sa i ya i ki di a de no tti ki e ki wi ta wa tti, ni ma wi ma wa me ko ne gi sa,” i yo ge ni. Ke nwe di me ko Jacob a ma wi ma ge ni.

³⁶I ni tta i ni a wa i me ki ta di Egypt e ki a wa i ma ki Ishmael a ki a ta we ge i ki Joseph a ni. Potiphar a ni e di so ni tti ni ka ski e ko ge ni. I na ne ni wa ni ka ne si ge ni a wa i ma i de ma ka ne da i a wa i ma ni e ka wa ba ma tti ki ke tto ki ma wa ni Pharaoh a ni e di te ka so ni tti ni.

Di ka wi ta Tamar a ka o ni We ta me ska gi te e

38 ¹Ki di Joseph a a ta we ke e Ishmael a i ni, Judah a e o tti ka na te e o se se a i.

A wa i me ki ma wi o wi ki ge ni ke tti ne Hirah a ni e di so ni tti ni ne ni wa ni e o wi ki ni te e. Adullam i e di te ka te ni ke e o te we ni o tti ki ge ni Hirah a.

²Ma na Judah a na ki ska wa ge ni e ski ki ni tti ni i ge wa ni a wa i ne ki we tti ki ni tti ni Canaan e ki. I na i ge wa o sa ni Shua a ni i di so ni ge ni.

Wi tti e ti ge i ki tta i. ³O gi si ge i ki. E wi swi a te e Judah a Er a ni e di te ka na te e. ⁴Na ka me ko o gi si ge i ki. I ge wa ni Onan a ni e di wi swi a te e.

⁵Na ka me ko ko ta ka ni a sa ge i ki gi ye se a ni.

Na ka me ko i ge wa wi swi a ge ni o gi swa wa ni, Shelah a ni e di wi swi a te e. Chezib i i di te ka te ni ge ni o te we ni e ki wi ta te e Judah a na i na i e ni ki ni te e gi ye se a ni.

Er a E wi ye ma te e Tamar a ni

⁶Ki di ki ni tti Judah a ni dwi (2)
 ma wa tti ke tti ki ni tti i o gi sa i ni e a ta be na ma wa te e
 i ge wa ni ma wa tti ke tti ki ni tti ni o gi sa ni Er a ni
 i o wi wi ni tti. Tamar a ni i di so ni ge ni i ni ni i ge wa ni.
⁷Er a ne di wi wa wa ne ska i ge ni i ni we tti Ke tti
 Ma ne to wa ni i ne bo i tti e i ne ne ta ma ko te e o wi ya wi.

Na i na i Onan a E wa wa ne ska i te e

⁸I ni ni Judah a e ka no na te e Onan a ni,
 Er a ni o si me a ni, “Ke se se a ne bo i ge ni. A gi
 a sa tti ni a be no a i. E di ke ki a be tti e da wi ya ge
 ma ma ka tti me ko ki o wi wi ma na di ka wi ta ka o ni ni
 a be no a ki i a se ge e na ko ni ke ya ge. Ki nwa wa
 ke ni tta ne swa wa ki ke se se a tta i o ta be no e ma i
 i i ne ne ma bi.” ⁹Me de we na Onan a ke ke ne ta mwa
 a be no a i a gi wi na ni ni i i ne ne ta ma wo tti ni
 o ta be no e mi te. I ni na i ni wi na e wi ye ma tti
 ke tti ki ni tti ni o se se a ni o wi wa ni yo we di ka wi ni tti ni.
 Ne ni wa ni e ko tta wi te e i ba wi a tti gi a tti i ge wa ni
 i ba wi ta ta ki a sa ni tti o se se a ni a be no a i. ¹⁰Ke tti
 Ma ne to wa e da ge ne mo tti be mi da wi ni tti Onan a ni
 i ni we tti i ne bo i ni tti i ne ne ma te e.

¹¹Judah a ni e ko ta ke e Shelah a ni i ba wi wa ni a tti
 e di wa ni a te e ko ta ka i o gi sa i. A wa i ma ni tta i
 o se mwa ni Judah a ma ni i na ge ni, “Ki ne ya bi a
 ko sa e a wi tti. Ki a bwi a wa ne gi sa Shelah a
 i ki di ki tti.” Tamar a tta i ni e ne ya bi a te e o sa ni
 e o wi ki ni tti e ne ya bi a te e.

¹²Ka bo twe ni Judah a o wi wa ni e ne bo i ni te e.
 Ki di bo ni ma yo ma tti ni e na ga te e a wa i me ki
 Timnah i e di te ka te ni ke e o te we ni. O wi ka na ni
 Hirah a ni, Adullam i we tti ki ni tti ni wi te me ko ge ni,
 e ma wi wa ba ma wa te e o me me ta ne de mwa i
 e ma wi mo dwa wa te e.

Tamar a E wa ni ne wa te e Judah a ni

¹³Ko wi ye a ni ni e a tti mo e ko te e Tamar a
 Judah a ni ta ta ki a wa i me ki e a ni te e Timnah i

i ma wi mo da mo we tte o me me ta ne de ma i.

¹⁴Tamar a tta i ke ke ne ta mo ge ni e ki di ki ni tti
 Shelah a ni Judah a o gi sa ni e ba wi me i mi ne tti
 Shelah a ni i o na be mi tti. I ni ni e ko ki ta te e
 e bo ni di ka wi ta te e e ma ta gi ge o te e. Bi te ya ni ki
 ba ki wa ya i e a yo te e e ma wi na na a bi te e
 tti ki mye ki. I ni mye wi e bi ta bye ne ki Enaim i
 e di te ka te ni ke e o te we ni i ni e a te ni ke e mye ki
 a wa i me ki e di se ni ki Timnah i.

¹⁵Na i na i Judah a e ne wa te e Tamar a ni ni
 i di te e ge ni e wa wa ne ska i ni tti e ma ta gi ge o ni tti
 o tti. ¹⁶A gi ke ke ne ma te e e ba wi ne na wa tti
 o se mwa ni e ma wi ka wa te e tti ki mye ki. Ma ni ni
 e i na te e, “Bya no! Ki wi be ti be na!”

Wi na ni ma ni e i te e i ge wa, “We ko ne i tta i
 i mi di ya ni?”

¹⁷Ma ni ni e i te e, “Ki mi ne ne e ski ki ta
 a na te ga a wa i me ki ni o te na wa we ta yi ma ki ki
 e ki wi ta wa tti.”

I ge wa ni e na na to ta ko te e, “Ke ko e i ki mi di
 we wi te bi i be me na ma ni e ba wi me i bo si ta wi ya ni
 e ski ki ta a na te ga?”

¹⁸⁻¹⁹Ne ni wa ni e na ko we te e, “We ko ne i tta i
 i mi ne na ni we wi te bi i be me na ma ni
 e ye ba wi me i bo si to na ni e ski ki ta a na te ga?”

I ge wa ni ma ni e i te e, “Ki mi di ke te te bi e ma
 i na i e a te ki ki so ni ka o ni e yi ki i ni
 te gi na bi to wa ni ka o ni ke ta ba ta o ni
 ki wi a yo wa ni.” I ni ni e mi na te e ne to ta ma ko tti
 ka o ni e wi be ti wa te e.

I ni ni Tamar a e ne ya bi a te e e o wi ki te e.
 E ne ya bi ke te na ke e me ta gi ge o tti ba ki wa ya i
 e ne ya bi di ka wi ta te e. Ka bo twe ni e ke ke ne ta ke e
 e a tti gi tti i ge wa.

²⁰A ska tti i me i ni Judah a e a no ka na te e
 o wi ka na ni Hirah a ni i a wa na ni tti
 e ski ki ni tti ni a ne te ga ni a wa i me ki
 i di i ge wa ni e ki wi ta ni te e. E yi ki ta gi
 i ne ya bi ko tti o te te na ma ko tti tta ki ke ko e a ni
 we wi te bi yo we be me na mi ni tti ni i ge wa ni,

me de we na HIRAH a ni e ba wi ka ski me ka wa te e.

²¹I ni ni e na na to ta wa te e ne ni wa i a wa i me ki
ki wi ta ni tti i o te we ne ki Enaim i e di te ka te ni ke e,
“Ta na i tta i wa wa ne ska a i ge wa a yo i yo we
ki wi ta ta tti ki mye ki?”

“A gi ma i na na di wa wa ne ska a i ge wa a yo i
ki wi ta tti ni,” e i yo wa te e.

²²Ne ya bi a ge ni tta i Judah a ni e ki wi ta ni te e
e a tti mo a te e e ba wi ka ski me ka wa tti i ge wa ni.
I na i ki wi ta tti ki ne ni wa ki, “A gi na na di i na i
ki wi ta tti ni wa wa ne ska i i ge wa,” e i yo wa te e.

²³Judah a ni ma ni e i te e, “Ge ya ge me ko be me na sa
tta ki ke ko e a ni mi na ki ni yo we. A gi ko tti
a ka wa na gi ni me to se ne ni wa ki i wa ba di me na ge.
Ne ko tta wi wi na me ko yo we i mi na ki a ne te ga ni
me de we na a gi ka ski me ka wa tti ni.”

²⁴Ki di ne se nwi (3) a be to ska ni tti te be gi
ki de so ni ni e a tti mo e te e Judah a, “Ma na
Tamar a ke se mwa ki wi wa wa ne ska i ge ni. I no ki ni
e a tti gi tti.”

Judah a ni ma ni e a no ka kye te e, “Ki a wa na bwa
ki ma wi tta ki a ka swa bwa.”

²⁵E ye i be mi a wa ne te e i ge wa ni e a no ka kye te e
i a tti mi ta wo tti o me do ma ni. E yi ki ta gi
e a wa ta i we te e mi ne tti ni yo we ke ko e a ni.
Ma ni ni e i te e, “Ma a ni tta i te be ne ta ki ni
ne ni wa i na tta i e tti gi i ta. Ki wa ba ma bwa ma na
te te bi a ka o ni na bi ta wa te i ka o ni a ba ta o ni
i wa ba ta te wi we ta i ne mi ge ni.”

²⁶Judah a ni e ne na ke e o ta i ne ma ni. Ma ni ni
e i te e, “A wa si ma na be di ga wi wa ni na tta i.
Ka ka mi yo we ne gi sa Shelah a wi ye ma te e.”
A gi tta i ke te na i ke ko i to ta wa wa te e i ge wa ni.
Na ka tti Judah a a gi na na di na ka tti ke ko i
to ta wa te e a ma no wi i di.

Tamar a Ni do te a i Gi ye se a i A sa ge ni Perez a ni ka o ni Zerah a ni

²⁷Na i na i e ka ta wi no de te e ke ke ne ta ma wa te ni
i a sa tti ni do te a i. ²⁸Ka o ni tta i na i na i e no de te e

ne ko ti (1) a be no e a ni e sa ki ne ke ni te e. I ni ni e se mi i wa ta i ge wa e me de ne ma wa te e o ne ki e sa ka bi ta wa te e me skwa ni ki sa ba bi. Ma ni ni e i te e, “Ma na me ne ta mi ni ki wa.”²⁹Me de we na ne ya bi ne ki ne ke ge ni ko ta ka ni ni ni do te a ni e ke tti ni te e. E se mi i wa ta i ge wa ni ma ni e i te e, “We na i ni e di ke tti ya ni!” Perez a ni i ni i di wi swi a te ni.³⁰I ni ki di ke tti ni tti ni me ne ta mi ni ki ni tti ni ni na ka di ya ta e ke tti te e me skwa ni ki sa ba bi e wi ya bi te ni ki o ne ba ka ye ki. Zerah a ni i di wi swi a te ni.

Joseph a E a ta we ke e Potiphar a ni

39¹Joseph a ni i no ki Egypt e ki e ki wi ta te e i na i ko tti Ishmael a i i di we ne ko ge ni e ki di ka ski e ko tti. Egypt e ki ni na ka tti a di ta e a ta we wa te e Joseph a ni. Ka ski e ko ge ni Potiphar a ni e di so ni tti ni ne ni wa ni i na i ta ki ni ka ne si ni wa ni de ma ka ne da i e ka wa ba ma ni te e ke tto ki ma wa ni Pharaoh a ni e di te ka so ni tti ni.

²A wa i ma ni e a se mi e ko te e Ke tti Ma ne to wa ni i ni ta ki we tti tta ki ke ko i i di na i we si te e. A wa i me ki ta di wi tti i ye ge ni Egypt a ni ke ski e ko tti ni i we we ne ne me ko tti e o wi ki ni tti, Potiphar a ni e di te ka so ni tti ni.³Ka bo twe ta ta ki we we ne ne me ko tti ni mi na we ne ta mi ni ge ni Ke tti Ma ne to wa ni e be mi a ka wa ba ma ni tti Joseph a ni ka o ni e be mi a se mi e ko ni tti tta ki be mi i da wi ni te e Joseph a ni i na i we si ni tti.

⁴Potiphar a e me nwi te e te e Joseph a ni e da wi ni te e e a se mi e ko tti. Potiphar a ni e ni ka ni di ma tti e a ka wa ba ta mi ni tti e o wi ki tti ka o ni tta ki me ko te be ne ta ki e na na e ne ta mi ni te e.

⁵Na i na i tta i ki di Joseph a ni ka ni di me te e i a ka wa ba ta ki Potiphar a ni tta ki ke ko i te be ne ta mi ni tti tta ki me nwa ske to ge ni ke ko i Ke tti Ma ne to wa tta ki me ko e di ke ni ki bi tta wa i ne wi ki ya be ki ka o ni sa ki tti tta ki e di a tti ke ni te e. Gi ye na e i ne ne ma te e Joseph a ni we tti i da wi te e Ke tti Ma ne to wa.

⁶Potiphar a a be ne mo ta wa ge ni Joseph a ni tta ki we ta i ne me tti i na na e ne ta mi ni tti. A gi ke ko i Potiphar a be mi ne ne ke ne ta ke e, de ski i ni e ka ski ne ne ke ne ta ke e i wi se ni tti a ska tti me i.

Joseph a ka o ni Potiphar a O wi wa ni

Joseph a na a ba ta ni ge ni ka o ni e me nwa be si te e. ⁷Ka bo twe ni Potiphar a o wi wa ni e we bi a ka wa na te e Joseph a ni. Ma ni ni e i na te e Joseph a ni i ge wa, “Wi be mi no.”

⁸Joseph a ni e da ge ne mo te e. Ma ni tta i i na ge ni, “Be se ta wi no wi na. Ke na be ma ke i mi ke tte wi no ta wa ki. TTa ki ke ko i bi tta wa i ne e te ni ki o wi ki ya be ki ne ta be ne mo ta ga i a ka wa ba ta ma ni. A gi tta i ma ma ka tti ke ko i i ne ne ta ki ni i o ta me ska gi tti ni a yo i ko tti ne ki wi ta. ⁹A yo i bi tta wa i ne wi ki ya be ki ni na e bi tta wi tti e bi tti mi ska we si tti ke na be ma i ni e yi ki ni na e bi te si ya ni. TTa ki me ko ne ta wi i da wi ya ni ka ski i da wi ka a. Me de we na ki na a gi ka ski ta ke ne na ni ni. A gi ka ski me tti ke ki i da wi ya ni ni i ba wi mya di na we a ki Ke tti Ma ne to wa.” ¹⁰Mo tti ke i me ko e ta swi wa se ya ki ni e ki ko tti ko tti ka wa te e a gi wi ga ne ko te e Joseph a ni.

¹¹Ne ko te nwi yo we Joseph a e bi ti ke te e wi ki ya be ki i mi ke tte wi te e, a gi i na i a wi ni te e ko ta ka i ne ni wa i mi ke tte wi a i.

¹²I ge wa sa ki sa ta wa ge ni Joseph a ni bi se ka mi ni tti, “Wi be mi no,” e i na te e.

Me de we na ke te ski sa o ge ni e i no wi ba o te e e ke te ski te e. I ge wa ni de ski be se ka mi ni tti yo we e ki wi sa ke na ke e.

¹³E ne ta ke e e o tti ka ta mi ni tti be se ka mi ni tti e ta di so ke na ke e na i na i e no wa ska ni tti wi ki ya be ki o tti, ¹⁴i ge wa ni e na to ma te e ko ta ka i ne ni wa i mi ke tte wi a i. “Wa ba ta mo ko ma ni,” e i te e. “Ne na be ma bye tti bi ti ka ne wa ma a ni Hebrew a ni ne ta wi wa ba di e na ga. Ne bye no ta ga e ko tti me tti ti ye ni tti me de we na ne wi skwe we ke si

e bi tti ya ni.¹⁵ E ka ske ta wi tti ni e no wi ba o tti
a bi na me ko o tti ka ta mwa bi se ka ki o de ki ta ka ni.”

¹⁶ E ki di a tti mo a te e mi ke tte wi a i ne ni wa i ni
e ki wi a wi te e Joseph a ni we tti ka ta mi ni tti
o de ki ta ka ni. Ka bo twe ni e bya ni te e o na be ma ni
Joseph a we we ne ne me ko tti ni ne ni wa ni,
¹⁷ i ni ni e a tti mo a te e e di ki di a tti mo a te e yo we
mi ke tte wi a i. Ma ni e i te e, “I na Hebrew a
bye na ta a yo i ne bye no ta ga i wa ba di i tti.
¹⁸ Me de we na e ne di wi wi skwe we ke si ya ni
no wi ba o wa e o tti ka ta ki bi se ka ki ma ni.”

¹⁹ Ki di a tti mo tti i ge wa i ni e da wi ni te e ta ta ki
Joseph a ni ni e a ge te e we wi wi ta.²⁰ A wa i ma ni
Joseph a ni e a no ka kye te e i me de ne me tti
i me de na so ni tti a wa i me ki ta ta ki i a wa ne me tti
ke ba ko o ti ka ne ki ke tto ki ma wa ta ta ki
o me de na so e ma i e ki wi ta ni te e.

Ke tti Ma ne to wa A se mi a ge ni Joseph a ni A wa i me ki Ta di Ke ba ko o ti ka ne ki

²¹ Me de we na Ke tti Ma ne to wa e ki wi a se mi a te e
ka o ni e te ba na te e Joseph a ni ni ke ba ko o ti ka ni
we we ne ne ta mi ni tti ni i ni e wi to ka wa te e
i me ta ge ne ma ni tti Joseph a ni e da wi ni te e.

²² Ke ba ko o ti ka ne ki we we ne ne ta ka a no ka na ge ni
Joseph a ni i na na e ne ma ni tti ko ta ka i
ke ba ko a so a i. I na i me di me ko e di ke ni ge ni
Joseph a ni a ka wa ba ta mo ge ni.²³ A wa i ma ni ko tti
Ke tti Ma ne to wa ni e a se mi a ni tti Joseph a ni ni
wi na we we ne ne ta ka ke ba ko o ti ka ni a gi
ke ko i i di te e te e tta ki e da wi ni te e Joseph a ni.
TTa ki tta i me ko e di ta ne ko ni te e Joseph a ni
me nwa ske ta wa ge ni Ke tti Ma ne to wa.

Joseph a A ne ke no de wa Ke ba ko a so a i E na ba we ni tti

40¹ A ska tti wi me i ni ka ne si ta ne ni wa
bye ta wa ta me no we ni Egypt e ki
ke tto ki ma wa ni ka o ni ko ta ka ne ni wa
ni ka ne si ta ba ge di ka ni e di ta wa te e

mya di na we a ge i ki ke tto ki ma wa ni. ²Ke tto ki ma wa, Pharaoh a ni e na wa tti ni, a ge ta wa ge ni ma a i ni dwi (2) ni ka ne si a i. ³Ke ba ko o ti ka ne ki i na i e a sa te e i ni i ni dwi (2). I na i me ko e yi ki e o wi ki te e ni ka ni ke ba ko we wa. I na i e yi ki a wi ge ni Joseph a e ta na ko a so te e. ⁴Ni ka ni ke ba ko we wa a tti mo a ge ni Joseph a ni i a se mi a ni tti i ni i ni dwi (2) ke ba ko a so ni tti i, tta ki tta i me ko ke ko i i di e di ma ma ka tti a yo ni tti ka o ni wi se ni ni tti i di a se mi a ge ni. I na i ki wi ta ge i ki ke ba ko o ti ka ne ki ke nwe di.

⁵Ne ko ti te be ki e na ba we wa te e tte wi dwi a ba wa ge i ki ni dwi (2) ke ba ko a so tti ki. TTa tta ta bi na we i na ba we ge i ki, ke ko i me ko i na tti mo e gi ge i ki. A gi ke i e yi ki tte wi i na ba we wa te e.

⁶Joseph a ni e bya ni tti ke ke de ye ba, e ne wo ko wa tti ni dwi (2) ne ni wa ki gi na ta wi i da wi ge i ki ⁷Joseph a ni e na na to ta wa te e ni dwi (2) ke ba ko a so ni tti i, “Ka di e te ki we tti ba wi gi ye na e di te e ki ni i di na ko si ye ge i no ki e wa se ya ki?”

⁸A tti mo a ge i ki, “Ni na na tte wi dwi ne ta ba we be na, me de we na a gi o wi ye a a yo i ka ski a ne ke no ta ki ni.”

Joseph a tta i ma a i ma ni e na te e, “Me te no i Ke tti Ma ne to wa mi ne wa o wi ye a ni i i di i na tti mo ni tti i na i a ne ke no ta mi ni tti e na ba we ni tti ko wi ye a i. A tti mo i ko tta tta ta bi na we e na ba we ye ge.”

⁹Ni ka ni bye to ta me no we ni a tti mo a ge ni Joseph a ni e na ba we tti. Ma ni tta i e na tti mo a te e, “E na ba we ya ni, ne ne ta ni ka ni a yo i si wa na be da. ¹⁰Ne se no ni (3) si wa na be de ni te ta gi ke ki ni. Ta ta ba ko ni ba ke ske wa ni ka o ni ko gi ke nwi me ko be sko ne wi wa ni, si wa no ni be ga ko te wa ni a te te wa ni si wa no ni.

¹¹Ne so ke ne ma wa ke tto ki ma wa o ma no ne ki i. Si wa no ni ni e de de ko na ma ni ka o ni si wa na bo wi ke tto ki ma wa o ma no ne ki e ki e bi tti ka ni ki, ka o ni e a wa te na ma wa ki ke tto ki ma wa. Na ko na mwa.”

¹²Joseph a ni e a tti mo a te e, “Ma ni tta i
e no we mi ka ki. Ne swi si wa na be de ni
e no we mi ka ki ne so ko ne e wa se ya ki.
¹³Ki di ne se nwi (3) e wa se ya ki ke tto ki ma wa
ki ba ki se ne ga ka o ni ki mi ke tte wi no ta wa wa
na ka tti. Ki mi na wa ke tto ki ma wa o ma no ne ki i
e da wi ya ni yo we ki na ko tti ki a wa te na ma wa wa
me no we ni. ¹⁴Ki me ge ne mi ki di na a wi ya ni,
ke na ta we ne me ne i me nwi to ta wi ya ni.

Ki ne ne ki mi ki wi ka no na te ke tto ki ma wa
i ba ki se ni tti a yo i o tti ma ni ke ba ko o ti ka ni.

¹⁵E ba wi a ka wa ta ma ni ki ki ki ne ta wa ne ko bi
Hebrew a ki e o wi ki wa tti i na i o tti. A gi ke i
ke ko i i di wa wa ne ska i ta ne ko wa ni ni a yo i,
me de we na ne ke ba ko o ko bi ke ba ko o ti ka ne ki.”

¹⁶E ka ske ta ke tti ni ka ni e di to ta ba ge di ka ni
e me nwi ke ni ki e na ba we ni tti e no we mi ka te ni ki,
a tti mo a ge ni Joseph a ni, “Ni na ma i e yi ki
ne ta ba we. Ne be mi ye to ne swi (3) ba ge di ka na ni
ma ka ko a ni ke ki se tti ka na ni a gi tti ne wi de ki.

¹⁷Ma wa tti a gi tti ma ka ko e ki tta ki me ko
a tti ba na ki tti ba ge di ka na ni a te wa ni
ke tto ki ma wa i da ka mo tti, me de we na wi ske no a ki
mi tti ge i ki ma ka ko e ki a gi tti ne wi de ki e te ni ki.”

¹⁸Joseph a ni e a tti mo a te e, “Ma ni tta i
e no we mi ka ki. Ne swi ma ka ko a ni e no we mi ka ki
ne so ko ne. ¹⁹Ki di ne se nwi (3) e wa se ya ki
ke tto ki ma wa i a no ka kye wa i no wi we ne ki
ke ba ko o ti ka ne ki. I ni ni i ma ki ge do ne ki.
Ki a ko ne ko bi me te ko ki o tti wi na ke a ki ni
i mi tti wa tti ke wi ya sa ni.”

²⁰Ki di tta i ne so ko na ka te ni ki gi ye na me ko
ke tto ki ma wa e te be ska ke e, wa tta no te ge ni
ka o ni ke tti wi se ni ge i ki tta ki me ko ni ka ni
o mi ke tte wi e ma i. Bye na ge ni ke ba ko o ti ka ne ki
o tti ma a ni ni ka ni bye ta ko tti ni me no we ni
ka o ni ko ta ka ni ni ka ne si ni tti ni. Bye tti

ni ka ni ka ba ge i ki ko ta ka i ni ka ni mi ke tte wi a i.
²¹Ke tto ki ma wa e ba ki se na te e ni ka ni bye ta wa ta
me no we ni i mi ke tte wi no ta ko tti na ka tti. Mi ne wa

ke tto ki ma wa ni o ma no ne ki i e da wi te e yo we.

²²Me de we na a no ka kye ge ni ke tto ki ma wa

i a ko ne me tti ba ge di ka ni e di ta ko tti ni

e di ki di a tti mo a te e Joseph a e na ba we ni te e

i i di ke ni ke e.

²³Mo tti me ko ma na ne ko ti (1) be ki se ne ko ta
ke tto ki ma wa ni wa ni ka na ge ni Joseph a ni.

Joseph a A ne ke no de wa

Ke tto ki ma wa ni E na ba we ni te e

41 ¹Ki di ni dwa wa i na ka te ni ki ke tto ki ma wa ni
a ba we ge ni tti ki si bo wi e ne ma so te e,

Nile i e di te ka te ni ki si bo wi. ²I na i o tti ke tti wa ki
no i ka (7) ne no so ki si bo ki o tti. We we ne si wa ki
ka o ni e a na gi wa tti. We bi mi tti ge i ki ma di skye ni.

³No i ka (7) na ka tti ni e ke tti wa tti si bo ki
Nile i o tti. A ka ni i ge i ki ka o ni e bya wa te e
e ta gi ka ba wa tti ko ta ka i ne no so i tti ki
si bo wi. ⁴E ka ni i tti ki ne no so ki tta ka ma ge i ki
e na gi ni tti i ne no so i. I ni ni ke tto ki ma wa
e to ki te e. ⁵Na ka tti ni e we bi ne ba te e.

Na ka tti e we bi a ba we te e. No i ka (7) ta swi
be ga ko te ge ni a ge mi na ni a wa i me ki o tti
ne ko ti (1) e ne ma ka te ki sa ke ki. E we we ne te ke e.

⁶Na ka tti me ko no i ka (7) ta swi be ga ko te ki ni
a ge mi na ni e sa ke ni ke e. E da te ni ke e
ka o ni e tta ke te ni ke e ma a ni a ne ko tti

sa ke ni ki ni e a sa mi wi da te ni ki we tti da we no ki
e o tti no te ni ke e. ⁷Ba wi me nwi ki tti ki a ge mi na ki
ko me mi ka to ni me nwi ki ni tti i a ge mi na i.

I ni ni ke tto ki ma wa e to ki te e. E mi na wi te e te e
e a ba we te e.

⁸E wa ba ni ki o ta mi te e ge ni, ka o ni
e na to ma te e ke ki me si ne a bi a i ka o ni
ne bwa ka ni tti i ne ni wa i Egypt e ki. Ke tto ki ma wa
e a tti mo a te e e na ba we te e. A gi tta i ne ko ti
(1) ka ski a ne ke no ta ki ni ke tto ki ma wa ni
e na ba we ni te e.

⁹Ma na ne ni wa bye ta wa ta ke tto ki ma wa ni i
me no ni tti a tti mo a ge ni, “Ki a tti mo e ne i

no ki ¹⁰ke ne ski na we e ne be na yo we ni ka ni
ba ge di ka ne ko ka ka o ni ni na. Ke ba ko o ti ka ne ki
e a di ya ke wi ki ya be ki ni ka ni ke ba ko o we a.

¹¹Ne ko ti te be ki ni na na tta tta ta bi na we
ne ta ba we be na. TTa tta ta bi na we ne ta ba we be na,
ke ko i me ko ne ta tti mo e gi be na. A gi ke i e yi ki
tte tte na ba we ya ki ni. ¹²Ne ko ti Hebrew a ne ni wa
i na i ki wi te wa. Mi ke tte wi no ta we wa ni ka ni
ke ba ko o ti ka ni ne ni wa ni. Ne ta tti mo a be na
e na ba we ya ke, ne ta ne ke no ta ma ko na na
e na ba we ya ke. ¹³E na tti mo i ya me tti ke te na me ko
i di ke nwi. Ke we bi mi ke tte wi no to ne na ka tti
ka o ni ni ka ni ba ge di ka ne ko ka yo we ne sa bi."

¹⁴Ke tto ki ma wa na to ma ge ni Joseph a ni,
ke ke ni bye na ge i ki ke ba ko o ti ka ne ki o tti.
E ki di ka ska o te e ka o ni e ki di ko ke ska ke e
bi se ka ki ni, e bya te e e ne ma so te e ni ka ni
ke tto ki ma wa ni.

¹⁵Ke tto ki ma wa a tti mo a ge ni
Joseph a ni, "Ne ta ba we yo we. A gi o wi ye a
ka ski a ne ke no ta ki ni e na ba we ya ni.
Ne ta tti mo e ko bi ki na e ka ski a ne ke no ta ma ni
e a ba we ya ni."

¹⁶Joseph a ni ma ni i na ge ni ke tto ki ma wa ni,
"Ni na a gi i ni ka ski da wi ya ni ni. Ke tti Ma ne to wa
ki mi ne ga me nwi ke ki a ne ke no ta ka ni."

¹⁷Ke tto ki ma wa ma ni i na ge ni Joseph a ni,
"E na ba we ya ni tti ki si bo wi ne ne ma so Nile e ki.
¹⁸I na i o tti ke tti wa ki no i ka (7) ne no so ki
si bo ki o tti. E we bi mi tti wa tti ma di skye ni.
A na gi wa ki ka o ni e we we ne si wa tti.

¹⁹Na ka tti no i ka (7) ko ta ka ki ne no so ki ni
e ke tti wa tti. Wi nwa wa tta ki a ka ni i wa ki.
I ni ki a ne ko tti ke tti tti ki ke te na me ko ma wa tti
ke te ma ki na ko si tti ki ki di ne wa ki ki Egypt e ki
ki wi ta tti ki ne no so ki. ²⁰E ka ni i tti ki ne no so ki
tta ka mwe wa ki e na gi ni tti i. ²¹Ki di tta ka mwa wa tti,
a gi me ko o wi ye a ke ke ne ta sa e da wi ni tti.
Ki ki ki ko tti ke wa ki a ka ni i wa ki me tti ki i tti ki
ne no so ki. I ni ni e to ki sa ya ni.

²²“E yi ki me ko e a ba we ya ni ne ko ti (1) sa ke ki i na i o tti no i ka (7) ta swi be ga ko te ni ki ni a ge mi na ni sa ke no ni. E we we ne te ki. ²³Na ka me ko no i ka (7) na ka tti e sa ke ki. E da te ni ki ka o ni e tta ki te ni ke e ma a ni a ne ko tti sa ke ni ki ni e a sa mi wi da te ni ki we tti da we no ki e o tti no te ni ke e. ²⁴Ba wi me nwi sa ke ni ki ni ko ta mi ni ge ni me nwi sa ke ni ki ni. Ne ta tti mo a wa ki ke ki me si ne a bi a ki ka o ni ne bwa ka tti ki ne ni wa ki Egypt e ki e na ba we ya ni, me de we na a gi o wi ye a ka ski a ne ke no ta ma wi tti ni.”

Joseph a A tti mo a ge ni E di we ba ka ni wi ni ki A ba we we na ni

²⁵Joseph a ma ni i na ge ni ke tto ki ma wa ni, “Ni de nwi e na ba we ya ni i ni me ko e no we mi ka ki. Ke tti Ma ne to wa ke ta tti mo e ga wi i da wi tti. ²⁶No i ka (7) e na gi tti ki ne no so ki e no we mi ka ki no i ka (7) ta swa wa i ne ka o ni no i ka (7) ta swi me nwi ke ki be ga ko te ki ni a ge mi na ni no i ka (7) ta swa wa i ne. I ni me ko e na tti mo mi ka ki. ²⁷E ka ni i tti ki ko ta ka ki ne no so ki bye tti ke tti tti ki si bo ki o tti e yi ki e no we mi ka ki no i ka (7) ta swa wa i ne, ka o ni no i ka (7) tta ka te ki ni a ge mi na ni e no we mi ka ki no i ka (7) ta swa wa i ne ma ne me to se ne ni wa i ba ki te be ne wa.

²⁸“I ni me ko e na tti mo e na ni, Ke tti Ma ne to wa ke wa ba to ne ga wi i da wi tti. ²⁹Egypt e ki ta di ma ni i i di ke nwi no i ka (7) ta swa wa i ne i ne di wi ma ne twi wi se ni we ni me to se ne ni wa ki i mi tti wa tti. ³⁰Na ka tti no i ka (7) ta swa wa i ne i wi da be ne wa tti. I a sa mi wi da te ni wi. E tti ke wa tti a gi i sa ke ni ki ni. Me to se ne ni wa i wa ni ke wa na i na i yo we e ye i ma ne to wa tti wi se ni we ni. A ki i ne di wa na tti ke nwi. ³¹I ne di wi a te nwi ba ki te be ne we ni i ni o tti i we tti wa ni ke wa tti me to se ne ni wa ki na i na i yo we e ye i ma ne to wa tti wi se ni we ni. ³²Ki di ni de nwe i ni e i na ba we ya ni i ni me ko i i di ke nwi. Ke tti Ma ne to wa e di ki di a ko ni ke tti i i di ke ni wi i ni ke i me ko i we ba ske to tti i i di ke ni ki.

³³“E di ni ka ni i di i ni we tti a mi a ta be na te ne ni wa ne bwa ka ta ka o ni i ne no ta ka e di ke ni ki. I na ki a sa wa i na na e ne ta ki a yo i Egypt e ki. ³⁴Ka o ni ki na na i ka ba wi a wa ki ne ni wa ki i ni ka ne si tti ki e ye i ta di no i ka (7) ta swa wa i ne e ye i ta di bi nye ska ki ke ko i ki di ke na mo wa te e tti ke wa tti me to se ne ni wa ki. TTa ki ke ko i ki di ke na mi ni tti e tti ka ni tti i wi se ni we ni ki di ma wa tti se to ni tti tte tte wi ta swi be ga ga to wa sa ki di ke na mo wa tti me to se ne ni wa. Nya na nwi (5) ta so ske ne sa e be ga ga to ni tti wi se ni we ni. A mi ta i ne ko ti (1) a ta be na mo wa tti i na na i se to wa tti be mi ba o to tti ki Egypt e ki. Ki di ke na ki ki ni i ni ka a mo wa tti wi nwa wa nye wi (4) e ta se ni ki e be ga ga to wa tti wi se ni we ni. ³⁵Ki a tti mo a wa ki i ma wa te na mo wa tti wi se ni we ni e ye me nwa wa i ma ka ki i bye mi ka te ni ki. I ma wa tti se to wa tti ki di ke ni ki ke ti ka na ni ke tto ki ma wa se sa a mo ge ni wi se ni we ni o te we na ni e a te ni ki. De ma ka ne da ki a ka wa ba ta mo wa sa. ³⁶I ni wi se ni we ni i na na i se to bi ka o ni i a yo te wi na i na i e na ba wa tti ke tto ki ma wa bye tti sa ke no i ka (7) ta swa wa i ne ba ki te be ne we ni we bi ke ki a yo i Egypt e ki. Me to se ne ni wa wi ba wi ba ki te be ne tti i di ke i wi ba wi ne bo i tti.”

Na i na i Joseph a E na na o we tti Egypt e ki

³⁷Ke tto ki ma wa na ka tti wi na o ni ka ne si e ma i me nwe ne ta mi ni ge ni e di ki do we wa tti i i di ke ni ki. ³⁸Ke tto ki ma wa ma ni i na ge ni o mi ke tte wi e ma i, “A gi na na di i ka ski me ka wa gi ni me nwa wi ta ne ni wa ko ta ka ma na tta i Joseph a e di so ta. Ke tti Ma ne to wa ni o no ke na wa ni ke ke ska we wa.”

³⁹Ke tto ki ma wa ma ni i na ge ni Joseph a ni, “Ke tti Ma ne to wa ke tta ki wa ba to ne ga ma ni. Be ki tta i me ko ke ne di wi ne bwa ka ka o ni e wi ke tti ne no ta ma ni ba wi ka ski a tti mo i wa tti ko ta ka ki o wi ye a ki. ⁴⁰Ki na tta i ki tta ki we we ne ne ta Egypt e ki. Ke ki me si

me to se ne ni wa ki i ni wi i da wi wa ki
e di a tti mo a tti. Me de we na a wa si me i ni na
ne di ka ni ke tta wa i ni wi.

⁴¹“Ni ba ko we i no ki ma ni, ‘Ni na ke ke ka o ne
i na na e ne ta ma ni ke ki me si Egypt i.’”

⁴²Ke tto ki ma wa ni e ke te na ke e o ki ma wi
te te bi ke ki na wa tti e ne bye a te ni ki o ki ma wa
ke kye bye a te ki. Joseph a ni ni e be se ka a tti i ni
te te bi. Mi da tti we we ne te ni ge ni e be se ka a tti
ma wa tti we we ne te ni ki ni mi da te si we ni ka o ni
e sa wi do ni ya a be gi na bi ta te i e na bi ta a tti.

⁴³Ka o ni e mi na tti
a ne ko wi o ki ma wi
o ta bya na ni
i bo si ni tti. Joseph a
o ta ka wa bi e ma i
ga ko o ta mo ki,
“Na wa ki na wi ko!”
I ni i na a sa bi
i na na e ne ta ki ke ki me si
Egypt i.

© 1996 David C. Cook

⁴⁴Ke tto ki ma wa ni ma ni i na ge ni Joseph a ni,
“Ni na ma i ne to ki ma wi. Me de we na ki na
ki ba ko we, i ni ni i di ke ki.” ⁴⁵Ke tto ki ma wa
wi swi e wa Joseph a ni Zaphenath-Paneah a ni. Mi ne wa
i ge wa ni i o wi wi ni tti. Asenath a ni e di so ni tti ni,
Potiphera a o ta ne sa ni, me ma to mo ta o te we ne ki
On i e di te ka te ni ki.

⁴⁶Joseph a ne swa bi ta ki (30) e ta swi be bo nwe te e
i ni na i e we bi mi ke tte wi no ta wa te e
ke tto ki ma wa ni, e ni ka ni te e Egypt e ki. Joseph a
o tti ka ta mo ge ni ke tto ki ma wa ni e o wi ki ni tti,
e ki we ska te e Egypt e ki wa ni na we. ⁴⁷I ni na i no i ka
(7) ta swa wa i ne e bi ne ski ta se ni ke e, i na i a ki ki
ma ne ke ko i ki di ke no ge ni ki di ki to wa te e.

⁴⁸I na i no i ka (7) ta swa wa i ne e me nwa ska ni ke e
ke ko i Joseph a a no ka kye ge ni mi ke tte wi a i
i se sa a mi ni tti wi se ni we ni o te we na ni
e a te ni ki i na i Egypt e ki. I na i o te we na ni
a di tti e ki di ki to wa te e na na i se to ge i ki

wi se ni we ni. ⁴⁹Joseph a a no ka na ge ni
 mi ke tte wi a i i na na i se to ni tti ne di wi ta swi
 wi se ni we ni. Mi ke tte wi a ki bo ni te ba sko to ge i ki
 e a sa mi ma ne te ni ki. E bi tti ta ta ki ma ne te ni ke e
 wi se ni we ni me to tti me ko i bi ne ka wi a wa i me ki
 e te ki ke tti ka mi ki a gi ka ski te ba sko to ki ni.

⁵⁰E ba wi wi da be ne we ni we bi ke ni ke e ni Joseph a
 o wi wa ni Asenath a ni e a sa ni te e ni dwi (2)
 o gi swa wa i. ⁵¹Joseph a wi swi a ge ni me ne ta mi
 o gi sa ni Manasseh a ni, “I ni o tti,” i yo ge ni, “Ke tti
 Ma ne to wa ne ta se mi e ga i wa ni ke ya ni ke ki me si
 e sa na ki to wa ni ka o ni e gi no ma ki no sa ka o ni
 tta ki no se ki we tti ki tti ki.” Wi so ni Manasseh i
 ma ni i ni e di e no we mi ka ki, “Wa ni ke wa.” ⁵²Ma ni
 e yi ki i yo ge ni, “Ke tti Ma ne to wa ne mi ne ga
 a be no a i a yo i a ki ki e ta di sa na ki to wa ni.”
 I ni tta i e wi swi a te e a ne ko tti o gi sa ni
 Ephraim a ni. Ephraim i e no we mi ka ki, “Ma ne e wa
 a be no a i.”

⁵³No i ka (7) ta swa wa i ne e ma ne te ni ke e
 wi se ni we ni Egypt e ki a ga ska ge ni. ⁵⁴I ni tta i no i ka
 (7) ta swa wa i ne wi da be ne we ni e we bi ke ke e
 i ni me ko e no we te e yo we Joseph a. Wi da be ne wa ki
 me to se ne ni wa ki me so te wi sa ki tti Egypt e ki
 e wi ki tti ki, me de we na bi tta wa i ne Egypt e ki
 ke wa ki wi se ni we ni a to ge i ki me to se ne ni wa ki.
⁵⁵Me to se ne ni wa Egypt e ki e we bi wi da be ne tti,
 na to ta mo ge i ki ke tto ki ma wa ni i mi ne ko wa tti
 wi se ni we ni. I ni tta i ma ni i ko ge i ki, “Joseph a
 ki ma wi wa ba ma bwa. E ne na ge, ki i da wi bwa.”

⁵⁶Wi da be ne we ni ki da ko tti ke no ge ni tta ki
 Egypt e ki i ni na i. Joseph a a no ka kye ge ni
 i tta ki ba ke na te ni ki e a te ki ni na i se to wa tti yo we
 wi se ni we ni ka o ni e a ta we te e me to se ne ni wa i
 Egypt e ki ki wi ta ni tti i i ka ski to ni tti.
⁵⁷Wi da be ne we ni ki da ko tti ke ni ge ni me so te wi
 a ki ki. Me to se ne ni wa ki tta ki bya ge i ki
 wa ni na we o tti Egypt e ki. E bye tti ka ski to wa te e
 wi se ni we ni. I ni tta i Joseph a e a ta we te e
 wi se ni we ni.

Na i na i Joseph a O se se a i
E ma wi ka ski to ni te e Wi se ni we ni Egypt e ki

42 ¹Na i na i Jacob a e no ta ke te e wi se ni we ni
e a te ni ki Egypt e ki, ba ya ki tti yo we
ki wi ta ge i ki wi tta wi ko tti i Canaan e ki. Ma ni ni
e i na te e o gi sa i, “Ke ko i ke wi na i da wi ke ko sa.
Ka ta de ski ke ta ba ti ke ko! ²Ne no ta ke ko i
wi se ni we ni e a te ki Egypt e ki. I ya i i a ke ko sa
i ka ski to we ge wi se ni we ni ki na na ta ki
i ba wi ba ki te be ne ya ge.”

³I ni tta i Joseph a me ta swi (10) o se se a i,
e ma wi ka ski to ni te e wi se ni we ni Egypt e ki.

⁴Me de we na Jacob a e ko ta ke e ke ko i i i da wi ni tti
Benjamin a ni, Joseph a o si me a ni. I ni we tti
Jacob a e ba wi wi to ka wa te e i wi tte we ni tti
ma wa tti a ski ki ni tti ni o gi sa ni Benjamin a ni.

⁵Ta ta gi ge i ki Jacob a o gi sa i tta ki ko ta ka i
me to se ne ni wa i e ma wi ka ski to ni tti wi se ni we ni
Egypt e ki tta ki ko tti ta na be ne ge i ki i ya i
e a te ni ki Canaan e ki. ⁶Joseph a a ne ko tti
na na e ne ta mo ge ni Egypt e ki. Na na i ma ge ni
wi se ni we ni e ta we ni tti i me to se ne ni wa i.
Joseph a tta i o se se a i bya ni ge ni ka o ni
e bye tti na wa ki na wi ni te e ni ka ni e ne ma so te e.
Me tti ki e ta di ge di ni te e. ⁷Joseph a tta i ne wa ge ni
o se se a i. Ne na wa ge ni me de we na wi na a gi
ne na ko te e. E ba wi ne na ko tti wi to ka so ge ni i ni
i i di ke ni ki e ba wi ke ke ne me ko tti, e yi ki a gi me ko
a tti mo a te e e tti na we ma tti. E ka no na te e
wi di ki ma ge ni. “Ta na i tta i we tti ye ge?” e i na te e.

“Canaan e ki ne to tti be na,” i di na ko me ko ge ni,
“ne bye tti tta i na ta wi ka ski to be na wi se ni we ni.”

⁸I ni tta i Joseph a e ne na wa te e o se se a i,
me de we na o se se a i a gi ne na ko te e.

⁹Me gi te e ge ni e na ba wa na te e. Ma ni tta i i na ge ni,
“Ke bye tti ki mo te si bwa! Ke bye tti wa ba ta bwa
ne ta ki me na ni a yo i e ta di ba wi a ka wa ba ta te ki.”

¹⁰O to te ma i ke to ni ge ni, “A gi, de ski ma i
ma ga tti ne bye tti ka ski to be na wi se ni we ni.

¹¹TTa ki e ta di ya ke ne ko ti (1) ne ta sa be na no se na na, ni na na ne ke kye te na mo we be na, a gi ki mo te si ya ki ni."

¹²Me de we na Joseph a ma ni e na te e na ka tti, "A gi, ke bye tti ma wa ba ta bwa ne ta ki me na ni e ba wi a ka wa ba ta te ki."

¹³Ma ni tta i na ka tti i yo ge i ki, "Ni na na ni dwi ne si we (12) ne ta di be na yo we. Ke ki me si de ski ne ko ti (1) ne ta sa be na no se na na.

We tti ya ke ke i Canaan i i di te ka te wi.

Ma wa tti a ski ki ta gi ye se a a skwi wa, me de we na ko ta ka ne si me na na gi ye se a ne bo i wa yo we."

¹⁴"I ni ma i me ko e no we ya ni yo we; ki nwa wa ke ki mo te si bwa, e ki wi na ka ta we ne mi ya ke.

¹⁵Ma ni tta i wi i di a ka wa ba ma so we ge te bwe ye ge ni ma i," e i te e Joseph a. "Ki wi ke tti be se ta wi bwa, a gi na na di i na ga ye gi ni me te no i ke si me wa wa bya te a yo i. ¹⁶Ki nwa wa tta i ne ko ti (1) ne ya bi i na ge wa i bye na tti gi ye se a ni ke si me wa wa ni e skwi ni tti ni. Ki nwa wa tta i a yo i ki ke ba ko a so bwa, e no we ye ge ni i wa ba ta te wi e di te bwe we ge ni. Ki wi ke tti be se ta wi bwa, ba di to we we ge ni tta i ke te na me ko ke ki mo te si bwa." ¹⁷I ni tta i tta ki ta ta gi e ke ba ko a so wa te e i ni ki ne ni wa ki ne so ko ne.

¹⁸Ki di ne so na me ki wa se ya ni ki Joseph a ni ma ni i na ge ni, "Ma ni e di a no ka ne na ko we i i da wi ye ge, i ni i da wi ye ge ki be ma te si bwa, ke te na ko tti ne ke tti ne ne ma wa Ke tti Ma ne to wa. Te bwe ye ge tta i ki be ma te si bwa. ¹⁹Ma ni tta i i i di ke nwi, te bwe we ge, ne ko ti (1) i a skwi wa i ke ba ko a so wa. Ko ta ka ki ni i na ga wa tti i a wa to wa ki wi se ni we ni i a wa ta we wa ki wi tta wi wa wa tti i wi da be na ni ni tti i.

²⁰Ki bye na bwa e ski ki ta ke si me wa wa ki bye ta wi bwa. I ni me te no i i i di ke ke ne ta ma ni e di be di ga tti mo we ge ni. A gi i ne se na ko we."

I ni tta i e a nwa tti wa te e e ne tti i i da wi wa tti.

²¹Wi nwa wa me ko ni e a tti mo e ti wa te e, "Ma ni ke i we tti i da wi ya ge, e ne di wa na tti to ta wa ge

ke si me e na na o tti. Ke ne wa be na yo we
 e wa na tti te e tti e ma ma to me na ge wi a se mi a ge
 wa na ko ki o tti. A gi be se ta wa gi ni. I ni o tti
 we tti mya di ke ki i no ki ki ya na ni.”

²²Reuben a ni e ka no na te e,
 “Ke ta tti mo e ne bwa ma i yo we
 i ba wi wi sa ki to ta we ge e ski ki ta ne ni wa,
 me de we na a gi be se ta wi ye gi ni. I no ki
 ke si bwe be na i ni o tti e to ta wa ge yo we.”

²³A ne ke no de a ni e a se mi e ko te e Joseph a ni,
 i ni we tti o se se a i ba wi ke ke ne ta mi ni te e
 e ne no ta wa te e. ²⁴Joseph a ni e na ga te e
 ka o ni e we bi ma yo te e. Na i na i na ka tti
 e ka ski ka na wi te e ni e ne ya bi bye no ta wa te e
 e ka no na te e na ka tti. Simeon a ni ni e a no ka kye te e
 i sa ka bi ne me tti i na i me ko ni ka ni ko ta ka i
 e ne ma so ni te e.

Joseph a O se se a i ni E ne ya bi a ni te e Canaan e ki

²⁵Joseph a ni e a tti mo a te e o mi ke tte wi e ma i
 i a na o to ni tti wi se ni we ni bi tta wa i ne
 ma ski mo te a ni ka o ni bi tta wa i ne i a to ni tti
 o do ni ya mwa wa i o ma ski mo te wa wa ni.
 O mi ke tte wi e ma i ni e mi na ni te e wi se ni we ni
 wi a ne mi mi tti ni tti e na ga ni tti. I ni tta i
 mi ke tte wi a ki e to ta wa wa te e. ²⁶I ni tta i o se se a i
 e na na i na wi ni te e i a wa to ni tti ma ski mo te a ni.
 A gi tti o tta ki ke ka no de e mwa wa i o be ga nwa wa i
 e a to wa te e ma ski mo te a ni. I ni tta i e na ga wa te e.

²⁷Ne ko ta i ni e na ki wa te e i a ga bi wa tti
 e be ko te ni ki, ne ko ti (1) ne ni wa e ba ke na ke e
 o ma ski mo te i wi a da ma tti o tta ki ke ka no de a ni.
 Ke ye a ba tti i i na i a bi ni ge ni o do ni ya e ma i
 bi tta wa i ne ma ski mo te e ki. ²⁸E ke to te e,
 e a tti mo a tti o to te ma i, “Ne do ni ya e ma ki
 wa na to ki! Ne ma ski mo te e me ki a yo i a bi wa ki!”

Ko ta ka ki i ni be ki me ko e se ke si wa tti.
 E a tti mo e ti wa te e, “Ka di tta i ke to ta ko na na Ke tti
 Ma ne to wa?”

²⁹E ne ya bi bya wa te e Canaan e ki o swa wa ni Jacob a ni e a wi ni te e, tta ki me ko ke ko i e di ke ni ke e e a tti mo a wa te e. ³⁰“Ne ni wa ne na e ne ta ka a ne ko tti Egypt e ki, ne wi di ki me ko na na. Ne ta te ne ko na na e ki mo te si ya ke e na ta wa ba ta ma ke ta na i ta ta ki e ba wi a ka wa ba ta te ge ni i ya i. ³¹Ne ta tti mo a be na e be di ga wi ya ke, e ba wi ki mo te si ya ke.

³²‘Ni dwi ne si we (12) yo we ne ta di be na, ke ki me si de ski ne ko ti (1) ne ta sa be na no se na na, me de we na ne ko ti (1) ne ni wa ne bo i wa yo we,’ ne te na be na. ‘Ma wa tti a ski ki ta ne ni wa ke wa ki ki wi tti e wa no se na na ni i ya i Canaan e ki,’ ne te na be na.

³³“I na i ne ni wa ma ni e di ya me tti, ‘Wi i di ke ke ne ta ma ni e di te bwe we ge ni. Ne ko ti ne ni wa ki o tti ka na bwa ka o ni ki nwa wa ni i a wa ta we ge wi se ni we ni e o wi ki ye gi ni wi da be na tti ki ke me to se ne ni mwa wa ki.

³⁴Ki bye na bwa ma wa tti a ski ki ta ke si me wa wa. I ni ni i di ke ke ne ta ma ni e ba wi ki mo te si ye ge, e te bwe ye ge. Ki ne ya bi mi ne ne bwa ke si me wa wa ke ba ko a so ta. A yo i ni Egypt e ki i ka ski a ta we ne ni wi ye ge na ka tti i ka ski ka ski to we ge wi se ni we ni.”

³⁵E we bi si ki sa to wa te e ma ski mo te a ni ke ki me si me ko me ka wa ge i ki o do ni ya mwa wa i e be ga bi so ni te e. O swa wa ni e yi ki ne ta mi ni ge ni, wi nwa wa e ta di wa ba ta mo wa tti do ni ya i. Ke ki me si me ko se ke si ge i ki. ³⁶O swa wa ni ni ma ni e i ko wa te e, “Ke ta wa ta wi bwa ne ta be no e ma ki. Joseph a ne bo i wa, ka o ni Simeon a e a de no tti. I no ki ni e na ta wi a wa ta wi ye ge Benjamin a. Ni na ne ki da ko tti te e.”

³⁷Reuben a ni ma ni e i na te e o sa ni, “Wi to ka wi no i a ka wa ba ma ki Benjamin a. Ba wi tta i ne ya bi bye na ke ni i ka ski ne sa tti ni dwi (2) ne gi sa ki. Ke ki di me ne i no ki i ne ya bi bye na ki.”

³⁸Jacob a ni e ka na wi te e, “Ne gi sa a gi i wi te me na gi ni. O se se a ni ne bo i ni wa ni, ma na

me te no i e skwi ta a wa i me ki o tti Rachel e ki we tti ki ta. Ke ko i i di mya di ke ki tti be me ka ye ge. Ni na ni e ke kya ya ni. Ki a tti mo e ne bwa ba ko di ke ki na wa tti, ke ko i mya di na we e gi ya ni i di ke ke ni ne se gi.”

**Na i na i Benjamin a E ne ya bi wi te ma te e
O se se a i Egypt e ki I di**

43 ¹I no ki ni e ska mi me ko e ka ska ka te ke e tta ki a ki Canaan e ki e ba wi ka ski sa ke ke e ke ko i be ki me ko ni e ne di wi a be ne wa te e ko wi ye a ki. ²Na i na i tta i ki di tta ka ta mo wa te e wi se ni we ni Egypt e ki we te na mo wa te e yo we ni na ka e a no ka na te e o gi sa i Jacob a, “A yi, na ka ma wi na te ko wi se ni we ni.”

³Me de we na Judah a ka na wi ge ni, “I ya i ma i ne ni wa ne na e ne ta ka Egypt e ki ke ki na wa tti yo we ne ta tti mo e ko na na, ‘Ke ki na wa tti ka ta bya ke ko ba wi bye ne ge ke si me wa wa.’ ⁴Wi to ka wi ya ke i a wa na ke tti ne si me na na i wi te mi ya me tti, ni ma wi ka ski to be na wi se ni we ni Egypt e ki.

⁵Ba wi ke i wi to ka wa te Benjamin a i wi te mi ya me tti, a gi i te bi i ka ski a ya ki ni. I ni ko tti yo we e di i na me ki e ka no di ya me tti ne ni wa Egypt e ki, a gi i ka ski ne wa ke tti ni me te no i me ko ne si me na na wi te mi ya me te.”

⁶Jacob a ni ma ni e i te e, “Ma ma ka tti tta i a tti mo a we ge ni ne ni wa e a se ge e ski ki ta ke si me wa wa. Be ki me ko ke ma tti to ta wi bwa.”

⁷Na ko ma ge i ki o swa wa ni, “Ne ni wa ne ta be tti na na to ta ko na na e ta di ya ke. Ne na na to ta ko na na ‘Ko swa wa ke wa ki be ma te si wa? Ke ta sa bwa ko ta ka ke si me wa wa?’ E na na to ta wi ya me tti. Ne ta tti mo a be na. A gi ke ke ne ta ma ki ni wi a tti mo i ya me tti ma ma ka tti i bye na ke tti ne si me na na.”

⁸Judah a tta i ni e ka no na te e o sa ni Jacob a ni, “Wi to ka wi no i wi te mi tti o ski na we a. Ni ke ke ni na ga be na i ba wi ta ta ki ba ki te be ne ya ge e ta di ya ge

a yo i e me to se ne ni wi ya ge. ⁹Ne ki do we
i a ka wa ba ma ki. Ba wi ne ya bi bye na ke
e o wi ki ya ni ni na tta i ki a te di ne ki
be ma te si ya ni. ¹⁰Ba wi na ke ni ya ke e yo we,
ki di me ko ni de nwe a bi na te ka ke sa yo we
wi se ni we ni.”

¹¹O swa wa ni Jacob a ni na ko me ko ge i ki, “I ni
i i di ke nwi. Ma wa tti me nwi ke ki wi se ni we ni
ke ma ski mo te wa ki ki a to bwa. Ki a wa to bwa
i mi ne ge ne ni wa ma a ni, a ne ta se swa o ni, a ne ta
a mo wi, e yo ki e wa tta o ki we we ne ki ta gi tti ka ni
ka o ni ba ka na ni. ¹²Ki ne ya bi a wa te na ma ke bwa
do ni ya i bye tti ta gi se ki yo we ke ma ski mo te wa ki.
Na ka e yi ki ki a wa na bwa do ni ya a ki
i ka ski to we ge na ka wi se ni we ni. Me ge e ma i yo we
ko wi ye a be tta wi ge ni e ne ya bi se to na ge yo we
do ni ya a i. ¹³Ki a wa na bwa e ski ki ta ke si me wa wa.
Ki ne ya bi ma wi ne wa bwa ne ni wa ne na e ne ta ka
Egypt e ki ke ke ni me ko. ¹⁴Ke tti Ma ne to wa
tta ki me ko ke ko i na na e na mwa. Ne ko tti ma wa tta i
Ke tti Ma ne to wa, Ma wa tti mi ska we si ta,
i na na e ne ma tti ma a ni ne ni wa ni
e di te e ni tti i ke te mi no na ge. Wi da wi ne ni wa
i ne ya bi ba ki se na tti Benjamin a ni ka o ni ko ta ka ni
ne gi sa ni. Ni na wi na i tta ki wa ni a wa ke ni
ne ta be no e ma ki, ni wa ni a wa ki me ko.”

¹⁵I ni tta i ye to ke ni ne ni wa ki e a wa na wa te e
Benjamin a ni ka o ni e a wa to wa te e i mi di we wa tti
ke ko a ni ta gi do ni ya a i. I no ki ni ta swi yo we
e tta ki ne ya bi bye na wa te e do ni ya a i
o ma ski mo te wa ki e bi ni tti i. I ni me ko ta swi i ni
e ne ya bi a wa na wa te e me de we na na ka me ko ni
i ni ta swi na ka e ski ki ni tti i do ni ya a na ka
e ta gi ke ki wa te e ne ya bi Egypt e ki. Ki di bya wa te e
i ya i ni e ma wi ne wa wa te e Joseph a ni.

¹⁶Joseph a ni e ne wa te e Benjamin a ni,
e bye tti wi tte we ni tti, o mi ke tte wi e ma ni
e ka wa ba ta ma ko tti ni o wi ki ya bi i ni ma ni
e i na te e, “Bi ti ka di ma a ki ne ni wa ki
e o wi ki ya ni. Ki ne sa bwa a na te ga ka o ni

i wa tta o we ge, e ta di ya ke ko tti ne ni wa ki
ke ki me si ni wi se ni be na ta ta gi na wa ge ke.”

¹⁷Ne ni wa ma ni e na tti mo e tti wi i da wi tti ke te na
a wa ne wa, ne ni wa i e o wi ke ni tti Joseph a ni.

¹⁸A wa i ne ki ni wi ki ya be ki o ta ge e a wa te e
ne ni wa ki a ne mi se ke si ge i ki. Ma ni ni e i ti wa te e,
“We tti bye ne na ge ke i ni do ni ya e a i yo we
e ke ki di no wa tti ke ma ski mo te e na na ni
e bya ya ge yo we. Ki me de ne ko na na ki ma a ki
ka o ni i ma ni e na ge ke tta ki ke ka no de e me na na i
ka o ni ni i mi ke tte wi e na ge.”

¹⁹A wa i me ki ta di a skwa te me ki wi ki ya be ki
Joseph a ni e o wi ki ni tti, we si me ti a ki
ka no na ge i ki mi ke tte wi a ni e ka wa ba ta mi ni tti ni
ke ko i. ²⁰Ma ni i yo ge ni, “Ne ko te nwi yo we
ne bye tti ka ski to be na wi se ni we ni.

²¹Ma i ye ki di ka ski to ya ke yo we wi se ni we ni
e ne ya bi na ga ya ke ne na ki be na i a ga bi ya ke
e be ko te ki. Ne ba ke na be na ne ma ski mo te e na na ni.
Ni na na ke ki me si ne me ka be na ke ki me si me ko
ne do ni ya e me na na ki bi tta wa i ne
ne ma ski mo te e na na ni. Ne ne ya bi tta i bye na be na
do ni ya a ki a yo i i no ki. ²²Na ka tta i ne bye to be na
ko ta ki do ni ya i i ka ski to ya ke wi se ni we ni. A gi
ke ke ne ta ma ki ni yo we i na e to ge na do ni ya i
ne ma ski mo te e na na ni.”

²³Mi ke tte wi a ni ma ni e i na te e, “Ka ta ke ko i
i di te e ke ko. Ka ta se ke si ke ko. Ke tti Ma ne to wa,
ko swa wa me ma to ma tti ni, i na i a to to ke yo we i ni
do ni ya i ke ma ski mo te wa ki. Ne to te te na ma i yo we
ke do ni ya e mwa wi.” Mi ke tte wi a ni e bye na te e
Simeon a ni.

²⁴Mi ke tte wi a bi ti ka na ge ni i ni i ne ni wa i
wi ki ya be ki. Mi na ge ni ne bi i ko ki ka no ni tti
ne ni wa i. E yi ki tta ki ke ka no de a i a da ma ge ni
wi se ni we ni. ²⁵A tti mo a te ni i wi bo ma wa tti
Joseph a ni e na ge ni ki. Na na i se to ge i ki
bye to wa tti ni ke ko a ni i mi di we wa tti ni i na i.

²⁶Joseph a ni e bya te e e o wi ki tti, i mi na wa tti ni
e bye to wa te e ka o ni e na wa ki na wi wa te e

ni ka ni e ne ma so ni tti. Me tti ki i di ta di ge di no ge i ki a ki ki. ²⁷Joseph a na na to de ge ni, “Ke me nwi be ma te si bwa? Ke ne ne ki ma bwa yo we ke tti ki ta ko swa wa. Ke wa ki be ma te si wa? Me nwi be ma te si wa?”

²⁸E a tti mo a wa te e, “Ke wa ki be ma te si wa no se na na ke tti ne ne me ka. Me nwi be ma te si wa.” Na ka tti ni e na wa ki na wi wa te e ni ka ni e ne ma so ni tti.

²⁹Joseph a ni e wa ba ma te e te bi no we o si me a ni o ke ki o tti Benjamin a ni, Joseph a ma ni i na ge ni ma a i, “Ma na tta i ye to ke na ke si me wa wa, e ski ki ta te na tti me ga yo we! Ke tti Ma ne to wa tta i ki me nwi to ta ga, gi ye se.” ³⁰Joseph a e ne wa te e ni o si me a ni, ki wi ka ta wi ma yo we ska ge ni e ne di wi ke tti ne ne ma tti na ka ke nwe di e ba wi ne wa te e te ba na tti ni. I ni ni e ko gi na ga tti. E ma wi na ta wa ba ta ki i ta di ma yo tti. I ya i e a wi tti e ta di ne ba tti. I ya i ye to ke ni e ta di ma yo ma yo te e.

³¹I ni ni e na wa tti ke si ge no te e ka o ni e ne ya bi bya te e. E ki di wi ke te ska tti na to ta so ge ni, “Bye to ko wi se ni we ni.”

³²Egypt a ki a gi wi to ka wa wa tti ni i wi bo me ko wa tti Hebrew a i, i ni e di te bwe ta mo wa tti. Wi ne ne ma ge i ki ma a i i wi bo ma wa tti se sa ge ne ta mo ge i ki. Joseph a ne ko ti (1) a ta sa ne ki ta di wi se ni ge ni, o se se a i ni ko ta ke ki a ta sa ne ki e ta di wi se ni ni te e. Egypt a ki e yi ki wi nwa wa ko ta ke ki a ta sa ne ki e ta di wi se ni wa te e. ³³E di ki di ma te e i i di tti ta bi ni tti ke ki me si i wi bo me ko tti Joseph a ye to ke ni e na na a bi ni te e a ta sa ne ki. Ni ka ni tti ta bi a te ni Joseph e ki ma wa tti ke tti ki ta me ne ta mi ka o ni ma wa tti e ski ki ta ma wa tti a ko wi. E ne ta mo wa tti e di tti ta bi e tti, wa ba ti ge i ki tta i ne di wi me na ni te e ge i ki. ³⁴We si me ti a ki wi se ni we ni a wa ta wa te ni a wa i me ki o tti Joseph a e tti ta bi te e a ta sa ne ki. Benjamin a e ga ba a ma wo tti

mi na bi nya na nwi (5) a wa si a bi tti ta swi
 wi se ni we ni ko ta ka i tta i ta swi ga ba a ma wo tti
 i mi tti wa tti! Ke tti wi se ni ge i ki ka o ni
 e ke tti wi tti me no ma wa te e be di ba te a bo wi ka o ni
 e me me ta ya i wa te e.

We we ne te ki Ma no ne ki i E wa ni te ke e

44 ¹E ba wi me ko bye tti wa se ya ni ke e
 Joseph a na na i ma ge ni ne ni wa ni
 ne na e ne ta mi ni tti ni ke ko i o wi ki ya be ki,
 “A na o to no wi se ni we ni ne ni wa ki bi tta wa i ne
 a gi tti o ma ski mo te e mwa wa ni, ta swi me ko
 e na ske ne ni ge ni o ma ski mo te e mwa wa ni, ka o ni
 o do ni ya mwa wa i i na i i a ta wa tti ne ni wa ki. ²I na i
 ki a to ne ma no ne ki i wa se ko te ki ne di wa ke te ki
 ma wa tti a ski ki ta ne ni wa o ma ski mo te e me ki
 a gi tti bi tta wa i ne, i na i ki a ta wa wa
 o do ni ya e ma i te ba a ki e ta swi to tti ta gi,
 ka o ni wi se ni we ni e yi ki.” Mi ke tte wi no ta wa ta
 Joseph a ni ni e i da wi te e e na tti mo e ko tti
 i i da wi tti.

³Ma ma ya ke ke de ye ba ne ni wa ki ni
 e na ga wa te e ka o ni ta gi
 o tta ki ke ka no de e mwa wa i. ⁴Ki di na ga ni te e
 no ma ke i o te we ne ki o tti, Joseph a ni ma ni
 e i na te e ne ni wa ni ne na e ne ta ma ko tti ni
 ke ko i o wi ki ya be ki, “Ke ke ni ma wi na ka di
 ne ni wa ki. Ki di ma ta na te ni ma ni i i na tti,
 ‘Ni na na ke me nwi to to ne be na. Ka di tta i e te ki
 we tti mya di to ta wi ya ke? ⁵Wa se ko te ki ma no ne ki i
 ne di wa ki te ki ke ke mo te bwa. Ma ni ke i e yo tti
 mi ke tte wi no ta wa ka, e me no tti ka o ni e yi ki
 e ne a bi i tti. Ki nwa wa ke mya di ta ne ko bwa.”

⁶Ne ni wa tta i ni e ma ta na te e Joseph a
 o to te ma i, ke te na me ko e di a no ka na so tti
 tta ki e i na te e. ⁷Ma ni ni e di na ko me ko te e,
 “A wi ta ke i ni i no we ka ba. A gi ni na na
 i ni i da wi ya ki ni. ⁸Ki na ke i ke ke ke ne ta
 e ne ya bi bye to wa ke do ni ya i me ka ma ke
 bi tta wa i ne ne ma ski mo te e na na ni Canaan e ki

ta di. A gi ni na na na i ke mo te ya ki ni
 wa se ko si tti ki do ni ya e a ki ka o ni e sa wa ki
 do ni ya i wi ki ya be ki o tti, ka di tta i e te ki
 i ke mo te ma ke tti ne ko ti (1) ma na o ta i ne ma ni
 mi ke tte wi no ta wa ta? ⁹Me ka ma wa te ko wi ye a
 ki ya wi ge na, i na ki ne sa bwa, ka o ni ke ki me si
 ni na na i o ta wi mi ya ke i mi ke tte wi no to na ke."

¹⁰Ne ni wa ni ma ni e i te e, "O, me de we na
 ma ni i di ke nwi. E ta be na ka ma no ne ki i
 ni o ta wi ni mi ke tte wi no ta ga wi na; ko ta ka ki ni
 i na ga wa tti."

¹¹Joseph a ni o to te ma i e ke ke ni ni se na mo wa te e
 o ma ski mo te wa wa ni a ki ki i di.

TTe tte wi na i ba ke na mo ge i ki ne ni wa ki
 o ma ski mo te e mwa wa ni. ¹²Ma na ne ko ti
 (1) mi ke tte wi no ta wa ta Joseph a ni ni
 na na to tte na mo ge ni ma ski mo te a ni, me ne ta mi
 ma wa tti ke tti ki ni tti ni ne ni wa ni ka o ni
 a ne ko tti i ni i di we si me ti a i na no tti me ko
 ma wa tti a ski ki ni tti ni e na to tte ne ma wa te e
 o ma ski mo te wa wa ni. I na i tti i ke te na
 e ma wi me ka ki we we ne te ni ki ma no ne ki i
 bi tta wa i ne Benjamin a ni o ma ski mo te e me ki.
¹³E ne di wi mya di te e wa te e Joseph a o to te ma i
 ta ta to na mo ge i ki o de ki ta ka nwa wa ni. I ni tta i
 e ba ski tti se to wa te e ma ski mo te a ni a gi tti
 o tta ki ke ka no de e mwa wa i. E ne ya bi a wa to wa te e
 tta ki ke ko i ki wi a wi wa tti ne ya bi o te we ne ki.

¹⁴Na i na i Judah a ka o ni ko ta ka ki e bya wa te e
 Joseph a ni e o wi ki ni te e ke wa ki i na i
 ki wi ta ni ge ni. Na wa ki na wi ge i ki ni ka ni
 e ne ma so ni tti. ¹⁵Joseph a ni ma ni e i na te e i ni i,
 "Ni na ke i ne na na e ne ta tta ki ke ko i a yo i
 Egypt e ki. Ke ke ne ta ke ko a yo we e ne a bi i ya ni."

¹⁶Judah a ni e ka na wi te e, "A gi
 ka ski ma ni i no we ya ki ni a gi be tta wi ya ki ni
 ki di ko tti Ke tti Ma ne to wa wa ba to kye wa
 e di be tta wi ya ke. I no ki ni ki na
 e tta ki o ta wi mi ya ke i mi ke tte wi no to na ke ki na,
 ni na na ka o ni e ski ki ta ne si me na na wi na

e ma wi me ka ma wo tti we we ne te ni ki ma no ne ki i o ma ski mo te e me ki."

¹⁷Joseph a ni ma ni e i na te e, "Ni na a gi i ni i i da wi ya ni ni! Ni na ni o ta wi ki ya wi ta we we ne te ni ki ma no ne ki i, ni mi ke tte wi no ta ga. Ki nwa wa tta i ne ya bi ma ga tti ki na ga bwa ko swa ki."

**Judah a E na to ta so tti Benjamin a ni
I ba ki se na so ni tti**

¹⁸Judah a ni Joseph a ni e ma wi na se ka wa te e, ka o ni ma ni e i na te e, "Wi to ka wi no i ka no ne na ni. Ka ta a ge ta wi ka ni. Ki na ma i ke mi ska we si e bi tta wi tti me ko ke tto ki ma wa ke ta bi te si. ¹⁹Ki na ma i yo we ke na na to ta wi be na, 'Ke ta sa bwa ko swa wa i di ke i ke to si me i bwa ko ta ka?' ²⁰Ke ta tti mo e ne be na yo we, 'Ne ta sa be na no se na na ke tti ki ta ka o ni e ski ki ta gi ye se a ne si me na na, i na gi ye se a ni ki wa yo we na i na i ki di ke tti ki ni tti no se na na ni. Ko ta ka ni yo we o se se a ni ki di ne bo i ni wa ni. Ma na gi ye se a e ski ki ta i na me te no i ke wa ki be ma te si ta o ke ki we tti ki ta. No se na ni ke kye te na mi te ba ne wa.'

²¹"Ki na tta i ma ni e di ya ke, 'Ki bye na bwa a yo i ni na i wa ba ma ki.' ²²Ma ni yo we ni e ne na ke, 'I na gi ye se a a gi ka ski na ka na tti ni o sa ni. O tti ka na te ke i o sa ni, i ne bo i ni wa ni.'

²³Ki na ni ma ni e i di ya ke, 'Ba wi bya te e ski ki ta ke si me wa wa, a gi i wi to ko na gi ni i ne wi ye ge.'

²⁴"E ne ya bi a ya ke no se na ne ki i di, ne ta tti mo a be na, e na tti mo i ya ke. ²⁵'A ska tti me i no se na na ni, ma ni e i di ya me tti, "Na ga ko na ka tti, ki ma wi ka ski to bwa wi se ni we ni."

²⁶Ma ni ni e i na ke tti, 'A gi ka ski na ga ya ki ni. Ma na e ski ki ta ne si me na na ba wi wi te mi ya me te, a gi i wi to ka ya me ki ni i ne wa ke tti ne ni wa tta ki ke ko i we we ne ne ta ka.'

²⁷"No se na na ni ma ni e i di ya me tti, 'Ke ke ke ne ta bwa ke i ne wi wa Rachel a e o ni tta ne si tti de ski ni dwi (2) gi ye se a i. ²⁸Ne ko ti

ne gi sa ne ki di o tti ka ne ga. Ki di ta ta twi sa a be to ke
ne no tti i mi tti be a i me di ke i ko wi ye a i
we tti ba wi na ka tti ne wa ki, ki di o tti ka di tti.

²⁹Ki nwa wa a wa ne ge ma na ne ko ti (1), ke ko i
i di ke ki me tti ke ki, a sa mi mya di te e ya ni
ni ne se gi. Ne ta sa mi ko tti ke tti ki.'

³⁰⁻³¹"I no ki ne ya bi na ga ya ke
ba wi wi te mi ya me te gi ye se a, na i na i me ko
ne ta ke e ba wi bya ni tti, i ne bo i wa
ne ba di to e me na na. Gi ye se a ni ko tti we tti
o tti wi di ki be ma te si tti. A sa mi ke kye wa.
Mya di te e we ni tta i ni i ne se gi wa. ³²E yi ki me ko
ne ki di ma wa yo we no sa, ni na ma ni e na ki,
'Ba wi ne ya bi bye na ke gi ye se a, ni na ki a te di
ne ki me ko be ma te si ya ni.'

³³"I no ki tta i ke ko tti me ne e di a ka wa ta ma ni,
ki ba ki se na wa gi ye se a ne ya bi i wi te ma tti
o se se a i, ka o ni ki na ni i o ta wi ya ni
ni ya wi i mi ke tte wi no to na ni. Gi ye se a ni
i ne ya bi a tti. ³⁴Gi ye se a ba wi wi te mi te, a gi
i ka ski na na di ne ya bi a ya ni ni no se ki. Ma ni
i di ki da ko tti ke ke me ta o gi te no sa, ni na a gi i ni
na ta wi ne ta ma ni ni."

Joseph a E a tti mo a te e E we ne i tti O to te ma i

45 ¹Na i na i Joseph a e ka ske de te e
e no we ni te e Judah a ni, Joseph a a gi
ka ski ke kye ne no te e i na i ni ka ni e a wi ni tti
mi ke tte wi no ta wi me ko tti i. Mi wi ne ka wa ge ni,
"Ke ki me si na ga ko," e wi di ki ma te e mi ke tte wi a i.
A gi o wi ye a ni i na i a wi ni te e na i na i Joseph a
e we ba tti mo a te e o to te ma i e we ne i tti.
²E ke tti ma yo te e wi skwe we ke si ge ni i na i
Egypt a i sa ki tti ki wi ta ni tti i ka ske ta ko ge ni.
A tti mo a ge i ki ke tto ki ma wa ni ka o ni i na i
we wi ki ni tti i me di wi ki ya be ki.

³Joseph a ma ni e na te e o to te ma i,
"Ni na ma i Joseph a. Ko se na na ke wa ki
be ma te si wa?" O to te ma i ne di wi ko se ko ge ni,
we tti ba wi ka ski ka no ne ko te e.

⁴Joseph a ni ma ni
e i na te e, "A di tti
bya ko!" A di tti ni
e bya ni te e, ma ni ni
e i na te e, "Ni na ma i
ke si me wa wa Joseph a.
E a ta we wi ye ge yo we
ni ya wi Egypt e ki
i di. ⁵Ka ta
wa wa na tti te e ke ko.
Ka ta a ge ta ti so ke ko.
E a ta we wi ye ge yo we
ni na ni ya wi.
A yo i e a wi ya ni.

We tti ma i i di ke ki Ke tti Ma ne to wa ni ka ni
a yo i ne ta se ga me ne ta mi wi ka ski a se mi a ki
me to se ne ni wa i ke te ske na ki, i ko na gi we na ki
se na ka te ni ki i ka ski be ma te si tti. ⁶Ka ba tti tti
ni dwa wa i ne ki di ta di ke nwi ki da ko ta be ne we ni
a yo i me de we na na ka tti ke wa ki nya na nwi
(5) ta swa wa i ne me to se ne ni wa a gi
i ka ski a tti ke tti ni; a gi i ka ski ki di ki to wa tti ni
wi se ni we ni. ⁷Ke tti Ma ne to wa ne bye ne ga
me ne ta mi, ki nwa wa ta ta ki i a se mi e na ko we
ka o ni tti na we ma gi ki i be ma te si ye ge.
Ke tti di ke nwi tta i ma ni e i di ke ki.

⁸"A gi ki nwa wa a yo i a di ye gi ni. Ke tti
Ma ne to wa ma ni e di se to tti ni ya wi, a yo i
i a wi ya ni. Ni na ni ya wi a be ne mo ta mwa
ke tto ki ma wa. Ni na tta i ne we we ne ne ta i i di ke ki
tta ki ke ko i a yo i Egypt e ki. ⁹Ke ke ni na ga ko
ko se na ne ki, ki a tti mo a bwa, 'Ke gi sa Joseph a
ma ni e di ya me tti, "Ke tti Ma ne to wa a yo i
ne ta se ga i we we ne ne ta ma ni tta ki me ko ke ko i
Egypt e ki. Bye no ta wi no; ke ke ni me ko no se!
¹⁰Goshen e ki e di te ka te ki ki na ki o wi ke. A di tti
ki a wi e a wi ya ni ki na, na ka ke ni tta ne sa ki,
ko di se ma ki, ka o ni tta ki me ko ke ko i
te be ne ta ma ni, me me ta ne da ki, a na te ga ki, ka o ni
ne no so ki. ¹¹I na i tta i Goshen e ki ki wi ta wa ne

© 1996 David C. Cook

ki a se mi e ne. Nya na nwi (5) ta swa wa i ne ko tti i ke wa ki i be mi wi da be ne we ni a te wi. Ki mi ne ne tta i wi se ni we ni na ka ne ta we ne ta mo wa ne ni. A gi a ka wa ne na ko we ki na ka o ni tti na we ma tti ki i ke te ma ke si ye ge. Ke ta wi ma ka na ki a gi i wi da be ne wa tti ni.””

¹²Na ka me ko o to te ma i ka no na ge ni Joseph a, “Ki nwa wa ke ki me si ke ne wi bwa, ka o ni Benjamin e, ki na e yi ki ke ne wi, ke te na e Joseph i ya ni. ¹³Ki a tti mo a bwa ko se na na a yo i ni na ke te na e ma wa tti ke tta wa i ni ya ni Egypt e ki ka o ni ki a tti mo a bwa tta ki ke ko i e di ne ta me ge e di ke ki a yo i. Ki ke ke ni na ga bwa tta i ka o ni i na ne ge ko se na na i ne ya bi bye ne ge a yo i.”

¹⁴I ni tta i e ka ki te ge na te e o si me a ni Benjamin a ni ka o ni e we bi ma yo te e ka o ni e yi ki Benjamin a ni e ma yo te e. Wi na e yi ki e ka ki te ge na te e Joseph a ni. ¹⁵E ta di ma yo te e, e te ba na te e o tti o to te ma i. Ka o ni tta i e ka no ne ti wa te e.

¹⁶Ke tto ki ma wa yo we ka o ni mi ke tte wi a i ni ka ne si ni tti i ka ske de ge i ki, Joseph a o to te ma i e bya ni te e, tta ki tta i me nwi te e ge i ki.

¹⁷Ke tto ki ma wa a tti mo a ge ni Joseph a ni, “Ki a tti mo a wa ki ke to te ma ki i a na o na wa tti o ta wi wa wa i ka o ni ne ya bi Canaan e ki i a wa tti.

¹⁸Ki a tti mo a wa ki, i bye na wa tti ko sa ni ka o ni ke ki me si wi tti e ko tti i ko swa wa. Ni mi na wa ki ma wa tti we we ne te ni ki a ki Egypt e ki.

I bi ne ske si wa ki wi se ni we ni i be ma te si wa tti ne ta we ne ta mo wa tti.

¹⁹“Ki a tti mo a wa ki e yi ki i a wa na wa tti a ta bya na i Egypt e ki o tti ne ya bi ta ta ki i bye na wa tti o wi ya wa i ka o ni o ta be no e mwa wa i, ki a tti mo a wa ki i bye na wa tti ko swa wa ni.

²⁰Ka ta ke ko e ne ta mo wa ki tte o ta i ne mwa wa ni o tti ka ta mo wa te i ya i. Ma wa tti ma i ke ko i we we ne te ni ki ke ko a ni Egypt e ki i o ta i ne mi wa ki.”

²¹Jacob a o gi sa i e na tti mo e tti i da wi ge i ki. Joseph a mi na ge ni a ta bya na i,

e di me ko wa te e me ko ke tto ki ma wa ni, ka o ni
 e mi na te e wi se ni we ni i na bo ni tti ta ta ki
 ne ya bi a ni te.²² E ye ba wi me i be no ni te e tta i,
 mi na ge ni e ski ke ni ki ni o de ki ta ka na ni,
 a wa i na ni Benjamin a ni a wa si ta swi ma ne
 mi na ge ni nya na nwi (5) a wa si ta swi
 a bi tti o de ki ta ka na ni ka o ni ne swa ge (300)
 be ki ke si i ni tti i do ni ya e a i.²³ A wa ta i ye ge ni
 o sa ni ta ki me ta swi (10) ne ni wa i na i
 tta ki ke ka no de a i ta gi ma wa tti we we ne te ni ki
 ke ko i Egypt e ki o tti, e yi ki me ko me ta swi (10)
 i ge wa i na i tta ki ke ka no de a i a ga wi di ne ni ge ni
 i no ta mi ni tti ba ge di ka ni ka o ni ko ta ki
 wi se ni we ni o sa ni ta ki i na bo ni tti na i na i
 ne ya bi bya ni te.²⁴ “Na a yi, na ga ko!” i na ge ni.
 Me de we na e ye ba wi me i na ga ni te e a tti mo a ge ni,
 “Ka ta wi na a ne mi ta ne ta nwe we ti ke ko.”

²⁵ E o tti ka ta mo wa te e Egypt i e ne ya bi a wa te e
 o swa ki i di, Jacob a ni, e a wi ni te e Canaan e ki.

²⁶ “Joseph a ke wa ki be ma te si wa!” i na tti mo a ge i ki.
 “TTa ki we we ne ne ta mwa ke ko i Egypt e ki!” Jacob a
 be ki me ko wa wa na skwe e gi ge ni e a tti mo e tti.
 A gi tta i ka ski te bwe ta wa te e e ne ko tti o gi sa i.

²⁷ E ki di tta ka tti mo e te e Joseph a ni e ne ko wa tti,
 ka o ni Jacob a e ne wa te e a ta bya na i Joseph a ni
 mi ne ko tti Egypt e ki ta ki i i da wa tti, ke na tti me ko
 we bi te bwe de ge ni o gi sa ni e be ma te si ni tti.
 Be ki tta i me ko ki ki be ma te si ge ni.²⁸ Jacob a ni
 ma ni e i te e, “Be ki me ko ne te bwe ta e di ye ge!
 Ne gi sa Joseph a ke wa ki e be ma te si tti! I ya i tta i
 e ki wi ta tti ke ke ni ki a be na e ye ba wi ne bo i ya ni
 i ka ski ta ta ki te ba gi ne wa ki e ye be ma te si ya ni.”

**Jacob a Na i na i E ta di wa tti TTi na we ma tti i
 E wi te me ko te e Egypt e ki I di**

46 ¹Jacob a tta i ni e a wa to te e tta ki me ko
 ke ko i te be ne ta ki Beersheba e ki i di
 e a te e. I na i ni e a wa te ni ka wa te e Ke tti
 Ma ne to wa ni, i ni ni me ko yo we o sa ni, Isaac a ni,
 me ma to ma ni tti ni Ke tti Ma ne to wa ni.

²E be ko te ni ke e ye to ke ni Jacob a
e bye no ta ko te e Ke tti Ma ne to wa ni,
e ka no ne ko te e. E di so tti e ke ka o ko tti, “Jacob e,
Jacob e.”

“A yo ko e,” e i na te e.

³Ma ni tta i ni e i ko te e, “Ni na Ke tti
Ma ne to wa, ko sa me ma to ma tti ni yo we. Ka ta
se ke si ka ni, i ya i ki a Egypt e ki. Ni a di a wa ki
i ma ne wa tti ke ta ne mi me to se ne ni ma ki ka o ni
i ke tta wa i ni wa tti i ya i. ⁴Ki a ka wa ba me ne
i ya i Egypt e ki, ka o ni tti na we ma tti ki ka o ni
i a ne mi me to se ne ni wi tti ki ni ne ya bi bye na wa ki
a yo i bye bye tti. Joseph a na i na i ne bo i ya ne i ya i
ki ki wi te me ga.”

⁵I ni tta i Jacob a e na ga te e Beersheba e ki
o tti. O gi sa i bo si e ko ge ni Jacob a ka o ni ta gi
o wi ya wa i ka o ni tte ke di i ni tti i a be no a i a gi tti
a ta bya na i mi ne ko wa tti i yo we ke tto ki ma wa ni
Egypt e ki. ⁶⁻⁷A wa na ge i ki o ta wi ma ka na i ka o ni
tta ki te be ne ta mo wa tti Canaan e ki e a wi wa te e.
E na ga wa te e Egypt e ki. Jacob a tta ki a wa na ge ni
o gi sa i, o ta ne sa i, ka o ni o di se ma i.

**Ma a ki tta i Jacob a Wi te me ko tti i
Egypt e ki E di so wa te e**

⁸Ma a ki tta i Jacob a wi te me ko tti i Egypt e ki i di
e di so wa te e.

Jacob a me ne ta mi ni ki ni tti ni o gi sa ni
Reuben a ni e di so ni tti ni wi te me ko ge ni.

⁹Ma a i na ka tti Reuben a o gi sa i
Hanoch a ni, Pallu a ni, Hezron a ni, Carmi a ni
ta gi wi tte we ni ge ni.

¹⁰Ma a ki na ka tti Jacob a o gi sa ni Simeon a ni
ka o ni Simeon a o gi sa i
Jemuel a ni, Jamin a ni, Ohad a ni, Jachin a ni,
Zohar a ni, e yi ki Shaul a ni. Shaul a e di so ta
ne ni wa, o kye ni Canaan ni ge ni.

¹¹Na ka Jacob a o gi sa ni Levi a ni
ka o ni Levi a o gi sa i Gershon a ni, Kohath a ni,
Merari a ni.

- ¹² Ma a ki na ka tti Jacob a o gi sa ni Judah a ni
 ka o ni Judah a o gi sa i
 Shelah a ni, Perez a ni,
 ka o ni Perez a o gi sa i
 Hezron a ni ka o ni Hamul a ni.
 Judah a e yi ki yo we ni dwi (2) o gi sa i, Er a ni
 ka o ni Onan a ni, ne bo i ni ge ni Canaan e ki
 ta di.
- ¹³ Ma a ki na ka Jacob a o gi sa ni Issachar a ni
 ka o ni o gi sa i Tola a ni, Puvah a ni, Jashub a ni,
 ka o ni Shimron a ni.
- ¹⁴ Na ka Jacob a o gi sa ni Zebulun a ni
 ka o ni o gi sa i Sered a ni, Elon a ni, ka o ni
 Jahleel a ni.
- ¹⁵ Ma a ki ki di ke ka a so tti ki Jacob a o gi sa i
 a wa i me ki o wi wa ni Leah a ni, o tti ki ge i ki.
 Ne ko ti a ge i ki o ta ne swa wa ni Dinah a ni
 e di so ni tti ni. A wa i me ki ta di a sa ge i ki
 Mesopotamia i e di te ka te ni ki a ki. E ta di wa te e
 tta ki ta ta gi o gi swa wa i ka o ni o di se mwa wa i
 ne swa bi ta ki ne swi (33) ta di ge i ki.
- ¹⁶ Ma a ki na ka tti Jacob a o gi sa ni Gad a ni
 ka o ni o gi sa i Zephon a ni, Haggi a ni,
 Shuni a ni, Ezbon a ni, Eri a ni, Arodi a ni,
 ka o ni Areli a ni.
- ¹⁷ Ma a ki na ka Jacob a o gi sa ni Asher a ni
 ka o ni o gi sa i Imnah a ni, Ishvah a ni, Ishvi a
 ni, Beriah a ni,
 ka o ni o ta ne sa ni Serah a ni,
 ka o ni Beriah a o gi sa i
 Heber a ni ka o ni Malchiel a ni.
- ¹⁸ Ma a ki ko twa di ka ne si we (16) e na ko ti wa tti
 a wa i me ki o tti ki ge i ki Jacob a ni ka o ni
 Zilpah a ni. Laban a yo we mi na ge ni o ta ne sa ni
 Leah a ni we ta wi ma so ni tti ni mi ke tte wi i ge wa ni
 Zilpah a ni e di so ni tti ni.
- ¹⁹ Jacob a o wi wa ni Rachel a ni ni dwi a ge i ki
 o gi swa wa i.

E di wi swi a wa te e ne ko ti (1) Joseph a ni,
 ko ta ka ni ni Benjamin a ni.²⁰ Egypt e ki ta di
 Joseph a ka o ni o wi wa ni Asenath a ni
 ni dwi a ge i ki o gi swa wa i, ne ko ti (1)
 Manasseh a ni e di so a wa te e, ko ta ka ni ni
 Ephraim a ni. Asenath a ni o sa ni Potiphera a ni
 i di so ni ge ni. Ma ma to mo we ne si i ni ge ni
 a wa i ne ki ta di On i e di te ka te ni ke e
 o te we ni.

²¹ Ma ni tta i Benjamin a o gi sa i e di wi swi a te e
 Bela a ni, Becher a ni, Ashbel a ni, Gera a ni,
 Naaman a ni, Ehi a ni, Rosh a ni, Muppim a ni,
 Huppim a ni, ka o ni Ard a ni.

²² Ma a ki nye wi ne si we (14) e na ko ti wa te e
 a wa i me ki o tti ki ge i ki Jacob a ni ka o ni
 Rachel a ni.

²³ Ma na na ka tti Jacob a o gi sa ni Dan a ni
 ka o ni Dan a o gi sa ni Hushim a ni.

²⁴ Ma na na ka tti Jacob a o gi sa ni Naphtali a ni
 ka o ni Naphtali a o gi sa i Jahzeel a ni,
 Guni a ni, Jeezer a ni, ka o ni Shillem a ni.

²⁵ Ma a ki no i ka (7) e na ko ti wa te e a wa i me ki
 o tti ki ge i ki Jacob a ni ka o ni Bilhah a ni. Laban a
 mi na ge ni o ta ne sa ni Rachel a ni te be ne ma so ni tti ni
 mi ke tte wi i ge wa ni Bilhah a ni e di so ni tti ni.

²⁶ Ma ni tta i e ta di wa te e ko twa di ka bi ta ki
 ko twa di ka (66) tti na we ti tti ki Jacob e ki
 we tti ki tti ki Egypt e ki e ya tti ki. Ma ni
 e ta di wa te e ma a ki a tti ma so tti ki, a gi
 ta gi a ki ma so wa te e o wi ya wa i.²⁷ Joseph a
 ni dwi a ge ni a be no a i Egypt e ki te di ni ki ni tti i.
 Jacob e ki we tti ki tti ki me to se ne ni wa ki Egypt e ki
 e ya tti ki no i ka bi ta ki (70) ta di ge i ki.

**Joseph a E ma wi na ki ska wa te e
 Jacob a ni Egypt e ki Ta di**

²⁸ Jacob a ni ka ni di ne ka wa ge ni Judah a ni
 i ko tti ma ni tti Joseph a ni i na ki ska ko wa tti

a ki ki, Goshen i e di te ka te ni ki. Na i na i ta ta
 ki e bya wa te e i ya i,²⁹ Joseph a a tti mo a ge ni
 o mi ke tte wi e ma i i bye ta ko tti o ta bya na ni.
 Bo si ge ni i ma wi ta ta ki na ke ska wa tti o sa ni.
 Na i na i e na ke ska we ti wa te e Joseph a
 ka ki te ge na ge ni o sa ni ka o ni e we bi ma yo te e,
 ke nwe di me ko.

³⁰Ma ni tta i i na ge ni Jacob a Joseph a ni, “I ni tta i
 e ki di ne wo na ni, ne ke ke ne ta e be ma te si ya ni.
 I ni tta i e ki di na na a wi ya ni i ne bo i ya ni.”

³¹Joseph a ni ma ni e i na te e o sa ni
 ka o ni tti na we ma tti i, “Ma ma ka tti me ko
 ni ma wi a tti mo a wa ke tto ki ma wa tta ki no sa
 o gi sa i na ka tti wi tti e ko wa tti i e ki di bya ni tti,
 Canaan e ki o tti i bye tti wi tti i wa tti. ³²Ni a tti mo a wa
 e na i ka ye ge o ta wi ma ka na i na ka tti
 e tta ki bye ne ge ke ta wi ma ka nwa wa ki ka o ni
 tta ki te be ne ta me ge ke ko a ni. ³³Ke tto ki ma wa
 ki na to me ko wa wa i ni ni i na na to to na ge,
 ‘Ka di tta i ke te di na i mi ke tte wi bwa?’ ³⁴Ma ni tta i
 i ne ge, ‘Ne ki gi ye se e i ya ke o ta wi ma ka na ki
 ne be me na be na e di me ko yo we ne ke kya me na na ki
 bye tti i di da wi wa te e.’ I ni ni i wi to ko na ge
 Goshen e ki a ki ki i o wi ki ye ge.” Joseph a ni
 e a tti mo a te e, “We tti ma ni i di ke ki, a wa i ma ki
 ko tti Egypt a ki wa wa na ko me wa ki be me na ni tti i
 o ta wi ma ka na i.”

Joseph a A wa na ge ni Nya na nwi (5)

O se se a i E ma wi wa ba ma wa wa te e

Ke tto ki ma wa ni E a wi ni te e

47 ¹Ki di te bo we wa te e o se se a i ni, i ni tta i
 Joseph a ke tto ki ma wa ni e ki wi ta ni tti
 e a te e. Ma ni ni e i na te e, “No sa ka o ni tta ki
 o gi sa i a mi wa ki a wa i ne ki i di Goshen e ki a ki ki
 a wa i me ki o tti a mi wa ki Canaan e ki o tti. TTa ki
 we ta wi wa tti i na ka tta ki we ta i ne mi wa tti ni
 ke ko a ni a wa to ge i ki.” ²I ni ni Joseph a
 e na wa tti a no ka na te e i bya ni tti o sa ni ka o ni
 o to te ma i. Na i na i e bya ni tti ni nya na nwi (5)

o to te ma i e a ta be na te e i ma wi wa ba ma ni tti
ke tto ki ma wa ni.

³Ke tto ki ma wa ka no na ge ni i ni i, “Ka di tta i
ke te di na i we si bwa e mi ke tte wi ye ge?”

E na ko ma wa te e ke tto ki ma wa ni,
“Ne be me na be na o ta wi ma ka na ki
bye tti i da i da wi wa te e ne ke kya me na na ki.
⁴Ma tti ke nwi we tti ya ke e ba wi na i ke mi ya ki
e a sa mi be ga ki. A gi a te ki ni ma di skye ni
ne me me ta ne de me na na ki i mi tti wa tti. I ni tta i
we tti a yo i i di a mi ya ke. Ke ko tti me ne be na
i wi to ka wi ya ke a wa i ne ki i ma wi a wi ya ke
Goshen e ki.”

⁵Ke tto ki ma wa ni ma ni e i na te e Joseph a ni,
“E ki di bya wa tti ko sa ka o ni ke to te ma ki,
⁶me di me ko na i ka ski o wi ki wa sa e di te e wa tti
a yo i Egypt e ki. E ma wa tti we we ne te ni ki a ki
Goshen e ki, ki wi ta wa sa. Ke te na na i we si wa te
be me ne ma wi wa sa ne ne no so ma.”

⁷Joseph a ni e bye na te e o sa ni Jacob a ni
ke tto ki ma wa ni i ka no na ni tti. Jacob a ni
ke tto ki ma wa ni e ka no na te e, “A yi,
ne ne di wi mi da te ne mo e ne wo na ni,
tta ki tta i me ko ke ko i e da ka wa ta ma ni
e di we we ne ki ki wi tti te a mo ne.” ⁸Ke tto ki ma wa ni
e na na to ta wa te e Jacob a ni, “Ke ke swi be bo nwe?”

⁹Jacob a ni na ko ma ge ni ke tto ki ma wa ni,
“Ne ki di ki we ska ma ni a ki ne ko twa ge
ne swa bi ta ki (130) ta swa wa i ne. De ski ke i ni
no ma ke i. Be ki me ko ne be mi sa na ki to. Wi nwa wa
wi na no sa ka o ni ne me do a a wa si me i ke nwe di
ki we ske wa ki a yo i tta ki ma ni a ki. ¹⁰A yi,
na ka tti me ko ma ni i i ne na ni, ki wi tti te a mo ne
tta ki ke ko i e da ka wa ta ma ni i we we ne ki.” I ni ni
e na ga te e.

¹¹Joseph a mi na ge ni o sa ni ka o ni o to te ma i
ma wa tti we we ne te ni ki a ki Egypt e ki tti ki
Rameses i e di te ka te ni ke e o te we ni. A se mi a ge ni
ke ki me si e ne ko wa te e me ko ke tto ki ma wa ni
i i da wi wa tti e ma wi bo ni wa te e. ¹²A be ne tti me ko

Joseph a mi na ge ni wi se ni we ni o sa ni na ka tta ki
tti na we ma tti i e di me ko ta swi na ta we ne ta mi ni tti
wi se ni we ni.

Joseph a ka o ni Ba ki te be ne we ni

¹³E ba wi wi se ni we ni a te ke e Egypt e ki.
Me to se ne ni wa ki Egypt e ki ka o ni Canaan e ki
ne nye be si ge i ki e a sa mi wi da be ne wa te e. ¹⁴Na i na i
me to se ne ni wa ki e ka ski to wa te e wi se ni we ni,
Joseph a ma wa te na ge ni tta ki do ni ya a i Egypt e ki
ka o ni Canaan e ki. I ni ni e tta ki a wa na te e
do ni ya a i ke tto ki ma wa ni e o wi ki ni tti
i di. ¹⁵Na i na i e a ko we wa te e do ni ya a i
me to se ne ni wa i Egypt e ki ka o ni Canaan e ki
bye no ta ko ge ni Joseph a. “Ne tta ka we be na
do ni ya a ki,” e i ko te e. “Ka ta wi to ka wi ka ke
i ne bo i ya ke! A yo i i no ki e be mi ka ba ya ke,
wi se ni we ni ki mi di be na!”

¹⁶Joseph a ka no na ge ni, “Ba wi a se ge do ni ya a ki,
ne no so ki ki bye na bwa, i ni ni i i di te ba a me ge
wi se ni we ni i o te te na me ge.” ¹⁷I ni tta i
e bye na wa te e we ta wi ma wa tti i ne ko to ska de a i,
me me ta ne da i, a na te ga i, ne no so i, ka o ni
tta ki ke ka no de a i be me na wa tti i Joseph e ki.
Ki di mi na wa tti Joseph a ni ni o ta wi ma ka na i ni,
a di ta mi e mi ne tti wi se ni we ni. I ni yo we
e da wi wa te e ne ko twa i ne.

¹⁸Ki di wa ya tti ke ni ki ne ko twa i ne na ka tti
bye tti wa ba me ko ge ni me to se ne ni wa i Joseph a,
e ka na wi ni te e, “A gi ke ko i ka ki to ya ki ni, a gi
a sa ke tti ni do ni ya a ki na ka we ta wi ya ki ki yo we,
tta ki e to ya ke ke tta ki mi ne ne be na yo we.
A gi tta i ke ko i a to wa ki ni i ka ski mi ne na ke
i ka ski to ya ke wi se ni we ni me te no i ma ta
ni ya na ni ka o ni ne ta ki me na ni.

¹⁹Ka ta wi to ka so ka ni i ne bo i ya ke na ka
ne ke ti ka ne me na na ni i de ski se ki. Ka ski i ya ke
na ka ka ski to wa ni ne ta ki me na ni, ki mi di be na
wi se ni we ni. Ni mi ke tte wi no ta wa be na
ke tto ki ma wa. I te be ne ta mwa ne ta ki me na ni

i ka ski ta ki be ma te si ya ke ki mi di be na a ge mi na ni
i ka ski ta ki a tti ke ya ke ne ke ti ka ne me na na ni.”

²⁰Be ki me ko e wi da be ne wa te e
e ki da ko tti ke ni ke e me to se ne ni wa ki
Egypt e ki ma ma ka tti me ko ka bo twe tta ki
a ta we ge i ki e to wa tti o ta ki mwa wi.
I ni tta i Joseph a e di mi ke tte wi no ta wa te e
ke tto ki ma wa ni e ka ski to tti ke ki me si
a ki. Ka bo twe me ko ke tto ki ma wa tta ki
e ka ski to te e tta ki a ki Egypt e ki e te ni ki.
²¹Ma ma ka tti me ko ke ki me si me to se ne ni wa ki
mi ke tte wi no ta wa ge i ki ke tto ki ma wa ni.
Be ki me ko ni e we we ne ne me ko wa te e. ²²Me de we na
a gi Joseph a ka ski to te e a ki me ma to mo we ne si a i
we ta i ne mi ni tti. Ke tto ki ma wa ni a be tti
mi ne ko ge i ki wi se ni we ni ka o ni do ni ya a i
we tti ba wi ma ma ka tti a ta we wa te e o ta ki mwa wi.

²³I ni tta i Joseph a ma ni e i na te e
me to se ne ni wa i, “I no ki tta i ke ka ski e ne bwa
ki nwa wa na ka ke ta ki mwa wi i no ki i ni
e o ta wi me na ge ke tto ki ma wa. Ma a ni tta i
a ge mi na ni ki a tti ke bwa. ²⁴Ki di ke ki e tti ke ye ge,
ne ko ti (1) ma ski mo te i ki a ga wi se to bwa
i ni ni i mi ne ge ke tto ki ma wa. Ki nwa wa
ki a ga wi se to bwa nye wi (4) ma ski mo te a ni
ki nwa wa ni i we we ne ne ta me ge i ni ni i a yo we ge
a ne ta i mi tti ye ge a ne ta i a tti ke ye ge.
Mi tti ke ko a i ni wi se ni we ni ki nwa wa ka o ni
ke ta be no e mwa wa ki ka o ni wi tti e na gi ki.”

²⁵Na ko me ko ge ni, “A yi, ke me nwi to ta wi be na,
ke ki di ke te ske ni be na. Ne to ta wi me ko be na tta i
ke tto ki ma wa. Ne wi to ka so be na tta i
i mi ke tte wi no ta wa ke tti.”

²⁶I ni tta i Joseph a i na ko ni ka ni e a di to te e.
E ki di ma te e i i da wi ni tti na i na i
ki di ki to ni te wi se ni we ni i di ni ka a mi ni tti
e ke ke ki na wa tti se to te e. Nya na nwi (5)
ki di a ga wi se to ni tti ni ma ski mo te a ni, a be tti
ne ko ti (1) i mi na ni tti ke tto ki ma wa ni,
wi nwa wa ni nye wi (4) i ke te na mo wa tti

ma ski mo te a ni. Ma ni tta i ni e i di ke ke e i na ko ni ka ni Egypt e ki. Me te no i me ko me ma to mo we ne si a ki o ta ki mwa wi a gi te be ne ta ke e ke tto ki ma wa.

E ye ba wi me i ne bo i te e Jacob a Na to ta so ge ni

²⁷Ki di a wa na te e Joseph a o sa ni ka o ni o to te ma i Goshen e ki, a ska tti me i ye to ke ni ki di bo ni wa te e a wa si me i me ko ma ne ke ko a ni o te te na mo ge i ki ka o ni e ma ne a wa te e a be no a i.

²⁸Jacob a Egypt e ki o wi ki ge ni no i ka ni si we (17) ta swa wa i ne. I ni na i tta i ne ko twa ge nye wa bi ta ki no i ka (147) ta swi be bo nwe ge ni.

²⁹Na i na i Jacob a e ke ke ne ta ke e e ka ta wi ne bo i tti na to ma ge ni o gi sa ni Joseph a ni e a tti mo a te e, “Ke kye te na mi te ba di ya ne, ki ki di mi ke kye te na mi ki to ta wi. Na i na i ne bo i ya ne ka ta a yo i bi ta wi ka ni Egypt e ki. ³⁰Ne ta ka wa ta i bi ta a so wa ni e a bi wa tti no sa ka o ni ne me do a. Ki a wa di i ya i i di e a bi wa tti te ba na ki ki, i ya i ni i ma wi a di ye ge. A gi a yo i Egypt e ki na ta wi bi ta a so wa ni ni.”

Joseph a ni e na ko ma te e, “I ni tta i e no we ya ni ni i da wi, e di a ka wa ta ma ni.”

³¹Jacob a ni ka no na ge ni Joseph a ni, “Ke ma ma to me ne, ki di mi no.” I ni tta i Joseph a e ki do we te e. Jacob a ni ne ba ka ne ki a gi tti e tta tti ga ni sa o te e i na i e i di ma ma to ma te e Ke tti Ma ne to wa ni.

**Jacob a I ni E ma ma to ma te e
Ke tti Ma ne to wa ni I a se mi a ni tti
Ephraim a ni ka o ni Manasseh a ni**

48 ¹A ska tti me i a tti mo a te ni Joseph a, “Ko sa be ki me ko a ga ma ta mwa.” I ni tta i ni e a wa na te e o gi sa i, Manasseh a ni ka o ni Ephraim a ni, i ni ni e ma wi wa ba ma wa te e Jacob a ni. ²Na i na i e ba ka ma ska wa te e Jacob a a tti mo a te ni, “Ke gi sa Joseph a ke i ke bye tti wa ba me ga.” Jacob a tta i be ki me ko

ni na wi ki i ge ni, e bi tti tti ni e tti ta bi te e
o ne ba ka ne ki.

³Jacob a ni e a tti mo a te e Joseph a ni,
“Ke tti Ma ne to wa, Ma wa tti mi ska we si ta,
ne bye no ta ga yo we a wa i me ki ta di Luz i
Canaan e ki e te ki. Ne bye tti ke te mi na ga.
⁴Ne ta tti mo e ga, ‘Ki mi ne ne na no be ka a be no a ki
i ka ski ta ki ma ne wa tti ko di se ma ki ka o ni
a ne mi me to se ne ni wa ki. I na i o tti i ma ne wa ki
tta ki i i na to wa tti ki. Ni mi na wa ki ni ma ni a ki
i o ta i ne mi wa tti a be ne wi me ko ka ki ke wi me ko.”

⁵Jacob a ma ni i na ge ni Joseph a ni, “I no ki tta i
ke gi sa ki a yo i Egypt e ki te di ni ki tti ki
e ba wi me i bya ya ni ni na, i no ki i ni ki
ne ta be no e ma ki Ephraim a ka o ni Manasseh a
i di ke ke ne ta ko si wa tti ni na ni ki e yi ki
ne ta be no e ma ki a wa i me ki o tti e da wi wa tti
e di ke ke ne ta ko si wa tti Reuben a ka o ni Simeon a.
⁶Na ka o gi si ya ne i ni ki ni na ne ta be no e ma ki
a gi i i ne ne ta ko si wa tti ni. Mi ne te o ta ki mwa wi
ma ma ka tti me ko a wa i me ki i o tti o te te na mo ki
we si me me ko wa tti i Ephraim a ni ka o ni
Manasseh a ni. ⁷We tti i no we ya ni ne ta tti mo
e da wi tti ke kya Rachel a na i na i Mesopotamia i
e o tti ya ke, a wa i me ki ta di ne bo i wa Canaan e ki
e di te ka te ni ki a ki. Ne ki da ko tti te e. A gi be ki
be no tti o te we ni Ephrath i e di te ka te ki i na i
be mi tti na we mye ki, i na i e ta di bi ta a so tti
Rachel a a te ki ni.” Ephrath i me ko e yi ki
e di te ka te ki, Bethlehem i, i no ki i di te ka te ge ni.

⁸Na i na i Jacob a e ne wa tti Joseph a o gi sa i,
na na to de ge ni, “We ne a ki tta i ma a ki gi ye se a ki?”

⁹Joseph a na ko ma ge ni, “Ni na ma i ma a ki
ne gi sa ki, Ke tti Ma ne to wa mi di tti i a yo i ta di
Egypt e ki.”

Jacob a ni ma ni e i te e, “Bye di a yo i,
ni ko tti ma wa Ke tti Ma ne to wa i mi na tti
we we ne te ni ki be ma te si we ni.”

¹⁰Jacob a ke tti ki ge ni i ni tta i
e ba wi be ki me nwa bi te e. Joseph a ni i na i

e i di we na tti o gi sa i, i ni ni Jacob a
e ka ki te ge na te e e te ba na tti gi ye se a i.

¹¹Jacob a ma ni i na ge ni Joseph a ni, “A gi yo we na na di i di te e ya ni ni na ka i ne wo na ni; i no ki ni Ke tti Ma ne to wa e wi to ka wi tti i ne wo ma ki ke ta be no e ma ki.”

¹²I ni ni Joseph a e mi we na te e o gi sa i a wa i me ki o tti Jacob e ki i ni ni e tti ga ni sa o tti i na i ni ka ni me tti ki, a ki ki e i di ge di ki. ¹³I ni ni Joseph a e na na i ka ba wi a te e Jacob e ki ne ma tti o tti na we ke tti ne i di e a sa tti Ephraim a ni ka o ni ma ya wi o tti na we ke tti ne i di Manasseh a ni.

¹⁴Me de we na ni Jacob a e ta ka mi ne ke di ki e ma ya wi ne ke tti e ta ki te be na tti Ephraim a ni a wa si e ski ki ni tti ni ka o ni tta i e ne ma tti ne ke tti e ta ki te be na tti Manasseh a ni ke tti ki ni tti ni.

¹⁵Jacob a e ko tti ma tti Ke tti Ma ne to wa ni i me nwi to ta wa ni tti Joseph a ni. Ka no ne wa Ke tti Ma ne to wa ni,

“Ki na ke ma ma to me ko bi yo we
ne me do a Abraham a ka o ni no sa, Isaac a.
Ki na ke be mi a ka wa ba ta ma wi ni ya wi
ne ki bye tti be ma te si ya ni.

¹⁶Ki na ke ke te ske ni a wa i me ki o tti tta ki ko sko skwa ki me tti ke ki i ba wi o te te ni ki.
Ke ko tti me ne i me nwi to ta wa tti ma a ki gi ye se a ki.

Ta na i yo we ma a ki gi ye se a ki o tti me to se ne ni wa ki me ge ne ta ma wi ya me te ni so na na ni ni na ka o ni no sa, Isaac a, ka o ni ne me do a Abraham a.

Ta na i yo we ma a ki gi ye se a ki ma ne a wa te ma ne a ne mi me to se ne ni wa i.”

¹⁷Na i na i Joseph a e ne wa tti o sa ni e a yo ni tti ma ya wi ne ki o ne ki e ta ke na ni tti Ephraim a ni ni o wi de ki a gi me nwe ne ta ke e. I ni na i ko tti ko wi ye a ki i di te e wa ki a wa si

e i ne ne ta mo we tti ma ya wi o tti na we. Ne ma tti o tti na we a gi a bi tti i ne ne ta mo we tti ni. Na ka Ephraim a a wa si a ski ki wa Manasseh a ni tta i. I ni we tti i ya i ma i ko tti i di ne ke na tti o sa ni Ephraim a ni a wa i me ki i di Manasseh a ni o wi de ki.¹⁸ Joseph a a tti mo a ge ni o sa ni, “Ka ta i ni i da wi ka ne, no se. Ko ta ka ke i gi ye se a me ne ta mi ni ki wa. Ma ya wi ne ke ka ba ta ki te be na te.”

¹⁹ Me de we na ni o sa ni da ge ne mo ni wa ni, ma ni i ni e i ni tti, “Ne ke ke ne ta ma i e da wi ya ni. Manasseh e ki i o tti ki wa ki me to se ne ni wa ki i ke tta wa i ni wa ki me de we na o si me a ni Ephraim e ki i o tti ki wa ki a wa si me i me ko i ta di wa ki na ka i o tti ki wa ki na no be ka me to se ne ni wa ki a tti ba na ki tti be be ki ne ni a ki i i na to wa tti ki.”²⁰ I ni tta i Jacob a e me nwi ka no na te e, ma ni e i te e,

“Ni na ne ta ne mi me to se ne ni ma ki
 ki so nwa wa ni i a yo wa ki na i na i
 ko tti ma wa te Ke tti Ma ne to wa ni
 i a se mi a ni tti ko wi ye a i. Ma ni i i wa ki,
 ‘Ta ni na Ke tti Ma ne to wa me nwi to to na ge
 e to ta wa tti yo we Ephraim a ni ka o ni
 Manasseh a ni.’”

I ni ni e i da wi te e ni Jacob a e ni ka ni di ma te e Ephraim a ni a ko wi ni Manasseh a ni.

²¹ I ni tta i Jacob a e ka no na tti Joseph a ni, “Ke ke ke ne ta bwa ke i e ka ta wi ne bo i ya ni me de we na Ke tti Ma ne to wa ki a se mi e ko wa wa, ki ne ya bi a wa ne ko wa wa we tti ki ye ge, e o wi ki ya ge yo we.²² I no ki tta i ke mi ne ne a wa si me i me ko a wa si ta swi a wa i ma ki tta i ke to te ma ki. Ki na ke mi ne ne ma ga ki wi Shechem i e di te ka te ki. We we na ki wi i ni. Ne mi ka ti a wa ki yo we Amorite a ki ne ta yo te na wa ki ke tti ma te si ke nwa ki ka o ni me te a na i na i e ma ni a ki o ta ki mwa wi.”

Jacob a yo we Ma wa tti a ko wi E na te e O gi sa i

49

¹I ni ni Jacob a e a no ka na te e
ko wi ye a ni i bye na ni tti o gi sa i. Na i na i
e ki di bya ni te e ni e ka no na te e, “Bye tti a di ta bi ko
ki a tti mo e ne bwa i i di ke ki ki ya wa wi ni ka ni i di.

²“Ki ta ta gi bwa ka o ni ke tti ne i
i bye no ta wi ye ge, ne gi se ti ke.
Ki wi ke tti be se ta wi bwa i i ne na ko we.

³“Reuben e, ki na ke i me ne ta mi ni ki ta
ne ta be no e ma ki.
Na i na i e ni ki ya ni ni e me tti ke ke ne ta ga ki
e mi ska we si ya ni.
Ki na tta i a wa si ke ke tti ne ne ta ko si
ka o ni a wa si e mi ska we si ya ni ma a ki tta i
ke si me a ki gi ye se a ki.

⁴Me de we na a gi ka ski ke ke ne ne ti so wa ni ni.
Be ki me ko ke wi sa ki ne wi ka o ni ke me ne di i
na i na i e wi be ma tti ne ko ti (1) ne wi wa ki.
I ni tta i ni we tti i ba wi ka ski ni ka ne si ya ni
ma a ki ke si me a ki.

⁵“Simeon e ka o ni Levi e, ke tte wi na te si bwa.
TTe wi dwi ke ta yo bwa ke tti ma te sa ni
ke nwa ki ni i wi sa ki to ta we ge ko wi ye a ki.
⁶E a ge ye ge yo we ke ne sa bwa me to se ne ni wa ki.
Ke mya ki a bwa yo we ne no so ki i di me ko
ta ta ki i mya ki e ge.

I ni tta i o tti we tti ba wi i wi ta bi me na ko we
te bo we we ge.

⁷I ni o tti we tti, e a sa mi ne di wa na te si ye ge
we tti a no ka na ki Ke tti Ma ne to wa i te ba a me
ge
i na i o tti e bye tti mya di ta ne ko we ge.
Ke ta ne mi me to se ne ni mwa wa ki a gi
i ka ski wi tta we ti wa tti ni ni ka ni i di.
I ga skwe di no ki tta ki i ya i a ki ki Israel i
e di te ka te ni ki.

⁸ “Judah e, ki na ki tta ki ne di wi a wa ki
ke wi tti skwe a ki.

I ni ni i o tti we bi wa wi nwa ne ki ke to te ma ki.
Ki na ki ma wa tti ke tta wa i ni wi,
ki a ni wa wa ki ke ki me si tta ki ko sa o gi sa i.

⁹ Ki ne di wi mi ska we si,
e di a ka wa ta ma ni me ko ki ka ski be mi da wi.
I ko ta mo ki me to se ne ni wa ki
i a ge e ki.

¹⁰ Judah a i so ke na mwa mi ska we si we ni,
a gi i ka ski ma ni e tti ni
ka o ni o ta ne mi me to se ne ni ma i i a be tti ke
tti na na o we ni wa i
i ya i a gi na i na i wi na bya te
tta ki e na to wa ni tti i me to se ne ni wa i i be se
ta ko ta
ka o ni i bye ta ko ta tta ki ke ko i a mi ta i
mi ne ko te.

¹¹ E tti ke wa ni ni ke be di ba te e ma ni e ki ya bye ki
i ma ne to ni.

I a bi tti ma ne ki a bi na me ko i na i
ki sa ka bi na wa ke ta ya tta ki ke ka no de a
i mi tti tti be di ba te a ni.

Me no we ni be di ba te a bo wi i ne di wi ma ne twi
mo tti me ko ki ka ski ko ke na
ke to de ki ta ka na ni.

¹² I ne di wi ma ne twi be di ba te a bo wi me no we ni
ke ski de ko ni i me skwa te wa ni me no wa ni ni.
I ne di wi ma ne twi me ni ki a bi na me ko
ke wi bi tta ni i wa be sky a wa ni me no wa ni ni.

¹³ “Zebulun e, ki na ki o wi ki tti ke bye ki.
Ke ta ka me ki tta i i ma ga tti ke nwi
ke tti tti ma na ki wi na na ki wa tti ta di.
Ke ta ki mi a yo i o tti i ya i i a gi ke nwi
we tti ke si ya ki a ki
e te ki o te we ni Sidon i e di te ka te ki.

¹⁴ “Issachar e, ke mi ska we si
me de we na ko se ga ke be mi ye to wa ni

ki na wa tti de ki di ne i a ga bi ya ni
me tti ki.

¹⁵ Na i na i ne ta ma ne e a ga bi ya ni ta di e me nwi
ke ki,

ka o ni e yi ki i ni a ki e we we ne te ki,
ki ba se gi

i we bo ta ma ni ge se ga ki be mi ye to wa ni.

I ni tta i ni ko ta ka ki me to se ne ni wa ki i a di e ki
i ke tti mi ke tte wi no ta wa tti wi nwa wa.

¹⁶ “Dan e, ki na ki ma wi o ki ma wi ki na tti na we
ma tti ki

i ni ka ne si ya ni,

i i da wi wa tti ke to te ma ki wi nwa wa e yi ki
tti na we ma wa tti i i ni i to ta wa wa tti.

¹⁷ Me de we na ki na ki ko sko sko si.

Ki na o tti

me to se ne ni wa ki i wa wi sa ki di no ki
na i na i me ko ba wi ta ne ne ta mo wa te.”

¹⁸ I ni na i ni Jacob a e ka no na te e Ke tti Ma ne to
wa ni,

“Ke tti Ma ne to we, ke ta na bwi e ne
i ke te ske ni ya ni.”

¹⁹ “Gad e, ki ma wi na ne ko ki ke mo te a ki
me de we na ki ne di wi a wa ki

ka o ni i mi wi ne ka wa tti ba ya ki tti i di.

²⁰ “Asher e, ki na ki ki di ki to ma ne wi ka ki
wi se ni we ni.

Ke tti o ki ma wa ki i na ta wi mi tti wa ki ki na
wi se ni we ni ki di ki to wa ni.

²¹ “Naphtali e, ki na ki ba ki se ne ko bi
ka o ni i a sa tti ke ni tta ne sa ki
we we ne si tti ki.

²² “Joseph e, ki na ki ma ne a wa ki
a ne mi me to se ne ni wa ki.

²³ Ke wi tti skwe a ki ki ne di wi ne ski na ko ki
ka o ni i ne di wi ma wi na ne ki.

²⁴ Me de we na Ke tti Ma ne to wa ki na me ma to ma ta

ki a se mi e ga i ne di wi e ma tti.

Wi na ki a se mi e ga i a wa tti ke me te e ma
i ma ga te na tti.

Ke tti Ma ne to wa a ka wa ba me wa
o me to se ne ni ma i, Israel a ki e ne tti ki.

Ki ka ski a be ne mo ta wa wa.

²⁵ Ke tti Ma ne to wa wi na me ma to ma ka
ki a se mi e ga.

Ma wa tti mi ska we si wa.

Ki mi ne ga ma ne nwe i ke mi ya ki
ka o ni ma ne ne bi i ke tti ta ki na ma ki ki
o tti.

Ma ne ke ko a ni ki ki di ki to.

Ki ma ne a wa ki a be no a ki ka o ni ma ne
i o ta wi ya ni ne no so ki.

²⁶ Ke to te te na be na we tti ta wi ke ki ni ke ko a ni
ma ga ki ki o tti.

Me de we na we tti ki ya ge o tti ke ke kya me na
na ki

a wa si me i we we ne te ni ki ni ke ko a ni
i mi ne ko ki.

Ta ni na tta i Ke tti Ma ne to wa mi ne ke e yi ki
ki na ma a ni.

Ki na ki ni ka ni ke to te ma ki.

²⁷ “Benjamin e, ki na i we si e de ma ka ne di wi ya ni.
Ki na ki ne di wi a wa ki ke wi tti skwe a ki ke ke
ni me ko
ka o ni i tta ki ni ke na ma ni o ta i ne mwa wa ni
ke ko a ni.”

²⁸ I ni tta i Jacob a e na te e o gi sa i. Na ne ko ti
e di me ko ma wa tti me nwi ska gi ni tti ka na wi we ni
e di ka no na te e. I ni i tta i ni dwi ne si we (12) o gi sa i
e o tti ki wa tti ni dwi ne si we (12) me to se ne ni wa ki
tta ke na to wa tti ki Israel a ki e di te ka so tti ki.

Jacob a Ne bo i wa ka o ni tta i ni E bi ta a so tti

²⁹I ni tta i e a no ka na tti Jacob a o gi sa i, “I ni tta i e bye tti sa ki i ne bo i ya ni. Ki bi ta wi bwa no sa na ka ne me do a e a bi wa tti, e bo kya ki a ki a ki ki tti ki ke ti ka na ki ki a wa i ma yo we Ephron a, Hittite a we tti ki ta, te be ne ta ke e. ³⁰I ni e bo kya ki a ki Machpelah i i di te ka te ge ni. A wa i me ki a te wi we ta ba ki o tti na we o te wa i Mamre i e di te ka te ke e i ya i a ki ki Canaan i e di te ka te ki. Abraham a yo we ka ski to wa ni a ki e a ta me ko tti Ephron a ni. Na ta we ne ta mo ge ni yo we i a yo tti i tti ba wi a ki wi ni ki. ³¹I na i ta di e bi ta wa wa te e Abraham a ni ka o ni o wi wa ni Sarah a ni. I na i me ko e yi ki e bi ta wa wa te e Isaac a ni ka o ni o wi wa ni, Rebekah a ni. Ni na na ka tti e yi ki i na i ne ta di bi ta wa wa yo we Leah a. ³²I ni ke ti ka na ki wi na ka e bo kya ki a ki ka ski to ge ni yo we Abraham a a wa i ma i o tti Hittite a i.”

³³Na i na i e ki di na na i ma te e o gi sa i, ne ya bi de ki di no ge ni ka o ni ni e ne bo i te e.

**Ma yo ge i ki Me to se ne ni wa ki
E ne bo i ni tti Jacob a ni**

50 ¹Joseph a ni e tta tti ga ni sa o te e tti ka wa i ne o sa ni e a bi ni tti ne ba ka ne ki ka o ni e we bi ma yo te e. ²I ni tta i Joseph a e a no ka na tti o mi ke tte wi e ma i i na na i ka wa ni tti o sa ni i bi ta a so ni tti. Na na i ka wa ge i ki i ba wi mya di di ni tti. ³E na na i ka wa wa te e mi ke tte wi a ki nye wa bi ta ki (40) ta swi wa se ya ki ni ne ki be mi ta di ka wa ge i ki. Egypt a ki e na na i ka wa wa tti ne bo a i i ni me ko a be ne tti te bi ne ki i na ska ni ke e. No i ka bi ta ki (70) ta so ko ni ne ki be mi ki da ko tti te e ge i ki Egypt a ki.

⁴Na i na i tta i e bye tti sa ni ke e i ni ki i bo ni ma yo ma wa tti Jacob a ni, Joseph a ni ma ni e i na te e ke tta wa i na i mi ke tte wi no ta wa tti ki ke tto ki ma wa ni, “Ki ma wi ka wa bwa ke tto ki ma wa ma ni ni i i ne ge, ⁵‘Na i na i yo we

e ka ta wi ne bo i tti no sa, e di a ka wa di tti
 ne ki di ma wa i ma wi bi ta wa ki i ya i tti ba wi
 a ki ki ki di na na i ka ki Canaan e ki. Ki wi to ka wi tta i
 i ma wi bi ta wa ki no sa. Ki de wi ya ne ni
 i ne ya bi bya ya ni.”

⁶I ni tta i ke tto ki ma wa e wi to ka wa tti Joseph a ni
 e di ki do we ni tti i i da wi ni tti.

⁷I ni tta i Joseph a e ma wi bi ta wa tti o sa ni.
 Ma a i tta i wi te me ko tti i ke tta wa i na ki
 mi ke tte wi no ta wa tti ki ke tto ki ma wa ni ka o ni
 ke kya a ki Egypt e ki ki wi ta tti ki ka o ni ko ta ka ki
 mi ke tte wi no ta wa tti ki ke tto ki ma wa ni. ⁸Joseph a
 ka o ni o wi wa ni ka o ni o ta be no e mwa wa i ka o ni
 o to te ma i ka o ni o se ki tta ki wi tti e ko wa tti i
 tta ki me ko wi te me ko ge ni me te no i me ko
 ma wa tti tta ke di i tti ki a be no e a ki ka o ni
 a ne ta mi ke tte wi a ki ka o ni o ta wi ma ka na ki
 ne sa bi ge i ki Goshen e ki. ⁹De ma ka ne da ki, a ne ta
 a ta bya na i, a ne ta ne ko to ska de a i bo si tti ki
 e yi ki ta gi wi tte ye ge i ki. Wi tte wa tti ki
 me to se ne ni wa ki na no be ka ta di ge i ki.

¹⁰Bye no ta mo ge i ki Atad i e di te ka te ni ki
 we tti wa se ya ki o tti na we a te ge ni a wa i me ki
 e be mi ta ki si bo wi Jordan i e di te ka te ke e.
 I na i a be e yo we e ta di di ko na mo wa te e
 a ge mi na ni ko wi ye a ki. Ke nwe di ke tti
 ma yo ge i ki e wa ni a wa tti o sa ni. Joseph a
 mya di te e ge ni no i ka (7) ta so ko ne. ¹¹Na i na i
 ko wi ye a ki Canaan e ki we tti ki tti ki e ne wa wa tti
 me yo ni tti i Atad e ki ma ni i yo ge i ki, “Ne di wi
 ke kye te na mi ki da ko tti te e to ke i ki Egypt a ki.”
 I ni tta i we tti wi swi to wa tti i na i Abel Mizraim i.
 Hebrew a ki e na to we wa tti i ni wi so ni
 i ni me ko e di i no we mi ka te ni ki, “E da wi ni tti
 me to se ne ni wa i Atad e ki e ta di ma yo ni te e.”

¹²I ni tta i Jacob a o gi sa i e i da wi ni te e
 e di na na i ma tti yo we. ¹³O gi sa i a wa ne ga
 Canaan e ki a wa i me ki ta di e bi ta o ko tti
 Machpelah i e di te ka te ni ki e bo kya ni ki a ki.
 A wa i me ki a te wi we ta ba ki o tti na we o te wa i

Mamre i e di te ka te ke e. Abraham a i ya i
 ka ski to wa yo we a ki e a ta me ko tti Ephron a ni.
 Ephron a a wa i me ki o tti ki wa Hittite a i
 e di te ka so ni tti i me to se ne ni wa i. Abraham a yo we
 na i na i e ka ski to tti ki de ne ta mo ge ni
 i tti ba wi a ki wi ni ki. ¹⁴E ki di bi ta wa tti o sa ni ni
 Joseph a e ne ya bi a te e Egypt e ki. Na ka o to te ma i
 e yi ki tta ki wi te me ko tti i e yi ki e ne ya bi a wa te e
 e ki we wa te e Egypt e ki i di.

**Na i na i Joseph a E ba ki se ne ta ki
 E to ta ko tti yo we O se se a i Na i na i
 E mya di to ta ko te e yo we**

¹⁵Ki di o swa wa ni Jacob a ni e ne bo i ni te e,
 Joseph a o se se a i ma ni ni e i wa te e,
 "Wi da wi me ko Joseph a ke ne ski na ko na na.
 Wi da wi ma ni i i da wi tti i ne ya bi te ba o na ge
 e di mya di to ta wa ge yo we." ¹⁶A tti mo ni ni
 e bo si ta wa wa te e Joseph a ni, "E ye ba wi ne bo i tti
 ko se na na, ¹⁷ne ta tti mo e ko na na ma ni
 i i ne na ke, 'Bo ne ne ta no me tti ke ki ke se se a ki
 e di mya di to to ki.' Ke ko tti me ne be na
 i wa ni ka ta ma ni e di be tti to to na ke. Ni na na e yi ki
 ne ma ma to ma be na Ke tti Ma ne to wa, ko se na na
 me ma to ma tti ni." Joseph a ni e ma yo te e ma ni
 e i di a tti mo e te e.

¹⁸I ni tta i o se se a i e bye tti na wa ki na wi ni te e
 ni ka ni e ne ma so tti. "I ni tta i e bya ya ke. Ki na
 ke to ta wi wi be na ki mi ke tte wi no to ne be na,"
 i yo ge i ki.

¹⁹I ni tta i Joseph a ma ni e i te e,
 "Ka ta se ke si ke ko. A gi ma i ni na Ke tti
 Ma ne to wi ya ni ni. ²⁰Ki nwa wa ke ki di te e bwa yo we
 i mya di to ta wi ye ge, me de we na Ke tti
 Ma ne to wa ba ko di me ko yo we ki de ne ta mwa
 wi i di me nwi ke ni ki. We tti i ni i da wi tti
 a ka wa ta mwa ma ne me to se ne ni wa i
 i ka ski be ma te si ni tti i no ki me ko e di i da wi ni tti
 i no ki e wa se ya ni ki. ²¹Ka ta se ke si ke ko.
 Ki mi ne ne bwa tta ki ma ma ka tti ki ki i a yo we ge

wi nwa wa me ko e yi ki ke ta be no e mwa wa ki.”
 I ni tta i e di me nwi ma te e ka o ni
 e di me nwi te e ni te e ke no na tti i.

Joseph a E ne bo i tti Egypt e ki

²²Joseph a ka o ni ko ta ka i wi tti e ko wa tti i yo we o sa ni e ye i be ma te si ni tti ke wa ki me ko be mi o wi ki ni ge ni Egypt e ki. Joseph a tta i ne ko twa ge me ta swi (110) ta swi be bo nwe ge ni na i na i e ne bo i te e. ²³E ye i Joseph a ke wa ki be ma te si te e, Ephraim a a sa ge ni a be no a i ka o ni o di se ma i. Joseph a o gi sa ni Manasseh a ni a sa ni ge ni o gi sa ni Makir a ni e di so ni tti ni. Joseph a tta i na ko na ge ni Makir a ni o ta be no e mwa wa i wi na me ko ta gi i ni o ta be no e ma i.

²⁴Na i na i Joseph a ne ko twa ge me ta swi (110) e ta swi be bo nwe tti, ka no na ge ni o to te ma i, “I ni e ka ta wi ne bo i ya ni, me de we na Ke tti Ma ne to wa ki a ka wa ba me ko wa wa ki ke tti we ne ko wa wa a yo i o tti a ki ki ko ta ke ki i di a ki ki e te ki be ki me ko yo we ki di ma tti Abraham a ni ka o ni Isaac a ni ka o ni Jacob a ni, ‘Ki mi ne ko wa wa ka o ni i ya i ki i di we ne ko wa wa.’” ²⁵I ni tta i Joseph a e di a ka wa ta ki e a tti mo a tti Jacob e ki tta ki we tti ki ni tti i me to se ne ni wa i e yi ki i ni i e ki di me ko tti e di a ka wa ta ki i i da wi ni tti, “Na i na i Ke tti Ma ne to wa bye tti a se mi e na ge ki ta gi a wa di bwa a gi i o tti ka di ye gi ni a yo i.”

²⁶I ni tta i Joseph a e ne bo i te e Egypt e ki. Ne ko twa ge me ta swi (110) ta swi be bo nwe ge ni. Na na i ka wa ge i ki i bi ta wa wa tti a wa i me ki tta i a sa ge i ki ma ka ko ki.

Exodus

**Me ta swi (10) Te ba ko ni ka na ni
A wa te na ma wo tti ni Moses a
Ke tti Ma ne to na ke O tti**

20 ¹⁻²Ka o ni Ke tti Ma ne to wa ma a ni
i no wa ka na ni ma ni e i no ta ke e,
“Ni na ke i i na Ke tti Ma ne to wa, ki nwa wa
Me ma to me ga. Ke ke tti we ne ne bwa yo we
Egypt e ki o tti e ta di si bwe wi mi ke tte wi no ta we ge
we ta wi me na gi ki.

³“Ka ta ko ta ka ma ne to wa ma ma to mi ye ke ko.
De ski me ko ni na ki ma ma to mi bwa.

⁴⁻⁶“Ka ta a di ta ti so ke ko e di tti ka so a ki
i ma ma to me ge ta na ke i ka ta ke ko i
a ne bye a ke ko a wa i ne ki e na ba ta ni ki a be me ki
we tti ke ki ta na ke i a yo i a ki ki ta na ke i ne bi ki
ta na ke i ne bi na ma ki ki e te ki i ma ma to ta me ge.
Ka ta na ka na ka be ge ta ke ko ta na ke i ka ta
ma a ni ma ma to ta ke ko. Ni na Ne na e ne me na ge
ke Ke tti Ma ne to we mwa wa a gi tta i ba di ye te wi
i wi to ko na ko we i ma ma to me ge ko ta ka ki
ma ne to wa ki. Ni na ne si bwe ne ta a wa ki a wa i na ki
ma a ki ne ski na wi tti ki ka o ni o ta be no e mwa wa i
o di se mwa wa i ni de nwe be te ki o di se mwa wa i.

Me de we na

ne wa ba to na wa ki
e te ba na ki ma a ki
me to se ne ni wa ki
te ba di tti ki ka o ni
na ka ta ki ki ma ni
e no we ya ni.
E bi tti ma ne wa tti
a gi ka ski a ki me tti ni
e ta di wa tti.

© 1996 David C. Cook

7“Ka ta ne wi so ni a yo ke ko ke ko i
 wa wa ne ska i we ne ki i di ni na ko tti
 Ne na e ne me na ga ke Ke tti Ma ne to we e mwa wa
 ni si bwe ne ta a wa ki ko wi ye a ki na no skwe
 e di a yo tti ki ne wi so ni.

8-11“Ki me gi te e bwa ma ni e ne ko ti ko na ka ki
 a ga bi we ni. Ke tti Ma ne to wa sa sa ge ni se ni wi
 ka o ni ma ma ka tti me ko e di ki di se to tti
 te ba ko ni ka ni i ni na i, ki na ka ta bwa i ni
 e na to ta te ki. Ko twa di ka (6) ta so ko ne ke ta to bwa
 i ki de wi ye ge ke mi ke tte wi we nwa wi. Me de we na
 e no i ko na ka ke i ni a ga bi we ni e a te ki. Ni na
 i ni na i sa sa ge we ni wi wi. I ni na i wi ke ni a gi
 ko wi ye a i mi ke tte wi tti ni a gi ki nwa wa. A gi e yi ki
 ke ta be no e mwa wa ki a gi e yi ki we ta wi me gi ki
 mi ke tte wi no to na gi ki me to se ne ni wa ki ka o ni a gi
 e yi ki mi ke tte wi ke ta wi ma ka nwa wa ki ta na ke i
 ba wi Israel i tti ki te gi wi tti e na gi ki e a wi ye ge.
 Ko twa di ka ta so ko ne ne be mi ta ne ko e a di to wa ni
 ma ni ki de gi ka o ni a ki ka o ni ne bi sye ni ka o ni
 tta ki ke ko i i na i e te ki, me de we na e no i ko na ka ki
 a gi mi ke tte wi ya ni ni. I ni tta i o tti we tti i no we ya ni
 ma ni ne ko to ko ne a ga bi we ni we we ne twi ka o ni
 sa sa ge we ni wi wi e i no we ya ni.

12“Ki ke tti ne ne ma wa ki ke me so ta na ki ke ki wa wa ki
 ka o ni ko swa wa ki. I ni i da wi ye ge ke nwe di
 ki be ma te si bwa i na i ma ni a ki i mi ne na ko we.

13“Ka ta ko wi ye a ne si ye ke ko.

14“Ka ta wi be mi ye ke ko ko ta ka, ki di wi ye ti ye ge
 ke na be ma i di ke i ke wi wa.

15“Ka ta ke ko i ki wi ke mo ke mo te ke ko.

16“Ka ta ko wi ye a ke ko i i di
 ba di to we wi a tti mi ye ke ko.

17“Ka ta ne di wi a ka wa ta ma wi ye ke ko
 ko ta ka ki ne ni wa ki o wi ki ya be mwa wi. Ka ta
 ne di wi a ka wa ta ma wi ye ke ko o wi ya wa i ta na ke i
 we ta wi ma wa tti i mi ke tti wi no ta ko wa tti i
 me to se ne ni wa i ta na ke i o ne no se mwa wa i
 ta na ke i o tta ki ke ka no de e mwa wa i ta na ke i
 tta ki me ko ke ko i te be ne ta mo wa tti.”

Psalms

Psalm 14

TTa ki me ko O wi ye a Wa wa ne ska i wa

¹ Wa wa ne ska i te a tti ki,

“A gi a bi tti ni Ke tti Ma ne to wa,” i di te e wa ki
o te wa ki.

Ne di wi a na te si wa ki

ka o ni e di ne ski na ka ni wi ni ki
e a ne mi i da wi wa tti.

A gi a bi tti ni ne ko ti (1) e di me nwi ke ni ki
e da wi ta me to se ne ni wa.

² Ma ne to na ke o tti Ne na e ne me na ga

wi ke ta ba me wa tta ki me ko e ta di ni tti me
to se ne ni wa i

i wa ba ma tti e di i na i a wi ni ge ni ne bwa ka ni
tti i

e di i na i a wi ni ge ni e ka wa ta ki ki Ke tti
Ma ne to wa ni i ma ma to ma wa tti.

³ TTa ki me ko e ta di wa tti wa wa ne ska a ske wa ki.

A gi a bi tti ni ne ko ti (1) me nwi ta ne ko ta
me to se ne ni wa,

a gi, a gi me ko a wa tti ne ko ti (1)!

⁴ Ke tti Ma ne to wa tta i e tti,

“Ma a ki e di wa wa ne ska i ke ni ki e da wi tti ki,
a gi ke ko i ke ke ne ta mo wa tti ni
ka o ni a gi ke ko i ne no ta mo wa tti ni.

Na ka di ni tti i ne me to se ne ni e ma i ke mo te me
wa ki ka o ni i ne di wa na tti a wa tti

me to tti me ko a gi ke ko i i di ta ne ko wa tti ni
me to tti ta ta ki de ski wi nwa wa we bi skwe te i
ta di mi tti wa ki.

Ka o ni e ba wi na i na na di ma ma to mi wa tti."

⁵ Me de we na e yi ki i na i me ko i ni na i i ne di wi
ko se wa ki a wa i na ni

ko tti Ke tti Ma ne to wa ni a ka wa ba me ko ki
ma a ki be di ga wi tti ki.

⁶ Ma a ki ki wi ta di wa wa ne ska i wi tti ki
ko tti wa ba di e wa ki
i ba wi ka ski na a wi ni tti ma a i ke te ma ke si ni tti i
ki di i di se to ni tti e na ta wi a ne mi i da wi ni tti,
me de we na Ne na e ne me na ga a ka wa ba me wa
ma a i.

⁷ Ta ni na i Zion e ki o ta ske to te
Ke tti Ma ne to wa i a se mi a tti ma a i Israel i na ke
me to se ne ni wa i i ke te ske na so ni tti.
Na i na i na ka tti Ne na e ne me na ga Israel a i o
me to se ne ni e ma i bi nye ske si a te,
i ne di wi mi da te ne mo ni wa i.

Psalm 22

Na i na i Ne ni wa Ke tti Ma ne to wa ni

E ma yo wi ga ko o ta ma wa tti Wi a se mi e ko tti Na ka mo ni

Me ma ta mo wi se ki A wa i na Ki de bye a ki David a

¹ Ne ke tti ma ne to me, ne ke tti ma ne to me,
ka di tta i e te ki ki na we tti na ka di ya ni?
Ka di tta i e te ki we tti,
ne di wi be no tti ki wi ta ya ni, ba ya ki tti
ka o ni e da ge ne mo wa ni i a se mi i ya ni
ta na ke i a wa tti me ko e ba wi be se ta wi ya ni
e ke te ke te ma ki ma yo ma yo ka ta mo na ni?

² Ne ke tti ma ne to me, e ta swi wa se ya ki ni me ko
ke na na to me ne wi a se mi i ya ni me de we na
a gi ke ko i i di ne ya bi ka no di ya ni ni.
E ta swi be ko te ki ni me ko e yi ki,
ke na na to me ne wi a se mi i ya ni me de we na
a gi ka ski a ga bi ya ni ni.

³ Me de we na ki ki ki me ko ki na ke ni ka ni ni ka ni
e sa sa ge ni wi o ki ma wi ya ni.

Ki na ma i a wa i na ki Israel a ki
wa wi nwa na wa tti ni.

⁴ Ki na yo we ke me so ta ne na na ki
ke be di gi ke ke ne me ko ki.

Ke be di gi te bwe ta ko ki ka o ni ki na ni
e ke te ske na tti e ko sko skwa ni ki o tti.

⁵ Ke na na to me ko ki yo we ki na ka o ni ki na ni
e ke te ske na tti.

Ke be di gi te bwe ta ko ki ki na a gi tta i yo we
wa ni ma te e.

⁶ Me de we na me to se ne ni wa ki, “A gi
ne me to se ne ni wi,” i ne ne mi wa tti ni.
E ne ne mi wa tti me to tti ta ki ba wi ke ko i ta
o wi ye a me me skwa ta ye a ta ta ki.
E ta di wa tti me to se ne ni wa ki
ne ne ski na ko ki.

⁷ E ta di wa tti ne wi tti ki
ne wa ba di wa ba de ne me ko ki.
Ne ma ya ki ma ya ki ge ta ko ki ka o ni
e me me me ko ge sa wa tti.

⁸ Me to se ne ni wa ki ne wa ba di wa ba de ne me ko ki
ka o ni,
“Ke tti Ma ne to wa ni yo we
be di gi a be ne mo wa,” e i wa tti.
I ni ni tta i a mi ke te ske ne ko tti ni Ke tti
Ma ne to wa ni.

I ni ni tta i ke te ske ne ko sa i ni ni
ko tti te ba ne ko tti ni.

⁹ Mo tti me ko ma ni be mi i di i di ke ki ki na ke tti
ye di ta ne kye ki o de ke ki o tti,
ki na ke ta ka wa ba mi
e ye di no ne ya ni ne kya.

¹⁰ Ma ma ka tti me ko ki na ne bye tti be di gi a be ne mo
ne ki me ko na i na i e ni ki ya ni.
Na i na i me ko e a ski ni ki ya ni ki na
ne to ma ne to mi ki na ke bye tti a ka wa ba mi.
¹¹ Ka ta be no tti e ki wi ta wa ni ki wi ta ka ni a wa i
na ki

ko tti ne wi tti skwe e me ki
 me mye ski to ta wi tti ki ke tti ne i
 ki wi te wa ki.
 A gi tta i a sa ki ni o wi ye a i a se mi i ta.

¹² Ma ne me ko ne wi tti skwe e ma ki
 ne tta ki te te be ska ko ki.

A wa i ne ki a bi tti ko ska si wa ki
 ke ke ne di a ki a wa i ne ki we tti tti ki
 e be ma me ki se ni ki a ki Bashan e ki.

¹³ Ne wi tti skwe e ma ki be ki me ko ne ne di wa na tti
 to ta ko ki
 i tta ko be na di wa tti.

¹⁴ Ke kye te na mi me ko ne tta ki wa ni to
 ne mi ska we si we ni.

Me to tti me ko e di be ma te si ya ni ta ta ki
 ne ta ka ne ma ni be ni be ni ka ne se wa ni
 ka o ni me to tti me ko ne te i a wa i ne ki a mo wi
 o di ka ne ki ne ke te ki i ne ske wi.

¹⁵ Ne ko ta ka ni be ga wi me to tti me ko be gi
 ka o ni ne to wi na ni i ye bi tti a wa i ne
 ne to ne ki a gi tti ba sa gi se nwi.

Ke to tti ka di me to tti me ko ta ta ki ne bo i ta
 be ko wa ki ki.

¹⁶ Te ta gi tti ki a wa i na ki
 ma tti ma ne to wa te si tti ki ne te te be ska ko ki.

Me to tti me ko ta ta ki a ne mo a ki
 e ma wi na di wa tti.

A yo ni na i me ko ni e ba ka mi ta wi wa tti ka o ni
 e ta ta twi sa ta wi wa tti ne ne ka ni ka o ni
 ne ka ta ni.

¹⁷ Ne tta ki ne ta me ko e ta se ki ne ta ka ne ma ni.
 Ne wi tti skwe e ma ki ne me me tti ma ba me ko ki
 ka o ni e wa wi ka ba mi wa tti.

¹⁸ Ta ne ti wa ki wi i di ni ka a ma ti ge i ki
 ne de ki ta ka na ni.

¹⁹ Ne ke tti ma ne to me, ki na ma i me te no i mi di ta
 mi ska we si we ni.

Se se si me ko ki bya wi a se mi i ya ni.

- ²⁰ Ki ke te ske ni a wa i ne ki o tti
 ne wi tti skwe e ma ki o ke tti ma te swa wa ni.
 Ki ke te ske na ma wi ni ya wi a wa i ne ki o tti
 mya di mya di to ta wi tti ki ne wi tti skwe a ki e
 bi tti ta ta ki ko sko sko si wa tti me to tti ta ta ki
 ba wi o ta wi ma ka ni wi tti ki a ne mo a ki,
- ²¹ ka o ni ke tti ka do e ki e di ki tti ki
 ka o ni ke ke ne di a ki.
- ²² Ni a tti mo a wa ki ne wi tti me to se ne ni e ma ki
 ma ni e di ki de wi ya ni.
 E ta di me to se ne ni wa ki ma wa tti wa tti
 i ma ma to mo wa tti ni na ki wa wi nwa ne ne.
- ²³ Ki nwa wa Ne na we ne me ga ka o ni me ma to me ga
 Ke tti Ma ne to wa ni wa wi nwa ne ko!
 Me nwa tti me ko ki nwa wa e ta di ye ge
 Jacob e ki o tti na we e o tti ki ye ge.
 Ma ma to me ko e ta di ye ge
 e me to se ne ni wi ye ge Israel a ki.
- ²⁴ A gi me i wa ni ka na tti ni ke te ma ke si ni tti i,
 a gi me ko e yi ki e sa na ki to ni tti i
 bo ne ne ma tti ni.
 A gi ba ya ki tti i di ge ta wa tti ni.
 A se mi e wa me ko na i na i, "A se mi i na ke,"
 e i no we ni tti.
- ²⁵ Na i na i me to se ne ni wa ki e tta ki ma wa tti wa tti
 i ma ma to mo wa tti ni na ki wa wi nwa ne ne
 ma ni ki na ki di i da wi ya ni.
 Na i na i me to se ne ni wa ki ma wa tti wa tti ni
 i ma ma to me ki ni na ni a wa te na
 i ni ye na yo we ki do we ya ni ni yo we.
- ²⁶ Ke te ma ke si tti ki tta i i na i o tti me di me ko na i
 ta swi e ka wa ta mo ge i ki i wi se ni wa ki.
 Ma a ki o wi ye a ki i bye tti ma ma to ma tti ki
 te be ne me na gi ni ma ne to wa ni
 i wa wi nwa ne wa ki ma a ni.
 E di tta i ma a ki a ka wa na ki
 i a be tti be ma te si wa tti.
- ²⁷ E ta di wa tti tta i me ko be be ki ne ni a ki a yo i
 tta ki a ki ki

i me gi te e wa ki ka o ni a wa i ne ki
 ma ne to na ke i i di ka ba wa ki.

E ta di wa tti me ko be be ki ne ni a ki tta ki me to se
 ne ni wa ki

i ma ma to me wa ki ma a ni.

²⁸ We tti ma ni i di ke ki a wa i na ko tti Ke tti Ma ne
 to wa o ki ma wi wa
 ka o ni wi na e tta ki te be ne ma tti
 me to se ne ni wa i tta ki a yo i a ki ki.

²⁹ E ta di wa tti ke tti ne ne ti so tti ki ma a ni
 i na wa ke ske ta ma we wa ki.

E ta di wa tti me ko me to se ne ni wa ki
 i na wa ke ske ta ma we wa ki.

³⁰ Me to se ne ni wa ki ba wi me i ni ki tti ki
 i ma ma to me wa ki ma a ni.

Me to se ne ni wa ki i a wa tti me wa ki e da wi ni
 tti te be ne me na gi ni ma ne to wa ni ma a i i
 bye tti ni ki ni tti ke ye tti ne, ka o ni

³¹ i a wa tti mo a wa tti,
 “Ma na ma ne to wa ke te ske ne wa yo we
 o me to se ne ni e ma i.”

Psalm 23

Ke tti Ma ne to wa ke i I na E ka wa ba mi ta

¹ Me to tti me ko ko wi ye a e ka wa ba ma ta o ta ye i
 me me ta ne da i, Ke tti Ma ne to we, ki na
 ke ta ka wa ba mi ka o ni e be me ni ya ni.
 I ni tta i tta ki ke ko i ne ta wi to wa ni ne ta to.

² Ki na ke wi to ka wi i a ga bi ya ni i na i e ta di ma
 ga tti ke ki,
 i na i e ta di ma ne ki wi se ni we ni ka o ni ne bi.

³ Ki na ke mi di ni na e ski ke ki mi ska we si we ni.
 Ki na ke ni ka ni we di i be mi a ya ni
 ke te na i wi ki ni mye e a ni
 e di yo we ki di mi ya ni.

⁴ Mo tti me ko ni na i na i be mi a ya ne e be ko te ya
 ki me to tti ta ta ki ne bo we ni,

ke wa ki me ko ke ki wi te mi.

Ki na ke ta ka wa ba mi i ba wi me ta o gi ya ni
a ga ki ka o ni ko ska skwa ki,
ka o ni ki na ke mi di ma ga tti te e we ni.

⁵ Ki na ke ke tti ke te mi na wi
ka o ni tta ki ne wi tti skwe a ki e ne ta mo wa tti.
Me to tti me ko ta ta ki ki na ke na na i se ta wi
ni na wa tta no te we ni.

Ki na e to ta wi ya ni me to tti me ko ta ki ni na
ke tta wa i na
ka o ni e mi di ya ni ni na tta ki me ko
e ta swi ka ska wi se ni ya ni ka o ni me no wa ni
ke ko a ni.

⁶ Ma ni tta i ni o tti ki na e me nwa wi ya ni
ka o ni e me nwe ne mi ya ni ni na,
ki na ki ki wi te mi ne ki be ma te si ya ni
ka o ni i wi tti e na ni ta ta gi ki na ka ki ke wi.

Psalm 51

Ni ma ma to mo, Ke tti Ma ne to we,

I mi we ne ta ma wi ya ni Wa wa ne ska i we ni

¹ Na a yi, Ke tti Ma ne to we, ki ke te mi na wi,
ki na ko tti te ba di we ni ke ta be tti a to.
Ki na ko tti, ke ne di wi ma ne to ke te mi na we si we ni
ki mi we ne ta ma wi e wa ne wa ne ska i ya ni
me to tti ta ta ki e a ne bye a te ki
e tta ki ka si we bye a me ki.

² Ki wa ka mi mi we ne ta ma wi tta ki e di wa ne
wa ne ska i ta ne ko wa ni me to tti ta ta ki
e wa ka ma wi se to tti ko wi ye a o wi ya wi
ka o ni i bi ni i ya ni i mi we ne ta ma wi ya ni
e di wa wa ne ska i ya ni.

³ Ne ke ke ne ta e bye tti wa wa ne ska i ta ne ko wa ni
ka o ni e a be tti ke ke ska ma ni ne ne ki te a ka ni,
e di bye tti wa wa ne ska i ta ne ko wa ni.

⁴ Ke ta ska tti wa wa ne ska i to to ne ka o ni
de ski me ko ki na.

E ne ne ta ma ni wa wa ne ska i ke ki
ne ki di ni da wi.

I ni tta i ki na ke be di ga tti mo na i na i ma ni
e i di ya ni, “Ke wa wa ne ska i.”

A gi ke ko i i di ka ski a te ne na ni ni ki na
e te ba ba mi ya ni.

⁵ Ke kye te na mi me ko ni na ne wa wa ne ska i
ne ki me ko na i na i e ni ki ya ni.

Mo tti me ko a ni ke me i me ko be te ki i di
ne ki me ko na i na i ne kya e ke ke ska wi tti
ne wa wa ne ska i.

⁶ Ke kye te na mi me ko ki na ke ta ka wa ta
be di gi te e we ni.

I na i tta i o tti ni ki ke ki no a ma wi ne bwa ka we ni
ma wa tti me ko na me ki ne te e me ki.

⁷ E di wa wa ne ska i ya ni ki mi we ne ta ma wi ka o ni
i ni tta i ni i bi nya ki ni ya wi.

A wa si me i me ko i di ki wa ka mi mi we ne ta ma wi
e di bye tti wa wa ne ska i ta ne ko wa ni ka o ni
a wa si me i me ko ta ta ki a wa i na a ko na
i a bi tti wa be ski wa ka mi ya ki ni ya wi.

⁸ Ki be se ta wi ke ko i i me nwi be ma te si e gi ya ni
i ne di wi mi da te ne mo e gi ya ni.

E wa wa ne ska i ta ne ko wa ni ke wi na ni
we tti si bwe ne ta i ya ni.

Mo tti me ko ki na e ki di si bwe ne ta i ya ni
na ka tti me ko ni a tti me nwi be ma te si.

⁹ Ki mi we ne ta ma wi e wa wa ne ska i ya ni
i ba wi ta ki ma ma ka tti ne ta ma wi ya ni.

Ki mi we ne ta ma wi
e bye tti wa wa ne ska i ta ne ko wa ni
me to tti ta ta ki e a ne bye a te ki
e tta ki ka si we bye a me ki.

¹⁰ Na a yi, Ke tti Ma ne to we, ki bi te ne ta ma wi e
ski ke ki wa ka mi ya ki be ma te si we ni,
ka o ni i a se mi i ya ni te bi no we me ko
i ma ya wi na ka ne na ni e di se ta wi ya ni
a yo ni na i o tti.

¹¹ Ka ta na na di mi we di wi ka ni e ki wi ta wa ne ni,
 ka o ni ka ta mi we ne ta ma wi ka ni
 ke mi ska we si we ni.

¹² Na ka tti ki mi da te ne mo i me to tti me ko yo we
 e di mi da te ne mo wa ni e ke te ske ni ya ni yo we
 e di wa wa ne ska i ke ki.
 ka o ni i a se mi i ya ni i a nwa tti ya ni e di ya ni
 i i da wi ya ni.

¹³ I ni ni i ke ki no a ma wa ki wa wa ne ska a ki
 e di na ka ta ma ni i i da wi wa tti,
 ka o ni i na i o tti ni wi ko ki te e wa tti
 e di na ka ta mo wa tti ka o ni i na ka ne ki.

¹⁴ Na a yi, Ke tti Ma ne to we, Ke te ske ni ya ne,
 ki mi wa ske ta wi
 i ba wi ta ki ne bo we ni na ko ska ma ni.
 I ni ni i me nwi be ma te si ya ni ka o ni
 i a tti mo a ki me to se ne ni wa ki
 e di ke te ske ni ya ni.

¹⁵ Na a yi, Ke tti Ma ne to we, Ne na e ne mi ya ne,
 ki a se mi ka na wi ya ne
 ka o ni ni ni na ni i wa wi nwa ne na ni.

¹⁶ Ke ko i e wa te na te ki a gi mi da te ne mo e gi ya ni ni.
 A wa i ni ta ta ki e ka te ki e wa te na te ki a wa
 te na mo na ne
 a wi ta te bi e gi ka ba.

¹⁷ Ke kye te na mi e wa te na te ki ki na Ke tti
 Ma ne to we ma ma ka te ne ta ma ni
 i ba wi ke tti ne ne ti so wa ge.
 Na a yi, Ke tti Ma ne to we, ki na a gi
 i mi we ge ta wa tti ni me di me ko o wi ye a ke
 kye te na mi,
 “Ne wa ne wa ne ska i,” e di te a ta ka o ni
 i ko ki te e tti ma ni wa wa ne ska i ke ni ki
 te di na ka ta ki.

¹⁸ I na i ki me nwi to ta wa wa ki me to se ne ni wa ki
 o te we ne ki Zion i.
 Ki a tti a di to te te bi ke bi i ka na ni
 Jerusalem e ki.

¹⁹ I ni ni ki na i me nwi na we e na ke na i na i ma wi
 wi ke tti a wa a wa te ni ke ya ke.
 Ni na na ki mi ne ne be na e ka te ki wa te ni ka ni
 ka o ni tta ki me ko ke ki ke ki ke ko i
 e ka sa te ki wa te ni ka ni.
 I ni ni ni na na i a wa te na ke tti ke ke ne di a ki
 e ta di a wa te na mo ne ki e wa te na mo ne ki.

Psalm 139

Ke tti Ma ne to wa Ne ke ke ne me ga ka o ni E a ka wa ba mi tti

¹ Ke tti Ma ne to we, ki na ke ki di wi ke tti wa ba mi
 ka o ni ki na e ke ke ne mi ya ni.

² Ke ke ke ne mi na i na i e tti ta bi ya ni ka o ni
 na i na i e ba se gi ya ni.
 Ba be ga me ko e ye ba wi ne ne ke ne ta ma ni
 ke ko i ke ki di ne no ta.

³ Ki na ke ne wi na i na i ne ko ta i e ya ya ne ni
 ta na ke i na i na i e na na i di na ne.
 Ki na ke ke ke ne ta tta ki ke ko i
 be mi i di na ka ta ma ni.

⁴ Ke tti Ma ne to we, mo tti me ko ba wi me i ka na wi
 ya ni ni
 ki na ke ki di ke ke ne ta i a ne mi i no we ya ni.

⁵ Ki na ke tta ki te te be ska wi wa ni na we o tti.
 Ki na ke mi ska we si we ni e a yo wa ni
 ke ta ka wa ba mi.

⁶ Ta swi ki na ke ke ne mi ya ni
 ne di wi a sa mi we we na ba ta ni wi.
 Ni na a gi ka ski ne no ta ma ni ni.

⁷ A gi ne ko ta i a te ki ni a mi ka ski i a wa ne
 i ke te ski e na ni.
 A gi ne ko ta i a te ki ni ki na e ba wi ki wi ta ya ni.

⁸ Mo tti me ko a wa i ne ki a be me ki ma ne to na ke
 i a wa ne i ya i ma i me ko ki na ki wi ta ka ba.
 A wa i ne ki na na i di na ne a wa i na ki
 ne bo i tti ki me tti ki e ye wa tti i na i me ko
 ki wi ta ka ba.

⁹ Na a wi ya ne a ni sa ka a i te bi o ta ge we tti ke tti
tti ki de swa

ta na ke i ma wa tti me ko be no tti o wi ki ya ne
e ne mi di ne ki tti ki de swa ke tti ka mi ki o ta
ge

¹⁰ mo tti me ko i na i ki na ki wi ta ka ba i na na i we
di ya ni
ka o ni i a ka wa ba mi ya ni.

¹¹ Mo tti me ko ma ni i no we ya ne,

“Ne ta ka wa ta be ko te ya ki i ka ki ne gi ya ni,
ka o ni ma ni e wa se ya ki i be ko te ska ki.”

¹² Mo tti me ko be ko te ska ke, a wi ta ki na
be ko te ya wi i ne ne ta ka ba.

Be ko te ya ke ki na wa se ya ba ta ni sa
e na bi ya ni e wa se ya ki e na ba ta ni ki
i na bi ka ba.

Be ko te ya ki ka o ni wa se ya ki e na bi ya ni
a gi ke ko i ki na i di be ki nwa ba ta ma ni ni.

¹³ Ki na tta ki me ko e di o no ke na wi ya ni
e di a so wa ni.

Ne kya o de ke ki bi tta wa i ne ki na
ke ta ta gi ki di i.

¹⁴ E a sa ya wi ki di a so wa ni ka o ni
e me na ni we we nwi ki di a so wa ni
we tti wa wi nwa ne na ni.

TTa ki ki na e da wi ya ni ne di wi we we ne twi.
Ki na e ta di ya ni me ko
ke tta ki wi ke tti ma ya wi ke ke ne mi.

¹⁵ Na i na i bi tta wa i ne ne kya o de ke ki
e ki mo tti ta di a di a so wa ni
e wi ke tti ta ta gi a so wa ni ne ta ka ne ma ni
ki na ke me ta ba ta ma wi.

¹⁶ Ki na yo we ke ne wi e a ski ke ke ska wi tti ne kya
o de ke ki.

E ta se ki ne me to se ne ni wi we ni ta so ko ne i be
ma te si to wa ni
ki di tta ki a ne bya a te ge ni
ke me sa na i ka ne me ki

mo tti me ko e ye ba wi me ko i di ka mi ka ki
i di ke ki.

¹⁷ Na a yi, Ke tti Ma ne to we,
ke ti di te a ka na ni ni na
ne ne di wi ke te mi na we ne ta.
Ne di wi ma ne to ni.

¹⁸ Ka ski tta ki a ki ta ma ne e a wa si me i me ko
ta se sa ne ka wi tta i e di bi sa wa ki ki.
Na i na i e to ki ya ni ke wa ki me ko
ke wi tti te a me ne.

¹⁹ Na a yi, Ke tti Ma ne to we, ta ni na i ki na
ne sa te ne di wi wa wa ne ska i wi tti ki me to se
ne ni wa ki
ka o ni be no tti ba ya ki tti i di ne ka wa te
ma a ki ne sa tti ki o wi tti me to se ne ni wa wa i.

²⁰ Ma a ki ke wi tti skwe a ki
ke ne di wi wa ne wa ne ska a tti me ko ki.
E ka na wi wa tti ne di wi wa wa ne ska a to ta mo ki
ke wi so ni.

²¹ Na a yi, Ke tti Ma ne to we, ne ski no ki ki i ni
e yi ki e di wi nwa wa ne ski na wa ki.
Ne ne di wi wi sa ki ne ski na wa wa ki ma a ki
a wa se ko ki ki.

²² E bi tti ne ski na wa ki ma a ki ne te e ki
o tti mi ka twi.
Ni na ma a ki e yi ki ne wi tti skwe e ne ma wa ki.

²³ Ke tti Ma ne to we, wi ke tti wa ba mi no
ka o ni ke ke ne mi no te bi no we ne te e ki
e di te e ya ni.
Ko ta ske bo di no ka o ni i ke ke ne ta ma ni
e di te e ya ni.

²⁴ Ki me ka ma wi e di a ne mi na ka ta mo wa ne ni
wa wa ne ska a ki e ne mi a wa tti, ki be ne
i me ka ma ne ki ke te na ma wi
ka o ni i ni ka ni we di ya ni e ne mi a ke ni
i ka ki ke ne ni wi ki.

Jonah a

Jonah a E ba wi be se ta wa te e Ke tti
Ma ne to wa ni ka o ni E be ma mo te e

1 ¹Ne ko te nwi yo we Ke tti Ma ne to wa
ka no na ge ni Jonah a ni, Amittai a ni o gi sa ni.
²Ma ni tta i e na te e, “A wa i ne ki i a no ke tti
o te we ne ki Nineveh i e di te ka te ki, ke tti o te we ni.
Ki ma wi ta nwe we ma wa ki i ni i ta di ma tti,
ne ke ke ne ma wa ki e bi tti ne di wa na te si wa tti.”

³Me de we na Jonah a da ge ne mo ge ni
Nineveh e ki i a tti. Wa na to ka Jonah a ba ya ki tti
i na mo ge ni, be ma mo ge ni e ko tti o tti ka na tti
Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni ko ta ke ki o ta ge
e i na mo te e Spain e ki. Joppa i e di te ka te ni ki
o te we ni bye no ta mo ge ni tti ke bye ki ke tti ka mi ki.
I ya i ma i ni e me ka ke e ke tti tti ma ni,
i be no mi ka te ni ke e Spain i i di. Te ba a mo ge ni
ta swi e na ki te ni ki i ka ski ta ki bo si tti
ke tti tti ma ni. Ki di te ba a ki wi tti bo si ma ge ni
mi ke tte wi a i ke tti tti ma ni. I ni tta i e be no wa te e
Spain i i di i be ma mo te e ta ta ki ba ya ki tti i di
Ke tti Ma ne to wa ni e i ne ne ma tti e a wi ni tti.

⁴Me de we na tta i Ke tti Ma ne to wa ni
e we ba ke te e no te nwi ke tti ka mi ki. I ni tta i
e ne di wi a ne ma te ke e ka o ni tta i ni ke ke tti
a te ko wa ni e ka ta wi bo bo ka a ke e i ni
tti ma ni. ⁵Mi ke tte wi a ki tti ma ne ki be ki me ko
se ke si ge i ki ka o ni tta i na ne ko ti ni
e ma ma to ma wa te e wi di ki e be ne mo ta wa wa tti i
ma ne to wa i i a se mi e ko wa tti. E yi ki me ko ni
i ba wi ta ta ki a sa mi ko se ko ni ki tti ma ni
tta bo ka ke ge i ki ke ko a ni be mi ye to wa tti ni yo we
bi tta wa i ne tti ma ne ki. Na i na i tta i ma ni
e ta di i di ke ni ke e na me ki yo we tti ma ne ki

ki di na na e ga mo ge ni Jonah a e ke tti ne ba te e
 wa na to ka.⁶ I ni tta i ni ka ne si ta mi ke tte wi a i
 tti ma ne ki ni e ma wi me ka wa te e ka o ni
 e to ki a te e. Ma ni ni e i na te e, “A wi ta
 ke wi na ta di ki wi ne ba ka ba ma ni
 e ta di i di ke ki! Ba se gi no ka o ni i ma ma to ma tti
 e bi tti ya ni me ma to ma ta ma ne to wa.
 Wi da wi ki ke te ma ke ne me ko be na ki na na
 i ba wi ta ki ne bo i ya ge.”

⁷A ska tti me i ye to ke ni ki di wi te ma te e
 mi ke tte wi a i tti ma ne ki a gi tti i di, ma ni
 ye to ke e ti wa te e, “O, bya ko ne a bi a ki
 e da wi wa tti ki i da wi be na. Ma a ni me te ko e a ni
 e ta ne ti ki e yo ki ni ki a yo be na, ki wa ba ta be na
 we ne i ge na me di ta wi e na ga we tti ma ni
 i di ke ki e ke tti ta na ne ma ki.” I ni tta i me te ko ni
 e mo ka tti me gi tti Jonah a, e ke ke ne ma so tti.
⁸I ni tta i i ni ki e na na to ta wa wa te e i ni ni,
 “We ne a tta i i a te na ga ma ni e bye no ta gi ya ge
 se na ka ki ki na na? We ko ne i tta i e di to wa ni
 e mi ke tte wi ya ni? Ta na i tta i we tti ya ni?
 Ke we ne i ne ni wi?”

⁹Jonah a na ko ma ge ni, “Ne Hebrew i wi!
 Ne ma ma to ma wa Ke tti Ma ne to wa ma ne to na ke
 ki wi ta ta, wi na tta ki ki di to ta ke tti ka mi wa ni
 ka o ni a ki, ma ni a gi ta ka mi ki.”

¹⁰Ke ke ne ta mo ge i ki Jonah a ni
 e ko tti be ma mo ni tti, e ko tti wa ni a ni tti Ke tti
 Ma ne to wa ni i ba wi ta ta ki ma ma ka tti i da wi ni tti
 e di a no ka ne ko tti Ke tti Ma ne to wa ni i i da wi tti
 Jonah a. Ki di tta i me ko yo we a tti mo a ge ni.
 I no ki ni na i na i e ka ske ta wa wa tti Jonah a ni
 e ne ko wa tti, a wa si me i me ko be ki se ke si ge i ki
 ka o ni ma ni e i na wa te e, “A wi ta ke wi na yo we
 ko tti be ma mo ka ba!”

¹¹E di me ko be mi ta na na ke to ne mo wa tti,
 a wa si me i me ko we bi ko sko skwa ni ge ni bo si me ko
 a te ko wa i e we bi be mye ki ni tti a wa si me i
 e ma ta bo sa ni ki ne bi si. I ni tta i mi ke tte wi a ki
 tti ma ne ki e na na to ta wa wa te e Jonah a ni,

"We ko ne i tta i a mi i da wi ya ke i to to na ke ki na i de wa a ki e ta na ne ma ki ka o ni e ga skwi na te ki ke tti ka mi wi?"

¹²I ni tta i Jonah a ma ni e i na te e, "Ni na tta i ki ka ski a te di bwa ni na o tti we tti ma ni i di ya ki e ka ta wi ko ka sa ki ke tti tti ma ni. Ki tta bo ki sa i bwa ni ya wi i ni tta i ni i bo na ne ma ki i ma ga ta bo wa ki."

¹³A gi tta i tta bo ki sa a wa te e Jonah a ni ne bi ki, me de we na e bi tti wa tti me ko ko tta wi ge i ki i tti ma o wa tti ne ya bi tti ke bye ki. Me de we na i no ki ni a wa si me ko e i di ke ki e bi te wa bo se ki ke tti ka mi wi. I ni tta i e ba wi ba di ye te wi ka ski ne ko ta i i a wa te e tti ma ne ki bo si tti ki, e ba wi ka ski tti ke bye ki i a wa te e. ¹⁴I ni tta i be ki me ko e ma ma to ma wa te e Ke tti Ma ne to wa ni Jonah a Me ma to ma tti ni, "Ke tti Ma ne to we, Jonah a Me ma to ma tti ni, ni na na ma ma ka tti ni ne sa be na ma na ne ni wa, me de we na ke ma ma to me ne be na i ba wi a di to wa ni i ne bo i ya ke i ni i da wi ya ke. Ke ma ma to me ne be na i ba wi mi di i ya ke ne sa ke te ne ni wa ba wi ke ko i di ta ne ko ta ba wi te bi ki ta i ne se tti. Ki na me ko tta ki ma ni ke ki di to i i di ke ki tta ki me ko e di a ka wa ta ma ni i na ska ki." ¹⁵I ni tta i e sa ki sa a wa te e Jonah a ni ka o ni e tta bo ki sa a wa te e, i ni me ko ni e ke ke ni ma ga ta bo sa ni ke e ke tti ka mi wi.

¹⁶Na i na i tta i tti ma ne ki bo si tti ki ne ni wa ki

e ne ta mo wa te e e di ke ni ki, be ki me ko ni
 e ko sa wa wa te e Ke tti Ma ne to wa ni, Jonah a
 Me ma to ma tti ni. I ni tta i i ni ki e ma mi da ma wa te e
 ke ko i Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni e ki do we wa te e
 ke ko i i i di ki de wi ta ma wa wa tti Ke tti Ma ne to wa ni.

¹⁷Na i na i tta i yo we Jonah a e tta bo ka ke ke e,
 Ke tti Ma ne to wa a no ka na ge ni ke tti ne me sa ni
 i ya i i di i ko ma ni tti Jonah a ni, e me si sa a ni tti.
 Jonah a tta i be ma te si ge ni bi tta wa i ne ne me sa ni
 ne se nwi e wa se ya ni ki ka o ni ne swi (3) te be gi.

E di Jonah a ma ma to mo te e

2 ¹Na i na i tta i Jonah a bi tta wa i ne e ki wi ta te e
 ne me sa ni, ma ma to ma ge ni Ke tti Ma ne to wa ni,
 Me ma to ma tti ni ka o ni Ne na e ne me ko tti ni. ²Ke tti
 Ma ne to wa ni ka no na ge ni,

“Na i na i yo we be ki me ko e ko sko skwa ki
 i a ske bye ya ne e ke wi tti ki ma ma to me ne yo we
 ki na,

ka o ni e ke te ske ni ya ni.

Ne te di te e yo we i ne bo i ya ni

ka o ni e ma ma to me na ni i a se mi i ya ni,

ka o ni ke ka ske ta ma wi e di ma ma to me na ni.

³ Ke ta no ka kye yo we i tta bo ki sa i ki ni na ke tti
 ka mi ki,

me tti ki e ma wa tti ke nwi te mya ki ne ne ka ska.

Ne bi tta ki te te bi ta nwi ne ka ke ki
 e ye di be mi ko ta we bye sa wa ni na me bye ki
 a te ko wa ni ki na bo si to wa ni ni.

⁴ Ne te di te e yo we ki na e ba wi a ka wa di ya ni
 ka o ni ba ya ki tti o tti e ki wi ta wa ni
 e i di ne ka wi ya ni.

Me de we na ki ki ki ni na ne te bwe ta ni na
 i ne ta ma ni na ka tti ki na e o wi ki ya ni
 i ya i e se sa ge we ni wi ki.

⁵⁻⁶ Ne bi yo we ne ma ta ko o gi ne ge ka ne ki a bi tti
 ka o ni ni e ko ta wi e ska ya ni na me ki me ko
 be no tti me tti ki ma ga ki wa ni e a te ki
 na me bye ki.

Na me bye ki te ko ki ni ma di skye ni
 te te be ske wa ni ne wi de ki.
 Ne te di te e me de ne ta
 i ya i ne bo a ki e ki wi ta wa tti
 i ba wi na na di ba ki se ne ta.
 Me de we na ki na Ke tti Ma ne to we Me ma to me
 na ne ka o ni Ne na e ne mi ya na,
 ke ta skwi i.

⁷“Na i na i e ka ski to wa ni e we bi ne bo i ya ni
 ke ma ma to me ne Ke tti Ma ne to we
 ka o ni i na i e ki wi ta ya ni e sa sa ge wi a wi ki
 ke ne ne ke ne me ne We we ne ne mi ya na,
 i ya i ke to tti ka ske ta wi.

⁸“I ni ki e be ne mo ta wa tti ki e di tti ka so a i
 e be ne mo ta ki ki ba wi ke ko i na ba te si ni tti i,
 a gi i o te te na mo wa tti ni me nwi to ta wi we ni
 ne ta wi mi na tti yo we wi nwa wa.

⁹Me de we na ni na wi na, ‘Ke te bi i,’ ki i ne ne
 ma ni i da wi ya ne na ka mo wa ne
 na i na i bo ta ge ya ne ke ko i me ge ne me na ne
 ki na.
 I ni e di ki di me na ni ki na ma ma ka tti me ko
 ni ki de wi.

Ne na e ne mi ta Ke tti Ma ne to wa, i na me te no i
 ke ski ke te ske na ta me to se ne ni wa i.”

¹⁰I ni tta i, ki di Jonah a bo ni ma ma to ma te e, Ke tti
 Ma ne to wa ni e a no ka na te e ne me sa ni, “Ki se ga na wa
 Jonah a a gi tti i di tti ke bye ki.” I ni tta i ni
 e da wi ni te e.

**Jonah a tta i Ki de wi ge ni E di a no ka ne ko te e
 Ke tti Ma ne to wa ni**

3 ¹Na ka ni do na me ko ni Ke tti Ma ne to wa
 ka no na ge ni Jonah a ni. ²“Na ga no i no ki me ko
 ke tti o te we ne ki Nineveh i e di te ka te ki ka o ni
 i na i ni i ta di a tti mo a tti me to se ne ni wa ki ma ni
 i a tti mo e na ni.”

³I ni tta i Jonah a e be se ta wa te e Ke tti
 Ma ne to wa ni e di a no ka ne ko tti ka o ni ni
 Nineveh e ki e a te e. E bi tti me da ke e Nineveh i
 ne se nwi e wa se ya ki ta so ko ne ta na ska ge ni
 e be me ka ki i ko na ko se ki i ni o te we ni.

⁴I ni tta i Jonah a e bi ti ke te e i ni o te we ni
 ka o ni e we bo se te e i ko na ko se tti i ni.
 E ye i tta i e di be me ka te e ni e ba ko di a tti mo a te e
 me to se ne ni wa i, “Ki di nye wa bi ta ki (40)
 ta se nwi wa se ya ki a yo i o tti ni, Ke tti Ma ne to wa
 ki ne di wa na tti e ko wa wa ki nwa wa ka o ni ma ni
 o te we ni.”

⁵Na i na i me to se ne ni wa ki i na i we wi ki tti ki
 Nineveh e ki e ka ske ta wa wa te e Jonah a ni
 e ne ko wa tti te bwe ta wa ge i ki Ke tti Ma ne to wa ni
 e ne ko wa tti ka o ni e ki di te e wa te e tta ki
 ko wi ye a ni i ma ka te wi ni tti. I ni tta i
 e tta ki ma ka te wi wa te e ma wa tti ke tta wa i na ki
 ka o ni ba wi ke ko i tti ki ke ki me si me ko.
 Na na e ska mo ge i ki ke di be ska gi wa tti
 o de ki ta ka ni. I ni e da wi wa te e i wa ba to kye wa tti
 ta ta ki e ko ke ska wa tti i bo ni wa wa ne ska a wi wa tti.

⁶Na i na i ke tto ki ma wa Nineveh e ki ni ka ne si ta
 e ka ske de te e tta ki e di ke ni ki, ba se gi ge ni
 we we ne te ni ki a ba bi ni e o tti na na o we te e ka o ni
 ke ke ki na wa tti ke ni ki ni me ko ne we ni e ke te na ke e
 ka o ni ni e bi se ka ke e ke di ba o gi tti o de ki ta ka ni.
 I ni tta i e na na a bi te e te ki se ni ki ni ke ke de wa ni
 e a te ni ki a ki ki i wa ba to kye tti e yi ki wi na
 e ko ki te e te e i bo ni wa wa ne ska a wi te e.

⁷I ni tta i e a no ka kye te e ne ni wa i i a tti mo a ni tti
 tta ki me to se ne ni wa i Nineveh e ki we wi ki ni tti i,

“Ni na, e o ki ma wi ya ni ka o ni e se mi i tti ki ke
 na na i me ne be na ki nwa wa,

‘A gi me to se ne ni wa ka o ni a gi
 o ta wi ma so a mi tti be a me ki ki ne ka
 i di ke i tte ke di i ta i ka ski wi se ni wa tti ni
 ka o ni i ba wi ka ski me no wa tti ke ko i.

⁸TTa ki ko wi ye a ki ma ma ka tti me ko
 i bi se ka mo ki ke di be ska gi wa tti

o de ki ta ka ni i wa ba to kye wa tti
 e ko ke ska wa tti i ba wi wa wa ne ska a wi wa tti
 e yi ki me ko ni i i di bi se ka a wa tti tta ki
 we ta wi wa tti i o ta wi ma ka na i e di ta wa tti
 me to se ne ni wa ki. TTa ki ko wi ye a
 ma ma ka tti i wi tti ki ma ma to me wa Ke tti
 Ma ne to wa ni ka o ni i bo ni ma tti ta ne ko wa tti
 ka o ni i bo ni wi sa ki to ta wa wa tti ko ta ka i.
⁹I ni tta i ki na na i ni i da wi ya ge, wi da wi
 Ke tti Ma ne to wa i ko ki te e wa ka o ni ni
 bo ni ne di wi a ge to na ge ki na na, i ni tta i
 ki na na i ba wi ne bo i ya ge.””

¹⁰Na i na i tta i Ke tti Ma ne to wa e ne wa tti
 me to se ne ni wa i Nineveh e ki e wi ki ni tti i
 e da wi ni te e e wa ba to kye ni tti e ka to si ni tti
 e wa wa ne ska i ta ne ko ni tti yo we ka o ni
 e bo ni ne di wa na tti ta ne ko ni tti a be tti a be e yo we
 e da wi ni te e, Ke tti Ma ne to wa ko ki te e ge ni
 i ne di wa na tti a te e yo we e di ki di te e te e
 e no we te e yo we i i da wi tti, ba ki se ne ma ge ni.

Jonah a A ge ge ni Me de we na Ke tti Ma ne to wa
Ba ki se ne ta ma wa ge ni Me to se ne ni wa i
E di bye tti wa wa ne ska a wi ni te e

4 ¹I ni tta i, ma ni o tti we tti a ge te e Jonah a,
 Ke tti Ma ne to wa ni e ko ki te e ni te e
 i ba wi ne di wa na tti a ni tti Nineveh e ki e wi ki ni tti i
 me to se ne ni wa i e di yo we ki do we ni te e
 i i da wi ni tti yo we. ²I ni tta i ni Jonah a
 e ma ma to ma te e Ke tti Ma ne to wa ni,
 Ne na e ne me ko tti ni, “TTa ki ke ko i te be ne ta ma ne;
 mo tti me ko e ba wi me i o tti ka ta ma ni e o wi ki ya ni
 ma ni yo we e di te e ya ni i i di ke ki e da ka wa di ya ne
 ki di da wi ya ne. I ni ke i we tti ko tti ke ke ni i ya ni
 e be ma mo wa ni e be ma mi to wa ni
 ke mi ska we si we ni Spain e ki e ko tti a ya ni.
 Ne ke ke ne ta e te ba na tti me to se ne ni wa ki
 e me nwi to ta wa tti. A gi ke ke ni a ge ya ni ni.
 Ke ta be tti a nwa tti i ko ki te e ya ni ka o ni

i ba wi mi we di wa tti me to se ne ni wa ki. ³I no ki tta i ni ke na na to to ne ki na, Ne na e ne mi ya na, wi to ka wi no i ne bo i ya ni. I ni a wa si me nwi ke sa ni na ta ta ki, ko ta ki tta i ni i be ma te si ya ni.”

⁴I ni tta i Ke tti Ma ne to wa, Ne na e ne ma ta Jonah a ni, ma ni e i na te e, “Ki na a gi te bi ki ya ni ni i a ge ya ni.”

⁵Jonah a tta i o tti ka ta mo ge ni o te we ne ki o tti we tti wa ba ni ki o ta ge ni; e a te e i ka ski wa ba ta ki ta ki i ni o te we ni. I ya i ni e a di to te e we yi te bi ta ki tta ki ta ga ga i ka ne i. Bi tta wa i ne ni

e tti ta bi te e i wa ba ta ki e di ke ni ge ni Nineveh e ki. ⁶I ni tta i Ke tti Ma ne to wa, Ne na e ne me na ga, a di to ge ni ke ke ni me ko, e sa ke ni ke e ki ya bye ni ki sa ke ni ki. I na i e tti ta bi te e Jonah a ni

e ta di sa ke ni ke e. Na me ki e ta di sa ke ni ke e ni e tti ta bi te e Jonah a. E mi da te ne mo te e Jonah a e ta ga ga wi ni ki e ki wi ta te e e ta di wi sa ka te ni ke e.

⁷Me de we na e ne mi wa ba ni ki, Ke tti Ma ne to wa a no ka na ge ni ma ne to se a ni i ma wi na kye ni tti i ni ki ya bye ni ki i ki ska ta mi ni tti. I ni tta i e ne bo mi ka te ni ke e ki ya bye ni ki te ko ni ki.

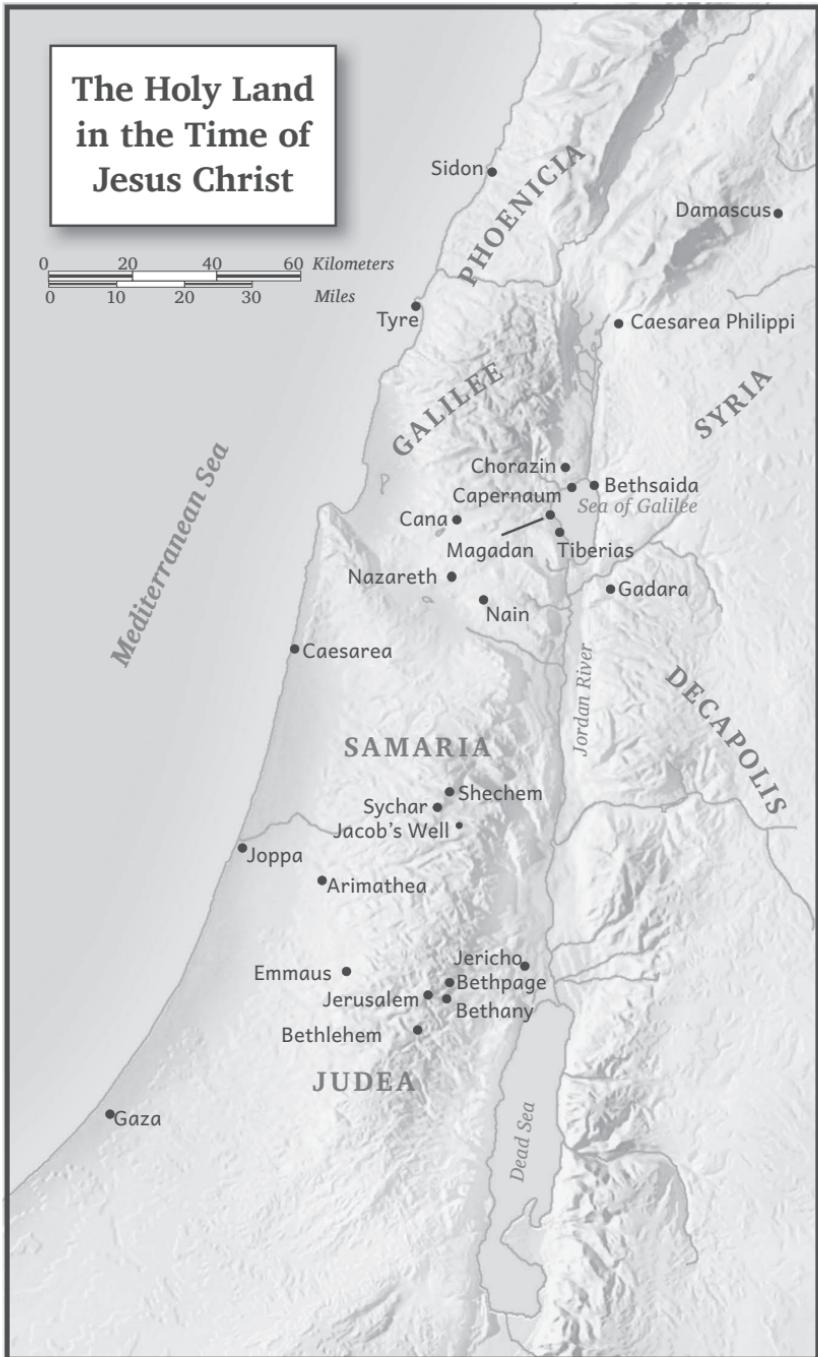
⁸Ki di tta i ki de so ni we bi a ko si ni tti ki de ko ki Ke tti Ma ne to wa bo si ta wa ge ni Jonah a ni be se te ni ki no te nwi ne ni wa ni e ba se te ni ke e be ma se ni ki ka o ni Jonah a e ka ta wi ba ne ne ta ke e e a sa me so te e e yi ki e ne di wi wi sa ka te ni ke e. I ni tta i e a ka wa ta ke e i ne bo i tti. “A wa si me nwi ke sa ne bo i ya ne e ba wi be ma te si ya ne e,” e i te e.

⁹Me de we na Ke tti Ma ne to wa ni ma ni i ko ge ni, “Ta ni tta i e di we bi i di te e ya ni i ka ski a ge ya ni e ne bo mi ka ki ki ya bye ki ke ko i te ko ki?”

Jonah a ni ma ni e i di na ko ma te e Ke tti Ma ne to wa ni, “Ne te bi ki tta i i a ge ya ni te bi ta swi me ko a bi tti i ne bo i ya ni!”

¹⁰⁻¹¹Me de we na Ke tti Ma ne to wa, Ne na e ne me na ga, na ka ni ma ni e na te e Jonah a ni, “I ni ne bo mi ka ki te ko ki ke ke te ma ke ne ta mo tti me ko a gi ki na e ba wi a tti ke ya ni ni, ka o ni e ba wi ki di ki to wa ni.

Ne ko ti (1) wa se ya wi mo ki mi ka twi, na ka
i ni me ko ke ke ni ne ko ti (1) wa se ya wi
ne bo mi ka twi. Me de we na ta ni tta i a wa si me i
i di a mi ni na i ni o te we ni Nineveh i
ke te ma ke ne ta ma ni ke tti o te we ni; ko tti i ke i
i na i o te we ne ki ki wi te wa ki ne ko twa ge
ni dwa bi ta ki ta swi ma ka ge (120,000) a be no e a ki
ba wi me i ke ko i di ta ne ko tti ki ta gi ma ne
o ta wi ma ka na ki! Me te ne ta gi me ko a wa si me i
i ne ne ta ko si wa sa me to se ne ni wa ki a wa i mi tta i
i ni ne bo mi ka ki ki ya si mi ka ki te ko ki yo we,
te di ke te ma ke ne ta ma ni.”

**Me nwa tti mo ni
E na tti me ko si tti
Jesus a E ta be na so ta
Ke tti Ma ne to na ke
O tti E ne bye a ke e
Luke a**

We tti ma ni a ne bye a ma wo te e Theophilus a

1 ¹⁻⁴O Theophilus e, ma ne ke ko i ki di di ke nwi ma ni ki na na. Me to se ne ni wa ki ki di ne ta mo ki ka o ni e ka ske ta mo wa tti ma ni ki di di ke ni ki. I na i o tti ni wi nwa wa ni e ke ke ne ta i ya me tti ni na na ka o ni ko ta ka i e di we bo we mi ka te ni ki ma ni ki di di ke ni ki. Ki na ke ke ke ne ta ma ni ma ne me ko me to se ne ni wa ki ki di ko tti a ne bye a mo ki e ta se ni ki ma a ni e na i na ka mi ka te ni ki. We tti tta i no ki na ta wi ma ni a ne bye a mo na ni e bi tti wi ke tti se ki ma a ni ki di di ke ki ni. Ni na ne wi ke tti wa ba ta bye tti i di i di ke ki na i na i me ko e a ski we bi ke ko i i na i na ka mi ka ki. We tti ta ki ma ni i da wi ya ni ki na ta ta ki i ke ke ne ta ma ni bye tti ke kye ki no a mo ne ki ni ke te na me ko e i di ke ki.

E ki di ma so te e Zechariah a I o gi si tti

⁵Ne ko te nwi yo we na i na i Herod a ni e o ki ma wi ni tti Judea e ki i na i ki wi ta ge ni ni ka ne si ta ma ma to mo ni te di ka ka Zechariah a e di so ta. Abijah a ni e di so ni tti ni ni ka ne si ni tti ni ma ma to mo ni a da wa ye o tti ki ge ni ma na ne ni wa. Zechariah a o wi wa ni Elizabeth a ni

a wa i ne ki o tti ki ni ge ni Aaron a ni e di so ni tti ni
 ma ma to mo ni ne ni wa ni ni ka ne si ni tti ni
 a da wa ye. ⁶TTe wi dwi me ko te bi no we
 be di ga wi ge i ki, i ne ne me ko ge i ki Ke tti
 Ma ne to wa ni. Wi nwa wa na ka ta mo ge i ki
 ke ki me si e di ki di se ta ko wa tti te ba ko ni ka na ni
 ma a ni Ke tti Ma ne to wa ni, Ne na e ne me na ga,
 wi nwa wa ba wi ke ko i e te na so tti ki. ⁷A gi tta i
 Elizabeth a ka ski a sa te e a be no a i, a gi tta i
 o ta be no e mi wa te e e yi ki me ko tte wi dwi
 ke tti ki ge i ki.

⁸Ne ko te nwi tta i Zechariah a ka o ni
 wi tti mi ke tte wi ma tti i na i na i e ba ka me ska ne ki
 i mi ke tte wi no ta wa wa tti Ke tti Ma ne to wa ni
 ma ni e da wi wa te e. ⁹I ni ta ki e da wi wa te e me ko
 a be e wi nwa wa ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni
 a da wa ye, a yo ge i ki me te ko e a ni ne ko ti (1)
 a ta be na so ge ni i bi ti ke tti ka o ni i no si ke tti i na i
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki. TTa ki ke ki me si
 a ta be na mo ge i ki me te ko e a ni wi na de na
 me ko na mo ge ni ke ke ki na wa tti ke ni ki Zechariah a.
 Na i na i tta i ma ni e i da wi wa tti, Zechariah a
 a ta be na so ge ni. ¹⁰Na i na i tta i e no si ke wa tti
 e bye tti sa ni ki Zechariah a i ni e bi ti ke te e
 a wa i ne ki sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki.
 Ma ne ni ge ni ko ta ka i bye tti ma ma to mo ni tti i
 me to se ne ni wa i sa ki tti ta di ma ma to mo ni ge ni
 na i na i e no si ke te e.

¹¹Ka bo twe, Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni
 angel a ni e di te ka so ni tti ni mo ki ni ge ni
 we ti ma ya wi o tti na we e ta di no si ke te e. ¹²Na i na i
 Zechariah a e ne wa tti ma a ni Ke tti Ma ne to wa
 o mi ke tte wi e ma ni be ki ski te e ge ni ka o ni
 e se ke si te e. ¹³“Ka ta se ke si ka ni, Zechariah e,”
 i ko ge ni ma a ni. “Na i na i e ma ma to mo wa ni yo we
 Ke tti Ma ne to wa yo we ke ka ske ta ga. Ki mi ne ga
 ne na to ta ma wa tti yo we. Ka o ni ke wi wa
 Elizabeth a i o ta be no e mi wa gi ye se a ni
 ka o ni ma ma ka tti me ko John a ki i di swi a wa.
¹⁴Ki ne di wi tta i mi da te ne mo bwa ka o ni e yi ki

ma ne ko ta ka ki i mi da te ne mo wa ki. Ma na
gi ye se a i ni ki tti i ni o tti we tti i i da wi ye ge.
¹⁵We tti ta ta ki i o tti ne di wi mi da te ne mo ye ge
Ke tti Ma ne to wa ma a ni i ke tti ne ne me wa.

A gi na na di i me no tti ni me no we ni
be di ba te a bo wi ka o ni me tti ke ni ki me no we ni.
E ye ba wi me ko ni ki tti a ga wi ska ko ge ni
Se sa ge ni wi ni tti ni Ke tti Ma ne to wa ni
O no ke na wa ni. ¹⁶Ka o ni Israel e ki we tti ki ni tti i
ma ne me ko i ko ki na we e wa i na ka na ni tti
Ne na e ne me ko wa tti ni Ke tti Ma ne to wa ni.

¹⁷Ka o ni i a ne mi a ni tti Ke tti Ma ne to wa ni wi na
ni ka ni me ne ta mi i a ne mi a tti. I ke ke ska we wa
Mi ska we si ni tti ni e da wi ni te e me ko yo we Ke tti
Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ni tti ni Elijah a ni.
E yi ki me ko i ne ne ke ne ta e wa tta ki ne ni wa i
we ta be no e mi ni tti i i wi ke tti ne ne ke ne ma ni tti
o ta be no e mwa wa i ka o ni i te ba na ni tti. Ka o ni
ma a i ba wi na ka ne ko tti i Ke tti Ma ne to wa
i we bi ne ne ki te e ska we wa e da wi ni tti ma a i
be di ga i ni tti i i da wi ni tti. We tti ta ta ki
ma ni i i da wi tti a wa i na i i ki di na na i we na tti
me to se ne ni wa i Ne na e ne me na gi ni o tti.”

¹⁸Ka o ni Zechariah a e na na to ta wa te e
Ke tti Ma ne to wa ni o mi ke tte wi e ma ni,
“Ta ni tta i i i di ke ke ne ta ma ni ma ni i di ke ki?
Ne ki di ke ni na ke tti ki ka o ni ne wi wa me ko e yi ki.”

¹⁹Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni i ni
ma ni e i te e, “Gabriel a ne te di so, ka o ni
te bi no we me ko ne wi tti ka ba ma wa Ke tti
Ma ne to wa. Ne ta no ka ne ga i bye tti a tti mo e na ni
ma ni me nwa tti mo ni. ²⁰Ke kye te na mi me ko
bye bye tti me ko ma ni i i di ke nwi na i na i wi ki,
me de we na i no ki ki be se ta wi a gi ko tti
te bwe ta wi ya ni ni e na tti mo e na ni, a gi ko tti
a yo i o tti ye bi i na e to ne mo wa ni ni me te no i me ko
e na tti mo e na ni ki di i di ke ke.”

²¹Ka o ni i ni na i a bi tti me to se ne ni wa ki
ta na bwi a ge i ki Zechariah a ni, “Ka di tta i
e te ki we tti ba wi a di ta i ke tti tti i na i

o tti sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki?”
 i di te e ge i ki. ²²Na i na i e ke tti ni tti a gi
 i bi ka ski na e to ne mo ni tti ni. I ni na i ni,
 “Me me tti ke me ko ke ko i ne ta mo to ke
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki,”
 i di ne ne ki te e ge i ki. De ski i bi
 a ya wi a ya wi ne ni ke wa ka o ni i bi
 e ba wi ka ski ka na wi tti.

²³A ska tti me i ma wa tti a ko wi e wa se ya ni ki
 e mi ke tte wi tti i ni ni e na ga te e e o wi ki tti.

²⁴I ya i ma i tta i a ska tti me i me ko o wi wa
 ni Elizabeth a ni a tti gi ni ge ni ka o ni e ka
 ki so ni te e nya na nwi (5) ki de swa ka o ni
 tta i ma ni ni e i no we ni te e, ²⁵“Ma na tta i
 Ne na e ne mi ta ma ni e di ki di se ta wi tti
 i ba wi ta ki ko wi ye a na ka tti na na di me ne di i tti
 e ba wi ta ki ka ski a sa ki a be no a ki.”

E ki di ma so te e Mary a I o gi si tti

²⁶Na i na i tta i Elizabeth a ko twa di ka (6) ta swi
 ki de swa e ki di ba ka mi a tti gi te e, Ke tti Ma ne to wa
 o mi ke tte wi e ma ni Gabriel a ni e di so ni tti ni
 a no ka na ge ni i bye to ni tti a tti mo ni o te we ne ki
 Nazareth i e di te ka te ki a wa i ne ki a ki ki Galilee i
 e di te ka te ki. ²⁷A wa i na ni ba wi me i ta ke na so ni tti ni
 de ske si a ni ki di ma so ni tti ni i o na be mi ni tti
 a no ka na te ni i a tti mo a tti. Ma na tta i i ge wa
 Mary a i di so ge ni. A wa i na ni ki di ma so wa yo we
 ma na i ge wa i o na be mi tti ne ni wa ni Joseph a ni
 e di so ni tti ni. Ma na
 Joseph a e di so ta i ya i
 o tti ki ge ni a da wa ye
 ke tto ki ma wa ni David a ni
 e di so ni tti ni. ²⁸Ma na tta i
 Ke tti Ma ne to wa ni
 mi ke tte wi no ta wa ta
 na i na i e bye no ta wa tti
 ma a ni i ge wa ni ma ni
 i yo ge ni, “Na a yi, ki na
 e ke te mi no ki Ke tti

Ma ne to wa, ma na Ne na e ne me na ga a yo i
ke wi tti ka ba wi me ga.”

²⁹Mary a tta i wa wa na tti te e ge ni,
“Ka di tta i i di we bo wa ka ni wi to ke, ma ni
bye tti i na tti mo i ki,” i di te e ge ni. ³⁰I ni ni
Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni ma ni
e na ni te e, “Ka ta ko di ka ni, Mary e. Ke tti
Ma ne to wa a wa si me i me ko ke te ne ne me ga.
³¹Ke tti ne i me ko a yo ni na i ki a tti gi ka o ni
i o gi si ya ni. Jesus a ki i di so a wa ma na.
³²Ma na tta i i o gi si ya na i ke tta wa i ni wa, ka o ni
Ke tti Ma ne to wa, Ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ta,
‘Ni na ma na ne gi sa,’ i i ne wa. Ke tti Ma ne to wa,
ma na Ne na e ne me na ga i o ki ma wi e wa ma a ni,
a wa i na ni ta ta ki yo we we tti ki tti ni David a ni
e di o ki ma wi a tti yo we a da wa ye. ³³Jacob e ki
we tti ki ni tti i me to se ne ni wa i wi a be ne wi
o ki ma wi wa ka o ni e ta di ni ka ni o ki ma wi tti a gi
na na di i a gi ke ni ki ni.”

³⁴Mary a ni e na na to ta wa te e ma a ni Ke tti
Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni, “Ta ni tta i ma ni
i i di we bi ke ki? A gi ke i me i ni na na na di
ta ke ni tti ni ne ni wa.”

³⁵Ma na Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni ni
ma ni e i na te e Mary a ni, “Ma na Se sa ga ta Ke tti
Ma ne to wa O no ke na wa ni ki bye no ta ga ka o ni
Ke tti Ma ne to wa, Ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ta
o mi ska we si we ni ki ma ta ko ska gi. I ni tta i o tti
ke ta be no e ma i a sa ta se sa ge na ke i o tti ki wa.
Ke tti Ma ne to wa o gi sa ni i i na bi. ³⁶Mo tti me ko
tti na we ma ta Elizabeth a, e ke tti ki tti a tti gi wa.
A gi na i ki tti ni i a sa tti a be no a i i bi yo we,
me de we na i no ki ni ko twa di ka (6) ta swi ki de swa
e ba ka mi a tti gi tti. ³⁷Ma ni i i di ke ki we tti di ke ki,
a gi ke ko i wa wa na be na to tti ni Ke tti Ma ne to wa.”

³⁸Ka o ni Mary a ni ma ni e i na te e Ke tti
Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni, “Ne ma ma to ma wa
Ne na e ne mi ta. I ni me ko i i di ke nwi e no we ya ni.”
Ka o ni ni Ke tti Ma ne to wa ni mi ke tte wi no ta wa ta
e na ga te e.

Mary a E ma wi wa ba ma te e Elizabeth a ni

³⁹No ma ke i me ko i na i o tti ni Mary a
e se se si o te we ne ki a te e e ma ma ga ki wi ni ki
Judea e ki. ⁴⁰Na i na i a wa i na ni Zechariah a ni
e o wi ki ni tti e bya te e ni e ma wi bi ti ke te e. Mary a
ma ni i na ge ni Elizabeth a ni, "O." ⁴¹Na i na i me ko
Elizabeth a e ka ske ta wa te e Mary a ni, na mi na we
ke ke ska wa tti ni a be no a ni ko gi ma ma tti ni ge ni
ka o ni tta i Se sa ga ni tti ni Ke tti Ma ne to wa
O no ke na wa ni a ga wi ska ko ge ni Elizabeth a.

⁴²Ka o ni Mary a ni i ni e wi di ki ka no na te e
ma ni e i na te e, "Ki na ma wa tti ke te mi na we si ta
tta ki i ge wa ki ka o ni a be no a i no da na ta
e yi ki i ke te mi na we si wa. ⁴³Me de we na a gi
ni na te bi ki ya ni ni be ki me ko ke tti di ke ki
i bye no ta gi ya ni ni na. Ma na Ne na e ne mi ta o kye ni
e ne di wi me nwi to ta wi tti e bye tti wa ba mi tti.
⁴⁴Na i na i me ko e ka ske to na ni e me nwi ka no di ya ni
ke ke ska wa ka a be no a e ne di wi mi da te ne mo tti
ko gi ma ma tti wa. ⁴⁵We tti ta ta ki ke te mi na we si ya ni
o tti e te bwe ta ma ni Ke tti Ma ne to wa ni
mi ke tte wi no ta wa ta e ne ki yo we i i di ke ki.
E ka no ta ma wa tti Ke tti Ma ne to wa ni
Ne na e ne me na gi ni."

Mary a Wa wi nwa na ge ni Ke tti Ma ne to wa ni

⁴⁶Mary a ni ma ni e i te e,
"Ke tti Ma ne to wa, ni na ma na Ne na e ne mi ta,
ne ke tti ne ne ma wa.

⁴⁷Ke tti Ma ne to wa, Ke te ske ni ta,
ne ne di wi me nwi be ma te si ta ga ni ya wi.

⁴⁸Ni na, e ke te ma ke si ya ni, e ma ma to ma ki
ne me ge ne me ga.
Ki a tti mo e ne a yo i o tti ye bi ni e ta di wa tti
me to se ne ni wa ki,
'Ke te mi na we si ta,' ni i ko ki.

⁴⁹Ma ni o tti i i da wi wa tti, Ke tti Ma ne to wa,
ne di wi mi ska we si ta, be ki me ko
ke tti di ke ni ki ne to ta ga.

Sa sa ge we ni wi ni wi o wi so ni.

⁵⁰ A be tti me ko ke te mi na we wa ma a i ke tti ne ne
me ko tti i

ne ki me ko e di be mi na i ke ni ki be ma te si we ni.

⁵¹ Ke tti di ke ni ki i da wi wa.

I wa wa na tti ne ka we wa ke tti ne ne ti so ni tti i.

⁵² I ba na tti ta we wa o mi ska we si we nwa wi
o ki ma wa i.

Me to se ne ni wa i ni ke te ma ke si ni tti i
i ba se gi te na tti.

⁵³ Ma ne me ko me nwi ke ni ki ke ko i i te bi e wa ke
te ma ke si ni tti i

ka o ni ma a i me na te si ni tti i i mi we di wa tti
a gi ke ko i i a to wa tti ni.

⁵⁴ Israel a i i a se mi e wa me ma to me ko tti i.
I me ge ne ta mwa e di ki di ma tti
i ke te mi na wa tti.

⁵⁵ I ni ye to ke yo we e di ki di ma te e we tti ki ya gi ni
Abraham a ni ka o ni i na i we tti ki ni tti i
ka ki ke wi e di be mi ke no ge ni.”

⁵⁶ Ka o ni tta i Mary a ne swi (3) ki de so ki
e wi tti a te e Elizabeth a ni ka o ni tta i ni ne ya bi
e o wi ki tti Mary a e ne ya bi a te e.

**John a Na i na i E ni ki tti,
Me to se ne ni wa i Ge ta we bye na ta**

⁵⁷ Na i na i tta i a be no a ni e no de te e Elizabeth a
gi ye se a ni no da na ge ni. ⁵⁸ Ke tti ne i tta i
i na i we wi ki tti ki ka o ni tti na we ma tti i
ka ske de ge i ki e di ne di wi ke te mi na ko te e
ma a ni Ne na e ne me ko tti ni. Wi nwa wa tta i
ta gi mi da te ne mo ge i ki.

⁵⁹ Ma na tta i gi ye se a dwa di ka (8)
e ta so ko na ke si tti i ni e bya wa te e
bye tti ma ma to mwi a tti ki e no me do wa wa tti
circumcision i e ta me ki. Zechariah a tta i
na ta wi i di so a ge i ki ma a ni a be no a ni
e di so ni tti me ko o sa ni. ⁶⁰ Me de we na tta i o kye ni
ma ni i yo ge ni, “A gi, a gi tta i me ko, John a
i i di so wa.”

⁶¹“A gi ke i ne ko ta i tti na we ma tti ki i ni wi so ni a to wa tti ni,” i ko ge ni ma a i.

⁶²O sa ni ni e na na to ta wo te e o ne ka ni e a yo ki e i ne ni ka wo tti. Na ta wi ta ta ki ko tta wi ge i ki i me ka mo wa tti ne ta wi wi na i di so a ni ge ni a be no a ni. ⁶³A wa i ni ni e na to ta ke e ke ko i i ka ski ta di a ne bye i ke tti ka o ni e a ne bye a ke e, “John a tta i i di so wa.” Ke ki me si, “Di i o we yi,” i yo ge i ki. ⁶⁴Ke tti Ma ne to wa ko gi ne se a ge ni. Na e to ne mo ge ni ka o ni e we bi wa wi nwa na te e. ⁶⁵E ta di wa tti tta i i na i ke tti ne i we wi ki tti ki sa ya wi te e ge i ki ta ka wi e se ke si wa te e. I na i tta i o tti, ma ni e di i di ke ki wa ni na we e ma ma ga ki wi ki Judea e ki ta na to ta te ge ni ma ni. ⁶⁶TTa ki tta i me ko ma a ki no ta ka tti ki e na i na ki wi ni ki we bi ne ne ne ki te e ge i ki. Ma ni tta i e ti wa te e, “Ma na tta i a be no a i ke tta wa i ni wi wa!” Me te ne ta gi me ko Ne na e ne me na ga o mi ska we si we ni a se mi e gi ge ni.

Zechariah a Wa wi nwa na ge ni Ke tti Ma ne to wa ni

⁶⁷Ma a ni tta i o sa ni Zechariah a ni a ga wi ska ko ge ni Se sa ga ni tti ni Ke tti Ma ne to wa O no ke na wa ni. Ka no ta ma wa ni ge ni Ke tti Ma ne to wa ni.

⁶⁸“E ta di wa tti tta i me to se ne ni wa ki wa wi nwa na wa sa ma a ni Ke tti Ma ne to wa ni Ne na e ne ma ni tti ni Israel a i. E bya tti tta i bye tti a se mi e wa ma a i o me to se ne ni ma i ka o ni tta i e ke te ske na tti e ko sko skwa ni ki o tti.

⁶⁹A yo i tta i i mo ki we ne wa ne di wi mi ska we si ni tti ni ne ko ti (1) i ke te ske ne na ge e ko sko skwa ni ki o tti. A da wa ye me ma to ma ni tti ni Ke tti Ma ne to wa ni ma a ni David a ni e di so ni tti ni, i na i i ni we tti ki tti.

⁷⁰Ke tti Ma ne to wa ma ni i da wi ge ni e di ki do we tti yo we e na te e i i di ke ni ki a wa i na i be di gi tti ke no ta ma ko tti i.

⁷¹ Ke tti Ma ne to wa ke ki di me ko na na yo we
 i ke te ske ne na ge a wa i ne ki o tti ke wi tti
 skwe e na na ki
 ka o ni a wa i ne ki o tti o mi ska we si we nwa wi
 ma a ki e ta di wa tti ne ski no na gi ki.

⁷²⁻⁷³ E ke te mi na wa tti e di ta ta ki yo we ki di ma te e
 we tti ki ya gi ni ke kya me na na i a da wa ye.
 Me gi te e ge ni e di ma ma to mo wi ki di ma te e
 Abraham a ni we tti ki ya gi ni.

⁷⁴ Ke wi tti skwe e na na i ki mi we ne ta ma ko na na
 i ba wi ko ta ma ge i i di ma ma to mo wa ge wi na
 e di a ka wa ta ki

⁷⁵ e di be di gi ke ki se sa ge we ni wi ki be ma te si we
 ni i na ka ta ma ge
 ne ki me ko be mi ke no ge ni
 e me to se ne ni wi ya ge.”

⁷⁶ Zechariah a ni ma ni e i na te e o gi sa ni,
 “A be no e, ki na wi na ma ni
 i i di te ka ne ne ki ke no ta ma wa ta
 Ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ni tti ni, Ke tti
 Ma ne to wa ni.

Ki na me ne ta mi ki ma wi be me ka ma na
 Ne na e ne me na ga i ba ko di wi ke tti se ta wa tti
 me to se ne ni wa ki.

⁷⁷ Ki a tti mo a wa ki Ke tti Ma ne to wa
 o me to se ne ni ma i i i di ke te ske na so wa tti.
 Ma ni i i da wi tti, i mi we ne ta ma wa tti
 mya di ta ne ko we ni na ka ta mi ni tti i.

⁷⁸ E ke da tti ke te mi no na ge
 we tti mi we ne ta mo na ge e be tta wi ya ge
 e na ka ta ma ge ki na na.

Ki bye no ta ko na na o wi ye a Ke tti Ma ne to na ke
 i o tti wa.
 I bye tti ta na to ta mwa te bwe mi ka te ni ki
 ka o ni i ki de wi tti be ki ne i ke ni ki ta gi
 me nwi ke ni ki.

⁷⁹ A wa i na ta ta ki e bye tti ke tti tti ki de swa e wa sa
 no da we tti e ki wi ta ya ge i ba wi ko ta tti ya ge
 ki na na ta ta ki ki a se mi e ko na na e mya di te e
 ya ge

ka o ni e ba ki sa gi te e ya ge ka o ni
 e ko ta ma ge ne bo i we ni
 i ma wa tti we ne na ge i te bi i di
 ma ga tti te e we ni e a te ki.”

⁸⁰ Ma na tta i ni a be no a e be mye ki te e
 mi ska wa ni ge ni o wi ya wi. A wa i ne ki o wi ki ge ni
 a ki ki e ba wi o wi ye a ni ki wi ta ni tti e bi nya ni ki
 na na wi me te no i me ko na i na i e mo ki tti
 bye no ta ko ge ni Israel a i.

Na i na i Jesus a E ni ki te e

2 ¹I ni na i tta i yo we, Caesar Augustus a
 o ki ma wi ge ni Roman i na ke. Wa ni na we
 i na ske to ge ni a tti mo ni tta ki me ko
 ko wi ye a i ma ma ka tti me ko o wi so nwa wa ni
 i sa ka na ke na mo wa tti. ²Quirinius a
 ni ka ne si ge ni yo we na i na i ma ni i di
 e we bi sa ka sa ka na ke ni ke wa te e Syria e ki.
³E ta di wa tti tta i o te we ne ki we tti wa tti ni
 ma wi sa ka na ke ni ke ge i ki.

⁴ Joseph a ni e o tti ka ta ke e o te we ni Nazareth i
 Galilee e ki ka o ni o te we ni Bethlehem i
 Judea e ki e a te e. Ma ni ni o te we ni ke tta wa i na
 o ki ma wa David a e ta di ni ki te e yo we.
 We tti tta i Joseph a i te bi a te e David a ni be te ki
 i di o tti ki ge ni a da wa ye. ⁵Joseph a ka o ni Mary a
 i te bi i a ge i ki i ma wi sa ka na ke na mo wa tti
 o wi so nwa wa ni. Mary a yo we ki di ma so ge ni
 i o na be mi tti Joseph a ni ka o ni i o ta be no e mi tti.
⁶A wa i ne ki tta i Bethlehem e ki e ki wi ta wa te e,
 i ni me ko e bye tti sa ni ke e Mary a i no de tti
 a be no a ni. ⁷Ma a ni tta i e a ski no de te e a be no a ni
 gi ye se i ni ge ni. Ba ki wa ya a ni ma a ni
 wi ya bi na ge ni ka o ni ne no so ki e ta di a da me tti
 ke ki se tti ka ne ki ni e na na wi di ma te e.
 A yo i tta i Joseph a ka o ni Mary a ki wi ta ge i ki
 nye wo ka ta tti ki we ta wi ma so a ki e a wi wa tti.
 TTa ki a ga wi se ni ge ni wi ki ya bye ni
 a mi ki wi ta wa te e yo we.

**Me me ta ne da i E ka wa ba ma tti ki
E ma wi wa ba ma wa te e A be no e a ni Jesus a ni**

⁸A yo ni na i tta i me ko ke tti ne i ma ni a ki ki
e ki wi ta na we si wa tti ma a ki, a wa i na ki
a wi ge i ki ne ni wa ki e ka wa ba ma tti ki
o me me ta ne de mwa wa i. Be ko te ni ki tta i e ta di a ka
wa ba ma wa te e o me me ta ne de mwa wa i ka bo twe
me ko ⁹ko gi bye no ta ko ge i ki Ke tti Ma ne to na ke
o tti Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni.
Ma na Ne na e ne me na ga o wa sa no so we ni
me so te wi wa sa no te ni ge ni. Ne di wi tta i
se ke si ge i ki. ¹⁰Ma na tta i Ke tti Ma ne to wa ni
mi ke tte wi no ta wa ta ma ni e na te e, “Ka ta
se ke si ke ko. Ne bye to ma i me nwa tti mo ni
e ta di wa tti me ko ma ni tta ki a ki ki
me to se ne ni wa ki i me nwi na we ska gi wa tti. ¹¹I no ki
e wa se ya ki ni ki wa a be no a i ke te ske ne na ga.
Wi na tta i i na E ta be na so ta Ke tti Ma ne to na ke
O tti. Wi na Ne na e ne me na ga. David a ni tta i
e ta di ni ki ni te e yo we o te we ne ki e yi ki wi na
ta di ni ki wa. ¹²Ma ni i i di ke ki na wa tti to na ge.
Ki me ka wa bwa ma na a be no e a ba ki wa ya a ni
i wi ya bi na so wa ka o ni a wa i ne ki i de ki di nwa
ne no so ki e ta di a da me me tti ke ki se tti ka ne ki.”

¹³Ko gi tta i me ko ma ne ko ta ka i mo ke ska ni ge ni
Ke tti Ma ne to wa ni
mi ke tte wi no ta wa tti ki
a wa i na ni
wa wi nwa na tti ki Ke tti
Ma ne to wa ni.

¹⁴Ma ni tta i ma a ki e
no we wa te e,
“Ke tti Ma ne to wa
wa wi nwa ne ne a
a be me ki Ke tti
Ma ne to na ke,
ka o ni tta i
a yo i a ki ki
ma ga tti te e we ni

a te ni sa ma a ki me to se ne ni wa ki
me nwa ko ma tti i.”

¹⁵ A wa i na ki ni Ke tti Ma ne to wa ni
mi ke tte wi no ta wa tti ki e o tti ka na wa te e ma a i
ne ni wa i e ka wa ba ma ni tti i me me ta ne da i ka o ni
e a ya ba mi wa te e Ke tti Ma ne to na ke i di. I ni ni
ma a ki me me ta ne da i e ka wa ba ma tti ki ne ni wa ki
ma ni e i ti wa te e, “I no ki me ko o te we ne ki
Bethlehem i ki a be na ka o ni i wa ba ta ma ge
e di ke no ge ni ma na Ne na e ne me na ga
e na tti mo e na ge i i di ke ki.”

¹⁶ Se se si me ko ni i te bi e a wa te e ka o ni
e me ka wa wa te e Mary a ni ka o ni Joseph a ni
ka o ni e de ki di ni te e a be no e a ni,
ne no so ki e ta di a da me tti ke ki se tti ka ne ki.
¹⁷ Na i na i tta i e ne wa wa te e ma a ni a be no e a ni,
ma a ki e ka wa ba ma tti ki me me ta ne da i
ma wi ga ba tti mo ge i ki. A tti mo ge i ki tta i
e di ke ke ne ta mwi e tti e na tti me ko si ni tti ma a ni
a be no e a ni. ¹⁸ TTa ki tta i me ko ko wi ye a ki
me to se ne ni wa ki ka ske ta wa tti ki ma a i
e na tti mo e ko wa tti, ne ni wa i e ka wa ba ma ni tti i
me me ta ne da i, “Ne di wi me na ni ke nwi,”
i di te e ge i ki. ¹⁹ Me de we na Mary a me gi te e ge ni
tta ki ke ko i bye tti di ke ni ki ka o ni tta i
e wi di ki ke wa ki me ko a ne mi ne ne ke ne ta ke e ma ni
o te e ki. ²⁰ A wa i na ki ni ne ni wa ki me me ta ne da i
e ka wa ba ma tti ki ni e a ya ba mi wa te e
o me me ta ne de mwa wa i e ki wi ta ni te e
na ka tti ni e ma wi a ka wa ba ma wa te e.
Ne di wi tta me nwa tti ma ge i ki ka o ni
e wa wi nwa na wa te e Ke tti Ma ne to wa ni, ma ni
e ki di ne ta mo wa tti ka o ni e ki di ka ske de wa tti
e di ke ni ki. TTa ki me ko e ko wa te e
Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni,
be mi di i di ke ni ge ni.

Na i na i E wi so ni e te e Jesus a

²¹ Dwa di ka (8) tta i e ta so ko na ka ke e
e ba ka me ska ke e na i na i i ma ma to mwi a tti

e no me do wa wa te e circumcision i e ta me ki,
 i ni ye to ke Jesus a ni e di wi swi a te e. I ni
 ko tti Mary a e ko te e Ke tti Ma ne to wa
 o mi ke tte wi e ma ni e ye ba wi me ko a tti gi tti.

**Mary a ka o ni Joseph a
 Sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki
 E i di we na wa te e Jesus a ni**

²²Ba ka me ska ge ni tta i na i na i Joseph a
 ka o ni Mary a i bi ni a so wa tti e ki di a sa wa tti
 a be no a ni. E di we bo we mi ka ke e ma na Ke tti
 Ma ne to wa e na tti mo a te e ke no ta ma ko tti ni
 Moses a ni i a ne bye a mi ni tti o te ba ko ni ka ni
 a da wa ye yo we. A wa i ne ki ni e a wa te e
 Jerusalem i ka o ni Jesus a ni ni e a wa na wa te e
 Ne na e ne me ko wa tti ni, Ke tti Ma ne to wa ni,
 e ma wi wa ba to a wa te e ma a ni. ²³Ne na e ne me na ga
 ma ni ki de ne ta mo ge ni i a ne bye a te ni ki ma ni
 o te ba ko ni ka ni a da wa ye, “E ta di wa tti me ne ta mi
 ni ki tti ki ne ni wa i na ki ba ki se ne ta ko si ge i ki
 a wa i ne ki i di Ne na e ne me na gi ni.”

²⁴E yi ki me ko e ma wi a wa te na ma wa wa tti ni dwi
 (2) ma ne to wi mi mi wa i ta na ke i ni dwi (2)
 o mi mi wa i. I ni e no we mi ka ke e Ne na e ne me na ga
 o te ba ko ni ka ni a da wa ye.

²⁵I ni na i tta i yo we Jerusalem e ki ki wi ta ge ni
 ne ni wa Simeon a e di so ta. Be ki me ko te bi no we
 be di ga ko ni ke ge ni ka o ni tta i be ki me ko
 te bwe ta mo ge ni ma ma to mo ni. Ta na bwi tti ke ge ni
 Ke tti Ma ne to wa ni i bye tti ke te ske na ni tti
 Israel a i. A wa i na ni tta i a ga wi ska ko ge ni
 Se sa ga ni tti ni Ke tti Ma ne to wa O no ke na wa ni.

²⁶Ma na tta i yo we Simeon a ma a ni Se sa ga ni tti ni
 Ke tti Ma ne to wa O no ke na wa ni a tti mo e ko ge ni
 ma ni. E ye ba wi ne bo i tti i te ba gi ne we wa ma a ni
 E ta be na so ni tti ni Ke tti Ma ne to na ke O tti.

²⁷Ma a ni tta i Se sa ga ni tti ni Ke tti Ma ne to wa
 O no ke na wa ni a wa i ne ki i di we ne ko ge ni bi ti ke
 i di sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki. Na i na i tta i
 Jesus a o me so ta na i e bye ne ko te e i na na i ka wo tti

ma ni e di ki di se ni ki ma ni Ne na e ne me na ga o te
 ba ko ni ka ni,²⁸ Simeon a ni Jesus a ni e a ta be na te e
 e so ke na te e, ka o ni e wa wi nwa na te e Ke tti
 Ma ne to wa ni. Ma ni ni e i te e,

²⁹⁻³⁰ “Ne na e ne mi ya ne, e di ki di mi ya ni yo we i ni tta i
 e ki di ne wa ki ma na i ke te ske na ta ke me to se
 ne ni ma i,

i ni a mi ta i ba ki se ni ya ni, ni na
 me ma to me ka, ma ga tti.

³¹ Ki na ke ki de ne ma wa ma na tta ki
 me to se ne ni wi na ke i ke ke ne ta ko si tti
 wa ni na we.

³² A wa i ni ta ta ki i wa se ya bi wa tti
 i ne ta mo wa tti te bwe we ni wi ki ma a ki
 ba wi Israel i tti ki.
 Wi na i ma wa tti ke tti wa wi nwa na so wa
 ke me to se ne ni ma i Israel a i.”

³³ Ma a i o me so ta na i, “Di i o we yi,”
 i di te e ni ge ni e ka ske de ni tti e na tti me ko si te e.

³⁴ Simeon a ma ma to ma ge ni Ke tti Ma ne to wa ni
 i ke te mi na wa ni tti ma a i ka o ni Jesus a o kye ni
 Mary a ni ni ma ni e i na te e, “Na a yi, ma na ma i
 a be no a ki di di me ga Ke tti Ma ne to wa ni. Wi na
 o tti ma ne me ko Israel a i i ne di wa na tti a so ni tti
 ka o ni ma ne me ko i na ko na so ni tti. Wi na
 e ke ki na wa tti e ko tti Ke tti Ma ne to wa ni. I na
 i o tti i a ska te ne me wa ki me to se ne ni wa ki,
³⁵ i mo ke na te ni wi ki mo tti ma ne e di te e wa tti
 na mi na we. Ki na me ko e yi ki me to tti ta ta ki
 a ga be ka ki ke nwa be ka ki ma te si ke di ka i ka ni
 ki ba ta ka o ko bi.”

³⁶ E yi ki me ko i ge wa Anna a ke no ta ma wa ta
 Ke tti Ma ne to wa ni i na i ki wi ta ge ni, o ta ne sa ni
 Phanuel a. Anna a a wa i ne ki o tti ki ge ni Asher a ni
 e di so ni tti ni a da wa ye. Ke tti ki ge ni. No i ka (7)
 ta swi a wa i ne wi tti a ge ni e ki di o na be mi tti
 ne ni wa ni. Me de we na ne bo i ni ge ni, ki di
 a de no ni tti ni e ba wi na ka na na di o na be mi ni te e
³⁷ i ni na i tta i dwa di ka bi ta ki nye wi (84) ta swi
 be bo nwe ge ni. Ke wa ki me ko di ka wi ge ni. I na i

a be tti ki wi ta ge ni sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki.
 E be ko te ni ki ka o ni e wa se ya ni ki ma ka te wi ge ni
 ka o ni e ma ma to mo te e.³⁸ Gi ye na me ko i ni na i
 i na i ba ka mo se ge ni e ki wi ta ni tti ma a i Mary a ni,
 Joseph a ni, ka o ni Jesus a ni. Ma ma to ma ge ni
 Ke tti Ma ne to wa ni e mi da te ne mo tti a be no a ni
 e ni ki ni tti. Ke ki me si me ko ma a i me to se ne ni wa i
 te na bwi to ni tti i i ke te ske na so ni tti Jerusalem e ki,
 a to ta ma wa ge ni e di ke ni ki e ni ki ni tti ma a ni
 a be no a ni.

**E a ya ba mi wa te e Joseph a, Mary a,
 ka o ni Jesus a Nazareth e ki I di**

³⁹ E tta ki ki de wi wa te e e na ko na te ni ki
 o te ba ko ni ka ni ma na Ne na e ne me na ga
 a ya ba mi ni e na ga wa te e o te we ne ki we tti ki wa tti
 Nazareth e ki a wa i ne ki a ki ki Galilee e ki.
⁴⁰ Ma na tta i a be no a a ne mi ki di ki ge ni ka o ni tta i
 e a ne mi mi ska wa ni ke e o wi ya wi. A wa si me i me ko
 be no we ske ni wi o ne bwa ka we ni. Ke tti
 Ma ne to wa ni o me nwa wi we ni be mi ke ke ska gi ge ni.

**Ma na Gi ye se a Jesus a
 Wi ta bi ma ge ni Ke ki no a ma wi ye a i
 Sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki**

⁴¹ E ta swi ne ko ta wa i ne ka te ni ki ni ma a ki
 Jesus a o me so ta na i Jerusalem e ki i a ge i ki
 e ma wi ta gi wa tti e ma ma to mo ni tti
 me to se ne ni wa i. E di te ka te ki tta i
 ma ni, Na i na i yo we A da wa ye Ke tti
 Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i,
 i no we mi ka to ge ni.⁴² Na i na i Jesus a
 ni dwi ne si we (12) e ta swi be bo nwe te e
 o me so ta na i e da i da wi ni tti me ko
 a be e, i te bi a ge i ki e ma wi ta gi wa tti
 e ma ma to mo ni tti me to se ne ni wa i.
 Jesus a ni tta i a wa na ge i ki.⁴³ Na i na i tta i
 e ki de wi wa tti ma ni e ma ma to mo wa tti
 a ya ba mi ni e na ga wa te e e o wi ki wa tti.
 Ma na tta i Jesus a a skwi ge ni Jerusalem e ki

e ba wi ke ke ne ma wa te e. ⁴⁴E i di te e wa te e yo we
 Jesus a ni e be mi wi te ma ni te e
 be mi wi te ma wa tti i. A tta i me ko ni ne ko to ko ni
 e ki di be me ka wa te e ni e na to ne wa wa te e
 a wa i ne ki i di tti na we ma wa tti i ka o ni
 ko ta ka i ke ke ne ma wa tti i e ta di na ki ni te e.

⁴⁵Na i na i tta i e ba wi ka ski me ka wa wa te e,
 e ne mi wa ba ni ki ni Jerusalem e ki a ya ba mi
 e a wa te e e be mi na to ne wa wa te e e ne mi a wa te e.

⁴⁶Na ka wa ba ni ki ni Jesus a ni me ka wa ge i ki
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki. Ta ga ga bi ge ni
 ma a i ke ki no a ma wi ye a i. Be se ta wa ge ni ka o ni
 e na na to ta wa te e ke ko a ni. ⁴⁷E ta di ni tti tta i me ko
 ka ske ta ko tti i ne di wi me na ne ne me ko ge ni
 e ne di wi tta ki ke ko i ne no ta ki ka o ni
 ne na to ta wo tti e ta se ni ki e a tti mo i ye te e.

⁴⁸Na i na i tta i e ne wa wa tti, sa ya wi te e ge i ki.
 O kye ni ni ma ni e i ko te e, “Ne gi se, ki na ke i yo we
 a wi ta ma ni to ta wi ka ke sa ni na na.
 Ne be ki ski te e be na ma i ko sa ka o ni ni na
 e bye tti na to ne o na ke.”

⁴⁹Ma ni tta i e na te e, “A wi ta ke i e yi ki ma ma ka tti
 o ta mi te e ke ko sa yo we ta na i i ta di me ka wi ye ge.
 Ke ke ne ta ke ko a yo we a yo i no sa o wi ke ki
 i ki wi ta ya ni.”

⁵⁰A gi tta i ne no ta ko te e
 o me so ta na i
 e di we bo we tti.

⁵¹Wi te ma ge ni tta i
 o me so ta na i Nazareth e ki
 i di. Ne no de ge ni tta i
 o me so ta na i
 e da ka wa ne ko tti.
 O kye ni tta i ma na
 gi ye se a tta ki ke ko i
 be mi di i di ke ni ki wi ke tti ne ne ke ne ta mi ni ge ni
 na mi te a ka ne ki. ⁵²Ma na Jesus a ki kye ki ge ni me ko
 ka o ni e be no mi ka te ni ke e o ne bwa ka we ni,
 ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni me to se ne ni wa i
 bo sa si me i a ne mi te bi a ge ni.

© 1996 David C. Cook

Na i na i Ma na John a Ge ta we bye na ta
Me to se ne ni wa i Ba ko we ge ni A tti mo ni

3 ¹Nya na nwi ne si we (15) ta swi a wa i ne
e ki di o ki ma wi tti Tiberius Caesar a, ma na
Pontius Pilate a ni ka ne si ge ni Judea e ki. Herod a
a te na wi a bi tta wa i ni wi ge ni ni ka ne si ge ni
Galilee e ki e yi ki me ko o to te ma ni Philip a ni
e di so ni tti ni a te na wi a bi tta wa i ni wi ni ge ni
Iturea e ki ka o ni Trachonitis e ki e yi ki me ko
Lysanias a a te na wi a bi tta wa i ni wi ge ni Abilene e ki.
²I ni na i e yi ki Annas a ka o ni Caiaphas a e di so tti ki
ma wa tti ke tta wa i ni wi ge i ki ni ka ne si ni tti i
ma ma to mo ni te di ka mi ni tti i. I ni na i tta i ni ma na
Ke tti Ma ne to wa o ta tti mo ni bye no ta gi ge ni i ya i
e ba wi o wi ye a ni ki wi ta ni tti e bi nya ni ki na na wi
John a, Zechariah a o gi sa ni. ³We bo se ge ni tta i John a
wa ni na we a ki ki ke tti ne i Jordan i e di te ka te ni ki
si bo wi. E wi da ma te e, “Ki ba ki te e bwa
i ko ki te e ye ge e di be tta wi ye ge Ke tti Ma ne to wa
ki mi we ne ta ma ko wa wa e di be tta wi ye ge.” Ka o ni
e ba ko we te e, “Ki nwa wa e me to se ne ni wi ye ge
ki ko ta we bye na so bwa.” ⁴Ma ni tta i e di ki de bye a ke e
Isaiah a, Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta.

“Ma na tta i ne ko ti (1) ko wi ye a ke tti di mo ge
ni e ba wi o wi ye a ni ki wi ta ni tti e bi nya ni ki
na na we o tti,

‘Ma na Ne na e ne me na ga i bye wa;
ma ma ka tti ki wi ke tti se to be na ki ya na ni.
Ma ma ka tti ki na ta wi wi ke tti se to bwa tta i
ke te wa wa ni.

Me to tti ta ta ki na i na i ke tta wa i na bya te,
ki na na a bye se to be na mye wa ni ka o ni
i do ska bye to wa ge mye e a ni.

⁵ Ke ki me si me ko e de bwa ki wa ni
i a ga wi se ta te wa ni.

Ma ni e ki ske ki ska ki wi ki ka o ni
e ni me wa ki wi ki i tta ki ne ba ki wi ya ni.
Ne ko ta i e wa wa ki se no ge ni ke ko i,
i do ska bye wi.

E ma ta ki wi ki ni i do skya wi.

⁶ Ke ki me si ko tti me ko me to se ne ni wa ki
i ne ta mo ki Ke tti Ma ne to wa ni
i i di ke te ske na ni tti me to se ne ni wa i.”

⁷ Ma ne ni ge ni me to se ne ni wa i
bye tti na ta wi ko ta we bye na so ni tti i.

Ma ni tta i e na te e ma a i me to se ne ni wa i,
“Ki nwa wa ke wa ni na we a bwa ko wi ye a ki
me to tti ke me nwa wi bwa, ke te na ke wi na
ke ne di wa na te si bwa. Ma ni e di te e ye ge,
ko ta we bye na so ye ge ki nwa wa ki ke te ski bwa,
na i na i bye tti wa ba to ne na ge ma na Ke tti
Ma ne to wa e bi tti ne ski na we e ge.⁸ E di be mi ki ye ge
ki wa ba to kye bwa ma ni e ba ki te e ye ge
e ko ki te e ye ge e di be tta wi ye ge o tti. Ka ta ke i
e yi ki ma ni i di te e ke ko, ‘Abraham e ki
ne to tti ki be na.’ Ke kye te na mi me ko ma na Ke tti
Ma ne to wa i ka ski ko ki to wa ma a ni a se nye ni
ki wa ga te ki ni i ka ski i na i o tti a di e wa Abraham a ni
o ta be no e ma i.⁹ Ke tti Ma ne to wa a yo ni na i me ko
ki di te e wa i ka wi sa a tti ke ki me si ma a i
ba wi ko ki te a ni tti i ma ni mya di ta ne ko we ni
na ka ta mi ni tti i, i ni ki tta i me to tti ta ta ki
me te gi ba wi ka ski ki di ki to mi ka ke ke ko e a ni
i ka ski mi tti ki, ki di se nwi me ko ba ba kye i
o tte bi ke ki ka o ni ma ni me te gi i ka wa a te wi
ka o ni i bo tti sa ta te ki e ta ne de ki a sko te wi.”

¹⁰ Ma a i me to se ne ni wa i na na to ta ko ge ni,
“We ko ne i we tta i a mi i da wi ya ke?”

¹¹ Ma ni tta i e na te e ma a i, “O wi ye a a to te
ni dwi (2) bi se ka a ni ne ko ti (1) a wa te na ma wa sa
o wi ye a ni ba wi a to ni tti ni bi se ka i. O wi ye a
wi se ni we ni a to te e yi ki me ko a ne ta
o wi se ni we ni mi na sa o wi ye a ni ba wi a to ni tti ni.”

¹² A ne ta do ni ya i ma wa te ni ke a i e yi ki
bya ni ge ni e na ta wi ko ta we bye na so ni tti
ka o ni ma ni e i ko te e, “Ke ki no a ma wi ye te,
we ko ne i we tta i a mi i da wi ya ke?”

¹³ I ni ni tta i ni ma ni e i na te e, “Ka ta
na ka tti a wa si ta swi a ta be na ma wi ye ke ko

me to se ne ni wa ki do ni ya i ta swi tta i e ne na ge
i a ta be na ma ye ge."

¹⁴A ne ta tta i e yi ki de ma ti a i na na to ta ko ge ni,
"Ni na na tta i e yi ki ta ni a mi da wi ya ke?"

Ma ni tta i e na te e ma a i, "Ka ta
ke tti ne tte sa i ye ke ko i ke mo te me ge
o do ni ya e mwa wi me to se ne ni wa ki.
Ka ta me ko e yi ki na no skwe mya di mi ye ke ko
me to se ne ni wa ki. Ki te be si bwa ta swi
te ba a so ye ge."

¹⁵Ma a ki me to se ne ni wa ki a bwi tti ke ge i ki
ka o ni na mi te e we ne ki ma ni e di te e wa te e,
"A wi ta wi na ma na John a ye to ke E ta be na so ta
Ke tti Ma ne to na ke O tti?" ¹⁶John a ni e ta di ni tti
me to se ne ni wa i ma ni e i na te e, "Ni na wi na
ne bi ne ta yo e ko ta we bye ne na ko we. Me de we na
ma na o wi ye a a wa si me i mi ska we si ta
ni na tta i, i bye wa, a gi te bi ki ya ni ni
ni na i a bi sko na ma wa ki o to si ta bye ni
o ma ke se a ni. Ke tti Ma ne to wa a wa i na ni
i a we wa Se sa ga ni tti ni O no ke na wa ni ka o ni
a sko te wi i na na a be ne na ge. ¹⁷Ma na tta i
a wa si me i mi ska we si ta ni na tta i me to tti me ko
ta ta ki ko wi ye a so ke na ka ba ta ka i ka ni
o ne ke ki e wi ke tti ba ska na ki ki di ki to tti
ni be ni wi se ni we ni. A wa i ni tta i ke ski a yo tti
e ba ska ni ke tti i na wi se to wa wi ki ya be ki
ke ki se tti ka ne ki. Ma ni ba wi ka ski a yo tti i ni
i a ka sa mwa a wa i ne ki ba wi ka ski a te to ki
a sko te wi i a yo wa. Ma na mi ska we si ta
te na tti ma ka i a tti di me wa me nwa wi ni tti i
me to se ne ni wa i ba ya ki tti o tti ko ta ka i
me tta wi ni tti i me to se ne ni wa i i wi tti e ga
me de we na me tti ki ni tti i i te ba a mi ni wa i
e di mya di ta ne ko ni te e yo we." ¹⁸Ma na tta i John a
ka tti ma ge ni ma a i me to se ne ni wa i ma ne me ko
ko ta ka ni i na tti mo na ni e wi ke ta to ta ki
ma ni me nwa tti mo ni ka o ni e a yi ga ma te e
i ko ki te e ska ni tti me to se ne ni wa i.

¹⁹Ma na tta i John a ne ski ma ge ni Herod a ni,
 a te na wi a bi tta wa i ni ni ge ni ni ka ne si ni tti ni
 i na i a ki ki, ma ni ta ta ki o tti Herod a
 e wi ye ma te e o si me a ni o wi wa ni Herodias a ni
 ka o ni ma a ni ke ki me si ko ta ka ni
 e di mya di ta ne ko ni te e. ²⁰Ma a ni a to ta te wa ni
 e di mya di ta ne ko te e Herod a me de we na
 a wa si me i me ko ni e ne di wa na tti ta ne ko te e
 e a no ka kye te e i ke ba ko a so ni tti John a ni.

Na i na i Jesus a E ko ta we bye ne ko te e John a ni

²¹Na i na i yo we ma ne me to se ne ni wa ki
 e ko ta we bye ne tti, Jesus a e yi ki yo we
 i ni na i ko ta we bye na te ni. Na i na i tta i me
 ko e ki di ko ta we bye ne tti e ta di ma ma to
 mo te e ki de ko ki ba ke ska ni ge ni, ²²ka o ni ni
 Se sa ga ni tti ni Ke tti Ma ne to wa O no ke na wa ni
 a be me ki we tti ni tti ni e bye no ta ko te e ma ne to wi
 mi mi wa ni e i na ba ta ni te e. Ka ske ta wa ge i ki
 o wi ye a ni a be me ki Ke tti Ma ne to na ke o tti.
 "Ni na ke to gi si me ne," i di ke to ge ni o wi ye a.
 "Ki na ke te ba ne ne. Be ki me ko ke me nwa ko me ne."

Jesus a We tti ki tti O ke kya ma i

²³Jesus a tta i ne ko ta i ne swa bi ta ki
 (30) ta swi be bo nwe ge ni na i na i
 e we bi ke ke ki no a ma ke tti. Joseph a ye to ke na
 e ne ne me ta we gi si ta Jesus a ni.

Heli a Joseph a ni o gi si ge ni.

²⁴Matthat a Heli a ni o gi si ge ni,

Levi a Matthat a ni o gi si ge ni,

Melchi a Levi a ni o gi si ge ni,

Jannai a Melchi a ni o gi si ge ni,

Joseph a Jannai a ni o gi si ge ni,

²⁵Mattathias a Joseph a ni o gi si ge ni,

Amos a Mattathias a ni o gi si ge ni,

Nahum a Amos a ni o gi si ge ni,

Esli a Nahum a ni o gi si ge ni,

Naggai a Esli a ni o gi si ge ni,

²⁶Maath a Naggai a ni o gi si ge ni,

- Mattathias a Maath a ni o gi si ge ni,
 Semein a Mattathias a ni o gi si ge ni,
 Josech a Semein a ni o gi si ge ni,
 Joda a Josech a ni o gi si ge ni,
²⁷ Joanan a Joda a ni o gi si ge ni,
 Rhesa a Joanan a ni o gi si ge ni,
 Zerubbabel a Rhesa a ni o gi si ge ni,
 Shealtiel a Zerubbabel a ni o gi si ge ni,
 Neri a Shealtiel a ni o gi si ge ni,
²⁸ Melchi a Neri a ni o gi si ge ni,
 Addi a Melchi a ni o gi si ge ni,
 Cosam a Addi a ni o gi si ge ni,
 Elmadam a Cosam a ni o gi si ge ni,
 Er a Elmadam a ni o gi si ge ni,
²⁹ Joshua a Er a ni o gi si ge ni,
 Eliezer a Joshua a ni o gi si ge ni,
 Jorim a Eliezer a ni o gi si ge ni,
 Matthat a Jorim a ni o gi si ge ni,
 Levi a Matthat a ni o gi si ge ni,
³⁰ Simeon a Levi a ni o gi si ge ni,
 Judah a Simeon a ni o gi si ge ni,
 Joseph a Judah a ni o gi si ge ni,
 Jonam a Joseph a ni o gi si ge ni,
 Eliakim a Jonam a ni o gi si ge ni,
³¹ Melea a Eliakim a ni o gi si ge ni,
 Menna a Melea a ni o gi si ge ni,
 Mattatha a Menna a ni o gi si ge ni,
 Nathan a Mattatha a ni o gi si ge ni,
 David a Nathan a ni o gi si ge ni,
³² Jesse a David a ni o gi si ge ni,
 Obed a Jesse a ni o gi si ge ni,
 Boaz a Obed a ni o gi si ge ni,
 Salmon a Boaz a ni o gi si ge ni,
 Nahshon a Salmon a ni o gi si ge ni,
³³ Amminadab a Nahshon a ni o gi si ge ni,
 Admin a Amminadab a ni o gi si ge ni,
 Arni a Admin a ni o gi si ge ni,
 Hezron a Arni a ni o gi si ge ni,
 Perez a Hezron a ni o gi si ge ni,
 Judah a Perez a ni o gi si ge ni,

³⁴ Jacob a Judah a ni o gi si ge ni,
 Isaac a Jacob a ni o gi si ge ni,
 Abraham a Isaac a ni o gi si ge ni,
 Terah a Abraham a ni o gi si ge ni,
 Nahor a Terah a ni o gi si ge ni,

³⁵ Serug a Nahor a ni o gi si ge ni,
 Reu a Serug a ni o gi si ge ni,
 Peleg a Reu a ni o gi si ge ni,
 Eber a Peleg a ni o gi si ge ni,
 Shelah a Eber a ni o gi si ge ni,

³⁶ Cainan a Shelah a ni o gi si ge ni,
 Arphaxad a Cainan a ni o gi si ge ni,
 Shem a Arphaxad a ni o gi si ge ni,
 Noah a Shem a ni o gi si ge ni,
 Lamech a Noah a ni o gi si ge ni,

³⁷ Methuselah a Lamech a ni o gi si ge ni,
 Enoch a Methuselah a ni o gi si ge ni,
 Jared a Enoch a ni o gi si ge ni,
 Mahalalel a Jared a ni o gi si ge ni,
 Cainan a Mahalalel a ni o gi si ge ni,

³⁸ Enos a Cainan a ni o gi si ge ni,
 Seth a Enos a ni o gi si ge ni,
 Adam a Seth a ni o gi si ge ni,
 Ke tti Ma ne to wa Adam a ni o gi si ge ni.

Ke tti Ma ne to wa e ki di a te e Adam a ni.

**Na i na i Ma tti Ma ne to wa ni
 E ko tti wa ni sa e ko te e I be tta wi tti Jesus a**

4 ¹⁻²Ke tti Ma ne to wa Se sa ga ni tti ni
 O no ke na wa ni tta ki na na e ne ma ni ge ni
 Jesus a ni ka o ni e mi na te e mi ska we si we ni
 i ka ski ta ki ki de wi ni tti tta ki Ke tti Ma ne to wa ni
 e di a ka wa ne ko tti i i da wi tti ka o ni tta i ni Jesus a
 e o tti ka ta ke e si bo wi Jordan i e di te ka te ni ki
 ka o ni Ke tti Ma ne to wa O no ke na wa ni
 e ni ka ni we na te e Jesus a ni i ya i na na wi
 e ne ka wa ki wi ni ki. Nye wa bi ta ki (40) ta so ko ne
 ko tti wa ni sa e ko ge ni ma tti ma ne to wa ni
 i be tta wi tti. I ni na i me ko e bi tti ta so ko na ka te ni ki
 a gi Jesus a ta ka ta ke e wi se ni we ni.

Ki di tta i nye wa bi ta ki ta so ko na ka te ni ke e ni
e wi da be ne te e.

³I na i ni ma tti ma ne to wa ni e ka no ne ko te e,
“Ke tti Ma ne to wa ta ta ki e o gi si me ki ma ni
a se ni ki ka no ta i ko ke ska ki i we bi skwe te e ska ki.”

⁴Jesus a ni e na ko ma te e, “Ki de bye a te wi Ke tti
Ma ne to wa o ka na wi ni, ‘Me to se ne ni wa a gi de ski
we bi skwe te i i a be ne mo ta ki ni e be ma te si tti.”

⁵I na i o tti ni ma tti ma ne to wa ni
e we bi we ne ko te e e ma ki ne bya ni ke e.

We tti no ski me ko ke ke ni wa ba to ne ko ge ni
ke ki me si o ki ma wi a ki wa ni a yo i a gi ta ka mi ki
tta ki e te ni ki ni. ⁶Ma ni tta i na ka i ne ko ge ni,
“Ni na ki mi ne ne i ne ne tti ka ni mi ska wi ke ki
i na na i ma tti ni ka ne si tti ki ka o ni tta ki
do ni ya i ta gi tta ki ke tti ne ne ta ga ki
i na i o ki ma wi a ki wa ni. Ni na ko tti i ni ni
ne mi ne ko bi, ni na tta i ni ne we we ne ne ta
me di me ko na i o wi ye a i mi na wa ke ni. ⁷Ni na tta i ni
ma ma to mi ya ne, ki na ni i tta ki te be ne ta ma ni
tta ki.”

⁸Na ka ni Jesus a e na ko ma te e,
“E di ki de bye a te ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ni,
‘Ki ma ma to ma wa Ne na e ne me ka, Ke tti
Ma ne to wa, wi na me te no i ki ma ma to ma wa
ne di ka.”

⁹⁻¹¹Ma tti ma ne to wa ni ni Jerusalem e ki
e i di we ne ko te e. I ya i ni e ma wa tti ma ki ne bya ni ki
e ne ma swi e ko te e sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki
ka o ni ni ma ni e i ko te e, “Ga ye di ki na Ke tti
Ma ne to wa o gi sa ni, ki we bi sa o a yo i o tti
me tti ki i di. A ne bye a te wi ko tti a wa i ne ki Ke tti
Ma ne to wa o ka na wi ne ki,

‘Ke tti Ma ne to wa i ma ma ka tti me wa o mi ke tte
wi e ma i

i a ka wa ba me ki.’

E yi ki me ko a ne bye a te wi,

‘Ki na na i ne tta me ko ki

mo tti me ko wi ba wi te wi ka di na ni ma a ni
a se nye ni.”

¹²Jesus a ni ma ni e i na te e, “Ma na tta i
 Ke tti Ma ne to wa ma ni e na tti mo mi ka te ni ki
 o ka na wi ni, ‘A wi ta ke i o wi ye a ko tti ka wa sa
 Ke tti Ma ne to wa ni, Ne na e ne me ko tti ni,
 i a yo ni tti o mi ska we si we ni ke ko i i i da wi ni tti
 ba wi ma ma ka tti ke ni ki.”

¹³Na i na i tta i ma tti ma ne to wa ni e ki de wi ni te e
 e ko tti ka ko te e i wa ni sa e ko tti tta ki me ko i di
 Jesus a, o tti ka ne ko ge ni ka o ni e bo ni ka ko te e
 no ma ke i.

**Na i na i Jesus a Galilee e ki E a te e
 ka o ni E we ba to ta ke e O ta tti mo ni**

¹⁴I ni tta i Galilee e ki e ne ya bi a te e
 Jesus a. Ke tti Ma ne to wa ni O no ke na wa ni
 o mi ska we si we ni ke ke ska gi ge ni. E a tti ma so tti
 tta ki me ko wa ni na we i na i ta na tti ma so ge ni
 a ki ki. ¹⁵Ke kye ki no a ma ke ge ni i na i
 ma ma to mo wi ka na ni wa ni na we ka o ni
 tta ki me ko o wi ye a i wa wi nwa me ko ge ni.

**Na i na i E ba wi na ko ne ko te e Jesus a
 Me to se ne ni wa i Nazareth e ki**

¹⁶Ka o ni tta i ni e bya te e o te we ne ki Nazareth e ki
 e ta di yo we ki di ki te e. E da i da wi te e me ko
 a be e ni e bi ti ke te e i na i ma ma to mo wi ka ne ki
 e a ga bi wi wa se ya ni ke e ka o ni e ne ma so te e
 i ka na wi tti ta ta ki. ¹⁷I ni ni e a wa te na ma wo te e
 te te be tte na te ni ki ni me sa na i ka na ni
 e ne bye a te ni ki e a te ni ki. E ne bye a ke e yo we
 a da wa ye ke no ta ma wa ta Ke tti Ma ne to wa ni
 Isaiah a. Na i na i tta i e be ne ske tte na ke e te te be
 tte na te ni ki ni e ne bye a te ni ki ni me sa na i ka na ni,
 me ka mo ge ni ka o ni e ka ka no ta ke e ma ni e i ne
 bye a te ni ke e,

¹⁸“Ke tti Ma ne to wa Se sa ga ni tti ni
 O no ke na wa ni ne ke ke ska wa wa ka o ni
 ne ta se mi e ga.
 Ke tti Ma ne to wa ne ta no ka ne ga
 i a tti mo a ki ke te ma ke si tti ki me nwa tti mo ni.

Ne ta no ka ne ga i a tti mo e ma ki ma a i ke kye ne na so ni tti i,

‘Ki nwa wa ni e ba ki se na so ye ge.’

Ka o ni ma a ki ba wi ka ski ne ta ki ki ke ko i e ba na tta ni ki o ski de ko wa wa ni, ma ni ta ta ki i i na ki,

‘Ki nwa wa i a ya ba mi ne nwa bi ye ge e ke kye bi ge ye ge.’

Ki nwa wa i ba ki se na so ye ge ke ke ne na so ye ge.

¹⁹ Ke tti Ma ne to wa ne ta no ka ne ga ni na i ki wi a tti mo wa ni e bye tti sa ki na i na i i wa ba to ne na ge o me nwa wi we ni ka o ni i a skwi a tti o me to se ne ni ma i.”

²⁰ E ki di tta i ma a ni ka ka no ta ke e ka o ni e ne ya bi te te be tte na ke e ka o ni ki di ne ya bi a wa te na ma wa te e a wa te na ma ko tti ni yo we me sa na i ka na ni i ni e na na a bi te e. Ke ki me si me ko i na i ki wi ta ni tti i me to se ne ni wa i ma ma to mo wi ka ne ki tta ki wa ba me ko ge ni. ²¹ Ma ni ni e i na te e, “I no ki ni e ye di ta di be se be se de ye ge ki de bye a ki yo we Isaiah a Ke tti Ma ne to wa ni o ka na wi ni i no ki ni e ki di ni di ke ki.”

²² Ka o ni ke ki me si me ko o wi ye a i ne di wi me nwa tti me ko ge ni ka o ni e sa ya wi te e wa te e ke kye te na mi me ko e bi tti me nwa ska ni ki o ka na wi ni. Me de we na e yi ki me ko ma ni e ti wa te e, “A gi ke wi na a wa si me i tti ni ke ko i i di de ski me ko a wa i na ni o si wa Joseph a ni.”

²³ I ni ni Jesus a ma ni e i na te e, “Me te ne ta gi me ko ma ni i a tti mo i ye ge ma ni ne bwa ka wi ka na wi ni, ‘Mi ke tti i we ne ni we ne se e ti so no.’ E yi ki me ko ma ni i i di ye ge, ‘Ne ki di ka ske de be na e ta se ki e da i da wi ya ni a wa i ne ki Capernaum e ki. A yo i e yi ki i ni me ko i i da wi ya ni we tti ya ni o te we ni.”

²⁴ Me de we na ma ni ma a i e na te e, “Ke kye te na mi me ko ki a tti mo e ne bwa ko wi ye a Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta

a gi i na ko na so tti ni we tti ki tti o te we ne ki.
²⁵Me de we na ki ke kye te na mi a tti mo e ne bwa,
 na i na i yo we Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta
 Elijah a e ye be ma te si te e a da wa ye
 ne ko ta i me ko na i a gi ke mi ya ni ke e a ki ki
 Israel i na ke, ma ni ta swa wa i ne ne swi (3)
 be bo nwe ka o ni a be ta wi (½) ne ko twa i ne.
 TTa ki me ko wa ni na we a ki ki we bi a te ge ni
 wi da be ne we ni. I ni na i tta i me ko ma ne me ko di
 ka wi tti ki i ge wa ki Israel i na ke o wi ki ge i ki,
²⁶me de we na Ke tti Ma ne to wa a gi Elijah a ni
 i te bi i di ne ka wa te e ne ko ta i i ni i a se mi a ni tti.
 Wa na to ka me ko Ke tti Ma ne to wa a wa i na ni
 Elijah a ni a wa tti ne ka wa ge ni i ma wi a se mi a ni tti
 di ka wi ni tti ni i ge wa ni ba wi o tti ki ni tti ni
 Israel a i. Sarepta i e di te ka te ni ki o te we ni
 Sidon e ki o tti ki ge ni. ²⁷Na i na i Elisha a
 Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta
 e ye i ta di be ma te si te e ma ne ge i ki Israel a ki
 we me ki tti ki. Mo tti me ko ne ko ti (1) i ni i a gi
 ne se a te e Ke tti Ma ne to wa. Me te no i me ko ne ko ti
 (1) wa ka mi ne se a ge ni Syria e ki we tti ki ni tti ni
 Naaman a ni e di so ni tti ni.”

²⁸Na i na i tta i me to se ne ni wa ki i na i
 ma ma to mo wi ka ne ki ma ni e ka ske ta mo wa te e,
 e ta di wa tti me ko tta ki
 mya ne ne ta mo ge i ki.

²⁹Ke ki me si me ko
 e ta di wa tti
 we bi ne ka wa ge i ki
 Jesus a ni i na i o tti
 o te we ne ki. E a gi ke ni ki
 ma ni o te we ni
 e ma ki ne ba ki wi ni ki
 ta di i di we na ge i ki
 i we ba ke wa tti ta ta ki
 Jesus a ni. ³⁰Me de we na
 e be gi ka ba ni tti
 te wi ne ki me ko
 be me ka ge ni e na ga te e.

**Na i na i Jesus a E ke tti sa a te e Ma tti
Ma ne to e a ni A wa i me ki O tti Ne ni wa ni**

³¹Ma na tta i Jesus a Capernaum i e di te ka te ni ki o te we ni Galilee e ki e te ni ki i a ge ni. ³²I ni na i tta i e a ga bi wi wa se ya ni ki Jesus a ke kye ki ma ge ni me to se ne ni wa i. Ma a i me to se ne ni wa i sa ya wi te e a ge ni e ke kye ki ma tti. E ka na wi tti mi ska we ta ko si ge ni.

³³I na i tta i ma ma to mo wi ka ne ki ki wi ta ge ni ne ni wa ma a ni ne ko ti (1) ma tti ma ne to e a ni ke ke ska ko ta. E bi tti tti me ko wi skwe we ke si ge ni,

³⁴“We i, Jesus e Nazareth e ki ochi, ka di tta i i di ke ta di a ka wa di be na? Ke bye tti ne di wa na tti i be na? Ke ke ke ne me ne ma i e we ne i ya ni. Ki na ko tti i na Se sa ge ne ta ko si ta Ke tti Ma ne to na ke We tti a no ka na so ta.”

³⁵Ne ski ma ge ni Jesus a ma a ni, “Ma ga tte wi, bo ni ke ke ska wi ma na ne ni wa.” Ma tti ma ne to e a ba ke tte di ma ge ni ke ke ska wa tti ni ne ni wa ni i na i ni ka ni e ki wi ta ni te e me to se ne ni wa i. I ni tta i e ke ta me ki sa o te e, e ba ki se ska wa te e ne ni wa ni me de we na e yi ki e ba wi wi sa ki di ma te e.

³⁶Ke ki me si me ko sa ya wi te e ge i ki. Ma ni tta i e ti wa te e, “Ne di wi mi ska wi ka na wi wa ma na. Ka ski me ko wi di ki we we ne ne me wa ma a i ma tti ma ne to e a i, ‘Bo ni ke ke ska wi,’ e i di na na i ma tti, mi wi ni wa i.” ³⁷Wa ni na we tta i me ko i na i ki wi ta na tti ma so ge ni.

Jesus a Ma ne Ne se a ge ni Me to se ne ni wa i

³⁸I ni tta i ye to ke Jesus a e no wi te e ma ma to mo wi ka ne ki o tti e ma wi bi ti ke te e Simon a ni e o wi ki ni tti. Simon a o wi wa ni o kye ni mya di be ma te si ni ge ni be ki me ko ba sa ko so ge ni. Ma ni tta i ni e i na wa te e Jesus a ni, “Ka ski a se mi i ye ka ba?” ³⁹Jesus a tta i ke tti ne i bye tti ne ma so ge ni i ge wa ni e ki wi ta ni tti, ka o ni e mi we ne ta ma wa te e ba sa ko so ni. I ni tta i me ko i bi i di bo ni ba sa ko so wa i na i ge wa.

I ni tta i me ko i di ba se gi ge ni e we bi ta ne ko tti
i na na i ne tta ma tti e ta di ni tti i na i ko wi ye a i.

⁴⁰ Me di me ko na i o wi ye a e sa tti ki
a ga ma ta mi ni tti i bye ta wa ge i ki Jesus a ni
e a na gi ni ki. De ski me ko e ta ke na tti o ne ka ni
e a yo tti ne se a ge ni ke ki me si bye ta wo tti i. ⁴¹ Ma ne
e yi ki me to se ne ni wa ki ke tti ne ka ma wa te ni
ke ke ska ko wa tti i ma tti ma ne to e a i. Ma tti
ma ne to e a i tta i wi skwe we ke si ni ge ni, “Ki na ma i
Ke tti Ma ne to wa o gi sa ni!” Jesus a ne ski ma ge ni
ma a i wi ba wi ke ko i no we ni tti ke kye te na mi ko tti
ma a i ma tti ma ne to e a i ke ke ne me ko ge ni ma na
we ne i ta Ke tti Ma ne to na ke E a ta be na so tti O tti.

**Wa ni na we Jesus a E ki wi ga ga ba tti mo tti
Me nwa tti mo ni**

⁴² E wa ba ni ki ma ma ya ke ke de ye ba Jesus a
be no ge ni na na wi e a te e. Ma ne me to se ne ni wa
na ta wa ba me ko ge ni. Na i na i tta i e me ka wa wa tti
ko tti ka wa ge i ki i ba wi na ka ne ko wa tti.

⁴³ Wi na tta i ye to ke Jesus a ma ni e na tti mo a te e,
“Ma ma ka tti me ko ko ta ka ni o te we na ni ni ki wi ka
na ka i be ma tti mo a ki me nwa tti mo ni wi na
Ke tti Ma ne to wa i na na i se to tti i na na e ne ta ki
tta ki ke ko i a yo i a ki ki. I ni tta i e da no ka di tti
Ke tti Ma ne to wa i bye tti da wi ya ni.” ⁴⁴ I na i
o tti ye bi ni e we bi wa ni na we ga ba tti mo te e
ma ma to mo wi ka na ki ki i ya i Judea e ki.

**Na i na i Jesus a Ma ni E i na te e Ne swi
(3) Ne ga mo to a i “Na ka di ko!”**

5 ¹Ne ko te nwi yo we Jesus a tti ke bye ki
Gennesaret i e di te ka te ni ki ne bi se ki
ne nye ma so ge ni. Me to se ne ni wa ki ka ske ka ti ge i ki
e ne ma so ni tti Jesus a ni, e be se ta ko tti
e a tti mo tti Ke tti Ma ne to wa ni e na tti mo ni tti.

² I na i ni ni dwi (2) tti ma na ni e ne ta ke e i na i
tti ke bye ki. A gi tta i o wi ye a ni i na i tti ma ne ki
bo si ni te e. Wa ka mi to ge i ki a ga bo i ka na ni.

³ Ne ko ti tta i ma a ni tti ma na ni Simon a e di so ta

o ta i ne mi ge ni. I na i ni Jesus a e ma wi bo si te e ka o ni Simon a ni ni ma ni e i na te e, “Me di na i na i ki i di ka te na ma ni tti ma ni ta ka wi ne bi se ki i di.” I na i ni Jesus a e na na a bi te e tti ma ne ki ka o ni e we bi ke kye ki ma te e i ni i ma na ni tti i me to se ne ni wa i, tti ke bye ki te di ne nye ma so ni tti i.

⁴E ki di ka na ka na wi te e ni, Jesus a e ka no na te e Simon a ni, “E bo si ke nwi te mya ki ki i di ka ta a ma ni tti ma ni. Ka o ni ki na ni ka o ni ke wi tti mi ke tte wi e ma ki i tta bo ki sa to we ge a ga bo i ka na ni ka o ni i a ga bo we ge ne me sa ki.”

⁵Simon a ni ma ni e i na te e, “Ke kye ge, na ka ni te be gi ne ke tti mi ke tte wi be na e a ga bo i ke ya ke me de we na a gi ne me sa ki ka ski o te te na ke tti ni. Me de we na ki na, ‘I ni i da wi no,’ e i di ya ni, ni tta bo ki sa to ma a ni a ga bo i ka na ni.”

⁶I na i tta i ni e tta bo ki sa to wa te e a ga bo i ka na ni, ne di wi ta swi tta i ne me sa i a ga bo wa ge i ki a bi na me ko we bi ma ke ma ke ska ni ge ni a ga bo i ka na ni. ⁷I na i tta i ni ko ta ka i mi ke tte wi a i wa wi tti mi ke tte wi ma wa tti i ko ta ke ki tti ma ne ki e a ta be ni ka wa wa te e i bye tti a se mi e ko wa tti. I ni tta i ni e bya ni te e ka o ni ta ta gi ni tte wi dwi tti ma na ni, e bi tti ta ta ki a ga a ga wi di ma wa te e ne me sa i i ni e we bi tti ma na ni bi tti ta ke e ne bi.

⁸Na i na i tta i Simon Peter a e ne ta ki ma ni e i di ke ni ki, ni ka ni Jesus a ni o tti ga ni sa o ge ni ka o ni ma ni ni e i na te e, “Ne na e ne mi ya ne, e ki wi ta ya ni ba ya ki tti ki a ne wa wa ne ska i ne ni wi ma i.”

⁹We tti ma ni i no we te e, wi na e yi ki ka o ni e ta di tti ki i na i ki wi tti a wi wa tti ki ke kye te na mi me ko ne di wi sa ya wi te e ge i ki ne di wi ta swi e a ga bo wa wa te e ne me sa i.

¹⁰E yi ki me ko James a ka o ni John a, Zebedee a o gi sa i i ni e di te e wa te e. Ta ta gi wi tti mi ke tte wi ma ge i ki ma a ki Simon a ni. Ka o ni Jesus a ni ma ni e i na te e Simon a ni, “Ka ta se ke si ka ni. E mi ke tte wi ya ni e bye tti a ga bo wa tti ne me sa ki; a yo i o tti ye bi

ma ni ni i i di mi ke tte wi ya ni i bye ne ka wa tti
me to se ne ni wa ki i na ka di wa tti.”

¹¹TTi ke bye ki o tti ma nwa wa ni
e ba ka mi ye to wa te e ni, tta ki me ko ke ko i
e to wa tti ni e o tti ka ta mo wa te e ka o ni
e na ka na wa te e Jesus a ni.

Jesus a Ne se a ge ni Ne ni wa ni

¹²Ne ko te nwi yo we Jesus a o te we ne ki
e ki wi ta te e, i na i e yi ki ne ni wa ni ki wi ta ni ge ni
be ki me ko bo sa wi ni ge ni e o me ki ni te e.
Na i na i tta i ma a ni ne ni wa ni e ne wo ko te e Jesus a,
ni ka ni e ne ma so tti ma wi ba ki di me ti so ni ge ni
ka o ni e ma ma to me ko te e, “Ke kye ge, ki na
a nwa tti ya ne, ka ski wa ka mi ne se i ka ba!”

¹³Ka o ni ni Jesus a i te bi i ni e i di ne ke te e
ka o ni e ta ke na te e ka o ni ma ni ni e i na te e,
“Ne ta nwa tti i ne se e na ni, wa ka me si no!” I na i
ko gi me ko ni e ne se ni te e e o me ki ni tti yo we.

¹⁴I na i ni Jesus a e wi tti ki ma te e, “Ka ta o wi ye a
a tti mo i ye ka ni e ne se e na ni. Na ga ya ne a wa i na
ni ka ne si ta ma ma to mo ni ki ma wi wa ba ma wa.
Ki wa ba to kye e ki di ne se e ne ki. Ki a wa te na
ke ko i Ke tti Ma ne to wa e di se to na ge yo we
be te ki Moses a e di a ne bye a ke e te ba ko ni ka ni
a da wa ye. We tti i i da wi ya ni i ke ke ne ta mo wa tti
me to se ne ni wa ki e wa ka mi ne se e ne ki.”

¹⁵I ni na i e yi ki ni e ska mi me ko a ne mi a wa si me i
ma ne ge i ki me to se ne ni wa ki e ta di ne ne ki ma wa te e
Jesus a ni. Ma ne tta i me ko me to se ne ni wa ki
ta ta gi ge i ki i ka ski ta ta ki be se be se ta wa wa tti
ka o ni i ne ne se e ko wa tti e na i na be ne wa tti ni.

¹⁶Me de we na Jesus a a be tti me ko ne ko ta i
e ba wi o wi ye a ni ki wi ta ni tti e bi nya ni ki na na wi
a ya a ya ge ni ka o ni e a be tti ma ma to mo te e.

Na i na i Jesus a E ne se a tti Ba wi ka ski ma tti ni tti ni Ne ni wa ni

¹⁷Ne ko te nwi tta i Jesus a e ta di ke kye ki ma te e
me to se ne ni wa i i ni tta i ni Pharisee a ki

ne ko ta ya ki ma ma to mo ne ni wi a ki ka o ni
 te ba ko ni ka ni ke kye ki no a ma ka tti ki i na i
 ki wi tti tti ta bi ge i ki. We tti wa te e tta i ma a ki
 tta tta ki o te wa a ni wa ni na we Galilee e ki
 ka o ni Judea e ki e te ni ki ni, ka o ni o te we ne ki
 Jerusalem i e di te ka te ki. Ke tti Ma ne to wa ni tta i
 Jesus a mi ska we si we ni mi ne ko ge ni
 i ka ski ta ta ki me to se ne ni wa i ne se ne se a tti.

¹⁸Gi ye na me ko ne ni wa ki e bye na wa te e
 e bye tti so ke na wa te e ne ni wa ni me ko ne we ne ki
 ba wi ka ski ma tti ni tti ni. Ko tta wi ge i ki tta i
 i bi ti ka na wa tti wi ki ya be ki ni ka ni ta ta ki
 Jesus a ni e ki wi ta ni tti
 i a sa wa te e. ¹⁹Me de we na
 e a sa mi ma ne ni te e
 me to se ne ni wa i i na i,
 a gi ka ski na a wi wa te e
 i i di bi ti ka na ge i ki.
 A wa i ne ki tta i
 a gi ta ba ge
 a ne mi di we na ge i ki
 ka o ni
 mi we na mo ge i ki tta i
 a ne ta be ba ka skya ni ki ni
 a se nye ni a ba ga so ni.

I na i o tti ni i ni ni ne ni wa ni so ke na wa tti ni
 a gi tti me ko ne we ne ki e ni se na wa te e na na wi
 me to se ne ni wa i e ki wi ta ni tti, ni ka ni ni
 Jesus e ki e i di ni se na wa te e. ²⁰Ma na a ga ma ta ka
 e bye ne ko tti ko ta ka i te bwe ta mo ge i ki
 wi ka ski ne se e ko tti Jesus a ni. Na i na i tta i
 Jesus a e mi na wi te e tti e ke ke ne ta ke e
 e bi tti te bwe ta ko tti, ma ni ni e i na te e ma a ni
 ne ni wa ni, “Ni ka ne, i ni tta i e mi we ne ta ga ki
 e bye tti wa ne wa ne ska i ta ne ko wa ne e yo we.”

²¹Ka o ni tta i ma a ki te ba ko ni ka ni
 ke kye ki no a ma ka tti ki ka o ni a wa i na ki
 Pharisee a ki we bi ma ni i di te e ge i ki,
 “Ma na tta i ne ni wa a gi a to tti ni
 ke ka bi we ni i ka ski ta ki i ni i di ka na wi tti!

© 1996 David C. Cook

Mya na mya na ba tti e wa ke i ma na Ke tti
 Ma ne to wa ni. Me te no i ke i wi na Ke tti
 Ma ne to wa ke ski ma mi we ne ta ma ka ta
 e bye tti di wa ne wa ne ska i ta ne ko ke e.”

²²Me de we na ke ke ne ma ge ni me ko Jesus a
 e ta di i di te e ni tti ka o ni ni e ka no na te e, “A wi ta
 ta ki i ni i di te e ke ko a ke te wa ki. ²³Ki nwa wa
 ke te di te e bwa a wa si e we tti na to i ki ma ni i i ne tti
 ma na ne ni wa, ‘Ki na e di be tti be tta wi wa ne ni
 ba ki se ne ta ga to ni,’ ka o ni e a wa si sa na ka te ki
 ma ni i i ne tti wi na ne ni wa, ‘Ba se gi no ka o ni
 ki be me ka.’ ²⁴Me de we na ni na ke ta ka wa ne ne bwa
 i ke ke ne ta me ge, ni na, TTa ki E i na ko me na ko we,
 ne ba ki se na ma ko bi i na na e ne ta ma ni a yo i
 a ki ki i ka ski mi we ne ta ma wa ki ke ki me si
 me to se ne ni wa ki e di be tta wi wa tti.” Ka o ni
 i na i ni Jesus a ma ni e i na te e ne ni wa ni
 ba wi ka ski ma ma tti ni tti ni, “Ba se gi no, ki a ta be na
 ke ko ne i ka o ni e o wi ki ya ni i a ya ni.”

²⁵I na i ko gi me ko ni e ne ma so te e tta ki
 ko wi ye a ni e ki wi ta ni tti. Ka o ni ni e gi tti ni
 e a ta be na ke e ka o ni e o wi ki tti ni e a te e,
 a ne mi wa wi nwa na ge ni Ke tti Ma ne to wa ni.
²⁶Ko gi me ko me to se ne ni wa ki sa ya wi te e ge i ki.
 Ke tti Ma ne to wa ni tta i ne di wi wa wi nwa na ge i ki
 ka o ni e ne di wi se ke si wa te e.
 Ma ni ni e e ti e ti wa te e, “A yo i i no ki
 ke ne di wi ki da ko tti me na na bi be na.”

Na i na i Jesus a E a tti mo a tti Levi a ni Wi na ka ne ko tti

²⁷Jesus a tta i e ki de wi tti ni be mi i da i da wi tti ni
 e we bo se te e ka o ni ni e ne wa te e ne ni wa ni.
 Levi a ni e di so ni tti ni. Do ni ya i ma wa te na ka
 tax a ni i di te ka te ni ge ni. A wa i ne ki a bi a bi ni ge ni
 e ta di mi ke tte wi ni tti. Jesus a a tti mo a ge ni,
 “Na ka di no.” ²⁸Ba se gi ge ni, tta ki na ka ta mo ge ni
 te di di ta tti ka o ni e na ka na te e Jesus a ni.

²⁹Ka o ni tta i Levi a ma wa tti we to ge ni
 ma ne wi se ni we ni e o wi ki tti ta di. TTa ki

na na i se ta wa ge ni ma ni wi se ni we ni Jesus a ni.
 A wa i na ki ma ne ge i ki do ni ya i ma wa te na ki ki
 tax a ni e ta me ki ni ka o ni ko ta ka ki
 me to se ne ni wa ki bye tti wi se ni tti ki.³⁰ I na i
 ki wi ta ni ge ni Pharisee a i ka o ni te ba ko ni ka ni
 ke kye ga ni tti i Pharisee a i. Ma wa tti ka wa ni ge ni
 Jesus a ni na ka na ni tti i, “Ka di tta i e te ki
 e wi bo me ge e wi tti me no me ge ma a ki
 do ni ya i ma wa te na ki ki ka o ni ko ta ka ki
 wa wa ne ska a ki?”

³¹ Jesus a ni e ka no na te e, “Ma a ki
 me nwi be ma te si tti ki a gi na ta we ne ma wa tti ni
 mi ke tti i we a ni, me de we na ma a ki a ga ma ta ki ki
 na ta we ne me wa ki.³² Ma ni tta i i no ki
 we tti bya ya ni a gi i ko ki te e wa tti be di ga wi tti ki
 e di te e wa tti ka o ni e da wi wa tti, we tti bya ya ni
 i ka tti me tti o wi ye a be tta wi ta i ba ki se ne ta ki
 i ko ki te e ne ta ke e di be tta wi te e.”

Na i na i Jesus a E ke kye ki ma tti Me to se ne ni wa i A wa i ni Ma ka te wi we ni

³³ Ma a ki a ne ta me to se ne ni wa ki ma ni
 e na wa te e Jesus a ni, “Na ka na tti ki John a ni
 ma ka te wi wa ki ka o ni e ma ma to mo wa tti a be tti
 ka o ni ma a ki na ka na tti ki Pharisee a i, i ni
 e yi ki wi nwa wa e da wi wa tti. Me de we na tta i
 na ka ne ki ki wi nwa wa wi se ni wa ki me ko ka o ni
 e me no wa tti e da wi ni tti me ko ko ta ka i.”

³⁴ I ni tta i Jesus a ni ma ni e i na te e, “O wi ka na i
 ne ni wa i o wi wi ta a gi ba wi na ta wi wi se ni wa tti
 na i na i i o wi wi ta e ki wi te ma tti i ni i.³⁵ Ni na
 e na ba ta ni ya ni me to tti me ko ne ni wa i o wi wi ta
 ki wi te ma ta o wi ka na i. A ska tti me i ma ta
 ko wi ye a ki i a wa ne ko ki ba ya ki tti i di
 e ba wi ki wi ta wa tti na ka di tti ki. I ni na i
 i ni na ka di tti ki i ma yo wi te e wa tti ka o ni
 i ma ka te wi wa tti.”

³⁶ I ni na i tta i ni a tti mo a ge ni Jesus a ma ni
 a te so ka ka ni. A tti mo a ge ni, “A gi o wi ye a
 na na di i ki ske na ki ni a ne ta e ski ke ni ki bi se ka i

i a ba a ki ke te ke ni ki bi se ka i. I ni i da wi te o wi ye a i ki ske na mwa e ski ke ni ki bi se ka i. E yi ki me ko a gi i tte tte wi di ke ni ki ni e ski ke ni ki ka o ni ke te ke ni ki bi se ka i.

37-39“Na ka tti me ko ki a tti mo e ne bwa ma ni. Ka o ni e yi ki i ni tte tte wi i di ke nwi ta gi i ni ni bi da ka ni wi ki ni mo ta wa ni me to se ne ni wa ki e yo wa tti ni i ke ki se to wa tti be di ba te i me no we ni. A wi ta ko wi ye a si ke na sa e ski ke ni ki be di ba te a bo wi me no we ni bi tta wa i ne ke te wi ke ni ki ni bi tta wa i ne bi da ka ni mo ta wa ni. I ni ko tti i da wi wa te ni i ni e ski ke ki be di ba te a bo wi me no we ni ma ke ska sa ka o ni ba ke te sa i ni ni ke te ke ki ni bi da ka ni wi ki ni mo ta wa ni. A gi! Ma ma ka tti me ko ki si ke na bwa e ski ke ki be di ba te a bo wi me no we ni bi tta wa i ne e ski ke ki ni bi da ka ni wi ki ni mo ta wa ni. Ka o ni a gi ko wi ye a ki a ka wa ta mo wa tti ni e ski ke ni ki be di ba te a bo wi me no we ni, ki di me no wa tti me nwi na i ki di ta te ni ki be di ba te a bo wi me no we ni. ‘Ke te ke ki a wa si me nwi ke nwi,’ i wa sa me ko.” Me de we na ma ni we tti o tti Jesus a a tti mo a te e i ni i ma a ni i no we we na ni i wa ba to na tti ta ta ki o wi ye a i mo tti me ko ma ne me to se ne ni wa ki e na ta wi ke wa ki ki ki na ka ta mo wa tti bye tti i da i da wi wa te e ke ko a ni, ka o ni ma ni e i wa te e, “Ke te ke ki ni i da wi we na ni a wa si me i me nwi ke no ni.” Jesus a na ta wi wa ba to na ge ni i ni i ma ni, Jesus a ni na ka na tti ki te bwe ta wa tti ki e di ke ki no a ma wa tti i ba wi ka ski e yi ki ke wa ki ki ki ki ta di be mi ta di ka mo wa tti Israel a i bye tti i da i da wi ni te e ke ta yo we.

Na i na i E ba wi tte wi ta ta ge ne ta mo wa tti A ga bi wa se ya wi

6¹Ne ko te nwi yo we ma ni e a ga bi wa se ya ni ki Jesus a be me ka ge ni ke ti ka na ki ki e a tti ka te ni ki ke nwa ni ki e sa wa ni ki ma di skye ni. E ye di be me ka wa tti na ka ne ko tti i

be mi a ta be na mo ge i ki ma ni ki di ke ni ki
 ka o ni e de ko na mo wa te e o ne ga wa ni, ka o ni
 e mi tti wa te e ma a ni ma di skye ni. ²Me de we na
 a ne ta ma a i Pharisee a i e di te ka so ni tti i ma ni
 e ko wa te e, “Ka di tta i e te ki ma ni e i da wi ye ge
 a yo ni na i e sa sa ge we ni wi ki a ga bi wi wa se ya wi?”

³Jesus a ni ma ni i di e a tti mo a te e,
 “Me te ne ta gi me ko ki nwa wa
 ke ki di ka ka no ta bwa to ke Ke tti Ma ne to wa
 o ka na wi ne ki David a yo we e da wi te e
 a da wa ye na i na i wi na ka o ni ki wi te me ko tti i
 e wi da be ne wa te e. ⁴Ke tti Ma ne to wa ni o wi ke ki
 bi ti ke ge ni ka o ni e wi se ni te e we bi skwe te i
 a wa te na ma wo me tti Ke tti Ma ne to wa ni
 ka o ni e yi ki me ko David a a wa te na ma wa ge ni
 wi se ni we ni ma a i ki wi te me ko tti i.
 Sa sa ge we ni wi ge ni ma ni te ba ko ni ka ni a gi
 ta ta ki me di me ko na i o wi ye a i mi tti tti ma ni
 we bi skwe te i, me te no i me ko ma a ki ni ka ne si tti ki
 ma ma to mo we ne si a ki.” ⁵Jesus a ni ma ni e na te e,
 “Ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, ni na ma i
 ne na na e ne ta we ko ne e no ge ni i wi to ka te ki
 e a ga bi wa se ya ki.”

Na i na i Jesus a E ne se a tti Ne nye bi ne tta ni tti ni

⁶A ska tti me i na ka tti e a ga bi wa se ya ni ke e
 Jesus a bi ti ke ge ni ma ma to mo wi ka ne ki ka o ni
 e we bi ke kye ki ma te e me to se ne ni wa i. I na i
 ne ni wa ki wi ta ge ni we tti ma ya wi ne ke tti
 ne nye be si ge ni. ⁷Te ba ko ni ka ni ke kye ga ni tti i
 ka o ni Pharisee a i wi ke tti a ka wa ba me ko ge ni
 i i di ta ta ki ne se a ge ni o wi ye a ni ma ni
 e a ga bi wi wa se ya ni ki. Na ta wi me ka mo ge i ki
 i o tti a te na wa tti. ⁸Me de we na Jesus a
 ke ke ne ma ge ni e di te e ni tti ka o ni ma ni e i na te e
 ma a ni ne ni wa ni ne nye be si ni tti ni o ne ke ki,
 “Ba se gi no. A yo i ni ka ni ki ne ma so.” I ni ni
 e ba se gi te e i na i ni e ne ma so te e e ne tti.

⁹Ma na Jesus a ni e ka no na te e ma a i ke ki me si
 me to se ne ni wa i, “We ko ne i tta i ke te na ko ni ka na ni

e di wi to ke mi ka ki i ka ski i da wi wa tti me to se ne ni wa ki na i na i e a ga bi we ni wa se ya ki? Ke wi to ka gi be na i ki de wi ya ge me nw i tti ke we nw i, a gi wi na me tti ke ki. Ke wi to ka gi be na ki na na na i na i e a ga bi we ni wa se ya wi i na ki sa to wa ge i ba wi ne bo i tti ko wi ye a, a gi ke i i wi to ka ma ge ko wi ye a i ne bo i tti.”¹⁰ Jesus a tta ki wa ba ma ge ni i ni i ke ki me si. Ka o ni tta i ma a ni ne ni wa ni i na i ne ma so ni tti ni ma ni e i na te e, “Di ba tti ne ke no.” Ka o ni ni e i da wi tti i ni me ko i di ne se ge ni o ne ke ki be na tta ni ki yo we.¹¹ Ma a ki tta i ni ka ne si tti ki ke kye te na mi me ko a ge ge i ki ka o ni tta i e we bi ka ka no ne ti wa te e a mi to ta wa ge i ki ta ta ki Jesus a ni.

**Ma a i Ni dwi ne si we (12) Ne ni wa i Jesus a
E ta be na tti i I a no ka na so ni tti i**

¹²I ni na i ni ne ko te nw i Jesus a ni e ma ma ga ki wi ni ki o ta ge e a te e e ma wi ma ma to mo te e. Na ka ni te be gi tta i me ko ta di ma ma to ma ge ni Ke tti Ma ne to wa ni.¹³ I na i o tti wa ba ni ki ni ke ke de ye ba e na to ma te e na ka ne ko tti i i bya ni tti. Ni dwi ne si we (12) ma a i ne ni wa i a ta be na ge ni. “Ma a ki tta i i a no ka na so tti ki,” i yo ge ni.¹⁴ I ni ki tta i ni e no ka na so tti ki a wa i na ki Simon a e di so ta, me de we na ko ki so a ge ni Peter a ni i ni e i di so a te e Jesus a, ka o ni i ni ni Simon a o to te ma ni Andrew a ni e di so ni tti ni ka o ni tta i na ka ni James a ka o ni John a ka o ni Philip a ka o ni Bartholomew a e di so tti ki ne ni wa ki¹⁵ ka o ni e yi ki Matthew a ka o ni Thomas a ka o ni James a, Alpheus a o gi sa ni. Ka o ni Simon a, wi na tta i na ne di wi a ge ne ta mo ge ni ma ma to mo ni,¹⁶ ka o ni Judas a, James a o gi sa ni ka o ni e yi ki ne ko ti (1) Judas Iscariot a e di so ta. I na ye a ba i ya i ma i ni ka ni ye to ke na i mya di to ta wa ta i mo ka tti ma ta Jesus a ni.

**Na i na i Jesus a Ma ne E ne se a te e
Me to se ne ni wa i**

¹⁷I na i ni Jesus a ka o ni e no ka na so tti ki e bye tti na no tti wa te e e te ba ki wi ni ki

i na i ni e ne ma so wa te e, e ma ne ni tti i na i
 na ka ne ko tti i. E yi ki me ko ne di wi ta di ni ge ni
 ko ta ka i me to se ne ni wa i. Wa ni na we me ko na
 Judea e ki e di te ka te ni ki o tti ni ge ni e yi ki me ko
 Jerusalem e ki ka o ni tti ki ke tti ka mi we
 o tti ni ge ni ma a ni o te we na ni Tyre i ka o ni
 Sidon i e di te ka te ni ki ni. We tti bya ni te e
 bye tti be se ta wa ge i ki ka o ni i ne se e ko wa tti
 e na be ne wa tti ni ye to ke we tti bya wa te e.

¹⁸E yi ki ta gi ma a ki a ne ta me to se ne ni wa ki
 ke ke ska wa tti ki ma tti ma ne to e a i
 be ki ski te e ska ko tti ki e yi ki wi nwa wa ne se a te ni.

¹⁹Ke ki me si me ko me to se ne ni wa ki i na i
 ko tta wi ge i ki i ta ke na wa tti Jesus a ni, wi na ko tti
 Jesus a Ke tti Ma ne to wa ni be ki me ko mi ska wi
 i di a se mi e ko ge ni e mi ke tti a tti i ni i ke ki me si.

Ba ko we we ni ka o ni Ke ke ki na wa tti ti we ni

²⁰I na i ni Jesus a e wa ba ma tti na ka ne ko tti i ka o
 ni ma ni ni e i na te e,

“Ki nwa wa ke te ma ke si tti ki ki ke te mi na we si
 bwa

ma ni o tti ki nwa wa e di ki ye ge
 me to se ne ni wa ki i a sa tti ki Ke tti
 Ma ne to wa ni i na na i me ko wa tti ni
 ma ne to na ke.

²¹Ka o ni ki nwa wa wi da be na tti ki i no ki, ki ke te
 mi na we si bwa

Ke tti Ma ne to wa ko tti i a di to wa
 i me nwa sko so we ge.

Ka o ni ki nwa wa e ta di ye ge te di ma yo tti ki ki
 ke te mi na we si bwa

ki a ba a ba ne ni bwa tta i.

²²Ki nwa wa ki ke te mi na we si bwa na i na i

me to se ne ni wa ki e ne ski no na ge
 ka o ni na i na i e ba wi ta ko ne na ge ka o ni e
 ma tti ma tti me na ge
 ka o ni, ‘Ke mya di ki bwa,’
 e i ne na ge tta ki me ko e to to na ge ma ni ke i ni
 o tti e a be ne mo ta wi ye ge o tti Ni na,

TTa ki E i na ko me na ko we.

²³"Na i na i i ni i di ke ke

ki ki da ko tti mi da te ne mo bwa. I ni ko tti e i di ke ki
 ki ya wa wi Ke tti Ma ne to wa ke ki di se ta ko wa wa
 ke tti di ke ni ki ke te mi na we si we ni i mi ne na ge
 i ya i Ke tti Ma ne to na ke. I ni ko tti ma a ki
 o ke te si mwa wa i e to ta wa ni te e ma a i Ke tti
 Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ni tti ni yo we a da wa ye.

²⁴Ki nwa wa tta i i no ki me na te si ye ge
 ki sa tti me ko ke ki di tta ki a ta be na bwa
 tta ki ke ko a ni me nwi ke ki ni i ni ta swi
 wi o te te na me ge.

Ma ni ki di o te te na me ge i ni
 ta swi i o te te na me ge a gi na ka
 i ka ski o te te na me gi ni ke ko i di gi se wi
 ki nwa wa.

²⁵Ki sa tti me ko ki nwa wa i no ki ma ne to tti ki
 wi se ni we ni ki bo tta tti ki.

I ya i ma i ko tti ni ka ni ki wi da be ne bwa.

Ki sa tti me ko ki nwa wa i no ki ki wi a ba a ba ne
 ni tti ki

i ya i ma i ko tti ni ka ni ki mya di te e bwa
 ka o ni i ma yo ma yo ye ge.

²⁶Ki sa tti me ko ki nwa wa tta ki ko wi ye a ki e me
 nwa tti me na ge,
 wi nwa wa ko tti ma a ki me to se ne ni wa ki
 e yi ki we tti ki wa tti i o ke kya ma wa i
 i ni me ko e di be mi me nwi ka no na ni te e
 we nwa ni ma ni tti i me to se ne ni wa i
 ke no ta ma wa tti ki ta ta ki i di we bi Ke tti
 Ma ne to wa ni yo we a da wa ye.

**Jesus a Ke kye ki ma ge ni Me to se ne ni wa i
 I te ba na ni tti O wi tti skwe wa wa i**

²⁷"I no ki ki a tti mo e ne bwa ta swi ki nwa wa
 be se de ye ge, ki te ba na bwa ke wi tti skwe e mwa wa ki,
 ki me nwi to ta wa bwa ne ski no na gi ki.

²⁸Ki ma ma to ma bwa Ke tti Ma ne to wa
 i ke te mi na wa tti i ni i me ma to mo ni tti i ma tti
 ma ne to wa ni o mi ska we si we ni i a yo te ne na ge.

Ki ma ma to ta ma wa bwa e yi ki Ke tti Ma ne to wa ni
 i me nwi to ta ko wa tti me to se ne ni wa ki
 me tti ma tti to to na gi ki. ²⁹O wi ye a ba ka me ke
 ke no wa ki ki ko ki ge no i ba ka me ki ta ki na ka
 a do wi o tti na we. Ka o ni o wi ye a ma ni e ke
 ke ba kya ki ke bi se ka i, ba ki se ne ta no e yi ki
 ke bi se ka i ki ta gi mi na wa. ³⁰O wi ye a ki ke ko i
 na to ta mo ke ki mi na wa ki me ko. Ka o ni o wi ye a
 ma ni e ke ke ko i e to wa ni ka ta ne ya bi
 na to ta ka ni. ³¹Ko wi ye a e di a ka wa ne ge i to to na ge
 ki nwa wa e yi ki ni ki to ta wa bwa.

³²"Ki be ne de ski ta di te ba ne ge ko wi ye a ki
 te ba ne na gi ki, ka ta ta di ta ne ne mi ye ke ko
 Ke tti Ma ne to wa ma ni i o tti ke te mi no na ge.
 Mo tti ma i me ko mya di ta ne ko tti ki te ba ne wa ki
 te ba ne ko wa tti i. ³³Ka o ni tta i me nwi to ta we ge
 de ski ma a ki me nwi to to na gi ki, ka ta
 ta di ta ne ne mi ye ke ko Ke tti Ma ne to wa
 ma ni i o tti ke te mi no na ge. Mo tti ma i me ko
 mya di ta ne ko tti ki i ni i da wi wa ki.

³⁴Ka o ni tta i ki nwa wa a wi i ye ye ge
 do ni ya a ki me te no i me ko ke ke ne me gi ki
 i ne ya bi te ba o na ge, ka ta ta di ta ne ne mi ye ke ko
 Ke tti Ma ne to wa ma ni i o tti ke te mi no na ge.
 Mo tti ma i me ko mya di ta ne ko tti ki
 a wi e wa ki ko ta ka i mya di ta ne ko ni tti i
 do ni ya a i i ne ya bi ta ki te ba o tti
 ta swi me ko a wa te na ma ke wa tti do ni ya i.

³⁵Me de we na ki ki ki me ko ki nwa wa
 ki te ba na bwa ke wi tti skwe e mwa wa ki.
 Ki me nwi to ta wa bwa. Ki a wi a bwa ke ko i ka o ni
 i ba wi ne ya bi ta ne ne ta ma we ge ke ko i. Ki be ne
 ma ni i da wi ye ge, i ni ni Ke tti Ma ne to wa
 i mi ne na ge ke tti di ke ni ki ke te mi na we si we ni,
 ka o ni tta i ni i wa ba ta te ki ma ni e di ke te na
 ki nwa wa Ke tti Ma ne to wa o ta be no e ma i, wi na
 Ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ta. Wi na ko tti i na
 e me nwi to ta wa tti ma a i ba wi te be si ni tti i ka o ni
 mya di ta ne ko ni tti i. ³⁶Ki ke te ma ke ne tti ke bwa
 me to se ne ni wa mo tti me ko ko swa wa,

Ke tti Ma ne to wa, e di ke te ma ke ne tti ke tti
me to se ne ni wa i.

**Na i na i Jesus a E ke kye ki ma te e
I i ne ne ti ni tti Me to se ne ni wa i**

³⁷“Ka ta ke ko i i ne ne mi ye ke ko e da wi wa tti
me to se ne ni wa ki. Ki nwa wa ta ta ki e yi ki
i ba wi ke ko i i ne ne me na ge ma na Ke tti Ma ne to wa.
Ka ta o wi ye a ko ta ka a te di ye ke ko i ba wi
ta ta ki e yi ki ki nwa wa ma na Ke tti Ma ne to wa
a te ne na ge. Ki ba ki se ne ta ma wa bwa ko ta ka ki
e di be tta wi wa tti ka o ni ma na ni Ke tti Ma ne to wa
i ba ki se ne ta mo na ge e di be tta wi ye ge e yi ki
ki nwa wa. ³⁸Ki ma ki mi di we bwa a se mi e ge
ko ta ka ki, i ni ni o tti Ke tti Ma ne to wa
i mi ne na ge ma ki me ko i i di a se mi e na ge.
Be ki me ko ma ne ke ko i ki bi nye ski mi ne ko wa wa.
E bi tti me nwi to ta wa ye ge ni o wi ye a ki i ni me ko
Ke tti Ma ne to wa i a bi tti to to na ge.”

³⁹I ni tta i ni Jesus a e a tti mo a te e ma ni
a te so ka ka ni. “Ba wi na a bi ta be na tta ni ka
o ski de ko ni a gi i ka ski be mi ni ka ni we na tti ni
ko ta ka ni e na ko tti ni, ki be ne ko tti i ni
i da wi te tte wi dwi i bi tti se wa ki wa na ko ki.
⁴⁰Ne ko ti ke ke ki no a ma so ta a wi ta i di te e sa
e a sa mi me nwa wi tti i i da wi tti ke ki no a ma ko tti ni
e da wi ni tti, me de we na na i na i tta ki ki de wi te
ki di me de na ke e di ke ki no a ma wo tti, wi na e yi ki
i ni i da wi sa.

⁴¹“A wi ta ke i ki na e da wi tti ne ni wa ne ta ka
ko ta ka ni e di be tta wi ni tti i ma mi na wi a tti
me de we na ba wi ne ta ka wi na a wa si me i
e ma ki be tta wi tti te di di ta ne ko tti, a na wi ye ka ba.

⁴²Na i na i ki na a wa si me i e ma ki be tta wi ya ni
me de we na e ba wi mi na we ne ta ma ni, a wi ta
wi na ma ni ka ski i di ye ka ba, ‘Ki a se mi e ne
i bo ni e di be tta wi ya ni i be mi da wi ya ni.’
‘Me nwa wi wa,’ ke ti di we bi ka so! Ki na tta i a wa si
e be mi i di ta ne ko wa ni bo ni ta di da wi ka ba,
i ni tta i ki na ni i ke ke ne ta ma ni a wa si

i i di ka ski a se mi a wa te ni wi na ko ta ka
i i di bo ni be tta wi tti."

**E da wi tti Me to se ne ni wa ni E wa ba to kye tti
Be ki me ko Ta ta ki E di ke te na me to se ne ni wi tti**

⁴³I ni tta i ni Jesus a ma ni e i na te e, "Ma ni
me nwi ke ki me te gi a gi ka ski i ki di ki to mi ka ki ni
me tti ke ki ni be ni se ni we ni. Ma ni na ka tti
me tti ke ki me te gi a gi ka ski ki di ki to mi ka ki ni
me nwi ke ki ni be ni se ni we ni. ⁴⁴Ma ni ke ko i
me te ko ki o tti we tti sa ke ki ke ke ne ta ga twi
we ko ne e no ge ni. Me to se ne ni wa ki a gi
i ka ski ba ke na wa tti ni me di mi na i a wa i ne ki
o tti a gi ko ma ni tti ni me te ko ki, e yi ki me ko
a gi ka ski o te te na mo wa tti ni si wa no ni i na i
o tti a gi ko me di we ni. ⁴⁵Me nwa wi ta ne ni wa
bye to wa me nwi ke ni ki ni ke ko a ni a wa i ne ki o tti
me nwi ke ni ki se sa a te ni ki o te e ki ka o ni tta i
me tti ki ta ne ni wa bye to wa me tti ke ni ki ni
a wa i ne ki o tti me tti ke ni ki se sa a te ni ki o te e ki.
We tti di ke ki ma ni ko wi ye a ki te na to ta mo wa tti
we te ska ki i ni a wa i ne ki o tti mi ka twi
na mi te a ka ne ki.

**Ma na Ne ni wa Na ka ta ka Jesus a ni
O ka na wi ni ka o ni Ko ta ka Ne ni wa
Ba wi na ka ta ka Jesus a ni O ka na wi ni**

⁴⁶"Ma ni o tti ki na e ba wi e ne na ni i da wi ya ni,
ka ta tta i ki na ma ni i di ka ni, 'Ne na e ne mi te.'

⁴⁷Me di me ko na i o wi ye a bye no ta wi ta
ka o ni be se ta wi te e na tti mo wa ni ka o ni
i ni na ka ta ke e di ma ki ki wa ba to ne ne bwa
e da wi tti. ⁴⁸I na ne ni wa me to tti me ko
ne ko ti (1) e di so ta wi ki ya bi, me tti ki me ko
wa ne ka ta ka o ni e me ta a ki a se ni i na i ni
e o tti we bi to tti o wi ki ya bi. Ki di ki di to tti i ni
a ska tti me i e bye mi ka te ni ke e mo ska a ni ki
si bo ki o tti e bye tti ne di wi ta ni ki ne bi
me de we na e me ta a ni ki tti ka ba ge a gi ke ko i
i i di ke ni ki ni be ki ko tti me ko wi ke tti to ge ni

o wi ki ya bi. ⁴⁹Me de we na ne ko ti (1) ka ske ta ka
 e no we ya ni ka o ni ba wi wi ke ta wi ta i na na
 ma ni i i na ba ta ni ta ne ni wa e di to ta
 o wi ki ya bi me de we na ba wi a yo ta ke tti a se ni
 na me ki o wi ki ya be ki i wi tti ki to tti. Na i na i
 e mo ska a ni ke e ne bi e bye tti ne di wi ta ni ke e
 e me ta a ni ke e o wi ki ya bi o ta ska ni ge ni ka o ni
 e tta ki ne di wa na tti ke ni ke e. E ba na tti ke ni ke e.”

**Na i na i Jesus a E ne se a tti
 Mi ke tte wi a ni Ne na e ne me ko ta
 De ma ka ne da ni Ni ka ne si ni tti ni**

7 ¹Na i na i tta i ma na Jesus a e ki di ka no na te e
 me to se ne ni wa i i ni ye to ke ni
 Capernaum e ki e a te e. ²Ma na tta i Roman a
 de ma ka ne da ni ka ne si ta na na i ma ge ni
 ma a i ne ko twa ge (100) de ma ka ne da i, ka o ni
 o ta wi ge ni ne ko ti (1) mi ke tte wi a ni, e yi ki
 ke tti ne ne ma ge ni. Ke tta ga ma ta mi ni ge ni ka o ni
 e ka ta wi ne bo i ni te e. ³Ka ske de ge ni tta i ma na
 de ma ka ne da i na i e ki wi ta ni tti Jesus a ni, ma a i
 ke kya a i ne bwa ka wi ma ma to mo we ne si a i
 Israel a i we bi ne ka wa ge ni i na na to ta wa ni tti
 Jesus a ni i bya ni tti ka o ni i ne se a ni tti
 o mi ke tte wi e ma ni. ⁴Bye no ta wa ge i ki tta i
 Jesus a ni ka o ni e na na to ta wa wa te e be ki me ko
 wi da ma ge i ki, “Ma na ne ni wa be ki me ko
 te bi ki wa i a se mi a tti. ⁵Ke te ba ne ko na na
 ko tti ki na na Israel a ki ka o ni e a di to na ge
 ma ma to mo wi ka ni.”

⁶Wi te ma ge ni tta i Jesus a. Ke tti ne i i ya i e bya tti
 e o wi ki ni tti ma a ni de ma ka ne da ni i te bi
 i di ne ka wa ge ni o wi ka na i ma ni ni e i na wa te e
 Jesus a ni, “Ke kye ge, ka ta me de we na i bya ka ne,
 a gi ko tti te bi ki ya ni ni i bi ti ke no ta wi ya ni
 e o wi ki ya ni. ⁷E yi ki me ko a gi, ‘Ne te bi ki,’
 i ne ne ti so wa ni ni ni na me ko i bye no to na ni,
 de ski tta i ka na wi ka ba ma na ne mi ke tte wi e ma
 ta ta ki i ne se tti. ⁸Ni na e yi ki ne na na i ma so
 a wa si ke tta wa i na ki o ki ma wa de ma ka ne da ki

ne na na i me ko ki. Me de we na e yi ki ni na na ka tti
 ne na na i ma wa ki de ma ka ne da ki, ma na ne ko ti
 (1) ma ni e i na ki, ‘Be no no,’ be no wa me ko. Na ka
 ko ta ka, ‘Bya no,’ e i na ki, bye wa me ko, ka o ni
 e na na i ma ki we ta wi ma ka ne mi ke tte wi e ma,
 ‘Ma ni i da wi no!’ i ni me ko e da wi tti
 e di a no ka na ki.”

⁹Na i na i e ka ske ta wa tti Jesus a
 ne di wi me na ni te e ge ni. Ko ki ka ba ge ni ka o ni
 e ka no na te e ma a i ne di wi ta swi me to se ne ni wa i
 ki wi te me ko tti i, “Ke kye te na mi me ko a gi me i
 na na di ne ko ti (1) me ka wa ki ni o wi ye a
 a wa si me i wi di ki te bwe da ta mo tti me ko a gi
 ki na na e o tti ya ge Israel e ki.” ¹⁰Ki wa tti mo tti ki
 ne ya bi i a ge i ki e o wi ki ni tti e no ka ne ko wa tti ni,
 i ya i e bya tti me ka wa ge i ki e ki di ne se e te e.

Jesus a E a be si a tti Di ka wi ni tti ni O gi sa ni

¹¹No ma ke i me ko e ki di ne se a te e de ma ka ne da ni
 we ta wi ma ni tti ni ne ni wa ni ye to ke ni Jesus a
 ke tti o te we ne ki Nain i e di te ka te ni ki
 e a te e. Be mi wi te me ko ge ni na ka ne ko tti i
 ka o ni ma ne ko ta ka i me to se ne ni wa i.

¹²Gi ye na tta i me ko ke tti ne i e bya te e mye ki
 tte wi ne ki i ni o te we ne ki e di se ni ki
 na ke ska wa ge ni ma ne me to se ne ni wa i
 e bye tti ke tti ka wi ni tti ne ni wa ne bo i ge ni,
 i ni ni tta i ni be mi we na wa tti ni ma ne tti ki
 i ma wi ta ta ki bi ta wa wa tti. Ma na tta i
 ne ko ti i ge ni be na ba ta ka wa se ya wi. O kye ni ni
 e ba wi ko ta ka i a sa ni te e a be no a i yo we na ka tti
 e yi ki di ka wi ni ge ni ma ne be mi wi te me ko ge ni
 me to se ne ni wa i i na i ge wa. ¹³Na i na i tta i ma na
 Ne na e ne me na ga e ne wa te e ma a ni di ka wi ni tti ni
 i ge wa ni be ki me ko ke te ma ke ne ma ge ni ka o ni ni
 ma ni e i na te e, “Ka ta ma yo ka ne.”

¹⁴I ni tta i i ya i e i no se te e ka o ni e ta ke na ke e
 ma ka gi bi tta wa i ne e a bi ni tti ne bo a ni
 ka o ni ni be mo ta ki ki ma ka gi e na ki wa te e
 ne ni wa ki. Jesus a tta i ni ma ni e i na te e,

“E ski ki ya ne ne ni we! Ba se gi no ke te ne!”

¹⁵I na i me ko i bi ba se gi ta bi ni wa ni ne bo a ni ka o ni e we bi ka na wi ni tti. I ni tta i ni Jesus a ma ni e i na te e ma a ni di ka wi a ni, “Ma na tta i ke gi sa,” ka o ni e mi na te e ne ni wa ni ne ya bi o kye ni.

¹⁶Me to se ne ni wa ki ne di wi se ke si ge i ki i bi ka o ni Ke tti Ma ne to wa ni me ko ni i na i e we bi wa wi nwa na wa te e. “Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta mo ke ske wa na na wi ki na na,” i yo ge i ki. “Ke tti Ma ne to wa tta i bye wa i bye tti a se mi a tti o me to se ne ni ma i.”

¹⁷I ni tta i ni e we bi ke ke ne ta ko si te e Jesus a i na i Judea e ki ka o ni wa ni na we mo tti me ko ba ya ki tti.

**A tti mo ni Ki wi ba o to tti ki Na ka na tti ki
John a ni Ge ta we bye na ni tti i Me to se ne ni wa i**

¹⁸⁻¹⁹John a ge ta we bye na ta me to se ne ni wa i na ka ne ko tti i a tti mo e ko ge ni te di i da wi ni tti Jesus a ni. Ni dwi tta i na ka ne ko tti i me to se ne ni wa i na to ma ge ni ka o ni e a no ka na te e i ma wi na na to ta wa ni tti tta ki ke ko i Ne na e ne ta mi ni tti ni. Ma ni tta i e di a no ka ne te e i i di na na to ta wa ni tti, “Ki na na a da wa ye bye ta tti me ko si ta i bya ta i di ke i ke wa ki ko ta ka ni ta na bwi a be na?”

²⁰Na i na i tta i ma a ki ne ni wa ki e bye no ta wa wa tti Jesus a ni ma ni e na wa te e, “John a ge ta we bye na ta me to se ne ni wa i ne bye ne ka ko na na i na na to to na ke, ‘Ki na na a da wa ye bye ta tti me ko si ta i bya ta, i di ke i ke wa ki ko ta ka ni ta na bwi a be na?’”

²¹Gi ye na me ko i ni na i Jesus a ne se a ge ni ma ne me to se ne ni wa i a ga ma ta mi ni tti i, ka o ni e mi we ne ta ma wa te e ma tti ma ne to e a i, ka o ni be na tti ke ni ki ni o ski de ko wa wa ni me to se ne ni wa i e ne nwa bi a tti. ²²Ma ni tta i e na te e ma a i ne na to ta ko tti i, “A ya ba mi i a ko ka o ni i a tti mo e ge John a e di ne ta me ge ka o ni e di ka ske de ye ge. Be na tti ke ni ki ni o ski de ko wa wa ni ke kye bi ga tti ki a ya ba mi

ne nwa bi wa ki,
 ne nye be si tti ki
 ka ski be me ke wa ki,
 ma a ki we me ki tti ki
 wa ka mi ne se a so wa ki,
 ke kye be da tti ki
 we bi ka ske de wa ki,
 ne bo i tti ki
 a be si wa ki, ka o ni
 ma ni me nwa tti mo ni
 ka ske ta mo ki
 ke te ma ke si tti ki.

²³Me nwi be ma te si wa ma na o wi ye a
 ba wi a nwe ta wi ta ni na ke i i ni o tti ke wa ki
 te bwe ta wi tti ki ni na mi da te ne mo wa ki.”

**Jesus a E ta na tti ma tti John a ni
 Ge ta we bye na ta Me to se ne ni wa i**

²⁴Na i na i e ki di na ga ni tti John a ni na ka na ni tti i,
 Jesus a ni e we bi a tti ma te e ma a ni John a ni
 ma ne ni ge ni me to se ne ni wa i. “A gi yo we
 i te bi a ye gi ni na na wi i ma wi wa ba me ge
 ne ni wa ni na wi te a ta me to tti ta ki ne ko ti
 (1) ma di ski we i wa ke tte ya ki e ta na ne ma ki.

²⁵A gi ke i yo we ma wi wa ba me gi ni ne ni wa
 bi se ka ka mi da tti ke ni ki ni o de ki ta ka na ni.
 Me to se ne ni wa ki bi se ka ki ki ne di wa ki te ni ki ni
 o de ki ta ka na ni ka o ni ma ne to tti ki
 we we ne te ni ki ni ke ko a ni o wi ki wa ki
 me na te si wi ki ya bye ni, a gi ke i ne ka wi a ki ki.

²⁶We tti i te bi a ye ge ke ma wi wa ba ma bwa
 ke no ta ma wa ta Ke tti Ma ne to wa ni. Me de we na
 ke ne wa bwa a wa si me i ta a wa si me i me ko
 a wa i na ni tta i ke no ta ma wa ni tti ni Ke tti
 Ma ne to wa ni. ²⁷Ma na ma i i na, John a,
 ki de bye a te ni ka Ke tti Ma ne to wa ni o ka na wi ne ki,

‘Ke tti Ma ne to wa tta i ni ma ni e i te e,

“Na a yi, ni be no a wa wi na ki wi wa tti mo ta
 ba ko di i ma no me ki,
 i ba ko di se to tti i be mi a wa ni.”

© 1996 David C. Cook

²⁸Ke ta tti mo e ne bwa,” i ge ni Jesus a,
“John a ge ta we bye ni ke a a wa si me ko
ke tti me to se ne ni wa ko ta ka i tta i me to se ne ni wa i
ki di tta ki be ma te si ni tti i. Me de we na wi na
ma wa tti we te we we si wi ta i ya i ma ne to na ke
Ke tti Ma ne to wa e ki wi ta tti a ni we wa John a ni.”

²⁹TTa ki me to se ne ni wa i ka ske ta ko ge ni wi na.
Wi nwa wa ka o ni a gi i ya i do ni ya i me me ke ni ke a i
i bi ke te na wi nwa wa be se ta wa tti ki Ke tti
Ma ne to wa ni e di be di gi a no ka ne ko wa tti ka o ni
ki di ko ta we bye ne ko tti ki John a ni. ³⁰Me de we na
ma a ki Pharisee a ki ka o ni ke ke ne ta ki ki
te ba ko ni ka ni a ska te ne ta mo ge i ki Ke tti
Ma ne to wa ni e di a ka wa ne ko wa tti i i da wi wa tti
ka o ni e ba wi wi to ka so wa tti i ko ta we bye ne ko wa tti
John a ni.

³¹“Ki a tti mo e ne bwa i no ki me to se ne ni wa ki
be ma te si tti ki e da wi wa tti. ³²Me to tti me ko a be no a ki
tti ta bi tti ki e ta wa ni ki ka o ni e ga ko o ti wa tti,

‘Ke ta nwe we ta mo ne be na ne ne gi i
a gi tta i ni mi ye gi ni.

Ka o ni e na ka mo wa ke ke te ma ke ta ga ki na ka
mo ni,
a gi ma yo ye gi ni.’

³³Na i na i John a ge ta we bye na ta me to se ne ni wa i
e ba ka mi bya te e yo we ma ka te wi ge ni, a gi e yi ki
me no te e me no we ni be di ba te a bo wi, ka o ni ma ni
e i ne ge, ‘Ke ke ska we wa ma a ni ne ko ti (1) ma tti
ma ne to e a ni.’ ³⁴Ni na tta i, TTa ki E i na ko me na ko we,
i no ki e bya ya ni ne wa wi se ni ka o ni
e me no wa ni. Ki nwa wa ni ma ni e i di ye ge, ‘Ma na
ma ma ki wi se ni wa, ka o ni e me no we ne si i tti. Ka o ni
e o wi ka ni tti do ni ya i ma wa te ni ke a i ka o ni
wa wa ne ska a i.’ ³⁵Ke tti Ma ne to wa o ne bwa ka we ni
ke kye te na ma wa i wi ni wi. TTa ki na ka ta ka ma ni
wa ba to kye wa e ke kye te na mi a wa i ni wi ni ki.”

Jesus a ka o ni Wa wa ne ska i ge wa ni

³⁶Ma na tta i ne ko ti (1) Pharisee a wi ko ma ge ni
Jesus a ni i bya ni tti e o wi ki tti i wi se ni wa tti.

I te bi i a ge ni Jesus a ka o ni ni e na na a bi te e
 e da do ski ka bi tti a ta sa ne ki.³⁷⁻³⁸ Ma na i ge wa
 wa wa ne ska i we ni bye tti na ka ta ka i na i
 o te we ne ki ka ske de ge ni i na i e ta di wi se ni ni tti
 Jesus a ni Pharisee a ni e o wi ki ni tti. Bye to ge ni tta i
 e ni wa ki te ni ki se swa o ni mo ta we ki. Jesus a ni
 e tti ta bi ni tti be te ki ne ma so ge ni e ta di ka bi ni tti
 ka o ni e we bi ma yo te e. Ne bi wi ta wa ge ni tta i
 o ka ta ni e ba ba ki ka ni ki o ski de ko ni e ma yo te e
 o tti. Ka si a ma wa ge ni tta i Jesus a ni o ka ta ni
 o wi ne sa ni e a yo tti ka o ni e ta ka ta ma wa te e
 ka o ni e de do na ma wa te e ma ni se swa o ni.

³⁹ Na i na i ma na Pharisee a e ne wa tti e da wi ni tti
 ma ni ye to ke e di te e te e, “Ke kye te na mi ma na
 ne ni wa a no ka ne ko te e Ke tti Ma ne to wa ni
 i ka no ta ma wa tti ke ke ne ma sa ma a ni
 ta ke ne ko tti ni, ‘Wa wa ne ska i wa ke i ma na i ge wa,’
 i di te e sa.”

⁴⁰ Ma ni tta i e na te e Jesus a, “Ke ko i
 ki a tti mo e ne, Simon e.”

“A tti mo i no, Ke kye ge,” i ko ge ni.

⁴¹ Jesus a ni e a tti mo a te e tte ga bye ya ni ki
 a te so ka ka ni a yo ge ni, “Ni dwi (2) ne ni wa ki
 ki da na i ka wa ge i ki e wi i ye a ni. Ne ko ti
 nya na nwa ge (500) wa be ska be ke si a i ka o ni
 ko ta ka de ki ka na we (50). ⁴² TTe wi dwi me ko a gi
 ka ski te ba a wa te e. Ma na e wi i ye a i ni ye to ke
 e mi we ne ta ma wa te e ki da no i ka ko tti tte wi dwi.
 Ta ni ni tta i a wa si me i i te ba ne ko tti ni?”

⁴³ Simon a ye to ke ni ma ni e i no we te e, “Ma na
 ye to ke a wa si me i ta swi ka si bye a ma wo ta.”

“Ke te bwe,” i ko ge ni.

⁴⁴ Jesus a ma a ni i ge wa ni wa ba ma ge ni ka o ni
 Simon a ni ma ni e i na te e, “Ke ne wa wa ma na i ge wa
 e da wi tti. Na i na i e bya ya ni e o wi ki ya ni a gi
 ki di se ta wi ya ni ni ne bi i ko ki ka no wa ni. Wi na tta i
 ne ne bi wi ta ga ne ka ta ni e ba ba ki ka wi ni ge tti
 ka o ni e be ko a ma wi tti o wi ne sa ni e a yo tti. ⁴⁵ A gi
 na ka tti me da mi ya ni ni ne wi de ki e da wi ya ge
 a be e na i na i e bya ya ni. Wi na tta i ma na i ge wa

e bya ya ni me ko ne we bi me da ta ma ga ne ka ta ni.⁴⁶ A gi e yi ki be mi te wi de do te be ni ya ni ni. Wi na tta i de do na mwa se swa o ni ne ka te ki.⁴⁷ Ma ni tta i i i ne na ni, wi na mi we ne ta ga te ni wi ma ne nwi e i di be tta wi tti, i no ki ni we tti ne di wi te ba di tti. Ne ne di wi tta i ma na te ba ne ga. Ma ni tta i ni e ne ta ga ki tta ki e di be tta wi tti ma ne te ni ki e mi we ne ta ga te ni ki. Ko wi ye a ta ka wi de ski te ba di te ne ta bi ta ka wi de ski e mi we ne ta ga te ni ki e di be tta wi tti.”

⁴⁸ Jesus a ma a ni i ge wa ni ma ni e na te e, “E di be tta wi ya ni yo we ke mi we ne ta ma ko bi.”

⁴⁹ Ko ta ka ki i na i te di wi se ni tti ki ma ni ye to ke e ti wa te e, “A gi ke i wi na a to tti ni ke ka bi we ni i ka ski ma mi we ne ta ma ka ta wa wa ne ska i ta ne ko we na ni! Me te no i ke i wi na Ke tti Ma ne to wa ke ski ma mi we ne ta ma ka ta e bye tti di wa ne wa ne ska i ta ne ko ke e.”

⁵⁰ Jesus a ma ni e na te e i ge wa ni, “E te bwe de ya ni ke ke te ske ne gi. Ma ga tti we bo se no.”

I ge wa ki Wi te ma tti ki Jesus a ni

8 ¹A ko wi me i ni Jesus a e we bi ki wi ka ke e o te we na ni o te wa a ni e wi ke ta to ta ki me nwa tti mo ni wi na Ke tti Ma ne to wa i na na i se to tti i na na e ne ta ki tta ki ke ko i a yo i a ki ki. Ni dwi ne si we (12) na ka ne ko tti i wi te me ko ge ni ²na ta swi e yi ki i ge wa i ki di ne se a tti i e a ga ma ta mi ni tti ka o ni ki di ke tti sa ta wa tti i ma tti ma ne to e a i, Mary a Magdala i o te we ni e di te ka te ni ki we tti ta no i ka (7) ma tti ma ne to e a i ke tti sa ta wo ta,³ Joanna a, o na be ma ni Chuza a ni ni ka ne si ni ta a wa i na Herod a o wi ke ki, Susanna a, ka o ni ma ne ko ta ka ki. Ma a ki i ge wa ki wi nwa wa me ko o ta i ne mwa wi a yo ge i ki e a se mi a wa tti.

A te so ka ka ni Ke kye ge mi ka ki Ma na Ne ni wa A ge mi na ni E tti ka ta

⁴Ma ma ne ni ge ni me to se ne ni wa i e bye no ta ko tti Jesus a. Wa ni na we o te we na ni e a te ni ki

o tti ni ge ni. Na i na i tta i e ma wa tti wa te e ma ni tta i a te so ka ka ni a tti mo a ge ni.

⁵“Ma na ne ni wa ma wi a tti ke ge ni.
 E ne ne ski sa to tti a tti ke we ni be mi a ki
 a ne ta ba ki se ni ge ni. A be ska te ni ge ni
 ka o ni wi ske no a i e mi tti ni te e. ⁶A ne ta ma ni
 e tti ke tti e a se ni ki wi ni ki ba ki se ni ge ni.
 E sa ke ni ki a da te ni wi e ba wi di ka ki wi ni ki.
⁷A ne ta ba ki se ni ge ni a gi ko ma tti ki
 e ne ma so wa tti. A wa si ki ge i ki a gi ko ma tti ki
 ke ba na mo ska mi ni ge ni e tti ke tti a gi tta i
 me nwi sa ke ni ke e. ⁸Na ka tti a ne ta
 e me nwa wa ki wi ni ki ba ki se ni ge ni. Ke tti
 a wa si me ko ta swi e tti ke tti ki di ki to wa.
 Ne ko twa ge (100) ta swi ki di ki to wa e tti ke tti
 ne ko ti (1) a ge mi ne ki o tti.”

Jesus a e ki di a tti mo tti ga ko o ta mo ge ni, “Ma na ka ske ta wi ta, wi ke tti be se de sa.”

We tti Jesus a a tti mo tti Ma ni A te so ka ka ni

⁹Ma a i tta i na ka ne ko tti i na na to ta ko ge ni
 Jesus a e di we bo we mi ka te ni ge ni ma ni
 ki di i na i na tti mo tti. ¹⁰Ma ni tta i e na te e,
 “Ke tti Ma ne to wa ke ki di e ko wa wa ki nwa wa
 i ne no ta me ge ko ta ka ki ba wi ne no ta mo wa tti
 i ni e di we bi na na e ne ma tti o me to se ne ni ma i.
 Me de we na ma a ki ko ta ka ki ma ma ka tti me ko
 ne ta tti mo a wa ki a te so ka ka na ni.

Ma ni ta ta ki ne nwa bi wa ki me de we na a gi
 ke ko i ne ta mo wa tti ni,
 ka ske de wa ki me de we na a gi
 i ka ski ne no ta mo wa tti ni.”

Wi ke ta tti mo a ge ni Jesus a Ma a i Na ka ne ko tti i E di we ba tti mo mi ka te ni ki A te so ka ka ni Ma na Ne ni wa E tti ka ta

¹¹E a tti mo a te e Jesus a, “Ma ni tta i
 e di we bo we mi ka ki ma ni a te so ka ka ni. Ma ni
 a tti ke we ni me to tti ta ta ki o ka na wi ni Ke tti
 Ma ne to wa. ¹²Ma ni a tti ke we ni be mi a ki

be ki se ki me to tti ta ta ki i ni ki ma a ki
 me to se ne ni wa ki ka ske ta ki ki Ke tti Ma ne to wa ni
 o ka na wi ni. Ma na tta i ma tti ma ne to wa
 bye wa ka o ni e mi we ne ta ma wa tti Ke tti
 Ma ne to wa ni o ka na wi ni ka ske ta mo wa tti
 o te wa ki o tti. I ni tta i we tti ba wi te bwe de wa tti
 ka o ni e ba wi ka ski na ko na so wa tti.¹³ Ma ni tta i
 a se ni ki ki be ki se ki a tti ke we ni me to tti ta ta ki
 i ni ki ma a ki me to se ne ni wa ki ka ske ta ki ki
 ka na wi ni me nwi te e wa ki me de we na a gi
 wi tti ki se ni ki ni na me ki o te wa ki. No ma ke i
 te bwe de wa ki. Na i na i ma tti ma ne to wa
 e ko tti ka wa tti i wa ni sa a tti o ta ske wa ki.

¹⁴A tti ke we ni a gi ko ma tti ki e ne ma so wa tti
 be ki se ki ka o ni a gi ko ma tti ki e a wa si ki wa tti
 me to tti ta ta ki i ni ki ma a ki me to se ne ni wa ki.
 Ka ske de wa ki me de we na e be mi wa se wa se ya ni ki
 o ta mi e gi wa ki a ne mi te e we ni ma na te si we ni
 ka o ni me me ta ya i we ni a yo i a gi tti a ki ki.
 A gi me nwi ke ni ki ni e me to se ne ni wi wa tti.

¹⁵E me nwa wa ki ki e tti ka te ki me to tti ta ta ki i ni ki
 ke kye te na mi me nwi te a tti ki me to se ne ni wa ki.
 Ka ske ta mo ki ka na wi ni ka o ni e wi di ke na mo wa tti
 ka o ni ma ga tti a bwi to wa ki bye bye tti me ko
 i me nwi ke ni wi o me to se ne ni wi wa wi.

Wa se ni ka ni We tti a te ki I wa se da we mi ka ki

¹⁶"A gi o wi ye a sa ka a sa wa se ni ka ni ka o ni
 na mi ne ba ka ne ki i ka ki to tti. A gi e yi ki
 e ye di sa ka a te ni ki a wi ta ma ta ko a sa. A gi tti
 ni me se tti ka ne ki a to wa wa se de ni ki wa se ni ka ni
 bi ti ka tti ki ta ta ki i me nwa bi wa tti e wa se de ni ki.

¹⁷TTa ki ko tti ke ko i ke ki ta te ki bye bye tti me ko
 i ke ke ne ta te wi ka o ni ke ko i ma ta ko a te ki
 bye bye tti me ko i me ka te wi ka o ni i ke ta ska ki.

¹⁸Wi ke tti be se de ka ba tta i. Mo tti tta i me ko Ke tti
 Ma ne to wa o ka na wi ni ne no ta ka a wa si me i me ko
 ke wa ki i ne no ta mwa, me de we na ne ko ti (1) de ski
 ta ka wi ne no ta ka ka na wi ni i wa ni to wa me ko
 mo tti me ko, 'Ne ne no ta,' i di te e te."

Ke kye te na mi TTi na we ma tti i Jesus a

¹⁹Jesus a o kye ni ka o ni o si me a i
bye tti na ta wi na wi e ko ge ni. Me de we na a gi
ka ski na wi e ko te e a sa mi ke ba ski ma ne ni ge ni
me to se ne ni wa i. ²⁰O wi ye a ni a tti mo e ko ge ni,
“Ke kya ka o ni ke to te ma ki sa ki tti ki wi te wa ki,
a ka wa ta mo ki i na wi e ki.”

²¹Ma ni tta i e no we te e, “Ma ni, ka ske ta ki ki
ka o ni be mi we to tti ki Ke tti Ma ne to wa
o ka na wi ni i ni ki i ni ki ke kye te na mi ne kya
ka o ni ne to te ma ki.”

**Jesus a Na na o ta mo ge ni Ma ni
E ni wa ne ma te ni ki I na ki sa ni ki**

²²Ne ko te nwi Jesus a bo si ge ni tti ma ne ki.
Wi te ma ge ni ma a i na ka ne ko tti i ka o ni
ma ni e i na te e, “A do wa ka me ne bi se ki
ki a be na.” I ni tta i ni e we ba o wa te e.

²³E ye di no te ni ki ka ta a mi ni ge ni o tti ma nwa wi
ka wi ga di ge ni. Ka bo twe me ko ko gi ne di wi
me tti ki i na ne ma te ni ge ni ne bi se ki.

O tti ma nwa wi we bi bi tti ka ni ge ni ne bi i ni ni
e we bi ko sko skwa ni ke e.

²⁴I ni ni ma a i
na ka ne ko tti i
e to ki a wa te e
ma ni e na wa te e,
“Ne na e ne mi ya ke,
Ne na e ne mi ya ke,
ki ne bo i be na ya be!”
Ba se gi ge ni ka o ni
e ne ski ta ke e
e ni wa ne ma te ni ki
ka o ni

ne di wi wa bo sa ni ki ne bi
i ni ni e bo na ne ma ke e ka o ni e ma ga tti ke ke e.
²⁵“A wa si me i ke wi na wi di ki te bwe ta wi ke ko a,”
i na ge ni. Se ke si ge i ki ka o ni e ma ya ki te e wa te e,
“We ne a we na ma na?” i ti ge i ki.

© 1996 David C. Cook

“E ka ski na na o ta ki be ma ne ma te ni ki ka o ni ne bi ka o ni e wi ke ta gi tti.”

**Jesus a Na i na i Ma tti Ma ne to e a i
E mi we ne ma tti Ne ni wa Ke ke ska ko tti i**

²⁶A wa i ne ki i di tti ma o ge i ki Gerasa i e di te ka te ni ki a do wa ka me Galilee e ki. ²⁷Jesus a e a ga di ga skwi sa o tti na ko ska ko ge ni ne ni wa ni o te we ne ki we tti ni tti ni. Ke ke ska ko ta ma tti ma ne to e a i. Ke nwe di i bi a gi be se ka ke e o de ki ta ka na ni. A gi i bi wi ki ya be ki ki wi ta te e. A be tti a wa i ne ki ki wi ta ge ni a ka na ko ni ne bo i ni tti i e a bi ni tti. ²⁸E ne wa tti Jesus a ni, ga ko o ta mo ge ni ni ka ni ni e na na i sa o te e e ne ma so ni tti. E bi tti tti ni ma ni e i na te e, “Ke tti Ma ne to wa Ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ta Jesus e We yo si ya ne, we ko ne i tta i we tti a ka wa di ya ni? Ke ma ma to me ne, ka ta ke te ma ki i ka ni.” ²⁹We tti ma ni i te e, ma na Jesus a ki di yo we na na i ma ge ni ne ko ti (1) ma a i ma tti ma ne to e a i i ke tti ni tti a wa i ne ki o tti ma a ni ne ni wa ni. Ma ne nwe me ko yo we a ta bi sa e ko ge ni. Mo tti me ko e sa ka bi so tti o ne ke ki ka o ni o ka te ki ka o ni e a ka wa ba ma so tti ka ski ba ke ska mo ge ni bi ya be ga bi se ka bi so tti ka o ni e ka tti ne ka ko tti ma a ni ne ko ti (1) ma tti ma ne to e a ni e ba wi o wi ye a ni ki wi ta ni tti e bi nya ni ki na na wi.

³⁰Jesus a na na to ta wa ge ni, “Ka di tta i ke te di so?”

“Ne ma ne to wi so na ni,” i yo ge ni ma ne ko tti ma tti ma ne to e a i bi ti ke ska ko ge ni.

³¹Jesus a ke te ma ki na to ta si ka ko ge ni ma tti ma ne to e a i i ba wi ka tti a tti mo a tti i ba wi a wa i ne ki i di bo tti sa o ni tti e bo se ka na ka te ni ki e a te ki ne di wi si bwe we ne ta ka ni.

³²I na i tta i ma ne ko ko da ki ta di ta na kye ge i ki tti ka ki we. Ma a i ma tti ma ne to e a i Jesus a ke te ma ki na to ta si ka ko ge ni i wi to ka ko wa tti i bi ti ke ska wa wa tti ko ko da i, wi to ka wa ge ni tta i.

³³Ne ni wa ni tta i o tti mo ke ska ge i ki ma a ki i bi.

Ko ko da i i ni e bi ti ke ska wa wa te e. Ke ki me si ko ko da ki ba ni tti ba o ge i ki e ba ne ta ki wi ni ki e bo se ka ki wi ni ki ni e ba ka mi ba o wa te e e tta bo ki sa o wa te e ne bi se ki ka o ni e a ske bye wa te e.

³⁴Ma a ki tta i e ka wa ba ma tti ki ko ko da i ne ta mo ge i ki e di ke ni ki ma wi ki wa tti mo ge i ki o te we ne ki ka o ni wa ni na we me ko sa ki tti a wa i ne ki o te we ne ki. ³⁵Me to se ne ni wa ki i te bi i a ge i ki e wa ba ta mo wa tti e di ke ni ke e. Jesus a ma a i bye no ta ko ge ni. Ke tti ne i Jesus a o ka te ki i na i i bi tti ta bi ni wa ni i ni ye na ne ni wa ni ma ne ke ke ska ko ta yo we ma tti ma ne to e a i. Na na i ta ge ni i bi ka o ni na ka ne ya bi e ka ski me nwi te e te e. Se ke si wa ki i bi. ³⁶Ma a ki ne ta ki ki ma ni a tti mo e wa ki me to se ne ni wa i ma a ni ne ni wa ni ke ke ska ko ni tti i yo we ma tti ma ne to e a i e di ne se a so ni tti. ³⁷Jesus a ko tti me ko ge ni ke ki me si ma a i me to se ne ni wa i i na i wa ni na we Gerasa e ki i na ga tti e se ke si ni tti o tti. I ni tta i i bi e bo si tti tti ma ni ka o ni e we bi na na a wi te e i na ga tti.

³⁸Ma na tta i ne ni wa mi we ska ma wo ta ma tti ma ne to e a i ma ma to me wa i bi i wi tte we tti. Jesus a i bi na na i we bi mi we ne ka we wa. Ma ni e na te e i bi, ³⁹“Ki na ga e o wi ki ya ni. Ki ki wa tti mo a bi tti ta swi e se mi e ki Ke tti Ma ne to wa.” I na i o tti i bi ni e ki wi a tti mo tti wa ni na we o te we ne ki e bi tti a se mi e ko tti Jesus a ni.

Jairus a O ta ne sa ni ka o ni A ga ma ta ka I ge wa

⁴⁰E a ya ba mi tti Jesus a ma ne ni wa i i bi me nwi na ge ne me ko ge ni a bwi e ko ge ni ta ne ne me ko ge ni i bya tti. ⁴¹Ne ni wa i bi Jairus a e di so ta, ni ka ne si ta ma ma to mo wi ka ni bye wa i bi e de ki sa o tti Jesus a ni e ne ma so ni tti. Ma ma to me wa i bi i bya ni tti e o wi ki tti. ⁴²We tti na to ma tti e di ne ko ti a tti o ta ne sa ni ni dwi ne si we (12) e ta swi be bo nwe ni tti ka ta wi ne bo i ni ge ni.

Jesus a i ni i te bi e a tti. Ka ta wi me ko i bi de ko ska ga ma na ni tti i me to se ne ni wa i.⁴³ I na i tta i i bi ki wi ta ge ni i ge wa ni dwi ne si we (12) ta swa wa i ne be mi me sko wi ta. A gi o wi ye a ni ka ski ne se e ko te e.⁴⁴ Ma na tta i i ge wa be te ki o tti bye no ta wa ge ni Jesus a ni ka o ni tti ka wa i ne o bi se ka i e ta ke na ma wa te e. I ni me ko i bi e ko gi ne se ska tti.

⁴⁵ “We ne a tta i ta ke ni ta?” i yo ge ni Jesus a. Ke ki me si me ko,

“A gi ni na,” i yo ge i ki. Peter a ma ni i na ge ni, “Ne na e ne mi ya ke, me to se ne ni wa ki ma ne wa ki ka o ni ke ta di ta ke ska ko ki.”

⁴⁶ Me de we na Jesus a ka na wi ge ni, “Ne ta ke ne ga o wi ye a. Ne ke ke ne ta me ko e a ke ki a ne ta ne mi ska we si we ni.”

⁴⁷ Ma na i ge wa e ke ke ne ta ki i ba wi ka ki so wi ke te ski tti bye tti ne ne ka bi so ge ni ka o ni ni ka ni e ta di ni tti me to se ne ni wa i e de ki sa o te e Jesus a ni e ne ma so ni tti ka o ni e a tti mo a tti Jesus a ni wi na we tti ta ke na tti ka o ni e di ko gi ne se tti.⁴⁸ “Ni ka ne, ke te bwe de we ni ke ne se e gi. Ma ga tti we bo se no,” i na ge ni.

⁴⁹ E bi tti Jesus a ka na wi tti bya ni ge ni o wi ye a ni ni ka ne si ni tti ni ma ma to mo wi ka ne ki e o wi ki ni tti o tti ni ge ni ka o ni ma ni e i na ni te e Jairus a ni, “Ke ta ne sa ne bo i wa. Ka ta tta i ke wa ki a ne mi o ta mi i ye ka ni ke kye ge a.”

⁵⁰ Me de we na Jesus a e ka ske ta wa te e ma ni ni e i na te e Jairus a ni, “Ka ta se ke si ka ni, de ski ki te bwe de. Te bwe de ya ne ma i, i ne se wa.”

⁵¹ I ya i i bi e bya tti Jairus a ni e o wi ki ni tti A gi i bi o wi ye a i wi to ka wa tti ni i bi ti ke ni tti me te no i me ko Peter a ni, John a ni, ka o ni James a ni, ka o ni ma na i skwe se a o kye ni ka o ni o sa ni.

⁵² Ke ki me si i bi me to se ne ni wa ki ma yo ge i ki ka o ni e mya di te e wa te e. “Bo ni ma yo ko,” i na ge ni Jesus a. “A gi ma i ne bo i tti ni, de ski ne be wa.”

⁵³ A ba a ba ne ne me wa ki i bi ke ke ne me wa ki ko tti e ne bo i ni tti i skwe se a ni.⁵⁴ A ta bi ne tte ne wa tta i

i bi ka o ni ma ni
 e i na te e, “Ba se gi no,
 a be no e.”⁵⁵ A ya ba mi
 bye ni wa ni i bi
 o no ke na wa ni
 ka o ni i ni me ko
 e ba se gi te e. Jesus a,
 “A da me ko,” i yo ge ni.

⁵⁶O me so ta na i i bi ne di wi sa ya wi te e ni wa i.
 “Ka ta a tti mo i ye ke ko o wi ye a ma ni e di ke ki,”
 wi tti ki ma ge ni Jesus a.

**Na i na i Jesus a E we bi ne ka wa tti
 Na ka ne ko tti i I ma wi ki wi a tti mo ni tti
 ka o ni I ne se i we ni tti**

9 ¹Ma wa tti ma ge ni Jesus a ma a i ni dwi ne si we
 (12) na ka ne ko tti i, ka o ni e a wa te na ma wa te e
 mi ska we si we ni ka o ni we we ne ne tti ka ni
 i ke tti sa a wa te e ma tti ma ne to e a i ka o ni
 i ka ski ne se i we ni tti. ²I ni tta i e we bi ne ka wa te e
 i ma wi ki wi ne se a ni tti me to se ne ni wa i
 a ga ma ta mi ni tti i ka o ni i ki wi a to ta mi ni tti ma ni
 a tti mo ni wi na Ke tti Ma ne to wa i na na i se to tti
 i na na e ne ta ki tta ki ke ko i a yo i a ki ki.

³E ye ba wi me i na ga ni tti ma ni ye to ke e na te e,
 “Ka ta ke ko i a wa to ke ko ki we ska ye ge. A gi
 a ba ta o ni, ma ski mo te i, wi se ni we ni, do ni ya i,
 mo tti me ko a gi ko ta ki bi se ka i. ⁴Ka o ni tta i
 me di me ko na i wi ki ya bi e ba ki me na ge
 i na i me ko ki a be tti ki wi ta bwa ne ki me ko
 ba wi o tti ka ta mo we ge ni i ni o te we ni. ⁵Ma ni tta i
 na i na i me to se ne ni wa ki ba wi me nwi na ko ne na ge
 ba wi wi ko me na ge e o wi ki wa tti i ki wi ta ye ge,
 de ski me ko ki na ka ta bwa i ni o te we ni ka o ni
 i a tti mo e ge i na i ta di me to se ne ni wa ki,
 ‘Ki si bwe ne ta mo e ko wa wa ma na Ke tti Ma ne to wa
 e ba wi be se ta wi ya ke.’”

⁶E ki di tta ki a tti mo a tti i ni tta i e we bo se wa te e
 ma a ki ni dwi ne si we (12) ne ni wa ki na ka na tti ki
 Jesus a ni. Wa ni na we tta i me ko o te wa a ni

© 1996 David C. Cook

ki wi ka mo ge e ki e ki wi a to ta mo wa tti ma ni
 me nwa tti mo ni ka o ni e ki wi ne se a wa te e
 a ga ma ta mi ni tti i me to se ne ni wa i.

**Herod a Ne ne ki te e ge ni
 E we ne i ni tti ni Jesus a ni**

⁷Ma na tta i Herod a a te na wi a bi tta wa i ni wi ge ni
 ni ka ne si ni tti ni i na i Galilee e ki.
 Ka ske de ge ni tta i e na i na ki wi ni ki i na i.
 Be ki ski te e ge ni e ne ne ke ne ta ki e no we ni tti
 a ne ta me to se ne ni wa i, “John a ko ta we bye na ta
 me to se ne ni wa i a ya ba mi a be si wa.” ⁸Ko ta ka ki,
 “Elijah a Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta yo we
 a ya ba mi mo ke ske wa,” i yo ge i ki. Na ka tti me ko
 ko ta ka ki, “Ne ko ti ma i na ma a ki a da wa ye
 ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni e bya ni tti
 a ya ba mi a be si wa,” i yo ge i ki. ⁹Herod a tta i
 ma ni e no we te e, “John a ne ta no ka kye yo we
 i ma ki ge do tti. Ne ta be tti ka ske de ma na
 ne ni wa mi ska wa ni ki ni e ki wi i di ta ne ko tti.
 Ne na ta wi ke ke ne ma wa we wi ye i ge na. Ta ni na i
 ne wa ke ka o ni ka ka no ne ti a ke.”

Jesus a E a da ma te e Ma ne Me to se ne ni wa i

¹⁰A ya ba mi tta i bya ge i ki ma a ki e no ka na so tti ki
 ka o ni e a tti mo a wa te e Jesus a ni e da i da wi wa te e.
 Jesus a i ni ye to ke e we bi we na te e i te bi
 o ta ge o te we ne ki Bethsaida e ki. ¹¹Me de we na
 ma ne me to se ne ni wa i ke ke ne tti ke ni ge ni
 ka o ni e na ka ne ko wa te e. Wi na ye to ke o tti
 we tti na ka ne ko wa te e. Me nw i na ko na ge ni tta i
 Jesus a ka o ni e ka na ka na wi te e ma ni ta ta ki
 Ke tti Ma ne to wa ni o to ki ma wi we ni ka o ni
 e ne se a te e ne ta wi ne se a so ni tti i.

¹²E a na gi ni ki tta i ma a ki ni dwi ne si we
 (12) bye no ta wa ge i ki Jesus a ni ka o ni ma ni
 e i na wa te e, “Na na wi ke ki wi ta be na, a wi ta
 wi na we bi ne ka wi ye ka ba ma a ki wa ni na we
 i na to ne a mo wa tti i wi se ni wa tti ka o ni
 i ta di ne ba wa tti?”

¹³Jesus a ma ni
i na ge ni, “Ki nwa wa ma i
ki a da ma bwa.”

Ka o ni ye to ke ni
e na ko me ko tti, “A gi
ma ne ki ni wi se ni we ni
me te no i me ko nya na nwi
(5) we bi skwe te i
ka o ni ni dwi (2)
ne me sa ki me te no i me ko
ma wi ka ski to ya ke
te bi ta swi wi se ni we ni i ka ski ta ki a da ma so wa tti
ma a ki ma ne me to se ne ni wa ki.” ¹⁴Ne ko ta i me ko
nya na nwi ma ka ge (5,000) ta swi ne ni wa ki
ki wi ta ge i ki i na i.

Ma ni tta i e na te e ma a i na ka ne ko tti i,
“Na na a bi e ko ne ko ta i de ki ka na we (50)
i ta so bi wa ki e tti ta bi wa tti ni.”

¹⁵I ni tta i i da wi ge i ki ma a ki na ka ne ko tti i,
ke ki me si me to se ne ni wa ki e tti ta bi wa te e.

¹⁶Jesus a tta i a ta be na mo ge ni ma ni nya na nwi
(5) we bi skwe te a ni ka o ni ni dwi (2) ne me sa i,
i ni ye to ke a be me ki e i na bi te e ka o ni
e ma ma to ma tti Ke tti Ma ne to wa ni, “Ke te bi i,”
e i na te e ka o ni wi na ni e be ki ke na ke e ka o ni
e a wa te na ma wa tti ma a i na ka ne ko tti i.

Wi nwa wa e ne ne ski se ta wa wa tti me to se ne ni wa i.

¹⁷Ke ki me si tta i wi se ni ge i ki ka o ni ke ki me si
me nwa sko so ge i ki ka o ni ma a ki Jesus a
na ka ne ko tti i ni dwi ne si we (12) ta swi
ke ki se tti ka na ni a ga wi ma wa te na mo ge i ki
e skwi sa ni ki wi se ni we ni.

Na i na i Peter a E a tti mo tti We ne i ni tti ni Jesus a ni

¹⁸Ne ko te nwi ma na Jesus a ne di ka
ma ma to mo ge ni. I na i ki wi ta ni ge ni
na ka ne ko tti i. Ma ni ye to ke e na te e, “We ne a tta i
i di te e wa ki ne di wi ta swi me to se ne ni wa ki
ni ya wi?”

© 1996 David C. Cook

¹⁹Ma ni ye to ke e ko te e, “A ne ta John a
ge ta we bye na ta me to se ne ni wa i. A ne ta ma a ki,
Elijah a, Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa ta,
i wa ki. Ko ta ka ki ma a ki, ‘A da wa ye
ke no ta ma wa ta Ke tti Ma ne to wa ni a ya ba mi
a be si wa,’ ke te ko bi.” ²⁰“Ki nwa wa ya bi, we ne a
ke te di bwa?” i na ge ni.

Peter a ni ni e ka no ne ko te e, “Ke tti Ma ne to na ke
O tti E ta be na so ta.”

²¹Jesus a i ni ye to ke e ma ma ka tti ma te e, “Ka ta
me di me ko na i ko wi ye a ma ni a tti mo i ye ke ko.”

²²E yi ki me ko ma ni e na te e, “Ni na, TTa ki
E i na ko me na ko we, ma ma ka tti me ko a tti ba na ki tti
ni i di si bwe ne ta ka o ni ni mi we ne me ko ki
ke kya a ki ne bwa ka wi ma ma to mo we ne si a ki
ka o ni ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni
ka o ni te ba ko ni ka ni ke kye ge a ki. E yi ki me ko
ni ne se ko bi ka o ni ni ki di ne so ko na ka ke
ni a be si e ko bi.”

²³I ni tta i Jesus a tta ki i ni i ma ni
e i na te e, “We wi ye i ge na ne ta wi na ka di ge na
ma ma ka tti me ko a gi i be mi e di ne ta wi da wi tti
i be mi i di ta ne ko tti ni. Ma ma ka tti i a nwa tti wa
i si bwe tti e ne mi wa ba ni ki ni e na ka di tti o tti,
mo tti me ko ko wi ye a i na ta wi ne se ko te. Ma ma ka tti
i ni i i di te e tti na ta wi na ka di te, me to tti ta ta ki
i a ta be na ki te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni
e ta swi wa ba ni ki ni e na ka di tti. ²⁴Me di me ko na i
o wi ye a ne ta wi ke te ske ne ti so ge na wi na me ko
i wa ni e ti so wa, me de we na wi na we ni e ti so ge na
ni na o tti i na na i ke te ske ne ti so ta. ²⁵A gi o wi ye a
a se mi e ti so tti ni me so te wi ma ni a ki te be ne ta ke
wi na me ko wa ni e ti so te. ²⁶Me di me ko na i o wi ye a
me ne di we ne mi te ka o ni e di ke kye ge ya ni,
ni na e yi ki, TTa ki E i na ko me na ko we,
ni me ni di we ne ma wa na i na i bya ya ne
wa sa no da we ya ne. I ni ko tti e yi ki e di wa se so tti
no sa ka o ni ma a i se sa ge ne ta ko si ni tti i
o mi ke tte wi e ma i. ²⁷Ki a tti mo e ne bwa e di te bwe ya ni,
a yo i ki wi ne ma so wa ki i ba wi ne bo i tti ki

e ye ba wi ne wa wa tti Ke tti Ma ne to wa ni
o to ki ma wi we ni.”

Jesus a, Moses a, ka o ni Elijah a

²⁸Ne ko ta i dwa di ka (8) ta so ko ne Jesus a
e ki di i ni i no we tti a wa na ge ni Peter a ni ka o ni
John a ni ka o ni James a ni, e ma ga ki wi ni ki i a ge i ki
e ma wi ma ma to mo wa tti. ²⁹E ta di ma ma to mo tti tta i,
we bi be ki ni na ko si ge ni ka o ni o de ki ta ka na ni
e wa se ya ba ta ni ni ki me to tti me ko e wa se sa ki
a be e e ke mi ya ki. ³⁰⁻³¹TTi i o wi yi! Ni dwi ne ni wa ki
Moses a ka o ni Elijah a mo ki ge i ki wa wa se so ge i ki
i na i e ta di ka ka no ne ti a wa te e Jesus a ni.

Ta na to ta mo ge i ki i i di na ga tti ta ta ki i na i
o tti Jerusalem e ki, i ni ko tti e di a ka wa ne ko tti
i i da wi tti Ke tti Ma ne to wa ni ke ye tti ne.

³²Ma a ki tta i Peter a ka o ni ko ta ka ki ne ba ge i ki.
I ni tta i e to ki wa te e tta i ne ta mo ge i ki tta i Jesus a ni
e wa se so ni tti i na i tti i i bi ne wa ge i ki ni dwi
(2) ne ni wa i ne ma so ni tti i. ³³Na i na i tta i ma a i
ne ni wa i e o tti ka na na ni tti Jesus a ni, Peter a ni
ma ni e na te e, “Ne na e ne mi ya ne, me nwi ke nwi
a yo i e ki wi ta ya ke. A di to ka ke ne swi (3)
ba ki ya ni ka na na ni, ki na ta ta ki ne ko ti (1), ka o ni
Moses a ne ko ti (1), ka o ni Elijah a ne ko ti (1).” A gi
ye to ke mi na we ne ta ke e e no we tti.

³⁴E bi tti ka na wi tti me ko bye mi ka te ni ge ni
be ke de ni ki. E we bi ka ki ne gi wa tti se ke si ge i ki.

³⁵I na i tta i i bi na wi be ke de we Ke tti Ma ne to wa ni
o tti ka na wi ni wa ni, “Ni na ma na Ne gi sa. Wi na tta i
ne ta ta be na wa. Ki be se ta wa bwa,” i ko ge i ki.

³⁶Na i na i tta i e ki di ka na wi ni tti de ski Jesus a
ne ko to ka ba ge ni. Ma a ki tta i Jesus a na ka ne ko tti i
a gi ye to ke a tti mo wa te e e di ne ta mo wa tti.
De ski me ko wi nwa wa ke ke ska mo ge i ki.

Jesus a E mi we ne ma tti Gi ye se e ki O tti Ma a ni Ne ko ti Ma tti Ma ne to e a ni

³⁷I ni tta i na ka tti e wa ba ni ki e ba na tti wa te e
Jesus a ka o ni ne swi (3) na ka ne ko tti i

ne ni wa i. Ne di wi ta swi tti i i bi me to se ne ni wa i
 na ke ska ko ge i ki. ³⁸I na i tti i i bi ne ko ti
 (1) ne ni wa o tti ga ko o ta mwa, "Ke kye ge,
 ke ma ma to me ne i wa ba ma tti ne gi sa, i ni me ko
 e di ne ko ti a ki a be no a. ³⁹Ne ko ti ma tti
 ma ne to e a ni a ta a ta bi sa e ga a ya bi tti na i
 ka o ni ko gi e wi skwe we ke si tti. We ba bi so wa
 ka o ni e si se be to ki. A gi me ko na na di
 ba ki se ne ko tti ni e yi ki me ko ne di wa na tti e ga.
⁴⁰Ne ko tti ma ma to ma wa ki yo we na ka ne ki ki
 ne ni wa ki i mi we ne ma wa wa tti ma a ni
 ne ko ti (1) ma tti ma ne to e a ni. A gi tta i
 ka sko be na na wa tti ni."

⁴¹I ni tta i ye to ke e na te e Jesus a,
 "Ke ki me si me ko ki nwa wa ke mya di ta ne ko bwa
 ka o ni e ba wi te bwe de ye ge. A gi ke nwe di a yo i
 i ka ski ki wi ta ya ni ni wi ta di a se mi e na ko we. Bye di
 ke gi sa a yo i," Jesus a i yo ge ni.

⁴²E bi tti me ko bi bye to se tti ma na gi ye se a
 ma a ni ne ko ti (1) ma tti ma ne to e a ni a ki ki
 ba ki ne ga ka o ni e we ba bi so tti. I ni tta i i bi
 Jesus a e ne ski ma te e e mi we ne ma te e ma a ni
 ne ko ti (1) ma tti
 ma ne to e a ni a wa i ne ki
 o tti ma a ni gi ye se a ni,
 ka o ni e ne se a te e ma a ni
 gi ye se a ni ka o ni i ni ni
 e ne ya bi ba ki se na ma wa te e
 o sa ni. ⁴³Ke ki me si tta i me ko
 i bi i na i ki wi ta tti ki
 me na ni te e wa ki i bi
 e bi tti mi ska we si ni tti
 Ke tti Ma ne to wa ni
 e ne ta mo wa tti.

© 1996 David C. Cook

**Jesus a Na ka tti ka na wi ge ni
 I i di na ga tti E ta na to ta ke e**

Ma ni tta i ta ta ki ma a ki ke ki me si e ta di wa wi
 nwa ta mo wa tti ma ni ta ta ki e di ke ni ki e di ki de
 wi ni tti ma ni ye to ke ni Jesus a e i na te e ma a i

na ka ne ko tti i, ⁴⁴“Wi ke tti be se ta wi ko ma ni i no ki i i ne na ko we. Ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, a wa i ne ki i di ni a wa te na ma wa bi ni ya wi me to se ne ni wa ki mi ska we si tti ki.”

⁴⁵A gi tta i ye to ke ke ke ne ta mi ni te e e di we bo we tti. Ke tti Ma ne to wa ka ki ta wa ge ni i ba wi ta ta ki ne no ta mi ni tti ka o ni e ko se ko te e wi na na to ta ko tti.

We ne a tta i I ma wa tti ke tta wa i ni wi ta?

⁴⁶We bi a ska tti ti ge i ki ma a ki Jesus a ni na ka na tti ki i ma wa tti ke tta wa i ni wi ge na.

⁴⁷Ma na tta i Jesus a ke ke ne ma ge ni e di te e ni tti ka o ni e a ta be na te e a be no a ni e ne ma swi a te e ke tti ne i e ne ma so tti. ⁴⁸Ka o ni ye to ke ma ni e i na te e, “O wi ye a me nwi na ko na te ma a ni a be no a ni, ma na a be no a na ka di ta, ni na e yi ki ne me nwi na ko ne ga. O wi ye a me nwi na ko ni te i ni e me nwi na ko na tti ma a ni a yo i be ki se ne mi ni tti ni. Ma na tta i ma wa tti a te na wi e bi te ne ta ko si ta a yo i ki nwa wa i na tta i i na na wi ma wa tti ke tti ke tta wa i ni wi ta.”

O wi ye a Ma na Ba wi bye ta sa me sko na ge, Ke to wi ka ni bwa

⁴⁹John a ma ni ye to ke e i te e, “Ne na e ne mi ya ne, ne ne wa be na ne ni wa e mi wi mi wi sa a tti ma tti ma ne to e a i me to se ne ni wa i o tti. Ke wi so ni a yo wa. Ne ko tti na ki sa a be na a gi ko tti ki na na ta gi ki tti ni.”

⁵⁰“Ka ta ko tti na ki sa i ye ke ko,” i yo ge ni Jesus a. “O wi ye a ma na ba wi bye ta sa me sko na ge, ke to wi ka ni bwa.”

Na i na i Samaritan a ki E ba wi ke da tti a wa tti Jesus a ni

⁵¹E ska mi me ko ka ta wi bye tti sa ni ge ni i na ga tti a be me ki Ke tti Ma ne to na ke i di Jesus a. Ki di te e ge ni Jerusalem e ki i a tti. ⁵²Ni ka ni tta i we bi ne ka wa ge ni a tti mo ni ki wi we to ni tti i.

A wa i ne ki tta i i a ge i ki tta ki Samaritan i o te wa e ki wi ma wi ba ko di ki di se ta wa wa tti Jesus a ni ke ko i.⁵³ A gi tta i i bi i na i me to se ne ni wa i me nwi na ko ne ko wa te e Jerusalem e ki ko tti wi di ki te e ge ni i a tti.
⁵⁴ Ma a ki tta i Jesus a ni na ka na tti ki James a ka o ni John a ma ni e ne ta mo wa tti na na to ta wa ge i ki Jesus a ni, “Ne na e ne mi ya ke, ni na to ta be na a sko te wi a be me ki Ke tti Ma ne to na ke o tti i tta ki a ka so gi wa tti?”

⁵⁵ Ko ki ka ba ge ni Jesus a ka o ni e ne ski ma te e. “A gi ke ke ne me gi ni e di ki ni tti O no ke na wa ni ma na Ke tti Ma ne to wa. Wi na ke te be ne me ko wa wa. Ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, a gi bye tti ne di wa na tti ta wa ki ni me to se ne ni wa ki o me to se ne ni wi we nwa wi, ne bye tti ke te ske na wa ki.”
⁵⁶ Ba ya ki tti tta i ko ta ke ki o te wa e ki ke ki me si i a ge i ki.

Na i na i Ma a ki A ne ta Me to se ne ni wa ki E na ta wi na ka na wa tti Jesus a ni

⁵⁷ Ma ni tta i mye wi be mi a wa tti Jesus a ka o ni na ka ne ko tti i ne ni wa ni ka no ne ko ge ni Jesus a, “Ki na ka ne ne me ko me di me ko ne ko ta i e ya wa ne ni.”

⁵⁸ Jesus a ni ma ni ye to ke e no we te e, “Wa ko de a ki a to wa ki wa na ko ni ka o ni ma a ki a be me ki ki wi ta di sa tti ki wi ske no a ki a to wa ki wa si sa na ni. Ni na tta i, TTa ki E i na ko me na ko we, a gi ne ko ta i a to wa ni ni i na na i di na ni.”

⁵⁹ Ko ta ka ni na ka tti ni ne ni wa ni, “Na ka di no,” e i na te e. “Ne na e ne mi ya ne, me ne ta mi ni ma wi na na i ka wa wa i ma wi bi ta a so tti no sa,” i ko ge ni.

⁶⁰ “Wi nwa wa ba wi te bwe ta wi tti ki ki di ne bo i wa ki. Wi nwa wa tta i bi ta wa wa sa ma a ni ne bo i ni tti ni,” Jesus a i na ge ni. “Ki na tta i ki ma wi ki wi a tti mo ma ni a tti mo ni wi na Ke tti Ma ne to wa i na na i se to tti i na na e ne ta ki tta ki ke ko i a yo i a ki ki.”

⁶¹Ko ta ka na ka tti ni ma ni
e i te e, “Ne na e ne mi ya ne,
ki na ka ne ne me de we na me ne ta mi
ni na wa tti ma wi me me tti ne i ka no na wa ki te bi no we
tti na we ma ki ki.”

⁶²Jesus a tta i ni ma ni e na te e, “Ma na o wi ye a
be ki ki bo tti ke te be te ki i na i i na i na bi te a gi
i me nwi bo tti ke tti ni. I ni me ko e yi ki ma na
o wi ye a ba wi ke kye te na mi te e te a gi te bi ki tti ni
wi mi ke tte wi no ta ki ma ni Ke tti Ma ne to wa ni
o to ki ma wi we ni.”

Na i na i Jesus a E we bi ne ka wa te e
No i ka bi ta ki Ni dwi (72) Na ka ne ko tti i

10 ¹I ni ni ma na Ne na e ne me na ga
e a ta be na te e no i ka bi ta ki ni dwi
(72) na ka ne ko tti i ka o ni e we bi ne ka wa te e
ni ka ni me so te wi o te we na ni e na ta wi a tti
ke ye tti ne na ni dwi i di we bi ne ka wa ge ni.
²Ma ni tta i e na te e, “Ma a ki me to se ne ni wa ki
ma wi ne we gi ki me to tti me ko ki di ke ki ke ko i
ka o ni e ki di ke ki i ma wa te na te ki. Me de we na tta i
a ne ki i wa ki ma a ki i ma wi na wi i wa tti ki
ka o ni i na na i we na tti ki Ke tti Ma ne to wa ni
e ta di o ki ma wi ni tti. Ke tti Ma ne to wa
me to tti ma ni ki di ke ni ki o ta i ne mi wa.
Ki ma ma to mo bwa tta i i we bi ne ka wa tti a wa si me i
ta swi mi ke tte wi a i i a se mi a ni tti me to se ne ni wa i
i na ko na so ni tti Ke tti Ma ne to na ke. ³Be no ko tta i
me de we na tta i ki be se ta wi bwa, me to tti me ko
ki nwa wa be bi we di i tti ki me me ta ne de a ki
a wa i ne ki ta ta ki i i di ne ko na ko we
i wa wi ya ki ki wi ta ye ge e ma ne wa tti ma we wa ki.
⁴Ka ta a wa to ke ko do ni ya i mo te i, ma ski mo te i,
ta na ke i ma ke se a ni. Ka ta e yi ki me di me ko na i
o wi ye a ma ma ta gi ka no di ye ke ko. ⁵Me di me ko na i
wi ki ya bi bi ti ke ye ge ma ni me ne ta mi
i i di ka na wi ye ge, ‘Ke ki me si me ko ki nwa wa
me ga tti ke ni ki ki i ne ne ta ma ko wa wa Ke tti
Ma ne to wa.’ ⁶I na i tta i ki wi ta te me to se ne ni wa

e ka wa ta ka me ga tti ke ni ki wi na i mi na so wa
 me ga tti ke ni ki. I na i tta i o wi ye a ba wi a ka wa ta ke
 a gi Ke tti Ma ne to wa ni i mi ne ko wa tti ni
 ma ga tti te e we ni.⁷I na i tta i me ko wi ki ya be ki
 ki ki wi ta bwa me di me ko na i ke ko i e da me na ge
 ta na ke i me na e na ge ki na ga ta bwa me ko.
 Ki nwa wa e mi ke tte wi we ne si i ye ge
 ke te bi ki bwa i te ba a so ye ge. Ka ta tta i
 ki wi ka ke ko ko ta ka ni wi ki ya bye ni.
⁸Me di me ko na i o te we ni bye no ta me ge
 me nwi na ko ne na ge tta i ki wi se ni bwa me ko
 e da me na ge.⁹I na i o te we ne ki te di a ga ma ta ki ki
 ki ne se a bwa ka o ni ma ni i i no we ye ge,
 'I ni me ko e ka ta wi bye se ka ki wi bya tti
 Ke tti Ma ne to wa wi bye tti o ki ma wi me na ge.'
¹⁰Na i na i tta i bye no ta me ge o te we
 ni, ba wi tta i me nwi na ko ne na ge, mye wa ni
 ki na wa se ka bwa, ka o ni ma ni i i ne ge me to se ne
 ni wa ki,¹¹'Ki si bwe ne ta mo e ko wa wa ma na Ke tti
 Ma ne to wa e ba wi be se ta wi ya ke. Me de we na tta i
 ki ne no ta bwa ma ni, i ni me ko e ka ta wi bye tti ke ki
 i o ki ma wi ta Ke tti Ma ne to wa i bye no to na ge.'
¹²Ke kye te na mi tta i ki a tti mo e ne bwa,
 na i na i Ke tti Ma ne to wa bye tti te ba ba ma te
 me to se ne ni wa i a wa si me i wi nwa wa
 wi si bwe ne ta mo ki i na i o te we ne ki ma a i tta i
 Sodom i ki wi ta ni tti i a da wa ye yo we.

O te we na ni E ba wi te bwe ta ka ni wi tti Jesus a

¹³"Ki sa tti me ko ki nwa wa Chorazin e ki
 we wi ki tti ki, ki sa tti me ko ki nwa wa Bethsaida e ki
 we wi ki tti ki, ki nwa wa ko tti ne di wi e di i di ke ki
 ke to te we nwa ki a wa i ne ki tta i o te we na ni
 Tyre e ki ka o ni Sidon e ki ta di i di ke ke e
 a da wa ye me i me ko yo we ki di ba ki te e wa sa
 i ko ki te e wa tti e di be tta wi wa te e yo we
 ka o ni ki wi tti ta bi wa sa be se ka mo wa sa
 me tti ke ni ki ba ki wa ya i we di o wa sa
 ke ke de wi.¹⁴Na i na i bye tti te ba ba ma te
 me to se ne ni wa i Ke tti Ma ne to wa, a wa si me i

i ke da te ne me wa ma a i Tyre e ki ka o ni Sidon e ki
 ki wi ta ni tti i ki nwa wa ke i a gi.¹⁵ Ki nwa wa ke i,
 Capernaum e ki e o wi ki ye ge. Ke te ne ne ta bwa
 i ke tti ne ne ta ko si ye ge me de we na ki nwa wa wi na
 ke kye te na mi me ko ki tta ki ne di wa na tti e ko bwa.

¹⁶ “Me di me ko na i o wi ye a be se to na ge, ni na
 e yi ki ne be se ta ga. Ma na na ka tti o wi ye a
 ba wi na ko ne na ge, ni na e yi ki a gi na ko ni tti ni.
 Me de we na o wi ye a ba wi na ko ni te e yi ki me ko
 a gi na ko na tti ni ma a ni a yo i bye tti a di ni tti ni.”

**Na i na i Ma a ki E a ya ba mi wa tti No i ka bi ta ki
 Ni dwi (72) Jesus a Na ka ne ko tti i**

¹⁷ Ma a ki tta i no i ka bi ta ki ni dwi (72)
 a ya ba mi ge i ki me nwi be ma te si ge i ki. Ma ni tta i
 e na wa te e Jesus a ni, “Ne na e ne mi ya ke, na i na i
 e wi to ka wi ya ke e a yo ya ke ki so ni, mo tti me ko
 ma tti ma ne to e a ki ne we we ne ma be na.”

¹⁸ Ma ni tta i e na te e Jesus a, “Ne ne wa wa
 ma tti ma ne to wa e ni si sa tti i ya i o tti Ke tti
 Ma ne to na ke e bi ta ska ki e wa wa si sa wa tti
 ne ne me ki wa ki, i ni e bi ta ska tti.

¹⁹ Ke ki di mi ne ne bwa mi ska we si we ni
 i ka ski ta ki ne di wi e ge ma tti ma ne to e a ki
 me to tti me ko ta ta ki e de de ko ska we ge
 ki yo te ne ni wa ki ka o ni ko sko sko si tti ki
 e sa bi ke a ki. Ki tta ki ka ski ne di wi a bwa
 mi ska wa ni ki ma tti ma ne to wa ka o ni
 o mi ke tte wi e ma i e to wa tti. A gi tta i ke ko i
 i ka ski wi sa ki to ta gi ye gi ni ki nwa wa.²⁰ Ka ta tta i
 a sa mi mi da te ne mo ke ko, e ka ski we we ne me ge
 ma a ki ma tti ma ne to e a ki! De ski me ko
 ki mi da te ne mo bwa e ki di a ne bye a te ki
 ki so nwa wa ni Ke tti Ma ne to na ke.”

Jesus a Wa wi nwa na ge ni Ke tti Ma ne to wa ni

²¹ I ni na i tta i Jesus a me nwi be ma te si ge ni,
 i ni i ne ska ko ge ni ma a ni Ke tti Ma ne to wa
 Se sa ga ni tti ni O no ke na wa ni. Ma ni tta i e no we te e,
 “Ke wa wi nwa ne ne, no se, ki na ko tti ke na na e ne ta

tta ki ke ko i a be me ki ki de ko ki ka o ni a yo i
 a gi ta ka mi ki, ke tta ki tta i ka ki ta wa wa ki
 ke ko i e di ke ni ki ma a ki ne bwa ka tti ki ka o ni
 ma a ki ne no ta ki ki ko ta ki ke ko i ka o ni
 e me ta ba tti se ta wa tti ma a ki me to tti me ko
 a be no i wi tti ki. No se, i ni e di me nwi na we e gi ya ni.

²²"TTa ki ke ko i ne ki di se ta ga no sa. A gi
 ko wi ye a ke ke ne mi tti ni we ne i wa ne ni
 me te no i me ko no sa. A gi ko wi ye a
 ke ke ne ma tti ni ni na o si wa ne ni me te no i me ko
 ni na ka o ni di ko na wa ki ki i ke ke ne ma wa tti
 we ne i yo na no sa ni."

²³I ni na i ni e wa ba ma te e na ka ne ko tti i
 ka o ni ma ga tti e ka no na te e, "Ki nwa wa
 ke ke te mi na we si bwa i ne ta me ge ke ko i
 ne ta me gi ni. ²⁴Ke ta tti mo e ne bwa ma ne wa ki
 ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni
 o ki ma wa ki a ka wa ta mo ki i ne ta mo wa tti ka o ni
 i ka ske ta mo wa tti ki nwa wa ki di ne ta me ge ka o ni
 ka ske ta me ge. A gi tta i te ba gi ne ta mo wa tti ni
 ka o ni a gi tta i te ba gi ka ske ta mo wa tti ni."

A te so ka ka ni E a tti ma tti Ma a ni Samaritan a ni Me nwi to ta wa ni tti ni Ko ta ka ni Me to se ne ni wa ni

²⁵Ne ko te nwi tta i ma na be ki me ko ke ke ne ta ka
 te ba ko ni ka ni Jesus a ni na ta wi wa ni sa a ge ni,
 "Ke kye ge, ta ni tta i ma ni a mi i da wi ya ne
 i ka ski o te te na ma ni ka ki ke wi me to se ne ni we ni?"
 i na ge ni.

²⁶"Ka di tta i i ne bye a te wi i na i te ba ko ni ka ne ki?
 Ka di tta i ke te di ne no ta?" i ko ge ni.

²⁷Ka na wi ge ni tta i, "Ki te ba na wa ma na
 Ne na e ne me na ga Ke tti Ma ne to wa
 e bi tti te e ya ni me ko ka o ni ta gi me ko ke no ke na wa
 ke mi ska we si we ni e di te e ya ni. Ki te ba na wa
 ma na be mi tti na we ke wi tti me to se ne ni wa
 e bi tti me ko te ba ne ti so wa ni."

²⁸"Ke te bwe. I ni i da i da wi ya ne, i ni
 i te be na ma ni ka ki ke wi me to se ne ni we ni,"
 i ko ge ni Jesus a ni.

²⁹A wa si me i me ko
na ta wi me nwa ba tti e ti so ge ni.
Jesus a ni ni na ka tti
e na na to ta wa te e,
“We ne a we tta i
be mi tti na we
ne wi tti me to se ne ni wa?”

³⁰Jesus a ma ni e na te e,
“Ne ko te nwi yo we ma na
ne ko ti (1) ne ni wa
we bo se ge ni Jerusalem e ki ta di a wa i ne ki
i a ge ni Jericho e ki. Ma wi na ne ko ge ni
ke mo te ne ni a i ka o ni e ke tti ne se ko te e
i ni i ka o ni e tta ki ke mo te me ko te e
tta ki me ko ke ko i, i na i me ko tti ki mye wi
ki wa ga so ge ni e o tti ka ne ko tti. ³¹Gi ye na me ko na i
be mi a ge ni ma na ni ka ne si ta ma ma to mo ni,
e ne wa tti ma a ni e ki wa ga so ni tti, a do wi
mye wi i no se ge ni i na i ni e be mi a te e.

³²A wa i na me ko e yi ki Levite a e ne wa tti
e ki wa ga so ni tti a do wi mye wi i no se ge ni
i na i ni e be mi a te e. ³³Ma na tta i Samaritan a,
e be me ka tti i na i ne wa ge ni e ki wa ga so ni tti
ke te ma ke ne ma ge ni. ³⁴A se mi a ge ni tta i
a ga bi na ge ni ka o ni be de bi no ni ka o ni
be di ba te a bo wi e de do na te e. Wi na me ko
no me ko tti ni tta ki ke ka no de a ni bo si a ge ni
ka o ni e na ne ba ki wi ki ya be ki e i di we na te e.

³⁵E di wa ba ni ki ye to ke ni e a wa te na ma wa te e

ma a ni be mi ba o to ni tti ni

e na ne ba ki

wi ki ya be ki ni dwi (2)

wa be ska be ke si ni tti i

do ni ya a i, denarii a i

e di te ka so ni tti i,

‘Ki a ka wa ba ma wa,’

i yo ge ni.

‘A ya ba mi ya ne tta i

ki te ba o ne a wa si me i

ki da na i ke te,’ i na ge ni.”

© 1996 David C. Cook

© 1996 David C. Cook

³⁶“Ta na we tta i ma na ne ko ti (1) ne ni wa
ma a ki ne swi (3) ma wa tti me nwi to ta wa ta ma a ni
o wi tti me to se ne ni wa ni mye ki ki wa ga so ni tti ni?”
i na ge ni Jesus a.

³⁷“Ke te mi na wa ta ma a ni,” i yo ge ni ma na
ke ke ne ta ka te ba ko ni ka ni.

“Ki na e yi ki i ni ki a ne mi i da wi,” i ko ge ni Jesus a ni.

Jesus a E ma wi na wi a tti Martha a ni ka o ni Mary a ni

³⁸Na i na i Jesus a ka o ni na ka ne ko tti i ke wa ki
e we bo se wa te e a wa i ne ki ni e bya wa te e tta ki
o te wa e ki. A wa i na ni ni i ge wa ni Martha a ni
e di so ni tti ni e me nwi na ko me ko te e e o wi ki ni tti.

³⁹A wa i na ni tta i ma na i ge wa a sa ge ni
o si me a ni Mary a ni e di so ni tti ni. Mary a
ma na e ta di ka bi ni tti

Ne na e ne me na gi ni

tti ta bi ge ni

e be se ta wa tti

e di ke kye ge ni tti.

⁴⁰Martha a tta i

o ta mi ta ne ko ge ni

e mi ke tte wi tti

i a da ma tti ma a i.

Ma wi tta i ka no na ge ni,

“Ne na e ne mi ya ke,

a gi tta i yo we o tti ka di sa

ne si me a ni na ta ki

i ne di mi ke tte wi ya ni. A tti mo i i a se mi i tti.”

⁴¹“Martha e, Martha e,” i ko ge ni

Ne na e ne me na gi ni. “Ma ne ke ko i

ke be ki ski na we e gi. ⁴²De ski a te wi ne ko te no i ki
ne ta we ne ta te ki. Ma na a wa si me i me nwi ke ni ki
a ta be na mwa. A gi i mi we ne ta ma wo tti ni.”

**E di ke kye ki ma tti Jesus a Na ka ne ko tti i
I i di ma ma to mo ni tti**

11 ¹Ne ko te nwi Jesus a ma ma to mo ge ni
i ya i ne ko ta i. E ki di ma ma to mo tti

i ni ye to ke ne ko twe ya wi ma a i na ka ne ko tti i

© 1996 David C. Cook

ma ni e i ko te e, “Ne na e ne mi ya ke,
ke ki no a ma wi na ke i i no we ya ke ma ma to mo ya ke
e di ke ki no a ma wa te e me ko John a na ka ne ko tti i.”

²Ma ni tta i e na te e, “Ma ma to mo ye ge ma ni i i
no we ye ge,

‘Ke tti Ma ne to we, no se na ne,
ta ni na i ke tti ne ne ta ga ke ki so ni.
Ta ni na i ke ke ni bye mi ka ke na i na i
i na na e ne ma tti e ta di wa tti
me to se ne ni wa ki a yo i a ki ki.

³Ke na to ta mo ne be na wi se ni we ni
e ta swi wa ba ki ni i i di wi se ni ya ke.

⁴Ki mi we ne ta ma wi be na e di be tta wi ya ke
e di ni na na e yi ki bo ne ne ta ma wa ke tti
mya di to ta wi ya me tti ki.

Ki a se mi i be na i ba wi a ne mi ki wa ni wi ya ke
mya di ke ki a di e ti we ni e a te ki.”

⁵Ma ni ye to ke ni na ka tti e i na te e, “A wa i ne
ki ta ta ki ne ko twe ya wi ne ko ti (1) ki nwa wa ma
na o wi ka ni ye ge e o wi ki tti i e no ta we ge na wi
te be ki ka o ni na na to ta ma we ge ne swi (3) we bi
skwe te a ni, ⁶‘Ne bye no ta ga ma i ni ka na,’ ki i na wa,
‘ne na wa tti na wi e ga e be me ka tti. A gi tta i ke ko i
a to wa ni ni wi a da ma ki.’

⁷“Ka ta o ta mi i ka ni,’ ki i ga,
‘ki di ma i ke ta be ka a te wi a skwa te mi,
ne ki di di ne be na ni na ka o ni ne ta be no e ma ki.
A gi i ka ski ba se gi ya ni ni i mi ne na ni ke ko i.’

⁸Ki a tti mo e ne bwa, mo tti me ko ma na
ki ka na a gi wi ba se gi tti ni wi a wa te na mo ki
ma ni we bi skwe te i me de we na
ki ki ke si ya ne wi ba se gi wa wi a wa te na mo ki
e ka wa ta mo wa ne ni.

⁹“Ma ni tta i i i ne na ko we, ki na to ta so
ki mi ne ko bi me ko, ki na ta wa ba tti skwe
ki me ka wa so me ko, a nwe i ke ya ne
ki ba ke na ma ko bi me ko a skwa te mi. ¹⁰Me di me ko na i
o wi ye a ne to ta so ta mi na bi ke ko i. Ne to ne a ka
ke ko i i me ka mwa. Ma na e nwe we i ka ta
wi ba ke ske ni wi a skwa te mi.

¹¹“Me di me ko na i ki nwa wa we ta be no e mi
 ye ge ma na ke gi swa wa bye tti na to ta mo na ge
 ne me sa ni a wi ta ki yo te ne ni wa ni a wa
 te na ma wi ye ke ko a ¹²ta na ke i o wa wa ni
 na to ta ke a wi ta me tti ki ni tti ni a tti ka di wa ni
 a wa te na ma wi ye ke ko a. ¹³Mo tti me ko ki nwa wa
 e ma tti me to se ne ni wi ye ge ke ke ke ne ta bwa
 wi i di mi ne ge me nwi ke ni ki ke ko i
 ke ta be no e mwa wa ki. Ke tti Ma ne to wa, ko se na na
 a be me ki Ke tti Ma ne to na ke, a wa si me i me ko
 i we tti no wi di me wa Se sa ga ni tti ni O no ke na wa ni
 a wa i na i ko wi ye a i ne to ta si ka ko tti i!”

Jesus a ka o ni Beelzebul a

¹⁴Jesus a ta di mi we ne ta ma wa ge ni ne ni wa ni
 ke ke ska ko ni tti ni ke be to i ni tti ni ma tti
 ma ne to e a ni. Na i na i e ki di mi we ne ta ma wa te e
 ma a ni ma tti ma ne to e a ni ni ma na ke be to a ni
 e ka na wi te e. Me to se ne ni wa ki sa ya wi te e ge i ki.
¹⁵A ne ta ma a ki ma ni e no we wa te e,
 “Beelzebul a ni ma i i na a se mi e ga. I ni we tti
 ka ski mi we na tti ma a i ma tti ma ne to e a i Jesus a.”
 Beelzebul a ko tti na ma tti ma ne to wa.

¹⁶Ko ta ka ki na ka tti ko tti sa a ge i ki.
 “Wa ba to di na ke ke ko i ke ki na wa tti ke ki Ke tti
 Ma ne to na ke we tti ke ki,” i na ge i ki.

¹⁷Ke ke ne ma ge ni tta i Jesus a e di te e ni tti.
 Ma ni ye to ke ni e i na te e, “Me di me ko na i
 ma a ni o ki ma wi we na ni ni dwa wa ke ska ke
 wi ne di wa na tta wa ni, e yi ki me ko me to se ne ni wa ki
 wi tti e ti tti ki wi ki ya be ki ni dwa wa ke ska wa te
 wi ne di wi wa na tti se wa ki. ¹⁸Ma na ma tti ma ne to wa
 ni dwa ki a ska tti ka ti so te o to ki ma wi we ni
 a gi i a ne mi na i ke ni ki ni ke nwe di. Ki nwa wa
 ma ni e di ye ge Beelzebul a ne ta se mi e ga
 i mi we ne ta ma wa ki ma tti ma ne to e a i.

¹⁹Ke kye te na mi tta i ma ni i di ke ke e Beelzebul a
 ke kye te na mi a se mi i te e e mi we mi we ne ma ki
 ma tti ma ne to e a ki, wi na tta i me ko e yi ki
 Beelzebul a ye to ke e se mi e na ga ki nwa wa

na ka ne na gi ki i mi we ne ta mo na ge ma tti
 ma ne to e a i. Na ka ne na gi ki tta i me ko
 wa ba to ke wa ki ki nwa wa e ba wi te bwe ye ge.

²⁰A gi, we tti ma i ka ski mi we ne ta ma wa ki
 ma tti ma ne to e a ki a wa i ni Ke tti Ma ne to wa
 o mi ska we si we ni e a yo wa ni. I ni tta i me ko
 e ki di ne ta me ge Ke tti Ma ne to wa
 e we bi na na e ne ma tti me to se ne ni wa i.

²¹“Na i na i ma na o wi ye a mi ska we si ta tta ka to te
 mi ka ti we ni a wa i ni wi ke tti a ka wa ba ta ke
 e o wi ki tti wi di ki se ni wi o ta i ne mi e to tti.

²²A wa si me i ma a ni mi ska we si ni tti ni
 bye tti ma wi na ne ko te ne di wi e ko te tta i wi ma ni e ga
 ma ni mi ka ti we ni a wa i ni tta ki ke ko i
 e to tti e be ne mo tti. Mi ska we si ni wa ni ka o ni
 wi ni ka a mi ni tti ma ni te be ne ta ki.

²³“Ma na ba wi wi tti te a ma wi ge na
 ne bye ta sa me ska ga, ma na ba wi a se mi i ge na
 e ma wa te na ki me to se ne ni wa ki ne ga bi ne ka ma ga.

**Na i na i Ne ko ti Ma tti Ma ne to e a ni
 E ne ya bi bi ti ke ska ko tti O wi ye a**

²⁴“Ne ko ti na i na i ma tti ma ne to e a ni
 e mi we ne ta ma wo tti o wi ye a me to se ne ni wa,
 ma na mi we ne me ta ma tti ma ne to e a a wa i ne ki
 be mi e wa e be ga ni ki a ki e ba wi a te ni ki ne bi
 e na to ne a ki i ta di a ga bi tti. Ba wi tta i ka ski me ka ke
 i ta di a ga bi tti a ya ba mi tta i e ta di mi we ne me te e
 i a ge ni. Me to tti ta ta ki ma a ni me to se ne ni wa ni
 e ke ke ska wa tti o wi ki ya be mi wa. ²⁵Na i na i tta i
 e a ya ba mi bya tti we tti mi we ne me te e ne di wi tta i
 wa ka mi ta te ni ge ni ka o ni e wi ke tti se ta te ni ke e
 ke ko i. ²⁶Na ne wa tta i no i ka (7) ko ta ka i
 a wa si me i me tti ki ni tti i ma tti ma ne to e a i
 ka o ni ma a ki e ta gi bi ti ke no ska wa wa tti ma a ni
 wi te ma wa tti ni e ta di mi we ne ta ma wo te e
 me to se ne ni wa ni ka o ni i na i e tta ki o wi ki wa te e.
 A wa si me i tta i mya di ke ni wi ma na
 me to se ne ni wa o me to se ne ni we ni
 e bi tti ke ni ke e tta i yo we be te ki i di.”

**Me to se ne ni wa ki Ke kye te na mi
Me nwi be ma te si tti ki**

²⁷E ye di tta i ta na tti mo tti Jesus a i na i
e ma ne ni tti me to se ne ni wa i, i ge wa
ga ko o ta mo ge ni, "No na e ka ka o ni ki di ke ne ka
i ge wa me nwi be ma te si wa."

²⁸Jesus a ni ma ni e na te e, "Ma a ki ma i
ka ske ta ki ki ka o ni na ka ta ki ki
Ke tti Ma ne to wa ni o ka na wi ni i ni ki
me nwi be ma te si tti ki."

**Me to se ne ni wa ki Me tti tti me wa ki Jesus a ni
I me na ni wa ba to kye ni tti Ke ko i**

²⁹Na i na i me to se ne ni wa i e te te bi ta ko te e
ne di wi ke tti ne i, ma ni ye to ke Jesus a e no we te e,
"Me to se ne ni wa ki i no ki be ma te si tti ki
ma tti ki wa ki na to ta mo ki i me na na bi wa tti,
me de we na a gi i ni wi i di ke ki ni me te no i me ko
a wa i na ta ta ki yo we Jonah a wi na me ko
e di wa ba to ke ke e yo we e da wi tti a da wa ye.

³⁰E di wa ba to ne te e yo we me to se ne ni wa ki
Nineveh e ki i ni na i, ni na tta i, TTa ki
E i na ko me na ko we, i ni e yi ki i i di ne wi ye ge
ma ni i no ki me to se ne ni wa ki be ma te si tti ki.

³¹Ma na o ki ma ge wa Sheba e ki wi ba se gi wa
na i na i te ba ba ma te Ke tti Ma ne to wa
me to se ne ni wa i ka o ni i wa ba to na tti
me to se ne ni wa i i no ki be ma te si ni tti i
e di be tta wi ni tti. Ne di wi be no tti ma ni

a ki e na kye se ni ki o tti wa e bye tti be se ta ki
Solomon a ni o ne bwa ka we ni. I no ki ni ni na
a wa si me i e bi tta wi ta Solomon a ni tta i a yo i
e ki wi ta ya ni. ³²Ma a ki tta i me to se ne ni wa ki
Nineveh e ki wi ne ma so wa ki na i na i Ke tti

Ma ne to wa bye tti te ba ba me na ge ka o ni
ma a ki me to se ne ni wa ki Nineveh e ki
i wa ba to ne na ge e di be tta wi ye ge.
Wi nwa wa ko tti yo we ba ki te e ge i ki
i ko ki te e wa tti e di be tta wi wa te e yo we

na i na i e ki di be se ta wa wa te e yo we Jonah a ni
a da wa ye. I no ki ni na a wa si me i e bi tta wi ta
Jonah a ni tta i yo we i ni a yo i e ki wi ta ya ni.

**Wa se ya wi ka o ni Ke tti Ma ne to wa
Be mi i di na na e ne ma tti Me to se ne ni wa i**

³³“A gi o wi ye a be sko ne to tti ni wa se ni ka ni
ka o ni wi ka ki to tti na me ki a na ka ne ki
wi ba wi ne ta te ni ki. I me tti se to tti a gi tti
ni me se tti ka ne ki wi ka ski ne ta me ki ta ta ki
bye tti bi ti ke ke wa se de ki. ³⁴Ke ski de ko ni
ta ta ki me to tti ke wa se ni ka ni a wa i ne ki
i di ke me to se ne ni we ne ki. Me nwa bi ya ne
ke ki me si me ko ke me to se ne ni we ni i me nwi ke nwi.
Mya na bi ya ne ke i wi mya na ba ta ni wi
ke me to se ne ni we ni. ³⁵Ki wi ke si tta i
ke me to se ne ni we ni ta ta ki i wa se ya ba ta ni ki
i ba wi ta ta ki be ko te ya ki. ³⁶Me to tti ta ta ki
ke me to se ne ni we ni wi ke tti a ga wi se ki wa se ya wi
ba wi a ne ta be ko te se ke be ki me ko i me tti se nwi
ke me to se ne ni we ni ma ni wa se ni ka ni
wa se da wa ne gi ya ne.”

**Jesus a E a te na tti Ni ka ne si ni tti i
Ma ma to mo ni**

³⁷Na i na i tta i e ki di ka na wi tti Jesus a ma a ni
Pharisee a ni wi ko me ko ge ni i wi se ni wa tti.
Bi ti ke ge ni tta i ka o ni e na na a bi te e a ba bi ne ki.
³⁸Ma na tta i Pharisee a ma mi na we ne ma ge ni
e ba wi na wa tti ke si ne tta ni tti Jesus a ni.
Sa ya wi te e ge ni.

³⁹Ma ni tta i ye to ke e na te e Ne na e ne me na ga,
“Ki nwa wa e Pharisee i ye ge be ki me ko ke wi ke si bwa
i na ka ta me ge i na ko ni ka na ni e di te e we gi ni
i me nwi ka gi ye gi ni i me nwi na we e ga
Ke tti Ma ne to wa. Me de we na ke to te wa ki
bi tta wa i ne ke ne di wa na te si bwa ka o ni
e ne di wi ma ni na we si ye ge. ⁴⁰Ke ma ki be tta wi bwa!
Me te ne ta ga twi Ke tti Ma ne to wa e di to ta
ne ni wa ni o na me ska ya ni e yi ki ki di ta we wa

o no ke na wa ni. ⁴¹Ka ta na ka ta ke ko
i na ko ni ka na ni i i di ko tti me nwi na we e ge
Ke tti Ma ne to wa, ki a ga me bwa ke to te wa ki
be ki me ko i i di a se mi a ye ge ni ke te ma ke si tti ki
me to se ne ni wa ki. Ki be ne i ni i da wi ye ge, i ni tta i
tta ki ko ta ka ni e da wi ye gi ni i wa ka mi ya ki
ka o ni i na ko na mo na ge Ke tti Ma ne to wa.

⁴²"Ki sa tti me ko ki nwa wa e Pharisee i ye ge,
a wa i na Ke tti Ma ne to wa ke ta wa te na ma wa bwa
wi se ni wi ta gi tti ka ni a wa i ne ki o tti ne ko ti
(1) be ge na te ki me ta swi (10) a bi tti ta swi,
me de we na ki nwa wa a gi i ni i da wi ye gi ni a gi
be di gi tti ke we gi ni me to se ne ni wa ki ka o ni
ki nwa wa e ba wi te ba ne ge Ke tti Ma ne to wa.
Me ne ta mi yo we te ba di ye ke ko a Ke tti Ma ne to wa
ka o ni me to se ne ni wa ki i me nwi to ta we ge ka o ni
e yi ki me ko a wi ta me ko ba ki se ne ta ke ko ma a ni
ko ta ka ni bye tti i da i da wi ye ge i ni yo we.

⁴³"Ki sa tti me ko Pharisee e ti ke, ki nwa wa
ke me nwe ne ta bwa ni ka ni me ko i tti ta bi ye ge
ma ma to mo wi ka ne ki ka o ni i me nwi ka no ne na ge
ka o ni i wi ke te ne me na ge e ma ne tti
me to se ne ni wa e ta di a ta we we na ki wi ni ki.

⁴⁴"Ki sa tti me ko ki nwa wa. Me to tti me ko ta ki
ki nwa wa bi ta a so we na ni ba wi ne ta te ki ni
ka o ni me to se ne ni wa ki e ki wi a be ska mo wa tti
e ba wi a wa tti ke ke ne ta mo wa tti."

⁴⁵Ma na tta i ne ko ti (1) ke ke ne ta ka
te ba ko ni ka ni ma ni ye to ke e na te e Jesus a ni,
"Ke kye ge, ma ni te di i no we ya ni, ke mya di mi be na
ni na na e yi ki."

⁴⁶Jesus a tta i ma ni e na te e, "Ki nwa wa
ke ke ne ta me ge te ba ko ni ka ni, ki sa tti me ko
e sa na ki e ge me to se ne ni wa ki a sa mi ko se ga ni wi
be mi we to wa tti ma sa tti ka ski we to wa ki. A gi tta i
ki nwa wa a se mi e gi ni.

⁴⁷"Ki nwa wa ki sa tti a wa i na ni
ke we we ni na gi to bwa e ta di bi ta a so wa tti a wa i na ki
ta ta ki i a bi wa tti ke no ta ma wa tti ki Ke tti
Ma ne to wa ni. We tti ki ye ge ma i ki di a de no tti ki

ne sa tti ki ma a i ke no ta ma wa tti ki Ke tti
 Ma ne to wa ni.⁴⁸ Me de we na i no ki e ka na wi ye ge
 ne ta bi ma ni e wi to ka me ge e da wi wa te e
 ma a ki ke ke te si mwa wa ki. E ne sa wa tti
 ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni
 ke we we ni na gi to bwa e ta di bi ta a so wa tti ma a ki
 ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni.⁴⁹ Ma ni tta i
 i ni o tti we tti a ne bye a te ke e ma ni e di te ka te ki
 Ke tti Ma ne to wa o ne bwa ka wi ka na wi na ni,
 ‘Ni a wa tti ne ka wa wa ki ke no ta ma wi tti ki ka o ni
 e no ka na ki ki i ki wi a to ta ki ki me nwa tti mo ni.
 A ne ta wi ne se wa ki ka o ni ko ta ka i
 i sa na ki sa a wa tti.’⁵⁰ I no ki tta i ma ni ki nwa wa
 e be ma te si ye ge ki ma me ska bwa ma ni bye tti ka no
 ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni o me sko mwa wi
 e bye tti si ki si ki sa ni ki be te ki me ko o tti ye bi
 na i na i e we bi ki di ta te ki tta ki ke ko i,⁵¹ i ya i
 o tti i e ne se te Abel a ka o ni i ya i a gi Zechariah a
 e ta di ne se te e i na i tte wi ne ki e ta di ma ma to me tti
 Ke tti Ma ne to wa ka o ni i na i be ki me ko
 e se sa ge we ni wi ki Ke tti Ma ne to wa o ta i ne mi. E e,
 ke ta tti mo e ne me to se ne ni wa ki a yo i ta gi tti ki
 i te ba a mo ki i ni i o tti ke ki me si.

⁵² “Ki sa tti me ko ki nwa wa ke ke ne ta me ge ma ni
 te ba ko ni ka ni. Ki nwa wa ke mi we na bwa ma ni
 ke ta be ka i ka ni a wa i ne ki i di ke ke ne ta mo we ne ki.
 A gi ki nwa wa ko tti bi ti ke we gi ni de ski me ko
 ke ke bi ska wa bwa ma a ki ge tti bi ti ka tti ki.”

⁵³ Na i na i tta i Jesus a i na i e o tti we bo se tti
 ma a i Pharisee a i ka o ni ma a i ke kye ge a i ma ni
 te ba ko ni ka ni we bi a ska tti me ko ge ni ka o ni
 a tti ba na ki tti ke ko i e i di na na to ta ko te e.
⁵⁴ Na ta wi sa e ko ge ni ke ko i i i di be to we tti.

Jesus a A tti mo e wa I a ga me ni tti
 Na ka ne ko tti i E na ska ni ki Ko wi ye a ni
 Ke ko i E i no we ni tti Ko ta ki ni E i da wi ni tti

12¹ I ni na i tta i, na i na i e ma wa tti wa te e
 be tti be tti ka ska ti ge i ki
 e bi tti ta ta ki ma ne wa te e, ka ske ka ti ge i ki

me to se ne ni wa ki. Jesus a tta i na ka ne ko tti i ni ma ni e na te e, "Ki a ka wa ba ti so bwa, ka ta a na wi ye ke ko Pharisee a ki, na na i mi we wa ki a mi da wi ke me de we na wi nwa wa a gi na i i ni i da wi wa tti ni e no we wa tti i i da wi ki.
²E ta se ni ki me to se ne ni wa ki e da wi wa tti ka o ni e no we wa tti ki mo tti ka bo twe me ko i mo ke ske wi.
³I ni tta i we ko ne e no ge ni te na to ta me ge e be ko te ki i ka ske ta te wi e wa se ya ki ka o ni we ko ne e no ge ni ka ska tti ka na wi ge na be te ki bi tta wa i ne ke ba ko a te ni ki a skwa te me ki i ni te na to ta mo wa tti i mo ge we ka twi ga ko o ta mo wa tti wi tti ki ke to wa te a gi tti o tti wi ki ya bye ni a gi ta ba ge.

**Ka ta Ko di ye ke ko Me to se ne ni wa,
 Ma na ma ta Ko di ye ke ko a Ke tti Ma ne to wa**

⁴"Ki a tti mo e ne bwa, ni ka ne ti ke, ka ta ko di ye ke ko ne sa tti ki me to se ne ni wa ni. A gi ke ko i ka ski to to na gi ni a wa si me i.
⁵Ki a tti mo e ne bwa ma na a mi ke kye te na mi ko se ga Ke tti Ma ne to wa. Wi na a gi de ski me to se ne ni wa i ne sa tti ni me de we na e yi ki ka ski me ko a wa i ne ki i i ne ne wa ma tti ma ne to na ke. E e, ki a tti mo e ne bwa i ko se ge.
⁶"Nya na nwi (5) wi ske no a ki ni dwi (2) me skwa be ki a i na ki mo wa ki e a ta we ki. Mo tti me ko Ke tti Ma ne to wa a wa tti me ko a gi ne ko ti (1) i ni i wa ni ka na tti ni. ⁷Mo tti me ko ke kye te na mi ke ke ke ne me ko wa wa e ta swi to ye ge ke wi ne swa wa ni ke wi dwa ki. Ka ta tta i ko ta ke ko. Ki nwa wa ne di wi a wa si me i ke te ba na so bwa ma a ki tta i ma ne wi ske no a ki.

**Ke wi tti te a ma wa Jesus a ta na ke i
 Ke ta wa se ka wa wa?**

⁸"Ka o ni e yi ki ki a tti mo e ne bwa, we wi ye i ge na a tti mo te e na ko ni tti ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, ni na e yi ki ni na ko na wa Ke tti Ma ne to na ke. ⁹Wi na tta i a tti mo te

e ba wi na ko ni tti wi na e yi ki a gi i na ko na ki ni
Ke tti Ma ne to na ke.

¹⁰“O wi ye a mya na tti mi ge na ni na, TTa ki
E i na ko me na ko we, i ka ski mi we ne ta ma wa bi
e mya na tti mi tti Ke tti Ma ne to na ke o tti
me de we na o wi ye a mya na tti ma ge na Ke tti
Ma ne to wa O no ke na wa ni Se sa ga ni tti ni a gi
i mi we ne ta ma wo tti ni e di mya na tti ma tti.

¹¹“Na i na i bye ne na ge i bye tti te bi ma so ye ge
ma ma to mo wi ka na ki ki tta ki a tti ba na ki tti ni
ka na bi tti ki ne na o wa tti ki, ka ta ta di te e ke ko
i i no we ye ge ni ¹²a wa i na ko tti Ke tti
Ma ne to wa O no ke na wa ni Se sa ga ni tti ni
ki ke ki no a ma ko wa wa i ni na i a mi i no we ye ge.”

O wa ba sa wi ta Me na te si a A te so ka ka ni

¹³E ma ne wa tti me to se ne ni wa ki Jesus a
ko wi ye a ni ma ni i ko ge ni, “Ke kye ge,
ki a tti mo a wa ne se se a i ni ka a ma ke no se na na
o ta i ne ma ni yo we we tti ka ta ma wi ya me tti.”

¹⁴Jesus a a tti mo e wa ma a ni, “Ke ko i
ki a tti mo e ne, a gi yo we ko wi ye a a no ka di tti ni
ma ni i ni ka a mo na ko we we tti ka ta mo na ge
ko swa wa.” ¹⁵Ma ni e no we tti, “Ki a ka wa ba ta bwa
ka o ni i a ga me ye ge i ba wi a sa mi a yi ga me si ye ge.
TTa ki e to tti o wi ye a we ko ne e no ge ni ma ne to te
a gi ni mi ne gi tti ni be di gi wi di ka te si we ni.”

¹⁶Jesus a ni ma ni a te so ka ka ni e a tti mo a te e,
“Ma na ne ni wa me na te si a te be ne ta ki a ki
na no be ka ki di ki to wa. ¹⁷A gi ke ke ne ta ma ni ni
i i da wi wa ne ni. A gi a to wa ni ni i ke ki se to wa ni
ki di ki to wa ni,’ i di te e ge ni. ¹⁸Ma ni ni
e i te e, ‘Ma ni i i da wi ya ni. Ni na ni be na a
me di wi ki ya bi ma di skye ni e ke ki se ki ni ka o ni
a wa si me i ni e ni ki ga ki ni me di wi ki ya bye ni
ma di skye ni e ke ki se ki ni i a di to wa ni. I na i ni
i a to wa ni e ta se ki ki di ki to wa ni ka o ni tta ki
ke ko i we ta i ne mi ya ni. ¹⁹Ka o ni tta i ni ma ni
i i ne ti so wa ni, “Be ki me ko ke te mi na we si ta
ne ni wa! TTa ki me ko ne ta wi to wa ni i di ke i

e ka wa ta ma ni ni ne ki di te bi ta swi to ma nwa i ne ta ta ki i be mi a yo wa ni i ba wi gi na ta we si ya ni, ni ke na tti to ni ya wi ni wi se ni, ni me no ka o ni i o bi te e ya ni.”²⁰Me de we na ni Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i ko te e, ‘Ki na ba wi ta be ne ta ka ke ko i, ma ni i no ki be ko te ke ke me to se ne ni we ni ki ba ki se ne ta ma wi. I na i ni ki na a gi i o te te na ma ni ni ki di se ta ti so wa ni.’

²¹“Wi na tta i ko wi ye a ta di ma wa tti to ta ke ko i wi ma na te si tti, i ni i di ma na te si we ni a gi ne ta ki ni Ke tti Ma ne to wa.”

Ki a be ne mo bwa Ke tti Ma ne to wa

²²Ka o ni Jesus a ni ma ni e i na te e na ka ne ko tti i, “I ni ni ma ni i i na tti mo e na ko we, ka ta o ta mi ne ne ke ne ta ke ko i mi tti ye ge ni i ka ski ta ki be ma te si ye ge ta na ke i ke de ki ta ka nwa wa ni ne ta we ne ta mo we ge ni i be se ka me ge.²³Be ma te si we ni a wa si me i i ne ne ta ga twi ma ni tta i wi se ni we ni ka o ni ki ya wi a wa si me i i ne ne ta ga twi ma ni tta i ke de ki ta ka na ni.²⁴Ki ne ne ke ne ma wa ki ka ka ki wa ki, a gi wi nwa wa ke ko i a tti ke wa tti ni a gi ke ko i ma wa te na mo wa tti ni a gi a to wa tti ni ke ki se tti ka ni wi ki ya bye ni ta na ke i me di wi ki ya bye ni ma di skye ni e ke ki se ni ki me de we na Ke tti Ma ne to wa ni a da me ko ki. Ki nwa wa ne di wi a wa si me i ke te ba na so bwa wi ske no a ki tta i.²⁵O ta o ta mi te e ya ne a gi i a se mi e gi ya ni ni a wa si me i ke nwe di i be ma te si ya ni.²⁶Mo tti me ko ma ni tte ka e no i ki ba wi ka ski i da wi ya ne ka ta tta ki ko ta ka ni ke ko a ni o ta me ne ta ka ni.²⁷Ki ne ne ke ne ta bwa be sko ne wi a ni e ni we ke ki ni. A gi e da wi ye ge ki nwa wa ka ski i di mi ka ki ni a gi ka ski mi ke tte wi wa tti ni a gi ka ski a di to wa tti ni ke ko i i be se ka mo wa tti. Me de we na ki a tti mo e ne bwa, mo tti me ko Solomon a e a ni wa be ke so tti e di ta tti a gi ka ski a ni a tti ni e mi da te si ni tti be sko ne wi a i.

A wa si me i we we ne to ni be sko ne wi a ni. ²⁸Ke tti Ma ne to wa tta i a tti ba na ki tti e i di i di na gi to tti ma di skye ni, a yo i i a te wa ni i no ki, wa ba ke ni i a de no ki i tta ke te wa ni. A wa si me i me ko ki we we ni o de ki te e ko wa wa. A wa si me i ke wi na wi di ki te bwe ta wi ye ke ko a.

²⁹"Ka ta tta i na ta wa ba ta ke ko wi wi se ni ye ge ka o ni i me no ye ge. Ka ta ki wi a nwe ta ke ko. ³⁰TTa ki ne ne ko ta ma ni tta ki e na to wa ta me to se ne ni wa na ta wi to wa wi a to tti ma ni ko se na na ki di ke ke ne ta mwa ne ta wi to ye ge. ³¹Ki ko tta wi bwa i be mi i di be ma te si ye ge Ke tti Ma ne to wa e di a ka wa ne na ge e di be mi na na e ne ta ki. I ni ni ma a ni tta ki ke ko a ni i mi ne na ge e yi ki.

**Jesus a Ke ke ki no a ma ko na na
I i di o te te na ma ge Me na te si we ni
Ke tti Ma ne to na ke**

³²"Ka ta ko ta ke ko, ki nwa wa ta swi bya ye ge e a ne ki i ye ge e be gi ka wi ye ge. Ko se na na ma ne to na ke o bi te e wa e ki de ne ta ki i mi ne na ge e te bi ki ye ge i wi tti na na o we we ge ma ne to na ke. ³³Ki tta ki a ta we bwa te be ne ta mo we ge ni ka o ni ke ski o we ge ni ni i mi ne ge gi na ta we si tti ki. I ni ni i ma na te si ye ge Ke tti Ma ne to na ke. I ya i ma i Ke tti Ma ne to na ke e to ye ge a gi na na di i a gi sa ki ni ta na ke i a te na wi i i di no mi a wi ki ni. Ke mo te a a gi i ka ski o te te na ki ni i na i ka o ni a gi ma ne to se a ki i ka ski tta ka ta mo wa tti ni. ³⁴I ni ni ke ko a ni ki ki de wi bwa ma ni o tti, ke to te e ki i o tti gi no ta ga to ni ki na i ni ni ma wa tti ke tti ne ne ta ma ni ni.

**Jesus a E a tti mo a tti Na ka ne ko tti i
I a be tti ba ko di na na i a wi wa tti**

³⁵"Ki na na a wi bwa ka o ni i ki di na na a wi ye ge i i di ke no ge ni. ³⁶E da wi wa tti ta ta ki mi ke tte wi a ki e bwi a tti ki a wa i na ni we we ne ne me ko wa tti ni a wa i ne ki e o tti ni tti e ta di o wi ye ti we ni wi se na ki wi ni ki. Na i na i

e bya ni tti ni i ni me ko e ba ke na ma wa wa tti
 a skwa te mi. ³⁷Na i na i we we ne ne me ko wa tti ni
 ma a ki mi ke tte wi a ki e a ya ba mi ni tti ma a ki
 ke wa ki ba wi ne ba tti ki i ne di wi mi da te ne mo wa ki.
 Ke kye te na mi ki a tti mo e ne bwa, i we bi na na a wi wa
 ka o ni i tti ta bi a tti i bye ta wa tti wi se ni we ni.
³⁸Na i na i a ya ba mi bya te na wi te be ki ni ta na ke i
 a ska tti me i ka o ni tta i me ka wa te mi ke tte wi a i
 ke wa ki to ki ni te i ne di wi mi da te ne mo ni wa i.
³⁹Ne no ta mo ko ma ni, a wa i na ma ni te be ne ta ka
 wi ki ya bi ke ke ne ta ke na i na i ke mo te a ni
 i bya ni tti a wi ta wi to ka wa sa ma a ni ke mo te a ni
 i bi ti ke ni tti wi ki ya be ki. ⁴⁰E yi ki me ko
 ma ma ka tti ki ki di na na a wi bwa ni na ko tti,
 TTa ki E i na ko me na ko we, ni bya na i na i me ko
 e ye ba wi ta ne ne mi ye ge.”

**A wa i na Mi ke tte wi a Ma ma ka tti me ko
 E ne tti Wi a ne mi i da wi wa**

⁴¹Peter a ma ni e te e, “Ne na e ne mi ya ne,
 de ski me ko ni na na na ka ne ki ki ma na
 a te so ka ka ni ke ta tti mo i be na ta na ke i
 e ta di wa tti tta ki ko wi ye a ki?”

⁴²Ne na e ne me na ga ni ma ni e i no we te e,
 “A wa i ne ki ta ta ki ki i da wi mi ke tte wi a
 ne di wi ma ya wi mi ke tte wi ta ka o ni
 ne di wi ne bwa ka ta a wa i na ni we we ne ne me ko tti ni
 i wi to ka ko tti i we we ne ne ma tti ko ta ka i e ta di ni tti
 i na i te di mi ke tte wi ni tti i. I na i me ko ni e yi ki i ni i
 mi ke tte wi ni tti i na i na i i wi se ni ni tti ni i a da ma tti
 ma na. ⁴³I me nwi be ma te si wa tta i ma na mi ke tte wi a
 a wa i na ni we we ne ne me ko tti ni a ya ba mi ni te
 me ka ko te ma ni ta di i da wi te. ⁴⁴Ke kye te na mi me ko
 ma ni ki a tti mo e ne bwa, ma a ni i a wa te na ma we wa
 tta ki ke ko i i we we ne ne ta mi ni tti tta ki ke ko i
 we ta i ne mi tti. ⁴⁵Me de we na tta i ma ni i ne ti so te,
 ‘We we ne ne mi ta ne di wi ke nwe di i ne twa
 i a ya ba mi tti,’ i ni ni o ne ni mi ke tte wi e ma i
 ka o ni i ge mi ke tte wi e ma i e we bi ke tti ne sa te e
 ka o ni e we bi ke tti wi se ni te e e ke tti me no te e

ka o ni e ki we skwe bye te e.⁴⁶ Ma na tta i
 we we ne ne ma ta ma a ni mi ke tte wi a ni a ya ba mi te
 e ye ba wi me ko ta ne ne me ko tti e ye ba wi me ko
 i di te e ni tti, we we ne ne me ko tti ni ni i ni na i
 i ne di wi si bwe ne ta a tti ka o ni i ta gi di me ko tti
 ba wi te bwe ta ko tti i.

⁴⁷"I na mi ke tte wi a ke ke ne ta ka
 we we ne ne me ko tti ni e di a ka wa ne ko tti
 i i da wi tti ka o ni ba wi i ni i di na na a wi te
 ta na ke i e di a ka wa ne ko tti we we ne ne me ko tti ni
 ba wi i da wi te ma na i ne di wi ke tti ne sa bi.

⁴⁸Me de we na ma na mi ke tte wi a ba wi ke ke ne ta ka
 we we ne ne me ko tti ni e di a ka wa ne ko tti i i da wi tti,
 ke ko i tta i ma na i na no kye te a mi ta ki o tti
 ke tti ne se te ma na a te na wi i a bi tti to ta wa bi
 ke tti ne se te. Ma ne me ko Ke tti Ma ne to wa
 ne ya bi a ka wa ta ma we wa ko wi ye a ni ma ne
 e a wa te na ma wa tti. A wa si me i tta i me ko ne ya bi
 ta swi a ka wa ta ma we wa a ya ba mi ko wi ye a ni
 a wa si ta swi e a wa te na ma wa tti.

Jesus a I a ya be to sa e wa Me to se ne ni wa i

⁴⁹"We tti bya ya ni a yo i a ki ki i te ba ba me tti
 me to se ne ni wa ki. Me to tti me ko ta ta ki ma ni
 a sko te wi i a ka so gi wa tti ba wi na ko ni wa te
 e di di mi tti Ke tti Ma ne to wa. Ta na i na i
 ki di we bi ke e ne te di te e!⁵⁰ Ma ma ka tti me ko
 ki di se nwi i na wa tti si bwe ne ta ma ni. Be ki tta i me ko
 ne ne di wi o ta mi e gi ma ni me te no i me ko
 ki di tta ki ma ni ki di wa ya tti ke ke e di ke ki.

⁵¹Ka ta a yo i we tti bya ya ni me ga tta ki ne bye to
 a yo i a ki ki i di te e ke ko. A gi, we tti ma i bya ya ni
 a yo i i a ya be to sa a ki me to se ne ni wa ki.⁵² A yo i
 o tti ye bi ni, ne ko ti (1) wi ki ya be ki nya na nwi
 (5) o wi ki wa te ne swi (3) i ne so ka we wa ki ni dwi
 (2), i ni ki tta i ni dwi (2) i ni do ka we wa ki ma a i,
 i wa wa tti a wa we se ka ti wa ki.⁵³ I a ya be to ske wa ki,
 we gi se ti a ki i a wa se ka ti wa ki, we ta ne se ti a ki
 i a wa se ka ti wa ki, ne a ka na bi ta i ge wa
 o na be ma ni o kye ni wi a wa se ka ti wa ki."

**Jesus a E a tti mo a tti I a ga me ni tti
Me to se ne ni wa i I ne no ta mi ni tti
E di ke ni ki I no ki**

⁵⁴Jesus a a tti mo e wa me to se ne ni wa i, “Na i na i e ne ta me ge e na ga na ga ki we tti ba ki di mo ki, ‘I ke mi ya wi,’ ke si bwa. Ke te na ni e ke mi ya ki.

⁵⁵We tti wi da te ki e o ta na ma ki, ‘I wi da te wi,’ ke si bwa. Ke te na tta i wi da te wi. ⁵⁶Ki nwa wa ke ko i ki do wa tti ki ko ta ki ni e i da wi ye ge e wa ni ke mo ye ge. Ke ka ski wa ba ta bwa ma ni a ki ka o ni ki de gi ka o ni e ka ski ke ke ne ta me ge i i di ki di ki ki. Ka ski ke ke ne ta ke ko a ta ta ki ki nwa wa e i na i ka mi ka ki i no ki.

**Jesus a Ke ki no a ma ke wa
I wi ke ta ske to ki Be ki ski ka ti we ni**

⁵⁷“Ka ski ke wi na ki nwa wa wi ke tti te ba sko to ke ko a e di be di gi ke ki ke ko i. ⁵⁸Na i na i wi te ma ta be ki ski ka ti ye ge i ma wi wa ba me ge te ba ko ni ka ta, me ne ta mi e gi me ko ka ski na a wi ye ge ni ki ko tti ta ta gi ma ga tti wi ke ta ske to bwa wi na ma na ko ta ka e di a te ne ki wi ka ski ba ki se ne ta ki. Ba wi ke i ka ski wi ke ta ske to we ge a wa i ne ki ki a ne mi i na o ne ga te ba sko tti ke ne ni e ki. A wa i ne ki ni i i di a wa te ne ki me me de na kye e ki ka o ni ke ba ko o ti ka ne ki i a se ne ki. ⁵⁹Ke ta tti mo e ne tta i, a gi ka ski i na i o tti mi wi ya ni ni me te no i me ko na i na i tta ki te ba a ma ne ki da no i ka ke wa ne ni e ta se ki.”

**Ba wi ko ki te e ye ge E di be tta wi ye ge
Ki tta ki ne bwa**

13 ¹I ni na i ye to ke a ne ta me to se ne ni wa ki bye no ta wa ge i ki Jesus a ni ka o ni e a tti mo a wa te e na i na i Pilate a ni e a no ka kye ni tti Galilee a i i ne se me tti e ye di ma ma to mo ni tti ka o ni e a wa te ni ke ni tti Ke tti Ma ne to na ke i di. ²Jesus a ni

e na ko ma te e, “Ka ta ma ni i di te e ke ko,
 ‘We tti ma i ma ni i di ke ni ki wi nwa wa Galilee a ki,
 wi nwa wa ma i a wa si me i mya di ta ne ko tti ki
 a wa i na i tta i ko ta ka i Galilee a i.’³A gi ma i ni
 ba di ye te i! Ki a tti mo e ne bwa me te no i
 ba wi ko ki te e ye ge e di be tta wi ye ge ki nwa wa
 e yi ki ki tta ki ne bwa.⁴Ki me ge ne ma bwa
 i ni ki dwa di ka ne si we (18) me to se ne ni wa ki
 ne se gi tti ki na i na i be ki me ko me ki ne bya ni ki
 ke nwa ni ki wi ki ya bi Siloam e ki e me ta o gi wa tti
 e o ta ska ni ki. Wi nwa wa yo we a gi a wa si me i
 a bi tti mya di ta ne ko wa tti i a wa i na i tta i ko ta ka i
 e ta di ni tti me to se ne ni wa i Jerusalem e ki.
⁵Ki a tti mo e ne bwa me te no i ba wi ko ki te e ye ge
 e di be tta wi ye ge ki nwa wa e yi ki ki tta ki ne bwa.”

**A te so ka ka ni Ba wi ka ski ki di ki to mi ka ki
 I mi tti ki Fig a ni E ta di sa ke ki**

⁶Jesus a ni e a tti mo a te e ma ni a te so ka ka ni
 ma a i. “Ne ko te nwi yo we ma na ne ni wa
 o ke ti ka ne me ki a to ge ni ma ni me te gi
 fig a ni i sa ke ni ki. E ma ma wi na to ne a ke e tta i
 fig a ni a gi na i me ka ke e.⁷Ma ni ni e i na te e
 be me ne ma ko tti ni ke ti ka ni, ‘Wa ba ta no
 ma ni ne swa wa i ne ni e be bya ya ni a yo i
 e bye tti na ta wa ba ta ma ni fig a ni a yo i
 me te ko ki. A gi me ko me i me ka ma ni ni
 me te ko ki. Ki ka wa a tta i ma ni me te gi.
 Ka ta ma ni me te gi ke bi ke bi se ki tte a yo i
 a ki ki.’⁸Ma ni ni e i ko te e be me ne ma ko tti ni
 ke ti ka ni, ‘Ka ta ke ko i to ta ka ni ne ko twa i ne.
 Ni te te ba ne ke ka o ni i bi ta a ma ni i na i
 fertilizer i.⁹Ma ni i ni na i tta i ni ne ko twa i ne ka ki
 sa ke ke fig a ni i we we ne twi, ba wi tta i sa ke ke
 i ni na i a tta i me ko ni i a no ka ke ya ni i ka wa a me ki.”

**Jesus a E ne se a tti Mya ke si ni tti ni
 I ge wa ni E a ga bi we ni wa se ya ni ki**

¹⁰Na i na i e a ga bi we ni wa se ya ni ki Jesus a ni
 e ta di ke kye ge te e ma ma to mo wi ka ne ki.

¹¹I ge wa i na i ki wi ta ge ni dwa di ka ne si we (18) ta swa wa i ne ke ke ska ko ta me tti ki ni tti ni ma tti ma ne to e a ni. I ni ye to ke ni we tti a ga ma ta ke e. A be tti wa ke si ki ye ge ni a gi ye to ke ka ski do ska gi ka ba te e. ¹²Ka o ni na i na i Jesus a e ne wa te e i ge wa ni ga ko o ma ge ni, “I ge we, ke ke te ske na so e na be ne wa ni yo we!” ¹³Na i na i e ta ke na tti i na i me ko o tti ye bi e ne se ska gi te e i do ska gi ka ba tti ka o ni e wa wi nwa so te e Ke tti Ma ne to wa ni.

¹⁴Ni ka ne si ta a yo i ma ma to mo wi ka ne ki i ni e a ge te e. We tti a ge te e Jesus a ni e ne se tti ke ni tti na i na i e a ga bi wa tti ni wa se ya wi. I ni ni e ka no na te e me to se ne ni wa i, “A te wa ni ko twa di ka (6) e wa se ya ki a mi ta ki mi ke tte wi ya ge. I ni na i wi ki ni ni i ka ski bya ye ge wa se ya ki ni i ka ski ne se e na ge me de we na a gi na i na i e a ga bi ya gi ni wa se ya wi.”

¹⁵Ne na e ne me na ga ni e na ko ma te e, “Ki nwa wa a be e ke ko i e no wa tti ki me de we na ko ta ki e i da wi tti ki e no we ye ge tta i! Me di me ko na i ki nwa wa e ne ko ti i ye ge ma wi a be sko ni ye ke ko a ke ne no so mwa wa ta na ke i ke tta ki ke ka no de a e ke ba ko a so tti ka o ni i ma wi me na e ge ne bi a yo ni na i e a ga bi ya gi ni wa se ya wi.

¹⁶Ma na ke i i na i ge wa Abraham e ki we tti ki ta dwa di ka ne si we (18) ta swa wa i ne be mi ke te ne ko ge ni ma tti ma ne to wa ni. Wi to ka te ni sa ke wi na wi ba ki se na so tti a yo ni na i e a ga bi we ni wa se ya ni ki.” ¹⁷E ki di i ni i na te e o wi tti skwe e ma i ke ki me si i na i ki wi ta ni tti i ka ske ta ko ge ni, me ne di a ge ni ke no na tti i, e yi ki me ko me to se ne ni wa ki mi da te ne mo ge i ki e we we ne te ni ki bye tti ki di ka ke e.

A te so ka ka ni Ma ni Ma wa tti tta ka e no i ki A ge mi ni

¹⁸Jesus a a tti mo ge ni, “Na i na i Ke tti Ma ne to wa we bi na na e ne ma te me to se ne ni wa i, ma ni ta ta ki i i di ke ki. ¹⁹Ne ni wa e a ta be na ki

ma wa tti tta ka e no i ni ki a ge mi ni ka o ni a tti ke te
o ke ti ka ne me ki. E tti ke tti ni e me nwi ki di ki to tti
ke tti me te gi i na i ka o ni wi ske no a ki ni
e a di ke wa tti wa si sa na ni i na i.”

O bi skwe si ka ni A te so ka ka ni

²⁰Na ka tti ni Jesus a ma ni e i no we te e,
“Na i na i Ke tti Ma ne to wa we bi na na e ne ma te
me to se ne ni wa i ma ni ta ta ki i i di ke ki. ²¹I ge wa
e a ta be na ki o bi skwe si ka ni. E a ta ka a ki
na no be ka ba ge di ka ne ki i tta ki ba se ska ni ki
ta ta ki e ta ka a ki.”

TTe ka te ya i ki A skwa te mi

²²Jesus a be mi ko na ko na ko se ge ni o te we na ni
ka o ni o te wa a ni e be mi ke kye ki no a ma wa tti
me to se ne ni wa i e ye di Jerusalem e ki o ta ge i a tti.
²³O wi ye a i ni e na na to ta ko te e, “Ne na e ne mi ya ne,
de ski a ne ki i me to se ne ni wa ki i na ko na bi?”

Ka o ni ni ma ni e i na te e ma a i, ²⁴“Ki ko tti wi di ki
i bi ti ke ya ni tte ka te e no i ki a skwa te mi a wa i na ki
ko tti ma ne me to se ne ni wa ki i ko tti bi ti ke wa ki
me de we na i a na wi to wa ki. ²⁵Ma na we we ne ne ta ka
wi ki ya bi i ba se gi wa i ke ba ko a ki a skwa te mi.
Na i na i sa ki tti ne ma so ye ge we bi a nwe i ke ye ge
a skwa te me ki ma ni i ne ge, ‘Ba ke na ma wi ta ne
a skwa te mi,’ ma ni ni

i i ne na ge, ‘A gi
ke ke ne me na ko we
we tti ye ge ni!’

²⁶Ma ni ni i i ne ge,
‘Ke wi bo me ne be na yo we
na i na i
e bye tti ke kye ge ya ni yo we
ne to te we na ke.’

²⁷Me de we na na ka ni
ma ni i i no we tti, ‘A gi
ke ke ne me na ko we
we tti ye ge ni.
A ni ka a ko ki nwa wa

me tti ta ne ko ye ge ni.’²⁸I si bwe wi ke nwi ka o ni i ma yo ye ge na i na i ne we ge Abraham a, Isaac a, ka o ni Jacob a, ka o ni tta ki ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni i ya i ma i o to ki ma wa ki me ki ki wi ta wa te na i na i ba wi bi ti ka ne na ge.²⁹Ka o ni i bye wa ki we tti wa ba ni ki, we tti ba ki di mo ki, we tti ke si ya ni ki, ka o ni we tti wi da te ni ki ka o ni i na na a bi wa tti Ke tti Ma ne to wa ni o to ki ma wa ki ki.³⁰Ka o ni a ne ta a bi wa ki ma wa tti a ko we i tti ki i ni ka ni di no ki ka o ni a ne ta ni ka ne si tti ki ma wa tti a ko we i ba ki di no ki.”

Jesus a E te ba na tti Me to se ne ni wa i Jerusalem e ki

³¹I ni na i me ko e yi ki a ne ta Pharisee a ki bye no ta wa ge i ki Jesus a ni ka o ni ma ni e i na wa te e, “Ma ma ka tti me ko a yo i ki mi wi ka o ni ba ya ki tti i a ya ni Herod a ko tti a ka wa ta mwa i ne se ne ki.”

³²Jesus a ni ma ni e i na te e, “I te bi ki a bwa ka o ni i ma wi a tti mo e ge i na mya di ke ni ki e di ne bwa ka ta, ‘Ni na ma i ne mi we ne ma wa ki ma tti ma ne to e a ki ka o ni e ne se a ki o wi ye a ki ke wa ki me ko a ne mi no ma ke i ka o ni i ni ni i ki de wi ya ni ma ni ne mi ke tte wi we ni.’

³³Me de we na ki ki ki ke nwi ma ma ka tti me ko i di ke nwi i na ga ya ni e ya ya ni i a ya ni. We tti ki ki ki we ba i ya ni ke no ta ma wa ta Ke tti Ma ne to wa ni a gi me di me ko na i ne ko ta i i ta di ne se tti ka ski i di ke ki ni me te no i me ko Jerusalem e ki.

³⁴“Ki nwa wa Jerusalem e ki we wi ki ye ge, ki nwa wa Jerusalem e ki we wi ki ye ge! Ki nwa wa ke ne sa bwa ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni, a se nye ni ke ta yo bwa e ba ba ka me ge i ne se ge Ke tti Ma ne to wa i te bi e di ne ka mo na gi i! Ma ne nwi me ko ne ta ka wa ta i ma wa te ne na ko we ne ne gi ka ne me ki me to tti ta ki ba ka a ga a e ma wa te na tti o ni tta ne sa i na me ki o ne gi ka ne ki me de we na tta i a gi wi to ka wi ye gi ni.

³⁵I ni ni e o wi ki ye gi ni i ki wa tti ka ta me ge.
 Ke ke kye te na mi me ne bwa a gi i ne wi ye gi ni
 me te no i me ko na i na i ma ni i no we ye ge, ‘Ke tti
 Ma ne to wa i ke te mi na we wa bya ni tti ni Ke tti
 Ma ne to na ke o tti e no ka na so ni tti ni.”

Jesus a Ne se e wa A ga ma ta mi ni tti ni

14 ¹Ne ko te nwi e a ga bi we ni wa se ya ni ki
 Jesus a ma wi wi se ni ge ni

e o wi ki ni tti ni ka ne si ni tti ni Pharisee a i.

Wi ke tti a ka wa ba me ko ge ni i na i ki wi ta ni tti i.

²Ne ko ti ne ni wa o ka ta ni ka o ni o ne gi ka na ni
 e ma gi ta ke e bye no ta wa ge ni Jesus a ni.

³Jesus a ni e ka na wi te e ka o ni e na na to ta wa te e
 ke ke ne ta mi ni tti i te ba ko ni ka ni ka o ni

Pharisee a i, “Ke ta ba ko ni ka ne na na ni

wi to ko mi ka to ni i ne se e ti ke na i na i e a ga bi we ni
 wa se ya ki ta na ke i a gi?” ⁴A gi o wi ye a
 ba ka na mo te e. I ni tta i ni Jesus a ma a ni ne ni wa ni
 e ta ke na te e, e ne se a tti, ka o ni e ba ki se na tti.

⁵Ka o ni tta i ni ma ni e i na te e, “Ka di tta i
 i da wi ka ba ki na bi tti sa te e ke ta be no e ma i di ke i
 ke ne no so ma na i na i e a ga bi we ni wa se ya ki?
 A wi ta ke i ba di ye te wi na wa tti ne ne ki te e ka ba
 e di mi ke tte wi we ni wi ge ni ke ta o na te i di ke i
 e di wi to ka te ge ni e a ga bi we ni wa se ya ki.
 Ke ke ni me ko ki na ke ta o di ye ka ba.”

⁶Me de we na ni na ka tti
 e ba wi ka ski ke ko i i na wa te e i ni e i ne ko wa tti.

**Jesus a I di ke ki no a ma wa tti Me to se ne ni wa i
 I ba wi a sa mi ke tti i ne ne ti so ni tti**

⁷Jesus a ma mi na wa ba ma ge ni a ne ta
 ma a i ne to me me tti i e ki di wa ba ta mi ni tti
 ma wa tti me nwi se ni ki ni i tti ta bi ki tti ta bi we na ni.
 Ma ni ni a te so ka ka ni e ta di ni tti ma a i
 e a tti mo a te e. ⁸“Na i na i ko wi ye a ki na to me na ge
 i o wi ye ti wa tti ka o ni ta gi a da te wa te, ka ta
 na na a bi ke ko ma wa tti me nwi se ki tti ta bi we ne ki
 me de we na ma i ki di na to ma be to ke a wa si me i

ke tta wa i ni wi ta ki na tta i i na i i tti ta bi ta.

⁹Ma ni tta i i da wi ya ne, a wa i na ni ne to me na ga ki nwa wa tte wi dwi ma ni ni i i ne ki, ‘Wi to ka wi a yo i ma na i tti ta bi tti.’ Ki na ni i me ne di e ne ki ka o ni be te ki me i i tti ta bi e ne ki. ¹⁰Na i na i tta i ne ko ta i na to me na ge ma ni a mi i da wi ye ge be te ki me i na na a bi ke ko a a wa i na ta ta ki ne to me na ga i bye no to na ge ka o ni ma ni i i ne na ge, ‘Ni ka ne, ki bye tti me nwa bi e ti so.’ Ki di me nwa bi e ne ke ni ki ke ke ne me ko ki e ta di wa tti i na i ki wi ta tti ki me to se ne ni wa ki ki ke tti ne ne me ko ki. ¹¹Ko wi ye a ko tti a sa mi ke tti ne ne ti so te i ni si sa a bi ka o ni o wi ye a ba wi a sa mi ke tti ne ne ti so ta i ke tti ne ne ma bi.’

¹²I ni ni Jesus a ma ni e i na te e ne to me ko wa tti ni, ‘Na i na i wa tta no te ye ge, ka ta na to mi ye ke ko ki ka nwa wa ki ta na ke i ke to te mwa wa ki ta na ke i tti na we me gi ki ta na ke i me na te si tti ki a di tti we wi ki tti ki. I ni ko tti i da wi ye ge, ki ne ya bi a ya ba mi na to me ko wa wa ki ma a ki ka o ni ma ni i da wi wa te ni i ne ya bi te ba o ki e da wi ya ne e na to ma tti. ¹³Na i na i a da te ye ge ki na to ma bwa ke te ma ke si tti ki, mya ke si tti ki, ka o ni ke kye bi ga tti ki. ¹⁴I ni ni i ke te mi no ne ki ki na a gi ko tti ma a ki i ka ski ne ya bi te ba o ki ni. Ki na ki ne ya bi te ba o ga Ke tti Ma ne to wa na i na i ba se gi te na te be di ga wi ni tti i me to se ne ni wa i ne bo we ne ki o tti.’

E ta be na so tti ki Ke tti Ma ne to na ke O tti

¹⁵Ne ko ti ni ma na a ta sa ne ki e ka ske ta ke e ma ni, Jesus a ni ni ma ni e i na te e, ‘I mi da te ne mo wa ki ma a ki i wi se ni tti ki Ke tti Ma ne to wa ni o to ki ma wa ki ki.’

¹⁶Jesus a ni ma a ni ma ni e i na te e, ‘Ne ko ti yo we ne ni wa a da to ge ni ma ne na to ma ge ni me to se ne ni wa i. ¹⁷Na i na i e we bi na na a wi wa tti i wi se ni wa tti i te bi i di ne ka wa ge ni mi ke tte wi no ta ko tti ni, ‘Ki a tti mo a wa ki ne to me tti ki i ni

e ki da ga te ki ke ko i.’¹⁸Me de we na ni ma a ki
 ki wi ma wi na to me tti ki ne ne ko ti me ko
 e ta di wa tti ni e we bi ba di to we wa te e.
 Me ne ta mi tta i i di me ko e no wa ta ma ni
 e no we te e, ‘Ma ma ka tti ke nw i ma wi wa ba ta ma ni
 a ki ke ski to wa ni. A gi tta i i wa wa ne ne mi ya ni ni
 ba wi bya ya ne.’¹⁹Na ka ni ko ta ka ma ni e i no we te e,
 ‘Ne ka ski a wa ki me ta swi (10) ne no so ki ka o ni ni
 e ma wi mi ke tte wi ko ta ske bo na ki. A gi tta i
 i wa wa ne ne mi ya ni ni ba wi bya ya ne.’²⁰Na ka me ko ni
 ko ta ka ma ni e i no we te e, ‘Ke ye tti i ne to wi wi
 ma ni tta i o tti we tti ba wi ka ski bya ya ni.’
²¹Mi ke tte wi a ni e ne ya bi a te e ka o ni
 we we ne ne me ko tti ni ni ma ni e a tti mo a te e.
 Ne di wi tta i a ge ge ni ma na ka o ni ma ni
 e i na te e mi ke tte wi no ta ko tti ni, ‘Se se si
 ki ki wi ka mye wa ni ka o ni mye e a ni o te we ne ki
 ka o ni i ne ya bi bye na tti ke te ma ke si tti ki
 ka o ni mya ke si tti ki ka o ni ke kye bi ga tti ki.’
²²A ska tti me i ni mi ke tte wi no tti ka ta e a ya ba mi te e
 ma ni ni e i no we te e, ‘Na a yi, ki a tti mo e ne,
 e di a no ka di ya ni ni e ki di i da wi ya ni me de we na
 ke wa ki me ko me me na wa wi.’²³We ne ne ma ta ma a ni
 mi ke tte wi a ni ni ma ni e i na te e, ‘Ki ma wi ki wi ka
 ke ki me si mye wa ni ka o ni e ki wi ta ge i ki
 me to se ne ni wa ki i bye tti ne ka wa tti i a ga wi se ki
 ta ta ki ne wi ki ya be mi.²⁴Ki a tti mo e ne, a gi ma a ki
 me to se ne ni wa ki ne to me tti ki i ta ka ta mo wa tti ni
 ki di se ta wa ki yo we.””

I i da wi ki Te bi no we wi ke tti na ka ne te Jesus a

²⁵Ne ko te nw i yo we ne di wi ta swi me to se ne ni wa ki
 be mi wi te ma ge i ki Jesus a ni. E ko ki na wi tti ni
 ma ni e i na te e ma a i,²⁶“O wi ye a bye no ta wi te
 a gi i ka ski na ka di tti ni me te no i me ko a wa si me i
 te ba di te ma a i tta i o sa ni, o kye ni, o wi wa ni,
 o ni tta ne sa i, o to te ma i, o mi se a i, ka o ni
 wi na me ko e yi ki o wi ya wi.²⁷TTa ki me ko
 o wi ye a i na ka di ge na ma ma ka tti i a nwa tti wa
 i si bwe tti me de me ko na i i di ke ni ge ni

o wi ya wi e na ka di tti o tti, me to tti ta ta ki
e be mo ta ki te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni,
mo tti me ko ma ma ka tti ke ni ki i ne bo i tti.

Ba wi na ta wi wi to ka ke i si bwe tti, a gi
i ka ski na ka di tti ni.²⁸ Ne ko ta i ki nwa wa ne ko ti
(1) me to se ne ni wa na ta wi na na a wi te i a di to tti
wi ki ya bi i na wa tti na na a bi wa i tti ta bi wa
i wa ba ta ki ta ta ki i i di te bi ki ge ni i ki di to tti
ma ni wi ki ya bi.²⁹ No te ki te tta i ki di se to te
a se nye ni i a ba kye se to tti ma ni wi ki ya bi a gi
i ka ski ki di to tti ni. TTa ki tta i ko wi ye a i ne wo ko te e
ma ni i da wi te i wa ba di me ga.³⁰ Ma ni i i na bi,
'ni ya we ba di ka ta yo we a na wi to wa i ki di ke tti.'
³¹ O ki ma wa we bi we na te me ta swi ta swi ma ka ge
(10,000) de ma ka ne da i i ma wi mi ka ti a wa tti
ko ta ka i o ki ma wa de ma ka ne de ma i ni dwa bi ta ki
ta swi ma ka ge (20,000) e ta di ni tti i i na na a bi wa
na wa tti ka o ni i wa ba ta ki e bi tti mi ska we si ge ni
i ma tti na wa tti ma a ni ko ta ka ni o ki ma wa ni.
³² Ba wi tta i i ni a bi tti mi ska we si te ma ma ka tti me ko
i we bi ne ka we wa ka na wi ni e wa ta wa ni tti i
ko ta ka ni o ki ma wa ni i ma wi ka no na ni tti
e ye di ke wa ki be no tti ki wi ta ni tti
a mi i di na i ke ni ge ni ke ko i i i di ta ta gi ge i ki
ma ga tti i ba wi ta ta ki ma ma ka tti mi ka ti e ti wa tti.
³³ Ma ni e yi ki we wi ye i ge na a gi i ka ski na ka di tti ni
me te no i me ko tta ki e to tti na ka ta ke.

Si ye ta ka ni Ba wi ke ko i i di ka ski a yo te ki

³⁴ "Si ye ta ka ni we we ne twi me de we na
wa ni to mi ka ke e bo kya ki a gi ke ko i i di
ka ski i na be na to ki ni na ka tti i na i bo kya ki.³⁵ A gi
na i ke ki ni i ta gi to ki a ki ki ta na ke i i ta gi tti ke ki
a tti ke ke. Ba ki ta te wi tta i. I ni tta i e ne na ko we
ka ske ta me ge ka o ni ne no ta wi ye ge."

Me me ta ne da We ni so ta

15 ¹Ne ko te nwi yo we a wa i ni tax i do ni ya i
ma wa te ni ke a ki ka o ni wa wa ne ska a ki
tta ki te te bi ta ta gi ma wa tti ge i ki i be se ta wa wa tti

Jesus a ni. ²Me de we na Pharisee a ki ka o ni
te ba ko ni ka ni ke kye ge a ki ka ska na tti ta ti ge i ki.
Ma ni e na wa te e, “Ma na ne ni wa na gi ke da tti e wa
wa wa ne ska a i ka o ni e wi se ni ni tti
ta gi wi bo me wa.”

³Jesus a ni e a tti mo a te e ma ni a te so
ka ka ni, ⁴“Ki nwa wa ta ta ki ne ko twa ge
(100) me me ta ne da ki a sa te ne ko ti tta i na
wa ni so te, ma a ki ki na da ka bi ta ki da ka (99)
o tti ka di we ka ba e me tta ni ki na na wi ka o ni
ma wi na to ne wa te we ni so ta bye bye tti me ko
me te no i ki di me ka wa te. ⁵Ka o ni tta i na i na i ki
di me ka wa te e bi tti ta ta ki mi da te ne mo wa ni a
ta be ni ye ka ba ka o ni ke te ni ki no mi ye ka ba,
⁶e o wi ki ya ni i di we di ye ka ba. I ni ni ki na
a mi ta i tta ki na to ma te ki ka na ki ka o ni
ke tti ne i we wi ki tti ki ka o ni ma ni i na te,
‘Ne ki di me ka wa wa me me ta ne da yo we we ni so ta,
ki wi tti te e ma wi bwa e mi da te ne mo wa ni.’
⁷Ma ni tta i e ne na ko we i ni tta i me ko e yi ki
i di ma a ki Ke tti Ma ne to na ke ki wi ta tti ki
i i di a bi tti ne di wi mi da te ne mo wa tti
na i na i ne ko ti (1) be tta wi ta i ba ki te e tti
i ko ki te e ne ta ke e di be tta wi te e. Me de we na
na i na i ma a ki da ka bi ta ki da ka (99)
me to se ne ni wa ki, ‘Ni na ne be di ga wi,
a gi ni na a to wa ni ni e di be tta wi ya ni
i ba ki te e ya ni i ko ki te e ne ta ma ni,’ i di te e wa te,
a gi i ni Ke tti Ma ne to na ke ki wi ta tti ki
i a bi tti mi da te ne mo wa tti ni.

We ni te ki Wa se ga be ka ki Do ni ya i

⁸“A wa i na ta ta ki i ge wa me ta swi (10) ta swi
wa se ga be ke so ni tti i do ni ya a i a sa te, ka o ni tta i
ne ko ti ni (1) wa ni a te bi ti ke e o wi ki tti.
Sa ka a sa wa se ni ka na ni ka o ni tti ka ko a sa
wi ki ya bi ka o ni tta i a mi ta i wi ke tti na to ne wa te
ma a ni do ni ya a ni ka o ni tta i bye bye tti me ko
me ka wa sa do ni ya a ni we ni a tti ni. ⁹Ka o ni tta i
ki di me ka wa te, tta ki na to ma sa o wi ka na i

ka o ni ke tti ne i we wi ki ni tti i ka o ni a tti mo a sa,
 'Ki wi tti te e ma wi bwa e mi da te ne mo wa ni,
 ne me ka wa wa ko tti do ni ya a we ni a ka yo we.'
¹⁰Ma ni tta i e ne na ko we i ni tta i me ko e yi ki
 i di Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma i
 e di ne di wi mi da te ne mo ni tti na i na i ne ko ti
 (1) be tta wi ni tti ni ko ki te e ne ta mi ni te
 e di be tta wi ni te e."

Ne ko ti yo we O gi sa ni We ni a ta

¹¹E yi ki ma ni Jesus a a tti mo ge ni, "Ne ni wa yo we
 ni dwi a ge ni o gi sa i. ¹²Ma a ni a te na wi
 e bi tti ki ni tti ni
 o ski na we a ni ma ni
 i ko ge ni we gi si ta,
 'Ne ta ka wa ta
 i bye te na ma wi ya ni i no ki
 i mi di wa ne ni ta swi
 te be ne ta mo wa ne ni
 na i na i a de no wa ne.'
 We gi si ta ni ma a ni
 e a wa te na ma wa te e
 ne to ta mi ni tti.

© 1996 David C. Cook

¹³"Ke ye tti ne i me ko
 me nwi ta so ko ne ma na a te na wi o ski na we a
 e bi tti ki ta ni e tta ka ta we te e e to tti ka o ni
 be no tti me ko ni e ma wi a te e i ma wi a wi tti. I na i ni
 na no skwe i di e tta ka we te e e to tti do ni ya i
 e wa wa ne ska i me me ta ya i tti. ¹⁴E ki di tta ka we te e
 do ni ya i ni i ni ni e bo ni a to te e i wi se ni tti
 wi se ni we ni. A gi tta i i ni na i ke nwe di
 ke mi ya ke e. TTa ki me ko wa ni na we a ki ki
 we bi a te ge ni wi da be ne we ni. I ni ni be ki
 e ka ta wi ba ki te be ne te e.

¹⁵"I na i ni ne ko ti (1) e ma wi ka wa te e
 we wi ki ni tti ni e na to ta so te e mi ke tte wi we ni
 i ka ski ta ta ki wi se ni tti. Mi ke tte wi we ni
 mi na te ni i a da a da ma tti ko ko da i. ¹⁶'Ta na i na i
 ka ski wi se ni ya ni ko ko da ki wi se ni wa tti,'
 i di te e ge ni, me de we na a gi me ko o wi ye a ni

mi ne ko te e ke ko i
i wi se ni tti.

¹⁷“Ka bo twe
ta be ne ta mo ge ni
e we bi ne ne ki te e tti,
‘Ma a ki tta i e ta di wa tti
mi ke tte wi no ta wa tti ki
no sa ni ma ne to wa ki
i mi tti wa tti,
ka o ni ni na ni
e ka ta wi ba ki te be ne ya ni.

¹⁸Ni ma wi wa ba ma wa no sa ka o ni
i ma wi ma ni i na ki, “No se, ke be tti to to ne bwa
Ke tti Ma ne to wa ka o ni ki na. ¹⁹A gi te bi ki ya ni ni
‘o gi sa ni,’ i i di ka di ki. Ma ni tta i ki i da wi,
e to ta wa tti ke mi ke tte wi e ma ki, ki i to ta wi.”
²⁰Ka o ni tta i e a ya ba mi we ba tti a ke e
e ma wi wa ba ma tti o sa ni.

“Ke wa ki me ko be no tti e bye to se ni tti, we gi si ta
ne wa ge ni. E ko ta ke ne ma te e. I ni ni i te bi
e i ba o te e. I ni ni e ma wi na ke ska wa te e o gi sa ni.
I ni ni e te te bi na gi sa a te e ka o ni e ta ka ma te e
o no wa ki.

²¹“Ka o ni tta i o gi sa ni
ma ni e i ko te e,
‘No se, ne ki di be tta wi
a wa i me ki i di Ke tti
Ma ne to wa ka o ni ki na.
A gi tta i te bi ki ya ni ni
“o gi sa ni,” i i di ki.’

²²“Me de we na ma na
ma a ni we gi si ta
ma ni e na te e
o mi ke tte wi e ma i,
‘Se se si bye to ko ma na
ma wa tti we we ne te ni ki ni
o de ki ta ka na ni ka o ni
i a wa te na ma we ge
i be se ka mwa.
Ki bye ta wa bwa

© 1996 David C. Cook

© 1996 David C. Cook

te te bi a ni o ne ke ki i be se ka e ge ka o ni
 ma ke se a ni i be se ka e ge o ka te ki.²³Ki bye na bwa
 e na gi ta tta ki ne no so e a ka o ni i ne se ge.
 Ki wi se ni be na ka o ni i me me ta ya i ya ge.
²⁴Ma na yo we ne gi sa ke te di te e be na yo we
 ne bo i wa me de we na ni e a ya ba mi tti,
 be ma te si wa. Ke te di te e be na yo we a gi na na di
 na ka i ne wa gi ni me de we na ni i no ki ni
 e ki wi ta tti e na ge.' I ni ni e we bi me me ta ya i wa te e.

²⁵"I ni na i tta i a wa si me i ke tti ki ta o ski na we a
 ke ti ka ne ki ki wi ta ge ni. Ke tti ne i tta i na i na i
 e bya te e wi ki ya be ki, a wa i ni e na ka mo e te ni ki
 ka o ni e ni mi e te ni ki ka ske ta mo ge ni.

²⁶A wa i na ni ni e na na to ta wa te e ne ko ti
 (1) mi ke tte wi a ni e na i na ka mi ka te ni ge ni.
²⁷'Ke si me a ma i a ya ba mi ne ya bi bye wa,'
 i ko ge ni, 'ka o ni ko sa ni e ne sa tti e na gi ni tti ni
 ne no so e a ni, i ni we tti i da wi tti e a ya ba mi ni tti
 e be ma te si ni tti ka o ni e me nwi be ma te si ni tti
 ke si me a ni.'

²⁸"Ma na tta i a wa si me i ke tti ki ta o ski na we a
 a ge ge ni ka o ni e da ge ne mo te e i bi ti ke tti.
 A wa i na ni we gi si ta ma a ni ni sa ki tti
 e bye no ta wa te e ka o ni e ma mi ga so te e
 e ko tti ma te e i bi ti ke ni tti. ²⁹Me de we na ni ma ni
 e i ko te e we gi si ta, 'Ki a tti mo e ne! Ma ne a wa i ne
 ni na ke to ta wi ma ka ni mi ke tte wi no to ne ka o ni
 a gi na na di ba ya ki ta ska ya ni ni e di a no ka di ya ni.
 Me de we na ki na mo tti me ko a gi na na di
 e ski ki ta a na te ga mi di ya ni ni ni na ta ta ki
 ni ka na ki i me me ta ya i ya ke. ³⁰Me de we na
 ma na ke gi sa ki di a bi wa ba di to tti ke ta i ne mi
 a wa i na i e ta di ka wa tti a ma ne a i e ne ya bi bya tti
 e o wi ki ya ge a wa i na ni ke ne ta ma wa wa
 e na gi ni tti ni ne no so e a ni.'

³¹"We gi si ta ni ma a ni o gi sa ni ma ni e i na te e,
 'Ne gi se, a yo i ma i ke ta be tti wi tti ki wi te mi,
 ka o ni tta ki me ko ni na e to wa ni ki na
 e yi ki ke to ta i ne mi. ³²Na i ke nwi ma ni
 i i di me me ta ya i ya ge ka o ni i mi da te ne mo wa ge,

ma na ko tti yo we ke si me a ne bo i wa yo we
 ke te di te e be na me de we na be ma te si wa.
 Ke te di te e be na yo we a gi na na di na ka
 i ne wa gi ni me de we na ni i no ki ni
 e ki wi tti e na ge.””

**Mya di ke ni ki E di ne bwa ka ta
 Ne na i ne tta ta ka Ke ko i**

16 ¹Jesus a ma ni e na te e na ka ne ko tti i,
 “Ne ko te nwi yo we me na te si ta ne ni wa
 a sa ge ni mi ke tte wi no ta ko tti ni i na na a ske to ni tti
 te be ne ta ki ke ko i. Ma na tta i me na te si ta ne ni wa
 a tti mo a te ni ma a ni ne na i ne tta ta ma ko tti ni
 o do ni ya e ma i e wa ba di a yo ni te e. ²I ni ni
 e na to ma te e ma ni ni e i na te e, ‘Ne ka ske de
 e wa ba di a yo wa ni ne do ni ya e ma ki. A yo i
 o tti ye bi a gi ki na i ka ski wi to ko na ni ni
 i na na i ne tta ta ma wi ya ni te be ne ta ma ni ke ko i.
 Ki tta ki a ne bye a e ta se ki bye tti i na i i na ske to wa ni
 te be ne ta ma ni ke ko i.’

³“Ma na ne na i ne tta ta ka ke ko i ni
 ma ni e i ti so te e, ‘A gi ke ke ne ta ma ni ni
 i i da wi wa ne ni. Ma na ni mi ke tte wi no ta wa ka
 i ba ki se ni tti e di mi ke tte wi i tti. Ne ni na we si
 i wa ne ke ya ni e yi ki me ko ne me ne di te e
 i ma wi ki wi ka ki na to ta so wa ni. ⁴I ni tta i
 e ki di ke ke ne ta ma ni i i da wi ya ni. Na i na i ma ni
 e di mi ke tte wi ya ni bo ni a to wa ni e yi ki i a bi wa ki
 o wi ye a ki i me nwi na ko ni tti ki e o wi ki wa tti ni.’

⁵“Ma na me ko ni ne ni wa e tta ki na to ma te e
 ma a i me to se ne ni wa i ki da no i ka wa ni tti i ke ko i
 ma a ni mi ke tte wi no ta ma wa tti ni. Me ne ta mi ni
 ne ko ti (1) ki da no i ka ni tti ni, ‘Ke swi tta i ki na
 ke ki da no i ka wa wa?’ e i na te e.

⁶“Ma ni ni e i no we te e, ‘Ne ko twa ge (100)
 te te be tte a te i a bi tti ta swi be mi te wa bo wi.’

“Ma ni ni ne na i ne tta ta ka ke ko i ma a ni ma ni
 e i na te e, ‘Se se si na na a bi no me se na i ka na ni
 e to wa ni ni ni ma ni i i ne bye a ma ni ma na
 mi ke tte wi no ta wa ka, ‘De ki ka na we (50)

a bi tti ta swi te te be tte a te a ni be mi te wi
ne ki da no i ka wa wa.”

⁷“Na ka tti i ni ko ta ka ni e na na to ta wa te e,
‘Ka o ni ki na tta i ke swi ke ki da no i ke?’

“Ne ko ti ma ka ge (1,000) a bi tti ta swi
me ski mo te a ta mi na ki,’ i yo ge ni.

“Ne na i ne tta ta ka ni mani e i te e, ‘Ma ni tta i
ki na ke me se na i ka ne me ki ki a ne bye a dwa di ka
ta swa ge (800) e ki da no i ke ya ni.’

⁸“Me na te si ta ni e wa wi nwa na te e
ma a ni mya di ke ni ki e di ne bwa ka ni tti ni
ne na i ne tta ta ma ko tti ni ke ko i ma ni
e i di ne bwa ka ko ni ke ni tti. Ma ni e i da wi tti ni
we tti ne ta me ki me to se ne ni wa ki a wa si me i
i di i ne ne ta mo ki a yo i a gi tti a ki ki e te ni ki
e di ke ni ki a wa si me i e ne bwa ka wa tti
e na na i ne tta ta mo wa tti ke ko i we ta i ne mi wa tti
a wa i na i tta i Ke tti Ma ne to na ke ne ko na so ni tti i
o tti.”

⁹I na i me ko ni ke wa ki Jesus a
e a ne ma na ke to ne mo te e, “I ni tta i
o tti, we tti a tti mo e na ko we, a wa i na ki
i o wi ka ni ye gi ki i a di e ge ma ni do ni ya i
e to ye ge ki a yo bwa na i na i ma ni do ni ya i
ba wi ka ski a yo ye ge ke wa ki i ya i ma i
Ke tti Ma ne to na ke ki me nwi na ko ne ko bwa
i ta di ka ki ke wi me to se ne ni wi ye ge.

¹⁰“Me di me ko na i ko wi ye a be di ga wi te
mo tti me ko ba wi ke ko i wi ni ki i be di ga wi wa
ke ko i ke tti di ke ni ki. Ko wi ye a tta i
ba wi be di ga wi te ke ko i ba wi ke ko i wi ni ki, a gi
i be di ga wi tti ni na i na i ke ko i ke tti di ke ni ki.

¹¹I ni tta i ni ba wi ka ski be di ga wi ya ne a yo i
e to wa ni a ki ki na na i ne tta ta ma ne a gi
i mi ne ne ki ni ma ne to wi we ni e ni wa ki te ki.

¹²Ka o ni ba wi tta i be di gi na na i ne tta ta ma ke ya ni
ba wi o ta i ne mi ya ni ke ko i a gi ko wi ye a
i mi ne ki ni ki na ke kye te na mi we ta i ne mi ya ni.

¹³“Mi ke tte wi a mi ke tte wi no ta wa ta ko wi ye a ni
a gi ka ski ni dwi a tti ni i we we ne ne me ko tti i

i mi ke tte wi no ta wa tti i. Ne ko ti i ne ski na we wa
 ko ta ka ni ni i te ba na tti. I be di gi to ta we wa ne ko ti
 (1) ko ta ka ni ni i wi sa ki ne ski na wa tti. A gi
 i ka ski na ka na tti ni Ke tti Ma ne to wa ka o ni a gi
 i ka ski e yi ki na ka ta ma ni ni do ni ya i tte tte wi na i.”

¹⁴A wa i na ki tta i Pharisee a ki e ta se ni ki ma ni
 ka ske ta mo ge i ki. E ne di wi me ta ge ne ta mo wa tti
 do ni ya i Pharisee a ki i ya i ka o ni
 e wa ba di ma wa te e Jesus a ni. ¹⁵Jesus a ni
 Pharisee a i ma ni e i na te e, “Ki nwa wa ma i
 ke me nwa ba tti o bwa ke me nwa ba me ko bwa
 me to se ne ni wa ki me de we na Ke tti Ma ne to wa
 ke ke ke ne ta ma ko wa wa ke te wa wa ni. Ma ni
 me to se ne ni wa ki ke tti ne ne ta mo wa tti Ke tti
 Ma ne to wa ne ski na mwa.

Jesus a Ko ta ki Ke ko i E ke kye ki no a ma ke tti

¹⁶“Ke tti Ma ne to wa a tti mo a ge ni Moses a ni
 wi a ne bye a mi ni tti i na ko ni ka na ni ka o ni
 ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni wi nwa wa
 e yi ki a ne bye a mo ge i ki Ke tti Ma ne to wa ni
 e na tti mo e ko wa tti. E ta se ki ma a ni
 ma a ki ki de bye a mo wa tti ni ke wa ki me ko
 te ba ko ni ke mi ka te ni ge ni a wa i ne ki me ko a gi
 na i na i John a e ko ta we na tti me to se ne ni wa i
 si bo ki. I ni na i o tti ni me nwa tti mo ni a wa i ni
 Ke tti Ma ne to wa ki da ko ni ke tti i no ki ni
 e ki wi me ta to ta te ki ka o ni tta ki me ko ko wi ye a ni
 e ma mi ga so tti i na ko na so tti Ke tti Ma ne to na ke.
¹⁷Me de we na a wa si me i me ko we we tti na wa to i sa
 a wa i ne ki tta ki ke ko i a be me ki ka o ni a yo i
 a ki ki tta ki a ke ke a wa i ni tta i e ne bye a te ki
 ma wa tti tta ka tti mo mi ka to i ki Ke tti Ma ne to wa
 o te ba ko ni ke wi me sa na i ka ne ki i mi we na te ki.

Jesus a E ke kye ki no a ma ke tti A wa i ni Be de ga i we ni

¹⁸“We wi ye i ge na be de ga i a te o wi wa ni
 ka o ni ko ta ka ni i ge wa ni o wi wi te ta gi wa
 wi ba wi ba ni tti i ka o ni e yi ki me ko ko wi ye a

o wi wi te be de ga i ni tti ni i ge wa ni ta gi wa
wi ba wi ba ni tti i.

Me na te si ta Ne ni wa ka o ni Lazarus a

¹⁹“Ne ko te nwi yo we me na te si ta ne ni wa a bi ge ni
ne di wi ma wa tti a ni wa ki te ni ki o de ki ta ka ni
be se ka mo ge ni ka o ni e ta swi wa ba ni ki ni ni
e ne di wi ma na tti me to se ne ni wi wa be na to te e
o wi ya wi. ²⁰E yi ki ke te ma ke si ta ne ni wa
a bi ge ni Lazarus a i di so ge ni wa ni na we me
ko e di ki tti o me ki wi ge ni a wa i ne ki a be e yo
we me na te si ni tti ni a skwa te me ki e o wi ki ni tti
bye bye na te ni ²¹e ta da ka wa ta ki i a da me tti
wi se ni we ni me na te si a ni o ta ta sa ne me ki
o tti we ta ska ni ki. Mo tti me ko a ne mo a i
na no skwa ta ma ko ge ni e o me ki tti.

²²“Ma na tta i ke te ma ke si ta ne bo i ge ni ka o ni
e a wa ne ko te e Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma i
a wa i ne ki ni e tti ta bi e te a wa i na ni i ni do bi tti
Abraham a ni e ta di wi se na ki wi ni ki Ke tti
Ma ne to na ke. Me na te si ta ni ne ni wa e yi ki
e ne bo i te e ka o ni e bi ta o te e, ²³ka o ni ne bo i ni tti i
e ki wi ta ni tti ni e ta di si bwe ne ta ke e a be me ki ni
e i na bi te e ka o ni Abraham a ni ni e ne wa te e
be no tti i ya i ma i a wa i na ni Lazarus a ni
e ni do bi ni tti. ²⁴I ni ni e ga ko o ma te e, ‘Abraham e,
no se na ne, ke te mi na wi no a wa i na Lazarus a
ki a wa tti ne ka wa wa i ma wi tta bo ki ne ke wa
ne bi ki ka o ni i ta ka wi se to tti ne wi na ni wi,
ne ta di ma i si bwe ne ta a yo i ma ni a sko te ki.’

²⁵“Me de we na Abraham a ma ni
e no we te e, ‘Me gi te e no, ne gi se, ki na yo we
e ye di be ma te si ya ni ki na tta ki me ko ke ko i
we we ne ki ke ta wa te na ma ko bi ka o ni Lazarus a
i ni tta ki ke ko i e di mya di ke ni ki e o te te na ki.
Me de we na i no ki ni e we we ne te ni ki o wi ya wi
a yo i ka o ni ki na ni e ta di si bwe ya ni.

²⁶E yi ki mo tti me ko tte wi ne ki e ki wi ta wa ge
ne di wi ma ki ne bo ne ka ki e ki ska wa ki ki a te wi
i ni tta i a yo i ne ta wi i te bi i di ta ka mi tti ki a gi

i ka ski i ni i da wi wa tti ni a gi me ko e yi ki ko wi ye a
i ya i ma i o tti a ta na ka i di ka ski i di ta ka mi tti ni.’

²⁷“Me na te si a ni ma ni e i te e, ‘Ke ma ma to me ne Abraham e, Lazarus a no sa e o wi ki tti ki i di ne ka wa wa,²⁸ a wa i na ki nya na nwi (5) ne si me a ki ne se se a ki e a wi wa tti. I te bi i e wa i a tti mo a tti i a ga me ni tti, wi nwa wa ta ta ki ka na i a yo i i ba wi bya wa tti e ta di si bwe ne ta me ki.’

²⁹“Abraham a ni ma ni e i na te e, ‘Ke se se e ma ki ka o ni ke si me a ki ka ski ka ka no ta mo wa sa a wa i na ki Moses a ni ka o ni ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni ki de bye a mi ni tti.
Ke se se e ma ki ka o ni ke si me a ki wi ke tti be se ta mo wa sa ki de bye a mi ni te e.’

³⁰“Me na te si ta ni ma ni e ne ya bi i no we te e, ‘A gi ma i ni ke tti te bi, Abraham e, me de we na ko wi ye a ki di ne bo i te ne ya bi ba se gi te tta i i te bi tta i ma a i nya na nwi (5) ma wi ka wa te, i ni na i ni a mi ta i i ba ki te e wa tti i ko ki te e wa tti e di be tta wi wa te e.’

³¹“Me de we na Abraham a ma ni i yo ge ni, ‘Ba wi ke ko i i di a ne mi ne ne ke ne ta mo wa te a wa i na ni Moses a ni ka o ni ke no ta ma wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni ki de bye a mi ni tti, mo tti me ko ko wi ye a ni ki di ne bo i ni tti ni be mi ba se gi ni te a wi ta ka ski te bwe de wa sa.”

Wa wa ne ska i we ni

17 ¹A tti mo a ge ni Jesus a na ka ne ko tti i,
“Me to se ne ni wa ki bye bye tti me ko i ko ta ske bo na so wa ki ne ko ta i o tti e di mya di ke ni ki i i da wi wa tti, me de we na ki sa tti me ko ma na we ne i ge na ma ni i i na ska ni ki ki di to ta. ²A wa si me i ke i to ta so sa o ge ka ne ki sa ka bi ta wo te e ne di wi me da ni ki a se ni ka o ni ke tti ka mi ki i na ka ne te. Me de we na bo sa si me i me ko to ta ka ni wi sa ni ka ni we na te ma a i e ski na ka di ni tti i a wa i ne ki i na ske a te e di mya di ke ni ki. ³Ki a ka wa ba ti so bwa a wa i na ne ko ta i ki ka na be tti to to ke

ki ne ski ma wa e di mya di ke ni ki e da wi tti.
 Ma ni tta i i te, ‘Ne be tta wi ma ni e to to na ni,’
 ki wa ni ka ta ma ma wa.⁴ Ma na na ka tti tta i
 bye bye tti to to ke na ka ni ki de swa ka o ni
 e ta swi me ko bye no to no ge ni ka o ni ma ni tta i i te,
 ‘Ne be tta wi ma ni e to to na ni,’ ma ma ka tti me ko
 ki wa ni ka ta ma ma wa.”

⁵E no ka na so tti ki tta i ma ni e na wa te e
 Ne na e ne me na gi ni, “Ki a se mi i be na a wa si me i
 i wi di ki te bwe ta wa ke tti Ke tti Ma ne to wa.”

⁶Ma ni ni e i ko wa te e, “A wa i ni e di te bwe ta ma ni
 a wa i ne ki e bi tti i ne ki ga ke e ma wa tti tta ka e no i ki
 a ge mi ni, ma ni a mi ka ski i ta ma ne me te gi,
 ‘Ki ba ki se ska e ne ma so wa ni a ki ki o tti ka o ni
 ke tti ka mi ki ne bi se ki i a tti ke we ne ti so wa ni.’
 Ka o ni i ni me te gi e ta ma ni i da wi mi ka te sa.

⁷“A wa i na ta ta ki a sa te mi ke tte wi a
 be ki ki bo tti ka ta ta na ke i me me ta ne da i
 e ka wa ba ma ta, a wi ta ki na ma ni i di we ka ba
 ke mi ke tte wi e ma ke ti ka ne ki o tti te,
 ‘A me si no, a yo i ki bye tti tti ta bi, i wi se ni ya ni.’
⁸Me de we na ma ni ki na a mi i na te, ‘Na na i a wi no
 i wi ke tti wa tta o wa ni i wi se ni ya ni a na gi ke,
 ki na na a wi ka o ni i bye ta wi ya ni i wi se ni ya ni.
 Ni na ni i wi se ni ya ni ka o ni i me no wa ni.
 Ki di wi se ni wa ne ni, ki na ni i wi se ni ya ni
 ka o ni i me no wa ni.’⁹Ki na a wi ta, ‘Ke te bi i,’
 i di we ka ba mi ke tte wi a e di a no ka na tti
 i da wi te. Me te ne ta gi me ko a gi.¹⁰I ni tta i ni
 tta ki ke ko i e ne na ge tta ki i ni i da wi ye ge
 ma ni e yi ki ma ni a mi i no we ye ge, ‘De ski ma i
 ni na na ne mi ke tte wi i me to se ne ni wi be na
 e ne ne ta ko si ya ke ne te da wi be na.”

Jesus a E ne se a tti Me ta swi (10) Ne ni wa i

¹¹A wa i ne ki tta i Jerusalem e ki o ta ge
 e a tti Jesus a tte wi ne ki Samaria e ki ka o ni
 Galilee e ki be mi a ge ni.¹²Ne ko ta i tta i o te wa e ki
 e ba ka ma ska te e me ta swi (10) ne ni wa i
 we me ki ni tti i na ke ska ko ge ni. Me nwi na i me ko ne

ma so ni ge ni ¹³ka o ni e ga ko o me ko te e, “Jesus e,
Ne na e ne mi ya ke, ke te mi na wi na kel!”

¹⁴Na i na i e ne wa te e ma a i ni, ma ni
e i na te e, “I te bi ki a bwa ki wa ba me ko wa wa
ni ka ne si tti ki ma ma to mo wi ka ne ki.”
E ye di a ne me ka wa te e me ko ni e wa ka mi ne se e te e.

¹⁵Ne ko ti tta i ma a ki na i na i e ne wo ti so tti
e ne se a so tti a ya ba mi bya ge ni e wi di ko we te e
e wa wi nwa na te e Ke tti Ma ne to wa ni. ¹⁶Jesus a ni
o ka te ki ni e ma wi ba ki di ta ne ko te e ka o ni,
“Ke te bi i,” e i na te e. Ma na ke i Samaritan i ge ni.

¹⁷Jesus a ni e na na to de te e, “Me ta swi (10)
ne ni wa ki ne wa ka mi ne se a wa ki, me de we na
de ski ne ko ti (1) ne ta ya ba mi bye no ta ga. ¹⁸Ma a ki
ko ta ka ki a gi a ya ba mi bye no ta wi wa tti ni,
‘Ke te bi i,’ i bye tti na wa tti Ke tti Ma ne to wa ni
me te no i me ko ma na ba wi Israel i ta.” ¹⁹Jesus a ni
ma ni e i na te e ma a ni ne ko ti i ni tti ni, “Ba se gi no
ka o ni i na ga ya ni. E te bwe ta wi ya ni ke i ni o tti
we tti ne se ya ni.”

Na i na i Ke tti Ma ne to wa O to ki ma wi we ni A yo i A ki ki I na na i se to tti

²⁰Ne ko te nwi yo we Pharisee a ki na na to ta wa ge i ki
Jesus a ni, “Ta ni na i tta i Ke tti Ma ne to wa
i we bi na na e ne ma tti me to se ne ni wa i
a yo i a ki ki?” Jesus a ni ma ni e i no we te e,
“Na i na i Ke tti Ma ne to wa we bi na na e ne ma te
me to se ne ni wa i a gi i na na i ba ko di ne ta me ki ni
i ke ke ne ta me ki ta ta ki i i di ke ki. ²¹Ke tti
Ma ne to wa e ta di na na e ne ta ki ke ko i bi tta wa i ne
ke te e me ki. A gi ko wi ye a ma ni i i tti ni,
‘Wa ba ta no, a yo i ke i,’ ta na ke i, ‘I ya i ke i.’”

²²Ka o ni ma ni ni e i na te e na ka ne ko tti i,
“I ba ka ma ske wi na i na i i a ka wa ta me ge
i ne ta me ge ne ko to ko ne na i na i ni na, TTa ki
E i na ko me na ko we, na i na i na ka tti ni na
i ne wi ki me de we na a gi i ne ta me gi ni. ²³I a bi wa ki
me to se ne ni wa ki ma ni i i ne na gi ki, ‘Wa ba me ko,
ni ka na ka ma i,’ ta na ke i, ‘Ma na ma il’ Me de we na

ka ta ma ni e no wa tti ki na ka di ye ke ko. ²⁴Na i na i ko tti ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, na ka bya ya ne, me to tti me ko ta ta ki wa wa si sa ki, e wa wa sa no te ki ka o ni e wa sa no te ki ki de gi tta ki me ko a be me ki. ²⁵Me de we na me ne ta mi ni na wa tti ne di wi si bwe ne ta ka o ni me to se ne ni wa ki a yo ni na i be ma te si tti ki a gi na ko ni wa tti ni.

²⁶"Me to tti ta ki yo we a da wa ye na i na i Noah a yo we e be ma te si tti, i ni i di ke ki e yi ki i ni na i ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, na i na i bya ya ne. ²⁷Me to se ne ni wa ki yo we wi se wi se ni ge i ki ka o ni e me no me no wa te e ka o ni e o wi o wi we ti wa te e a yo i a ki ki i ya i ma i me ko na i na i Noah a e bo si te e ke tti tti ma ni. Ka o ni e mo ska a ni ke e e bye mi ka te ni ke e ka o ni e tta ki e gi wa te e.

²⁸"E yi ki me ko yo we a da wa ye i ni e di ke ke e na i na i Lot a e be ma te si te e me to se ne ni wa ki ta di wi se wi se ni ge i ki ka o ni e ta di me no me no wa te e e ka ski ka ski to wa te e ka o ni e a ta a ta we e ti wa te e e a tti a tti ke wa te e ka o ni e a di a di ke wa te e. ²⁹Na i na i yo we e wa se ya ni ki Lot a e o tti ka ta ke e o te we ni Sodom i, Ke tti Ma ne to wa a sko te wi ka o ni e ka te ni ki ni a se nye ni a di to ge ni i o ta ska ni ki a be me ki o tti a wa i me ki e ba ki se ni ke e ka o ni e tta ka ta a ni ke e o te we ne ki Sodom e ki ka o ni ni e tta ki e gi wa te e.

³⁰"I ni tta i i i di ke ki ne ko to ko ne na i na i ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, mo ki ya ne. ³¹I ni na i wi ke, ko wi ye a a gi ta ba ge e o wi ki tti ki wi ta ta bi tta wa i ne wi ki ya be ki o ta i ne ma ni a te ni ki a wi ta bi ti ke sa i ma wi na te ki. E yi ki me ko a wi ta ko wi ye a ke ti ka ne ki ki wi ta ta ne ya bi ma wi bi ti ke sa wi ki ya be ki. ³²Me gi te e ko e da wi ni tti Lot a o wi wa ni. ³³We wi ye i ge na na ta wa ba ta ke wi be ma te si tti i wa ni to wa, ma na tta i o wi ye a we ni to ta o wi ya wi i ke te ske na mwa. ³⁴Ki a tti mo e ne bwa, i ni na i

te be ki ni dwi (2) me to se ne ni wa ki ne ba ka ne ki i ki wi te wa ki. Ne ko ti i we bi we na so wa ka o ni ko ta ka ni i o tti ka na so tti.³⁵ Ni dwi i ge wa ki ta ta gi i ta di de gi bo ne wa ki a ta mi na ni. Ne ko ti i we bi we na so wa ka o ni ko ta ka ni i o tti ka na so tti.³⁶ Ni dwi ne ni wa ki a wa i ne ki ke ti ka ne ki i ki wi te wa ki. Ne ko ti i we bi we na so wa ka o ni ko ta ka ni i o tti ka na so tti.”

³⁷ Na ka na tti ki ma a ni Ne na e ne me na gi ni ni e na na to ta wa wa te e, “Ta na i tta i ma ni i ta di i di i di ke ki?” Ma ni ni e i ko wa te e, “Ne ko ta i ne bo i ta e a bi tti i ma wa tti wa ki ne bo mi ka te ni ki mi tti tti ki ki wi sa tti ki.”

We tti ma ma ka tti ke ki I ma ma to mo ki

18 ¹I ni ni Jesus a e a tti mo a te e na ka ne ko tti i a te so ka ka ni i ke kye ki ma wa tti ta ta ki i a be tti ma ma to mo ki ka o ni i ba wi na na di ba ki sa gi wi ki.² “I na i ye to ke ne ko ta i o te we ne ki ki wi ta ge ni te ba ba mi ye a ba wi ko sa ta Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni ba wi ke ko e ne ma ta me to se ne ni wa i.³ Ka o ni me ko e yi ki i na i o te we ne ki ki wi ta ge ni di ka wi ta i ge wa a be tti bye no ta wa ge ni ma a ni ka o ni e a be tti ko tti ma te e i a ka wa ba me ko tti ta ta ki, ma ni e i na i na te e, ‘Ki a se mi i a bi wa ma i be ki ski ka wi ta.’

⁴ “Me nwa bi tti na i me ko te ba ba mi ye a a gi ye to ke a nwa tti te e me de we na ka bo twe me ko ni ma ni e i ti so te e, ‘Mo tti me ko e ba wi ko sa ki Ke tti Ma ne to wa ta na ke i e ba wi ke ko e ne ma ki me to se ne ni wa ki,⁵ we tti tta i ma na wi a se mi a ki ma na di ka wi ta i ge wa be ki ski ka wi ta, ni wa ba ta ma wa wa tta i wi a se mi a ki ne ta wi i di a se mi a so ge ni ba wi ko tti ye to ke a se mi a ke ni a be tti me ko bye tti ka ga ka o ni ni bye bye tti me ko i bi ke wi a gi sa i tti.”

⁶ Ka o ni na ka tti Ne na e ne me na ga ni ma ni e i te e, “Ka ske ta mo ko na ba wi be di ga wi ta

te ba ba mi ye a e no we tti. ⁷Ke tti Ma ne to wa
 wi a se mi e wa me to se ne ni wa i ne ko na tti i
 e gi na ta we si wa tti e wa se ya ki ni ka o ni
 e be ko te ni ki e ma ma to me ko tti i a se mi a tti. Ma ni
 i da wi te a gi wi o bye ne si tti ni ma a i a se mi a te.
⁸Ma ni tta i i no ki e a tti mo e na ko we, i ni i
 i ke ke ni te bi me wa i me nwi a se mi a tti. Na i na i
 ni na, TTa ki E i na ko me na ko we, a ya ba mi ya ne,
 a gi i ma ne wa tti ni a yo i a ki ki te bwe ta wi tti ki.”

**Pharisee a A te so ka ka ni ka o ni
 Do ni ya i Ma wa te na ka**

⁹Jesus a ni e yi ki e a tti mo a te e ma ni
 a te so ka ka ni me to se ne ni wa i i ni i,
 “Ne be di ga wi,” e di te a ni tti i ka o ni
 tta ki ko wi ye a i e ne ski na wa wa te e.
¹⁰“Ne ko te nwi yo we ni dwi (2) ne ni wa ki
 a gi ta ki ki e a te ni ki sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ni
 ma wi ma ma to mo ge i ki. Ne ko ti tta i na
 Pharisee i ge ni ko ta ka ni do ni ya i ma wa te na ka.
¹¹Pharisee a ni ma ga tti e ma ma to mo te e
 ba ya ki tti me i ne di ka e ne ma so te e, ‘Ke te bi i,
 Ke tti Ma ne to we, e ba wi a sa me ne ta ma ni
 ke ko i i ma wa tti to wa ni e ni wa ki te ki,
 e ba wi na i wa ni ne wi ya ni, e ba wi wi ba wi be ya ni
 tta ki ta ki ko ta ka ki e da wi wa tti. Ke te bi i
 e ba wi e na te si tti ma na do ni ya i ma wa te na ka
 i i na te si ya ni. ¹²Ni do ko ne me ko a be e ne ma ka te wi
 ne ko ti (1) week i ka o ni me ta swi (10) do ni ya i
 a bi tti ta swi e ka ski o wa ni e mi ke tte wi ya ni
 ne ko ti (1) do ni ya i ke mi ne ne.”

¹³“Me de we na ma na do ni ya i ma wa te na ka
 ba ya ki tti me i e ne nye ma so tti a gi a wa tti
 a gi tti i na bi tti ni a be me ki Ke tti Ma ne to na ke
 me de we na mya di te e wa e ke kye ne na ki
 o ka ki ka o ni ma ni e i no we te e, ‘Ke tti
 Ma ne to we, ke ma ma to me ne, ki ke te ma ke ne mi
 e mya di mya di ta ne ko wa ni.’

¹⁴“Ki a tti mo e ne bwa,” i yo ge ni Jesus a, “ma na
 do ni ya i ma wa te na ka na i na i e o wi ki tti e a tti

Ke tti Ma ne to wa ni ma ni ye to ke e ne ne me ko te e
 e be di gi te e, me de we na Pharisee a a gi. TTa ki
 ko tti ko wi ye a, ‘Ne ke tta wa i ni,’ e ne ne ti so ta,
 i tta ki ne be si i wa ka o ni tta ki ko wi ye a
 tte ki ne be si e ne ti so ta i na na i ke tta wa i ni e ta.”

Jesus a Ke te mi na we wa A be no e a i

¹⁵A ne ta me to se ne ni wa ki bye na ge i ki
 tte ke di i ni tti i o ta be no e mwa wa i Jesus a ni
 e ki wi ta ni tti e wi to ka wa wa te e i ta ke na ni tti.
 Me de we na tta i ni na ka ne ko tti i e ne wa wa te e
 ne ski ma ge i ki i ni e i da wi ni tti. ¹⁶Me de we na tta i ni
 Jesus a e na to ma te e a be no e a i ka o ni ma ni
 e i no we te e, “Bye no ta wi wa te a be no e a ki ka ta
 na ki mi ye ke ko ma ni o tti, me to se ne ni wa ki
 me to tti ta ta ki e tta ki a be no i wa tti i ni ki
 a wa i ne ki ki wi ta tti ki Ke tti Ma ne to wa ni
 e ta di na na e ne ta mi ni tti. ¹⁷Ke kye te na mi me ko
 ma ni e ne na ko we. Me di me ko na i o wi ye a
 ba wi na ko na ka Ke tti Ma ne to wa ni e no we ni tti
 me to tti ta ki a be no e a tta ki ke ko i e na ko na ki
 a gi tta i ma na na na di i na ko na so tti ni Ke tti
 Ma ne to na ke.”

Me na te si ta Ne ni wa

¹⁸Ni ka ne si ta na na to ta wa ge ni Jesus a ni,
 “Me nwi ke kye ge, ta ni tta i ma ma ka tti i i da wi ya ni
 i o te te na ma ni ka ki ke wi me to se ne ni we ni?”

¹⁹“Ki na, ‘Ke me nwa wi,’ ke te di. A gi ko wi ye a
 me nwa wi tti ni me te no i me ko Ke tti Ma ne to wa
 ne di ka,” i na ge ni Jesus a. ²⁰“Ki na ke ke ke ne ta
 Ke tti Ma ne to wa o te ba ko ni ka ne ma ni. ‘Ka ta
 wi to ka so ka ni na no skwe i ki wi ba wi be ya ni,
 ka ta ki na ne si ye ka ni me to se ne ni wa i, ka ta
 ke mo te i ka ni, ka ta ki wi ba di ta tti mi ye ka ni
 ko wi ye a, ki ke tti ne ne ma wa ki ke kya ka o ni
 ko sa.”

²¹Ma ni ni ma na ne ni wa e i na te e,
 “Ne ki me ko e a ski ki ya ni ne tta ki na ka ta ma a ni
 te ba ko ni ka na ni.”

²²Na i na i ma ni Jesus a e ka ske ta ke e ma ni ni e i na te e, “Ne ko ti ke wa ki a te wi i i da wi ya ni, ki tta ki a ta we te be ne ta ma ni ka o ni do ni ya i i mi na tti ke te ma ke si tti ki, i ni ni ma ne to wi e ni we ne ta ga ki i a to wa ni Ke tti Ma ne to na ke, i ni ni i bye no ta wi ya ni ka o ni i na ka di ya ni.”

²³Me de we na na i na i ma na ne ni wa e ka ske ta ki ma ni, we bi ne di wi mya di te e ge ni ne di wi ko tti ma na te si ge ni. ²⁴Jesus a e ne wa tti ma a ni ne ni wa ni e mya di te e ni tti ma ni ni e i no we te e, “Ne di wi sa na ka te ni wi me na te si tti ki me to se ne ni wa ki i bi ti ka mo wa tti Ke tti Ma ne to wa ni e ta di na na e ne ta mi ni tti.

²⁵Ke te na tta i me ko a wa si me i sa na ka te ni wi me na te si ta me to se ne ni wa i bi ti ke tti e ta di na na e ne ta mi ni tti Ke tti Ma ne to wa ni a wa i na tta i ma gi si ki a i ko na gi tti e bo kya ni ki da bo ni ka ni.”

²⁶Me to se ne ni wa ki ka ske ta wa tti ki ma ni e i ni tti na na to de ge i ki, “We ne a we tta i a mi ka ski na ko ne ta?”

²⁷Jesus a ni e na ko ma te e, “Ke ko i me to se ne ni wa ba wi ka ski i da wi tti Ke tti Ma ne to wa ka ski i da wi wa.”

²⁸Peter a ni ma ni e i te e, “Na a yi, tta ki me ko ke ko i e to ya ke ne na ka ta be na i na ka ne na ke.”

²⁹Ka o ni ma ni e i na te e, “Ke kye te na mi me ko ma ni ki a tti mo e ne bwa, me di me ko na i o wi ye a e ba ki ta ki ne di wi te ba ta ki, e o wi ki tti, o wi wa ni, o to te ma i, o me so ta na i, o ni tta ne sa i a wa i na ni ta ta ki i na ka na tti Ke tti Ma ne to wa ni a wa i ni ta ta ki i na na e ne ma ni tti me to se ne ni wa i a yo i a ki ki, ³⁰a wa si me i me ko i o te te na mwa i me se ne ta ki a yo ni na i ka o ni i o te te na ki ka ki ke wi me to se ne ni we ni ni ka ni me i bye mi ka te ni ki.”

Jesus a Ne so na me ki E ne ne ko ta ki I ne bo i tti

³¹Jesus a ni e a te di we na te e ni dwi ne si we (12) na ka ne ko tti i ka o ni e a tti mo a te e, “Be se de ko! A wa i ne ki ki a be na Jerusalem e ki a wa i ni

tta ki ke ko i a wa i na ki ke no ta ma wa tti ki Ke tti
 Ma ne to wa ni ki de bye a mo wa tti e a to ta mo wa tti
 ni ya wi, TTa ki E i na ko me na ko we, tta ki me ko
 ke ko i ke kye te na mi i i di ke ki.³² Ni na ni ya wi
 i a wa te na ma wa bi ba wi Israel i tti ki. Wi nwa wa ni
 i wa ba wa ba di mi wa tti i na na to gi i wa tti, ka o ni
 i se ga di wa tti.³³ Ni ki ska ta o ko ki ka o ni ni
 i ne di wa tti me de we na ni ki di ne swi ko na ka ki
 i a be si ya ni i ba se gi ya ni.”

³⁴A gi ye to ke ma a i na ka ne ko tti i
 ne no ta mi ni te e ma ni e di we bo we mi ka te ni ki.
 E di we bo we mi ka te ni ki ma a ni ka na wi na ni
 ka ki so ta gi ge i ki ka o ni e ba wi ke ke ne ta mo wa te e
 Jesus a ni e na tti mo e ko wa tti.

**Jesus a Ne se a ge ni Ba wi ne nwa bi ni tti ni
 Ke te ma ke si ni tti ni Ne to na to ta so ni tti ni**

³⁵Jesus a e ka ta wi bya te e Jericho e ki a wa i na
 ba wi ne nwa bi ta ne ni wa tti ta bi ge ni tti ki mye ki
 ka o ni i na i e ta di na to na to ta so te e.³⁶Na i na i
 e ka ski a te e me to se ne ni wa i e be me ka ni tti
 na na to de ge ni, “Ka di tta i i na ka mi ka twi?”³⁷“Jesus a
 a wa i ne ki Nazareth i we tti ki ta be mi e wa a yo i,”
 i na te ni.

³⁸I ni ni ma na ba wi ne nwa bi ta e ga ko o ta ke e,
 “Jesus e, David e ki We tti ki ya ne, ki ke te mi na wi!”

³⁹Me to se ne ni wa i ni ka ni ni tti i ne ski me ko ge ni
 ka o ni e a tti mo e ko te e i ma ga te si tti me de we na
 a wa si me i me ko i di wi di ki ga ko o ta mo ge ni,
 “David e ki We tti ki ya ne, ki ke te mi na wi!”

⁴⁰Jesus a ni e na ki ka ba te e ka o ni e a no ka kye te e
 ba wi ne nwa bi ni tti ni ne ni wa ni i bye ne me tti
 e ki wi ta tti. Ke tti ne i tti ka wa i ne e bya ni te e
 ni Jesus a ni e na na to ta wa te e,⁴¹“We ko ne i tta i
 e da ka wa di ya ni i i di to to na ni?” Ma na
 ba wi ne nwa bi ta ni ma ni e i no we te e, “Ke kye ge,
 ne ta ka wa ta i ne nwa bi ya ni na ka tti.”

⁴²I ni ni Jesus a ni ma ni e i na te e, “Ne nwa bi no!
 Ma ni e i di te bwe de ya ni ke ne se e gi.”

⁴³I ni na i me ko ni e ka ski ne nwa bi te e

ka o ni e na ka na te e Jesus a ni e a tti mo tti
 e te bi e ko tti Ke tti Ma ne to wa ni. Na i na i
 tta ki me to se ne ni wa ki e ne ta mo wa te e ma ni
 e ta di wa tti ni e tta ki wa wi nwa na wa te e Ke tti
 Ma ne to wa ni.

Jesus a ka o ni Zacchaeus a

19 ¹Jesus a be mi bi ti ka mo ge ni o te we ni
 Jericho i ka o ni de ski me ko ni i na i
 e be mi a te e. ²I na i tta i ne ni wa Zacchaeus a e di so ta
 ki wi ta ge ni ni ka ne si ta ma wa te na mi ni tti i
 do ni ya i. Ma na tta i ma na te si ge ni.

³Ko tti ne wa ge ni Jesus a ni me de we na
 a sa mi tta ke di i ge ni e ba wi ka ski ne wa te e
 e a sa mi ma ne ni tti me to se ne ni wa i. ⁴I ni ye to ke ni
 e ba ko di ni ka ni ba o tti i ni ni e a ko si tti me te gi
 i ne wa tti Jesus a ni na i na i ta ki i na i be mi a ni te.

⁵Na i na i Jesus a i na i e bya te e i ni ni
 a be me ki e i na bi te e, ma ni ni Zacchaeus a ni
 e i na te e, “Ki ke ne, ni sa si no! I no ki ma i
 ma ma ka tti i ya i ni ma wi ki wi ta e o wi ki ya ni.”

⁶Zacchaeus a i ni e se se si ni sa si te e me te ko ki
 ka o ni Jesus a ni e a wa na te e e o wi ki tti. I na i ni
 e me nw i mi da te ne mo wi na ko ma te e.

⁷Ke ki me si me to se ne ni wa ki ne wa tti ki
 mya na o ko ge i ki
 ka o ni wa ni na we ni
 ma ni e i no we wa te e,
 “Wi te me wa Jesus a
 e o wi ki ni tti
 mya di ta ne ko ni tti ni.”

⁸Zacchaeus a
 i ni e ba se gi te e,
 “Ki be se ta wi,
 Ne na e ne mi ya ne,
 tte wi ta swi (½)
 ni mi na wa ki
 te be ne ta ma ni
 ke te ma ke si tti ki
 ka o ni ni na ko wi ye a

we ni ne wa wa ke na nye wi (4) a wa i ne a wa si me i
a bi tti ta swi ni a ya ba mi te ba a wa ta swi tta i
we ni ne wa wa ke ni.”

⁹Jesus a a tti mo e wa, “I no ki me to se ne ni wa ki
a yo i wi ki ya be ki we wi ki tti ki mi we ne ta ma wa bi
e di be tta wi wa te e. Ke ke ne ta ga twi e yi ki
ma na ne ni wa a wa i ne ki e o tti ki tti
Abraham e ki. ¹⁰Ni na, TTa ki E i na ko me na ko we,
ne bye tti na ta wa ba ma wa ki ka o ni i ke te ske na ki
we ni so tti ki.”

**Mi ke tte wi a ki E da no ka ne tti
I ni me ko E da wi tti ki ka o ni
E di a no ka ne tti Ba wi i da wi tti ki**

¹¹E ye di tta i me to se ne ni wa ki be se ta mo wa tti
ma ni, Jesus a ni ke wa ki e a ne ma tti mo te e
ma ni e a tti mo a te e a te so ka ka ni. I ni na i tta i
Jesus a ke tti ne i bya ge ni Jerusalem e ki ka o ni ni
me to se ne ni wa ki i ni me ko i ne ta mo wa tti
i di te e ge i ki a wa i na ni Ke tti Ma ne to wa ni i ni
e we bi na na e ne ma ni tti me to se ne ni wa i a yo i
a ki ki. ¹²Ma ni tta i ni e i te e, “Ne ko te nwi yo we
ma na ne ni wa o ki ma wi ne ni wa
o tti ki ge ni. Be no tti ne ko ta i a ki ki i a ge ni
i ma wi na ko na so tti i o ki ma wi tti. A ska tti me i
i na i o tti ni i ne ya bi a ya ba mi tti. ¹³Me de we na
e ye ba wi we bo se tti na wa tti me ta swi (10)
o mi ke tte wi e ma i ta ta gi we na ge ni. Na ne ko ti ni
ne ko ti (1) e ni wa ki mo ni tti ni wa se ga be ke so ni tti ni
do ni ya i e a wa te na ma wa te e. Ma ni ni e i na te e,
‘Ma ni do ni ya i ki a yo bwa i a tti do ni ya e ke mi ka ki
na i na i a ya ba mi ya ne i a ge wi ye ge.’

¹⁴“Me de we na we tti tti o wi tti me to se ne ni ma i
ne ski na ko ge ni. E ki di we bo se tti ni a ska tti me i ni
e a wa tti ne ka wo te e a tti mo ni e wa to tti ki
e ya tti e i di we to wa te e i a tti mo wa tti,
‘A gi a ka wa na ke tti ni ma na ne ni wa
i o ki ma wi ta wi na me ki ni ya na na.’

¹⁵“Ma na tta i ni ne ni wa e o ki ma wi e te e.
I ni tta i ni e a ya ba mi te e. I ni me ko e a no ka na te e

o mi ke tte wi e ma i yo we a wa te na ma wa tti i
 do ni ya i i bye no ta ko tti i na na to ta wa tti
 ta ta ki i a tti mo e ko tti ta swi ke ski o ni ge ni
 e ye i a bi a de no tti.

¹⁶“Me ne ta mi yo we a wa te na ma wa tti ni do ni ya i
 na i na i e we bo se tti yo we bye no ta ko ge ni
 ma ni i ko ge ni, ‘Me ta se nwi me ko a bi tti
 ta swi ne ta tti a tti ka ski o ta swi tta i yo we
 a wa te na ma wi ya ni.’

¹⁷“Ma ni ni e i na te e, ‘Ki na be ki me ko
 we tti ta wi ke ta bi tta wi! Ki na ne ka ski a be ne mo
 i me nwa be na to wa ni a ne ki i a wa te na mo na ni.
 Ki na ki na na i ne tta ta i i na ska ge ni me ta swi (10)
 o te we na ni.’

¹⁸“A ne ko tti na ka tti ni bye no ta ko tti ni
 ma ni i ko ge ni, ‘Nya na nwi me ko a bi tti
 ta swi ne ta tti a tti ka ski o ta swi tta i yo we
 a wa te na ma wi ya ni.’

¹⁹“Ma ni ni e i na te e, ‘Ki na ki na na i ne tta ta
 i i na ska ge ni nya na nwi (5) o te we na ni.’

²⁰“Ko ta ka na ka tti ni e bya te e ma ni ni
 e i no we te e, ‘Ma ni ke i i ni ye yo we
 a wa te na ma wi ya ni. A wa i ne ki yo we ba ki wa ya i
 wi ya bi tti ka ne ki ne ka ki to. ²¹Ke ko se ne yo we. Ki na
 ke sa na ki wi ne ni wi. Ki na ke ta be tti a ta a ta be na
 ke ko i ba wi o ta i ne mi ya ni ka o ni ki na
 e a be tti me me ke na wa ma ni ke ko i ki na
 ba wi a tti ke ya ni.’

²²“Ma ni ni ma a ni e i na te e, ‘Ki na
 ke ma tti ki e mi ke tte wi ya ni! Ni na ma ni
 ni a yo e no we ya ni i wa ba to kye ya ni ki na
 e ba wi te bwe ya ni! Ki na ke ke ke ne mi yo we
 ni na e a sa na ki wi ne ni wi ya ni, ka o ni ke ko i
 ba wi o ta i ne mi ya ni e a be tti a ta a ta be na ma ni
 ka o ni e a be tti me me ke na wa ma ni ke ko i
 ni na ba wi a tti ke ya ni. ²³Ki na yo we do ni ya i
 a wa te na mo na ni a wa i ne ki do ni ya i ka ne ki
 a to ka ba yo we. Ka o ni na i na i yo we
 e a ya ba mi ya ni ni na ni i ne ya bi o te te ne ma ne e
 ta gi ta swi ke ski o mi ka ki.’

²⁴“Ka o ni ma ni ni e i na te e i na i ne ma so ni tti i,
 ‘Do ni ya a i a ta be na mo ko ma na ka o ni
 i a wa te na ma we ge ma na mi ke tte wi a me ta swi
 (10) wa se ga be ka te ni ki do ni ya i ke ski o ta.’

²⁵“Me de we na ni ma a i ma ni e i ko te e, ‘Ma na ke i
 ki di me ta swi (10) wa se ga be ka te ni ki do ni ya i
 a to wa.’

²⁶“Ma ni ni wi na na ka e i na te e, ‘Ni na ma ni
 i i ne na ko we, na i na i e ta di wa tti ko wi ye a ki
 a wa te na ma ko wa tti ke ko i Ke tti Ma ne to wa ni
 ne bwa ka wi a yo wa te a wa si me i me ko na ka tti
 i a wa te na ma ko ki. Me de we na o wi ye a
 a wa te na ma wo tti ba wi ne bwa ka wi a yo te

mo tti me ko ta ka wi e to ge ni i mi we na ma wa bi.

²⁷I ni tta i ki bye ta wi bwa ni na ne wi tti skwe e ma ki
 i ni ki yo we ba wi a ka wa di tti ki i o ki ma wi ta wa ki
 ka o ni a yo i me ko ni ka ni i ta di ne se ge.”

Jesus a E bya tti Jerusalem e ki

²⁸E ki di Jesus a ma ni a tti mo te e ni
 e a ne mi ni ka ni te e ma a i Jerusalem e ki o ta ge.

²⁹Ke tti ne i e bya te e o te wa a ni Bethphage e ki
 ka o ni Bethany e ki a wa i ne ki i na i me ko ma ga ki ki
 Mount of Olives i e di te ka te ni ki. I ni ni ni dwi (2) na
 ka ne ko tti i ni ka ni e i di ne ka wa te e ma ni ni i ni i
 e i na te e, ³⁰“I ya i ki nwa wa ni ka ni e te ki o te wa i
 ki a bwa. I ya i ki bi ti ke bwa. I ya i ki me ka wa bwa
 e ski ki ta tta ki ke ka no de a se ka bi so ta. A gi
 na i no me gi ki ni ma na. Ki a be sko na bwa ka o ni
 i bye ne ge. ³¹O wi ye a na na to to na ge, ‘Ka di tta i
 e te ki ma na we tti a be sko ne ge?’ ma ni i i ne ge,
 ‘Ne na e ne me na ga na ta we ne me wa.”

³²I ni tta i ni e we bo se wa te e. Ke te na i me ko
 e na tti mo e ko wa tti Jesus a ni i di ke ni ge ni.

³³E we bi a be sko na wa te e ma a ni e ski ki ni tti ni
 tta ki ke ka no de a ni ni we ta wi tti ki ma a ni
 e na na to ta ko wa te e, “Ka di tta i e te ki ma na
 we tti a be sko ne ge?”

³⁴“Ne na e ne mi ya me ta na ta we ne me wa,”
 e i na wa tti.

³⁵ Ma a ni ni tta ki ke ka no de a ni
 e ba ka mi we ta wa wa te e Jesus a ni ka o ni
 e a gi ta ke wa tti o ko ne wa wa ni o be ga ne ki
 ma a ni tta ki ke ka no de a ni ka o ni e a se mi a wa tti
 Jesus a ni e na na o na ka bi ni tti. ³⁶ E ne mi no me gi tti ni
 e ne mi a tti mye ki me to se ne ni wa i
 e ne ne ski se to ni te e
 o ko ne wa wa ni.

³⁷ Ke tti ne i ni
 Jesus a Jerusalem e ki
 e bya te e. A wa i ne ki ni
 e ba ka mi te e
 a wa i ne ki ma ga ki ki
 Mount of Olives i
 e we bi ba na tti se ni ki
 mye wi. Ka o ni ni
 ma a i ma na ni tti i
 na ka ne ko tti i ni
 e wa wi nwa na wa te e
 Ke tti Ma ne to wa ni
 ka o ni e we bi,
 "Ke te bi i be na,"
 i na wa te e. We tti ta ta ki ma ni i da wi wa tti
 e ki di ne ta mo wa tti tta ki e ki di ke tti i na bi wa tti.

³⁸ Ma ni ni e i no we wa te e,

"Ta ni na i Ke tti Ma ne to wa ma a ni
 ke te mi na wa te o ki ma wa ni a yo i
 bye tti a sa tti ni, Ne na e ne me na ga.
 Ki di to wa i ma ga tti wi tti ta ta gi e na ge Ke tti
 Ma ne to wa ni.
 Ta ni na i Ke tti Ma ne to wa wa wi nwa na so te
 wa ni na we ta di."

³⁹ Ma a ki ni a ne ta ki wi ta gi tti ki Pharisee a ki
 ma ni e i na wa te e Jesus a ni, "Ke kye ge,
 a tti mo i ye ka ba ma a ki na ka ne ki ki,
 'I ma ga te si wa tte!'"

⁴⁰ Jesus a ni ma ni e i di a tti mo a te e,
 "Ki a tti mo e ne bwa,
 ba wi ma i ma a ki ba ka na mo wa te, ma a ni a se nye ni
 we bi ga ko o ta mo mi ka sa."

© 1996 David C. Cook

⁴¹Ke tti ne i ni e bya te e o te we ne ki ni
 ka o ni na i na i e ne ta ki ni e ma yo te e.
 We tti ni i da wi te e i na i me to se ne ni wa i
 we wi ki ni tti i mya di te e ne ta ma wa ge ni. ⁴²Ma ni ni
 e i na te e i na i we wi ki ni tti i me to se ne ni wa i,
 “Ke kye te na mi me ko wi di ki ta na i na i ki nwa wa
 ke ke ne ta me ge i no ki ne ta we ne ta ga ki
 i ma ga tta ki ke te e mwa ki. Me de we na a gi i no ki
 i ni ke ke ne ta me gi ni. ⁴³A wa i ni i bye tti se wi
 na i na i ke wi tti skwe wa wa ki i te te ba gi se to wa tti
 a ki e ki wi ta ye ge, i tta ki te te bi to na ge ka o ni
 wa ni na we i na i o tti i ma wi na ne ti e na ge.”

⁴⁴E ta se ni ki me ko te bi no we o te we ni
 i tta ka be na to wa ki ka o ni tta ki ko wi ye a ni
 bi tta wa i ne e ke bi a te ni ki i ne sa wa tti. A gi me ko
 mo tti me ko ne ko ti (1) a se ni i ta ta ga be ki se ki ni.
 We tti ma ni i tta ki i di ke ki ki nwa wa yo we a gi
 a nwa tti ye gi ni ma ni i i ye ge, ‘E e, i ni tta i ma ni
 e ki di bye mi ka ki na i na i ma na Ke tti Ma ne to wa
 e bye tti ke te ske ne na ge.””

Jesus a A wa i ne ki Sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki E a tti

⁴⁵I ni ni Jesus a a wa i ne ki
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki e a te e e bi ti ke te e
 ka o ni e we bi no wi ne ka wa te e ko wi ye a i ke ko i
 e ta wa ni tti i. ⁴⁶Ma ni ni e i na te e, “A wa i ne ki
 e ne bye a te ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ne ki,
 ‘Wi ki ya bi e di ta wi ki i ni i na i me to se ne ni wa ki
 i ta di ma ma to mi wa tti,’ me de we na ki nwa wa
 e na ske to ye ge ma ni wi ki ya bi ki di ta wi ki
 a wa i na ki ke mo te a ki e ta di ma ma wa tti wa tti
 ke te di se to bwa.””

⁴⁷E di wa ba ni ki ni me ko Jesus a
 ke kye ki no a ma ke ge ni bi tta wa i ne
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki. A wa i na ki tta i
 ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni ka o
 ni te ba ko ni ka ni ke kye ga tti ki ka o ni ni ka ni
 tti ki me to se ne ni wa i ko ge tta wi ge i ki i ne sa
 wa tti, ⁴⁸me de we na a gi ka ski me ka mo wa te e

i i na be na na wa tti a wa i na i ko tti me to se ne ni wa i
 a be tti te te bi ka ba ni ge ni e be se ta ko tti
 e ba wi na ta wi ba ne si ni tti ne ko ti (1) ke ko i
 e na i na tti mo tti.

**Jesus a We te na ki We tti ka ski e da i da wi tti
 I i di i di ta ne ko tti**

20 ¹Ne ko te nwi wa se ya wi Jesus a e ki wi ta tti
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki. A wa i na i
 me to se ne ni wa i ke kye ki no a ma wa ge ni
 me nwa tti mo ni ka o ni e ka ka to na te e
 i te bwe ta mi ni tti. Ma wa tti ni ka ne si tti ki
 ma ma to mo ni ka o ni te ba ko ni ke wi ke kye ge a ki
 ka o ni ke kya a ki ne bwa ka wi ma ma to mo we ne si a ki
 e bya wa te e ²ma ni ni e i na wa te e, “Ki a tti mo i be na,
 we ne a tta i ma ni wi to ko ka ma ni i i di te bi ki ya ni
 i i da wi ya ni? We ne a tta i ma ni mi ne ka?”

³Jesus a ni e a tti mo a tti, “Ni na e yi ki ki na na
 to to ne bwa, a tti mo i ko, ⁴we ne a tta i a tti mo a ta
 John a ni i ko ta we bye na ni tti me to se ne ni wa i,
 Ke tti Ma ne to wa ta na ke i a yo i me to se ne ni wa i?”

⁵E we bi a ska tti ti wa tti ni wi nwa wa, “Ka di tta i
 ki i be na? ‘Ke tti Ma ne to na ke,’ i na ge, ‘Ka di tta i
 e te ki we tti a nwe ta we ge ko ta we bye ni ye a?’
 ma ni ki i ko be na. ⁶‘A yo i e ki wi ta ya ge
 o tti mi ka twi,’ i na ge ni, e ta di wa tti me ko ma a ki
 me to se ne ni wa ki ki ba ka me ko be na a se nye ni
 ki di ko tti te bwe ta we wa ki John a ni ke no ta ma wa ta
 Ke tti Ma ne to wa ni.”

⁷Ma ni ni e i wa te e, “A gi ke ke ne ta ma ki ni
 we tti mi ka to ge ni.”

⁸Jesus a ni ma ni e i na te e, “Ni na tta i e yi ki
 a gi i a tti mo e na ko we we ne i ta ma ni ke ko a ni
 e di wi to ka wi ta i i da wi ya ni.”

**Jesus a A tti mo wa A te so ka ka ni
 A wa i na i Wa wa ne ska a i E wi i ya ni tti i
 A ki Ki di a tti ka te ni ki**

⁹Ma ni ni Jesus a me to se ne ni wa i a te so ka ka ni
 e a tti mo a te e. “Ne ko te nwi yo we ne ni wa

a tti ke ge ni si wa no ni ke ti ka ne ki ka o ni
e a wi a te e ko ta ka i i a yo ni tti ka o ni
ne ko ta i ke nwe di e ma wi ki wi ta te e.

¹⁰Na i na i e ba ka me ska ni ki i ma ma wa tti
si wa no ni ma na we ta i ne mi ta si wa no ni
ke ti ka ne ki ni o mi ke tte wi e ma ni i te bi ni
e i di ne ka wa te e a wa i ni a ne ta e tti ka te ni ki
i na ta ko tti me de we na ma a ki e wi i ya tti ki
si wa no ni ke ti ka ni ke tti ne sa ge i ki ma a ni
e no ka na so ni tti ni ka o ni e mi we di wa wa te e
a gi ke ko i a wa ta a wa te e. ¹¹Na ka tti ni
ne ko ti (1) o mi ke tte wi e ma ni i te bi
e i di ne ka wa te e me de we na na ka tti me ko
e wi i ya tti ki ma ni e wi e tti ki ke ti ka ni
e yi ki me ko ma a ni ke tti ne sa ge i ki ka o ni
e ne di wi me ne di to ta wa wa te e ka o ni
e mi we di a wa te e a gi ke ko i a wa ta a wa te e.

¹²Na ka tti me ko ni ne so na me ki ne ko ti (1)
o mi ke tte wi e ma ni i te bi e i di ne ka wa te e. Ma a ki
si wa no ni ke ti ka ni e wi i ya tti ki ni e mya ki a wa te e
ka o ni e no wa ka na wa te e ke ti ka ne ki o tti.

¹³“Ma na tta i ni we ta i ne mi ta si wa no ni
ke ti ka ni ma ni e i no we te e, ‘Ne ke ke ne ta
i no ki i i da wi ya ni. A wa i na ne gi sa
i te bi ni i di ne ka wa wa te ba na ka. Wi da wi
i ne na we ne me ga.’

¹⁴“Me de we na e wi i ya tti ki si wa no ni ke ti ka ni
e ne wa wa tti ma a ni o gi sa ni, ma ni ni e i ti wa te e,
‘Ma na ke i we ta i ne mi ta ma ni e wi i ye wa ge
o gi sa ni. Ki ne sa be na ma na ma ni e ta se ki ni
wi o ta i ne mi ya ge.’ ¹⁵I ni ni e no wa ka na wa te e
ke ti ka ne ki o tti ka o ni e ne sa wa te e ma a ni.”

I ni ni Jesus a ma ni e i te e, “E ta di ya ge
ke ke ke ne ta be na ma ni we ta i ne mi ta si wa no ni
ke ti ka ni i i da wi tti. ¹⁶We ta i ne mi ta tta i
ma ni ke ti ka ni i bye wa ma a i e wi i ya ni tti
o ke ti ka ne mi i ne se wa ka o ni ko ta ka i
na ka ni i a wi a tti ma ni o ke ti ka ne mi.” Na i na i
me to se ne ni wa ki ma ni e i di ka ske de wa tti,
“Wa sa wi na me ko a gi!”

¹⁷Jesus a ni e wa ba ma te e ma a i me to se ne ni wa i ka o ni ma ni e a tti mo a te e, “I ni na i me ko i no ki ta ta ki ki di ke ke ne ta ke ko a yo we ma ni Ke tti Ma ne to wa e ne bye a te ni ki e no we tti e di we bo we mi ka ki,

‘A wa i ni yo we a se ni a te ge ni ma a ki
a se ni ka ni e di to tti ki
ba wi ke ko e ne ta mo wa tti
me de we na ni ma ni a se ni ke kye te na mi
ma wa tti ke tti i ne ne ta ga to ge ni.’

¹⁸TTa ki me ko ko wi ye a ma ni a se ni me te ska ke i be ki ki di nwa me de we na ma ni a se ni ko wi ye a o ta ska ni ke a bi kye o gi te i tta ki de ko o ko wa be ko ki i di.”

¹⁹Te ba ko ni ka ni ke kye ge a ki ka o ni ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni i ni na i me ko a ka wa ta mo ge i ki i ko tti me de na wa tti Jesus a ni. We tti i ni na ta wi i da wi wa te e e a tti mo ni tti ma ni a te so ka ka ni wa wa tti ge ska gi wa tti me de we na a gi i ni i da wi wa te e a wa i na i ko tti ko sa ge i ki me to se ne ni wa i.

E na na to ta ti ki A wa i ni Ta ta ki Tax i Do ni ya i Te ba a te ki

²⁰De ski me ko ni e wi ke tti a ka wa ba ma wa te e Jesus a ni ka o ni a wa i na i ni e a no ka na wa te e i di we bi ta ta ki be di gi te a ni tti i a wa i na ni ta ta ki Jesus a ni i na ta wi sa a so ni tti ke ko i i be to we ni tti e di be mi na na to ta wa wa tti. Ki di be to we ni te ta ta ki ni a ka wa ta mo ge i ki i a wa te na wa tti a wa i ne ki i di ni ka ne si ni tti ni mi ska we si we ni i na i a ki ki. ²¹Ma ni ni e i di na na to ta wa wa te e, “Ke kye ge, ne ke ke ne ta be na ke kye ki no a ma ke ya ni ka o ni e no we ya ni e te bwe mi ka ki. Ne ke ke ne ta be na tta ki me to se ne ni wa e tta ki ma ya wi to ta wa tti ka o ni ki na ke ke kye ki no a ma ke a wa i na Ke tti Ma ne to wa e da ka wa na tti me to se ne ni wa i i be mi i a ni tti be ma te si ni te. ²²Ki a tti mo i be na, a gi wi to ka te ki ni ne te ba ko ni ka ne me na ni

i te ba wa ke tte tax i do ni ya i a wa i na Roman i o ki ma wa, Caesar a e di so ta?”

²³Me de we na Jesus a ke ke ne ma ge ni e ko tti na i to ta ko tti i a sa na ki sa e ko tti ka o ni ma ni e i na te e, ²⁴“Wa ba to di ko wa se ga be ke so ta do ni ya a.” I ni ni e wa ba to ne ko te e. Ma ni ni na ka tti e i di na na to ta wa te e, “We ne a tta i i na i e ne bye a so ta? We ne a o wi so ni i na i e ne bye a te ni ka?”

“Caesar a tta i,” i yo ge i ki.

²⁵Jesus a ni na ka tti ma ni e i na te e, “A wa i na we tta i a wa te na ma wi ye ke ko a ke ko i Caesar a we ta i ne mi tti ka o ni Ke tti Ma ne to wa a wa te na ma wi ye ke ko a we ta i ne mi tti.”

²⁶I na i me to se ne ni wa i e ki wi ta ni tti a gi ka ski me de na ma wa wa te e i be to we ni tti e ni tti. Sa ya wi te e ko ge i ki e ko wa tti ka o ni e ba wi ba ka na mo wa te e.

Jesus a E ke kye ge tti Ne bo i ni tti E a ya ba mi a be si ba se gi ni tti

²⁷Ma a ki ne ko ta ya ki ma ma to mo we ne si a ki Sadducee a ki e di te ka so tti ki bye no ta wa ge i ki Jesus a ni. E di te bwe ta mo wa tti wi nwa wa me to se ne ni wa ki a gi ka ski a ya ba mi a be si ba se gi wa tti ni. Jesus a ni ni ma ni e i na wa te e, ²⁸“Ke kye ge, Moses a ma ni te ba ko ni ka ni ki de bye a mo no wa ge ni, ‘A wa i na ne ni wa ne bo i te a wa i na ni o wi wa ni o tti ka na te ba wi a sa wa te e a be no a i ma na ne ni wa ne bo i ta o si me a ni ma ma ka tti me ko ma a ni di ka wi ni tti ni i ge wa ni i o wi wi wa a be no a i ta ta ki i ka ski a sa wa tti me to tti ta ta ki ma na ne bo i ta wi na ma a i o ta be no e ma i.’

²⁹Ne ko te nwi yo we no i ka (7) ne ni wa ki we si me ti tti ki a bi ge i ki. Ma wa tti ke tti ki ta o wi wi ge ni e ye ba wi me ko me i a sa wa tti a be no a i ne bo i ge ni. ³⁰A ne ko tti, we si me me ta ma a ni ne ni wa ni ma a ni i ni ni di ka wi ni tti ni i ge wa ni e o wi wi te e. E ye ba wi a sa wa te e a be no a i

ne ni wa ni e ne bo i te e.³¹ Ne so na me ki we si me me ta na ka wi na ni ma a ni di ka wi ni tti ni i ge wa ni e o wi wi te e. Bye bye tti tta i me ko e ta di wa tti no i ka (7) ma a ki ne ni wa ki we si me ti tti ki e o wi wi wa tti ma a ni di ka wi ni tti ni e ye ba wi ne ko ta i a sa wa tti a be no a i ne bo i ge i ki.³² E ki di tta ki ne bo i ni tti ne ni wa i we si me ti ni tti i ni ma na te di o wi o wi wi ka i ge wa ni e ne bo i te e.³³ Na i na i tta i ba ka mi mi ka ke i di ka na ka ke ne bo i tti ki i a ya ba mi ba se gi a be si wa tti, we ne a ni tta i ma na i ge wa i o na be mi tti ni? E ta di wa tti ma a ki no i ka (7) o si me ti a ki ne ni wa ki ki di o wi wi ge i ki ma a ni.”

³⁴ Jesus a ni ma ni e i di a tti mo a te e, “Ne ni wa ki ka o ni i ge wa ki a yo ni na i o wi we ti wa ki,³⁵ me de we na a wa i na ki ne ni wa ki ka o ni i ge wa ki te bi ki tti ki i ne ya bi a be si ba se gi wa tti i be ma te si wa tti ma na ka ni ka ni a gi i ni na i i wi tti o wi we ti wa tti ni,³⁶ me to tti me ko ta ta ki ma a ki Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma i a gi i ka ski ne bo i wa tti ni. I ni ki i ni ki o ta be no e ma i Ke tti Ma ne to wa i ni ki ko tti a be si ba se gi tti ki ne bo we ne ki o tti.³⁷ Wi na ko tti Moses a yo we wa ba to ke ge ni a wa i na ki ki di ne bo i tti ki e ne ya bi a be si ba se gi wa tti. A wa i ne ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ni e ne bye a te ki a wa i ne ki a tti mo ni we te na ki me te ko e i te di a ka te ni ki me de we na ba wi me tti tta ke te ni ki Moses a ta na tti me wa Ke tti Ma ne to wa ni Ne na e ne me na gi ni a wa i na ki Abraham a, Isaac a, ka o ni Jacob a me ma to ma wa tti ni.³⁸ Ke tti Ma ne to wa ko tti ma ma to me ga be ma te si ni tti i me to se ne ni wa i, a gi wi nwa wa ne bo i tti ki. Wi na ko tti Ke tti Ma ne to wa tta ki me ko ko wi ye a be ma te si wa mo tti me ko ne bo i tti ki.”

³⁹ Ka o ni a ne ta ni a wa i na i te ba ko ni ka na ni ke kye ga tti ki ma ni e i ko te e, “Ke kye ge, ki na e no we ya ni ke me nwa tti mo.”⁴⁰ I na i o tti ni a gi ne ko ti (1) ko wi ye a ma tti na ke e na ka Jesus a ni ke ko i i a ne mi na na to ta wa tti.

**We ne a tta i E ta be na so ta Ke tti
Ma ne to na ke O tti?**

⁴¹Jesus a ni ma ni e i na te e ma a i, “Ki nwa wa ke ke ke ne ta bwa ma ni e i no we ki, ‘E ta be na so ta Ke tti Ma ne to na ke O tti a wa i ne ki i o tti ki tti David e ki a da wa ye yo we we ki ma wi ta.’ ⁴²David a wi na me ko yo we a da wa ye i na i a ne bye a mo ge ni me sa na i ka na ni wa wi nwa wi ma ma to mo wi na ka mo na ni Psalms a ni e di te ka te ni ki ni, ma ni ne ko ti (1) wa wi nwa wi ma ma to mo wi na ka mo ni e di se ke e,

‘Ke tti Ma ne to wa ni ma ni e i na te e ma a ni Ne na e ne mi ta,

“A yo i ki tti ta bi ma ya wi ne ge o tti na we,

⁴³me te no i me ko na i na i ki di mya na wi a ki ke wi tti skwe e ma ki

ka o ni ke kye te na mi me ko i me ne di a ki a yo i ni ka ni e ki wi ta ya ni.”

I ni e ne bye a ke e David a na ka mo ne ki.

⁴⁴David a e ka na wi tti ma a ni, ‘Ne na e ne mi ta,’ i na ge ni. A tti mo i ko ta ni tta i ye to ke ma a ni Ne na e ne me ko tti ni a mi ka ski o tti ki tti.”

**Jesus a E a tti mo tti I a ga me ni tti
Me to se ne ni wa i E di wa wa ni ki ni tti
Ma a i Ke kye ga ni tti i Te ba ko ni ka ni**

⁴⁵E ye di i na i e ta di ni tti me to se ne ni wa i be se ta ko tti Jesus a ni ma ni e i na te e na ka ne ko tti i, ⁴⁶“Ki a ka wa ba ma bwa ma a ki ke kye ga tti ki te ba ko ni ka ni. Me ta ge ne ta mo ki i ki wi be se ka mo wa tti ke nwa ni ki ni.

Ke kye te na mi me ko me ta ge ne ta mo ki i me nwi ma ga tti na gi to ta wo tti

e ta di a ta we na ki wi ni ki ke ko i e a te ni ki. A wa i ne ki ma ma to mo wi ka ne ki ka o ni e ta di wi se na ki wi ni ki e ma wa tti me ko we we ne te ni ki ni di ko na a mo ki i tti ta bi wa tti. ⁴⁷A wa i na i di ka wi ni tti i i ge wa i tta ki me ko e to ni tti a ta be na ma we wa ki ka o ni i me nwa ba tti o wa tti ta ki ni, ka ke nwe di ni

e ma ma to mo wa tti. A wa i na tta i Ke tti Ma ne to wa
 a wa si me i i si bwe na ta e wa ma a i ma ni
 e mya di ta ne ko ni tti.”

Di ka wi ta I ge wa Be ki se na ki

21 ¹Jesus a tta i ma ma to mo wi ka ne ki ki wi ta ge ni,
 e na ta wa bi tti tta i me na te si ni tti i
 me to se ne ni wa i ne wa ge ni do ni ya i ma ka ko e ki
 e ta di bi tti bi tti sa to ni tti e a ta te ni ki do ni ya i.
²A wa i na ni e yi ki ne di wi ke te ma ke si ni tti ni
 di ka wi ni tti ni i ge wa ni ne wa ge ni ni dwi (2)
 ma wa tti we ta ki mo i ni tti i do ni ya a i i na i
 e bi tti sa a ni te e. ³Ka o ni Jesus a ni ma ni e i te e,
 “Me te ne ta gi me ko, ma na ke te ma ke si ta di ka wi ta
 i ge wa ke kye te na mi me ko a wa si ta swi wi na a to wa
 ko ta ka i tta i i na i e to ni tti. ⁴Wi nwa wa ko ta ka ki
 do ni ya i e wa te na ma wa wa tti Ke tti Ma ne to wa ni
 a ne ta do ni ya i e sko we wa tti, me de we na ma na
 i ge wa tta ki a wa te na ma we wa Ke tti Ma ne to wa ni
 do ni ya i wi na ke te ma ke si ta ne ta we ne ta ki.
 E ta swi to tti do ni ya i mi ne wa wi na yo we
 ne ta we ne ta ki a mi a yo te i a ne mi be ma te si tti.”

**Jesus a E ta na to ta ki E ne di wa na tti ta te ni ki
 Sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ni**

⁵A ne ta tta i me to se ne ni wa ki
 ta di ka na ka na wi ge i ki, ka o ni ma ni e i wa te e,
 “Ma ni sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ni mi da tti ta te wi
 a wa i na ni a yo te wa ni ne di wi we we ne ki ni
 a se nye ni ka o ni ke ko a ni we we ne ki ni a wa i na
 mi ne tti ni Ke tti Ma ne to wa.” Ka o ni Jesus a ni
 ma ni e i te e, ⁶“Ma a ni wi na tta ki ke ko a ni
 te di wa ba ta me gi ni, i bye tti se wi me ko tta ki me ko
 a se nye ni i tta ki ni sa ka te wa ni. A gi me ko ne ko ti
 (1) i ta ta ga ga te ki ni ko ta ke ki a se ni ki.”

**Jesus a E no we tti Na ka ne ko tti i
 I sa na ki sa a so ni wa i**

⁷I ni ni Jesus a na ka ne ko tti i e na na to ta ko te e,
 “Ke kye ge, ta ni na i tta i i ni i i di ke ki? Ka di tta i

i i di ke nwi i ke ke ne ta e gi wa tti ta ta ki na i na i
ma ni e ka ta wi i di ke no ge ni?”

⁸Jesus a ni ma ni e i na te e
ma a i, “Ki a ka wa ba ta bwa
i ba wi ko ta ke ki i di wa ni me na ge. Ma ne me ko
ne ni wa ki i mo ke ske wa ki ne wi so ni e yo tti ki
ka o ni na ne ko te nwi me ko e ne ko ti wa tti,
‘Ni na E ta be na so ta Ke tti Ma ne to na ke O tti,’
i i wa ki, ka o ni, ‘I ni tta i ma ni e bye tti sa ki
i mo ke ska tti E ta be na so ta Ke tti Ma ne to na ke
O tti,’ i i no we wa ki. Me de we na ka ta
na ka di ye ke ko. ⁹Na i na i ka ska ske de ye ge
wa ni na we e mi ka mi ka ti we na ki wi ki
ka o ni wa ni na we wi tti me to se ne ni wi tti ki
te bi no we me ko e mi ka mi ka ti wa tti, ka ta
se ke si ke ko. Ma ma ka tti me ko i di se nwi ma ni
i a ne mi i di i di ke ki me ne ta mi, me de we na
tta ki me ko ke ko i a gi i ko gi a gi ka mi ka ki ni
i ni na i me ko.”

¹⁰Ka o ni ke wa ki me ko ni e a ne ma tti mo a te e,
“Wa ni na we me ko tta ki e na to wa ta
me to se ne ni wa i ma mi ka ti wa. ¹¹Wa ni na we me ko
i ne di wi na no mi se wi. I na be ne we ni
i ki wi ta di ta di mi ka twi a ga ma ta ki ki i ma ne wa ki,
ka o ni tta ki me ko wa ni na we a ki ki i we ba te wi
wi da be ne we ni, tta ki me ko ke ko i ne di wi ke ki
i i na ka mi ka twi, ka o ni a be me ki e yi ki
ne di wi na ga ki ke ko i me ko i wa ba to ne gi bi.

¹²“Me de we na e ye ba wi ma ni tta ki
i di ke ki ki me de ne ko bwa ki si bwe e ko bwa
ka o ni bye ne na ge i bye tti te bi ma so ye ge
ma ma to mo wi ka na ki ki ka o ni i ke ba ko o na ge
ka o ni ni ka ni o ki ma na ki ki ka o ni ko ta ka ki
a te na wi ni ka ne si tti ki i ba ka mi we ne na ge.
We tti ma ni i di ke ki e na ka di ye ge. ¹³Ma ni
i ni na i ni i na i ke ki me nwa tti mo ni
i a to ta me ge. ¹⁴E ye ba wi ma ni i ni na i wi ke
ka ta me ko o ta me ne ta ke ko i i no we we ge ni
i a ska tti ta ma ti so ye ge. ¹⁵We tti ma ni
i i da wi ye ge ni na ki a tti mo e ne bwa

ne bwa ka wi ka na wi na ni ke wi tti skwe wa wa ki
 i ba wi me ko ka ska ke ko i i di na a wi wa tti
 i i di ke ko i a ska tti me na ge. ¹⁶Mo tti me ko
 ke me so ta nwa wa ki ka o ni ke to te mwa wa ki
 ka o ni tti na we me gi ki ka o ni ki ka nwa wa ki
 ki a wa te ne ko wa wa ki ni ka ne si ni tti i i di. A ne ta
 ki nwa wa ki ne se ko bwa. ¹⁷TTa ki me ko o wi ye a ki
 ki ne ski na ko bwa e na ka di ye ge ke i ni o tti.
¹⁸Mo tti me ko ne ko ti (1) ke wi ne si ke wi dwa ki
 a gi i wa ni to ye gi ni. ¹⁹Ka ta ba ki sa gi ke ko ka o ni ni
 i o te te na me ge ka ki ke wi me to se ne ni we ni.

**Jesus a E a to a to ta ki O te we ni
 Jerusalem i E di te ka te ni ki
 I ne di wa na ta ka mi ka te ni ki E ta se ni ki**

²⁰"Me de we na na i na i be be ki ni de ma ti i
 mi ka ti ne ni wa ki we bi te te be ska mo wa te
 Jerusalem i i ni ni i ke ke ne ta me ge ke ye tti ne me ko
 bye bye tti Jerusalem i i tta ka be na to ki.
²¹Ma a ki i ni na i ni Judea e ki ki wi ta tti ki
 e ma ma ga ki wi ni ki ma ma ka tti i i na mo wa tti
 ka o ni tta i tta ki o wi ye a ki i na i o te we ne ki
 ki wi ta tti ki ma ma ka tti me ko i ke ta mo wa tti
 ka o ni tta i ba wi i na i o te we ne ki ki wi ta tti ki a wi ta
 bi ti ka mo wa sa. ²²Ma ni i ni na i wi ke ni i di ko na ka ke
 na i na i Ke tti Ma ne to wa i we bi si bwe na ta a tti
 Israel a i e be tti ta ne ko ni te e yo we. Ma ni
 i ni na i ni e ba ka ma ska ki a da wa ye yo we Ke tti
 Ma ne to wa e na tti mo te e yo we i i di ke ni ki i ni na i.
²³I ni na i wi ke ni i ne di ne di wi ke ni ki a wa i na ki
 i ge wa ki e tti gi tti ki ka o ni no da na tti ki a be no a i
 o tti ma ni i di ke ki me to se ne ni wa ki a yo i
 a ki ki. I ni na i i ne di wi ni ska ki ka mi ka te ni ki.
 Ke tti Ma ne to wa ke i i na ma a i i si bwe ne ta a tti
 ma a i e be tti ta ne ko ni te e yo we. ²⁴A ne ta
 ma te sa ni ke nwa be ka ki ni ke di ka i ka na ni
 i ne se gi wa ki ka o ni ko ta ka ki ni i me de ne ko wa tti
 o wi tti skwe wa wa i ka o ni wa ni na we
 a ki ki i i di we na so wa tti. Ba wi Israel i tti ki
 i na na a ske to wa ki Jerusalem i e di te ka te ni ki

o te we ni ne ki me ko ta so ko ne mi na te ni
i ki de wi wa tti.

I i di ke ki E ye ba wi a gi ka mi ka ki

²⁵“Ke ki na wa tti ke ko i i na i na tti me ko si wa ki
ki de so ki ka o ni a na ga ki. A yo i a gi ta ka mi ki
tta ki e na to wa ta i ne di wi se ke si wa
a wa i ne ki o tti ke tti ka mi wi ke tti ne bi si
ne di wi ma ma ki ne bye sa ki i ne di wi we we ka twi.

²⁶E bi tti ta ki ne di wi se ke si wa te e
i ba ne ne ta mo ki. I ne ne ki te e wa ki, ‘Ka di tta i
i di ke nwi e ta se ki a ki?’ i i di te e wa ki.

TTa ki me ko a be me ki ki de ko ki i ko ke ske wi.

²⁷I ni na i ni tta ki me ko o wi ye a i ne wi tti
bye tti wi te ta ma ne e na na ga ki. Ni na ke i na
TTa ki E i na ko me na ko we. Ni ne di wi mi ska we si
ka o ni i ne di wi wa sa no so wa ni. ²⁸Na i na i
ma ni we bi i di ke ki ki ne ma so bwa a be me ki ni
i i na bi ye ge we tti ma ni i i da wi ye ge
Ke tti Ma ne to wa i ni na i ke tti ne i me ko ni
i ke te ske ne na ge.”

E no we tti Jesus a A gi Na na di I a gi ke ni ki ni

²⁹Ka o ni Jesus a a tti mo a ge ni ma ni a te so ka ka ni,
“Wa ba ta mo ko a wa i ni ma ni fig i me te gi ka o ni
tta ki ko ta ka ni me te ko ni. ³⁰Na i na i ma a ni
e we bi ta ta ba ko wi ki i ni me ko e ke ke ne ta ga ki
e ka ta wi me no ka mi ki. ³¹E yi ki me ko na i na i ma a ni
ne ta me ge ma ni i di ke ki i ni na i ni i ke ke ne ta me ge
i ni me ko ke ye tti ne i Ke tti Ma ne to wa
o to ki ma wi we ni i na na i se to tti a yo i a ki ki.

³²“Ke kye te na mi me ko ma ni e ne na ko we
tta ki me ko ma ni i i di ke nwi e ye ba wi tta ki
me to se ne ni wa ki i ni na i be ma te si tti ki
ne bo i wa te. ³³Ma ni a ki ka o ni tta i tta ki ke ko i
a be me ki ki de ko ki i tta ki ne di wa na tti ta te wi
me de we na tta ki ke ko i e no we ya ni a gi na na di
i ne di wa na tti ta te ki ni.

³⁴“Ki wi ke si bwa! Ka ta a sa mi
a ga wi ne ne ke ne ta ke ko i wi se ni ye ge ka o ni

i me no ye ge ka o ni i ba wi a sa mi o ta me ne ta me ge
 ke me to se ne ni we nwa wi. I ni ke i i da wi ye ge,
 na i na i ma ni i di ke ke ki ne di wi ko gi to
 ta gi bwa,³⁵ me to tti me ko ta ta ki ta ga o tti i
 e ko gi ke ba gi sa ki e me de ne gi ye ge.
 I ba ka me ske wi me ko ma ni i di ke ki e ta di wa tti
 me to se ne ni wa ki i na ko ska mo wa tti a yo i
 a ki ki.³⁶ Ki a be tti tta me ko a ka wa ba ta bwa.
 Ki ma ma to mo bwa i wi di ke si ye ge
 ta ta ki i ko na ko ska me ge tta ki ke ko i
 i bye tti i na i na ka mi ka ki ka o ni i ma ma ta mo ye ge
 ni ka ni ta ta ki e ki wi ta ya ni i bye ta sa me ska wi ye ge
 i te bi ma so ye ge. Ni na TTa ki E i na ko me na ko we.”

³⁷E ta swi tta i wa ba ni ki ni Jesus a
 ke kye ki no a ma wa ge ni me to se ne ni wa i
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki.
 E ta swi be ko te ni ki ni ni ba ya ki tti me i o te we ne ki
 e i di mi wi te e a wa i ne ki ni e a ya a ya te e
 e ma ga ki wi ni ki Mount of Olives i.³⁸ Ma ma ya me ko
 e ne mi wa se ya ni ki ni ke ke de ye ba e ta di wa tti
 me to se ne ni wa ki sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki
 i a ge i ki i ma wi be se be se ta wa wa tti.

Ni ka ne si tti ki Ma ma to mo ni Ki de ne ma ge i ki
 I i di a no ka kye wa tti I ne se me tti Jesus a ni

22 ¹Bye te ska ge ni wi ma wa tti wa tti
 me to se ne ni wa ki i ma ma to mo wa tti
 i wi se ni wa tti be ba ka ska te ni ki ba ge di ka ni
 ba wi ta gi ta te ni ki o bi skwe si ka ni. I ni na i ni
 e me ge ne ta mo wa tti Na i na i yo we A da wa ye Ke tti
 Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i.² Ma a ki tta i
 ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni ka o ni
 ke kye ge a ki te ba ko ni ka na ni na ta wi me ka mo ge i ki
 a mi i di a no ka kye ge i ki wi i di ne se me tti ki mo tti
 Jesus a ni. We tti na ta wi ki mo tti a no ka kye wa te e
 ko sa ge i ki me to se ne ni wa i.

Judas a Te ba a so ge ni I mo ka tti ma tti Jesus a ni

³I ni na i tta i ni ma tti ma ne to wa ni
 bi tti na we ska ko ge ni Judas a. Judas a ma na e yi ki

Iscariot a i di so ge ni. Wi na e yi ki ta gi ki ge ni ma a i ni dwi ne si we (12) e no ka na so ni tti i.

⁴Ma wi ka wa ge ni tta i ma na Judas a ma a i ma wa tti ni ka ne si ni tti i ma ma to mo ni ka o ni ma a i ne na e ne ta mi ni tti i mi ke tte wi we ni i na i sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki ka o ni e te bo we a te e i i di ka ski na i yo ka wa ge ni Jesus a ni i me de na so ni tti. Ke ki me si me ko ma a ki Israel ge i ki. ⁵Me nwe ne ta mi ni ge ni tta i ka o ni e ki di me ko te e i te ba o ko tti ma ni i da wi te.

⁶A nwa tti ge ni tta i ka o ni e a ka wa ba ta ke e na i na i wi ka ski a wa te na ge ni Jesus a ni na i na i ba wi ma ne ni te me to se ne ni wa i.

**Na na e wi ge ni Jesus a I wi se ni tti A wa i ni
Ta ta ki I me ge ne ta ki Na i na i A da wa ye yo we
Ke tti Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i**

⁷I ni tta i e bye se ka ke e i wi se ni wa tti ma ni be ba ka ska te ni ki ba ge di ka ni ba wi ta gi ta te ni ki o bi skwe si ka ni ka o ni i a wa te na wa tti e ski ki ni tti ni me me ta ne de a ni. I ni ni i ma ma to ma wa tti Ke tti Ma ne to wa ni. I ni na i ko tti ni e ba ka me ska ni ki e me ge ne ta mo wa tti Na i na i yo we A da wa ye Ke tti Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i. ⁸I ni na i ni Jesus a tta i we bi ne ka wa ge ni John a ni ka o ni Peter a ni. “Ba ko di ma wi ki di se to ko wi ta di wi se ni ya ge i me ge ne ta ma ge Na i na i yo we A da wa ye Ke tti Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i,” i na ge ni.

⁹“Ta na i tta i i ta di na na e wi ya ke?”
i di na na to ta ko ge ni.

¹⁰Ma ni tta i e na te e, “Bya ye ge o te we ne ki ki na ke ska wa bwa ne ni wa i be mi we to wa ne bi mo ta ki. Ki na ka na bwa tta i wi ki ya be ki e ya ge ni. ¹¹Te be ne ta ka tta i i ni wi ki ya bi i na ni wi na na to ta we ge, ‘Ke kye ki mi ye a ke na na to ta ga, “Ta na i tta i a mi ta di wi se ni ya ke ni na e yi ki na ka di tti ki? Ma ni i ni na i ko tti e ba ka me ska ki i me ge ne ta ma ke Na i na i yo we

A da wa ye Ke tti Ma ne to wa E a skwi a te e
 Me to se ne ni wa i.”¹²Ki wa ba to ne ko wa wa
 me da ni ki a be me ki e a wi tti i ki di se nwi tta ki
 ke ko i ne ta we ne ta me ge. I na i tta i o tti ni
 wi na na e wi ye ge.”

¹³Ke te na tta i me ko i bi i ni i di ke ni wi
 e na tti mo e ko wa tti Jesus a ni. I na i tta i
 i bi na na i se to wa ki i wi se ni wa tti ma ni
 i me ge ne ta mo wa tti Na i na i yo we A da wa ye Ke tti
 Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i.

**Wi se ni ge i ki E ke tti ne ne ma wa tti
 Ne na e ne me na gi ni**

¹⁴Bye tti sa ni ge ni na i na i i wi se ni wa tti
 Jesus a ka o ni e no ka na so ni tti i
 na na a bi ge i ki tta i a ta sa ne ki.¹⁵Ma ni tta i e na te e,
 “Be ki me ko ne ta ka wa ta i wi bo me na ko we
 e ye ba wi si bwe ne ta ma ni. Ki wi se ni be na
 i me ge ne ta ma ge Na i na i yo we A da wa ye Ke tti
 Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i.
¹⁶A gi ko tti na ka tti i ni i i di wi se ni ya ni ni
 me te no i me ko Ke tti Ma ne to wa bye tti sa ni ki
 na i na i i na na e ne ta ki tta ki ke ko i a yo i a ki ki.
 I ni na i ni i ba ka mi sa ki ma ni e di we bo we mi ka ki
 i me ta ska ki.”

¹⁷A wa te na ma wa ge ni tta i ga ba i ka ne ki
 ma ni me no we ni be di ba te a bo wi
 ka o ni e ka no na te e Ke tti Ma ne to wa ni,
 “Ke te bi i be na e ba ki se na ma wi ya ke ma ni
 be di ba te a bo wi me no we ni,” ka o ni tta i
 e no ka na so ni tti i e ka no na te e, “Ki nwa wa
 ma ni be di ba te a bo wi me no we ni ki ni ka a bwa,”
 i na ge ni.¹⁸“Ke ke kye te na mi me ne bwa ma ni
 e a tti mo e na ko we, a gi ko tti na ka tti
 i me no wa ni ni ma ni be di ba te a bo wi me no we ni
 me te no i me ko na ka tti Ke tti Ma ne to wa
 bye tti sa ni ki na i na i i na na e ne ta ki tta ki ke ko i
 a yo i a ki ki.”

¹⁹We bi skwe te i ni na ka tti e a ta be na ke e
 e ki di ma ma to mo tti i ni ni e ba ba ge na ke e

ka o ni e a wa te na ma wa te e, "Me to tti ta ta ki
 ma ni ni ya wi ne ba ki se ne ta i me se ne ta me ge
 wi a be tti ne ne ke ne mi ye ge ta ta ki,"
 e i na te e.²⁰ E ki di wi se ni wa tti na ka tti me ko
 a tti a wa te na ma wa ge ni ma ni ga ba i ka ne ki
 be di ba te a bo wi me no we ni ka o ni ma ni
 e i na te e, "Ma ni ko tti be di ba te a bo wi me no we ni
 me to tti ta ta ki ne me sko mi. Ne me sko mi
 i si ke se wi ni ne se ko bi ko tti. I na i o tti ni
 i o tti a se mi e na ko we. Ke tti Ma ne to wa ni na ka tti
 i a tti a ski ki di me na ge.

²¹"Ma na tta i ne ko ti
 (1) i mo ka tti mi ta a yo i
 ta ga ga bi wa a ta sa ne ki.
²²Ke kye te na mi me ko
 ni na, TTa ki
 E i na ko me na ko we,
 ni na ga
 e di me ko ki di se ki
 me de we na ki sa tti me ko
 ma na ne ni wa
 i mo ka tti mi ta."

²³Wi nwa wa tta i me ko
 e no ka na so a ki
 we bi na na to ta ti ge i ki, "We ne a tta i ye to ke ma ni
 i i da wi ta?"

Jesus a E no ka na so ni tti i A ska tti ti ni ge ni I ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ge na

²⁴E ta nwe ti wa tti tta i ma a ki Jesus a
 e no ka na so ni tti i we bi a ska tti ti ni ge ni
 i ma wa tti ta ta ki ke tti ne ne ta ko si ge na.²⁵Jesus a tta i
 ma ni e na te e, "TTa ki o ki ma wa ki be ki me ko
 we ne ne me wa ki me to se ne ni wa i. Wi nwa wa
 we ne ne ma tti ki, 'Ne me se ne me ko ki,' i di te e wa ki.
 I ni e da ka wa ta mo wa tti i i ne ne me tti.

²⁶Me de we na a gi i ni i i da wi ye gi ni. Wi na
 ma wa tti ke tta wa i ni ta a yo i i no ki ki nwa wa
 i na tta i na ma ma ka tti me ko ta ta ki ma wa tti
 a te na wi e bi tti ki ta. Wi na na ni ka ni ta

© 1996 David C. Cook

ma ma ka tti me ko ki a se mi e ko wa wa.

²⁷Ne ne ke ne ta mo ko ma ni. Ko wi ye a
tti ta bi ta a ta sa ne ki wi se ni ta a wa si me i
a bi tti ke tta wa i ni wi wa a wa i na ni tta i ma a ni
e se mi e ko tti ni ka o ni bye ta ko tti ni ke ko i
i wi se ni tti, me de we na ni na a yo i ne ki wi ta
wi a se mi e na ko we.

²⁸“Ki nwa wa ko tti ke bye tti wi tti ka ba wi mi bwa
e a be tti bye no ta gi ya ni se na ka ki. ²⁹I no ki tta i
ke ba ki me ne bwa ma ni o ki ma wi we ni e di me ko
ni na e yi ki e di ba ki i tti no sa. ³⁰I ni tta i
wi ka ski wi se ni ye ge ka o ni wi me no ye ge
ne ta ta sa ne me ki e ta di o ki ma wi ya ni ka o ni
wi tti ta bi ye ge o ki ma wa ki o to ba bi nwa wa ni
i na na e ne me ge ma a ki ni dwi ne si we (12)
e ta swa ya ke si tti ki Israel a ki.

Ba ko di Ke ke ne ma ge ni
Peter a ni I ba di to we ni tti

³¹“Simon e, Simon e, be se de no ma na
ma tti ma ne to wa ke ta ka wa ne ko wa wa
wi ba ba wi sa e na ge me to tti ta ta ki ma ni ta ga a ni
e to ta me ki. ³²Me de we na ke ma ma to ta mo ne,
Simon e, wi ba wi ta ta ki ba ki sa gi te e ya ni
e di te bwe ta ma ni na i na i tta i na ka tti
a ya ba mi me ge ne mi ya ne ki wi di ki na we a wa ki
e di te bwe ta wi wa tti te bwe ta ki ki
e di te bwe ta wi ya ni.”

³³Peter a tta i ma ni e no we te e, “Ne na e ne mi ya ne,
ne ki di na na a wi me ko i wi te me na ni
ke ba ko o ti wi ka ne ki i a ya ne ka o ni i ne bo i ya ni.”

³⁴“Ki a tti mo e ne Peter e,” i na ge ni Jesus a,
“e ye ba wi me ko wa ba ki me ko e ye ba wi ke to tti
ba ka a ga a ne se nw i (3) ki ki di ba di to we, ma ni
i i no we ya ni e ba wi ke ke ne mi ya ni ki ne ne ko ta.”

Jesus a E ba ko di a ga tti mo a tti Na ka ne ko tti i

³⁵Ka o ni Jesus a e na na to ta wa te e na ka ne ko tti i,
“E we bi ne ko na ko we yo we, ma ni yo we e ne na ko we,
‘Ka ta a wa to ke ko ke ko i do ni ya i mo te i,

ma ski mo te i, ta na ke i ma ke se a ni,’ ke ko i tta i
ke ki wi a ka wa ta bwa?”

“A gi ke ko i,” i ko ge ni.

³⁶Ma ni tta i e na te e, “Me de we na i no ki
ma ni do ni ya i mo te i a to ye ge, ki a wa to bwa.
Ki a wa to bwa e yi ki me ko ma ski mo te i ka o ni
ma te si ke di ka i ka ni ke nwa be ka ki ba wi a to ye ge
ke bi se ka wa wa ni ki a ta we bwa ka o ni
i ka ski to ye ge ne ko ti (1). ³⁷Ki a tti mo e ne bwa,
ma ni e ne bye a te ki e na tti me ko si ya ni Ke tti
Ma ne to wa o ka na wi ne ki, ‘I to ta wi ki ta ta ki
mya di ke ni ki na ka ta ki ki e na be na ne tti.’
I no ki ni e ba ka mi te bwe we ni me ta ska ki
e na tti me ko si ya ni yo we e ne bye a te ki.”

³⁸“Ne na e ne mi ya ke,” i ko ge ni ma a i, “wa ba ta no,
ne ni dwi to be na ma a ni ma te sa ni ke nwa be ka ki ni
ke di ka i ka na ni.”

“I ni tta i i ni ke tti te bi,” i na ge ni.

Jesus a Be ki ski te e ge ni E ma ma to mo tti

³⁹E da i da wi tti tta i me ko i da wi ge ni a wa i ne ki
Mount of Olives i i a ge ni wi te me ko ge ni
na ka ne ko tti i. ⁴⁰Na i na i tta i e bya wa tti
ma ni ni e i na te e, “Ki ma ma to mo bwa
i ba wi ta ta ki e di mya di ke ki i di a di e gi ye ge.”

⁴¹A mi a ga ke ke tta i ni a se ni a bi tti na i
e a te e ka o ni e tti ga na bi te e e ma ma to mo tti.

⁴²“No se, a nwa tti ya ne, ma ni se na ki to wa ni
mi we na ma wi ka ba, ki na mo tti e di a ka wa ta ma ni
i i di ke nwi a gi ni na.” ⁴³Ma a ni tta i Ke tti

Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma ni Ke tti
Ma ne to na ke o tti i na i mo ke ska ni ge ni
ka o ni i mi ska wa ni ki o wi ya wi e mi ne ko te e.

⁴⁴E ki da ko tti tta i mya di te e tti a wa si me i me ko
wi di ki ma ma to mo ge ni e bi tti ta ta ki wi di ki tti
wi da swi ta ne ko ge ni me to tti me ko i bi
e ba ba ki ka ni ki e wi da so tti me skwi
e ba ki ba ki se ni ki a ki ki.

⁴⁵E ki de wi tti tta i a ya ba mi bye no ta wa ge ni
na ka ne ko tti i ne ba ni ge ni tti i i bi

© 1996 David C. Cook

e bi tti ta ta ki mya di te e ni tti. ⁴⁶Ma ni tta i
e na te e, “A wi ta ta ta ki ne ba ke ko. Ba se gi ko
ki ma ma to mo bwa wi ba wi a wa i ne ki i di sa e na ge
e di mya di ke ki.”

**Na i na i E ki de ne me ko tti Ma a i
Ni ka ne si ni tti i Ma ma to mo ni
I me de na so tti Jesus a**

⁴⁷E bi tti tta me ko ta ne to ne mo tti ma ne
me to se ne ni wa i bya ni ge ni. Judas a ne ko ti
(1) e no ka na so ta ma a i ni ka ni we na ge ni.
Jesus a ni ni e bye no ta wa te e i ni ni e ta ka ma te e
o no wa ki o to ni e a yo tti. ⁴⁸Me de we na ma na
Jesus a ma ni e na te e, “Judas e, a gi ta ki ma ni
i di na i ke ki ni i ta ka mi ya ni ne no wa ki ni na,
TTa ki E i na ko me na ko we, i a wa te ni ya ni ma a ki
be mi ka ba tti ki me to se ne ni wa ki.”

⁴⁹Ma a ki tta i i na i ki wi ta tti ki na i na i
e ne ta mo wa tti te di di ke ni ki, “Ne na e ne mi ya ke,
me de we na i ni ba ka ma be na ma ni
ke nwa be ka ki ma te si ke di ka i ka ni?” i yo ge i ki.

⁵⁰Ne ko ti tta i ma na ba ka ma ge ni ma a ni
mi ke tte wi no ta wa ni tti ni ma wa tti ke tta wa i ni ta
ni ka ne si ni tti i ma ma to mo ni ma ke da ma wa ge ni
ma ya wi o tti na we o ta ka wi.

⁵¹“Ka ta i ni i da wi ke ko,” i yo ge ni tta i Jesus a
ka o ni e ta ke ne ma wa te e e a te ni ke e o ta ka wi
ne se a ge ni.

⁵²Ka no na ge ni tta i Jesus a ma wa tti ni ka ne si ni tti i
ma ma to mo ni ka o ni e ka wa bi a i i na i

sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki ka o ni
 ke kya a i ne bwa ka wi ma ma to mo we ne si a i
 bye ta sa me ska ko tti i, “Me to tti me ko
 mya da wi ta ke te ne ne mi bwa to ke
 we tti ma ni bye ta sa me ska wi ye ge mo tti me ko
 me te gi ba ka tti ka na ni ka o ni ma te sa ni
 ke nwa be ka ki ni ke di ka i ka na ni ke bye to bwa.
⁵³A gi ke i wi na ko tti me de ni ye gi ni
 e ta swi wa ba ki ni e ki wi tti ka ba wi me na ko we
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki me de we na
 i no ki tta i bye tti se wi ma ni i i da wi ye ge
 ki nwa wa e yi ki wi na ma tti ma ne to wa
 mi ne ta i mi ska we si tti i we we ne ne ta ki
 be ko te yi me tti ke ni ki.”

**Peter a E ba di to we tti
 E ba wi ke ke ne ma tti Jesus a ni**

⁵⁴I ni tta i ye to ke e me de ne te e Jesus a
 ka o ni e a wa ne te e ma wa tti ke tta wa i ni ta
 ni ka ne si ni tti i ma ma to mo ni e o wi ki ni tti.
 Be no tti me i be te ki a ne mi na ka na ge ni Peter a.
⁵⁵Ma a ki tta i e wa na tti ki Jesus a ni be ta we ge i ki
 sa ki tti bi tti ke bi i ka ne ka o ni e tti ta bi wa te e
 tti ka sko te. I na i tta i ta gi na na a bi ge ni Peter a.
⁵⁶Ne wo ko ge ni tta i i skwe se a ni mi ke tte wi a ni
 ma mi na wa ba me ko ge ni i na i e wa se de ne ki,
 “Ma na ma i yo we ne ni wa ki wi te me wa,”
 i na tti ma ge ni Peter a ni.

⁵⁷I ni na i tta i ni e ba di to we te e, “A gi ma i ni na
 ke ke ne ma ki ni,” i na ge ni i ni ni i skwe se a ni.

⁵⁸E yi ki me ko na ka tti ko ta ka ni o wi ye a ni
 ne wo ko ge ni, “Ki na ma i i na ne ko ti (1)
 ki wi te ma ta.”

Na ka tti me ko ba di to we ge ni Peter a, “A gi ma i
 ni na,” i na ge ni ma a ni ne ni wa ni.

⁵⁹A ska tti i me i me ko na ka tti ko ta ka ni
 ka na wi ni ge ni, “Ke te na ma i me ko i na na
 ki wi te ma ta a wa i ne ki ko tti o tti wa Galilee e ki.”

⁶⁰“A gi ke i ni na ke ke ne ta ma ni ni
 te na to ta mo wa ne ni,” i yo ge ni Peter a.

E bi te to ne mo tti me ko ke to ni ge ni
 ba ka a ga a ni. ⁶¹I ni tta i me ko e ko ki ka ba ni te e
 Ne na e ne me na gi ni ka o ni e ke ta ba me ko te e.
 I ni tta i ni Peter a e me gi te e te e e ko te e yo we,
 “Ne se nwi (3) ki ba di to we ni na ta na tti mi ya ne
 e ye ba wi ke to tti ba ka a ga a, ma ni i i no we ya ni,
 e ba wi ke ke ne mi ya ni ki ne ne ko ta.” ⁶²Sa ki tti tta i
 i a ge ni ka o ni e ke tti ma yo te e.

**E wa ba di ma wa tti ka o ni
 E ke tti ne sa wa tti Jesus a ni**

⁶³Ma a ki tta i ne ni wa ki e ka wa ba ma tti ki
 Jesus a ni we bi wa ba di ma ge i ki ka o ni
 e ke tti ne sa wa te e. ⁶⁴Ke kye bi ge bi na ge i ki ka o ni
 ma ni e i na wa te e, “Ke ne a bi i we ni a yo no.
 A tti mo i ta ke we ne a tta i be ka me ka!” ⁶⁵Ma ne me ko
 ko ta ki ke ko a ni i di wa ba di ma ge i ki.

**E ma wi te bi ti e tti Jesus a
 A wa i ne ki Ke tti ni ka ne si ni tti i
 Ma ma to mo ni Te bo we ne ni a i**

⁶⁶E wa ba ni ki i ni ye to ke e ma wa tti wa te e ma a ki
 ke tti ki tti ki ne bwa ka wi ma ma to mo we ne si a ki,
 ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni ka o ni
 ma a ki te ba ko ni ka ni ke kye ge a ki i ya i tta i
 i di we na te ni Jesus a. ⁶⁷“Ki na na Ke tti Ma ne to na ke
 We tti a ta be na so ta a tti mo i na ke,” i na ge i ki.

“A tti mo e na ko we a gi i te bwe ta wi ye gi ni,”
 i na ge ni Jesus a. ⁶⁸“E yi ki me ko na na to to na ko we
 a wi ta na ko mi ke ko a. ⁶⁹Ke ye tti ne me ko ni na,
 TTa ki E i na ko me na ko we, we tti ma ya wi tti
 o tti ni tti ta bi Ma wa tti mi ska we si ta, Ke tti
 Ma ne to wa.”

⁷⁰“Ki na we tta i i na Ke tti Ma ne to wa O gi sa ni?”
 i na ge i ki.

“Ki nwa wa i ni e di ye ge,” i ko ge i ki.

⁷¹“A gi tta i ni na na gi na ta we si ya ki ni na ka tti
 ke wa ki e ta si ge i ki ko wi ye a ki i a tti mo i ya me tti
 e ne ne ti so tti ma na Jesus a. Wi na ma i
 ke ta tti mo e ko na na,” i ti ge i ki.

Ma mi na wi na na to ta wa ge ni Jesus a ni Pilate a

23

¹Ke ki me si ba se gi ge i ki ka o ni
e we bi we na wa te e Jesus a ni a wa i ne ki
i di Pilate a ni e di so ni tti ni ne ni wa ni
e ki wi ta ni te e. ²We bi tta i a te na ge i ki Jesus a ni
ma ni e i na wa tti, “Ne wi ke tti wa ba ma be na ma na
ne ni wa ne wi tti me to se ne ni wi e me na na i ko tti
wa ni sa e wa. Ma na da ge ne mo wa wi te ba a ma ge
Caesar a ni ma ni tax i ka o ni, ‘Ni na ma i i na
E ta be na so ta i o ki ma wi tti Ke tti Ma ne to na ke
O tti,’ e i ti so tti.”

³Pilate a tta i na na to ta wa ge ni Jesus a ni, “Ki na
we na Israel a ki o to ki ma mwa wa ni?”

“Ki na ko i ni e i ya ni,” i ko ge ni Jesus a ni.

⁴Pilate a tta i ni e a tti mo a te e ma a i ma ma to mo ni
ma wa tti ni ka ne si ni tti i ka o ni me to se ne ni wa i,
“A gi ke ko i me ka ma wa ki ni e di be tta wi te e
ki di i da wi ge ni ma na.”

⁵Me de we na ki ki ko we ni ge ni me ko, “Ke ki me si
me to se ne ni wa i Judea e ki be ki ski na we e wa
e di ke ki no a ma wa tti a wa i ne ki Galilee e ki o tti
we bye wi wa i no ki ni a yo i e bya tti.”

Herod a Ma mi na wi na na to ta wa ge ni Jesus a ni

⁶Na i na i tta i e ka ske de tti Pilate a e na tti mo ni tti
me to se ne ni wa i i ni ye to ke e na na to de te e
e di Jesus a ni Galilee e ki o tti ki ni ge ni.

⁷Na i na i e ke ke ne ta ki ma a ni o ki ma wa ni
Herod a ni e we ne ne ma ni tti Jesus a ni, Jesus a ni
i te bi Herod e ki i di ne ka wa ge ni Jerusalem e ki
ki wi ta ge ni Herod a i ni na i. ⁸Na i na i
e ne wa tti Herod a Jesus a ni mi da te ne mo ge ni
ke nwe di ko tti me ko na ta wi ne wa ge ni
ki di ko tti ka ske de ge ni e da i da wi ni tti
na ta wi ne wa ge ni ke ko i i di me na na wi ni tti.

⁹A tti ba na ki tti me ko ke ko i na na to ta wa ge ni
me de we na a gi ke ko i a tti mo e ko te e Jesus a ni.

¹⁰Ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni
ka o ni ke kye ge a ki te ba ko ni ka ni i na i

ki wi ne ma so ge i ki
 be ki me ko
 wi di ki ta di a te a te na ge i ki
 bye tti da i da wi ni tti
 Jesus a ni. ¹¹Herod a tta i
 ka o ni o de ma ti e ma i
 wa ba di ma ge i ki
 Jesus a ni ka o ni
 e ne ski na ka ni wi te e ka o ni
 a ko wi wa ba di a ge i ki
 e mi da tti te a wa tti Jesus a ni
 me to tti ta ta ki o ki ma ki
 ka o ni a ya ba mi Pilate e ki
 e i di ne ka wa wa te e. ¹²I ni na i ni e wa se ya ni ki
 e we bi o wi ka ne ti wa te e Herod a ka o ni Pilate a
 o wi tti skwe e ne ti ge i ki ke wi na yo we.

© 1996 David C. Cook

Ki de ne ta ma wa te ni Jesus a I ne bo i tti

¹³Pilate a tta i i ni ye to ke e ma wa tti ma te e ma a i
 ma wa tti ni ka ne si ni tti i ma ma to mo ni, ka o ni
 ko ta ka i ni ka ne si ni tti i, ka o ni me to se ne ni wa i.

¹⁴Ka o ni ma ni e i na te e, “Ke bye ta wi bwa ma na
 ne ni wa te di be ki ski na we a ta me to se ne ni wa i
 i a ska te si ni tti. A yo i me ko ke ki wi ta bwa
 e wi ke tti wa ba ma ki a gi tta i me ka ma wa ki ni
 ke ko i e di mya di to to no wa ge ni e di a te ne ge.

¹⁵Herod a me ko e yi ki a gi ke ko i me ka ma wa te e
 a ya ba mi bye ne ka we wa. Ne ta ke ko a ta ta ki
 e ba wi ke ko i i na no kye tti wi o tti ne sa we ge ni.

¹⁶De ski tta i i ki ski ska ta a so wa ma na
 ka o ni i ba ki se na so tti.” ¹⁷Na i na i Israel a i
 e me ge ne ta mi ni tti Na i na i yo we A da wa ye
 Ke tti Ma ne to wa E a skwi a te e Me to se ne ni wa i,
 ma ma ka tti ke ni ge ni e na ko ni ke wa te e
 Herod a i ba ki se na tti ne ko ti (1) ne ni wa ni
 ke ba ko a so ni tti ni.

¹⁸TTa ge ta mo ge i ki tta i, “Ba ya ki tti,
 i di we ne ko ma na ne ni wa. A wa i na
 Barabbas a ki ba ki se na ma wi be na a di ta mi.”
¹⁹Ma na yo we Barabbas a me de na so ta

ke ba ko o ta a wa i na ni yo we e ne sa tti ko ta ka ni
 me to se ne ni wa ni ka o ni e me mye ski ka no a tti
 me to se ne ni wa i i na i o te we ne ki.

²⁰A ka wa ta mo ge ni i ba ki se na tti Jesus a ni
 Pilate a, i ni ye to ke ni e ko tti ma te e me to se ne
 ni wa i na ka tti, ²¹me de we na tta i ki ki ki me ko
 me to se ne ni wa i Pilate a wi skwe we ke si ni ge ni
 ma ni e i ko tti, “Sa ka ko a so sa te ka ma ko a te ni ki ni
 me te ko ni! Sa ka ko a so sa!”

²²Ne so na me ki i ni ye to ke e ka no na te e
 me to se ne ni wa i Pilate a, “Ka di tta i e te ki?
 We ko ne i tta i e di mya di ta ne ko tti ma na ne ni wa?
 A gi ke ko i me ka ma wa ki ni wi o tti ne sa we ge ni.
 De ski tta i i ki ski ska ta a so wa ma na ka o ni
 i ba ki se na so tti.”

²³Ki ki ki tta i me ko me to se ne ni wa ki
 wi skwe we ke si ge i ki e a ka wa ta mo wa tti
 i sa ka ko a so ni tti te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni
 Jesus a ni. Pilate a tta i ba ki te e ge ni ²⁴i te bwe a tti
 e di a ka wa ta mi ni tti i i di ke ni ki. ²⁵I ni ye to ke
 e ba ki se na te e ma a ni ko ta ka ni ne ni wa ni
 ke ba ko a so ni tti ni be be ki ski ka so ni tti ni,
 ka o ni ne sa ni tti ni ko ta ka ni ne ni wa ni
 i ni ni ko tti ne na to ta ma wo tti ni. Ma a ni ni
 Jesus a ni e ba ki se na ma wa te e o de ma ti e ma i
 i ka ski ta ta ki we ne ne ta mi ni tti me to se ne ni wa i
 i to ta wa ni ge ni.

Na i na i Jesus a E sa ka ko a so te e Te ka ma ko a te ni ki ni Me te ko ni

²⁶Na i na i e we bi we na wa te e Jesus a ni
 gi ye na me ko i ni na i Simon a ni e di so ni tti ni
 Cyrene e ki we tti ni tti ni ba ya ki tti o tti
 ba ka mo se ni ge ni i na i Jerusalem e ki.
 A ta bi sa a ge i ki tta i ka o ni ka ki me ko
 ma ma ka tti a ge i ki i no ta mi ni tti ma ni
 te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni be te ki ni
 e a ne mi na ka na te e Jesus a ni.

²⁷Ma ne me to se ne ni wa ki na ka kye ge i ki
 ta gi me ko i ge wa ki be mi ne di wi ke tti ma yo tti ki.

²⁸Jesus a tta i ko ki na wi ge ni ka o ni ma ni e i na te e, “Ki nwa wa e i ge wi ye ge a yo i Jerusalem e ki, ka ta ni na o tti ma yo ke ko. Ki nwa wa i bye no ta gi ye ge si bwe ne ta mo we ni, ki nwa wa ka o ni ke ta be no e mwa wa ki ki o tti ma yo bwa. ²⁹Wi bye tti se wi ko tti na i na i ma ni i i no we wa tti, ‘Ke te mi na we si wa ki ma a ki i ge wa ki ba wi na na di a sa tti ki a be no a i ka o ni ba wi ka ski o ni tta ne si tti ki ka o ni ba wi me i no no ska ma so tti ki a be no a i i ge wa ki.’ ³⁰I ni na i ni i a ka wa ta mo wa tti ki ska be ka te ni ki ni o wi ya wa ki i i na ska ni ki ka o ni i a ka wa ta mo wa tti ma a ni me ga ki wi ni ki ni i ma ta ko o gi wa tti.

³¹Ni na e ba wi na na di be tta wi ya ni ma ni a bi tti si bwe we ne ta ma ne, wi nwa wa tta i ke tti a wa si me ko i si bwe we ne ta mo ki ki di mya di ta ne ko tti ki!”

³²Ni dwi tta i e yi ki ne ni wa ki ke ba ko a so tti ki yo we wa wa ne ska a ki ta gi we na te ni Jesus a ni e ma wi ne se me tti wi nwa wa e yi ki

ta gi. ³³Na i na i tta i e ba ka mi we ne tti ma ni e ma ga ki ye i ni ki TTi ba yi O wi di e i di te ka te ni ki i ni ye to ke ni te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni e sa ka ko o te e Jesus a. Ma a ki e yi ki ni dwi (2) wa wa ne ska a ki te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni sa ka ko wa te ni. Ne ko ti Jesus a ni we tti ma ya wi ni tti ka o ni ko ta ka we tti ne ma tti ni tti. ³⁴Jesus a ni o sa ni ma ni e i na te e, “No se, ki mi we ne ta ma wa wa ki ma a ki me to se ne ni wa ki e to ta wi wa tti a gi ma i ma mi na we ne ta mo wa tti ni e di ta ne ko wa tti.”

De ma ka ne da ki ni ka a mo ge i ki Jesus a o de ki ta ka na ni e ta ne ti wa te e. Me te ko e a ni

© 1996 David C. Cook

e a yo wa tti.

³⁵Me to se ne ni wa ki
i na i ki wi ne ma so ge i ki
e wa ba ke wa tti.

Ma a ki tta i ni ka ne si tti ki
wa ba di ma ge i ki
Jesus a ni, “Ko ta ka i
ke te ske ne wa. Wi na tta i
ke te ske ne ti so sa
ke kye te na mi a wa i ne ki
Ke tti Ma ne to na ke O tti
A ta be na so te,” i yo ge i ki.

³⁶De ma ka ne da ki wi nwa wa e yi ki
wa ba di a ge i ki Jesus a ni bye no ta wa ge i ki
e ko tti me na a wa tti wi sa ka ni ki. ³⁷Ma ni ye to ke
e na wa te e, “Ki na ke kye te na mi Israel a ki
o to ki ma wi ya ne, ke te ske ne ti so no.”

³⁸A ne bye a te ni ge ni a gi tti ba si ka ko ki
e a ko tti ki, “Ma na tta i i na Israel a ki
O to ki ma wa wa ni.”

³⁹Ne ko ti ma na wa wa ne ska a i na i e ko tti ka
we bi mya di mya di ma ge ni Jesus a ni, “Ki na ke wi na
Ke tti Ma ne to na ke O tti E ta be na so ta ke si.
Ke te ske ne ti so no ka o ni ni na na e yi ki!”

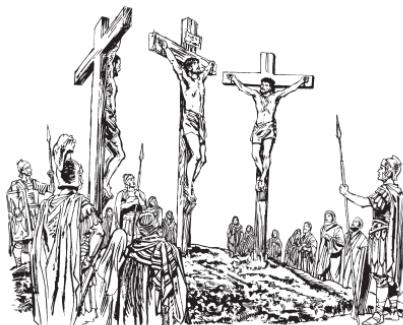
⁴⁰Ko ta ka ni tta i wa wa ne ska a ni ne ski me ko ge ni,
“Ko di ye ka ba ke i Ke tti Ma ne to wa. Ki na ke wi na
e yi ki ke ki de ne me ko bi i ta gi mya di to to ne ki.

⁴¹Ki na na ma ta, ke te na me ko, we te te na ma ge
ke te bi ki be na e di ta ne ko wa ge o tti e be tta wi ya ge.
Wi na ma ta ma na ne ni wa a gi me i ke ko i
i di ta ne ko tti ni.” ⁴²Ma ni i ni e i na te e Jesus a ni,
“Ki me ge ne mi na i na i bye tti na na e ne mi ya ke.”

⁴³Jesus a na ko ma ge ni, “E di te bwe we ni ki
ki a tti mo e ne i no ki ma ni e wa se ya ki
ki ta ta gi be na Ke tti Ma ne to na ke.”

**Jesus a E ne bo i tti Te ka ma ko a te ni ki ni
Me te ko ni E a ko tti ki**

⁴⁴I ni na i tta i me ko ki di na ge ni ge ni ka o ni tta i
bo ni wa sa no da we ge ni wa se ya wi ki de swa.

© 1996 David C. Cook

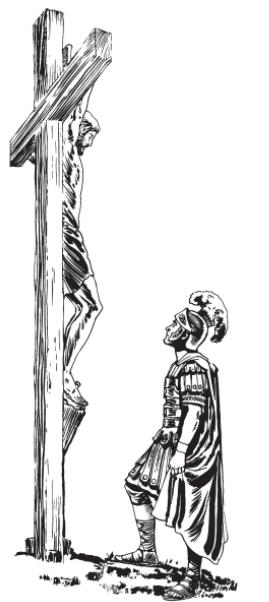
TTa ki tta i me ko a ki ki tta ki
 be ko te ya ge ni a wa i ne ki
 a gi e ne swi ka na ki i ki. ⁴⁵Ke tti
 Ma ne to wa wi to ka mo ge ni
 ke bi ni wi ge i ka ni i na i
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki
 i ba si ke ska ni ki. ⁴⁶Jesus a tta i
 ga ko o ta mo ge ni, “No se,
 i no ki ni e ba ki se ne ta mo na ni
 ne no ke na wa ki na
 i a ka wa ba ta ma wi ya ni.”
 E ki di i ni i no we te e ni
 e ne bo i te e.

⁴⁷Ma na tta i ni ka ne si ta
 de ma ka ne da i e ne ta ki
 te di di ke ni ki wa wi nwa na ge ni
 Ke tti Ma ne to wa ni ka o ni ma ni
 e i no we te e, “Ke kye te na mi me ko
 be di gi me to se ne ni wi ge ni
 ma na.”

⁴⁸I na i tta i bye tti wa ba ka tti ki me to se ne ni wa ki
 e ki di ne ta mo wa tti e di ke ni ki mya di te e ge i ki
 e we bo se wa tti a ne mi na ka na ka be ge yo se ge i ki
 e ki da ko tti te e wa tti. ⁴⁹Ma a ki tta i ke ke ne ma tti ki
 Jesus a ni e yi ki me ko i ge wa ki bye tti na ka na tti ki
 Galilee e ki o tti ba ya ki tti me i ne ma so ge i ki
 e wa ba ke wa tti.

E na na i di me tti Jesus a

⁵⁰Ma na tta i ne ni wa Joseph a e di so ta ta gi ge ni
 te bo we ne ni a i. Me nwi me to se ne ni wi ge ni
 e yi ki me ko be di gi wi ge ni. A wa i ne ki
 o tti ge ni o te we ne ki Arimathea i e di te ka te ni ki
 a wa i ne ki Judea e ki. ⁵¹A gi tta i wi na na ko na ke e
 te bo we ne ni a i e di ba ko we ni tti ka o ni
 e na no kye ni tti. Ta na bwi to ge ni i bye tti sa ni ki
 na i na i Ke tti Ma ne to wa a yo i a ki ki
 i na na e ne ta ki i i di ke ni ki. ⁵²Joseph a tta i
 ma wi na to ta ma wa ge ni Pilate a ni ma a ni
 Jesus a ni ne bo a ni. ⁵³Ni se na ge ni tta i ne bo a ni

© 1996 David C. Cook

ka o ni e wi we na te e we we ne te ni ki ba ki wa ya i
 ka o ni e na na i di ma te e. I na i tti ka wa i ne
 ki di wa ne ko a te ni ki a se ni ki e bi tti di ma te e. A gi
 ye to ke me i i na i a se te e o wi ye a.⁵⁴ I ni na i yo we
 i ni wa se ya wi e be me ska ni ki na i na i
 e we bi a na gi i ni ki ye to ke ni e ka ta wi we bi
 e a ga bi we ni wa se ya ni ke e e we ba ska ni ke e.

⁵⁵ Ma a ki tta i i ge wa ki bye tti na ka na tti ki
 Jesus a ni Galilee e ki o tti wi te ma ge i ki Joseph a ni
 ka o ni e ne ta mo wa tti a se ni ki wa na ko a te ni ki
 e di di me me tti i na i.⁵⁶ Ka o ni e a ya ba mi wa te e
 e ma wi ki di se to wa tti ma a ni me nw i ya ga te ni ki ni
 be de bi no na ni ka o ni se swa o na ni.

E na ko na te ni ki tta i i ni na i
 e a ga bi we ni wa se ya ni ke e a ga bi ge i ki.

E a ya ba mi a be si tti Jesus a

24 ¹I na i o tti ni na ka tti wa ba ni ki
 ma ma ya me ko ke ke de ye ba
 e ye ba wi me i ke tti ni tti ki de so ni i ni ye to ke
 ma a ki i ge wa ki e a wa to wa te e ma ni
 ki di se to wa tti be de bi no na ni i te bi a se ni wa na gi
 e a bi ni tti ne bo i ni tti ni.² Mi wa o ta te ni ge ni tti i
 a se ni i na i yo we ke bi se ni ki wa na ko ki.

³E bi ti ke wa tti i bi a gi tti i i bi i na i a bi ni tti ni
 ne bo i ni tti ni Ne na e ne me na gi ni, Jesus a ni.

⁴E bi tti ta di ne ne ke ne ta mo wa tti e di we bi ke ni ge ni
 ko gi i na i ne ma so ni ge ni ni dwi (2) ne ni wa i
 ne di wi wa sa no te ni wi i bi o to de ki ta ka nwa wa ni.

⁵ Se ke si ge i ki ma a ki
 i ge wa ki ka o ni
 e na ka be ge ska wa te e
 a ki ki i na bi ge i ki. Ma a i
 ne ni wa i ka no ne ko ge i ki,
 “A wi ta ke i wi na
 na ta wa ba mi ye ke ko a
 be ma te si ta ne bo i ni tti i
 e a bi ni tti.” Ma a ki ke i
 i ni ki ne ni wa ki
 Ke tti Ma ne to wa

o mi ke tte wi e ma i. ⁶“A gi ma i a yo i a bi tti ni
 a ya ba mi a be si wa. Me gi te e ye ge ma ni e
 ne na ge yo we e ye i ki wi tti ka ba wi me na ge
 Galilee e ki, ⁷‘Ni na, TTa ki E i na ko me na ko we,
 ki di se nwi me ko wi a wa te na so wa ni a wa i ne ki
 i di mya di ke ni ki na ka ta ki ki me to se ne ni wa ki
 ka o ni i sa ka ko a so wa ni te ka ma ko a te ni ki ni
 me te ko ni ka o ni ne swi ko na ka ki
 wi a ya ba mi a be si a so wa ni.””

⁸I ni tta i ye to ke e me gi te e wa te e tta i e ko wa te e.
⁹E a ya ba mi wa te e tta i i na i o tti a se ni wa na ko ki
 tta ki a tti mo a ge i ki ma a i e no ka na so ni tti i
 ne ko ti ne si we (11) e di ne ta mo wa tti
 ke ki me si me ko e yi ki ko ta ka i me to se ne ni wa i
 a tti mo a ge i ki. ¹⁰I ge wa ki a tti mo a tti ki Jesus a
 o ta no ka na so e ma i ma ni, ma ni e di so wa te e,
 Mary Magdalene a, Joanna a, ka o ni Mary a, James a
 o kye ni, ka o ni ko ta ka ki a bi wi te ma tti ki.
¹¹Me de we na tta i a gi te bwe ta wo te e i ge wa ki,
 “Me me ne so we wa ki,” i ne ta wa te ni. ¹²Peter a tta i
 ki ki ki me ko ba se gi ge ni ka o ni i te bi e i ba o te e
 e a bi ni te e, ka o ni e na wa ke ska te e e ke te skwe ne ki
 a se ni wa na ko ki de ski ba ki wa ya a ni i na i
 ki ya ga te ni ge ni. A ne mi ne ne ki te e yo se ge ni tta i
 e di we bi ke ni ge ni e na ga tti i na i o tti.

Ni dwi Na ka na tti ki Ne na e ne me na gi ni Ne wa ge i ki Emmaus e ki E i di be me ka wa tti

¹³I ni na i me ko wa se ya wi ni dwi (2) ma a ki
 na ka na tti ki Jesus a ni Emmaus e ki e di te ka te ni ki
 o te wa i i di we bo se ge i ki ne ko ta i no i ka (7)
 ta swi te ba i ka ne ki i na i o tti Jerusalem e ki.

¹⁴Be mi ka ka no ne ti ge i ki e ta na to ta mo wa tti
 bye tti i di ke ni ki ke ye tti i e be me ka wa tti.

¹⁵E bi tti be me ka wa tti e ye di be mi te bo we wa tti
 ma a ni tta i Jesus a ni bye no ta ko ge i ki ka o ni
 e wi te me ko wa te e. ¹⁶Ne wa ge i ki me de we na a gi
 ne na wa wa te e.

¹⁷“We ko ne i tta i be mi ne ne ko ta me ge ma ni
 e be me ka ye ge?” i ko ge i ki.

Na ki ka ba ge
 i ki tta i ka o ni
 e mya di na ko si wa te e.
¹⁸Ma na tta i ne ko ti
 (1) Cleopas a e di so ta
 a tti mo a ge ni, “Ki na
 e na wi i ye ya ni a yo i
 Jerusalem e ki ki na
 ye to ke me te no i
 ba wi me i ka ske da ta
 e di ke ki a yo i
 na ta so ko ne be te ki.”

¹⁹“Ka di ya bi i di ke nwi?” i ko ge ni.

Ma ni ye to ke ni e i na wa te e, “Ma na tta i
 Jesus a Nazareth e ki we tti ki ta, Ke tti Ma ne to wa
 o ke no wi e ma ni, Ke tti Ma ne to wa ka o ni
 ke ki me si me to se ne ni wa ki ke tti ne ne ma wa tti ni
 e mi ska we si ni tti ke ki me si ke ko i
 e no we ni tti ka o ni e da wi ni tti. ²⁰Ma a ki tta i
 ma wa tti ni ka ne si tti ki ma ma to mo ni
 ka o ni ne to ki ma me na na ki a wa te ne wa ki
 i ba ki se ne ma so ni tti i ne se me tti ka o ni
 e sa ka ko a so ni tti te ka ma ko a te ni ki ni
 me te ko ni. ²¹Ne te di te e be na yo we wi na ta ta ki
 i ke te ske na tti Israel a i. Ma ni ni e ne swi ko na ka ki
 e ki di ma ni i di ke ki. ²²E yi ki me ko ma a ki a ne ta
 ne to ge yo me na na ki ne me na ni na we e ko na na ki
 de ba wi i te bi a bi e wa ki e a bi ni tti
 a se ni wa na ko ki. ²³A gi tta i i na i a bi ni tti ni.
 Ne wa ge i ki o mi ke tte wi e ma i Ke tti Ma ne to wa.
 ‘Be ma te si wa ma i i na,’ i ko ge i ki. ²⁴E yi ki me ko
 ni ka ne na na ki i te bi a bi e wa ki a se ni wa na ko ki.
 I ni tta i me ko e di ke ni ki e no we ni te e i ge wa i a gi
 i na i i ni ni a bi ni tti ni.”

²⁵Ma ni tta i e na te e, “Ke me me ne sa wi bwa
 ke to bye ne si bwa i me gi te e ye ge i te bwe ta we ge
 ke ki me si e na tti mo wa tti ma a ki Ke tti
 Ma ne to wa ni ke no ta ma wa tti ki. ²⁶Ki di se ni wi me ko
 i na wa tti si bwe ne ta ki ma na E ta be na so ta Ke tti
 Ma ne to na ke O tti ka o ni i ni me ska tti Ke tti

© 1996 David C. Cook

Ma ne to na ke i ma wi o te te na ki Ke tti Ma ne to wa ni o mi ska we si we ni.”²⁷Ka o ni i ya i ma i me ko be te ki e a ski ki di a ne bye a mo wa tti Moses a ka o ni ke ki me si ma a ki Ke tti Ma ne to wa ni ke no ta ma wa tti ki wi ke ta tti mo a ge ni e na tti me ko si tti wi na ke ki me si e a ne bye a te ni ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ne ki.

²⁸Ke tti ne i e bya wa tti i ni o te wa i ma na Jesus a me to tti me ko i ge ge wi tti i da wi ge ni.²⁹Me de we na tta i i ni e ki ki ma wa te e, “A yo i na ki no i ni ma i ma ni e ka ta wi be ko te ki.” A nwa tti ni ge ni tta i i na i wi na e yi ki na ki ge ni.³⁰E na na a bi wa tti tta i a ta sa ne ki i ni ye to ke e ma ma to mo te e, “Ke te bi i,” e i te e ka o ni e we bi ba ge na ke e ma ni ba ge di ka ni ka o ni e we bi a da ma te e.

³¹A tta i me ko ni i ni na i e ba ki ge ska wa te e ka o ni a tta i me ko ni e ne na wa wa tti i ni tta i me ko i bi e a ki ni tti.³²Ma ni tta i ye to ke e ti wa te e, “Ke kye te na mi me ko ke ne di wi mi da te ne mo be na na i na i e be mi ka ka no ne ti e na ge ka o ni e ke ke ne ta mwi e na ge ma ni e di a ne bye a te ni ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi na ni.”

³³Ba se gi ge i ki tta i ka o ni ke ke ni me ko e a ya ba mi wa te e Jerusalem e ki i di. Ma wi ta ta gi ge i ki tta i ma a i ne ko ti ne si we (11) ka o ni ko ta ka i i na i te gi ki wi ta ni tti i.³⁴Ma a i ne ko ti ne si we (11) ma ni e no we ni te e, “Ke te na ma i a ya ba mi a be si wa ma na Ne na e ne me na ga a wa i na ni Simon a ni mo ka wi no ta wa ge ni.”

³⁵Ma a ki ni dwi (2) a tti mo ge i ki e di ke ni ki e be me ka wa tti ka o ni e ka ski ne na wa wa tti Jesus a ni na i na i e ba ge na mi ni tti ma ni ba ge di ka ni.

Na ka ne ko tti i Ne wo ko ge ni Jesus a

³⁶E bi tti me ko ta na tti mo wa tti ma ni, Jesus a wi na me ko i na i ki wi ne ma so ge ni ka o ni ma ni e i na te e, “Me ga tti ke ki ki ke ke ska gi bwa.”

³⁷Sa ya wi te e ge i ki tta i ka o ni e se ke si wa te e. “TTi ba ya ke ne wa be na to ke,” i di te e ge i ki.

³⁸Ma ni tta i i na ge ni, “Ka ta se ke si ke ko. Ka ta be wi te e ke ko, ki te bwe ta bwa me ko e di ne ta me ge

e di ke ki.³⁹Wa ba ta mo ko ne ne ka ni ka o ni
ne ka ta ni ni na ma i me ko ma ni te bi no we.
Ta ke ni ko i ke ke ne ta me ge. A gi ma i ma a ki
tti ba ya ki a to wa tti ni a ka na ni ka o ni
o na me ska ya ni ni na ke i ma ni ne ta to.”

⁴⁰E ki di i ni i no we tti wa ba to na ge ni
o ne ka ni ka o ni o ka ta ni.⁴¹Ki ki ki me ko
a gi te bwe de ni te e me to tti me ko a sa mi
me nwi ke ni wi i te bwe ni wi ni ki ka o ni
e ne ne ki te e wa te e. I ni ye to ke e na na to ta wa te e,
“A yo i ke ko i ke ta to bwa wi se ni we ni?”⁴²A wa te na ma wa ge i ki tta i a ne ki i ki de so ni tti ni
ne me sa ni.⁴³I na i tta i me ko e ki wi ta ni tti ma a i
ta di a mwa ge ni.

⁴⁴Ma ni tta i e na te e, “Ma ni ma i yo we e ne na ko we
e ye i ki wi tti ka ba wi me na ko we. Ke ki me si
i ba ka mi te bwe mi ka twi e na tti me ko si ya ni
ma ma ka tti me ko i i di ke nwi e na tti mo e ko tti Ke tti
Ma ne to wa ni te ba ko ni ka ni Moses a ni a tti mo a tti
i a ne bye a mi ni tti ka o ni ma a ki Ke tti Ma ne to wa
o ke no wi e ma i ka o ni wa wi nwa wi ma ma to mo wi
na ka mo na ni Psalms a ni e di te ka te ni ki ni.”

⁴⁵Ka o ni i ni ye to ke e ke ke ne ta mwi a te e
i te bwe de ni tti i ka ski ne no ta mi ni tti
e ne bye a te ni ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ne ki.

⁴⁶A tti mo a ge ni, “Ma ni yo we e na tti mo mi ka ki
e a ne bye a te ki, ni na E ta be na so wa ni
Ke tti Ma ne to na ke O tti, ki di se nwi
i si bwe ne ta ma ni ka o ni i ne bo i ya ni.

Ne swi ko na ka ki ni i a ya ba mi a be si ya ni.

⁴⁷E ki do we ya ni tta i ma ni o tti, ma a ki
na ka di tti ki i mo ka to ta mo ki ma ni a tti mo ni,
‘Ki ba ki te e bwa i ko ki te e ye ge e di be tta wi ye ge
Ke tti Ma ne to wa ki mi we ne ta ma ko wa wa
e di be tta wi ye ge.’ Me ne ta mi Jerusalem e ki
ta di me to se ne ni wi wa ki i ke ke ne ta mwi a bi
ka o ni tta i tta ki me ko e na to wa ta me to se ne ni wa.

⁴⁸Ma ni be mi i di ke ki ki nwa wa ke ne ta bwa
ka o ni i a tti mo e ge me to se ne ni wa ki.⁴⁹Ma ni tta i,
ki a wa te na mo ne bwa tta i no sa e di ki di me na ge.

Me de we na a yo i me ko o te we ne ki ki ki wi ta bwa
 me te no i me ko na i na i ki di a wa te na mo na ge
 mi ska we si we ni a be me ki Ke tti Ma ne to na ke
 o tti."

**A be me ki Ke tti Ma ne to na ke
 E i di we na so tti Jesus a**

⁵⁰A wa i ne ki tta i Bethany e ki i di we na ge ni
 ka o ni a be me ki e i di ne ne ski ne ge ska te e
 ka o ni e ma ma to ma te e Ke tti Ma ne to wa ni
 i ke te mi na wa ni tti na ka ne ko tti i.

⁵¹E ye di tta i ta di ma ma to ta si ka wa te e
 na ka ne ko tti i, o tti ka na ge ni ka o ni
 e a wa na so tti i bi a be me ki i di Ke tti
 Ma ne to na ke. ⁵²Ma ma to ma ge i ki ka o ni
 e a ya ba mi wa te e Jerusalem e ki i di ma a ki
 ne di wi me ko mi da te ne mo ge i ki. ⁵³I na i tta i me ko
 sa sa ge wi ma ma to mo wi ka ne ki a be tti
 ki wi ta ge i ki ka o ni e wa wi nwa na wa te e Ke tti
 Ma ne to wa ni.

Philippians

1 ¹Ni na, Paul a, ka o ni Timothy a, ke bo si to ne be na
ma ni ka na wi ni ke ki me si ki nwa wa
wi tti ka ba wi ma tti ki Ke tti Ma ne to wa ni,
e o wi ki ye ge o te we ne ki Philippi i e di te ka te ki.
A ne ta ki nwa wa ke ni ka ne si bwa ka o ni
a ne ta ke ta se mi a bwa ni ka ne si tti ki,
me de we na ke ki me si ki nwa wa
ke ne ko ti tta ki a so ne ke di ne bwa wi tti Christ Jesus a.

Ni na na, Paul a ka o ni Timothy a,
ne to ta wi me ko be na
Christ Jesus a
ka o ni ni na na
e mi ke tte wi no ta wa ke tti
Christ Jesus a.

²Ne ma ma to ma wa
ko se na na, Ke tti
Ma ne to wa, ka o ni
Jesus Christ a,
Me ma to ma ga ka o ni
Na ka na ga. Ta ni na i
me nwi to to na ge ka o ni
mi ne na ge ma ga tti te e we ni.

© 1996 David C. Cook

**Paul a tta i ni E ma ma to ta ma wa te e
I ni i Ki wi ta ni tti i Philippi e ki
Te bwe ta wa ni tti i Jesus Christ a ni**

³Ki nwa wa o tti a be tti me ko
e ne ne ke ne me na ko we ki nwa wa ma ni e na ki Ke tti
Ma ne to wa, Me ma to ma ka, “Ke te bi e.” ⁴A be ne tti
ne mi da te ne mo e ma ma to ta mo na ko we ki nwa wa.
Ne ko tti ma wa tta i Ke tti Ma ne to wa i a se mi e na ge.
⁵Ma ni o tti ne ki me ko yo we ki di we bi te bwe ta me ge
me nwa tti mo ni e a tti ma so tti Jesus a a yo i a gi,

ke tta ki a se mi i bwa e ki wi a tti mo a ki ko ta ka ki
 me nwa tti mo ni.⁶Ke tti Ma ne to wa ki di we bi a di to wa
 i ko ke ska ye ge na mi te a ka ne ki a wa si i me nwi ke ki
 ki ya wa wi. Ni na be ki me ko ne te bwe ta i ni
 i a ne mi da wi tti me te no i me ko ki di wa ya tti ka ke
 na i na i bya te Christ Jesus a ne ya bi a yo i a ki ki.

⁷Ka o ni e yi ki ne ke ke ne ta e te bwe ya ni ma ni
 e i ne ne me na ko we e ta di ye ge e te ba ne na ko we
 o tti be ki me ko! Ke tta ki a se mi i bwa ma ni
 mi ke tte wi we ni e di me nwi mi di tti i i da wi ya ni
 Ke tti Ma ne to wa. E ba wi me i ke ba ko o ti ka ne ki
 bi tti sa i ki yo we i ni ne te da wi ka o ni i no ki
 bi tta wa i ne ke ba ko o ti ka ni, ke wa ki i ni
 ne te da wi. Ke tti Ma ne to wa me nwa wi wa
 e wi to ko na ge ki na na ke ki me si i mi ke tte wi ya ge
 ta ta gi i wa ba to na ge me to se ne ni wa ki i ni
 me nwa tti mo ni e te bwe mi ka ki ka o ni i a se mi a ge
 i wi tti ki te bwe ta mo wa tti i ni.⁸Ke tti Ma ne to wa
 ke ke ne ta mwa ma ni i a tti mo e na ko we,
 e te bwe ya ni, e di me ko te ba ne na ge Christ Jesus a
 e yi ki wi na, i ni e di te ba ne na ko we.

⁹⁻¹¹Ke ma ma to ta mo ne bwa ki nwa wa ke wa ki me ko
 ni ka ni a wa si me i me ko i wi tti ki te ba ne ti ye ge
 na no tti me ko i ke ke ne me ge Ke tti Ma ne to wa ka o ni
 i ne no ta me ge e di a ka wa ne na ge i i da wi ye ge.
 Ke ma ma to ta mo ne bwa i ka ski ta ki ma wa tti me nwi ke ki
 a ta be na me ge i i da wi ye ge. I ni na i ni i ke te ski ye ge
 me tti ke ki o tti tta ki me ko e di te e ye ge ka o ni
 e da wi ye ge ba di me ko bya te Christ a ne ya bi a yo i
 a ki ki. I ni na i tta i ni tta ki e da wi ye ge ni be ki me ko
 i we tti ta wi ke ki. Me te no i me ko Jesus Christ a
 i ni ki i di wi to ka ko wa wa ki i di a se mi e ko wa wa.
 Ma ni tta i we tti a mi ta i tta ki i ni i da wi ke
 i ka ski ta ki me to se ne ni wa ki wa wi nwa na wa te Ke tti
 Ma ne to wa ni ka o ni i ke tti ne ne ma wa tti.

**Te bwe mi ka ki Be ma te si we ni ke i ni Ma ni,
 I ma ma to me tti ka o ni I na ka ne tti Jesus Christ a**

¹²Ki nwa wa te bwe ta wa tti ki Jesus Christ a ni,
 ke ta ka wa ne ne bwa i ke ke ne ta me ge ma ni.

E di ke ki ni ya wi o tti, i ni we tti e ska mi me ko ma ne ka o ni a wa si me i ma ne me to se ne ni wa ki e ka ske de wa tti Jesus Christ a o me nwa tti mo ni ka o ni e te bwe ta mo wa tti.¹³ I ni o tti ye bi we tti tta ki ke ki me si de ma ka ne da ki e ka wa ba ta ki ki wi ki ya bi ke tto ki ma wa ni e o wi ki ni tti ka o ni tta i ma a ki tta ki ko ta ka ki a yo i ke ke ne ta mo ki we tti ke ba ko a so wa ni e na ka na ki Christ a.¹⁴ Ma ni o tti, e ke ba ko a so wa ni, Jesus Christ a ki di to wa ma ni i i di ke ni ki, a wa si ma ne te bwe ta ko tti i a wa si me i me ko i no ki wi tti ki te bwe ta ga. I ni o tti ye bi we tti te bwe ta wa tti ki Jesus a ni ki wi a tti mo a wa tti Ke tti Ma ne to wa ni o ka na wi na ni e ba wi me ko ko ta mo wa tti.¹⁵ A ne ta i ni ki, ke te na me ko, ki wi a to ta mo ki Christ a ni o me nwa tti mo ni me de we na ma tti ke ni o te wa ki o na mi te wa ki. A gi me nwi te e wa tti ni e ke da we ne mi wa tti o tti, ka o ni e ta nwe we ma wa tti ko ta ka i. Me de we na ko ta ka ki ki wi a to ta mo ki me nwa tti mo ni e me nwa wi wa tti o tti ka o ni e na ta wi me nwa wi wa tti o tti.¹⁶ Ma a ki ma wa tti a ko wi ki wi a to ta mo ki me nwa tti mo ni e te ba di wa tti o tti. Ke ke ne ta mo ki ke i Ke tti Ma ne to wa ni e a no ka di ni tti ni na i wa ba to kye ya ni i ni me nwa tti mo ni e ke kye te na mi ke ki.

¹⁷ Wi nwa wa ke da we ne tti ki tti ki ta na to ta mo ki me nwa tti mo ni, me de we na i ni e i da wi wa tti a gi we tti ta wi te e wa tti ni. I ni e i da wi wa tti ma ni na we si wa ki we tti da wi wa tti ko tti de ski ta ki i ke tti ne ne me tti i di ke i i o te te na mo wa tti ke ko a ni wi nwa wa ke si bi. I di te e wa ki

i ka ski a wa si si bwe i wa tti e ye i ta na ko a so wa ni.

¹⁸ Me de we na e da wi wa tti i si bwe i wa tti

a gi ke ko i ki ni a gi tta i a ge ya ni ni.

Wi da wi ki wi a to ta mo to ke i ki Christ a

o me nwa tti mo ni e i di me nwi te e wa tti. I di ke i

ki wi a to ta mo ge i ki Christ a o me nwa tti mo ni

e ba wi me nwi te e wa tti. Me de we na wa wi ta wi

e na ska ge ni ne mi da te ne mo, i ni ko tti me ko

e ki wi ta na to ta mo wa tti Christ a o me nwa tti mo ni

me to se ne ni wa i e ka ske ta ko wa tti.

¹⁹Ke wa ki tta i me ko ni be mi o bi te e, ne ke ke ne ta ko tti i ke te ske na so wa ni i ba ki se ni ki ki nwa wa ko tti ke ma ma to ta ma wi bwa ka o ni o no ke na wa ni Jesus Christ a ne ta se mi e ga.

²⁰Be ki me ko ne ta ka wa ta ka o ni e wi da ska ya ni i a be tti da wi ya ni a mi ta ta ki i da wi ya ni ka o ni i ba wi me ne di te e ya ni, ka o ni i no ki ka o ni a be tti, i wi tti ki ka na wi ya ni e ta na tti ma ki Christ a i ba wi ko sa ki ko wi ye a. Ne ta ka wa na wa Christ a i ke tti ne ne ta ko si tti ni na o tti tta ki e no we ya ni ka o ni e da wi ya ni, ka o ni e yi ki ma ni o tti e di be mi be ma te si ya ni ka o ni e yi ki i i di ne bo i ya ni. ²¹Wa ni mo tti a ne mi be ma te si ya ne, ma ni ma wa tti a ka wa ta ma ni i i da wi ya ni i ke tti ne ne ta ko si tti Christ a. Wa ni mo tti ne bo i ya ne, i ni a wa si ni me nw i to ta gi i ni ko tti i di ke ke ni i ma wi wi tta wi wa ki Christ a. ²²Me de we na wa ni mo tti

ke wa ki be mi me to se ne ni wi ya ni a yo i a gi ta ka mi ki, ni ka ski a se mi a wa ki a wa si ma ne me to se ne ni wa ki. A gi ke ke ne ta ma ni ni ta ni i a ta be na ma ni i i da wi ya ni. ²³Ne sa na ki to i a ta be na ma ni a mi i da wi ya ne. Be ki me ko ne ta ka wa ta i bo ni a yo i be mi me to se ne ni wi ya ni a ki ki, i ka ski ta ki be no wa ni i ma wi wi tta wi wa ki Christ a Ke tti Ma ne to na ke. I ni a wa si we we ne te sa ni ya wi ba wi a yo i ke wa ki be mi me to se ne ni wi ya ne a yo i a ki ki. ²⁴Me de we na e yi ki, a mi ta ki i ka ski a se mi e na ko we a wa si me i me ko ma ma ka tti ke nw i i a ne mi me to se ne ni wi ya ni.

²⁵Ne ke ke ne ta tta i a wa si me i e ma ma ka tti ke ki i a ne mi me to se ne ni wi ya ni ki nwa wa ko tti ki gi na ta we si bwa ni ya wi. I ni tta i o tti ne ke ke ne ta i a ne mi me to se ne ni wi ya ni ka o ni i ka ski ke wa ki a se mi e na ko we ki nwa wa i a be ne mo ye ge Jesus Christ a ka o ni i mi da te ne mo ye ge ke tta ki ko tti a be ne mo ta wa bwa wi na. ²⁶I ni tta i na i na i na ka tti bya ya ne i wa ba me na ko we, a wa si me i me ko ni i a to we ge

ke ko i a wa si me i me ko i o bi te e ye ge ka o ni
 i wa wi nwa ne ge Christ Jesus a, e a se mi e na ko we
 o tti.

²⁷I i na ka mi ka to ge ni wi na me ko,
 ki na ka ta bwa Christ a o me nwa tti mo ni
 e di se ki a mi di be mi me to se ne ni wi ye ge. I ni
 i da wi ye ge ni, bye tti wa ba me na ko we i di ke i
 de ski no ta ke ya ne e da wi ye ge, ni ke ke ne ta
 e tta ki mi ska wi ka ba ye ge ta ta gi. Ni ke ke ne ta
 e tta ki tte wi di te e ye ge e ke tti mi ke tte wi ye ge
 i ko na gi ye ge ne ki sa e gi ye ge e ki wi a to ta me ge
 Christ a o me nwa tti mo ni. ²⁸Ka ta tta i ko di ye ke ko
 i ni ki si bwe e na gi ki. Ki a be tti wi tti ki bwa. Ma ni
 i da wi ye ge ni i wa ba to ne ge i a ni e ge i a ni to ye ge
 Ke tti Ma ne to wa ko tti i na i ke te ske ne na ga.
²⁹Ma ni tta i tta ki i i di ke nwi ma ni o tti
 Ke tti Ma ne to wa ke ki di mi ne ko wa wa ma ni
 ke ko i i i da wi ye ge ko ta ka i ba wi mi na tti i,
 i ni i ba wi te bwe ta wa ni tti i Christ a ni.
 Ke ki di mi ne ko wa wa i mi ke tte wi no ta we ge
 Christ a, e te bwe ta we ge o tti de ski,
 i mi ke tte wi no ta we ge i si bwe ye ge wi na
 o tti, e te bwe ta we ge o tti. ³⁰I no ki tta i
 wi tti ka ba wi mi ke ko a e ta ne ne ti to wa ni
 ke bi ska wi tti ki i ko na ko ska wa ki i wa ba to kye ya ni
 ma ni me nwa tti mo ni e te bwe mi ka ki.
 Ma ni me ko ni te ne ne ti to wa ni ki di ne ta me ge yo we
 ka o ni ke wa ki me ko be mi ta ne ne ti to wa ni
 i wa ba to kye ya ni me nwa tti mo ni e te bwe mi ka ki
 mo tti me ko i no ki e di ka ske de ye ge.

**Ki be mi me to se ne ni wi bwa E da wi te e Jesus
 Christ a A yo i E be mi me to se ne ni wi te e**

2 ¹Ki nwa wa ke be mi wi tti me to se ne ni wi ma bwa
 Christ a ka o ni tta i ni e ka tti na we sko na ge.
 Christ a ke te ba ne ko wa wa ka o ni i ni o tti
 we tti ma ga tti te e ye ge. Ke tti Ma ne to wa
 Se sa ga ni tti ni O no ke na wa ni ke ke ska wa bwa
 ka o ni e ke ki no a mo na ge, e wa ba to ne na ge
 ma ne ke ko a ni ka o ni ki nwa wa e ka no ne ge.

Ki nwa wa ke me nwi to ta ti bwa ka o ni ki nwa wa
 e ke te ma ke ne ti ye ge na i na i ko wi ye a e si bwe tti.
²I ni we tti ka ka to ne na ko we i a nwa tti ye ge
 i wi to ka ti ye ge i na ko na ma ti we ge e di ki di ti ye ge
 i te ba ne ti ye ge ka o ni i ta ta gi te e se to we ge
 tta ki ke to te wa ki ka o ni ke na mi te wa ki. I ni
 i da wi ye ge ni, ni na be ki ni i mi da te ne mo wa ni.
³Ka ta ko tti a di o ke ko i i na ba ta ni ye ge
 a wa si e ke tta wa i ni ye ge ko ta ka ki tta i ka o ni
 ka ta ke ko i i da wi ke ko i di me ko ta ta ki
 i ka ski ki wi mi da ta tti mo ye ge e da wi ye ge.
 Me de we na ma ni ki i da wi bwa, "A gi
 ko wi ye i ya ni ni," ki i di te e bwa ka o ni a wa si
 i ke tti ne ne me ge ko ta ka ki ki nwa wa tta i
 e ne ne ti so ye ge. ⁴Ki ne ne ke ne ta bwa ta ni
 i i di ka ski a se mi to ye ge ko ta ka ki ta ta ki
 a se mi e ge, ka ta tta i de ski ki nwa wa
 ta di ke si be ne ti so ke ko, i i di a se mi e ti so we ge.

**Ki ne ne ke ne ti so bwa A wa i na
 Ta ta ki Jesus Christ a E ne ne ti so te e**

⁵A mi i da wi ye ge ke i e yi ki a na wi ye ke ko sa
 tte tte wi di te e ke ko sa e da wi te e Christ Jesus a.

⁶Ko tti i Jesus a a be ne wi e da wi ni tti Ke tti
 Ma ne to wa ni i da wi wa tta ki me ko ke te na
 i di,

na ka tti e yi ki mo tti me ko e bi tta wi ni tti Ke tti
 Ma ne to wa ni e a bi tta wi tti
 a gi a ta be na ki ni i ni mi ska we si we ni i a yo
 tti,

⁷me de we na a nwa tti ge ni i tta ki o tti ka ta ki ke
 ko a ni
 i bya tti a yo i a ki ki, ke te na me ko e se mi i wa
 ta,
 e bye tti me to se ne ni wi te e.

⁸Ka o ni na i na i e ki di ni ki te e e bye tti me to se ne
 ni wi te e
 a di o ge ni be ki me ko e ke te ma ke si te e
 ka o ni e ne no ta wa te e Ke tti Ma ne to wa ni
 mo tti me ko tta ki i da wi ge ni

e di a ka wa na so tti a bi na me ko
 a nwa tti ge ni i ne bo i tti i ya i ta di a gi tti
 te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni.

**Ke tti Ma ne to wa A di to ge ni
 I ma wa tti ne di wi ke tti ne ne ta ko si ni tti
 Jesus Christ a ni Ke tti Ma ne to na ke**

⁹I ni tta i e da wi te e o tti Ke tti Ma ne to wa
 a di to ge ni i ma wa tti ke tti ne ne ta ko si ni te e
 ma ne to na ke.

Mi na ge ni wi so ni
 ma wa tti ke tti ne ne ta ga te ni ki ko ta ka ni tta i
 tta ki wi so na ni tta ki e te ki ni.

Ma ni tta i ni wi so ni mi na te ni e ki da bi e ko tti
 Ke tti Ma ne to wa ni e o ki ma wi tti ni ka ni
 ma wa tti ke tta wa i ni ni tti i o ki ma wa i
 ma ne to na ke.

¹⁰Ke tti Ma ne to wa ma ni i da wi ge ni i ma ma ka
 tti ta ki tta ki ko wi ye a ki na wa ki na wi wa te
 wa ba to kye wa te e ke tti ne ne ma wa tti Jesus
 a ni
 me di me ko na i e ki wi ta ge i ki Ke tti
 Ma ne to na ke, a yo i a ki ki, i di ke i
 tti ba na ke.

¹¹Ke tti Ma ne to wa ma ni i da wi ge ni i ni ta ki o
 tti ye bi o tti ke ki me si me to se ne ni wa ki
 ma ni i i wa tti,

“Jesus Christ a ko tti Ne na e ne me na ga.”

Ma ni i da wi wa te ni tta ki ko wi ye a ki
 i wa wi nwa na wa tti ko se na na ni Ke tti
 Ma ne to wa ni.

**Wa ba to ne ko Ko ta ka ki I i di te bi e ge Ke tti
 Ma ne to wa E di be mi me to se ne ni wi ye ge**

¹²I ni tta i te ba ne na ko we
 ni ka ne ti ke, e ki wi te me na ko we yo we
 ke ta be tti a be e yo we ki de wi bwa e ne na ko we
 i i da wi ye ge i na ka ta ma wi ye ge Ke tti Ma ne to wa
 e di a ka wa ne na ge i i da wi ye ge. I no ki tta i
 e ba wi ki wi te me na ko we a wa si me i me ko

wi tti ki ke ko sa i wi ke tti ki de wi ye ge i ni ni
 i da wi we na ni a mi i da wi wa te me to se ne ni wa ki
 ke te ske ne ko tti ki Ke tti Ma ne to wa ni. Ki nwa wa
 a mi ta i i ni i da wi ye ge e ke tti ne ne me ge o tti
 Ke tti Ma ne to wa.¹³ Ma ni ki ka ski da wi bwa. Ke tti
 Ma ne to wa, wi na me ko, mi ke tte wi wa bi tta wa i ne
 ki nwa wa ke wi ya wa ya ni. E ki di e na ge
 i na ta wi i da wi ye ge e di a ka wa ne na ge ka o ni
 e wi to ko na ge o mi ska we si we ni i a yo we ge
 i ka ski ta ki ki de wi ye ge.

¹⁴ Me di me ko na i e da wi ye ge ni, ka ta
 ki wi na na ko ta ke ko na ka e yi ki ka ta ki wi ta
 nwe we ti ke ko,¹⁵ i ka ski ta ki ba wi a te na so we ge
 ka o ni i ka ski bi ne si ye ge i na i na mi te a ka ne ki,
 ki nwa wa ko tti Ke tti Ma ne to wa o ta be no e ma i,
 me nwi me to se ne ni wi tti ki me de we na
 wi tti a tti ki be ki me ko wa wa ne ska i wi ni tti i
 me to se ne ni wa i ba wi ka ski bo ni ka mi ni tti i
 me tti ke ni ki. I ni tta i we tti a mi ta i wi tti e ge
 me to tti ta ki ma ni i i na ba ta ni ye ge me to tti
 me ko ta ta ki a na ga ki ne di wi e ni we da we tti ki
 be ki me ko e be ko te ya ki,¹⁶ e di be mi a tti mo e ge
 me to se ne ni wa ki me nwa tti mo ne ki
 i i di ka ski ka ki ke wi me to se ne ni wi wa tti.
 Ma ni i da wi ye ge ni ke te na me ko ni a to
 i ne ne tti ka ni i mi da te ne me na ni wa se ya ke
 na i na i Christ a ne ya bi bya te a yo i a ki ki,
 ma ni ko tti ni i i di ke nwi i me te ne ta ga twi
 e ke tti si bwe mi ke tte wi ya ni te di i da wi ya ni
 e ke ki no a mo na ko we me nwa tti mo ni
 a gi me ko yo we ni i di me ko.¹⁷ Ko tti i ni na
 ni si bwe e ko bi ka o ni i ne bo i ya ni ma ni o tti
 e ke tti a to ta ma ni me nwa tti mo ni ki nwa wa
 ta ki i ka ske ta wi ye ge. Me de we na ni i ni
 we tti e te bwe ta we ge Ke tti Ma ne to wa ka o ni
 e ma ma to me ge. Ki be ne tta i i ni o tti ne bo i ya ne
 ni mi da te ne mo ka o ni e ta gi te be si ya ni
 e o bi te e ye ge tta ki ki nwa wa.¹⁸ I ni tta i we tti
 ni ka ni i i di ke ki o tti a mi ta i mi da te ne mo ye ge
 ka o ni wi tti o bi te e ska ti ka ko sa.

Timothy a ka o ni Epaphroditus a

¹⁹Ne ki di te e i be no a ki Timothy a
 e ki wi ta ye ge i di i ni me ko ka ta wi, i ni ma i
 na ta wi i da wi ge ni Jesus Christ a. I ni ta ki
 i i di ke ki i mi da te ne mo wa ni a tti mo ni
 ne ya bi bye ta wi te ta na tti me na ge i di ke i
 a di ta a tti mo ni a wa to na ge ta na tti mi te ni
 i o bi te e ska gi ye ge. ²⁰A gi ko ta ka ko wi ye a
 a bi tti ni a yo i Timothy a ni e di te e ni tti ka o ni
 ni na e di te e ya ni e a be tti ta di te a ta ma ke
 ki ya wa ya ni. Be ki me ko ke te na ke te ba ne ko wa wa,
 ke na ka ta we ne me ko wa wa e da wi ye ge.

²¹TTa ki ko tti ko wi ye a ki ne ne ke ne ta mo ki
 wi nwa wa me ko de ski te di a ka wa ta mo wa tti
 a gi ke i e di a ka wa ta mi ni tti Jesus Christ a ni.

²²Ki nwa wa ke ke ke ne ta bwa a bi tti ta swi
 e di a se mi i tti Timothy a. E di me ko ta ki gi ye se a
 wi tti mi ke tte wi ma tti o sa ni, Timothy a i ni
 e di ke tti wi tti mi ke tte wi mi tti i ka ski ta ki
 ma ne ka o ni a wa si ma ne me to se ne ni wa ki
 ka ske de wa tti me nwa tti mo ni e ta na tti me tti
 Jesus Christ a. ²³I ni tta i ne ki di te e, i ni
 e ka ta wi ne ya bi ne ka wa ki e ki wi ta ye ge Timothy a
 na i na i me ko ki di ke ke ne ta ma ne i i di ke no ge ni
 ni ya wi a yo i. ²⁴Ne te bwe de e a ka wa di tti
 Ne na e ne me na ga ni na e yi ki ta gi i bya ya ni
 i bye tti wa ba me na ko we i ni me ko ka ta wi.

²⁵Ke bye ne ka wa bwa yo we ki wa tti mo ta
 Epaphroditus a i a se mi i tti. Wi na e yi ki
 e wi tti ta gi te bwe de tti Jesus Christ a ni ki na na ta ki
 e da wi ya ge, ke te na ne ta se mi e ga e a to ta ma ni
 me nwa tti mo ni e a tti mo a ki ko ta ka ki ka o ni
 e a se mi i tti e o to we ya ke me nwa tti mo ni
 ta ta gi e ta nwe we ma ke tti wi nwa wa ko wi ye a ki
 a te se ne ta ki ki ne ski na ki ki me nwa tti mo ni.
 Ne ki de ne ta e ma ma ka tti ke ki i ne ya bi ne ka wa ki
 wi na ki nwa wa e a wi ye ge. ²⁶Ni ne ya bi bo si a wa
 e ki wi ta ye ge ke na ta wi ko tti tta ki ne wo ko wa wa
 na ka tti ka o ni be ki me ko e o ta mi e gi tti

e ka ske de ye ge e a ga ma ta ki yo we ka o ni
 e ke ke ne ta ki e o ta mi te e ska gi ye ge e ta ne ne me ge.
²⁷Ke te na wi na me ko yo we ke tti a ga ma ta mwa.
 E bi tti me ko a ga ma ta ki ka ta wi ne bo i wa yo we
 me de we na Ke tti Ma ne to wa ni ke te ma ke ne me ga.
 E ba wi wi to ka ko tti i ne bo i tti, ne se e ga
 Ke tti Ma ne to wa ni, i ni tta i e a skwi to tti
 i ne di wi mya di te e ya ne e. ²⁸I ni ke i
 we tti ni na a ka wa ta ma ni a wa si me i me ko
 i no ki, yo we tta i i ne ya bi ne ka wa ki ki nwa wa
 tta ki e ki wi ta ye ge, i ka ski ta ta ki ne we ge
 na ka tti ka o ni i o bi te e ye ge ka o ni
 e yi ki ni na i ba wi a sa mi mya di te e ya ni
 i ke ke ne ta ma ni ki nwa wa e o bi te e ye ge.
²⁹I ni tta i ki na ko na bwa ma na be ki
 ki mi da tti te e bwa ke wi tti te bwe ta ko wa wa
 ko tti ka o ni ni ke tti ne ne mi ye ke ko sa wi na
 ka o ni tta ki ko ta ka ki ki di ki de wi tti ki wi na
 e di ki de wi tti. ³⁰Ki ke tti ne ne ma bwa wi na ma ni
 o tti, ka ta wi ne bo i wa e ta di ke tti a se mi to tti
 e i da wi tti Christ a ni e ka wa ta mi ni tti
 me to se ne ni wa i a mi i da wi ni tti. Ma ni e da wi tti
 i ka ski ta ki a se mi i tti tta ki i di ki nwa wa
 e di ba wi ka ski a se mi i ye ge e ba wi ka ski bya ye ge
 o tti.

**Ta ni I i di na ko na so wa tti Ke tti Ma ne to wa ni
 Me to se ne ni wa ki Te bwe ta wa wa te Jesus a ni**

3 ¹Ma ni tta i ma wa tti a ko wi,
 wi tti te bwe ta wa tti ki Jesus a ni,
 ki mi da te ne mo bwa Ke tti Ma ne to wa e di ki de wi tti
 o tti, e te ba ne na ge! Wi na e na na e ne me na ge.
 A gi tta i o ta mi te e ska gi ya ni ni na ka
 i a tti mo e na ko we e di yo we ki di a tti mo e na ko we
 i ye i me i. Ma ni o tti, ke ta tti mo e ne bwa
 i a ka wa ba me ge ko wi ye a ki i ba wi wa ni me na ge,
 i ba wi ba di to we me na ge ma wi na ta mo wa te
 ki nwa wa e di te bwe ta me ge.

²Ki a ga me bwa ki a ka wa ba ma bwa ko wi ye a ki
 me ta gi ka ki ki me tti ke ni ki. Wa ni mi ye wa ki

ma ni e i no we wa tti, "Ma ma ka tti ne ni wa i na ki
i no me dwa ki ne ta wi na ka na tti ki Jesus a ni."

³Ki na na, a gi wi nwa wa ke i Ke tti Ma ne to wa
o me to se ne ni ma i. Ke ma ma to ma be na Ke tti
Ma ne to wa o no ke na wa ni ke ta se mi e ko be na
ko tti. Ke mi da te ne mo be na Christ Jesus a ko tti
ke ke te ske ne ko na na. A gi tta i a be ne mo ta ma gi ni
i da wi we na ni i ke te ske ne gi ya ge ki na na i di ke i
me di me ko na i ki na na e da wi ya gi ni. ⁴Ma ni
e no we ya ni ne te bwe mo tti de we na ni na,
me to se ne ni wa ki ma i e di te e wa tti, ne ta to,
e di te e ya ni ni te bwe ta ma ni ni ni na me ko,
i ka ski a be ne mo ta ma ni ni na me ko ki de wi ya ni ni
i da wi we na ni i te ba gi bya ya ni ma ne to na ke.

Ko wi ye a i di te e ge ni e a to tti be ki te bwe ta ki ni
ke ko a ni me to se ne ni wa ki di ta te ki ni

i da wi we na ni, ni na ma i a wa si me i ne ma ne to
i ni ni wi na tta i i ni ta ta ki i ka ski i di te e ya ni.

⁵Ne ki di no me do ko bi yo we ki di dwa di ka ta swi
wa se ya ki ni ki di ta so ko na ka ki e ki di ni ki ya ni.
A wa i na ki ne to tti ki Israel a ki ka o ni Jacob e ki
e o tti ki ya ni mo tti me ko Jacob a o gi sa ni

Benjamin a ni ne to tti ki. Ke kye te na mi me ko ne be ki
Hebrew i. E Pharisee i wi ya ni yo we be ki me ko
ne na ka ta ma wa wa e na ko ni ke te e Moses a,
Ke tti Ma ne to wa me ko o te na ko ni ka na ni.

⁶Ne ta ka wa ta yo we i wi tti ki i da wi ya ni
e di te e ya ni yo we Ke tti Ma ne to wa e di a ka wa di tti
i i da wi ya ni, i ni we tti be ki me ko si bwe a ki
na ka na tti ki Jesus Christ a ni. Na ka tti e yi ki a gi
ko wi ye a a bi tti ni i ka ski ke ko i i di ta ni na ta ki
e to ta ma ni i da wi we na ni ni na ko tti ke te na
ne na ka ta be ki me ko tta ki i na ko ni ka na ni.

⁷Me de we na tta ki i ni ye na
te di i da i da wi ya ni ni yo we i na ko ni tti
ta ta ki wi na Ke tti Ma ne to wa, i no ki ma ni
e ne ne ta ma ni, a gi ke ko e ne ta ma ni ni. A gi
ko tti ba di ye te wi a se mi e gi ya ni ni i ni ni
i ke ke ne ma ki Christ a. ⁸A gi na ka tti e yi ki
de ski i ni ni me de we na tta ki me ko ke ko a ni

e be ne mo ta ma ni ni yo we i ka ski ta ki yo we na ko ni tti
 Ke tti Ma ne to wa, i no ki ni na a gi ba di ye te wi
 ke ko e ne ta ma ni ni na i na i e wi ke tti wa ba ta ma ni
 i ni ni ka o ni ma ni i no ki ko ta ki ke tti ne ne ta ga ki
 ke tti di ke ki, ke te na be ki me ko e ke ke ne ma ki
 Christ Jesus a we ne ne mi ta. Wi na o tti
 ne tta ki ba ki se ne ta tta ki ke ko a ni ne ko te nwi yo we
 e be ne mo ta ma ni ni i na ko na so wa ni
 ma ne to na ke. E be ne mo ta ma ni ni yo we
 i no ki wi ya ka to a ni ne te ne ne ta, i ni
 o tti ye bi be ki me ko a wa si i na ka na ki
 Christ a. ⁹I ni ta ki i ka ski wi ke tti ta ta gi ya ke
 Christ a. Ke tti Ma ne to wa ma ni e ne ne mi tti,
 "Be di ga wi wa ma na ne ni wa," me de we na a gi
 e wi ke tti na ka ta ma ni yo we i na ko ni ka na ni o tti,
 me de we na ma ni me te no i o tti, e te bwe ta wa ki
 Christ a. Ke tti Ma ne to wa ne ki di mi ne ga
 i i di wi ke tti me nwi to ta ti ya ke ta ta gi ni na na,
 mi na bi i ni ke ki me si tta ki te bwe ta wa tti ki
 Christ a ni. ¹⁰Ma ni tta i e di a ka wa ta ma ni,
 ne ta ka wa ta i ke ke ne ma ki Christ a e ska mi me ko
 a wa si e di wa se ya ki ni ka o ni i a to wa ni
 mi ska wa ki Ke tti Ma ne to wa ni mi ne ko tti yo we
 Christ a na i na i e a be si e ko tti e ni me ne ko tti
 e ne bo i tti yo we. Ne ta ka wa ta i wi tti ka ba wi ma ki
 Christ a ni na e yi ki i ke ke ne ta ma ni e di si bwe tti
 ni na e yi ki i si bwe ya ni e da wi te e me ko wi na.
 Ne ta ka wa ta i a na wa ki Christ a a bi na me ko
 i ne bo i ya ni e yi ki e di wi na ne bo i te e.
¹¹Ne ta ka wa ta ma a ni i ni i i di ke ki ni na ta ta ki
 e yi ki i ta ko ni ki i ni i wi na Ke tti Ma ne to wa
 i ba se gi te na tti a be si a te ki di ne bo i ni tti i.

Ki na na Ke ko tti ki de wi be na E di ki na na a ka wa ta ma ge

¹²A gi ke i e yi ki ma ni i no we ya ni ni, "Ne tta ki
 ki di ki de wi tta ki i da wi we na ni, a mi
 ta ta ki yo we a mi ta i ki de wi ya ne e." A gi na ka tti
 e yi ki ma ni i ya ni ni, "A gi na i be tta wi ya ni ni."
 Me de we na ki ki ki ne wi tti ki ko tta wi i a na wa ki

Christ Jesus a i ni ko tti we tti a ta be ni tti ni na.

¹³Ne wi tti te bwe ta wa tti ki Jesus a ni, ke kye te na mi ne ke ke ne ta e ba wi ki di ki di ka ma ni tta ki ke ko a ni te na to ta ma ni ni. Me de we na ne ko ti (1) a te wi a be tti o ta mi e gi ya ni ne ta wi ki di ka ma ni. E ye i ba wi ta di wi to ka ma ni i o ta mi e gi ya ni ki di wa ya tti ke ki ke ko a ni yo we ne wi da ska ni ka ni i we bye wi ya ni i ki di ka a ma ni ma ma ka tti ke ki ni ka ni a wi ya to ke. ¹⁴Be ki me ko ne ko tta wi tta i i a ni to wa ni me to tti ta ta ki na na so ti we ni. A ni to wa ne ko tti ni, Ke tti Ma ne to wa ni na to me ga Ke tti Ma ne to na ke i wi tti a ki ma ni o tti, e di ki de wi tti Christ Jesus a e na bi ska ma wi tti e ne bo i tti.

¹⁵I ni tta i a mi ke ki me si e ta di ya ge wi tti ki te bwe ta wa tti ki Jesus a ni a mi e yi ki i ni tta ki i di te e ka ko sa ka o ni ko ta ki i di te e we ge ni ni na tta i ma a ni ke ka a ma ni ni, Ke tti Ma ne to wa ki tta ki a se mi e ko wa wa i ne no ta me ge ma a ni ke ko a ni a mi ta ki i da wi ye ge. ¹⁶Me de we na ma ni ma wa tti ni ka ni ke ki i da wi we ni a mi na ka ta ma ge i ni ki di ke ke ne ta e na ge e di a ka wa ne na ge Ke tti Ma ne to wa i i da wi ya ge, ki de wi ka ko sa.

¹⁷Ne wi tti te bwe ta wa tti ki Jesus a ni ki a nwa tti bwa i ta ta gi ye ge i i da wi ye ge e di ne wi ye ge ni na te di da wi ya ni, ki a na wi bwa. Ki wi ke tti wa ba ma bwa i ni ki me to se ne ni wa ki be mi me to se ne ni wi tti ki e di ne wi ya ke e di be mi me to se ne ni wi ya ke yo we na i na i ni na na e ki wi te me na ke. E da wi wa tti ki i da wi bwa.

¹⁸Ma ni e no we ya ni i no ki, ma ni o tti we tti ke ki di ki nwa wa a tti mo e ne bwa ma ne nwe ka o ni i no ki ne ma yo e mya di te e ya ni na ka tti me ko e a tti mo e na ko we. Ma ne wa ki me to se ne ni wa ki we ne i ge i ki, e di be mi me to se ne ni wi wa tti be mi i di ta ne ko wa tti, wa ba se ne ta mo ki e di we bo we mi ka te ni ki na i na i Christ a ni e ne bo i ni tti a gi tti te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni. ¹⁹Ma wa tti a ko wi Ke tti Ma ne to wa ni i ya i i di we ne ko ki e a te ni ki si bwe we ni

i ta di sa na ki to wa tti. I no ki tta i ma a ni
 te di ne di wi we ne ta mo wa tti ni a yo i a ki ki,
 de ski me ko i i di ka ski te bi e ti so wa tti.
 Wa na to ka ta di ke tti ne ne ta mo ki
 e di wa wa ne ska i ta ne ko wa tti, i ni ke wi na yo we
 a mi me ne di te e wa te e. Be ki me ko
 ta di ma mi na we ne ta mo ki me te no i me ko
 me to se ne ni wa i a yo i a gi ta ka mi ki
 ke tti ne ne ta mi ni tti. ²⁰Me de we na ki na na
 e di be mi me to se ne ni wi ya ge ko ta ki i da wi ka ko sa
 wi nwa wa tta i e di be mi me to se ne ni wi wa tti, a gi
 ko tti a yo i de ski a ka wa ne na gi ni i o wi ki ya ge
 a ki ki Ke tti Ma ne to wa me de we na e yi ki
 ke ta ta be ne ko be na i ma wi wi tti a ge Ke tti
 Ma ne to na ke. Be ki tta i me ko ke wi da ski te e be na
 e ta na bwi a ge i ke te ske ne na ga i ne ya bi bya tti
 ma ne to na ke o tti Jesus Christ a Ne na i me na ga.
²¹Na i na i tta i bya te i tta ki ko ke ska we wa
 te bwe ta ko tti i me to se ne ni wa i i a na ko tti.
 I ko ki to wa ke ke ska ma gi ni ke na me sko na na ni
 no ki ke ki ni ka o ni i ne bo mi ka ki ni me de we na
 ki a na wa be na wi na e di ki tti we we ne te ni ki.
 Ma ni na i na i i da wi te i a yo wa o mi ska we si we ni
 i ni ni i ka ski na na o ta ki tta ki ke ko i i i di ke ni ki
 e di a ka wa ta ki me ko.

4 ¹Te ba ne na ko we ni ka ne ti ke, i ni
 e di ki di a tti mo e na ko we i i da wi ye ge ni a mi
 ki ki ki be mi a be ne mo ta me ge ni ka ni i di ka o ni
 i be mi be se ta we ge Jesus Christ a Ne na e ne me na ga.
 Ne wi tti te bwe ta wa tti ki Jesus a ni be ki me ko
 ke te ba ne ne bwa ka o ni e a ka wa ta ma ni be ki me ko
 i ne wo na ko we na ka. Ke tta ki o bi te e ska wi bwa
 ka o ni ne mi da te ne mo e ta na tti mo a ki a be e
 ko wi ye a ki ki nwa wa e ta na tti me na ko we.

Na ka na tti ki Jesus Christ a ni A mi i da wi wa te e

²Ma ni o tti ye bi, Euodia a ka o ni
 Syntyche a tte wi dwi e wi tti te bwe ta wa wa tti
 Ne na e ne me na gi ni, we tti ni na
 ki ki ki ma ki i bo ni ta nwe we ti wa tti ka o ni

i we bi tte tte wi di te e wa tti. ³Wi tti mi ke tte wi mi ta,
 ki na te bwe ta wa ta Jesus Christ a ni,
 ka ski e be ne mo ta wa ka i a se mi i tti,
 ki a se mi a wa ki i ni ki ni dwi (2) i ge wa ki,
 ma ni o tti e ki di ke tti wi tti mi ke tte wi mi wa tti
 e a tti mo a ke tti ma ne ka o ni a wa si me i me ko
 ma ne me to se ne ni wa ki me nwa tti mo ni
 e ta na tti me ko si tti Jesus Christ a. Clement a
 ka o ni tta ki ko ta ka ki me to se ne ni wa ki
 wi tti mi ke tte wi mi tti ki e yi ki ma ne a tti mo e wa ki
 me to se ne ni wa i me nwa tti mo ni. E di so wa tti tta i
 ki di a ne bye a te ni wa ni Ke tti Ma ne to wa ni
 o me sa na i ka ne me ki ta ta gi wi tti tta ki i ni ki
 we te te na ki ki ka ki ke wi me to se ne ni we ni.

⁴Ki mi da te ne mo bwa a be tti! Ma ni o tti,
 Ke tti Ma ne to wa e ke te ske ne na ge ki nwa wa,
 na ka tta i ke ta tti mo e ne bwa ki mi da te ne mo bwa!
⁵Ki wi to ka wa bwa tta ki ko wi ye a ki i ne wo na ge
 e ke da tti me to se ne ni wi ye ge ma ni o tti,
 e di to ta we ge me to se ne ni wa ki. Ki me ge ne ta bwa,
 Ne na e ne me na ga Jesus Christ a, i ni i ne ya bi bya tti
 i ni me ko ka ta wi. ⁶Ka ta be ki ski te e ke ko
 mo tti me ko ne ko ti (1) ke ko e i. Me de we na
 i di ke no ge ni ki ki ki ma ma to ma bwa
 Ke tti Ma ne to wa e di na ta we si ye ge. Ka o ni
 e di ta di ma ma to me ge ki a tti mo a bwa
 e di gi na ta we si ye ge, e yi ki e di te bi e na ge.
⁷I ni tta i i ni o tti Ke tti Ma ne to wa i mi ne na ge
 ma ga tti te e we ni. I ni ni a wa si me i me ko
 we we ne twi, e bi tta ki a bi na me ko a wi ta
 ka ski ne no ta ka ko sa. I ni ma ga tti te e we ni
 ki a se mi e gi bwa i ba wi se ke si ye ge i di ke i
 be ki ski te e ye ge ma ni o tti Christ Jesus a
 ke to ta wi me ko bwa.

⁸Ma wa tti a ko wi tta i ne wi tti te bwe ta wa tti ki
 Jesus a ni, ma a ni tta i a mi ta di ne ne ke ne ta me gi ni.
 Ne ne ke ne ta ke ko sa me nwi ke ki ka o ni
 a mi i di wa wi nwa te ki. Ne ne ke ne ta ke ko sa
 te bwe mi ka ki ka o ni i ni a mi ke tti ne ne ta ga ki.
 Ki ne ne ke ne ta bwa i ni be di gi ke ki ka o ni

wa ka mya ki. Ki ne ne ke ne ta bwa we we ne te ki ka o ni ne di wi we ne ta ga ki. ⁹TTa ki ke ko a ni ni na ki di ke ke ki no a mo na ko we yo we ka o ni be mi ke ke ne ta me gi ni e me de na me ge e ne wi ye ge ta ta gi me ko e di a tti mo e na ko we, ki ki ki i ni ni ki a ne mi be mi i da wi bwa. I ni tta i ni Ke tti Ma ne to wa mi ne na ga ma ga tti te e we ni ke te ske ne na ga i ba wi be ki ski te e wa ge i na i ki ki wi te me ko wa wa.

**Paul a Mi da te ne mo ge ni
Philippi a i E a se mi e ko te e**

¹⁰Ni na ne ko ti (1) te bwe ta wa ta Jesus Christ a ni be ki me ko ne mi da te ne mo na ka ki nwa wa e wa ba to di ye ge ke wa ki e te ba di ye ge ka o ni e na ta wi a se mi i ye ge. Ne ke ke ne ta ki nwa wa e a be tti te ba di ye ge me de we na me te no i me ko ke ye tti ne a gi yo we ka ski wa ba to kye ye gi ni e te ba di ye ge e ba wi ka ski a se mi i ye ge yo we. ¹¹Ka ta wi na i di te e ke ko i ni e i no we ya ni e na ta we si ya ni o tti ke ko i. A gi ma i, ke te na ma i ne ki di na ka tti a wi i di te be si ya ni mo tti me ko e di ke no ge ni ni ya wi. ¹²Ne ke ke ne ta i i di be ma te si ya ni mo tti me ko e ba wi a to wa ni ne ta we si ya ni ni. Ka o ni e yi ki ne ke ke ne ta i i di be ma te si ya ni na i na i e bi ne ski to wa ni ne ta we si ya ni ni ke ko a ni. Ne ki di ke ke ne ta ta ni i i di te be si ya ni mo tti me ko e di ke no ge ni. Ne ki di ke ke ne ta i i di te be si ya ni mo tti me ko wi da be ne ya ne i di ke i ki bo tte ya ne. Ne ki di ke ke ne ta ta ni i i di te be si ya ni mo tti me ko a to wa ne ne ta wi to wa ni i di ke i ba wi a to wa ne ne ta wi to wa ni. ¹³Ne ka ski tta ki ke ko a ni i da wi wi na ko tti Jesus Christ a ne mi ne ga mi ska we si we ni.

¹⁴Me de we na ke me nwa wi bwa e a se mi i ye ge na i na i e gi na ta we si ya ni i a se mi i ki.

¹⁵Ke te na me ko ki nwa wa Philippi a ki ke me nwi me ge ne ta bwa be te ki na i na i e a ski a tti mo e na ko we yo we me nwa tti mo ni i ya i yo we Macedonia e ki. Na i na i yo we

e o tti ka ne na ko we ki nwa wa i ya i ma i,
 ki nwa wa yo we ne di ka te ta gi tti ki te bwe ta wa tti ki
 Jesus Christ a ni ka o ni e yi ki e se mi i tti ki
 e mi di ye ge do ni ya a ki.¹⁶ Mo tti me ko e ye i
 Macedonia i e ki wi ta ya ni, o te we ne ki Thessalonica i
 e di te ka te ki, ki nwa wa ni de nwi ke mi di bwa
 do ni ya a ki na i na i e gi na ta we si ya ni i a se mi i ki.
¹⁷Ka ta i di te e ke ko e a tti mo e na ko we ma ni
 ke wa ki ta ki i be mi bo si ta wi ye ge do ni ya a ki.
 A gi ba di ye te wi, ma ni ma ta ke te na
 e ka wa ta ma ni. Ne ta ka wa na wa Ke tti Ma ne to wa
 i ke te mi no na ge e ne di wi ke tti a se mi i ye ge
 o tti.¹⁸I ni tta i ni ne ki di o te te na tta ki ke ko i
 ki di bo si ta wi ye ge ka o ni e ta di a wa si ma ne ki,
 a gi i ka ski tta ka we ya ni ni. Epaphroditus a tta i
 ne ki di a wa te na ma ga ki nwa wa yo we
 bo si ta wi ye ge ka o ni ne ta to tta ki ke ko i
 ne ta we si ya ni yo we. Ma ni me to tti e na ba ta na ki
 i ni yo we mi di ye ge me to tti me ko ke te na
 ke ta wa te na ma wa bwa Ke tti Ma ne to wa.
 Ki di tta i na ko na mwa ka o ni be ki me ko
 e me nwi te e ska gi tti.¹⁹Ka o ni tta i Ke tti Ma ne to wa,
 ni na me ma to ma ka, ki tta ki mi ne ko wa wa tta ki
 ke ko a ni ne ta wi to we gi ni. I a yo wa wi na tta ki
 e to tti o ke tti me na te si we ni. I a se mi e na ge ma ni
 o tti Christ Jesus a e di ki de wi tti ki nwa wa o tti.
²⁰Ma ni tta i a mi i da wi ya ge wa wi nwa di ye ka ko sa
 ka o ni ke tti ne ne mi ye ka ko sa Ke tti Ma ne to wa
 a be ne wi me ko ka ki ke wi wi na ko tti ko se na na
 ka o ni me ma to ma ga. Wi to ka te sa i ni i i di ke ki.

Ma wa tti A ko wi E ka no na te e Philippi a i Paul a

²¹Ki tta ki a tti mo a wa ki i ya i ki wi ta tti ki
 Philippi e ki Ke tti Ma ne to wa o me to se ne ni ma i
 ka o ni te bwe ta wa tti ki Christ Jesus a ni
 e me ge ne ma ki we tti ta wi me ko. A yo i e yi ki
 te bwe ta wa tti ki Christ Jesus a ni me ge ne me wa ki
 i ni i. “O,” ke te ko wa wa ki.²²Ke ki me si tta i tta ki
 Ke tti Ma ne to wa o me to se ne ni ma i a yo i
 e wi ki tti ki ke tti o te we ne ki, “O,” ke te ko wa wa ki

ki nwa wa. I ni ki e yi ki ta gi te bwe ta wa tti ki
Jesus a ni bi tta wa i ne mi ke tte wi tti ki
ke tto ki ma wa ni Roman a ni o wi ki ya be ki
be ki me ko, "O," ke te ko wa wa ki ki nwa wa.

²³Ta na i yo we me nwi to to na ge ka o ni
te ba ne na ge Ne na e ne me na ga, Jesus Christ a,
ke ki me si e ta di ye ge ki nwa wa. Wi to ka te sa i ni
i i di ke ki.

1 Peter

1 ¹Ni na tta i, Peter a, ne ta no ka ne ga Jesus Christ a.

Ma ni tta i ne ta ne bye i ka wa wa ki

Ke tti Ma ne to wa na se ka wa tti i ya i ma i

we wi te bi no ma ke i e wi ki tti ki ma a ni

a ki wa ni, Pontus i, Galatia i, Cappadocia i,

Asia i, ka o ni Bithynia i e di te ka te ki ni.

²A da wa ye yo we ko se na na, Ke tti Ma ne to wa,
ke ki di a ta be ne ko wa wa ki nwa wa. O no ke na wa ni
ki di to wa ki nwa wa i na na e ne me na ge
e me to se ne ni wi ye ge i be se ta we ge Jesus Christ a
ka o ni i ba ki se ne ta te ki e di be tta wi ye ge
ka o ni e di wa wa ne ska i ta ne ko ye ge i ni o tti
we tti me sko wa ko si tti ka o ni e ne bo i tti, ki nwa wa
o tti.

Ta na i tta i Ke tti Ma ne to wa
ke tti me ko wa ba to ne na ge e te ba ne na ge ki nwa wa
ka o ni mi ne na ge ma ne me ko ma ga tti te e we ni.

Ki na na Be ki me ko Ke ke ke ne ta be na

I o te te na ma ge I ni Ke tti

Ma ne to wa Ki di ki di me na ga

³Ki na na tta i ni ma ni a mi da wi ya ge,
“Ke te bi i,” i di ye ka ko sa Ke tti Ma ne to wa,
o gi sa ni Jesus Christ a ka o ni Jesus Christ a
Ne na e ne me na ga. Wi na o tti Ke tti Ma ne to wa
e ne di wi me nwi to to na ge, ke mi ne ko be na
e ski ke ki be ma te si we ni ma ni e i da wi tti
e a be si a tti Jesus Christ a ni e ne bo i ni tti yo we.

Wi na o tti Ke tti Ma ne to wa ki di i da wi tti, ki na na
ke wi da ska be na e ta na bwi to wa ge i o te te na ma ge
i ni wi na ki di ki di me na ge i mi ne na ge ki na na.

⁴Ke wi da ska be na tta i e ta na bwi a ge Ke tti
Ma ne to wa i mi ne na ge i ni we we ne te ni ki
be me ne ma wa tti o me to se ne ni ma i. I ni

be me na ki a gi i ka ski mya di se ki ni, ma tti ke ki ni,
 i di ke i i ka ski a de no ki ni. Be me na ki se sa a mwa
 ke ki me si i ni Ke tti Ma ne to na ke ki nwa wa
 i ta na bwi e gi ye ge.⁵ Ka o ni tta i Ke tti Ma ne to wa
 ta di a yo wa o mi ska we si we ni i a ka wa ba me na ge
 wi na ko tti ke ta be ne mo ta wa bwa Jesus Christ a.
 A ska tti me i ni na i na i a gi ka mi ka ke ki di se to wa
 i wa ba to ne na ge i i di ke te ske ne na ge.

⁶Ki mi da te ne mo bwa wi na o tti e tta ki ki de wi tti
 ke ko a ni Ke tti Ma ne to wa. Me de we na
 i no ki e ma ne ki a tti ba na ki tti e di ke ki
 se na ka ki ni i ni ni e si bwe e gi ye ge, ki nwa wa
 ki si bwe te e bwa no ma ke i.⁷ Ma ma ka tti ke nwi tta i
 ki nwa wa i a to we ge si bwe we na ni, i ni ni ni
 i o tti wa ba to kye ye ge ke te na e a be ne mo ta ye ge
 e te bwe ta ye ge Jesus Christ a. I na i o tti ni
 na i na i Jesus Christ a a ya ba mi bya te ni a ki ki
 Ke tti Ma ne to wa ki wa wi ga ne ko wa wa ka o ni
 ki ke tti ne ne me ko wa wa ka o ni i na a ba ta ni e na ge.⁸
 Mo tti me ko e ba wi na na di ne we ge ki ki ki me ko
 ke te ba na bwa Jesus a. Mo tti me ko i no ki
 e ba wi ka ski ne we ge Jesus a ki ki ki me ko
 ke be mi te bwe ta wa bwa wi na. I ni tta i
 ki nwa wa e bi tti ta ta ki mi da tti te e ye ge
 a sa mi me ko ta ki ge ge wi, a gi a te ki ni
 ka na wi ni i ka ski ta ta ki a to ta te ki.⁹ Ma ni tta i
 we tti ki nwa wa mi da tti te e ye ge Ke tti Ma ne to wa
 ke be mi ke te ske ne ko wa wa. I ke te ske ne na ge ke i ni
 we tti te bwe ta we ge Jesus Christ a.

¹⁰ Wi nwa wa ke no ta ma wa tti ki Ke tti
 Ma ne to wa ni i ye me i wi ke tti wa ba ta mo ge i ki
 ta ni i i di ke te ske na ni tti i ni i te bwe ta wa ni tti i
 Jesus Christ a ni. A to ta mo ge i ki i ni e me nwi ke ni ki,
 i ni ni Ke tti Ma ne to wa i mi ne na ge ki nwa wa.¹¹
 I ni ni o no ke na wa ni Jesus Christ a a tti mo a ge ni
 ta ni i i di wi na me ko Christ a i i di si bwe tti
 ka o ni e a to ta ke e tta ki ke tti di ke ni ki ni
 i i di we bi ke ni ki ki di si bwe te e. Ko tta wi ge i ki tta i
 i ka ski me ka mo wa tti na i na i ka o ni ta ni
 i tta ki i ni i di ke ni ke e.¹² Ke tti Ma ne to wa

wa ba to na ge ni i ni i ke no ta ma ko tti i,
 i ni te na to ta mo wa tti a gi i ni i di se ke e
 i a se mi e gi wa tti, me de we na ki nwa wa
 i a se mi e gi ye ge. Ta na to ta mo ge i ki i ni ni me ko
 i ni ni ki nwa wa e yi ki ka ske de we gi ni na i na i
 e a tti mo a so we ge Jesus Christ a o me nwa tti mo ni.
 I ni ki a tti mo e na gi ki i ni me nwa tti mo ni
 a se mi e ko ge i ki Ke tti Ma ne to wa ni Se sa ga ni tti ni
 O no ke na wa ni e no ka na so ta i bya ta
 Ke tti Ma ne to na ke o tti. Ma a ni tta i i ni ni
 mo tti me ko Ke tti Ma ne to wa o mi ke tte wi e ma i
 ne ta wi ne no ta mo wa tti.

**Na ka na tti ki tta i Jesus a ni
 Wi ke tti wa ka mi be ma te si wa sa**

¹³Ma ni tta i o tti tta ki ki di da wi tti Ke tti
 Ma ne to wa ki wi ke tti ne ne ke ne ta bwa
 we ko ne e no ge ni i i da wi ye ge ka o ni
 ka ta mye mye ska wi ke ko. Ki wi da ska bwa
 i ta na bwi to ye ge me nwi ke ki i mi ne na ge
 Ke tti Ma ne to wa na i na i Jesus Christ a
 ne ya bi bya te a yo i a ki ki. ¹⁴Ki nwa wa ko tti
 i no ki Ke tti Ma ne to wa o ta be no e ma i ka o ni
 e be se ta we ge, ka ta be mi da wi ke ko ke wa ki,
 be mi da wi ye ko a yo we. Ki nwa wa yo we a gi
 ne no ta me gi ni Jesus Christ a o me nwa tti mo ni,
 i ni tta i yo we we tti ki nwa wa ne di wa na tti ke ki ni
 e na ta wi i da wi ye ge, ke ki de wi bwa me ko yo we.
¹⁵Me de we na Ke tti Ma ne to wa ko tti a gi
 ke ko i ne di wa na tti ke ni ki ta di ka ki ni ka o ni
 e na se ko na ge ki nwa wa i o ta be no e mi tti,
 ki nwa wa e yi ki a wi ta ta di ka ke ko sa
 ne di wa na tta ki. ¹⁶Ma ni tta i e ne bye a te ki Ke tti
 Ma ne to wa o ka na wi ne ki, “Ni na ko tti a gi
 ke ko a ni ki wi ta di ka ma ni ni ne di wa na tti ke ki ni,
 i na i tta i ni o tti a wi ta e yi ki ki nwa wa
 ki wi ta di ke ko sa ne di wa na tta ki.”

¹⁷Na i na i a be e ki nwa wa e ma ma to me ge
 Ke tti Ma ne to wa ma ni a be e e ne ge,
 “No se na na.” Me de we na wa ba ta ma we wa tta ki

me to se ne ni wa i na ne ko ti e di ki de wi ni tti
 ka o ni e ba wi a wa si ne ko ti ke tti ne ne ma tti
 e di wa ba ma tti me ko ne ko ti (1) i ni me ko
 ke ki me si e to ta wa tti me to se ne ni wa i. I ni tta i
 ki nwa wa a mi ta i ke tti ne ne me ge Ke tti
 Ma ne to wa e ye i ki nwa wa a yo i ki wi ta ye ge
 a ki ki. ¹⁸Ke ke ke ne ta bwa ki nwa wa
 e di yo we be mi me to se ne ni wi ye ge i ye me i
 a gi yo we ba di ye te wi ke ko i ki ni i ni. I ni yo we
 e di ki nwa wa ke ki no a mo na ge i i da wi ye ge.
 Me de we na Ke tti Ma ne to wa ke ke te ske ne ko bwa
 ki nwa wa i ba wi i ni i da wi ye ge. Wi na Ke tti
 Ma ne to wa ki di i da wi tti e ke te ske ne na ge a gi
 tte wi di ke ki ni me to tti ta ta ki e te ba i ke tti
 e ni wa be ke si ni tti i do ni ya a i i di ke i
 e sa wa be ke si i ni tti i do ni ya a i. Ka ski i ni ni
 e bo ni ne di wi we ne ta me ki ba ki ta te wa ni
 ka ski bo ni ne di wi we ne ta ga to ni. Ke tti
 Ma ne to wa tta i e da wi tti e ke te ske ne na ge
 i ni wi na a gi i ka ski bo ne ne ta ga ki ni, a gi
 i ka ski ba ki ta te ki ni. ¹⁹E da wi tti Christ a
 e ba ki se ne na ge ki nwa wa be ki me ko
 ke tti di ke no ge ni. Na i na i e wi to ka ki
 o me sko mi i be mi ka ni ki ka o ni e ne bo i te e,
 ke na bi ska ma ko wa wa. A na we wa e ski ki ni tti i
 me me ta ne da i, Israel a ki a be e yo we e wa wa tti i
 e wa te ni ka wa wa tti Ke tti Ma ne to wa ni, Christ a
 e yi ki wa ka me si ge ni we we ne si ta me ko,
 ba wi ke ko i i di ki ta. ²⁰E ba wi me i me ko Ke tti
 Ma ne to wa tta ki ke ko i ki di to te e
 ki di me ko yo we a ta be na ge ni Jesus a ni. I no ki tta i
 na i na i e we bi tta ki ke ko i a gi ke ki Ke tti Ma ne to wa
 be no e wa Jesus a ni i tta ki a se mi e na ge ki nwa wa.
²¹Wi na Jesus Christ a o tti, e di ki de wi tti,
 we tti ki nwa wa te bwe ta we ge Ke tti Ma ne to wa.
 Ke tti Ma ne to wa a be si e wa ka o ni
 e ba se gi te na tti Jesus a ni e ne bo i ni tti yo we ka o ni
 i ke tta wa i ni wi ni tti. I no ki tta i ke ta be ne mo bwa
 Ke tti Ma ne to wa ka o ni ke wi da ska bwa
 e ta na bwi e ge ki nwa wa e di ki di me na ge i bye se ka ki.

²²I no ki tta i ni ki nwa wa e te bwe ta we ge
 ka o ni e na ka ta me ge e na tti mo e na ge
 i i da wi ye ge Jesus Christ a, ki di ba ki se ne ta ga twi
 e di be tta wi ye ko a i ni o tti ni ke ki di wa ka mi to bwa
 ki ya wa wi ka o ni ke te na e te ba ne ge
 ko ta ka ki na ka na tti ki Jesus a ni. I no ki tta i ni
 ke te na be ki me ko ki te ba na bwa tta ki i ni ki.
²³Ki nwa wa tta i a mi ta i te ba ne ti ke ko sa ma ni
 o tti, Ke tti Ma ne to wa ki di to wa ki nwa wa
 ta ta ki me to tti e a tti ni ki ye ge. Mo tti me ko
 ke me so ta ne na na ki e ne bo i wa tti Ke tti
 Ma ne to wa be ma te si wa ka ki ke wi me ko
 ka o ni tta i ni ki nwa wa i no ki ni Ke tti Ma ne to wa
 o ta be no e ma i. A yo wa o ka na wi ni i mi ne na ge
 e ski ki ki be ma te si we ni ka o ni mo tti me ko
 o ka na wi na ni ka ki ke wi ke ni wa ni. ²⁴Ma ni ko tti e
 ne bye a te ke e Ke tti Ma ne to wa e di ka na wi te e,

“Me to se ne ni wa ki e di ki wa tti me to tti me ko
 a na we wa ki ma di ski wa i ka o ni
 be sko ne wi a i.

TTa ki ke ki me si no ma ke i be ma te si wa ki
 ka o ni e di we we ne si wa tti ka bo twe
 we bi a de no wa ni.

²⁵ Me de we na o ka na wi na ni Ne na e ne me na ga
 a be ne wi te bwe mi ka te ni wa ni ka ki ke wi.”
 I ni ni o ka na wi na ni tta i ni o me nwa tti mo ni
 ki di a to ta mo na gi ni ki nwa wa.

2 ¹I ni tta i we tti a mi ta i
 bo ni wa wa ne ska i ta ne ko we ge.
 Ki bo ni ba di to we bwa ka o ni ka ta
 e di be tta wi ye ko a ki ki ki be mi i da wi ke ko ka o ni
 ka ta wa ni mi ye ke ko ko ta ka ki e me nwa wi ye ge
 ta ta ki i di we bi. Ka ta ke da we ne mi ye ke ko
 ko ta ka ki. Ka ta ki wi ma ta tti mi ye ke ko
 me to se ne ni wa ki. ²Ma ni a mi i da wi ye ge
 e bi tti me ko na ta wi no ne wa tti a ski ni ki tti ki
 a be no e a ki i ni me ko e yi ki ki nwa wa a mi ta i
 gi no ta me ge Ke tti Ma ne to wa o ka na wi na ni.
 O ka na wi na ni ma i wa ka mi te bwe mi ka te ni wa ni
 ka o ni ki nwa wa be mi na ka ta ma we ge, i ni ni

ki a se mi e gi bwa e ska mi me ko i mi ska we si ye ge
 a be tti me ko a wa si me i mi ska wa ki
 ma ne to wi ke ki. ³Ki de bye a te wi Ke tti Ma ne to wa
 o ka na wi na ni, “Ke ki di me ko ke ke ne ta bwa
 e bi tti me nwi to to na ge Ke tti Ma ne to wa.”

⁴Ke tti ne ki bye no ta wa bwa Jesus Christ a.
 Wi na na e na wa ta be ma te si mi ka te ni ki
 a se ni. Me to se ne ni wa i a gi na ko ne ko tti ni,
 e ba wi ke ko e ne me ko tti me de we na
 Ke tti Ma ne to wa ni a ta be ne ga ka o ni
 e ke tti ne ne me ko tti. ⁵Ki bya bwa me to tti me ko
 be ma te si mi ka ki ni a se nye ni, ka o ni
 i wi to ka so ye ge ki ya wa ya ni i a yo te ki na i na i
 a di to te ke tti ma ma to mo wi ka ni, i na i
 i ta di ma mi di i ye ge se sa ge we ni wi tti ki ta di ka ki ki
 ma ma to mo ni i a wa te ni ka we ge i na ko na ki ni
 ke ko a ni Ke tti Ma ne to wa a wa i na ni i a wa tti
 Jesus Christ a ni. ⁶Ma ni ko tti e di ki de bye a te ki Ke tti
 Ma ne to wa o ka na wi ni ma ni e i te e,

“Ne ta ta be na wa ne ko ti (1) e na wa ta
 be ma te si ni tti ni i na a se nya.

TTa ki me ko ke ko i bi tta wa i ne
 ma ma to mo wi ka ne ki e di to wa ni Zion e ki
 i na i a gi tti ni o tti we bi to ma a ni o tti
 ne ko ti (1) a se ni,
 me to tti me ko be mi me to se ne ni wi ta a se nya
 ke tta wa i ni wi ta ka o ni be ki me ko te ba na
 ka,

ka o ni tta i wi na ko wi ye a te bwe ta wa ta i ni ni,
 wi na a gi i me ne di e tti ni.”

⁷⁻⁸Ma na tta i be ma te si ta a se nya
 ke tti ne ne ta ko si wa ki nwa wa ma i ta ta ki
 te bwe ta wa tti ki, me de we na a gi i ni i
 ba wi te bwe ta ko tti i. A ne bye a te wi Ke tti
 Ma ne to wa o ka na wi ni i ni i ta na tti me wa
 ba wi te bwe ta wa ni tti i be ma te si ni tti ni a se ni,

“Ma ni a se ni e di ka tti ki ba wi na ko na mo wa tti
 e ba wi ke ko e ne ta mo wa tti
 ke ye a ba ke i ni ma wa tti ke tti ne ne ta ga ki
 a se ni be ki me ko.”

Na ka tti e yi ki ma ni e ne bye a te ki Ke tti
Ma ne to wa o ka na wi ne ki,

"Ma na tta i na a se nya me to se ne ni wa ki i o tti
be tti ka di no wa tti
ka o ni i o ta ska wa tti."

I ni i i da wi wa ki a gi ko tti te bwe ta wa wa tti ni
Ke tti Ma ne to wa ni e no we ni tti, wi na Ke tti
Ma ne to wa ki di se to tti i i di ke ni ki.

⁹Me de we na ki nwa wa ma i me to se ne ni wa ki
Ke tti Ma ne to wa e ta be na tti i. Ki nwa wa e yi ki
me ma to ma tti ki i ni ni Ke tti Ma ne to wa ni,
ma wa tti ke tta wa i ni wi ta o ki ma wa. Ki nwa wa
e yi ki me to se ne ni wa ki ki di di ma so tti ki
i ma ma to ma wa tti Ke tti Ma ne to wa ni. Ki nwa wa
e yi ki ke to ta wi me ko wa wa Ke tti Ma ne to wa.
Ke tti Ma ne to wa ke ta ta be ne ko wa wa
i ki wi a to ta me ge we we ne te ki ni i da wi we na ni
ki di da wi tti ni. Ma ni tta i me to tti e na ba ta ni ki,
ke ke tti we ne ko bwa e be ko te ki ka o ni bi tta wa i ne
e ta ne de ki we we ne te ki wa se ya ki wi na
ki di to tti. ¹⁰Be te ki me i ke ta yo we ki nwa wa
a gi yo we na ko ne na gi ni Ke tti Ma ne to wa,
me de we na ni i no ki ki nwa wa Ke tti Ma ne to wa
o me to se ne ni ma i e i ne ne ta ko si ye ge.
Be te ki me i yo we a gi ke te mi no na gi ni ki nwa wa
me de we na i no ki ni e ke te mi no na ge ki nwa wa.

¹¹Ni ka ne ti ke, ki nwa wa ba ya ki tti e o tti ki ye ge
ko ta ke a ki a yo i, de ski ke i no ma ke i a yo i
ke to wi ki bwa. Ni na ke wi tti ki me ne bwa
ki nwa wa i ba wi wa wa ne ska i ta ne ko ye ge
e da be e yo we me ta gi i da wi ye ge.

Ki ne ski me ne bwa tta i ka ta
wa wa ne ska i ta ne ko ke ko, i ni ke i i da wi ye ge
e di ta ne ko we ge me ko ki mi ka ti e gi bwa.

¹²Me to se ne ni wa ki ba wi te bwe ta wa tti ki Ke tti
Ma ne to wa ni ke tta ki ka ske ka ko bwa ka o ni tta i
e a tti mo e na ge e ma tti ta ne ko we ge. I ni tta i
a mi ta i be mi me nwi me to se ne ni wi we ge
i ka ski ta ki, mo tti me ko wi nwa wa ne wo na ge
me nwi ke ki ni be mi ta di ka me ge ka o ni

i wa wi nwa na wa tti Ke tti Ma ne to wa na i na i
wa se ya ni ke bya te na ka tti Jesus Christ a.

Ki wi to ka wa bwa Ni ka ne si tti ki

¹³Wi na Jesus Christ a o tti e di ki di ta ne ko tti,
i ni a mi ta i be se ta we ge tta ki ko wi ye a ki
ne na o wa tti ki a yo i a ki ki. Ki be se ta wa bwa
ma wa tti ke tta wa i ni ta o ki ma wa, ne na i ma ta
tta ki ko ta ka i o ki ma wa i. ¹⁴E yi ki ki be se ta wa bwa
i ni i wi na ki di i di ma tti i i mi we di wa ni tti i
ne di wi wa na tti ta ne ko ni tti i ka o ni
i wa wi nwa ne me tti i ni i me nwi ta ne ko ni tti i.

¹⁵Ke tti Ma ne to wa ke ta ka wa ne ko wa wa
ki nwa wa i wa ba to ne ge i ni ki me to se ne ni wa ki
be di to wa tti ki e a te ne na ge e ma tti ta ne ko ye ge
i bo ni ta na tti me na ge ki nwa wa ka o ni ma ni ni
ki nwa wa i i da wi ye ge i bo ni to ne mo wa tti ta ta ki,
ki be mi me nwi ta ne ko bwa ki nwa wa. ¹⁶Wi na
Jesus Christ a o tti e da wi te e ni e ba ki se ne na ge
ki nwa wa ni e ba wi ke wa ki ki nwa wa o ta wi me na ge
ko ta ka ki. Me de we na ka ta ma ni i ne ti ke ko,
“I no ki ni i ka ski wa wa ne ska i ta ne ko wa ni ka o ni
i ba wi mi we di wi ki.” A gi! Ma ni ki i ne ti so bwa,
“I no ki tta i ni i ka ski i da wi ya ni e di a ka wa di tti
Ke tti Ma ne to wa i i da wi ya ni.” ¹⁷Ki ke tti ne ne ma bwa
tta ki ko wi ye a ki, ki te ba na bwa ko ta ka ki
te bwe ta wa tti ki Jesus Christ a ni, be ki me ko
ki ke tti ne ne ma bwa ka o ni ki wa wi nwa na bwa Ke tti
Ma ne to wa, ki ke tti ne ne ma bwa ke tto ki ma wa
ne na i ma ta ko ta ka i o ki ma wa i.

Na i na i Sa na ki to we ge, Jesus Christ a E da wi te e Ki i da wi bwa

¹⁸Ki nwa wa we ta wi me na gi ki ko ta ka ki,
ki be se ta wa bwa we ta wi me na gi ki ka o ni
i ke tti ne ne me ge. I ni ki to ta wa bwa a gi
de ski i ni ki me nwi to to na gi ki ka o ni
ke da tti e na gi ki me de we na e yi ki i ni
ki i to ta wa bwa me tti to to na gi ki ki nwa wa.
¹⁹Na i na i a be e ki nwa wa e si bwe ye ge

bi ne di me ko o tti e ba wi ke ko i di ta ne ko ye ge
 ka o ni ma ga tti e ta na ma ta me ge a ga te ki ma ni
 o tti e ke ke ne ta me ge i ni e di a ka wa ne na ge
 Ke tti Ma ne to wa i i da wi ye ge, i ni tta i ni
 Ke tti Ma ne to wa i me nwi to to na ge
 ki nwa wa.²⁰Wa ni mo tti ki nwa wa si bwe ye ge
 e wa wa ne ska i ta ne ko ye ge o tti a gi
 i wa wi nwa ne na gi ni Ke tti Ma ne to wa. Me de we na
 wa ni mo tti ki nwa wa si bwe ye ge ma ga tti na i na i
 ki nwa wa e me nwi ta ne ko ye ge, i ni tta i ni Ke tti
 Ma ne to wa ki te bi a bwa ki nwa wa.²¹Ma ni tta i
 we tti Ke tti Ma ne to wa na to me na ge ki nwa wa
 ma ga tti i si bwe ye ge na i na i me nwa wi ye ge
 i ni ko tti e di si bwe te e Christ a i a se mi e na ge
 ki nwa wa. Ke wa ba to ne ko wa wa ki nwa wa ta ni
 i i di si bwe we ge mo tti me ko wi na e di si bwe te e.

²²A gi yo we na na di be tta wi tti ni wa wa ne ska i
 we ni
 i di a gi na ka tti na na di ba di to we tti ni
 i wa ni ma tti ko wi ye a ni.

²³Na i na i ko wi ye a i e ma tti ma tti me ko tti
 a gi ne ya bi ma tti ma tti ma te e. E si bwe e ko tti
 me to se ne ni wa i a gi ne ya bi na ta wi ma wi na kye te e.
 I na Jesus a wi to ka wa ge ni i a ka wa ba me ko tti
 Ke tti Ma ne to wa ni, be ki me ko

wi ke tti be di gi tti wa ba ta ma wa ta me to se ne ni wa i
 o wi ya wa wi.²⁴Na i na i Jesus a e sa ka ko o tti
 te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni, e sa na ki to tti,
 e ta na ma ta ki ka o ni e ne bo i tti, wi na
 ke na bi ska ma ko be na ki na na i te ba a ki ki na na
 be mi ne ki i di wa wa ne ska i ta ne ko wa ge.

Wi na we tti ni i da wi te e ki de wi wa i a di to tti
 ki na na ta ki i bo ni wa wa ne ska i ta ne ko wa ge
 ka o ni i we bi we tti ta wi i na no kye wa ge.

Ke ki di tta i be mi me nwi me to se ne ni wi bwa wi na o tti
 e sa na ki to tti ka o ni e si bwe te e.²⁵Ke wa ni so bwa yo we
 e be mi na ka ta me ge mye wi me de we na i no ki ni
 Ke tti Ma ne to wa e ne ya bi bye ne na ge ki nwa wa
 i na ka ne ge ne ko ti (1) e ta di a ka wa ba me na ge
 ki nwa wa ka o ni e te ba ne na ga Jesus Christ a.

We na be mi tti ki ka o ni We wi wi tti ki

3 ¹E da wi ni tti me ko i ni i te bwe ta wa ni tti i
 Jesus Christ a ni e wi to ka wa ni tti
 me to se ne ni wa i ne na o wa ni tti i, i ge wa ki e yi ki
 wi to ka wa wa sa o na be mwa wa i. I ni tta i a ne ta
 i ni i o na be mwa wa i ba wi te bwe ta mi ni tti i
 me nwa tti mo ni e ta na tti me ko si tti Jesus Christ a,
 i te bwe ta mo ki i ni, na i na i ne ta mo wa te
 e di be mi wi ke tti me to se ne ni wi ni tti o wi wa wa i.
 Ne wa wa te e da wi ni tti a gi ma ma ka tti
 i a tti mo e tti ni wi nwa wa a mi da wi wa te
 i te bwe ta wa wa tti Jesus a ni. ²Na i na i ne ta mo wa te
 e di me nwi be mi me to se ne ni wi ye ge, ma ni o tti,
 ki nwa wa be ki me ko ke ma ma to ma bwa Ke tti
 Ma ne to wa, i te bwe de wa ki. ³Ka ta a be ne mo ta ke ko
 ke ko a ni a wa i na ni ta ki e mi da tti se to ki
 o wi ne sa ni i di ke i e ni wa ki mo tti ki o ta ke we na ki
 i di ke i e ni wa ki te ki ni o de ki ta ka na ni
 i we we na ba tti o we ge. ⁴A gi, ki nwa wa
 ke we we si we nwa wi a mi ta i o tti mi ka te sa
 ki nwa wa ke te na e di ki ye ge bi tta wa i ne
 ki nwa wa ke to te wa ki ka o ni ke na mi te wa ki.
 Ki nwa wa e yi ki a mi ta i ma ga tti ka o ni
 ke na tti be mi me to se ne ni wi ke ko a i ni e di ke ki
 we we ne si we ni a gi na na di i ko ke ska ki ni ka o ni
 e yi ki i ni ni Ke tti Ma ne to wa, “We we ne twi
 be ki me ko,” e ne ne ta ki. ⁵A da wa ye yo we, i ni
 e di we we ni o wa te e i ge wa ki me ma to ma tti ki
 Ke tti Ma ne to wa ni. Te bwe ta mo ge i ki Ke tti
 Ma ne to wa ni i i da wi ni tti e di ki di me ko wa te e
 ka o ni tta i ni e wi to ka wa wa te e o na be mwa wa i.
⁶Sarah a be se ta wa ge ni o na be ma ni Abraham a ni
 ka o ni be ki me ko ke tti me nwi ka no na ge ni.
 Ki nwa wa e yi ki ki na ka na bwa e da wi tti Sarah a
 ki nwa wa a na we ge me nwi ta ne ko we ge ka o ni
 ba wi ko ta me ge tta ki ke ko a ni ki me nwa wi bwa.
⁷E yi ki ne ni wa ki e sa tti ki o wi ya wa i
 e be mi wi tta wi wa wa tti ke tti ne ne ma wa sa
 o wi ya wa i ko tti a wa si ni na we si ni wa i.

Ki me nwi to ta wa bwa e o wi wi ye ge ma ni o tti
 Ke tti Ma ne to wa ko tti e yi ki i mi ne wa, ki nwa wa
 e yi ki, ka ki ke wi me to se ne ni we ni e di ki do we tti.
 I ni ki i da wi bwa i ka ski ta ta ki a mi ta i
 i di ma ma to mo ye ge ta di i di da wi ye ge.

E ta di si bwe ki E me nwi ta ne ko ki O tti

- ⁸I no ki tta i ni ki de wi ne ta wi i no we ya ni.
 Ki tte tte wi i di te e bwa ke na mi te a ka nwa ki.
 Ki ne ne ke ne ta mwa wa bwa e da wi wa tti ko ta ka ki.
 Ki te ba ne ti bwa we si me ti a ki ta ki a mi da wi wa te.
 Ki me nwi to ta ti bwa ka o ni i ma ga tti to ta ti we ge.
- ⁹Na i na i ko wi ye a ne di wa na tti to to na ge
 ki nwa wa, ka ta ne ya bi a di to ta wi ye ke ko wi na
 i di ke i wi nwa wa. Na i na i ko wi ye a ma tti me na ge
 ki nwa wa ka ta ne ya bi ma tti mi ye ke ko. A gi,
 na i na i i ni to to na ge ki nwa wa, ki nwa wa me ko
 ki ko tti ma bwa Ke tti Ma ne to wa i me nwi to ta wa tti
 i ni i i ni ko tti e di a ka wa ne na ge i i da wi ye ge.
 I ni tta i ni i me nwi to to na ge ki na wa wa e yi ki.
- ¹⁰Ki de bye a te wi Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ne ki,
 "Ma ma ka tti me ko na ta wi ki nwa wa me nwi be mi
 me to se ne ni wi ye ge
 ka o ni o bi te e ye ge,
 ka ta ki ma tti ma tti mi ye ke ko me to se ne ni wa ki
 ka o ni ka ta ki wi ba di ba di to we ke ko.
- ¹¹Ki nwa wa ma ma ka tti me ko
 ki bo ni wa wa ne ska i ta ne ko bwa ka o ni
 i we bi me nwi ta ne ko ye ge.
 Ki nwa wa ma ma ka tti me ko ki ko tta wi bwa
 e bi tti ye ge i ma ga tti wi tta wi me ge tta ki
 ko wi ye a ki.
- ¹²Ke tti Ma ne to wa a ka wa ba me wa i ni i be di gi
 ta ne ko ni tti i
 ka o ni e ka ske ta wa tti e ma ma to me ko tti
 me de we na Ke tti Ma ne to wa a ska we ska we wa
 i ni i ne di wa wa na tti ta ne ko ni tti i."
- ¹³Wa ni mo tti ki nwa wa wi tti ki ko tta wi ye ge
 i me nwi ta ne ko we ge, a gi ki nwa wa
 i ka ski ko wi ye a wi sa ki to to na gi ni.

¹⁴Me de we na mo tti me ko ki nwa wa si bwe ye ge e me nwi ta ne ko we ge o tti, Ke tti Ma ne to wa ki ke te mi na ko wa wa me ko ki nwa wa. I ni tta i ka ta ko di ye ke ko ko wi ye a ki ka o ni ka ta o ta mi te e ke ko. ¹⁵Me de we na ki ma ma to ma bwa Christ a ki nwa wa ke to te wa ki ka o ni i na na i te e ye ge i na ka ne ge wi na te ba ne na ga be mi we ne na ga ki nwa wa. Ki a be tti na na i a wi bwa i na ko me ge i ni ki tta ki na na to to na gi ki ki nwa wa ka di tta i e te ki we tti ke ki me si ki nwa wa na ka na tti ki Christ a ni be ki me ko e a be na mo ta we ge wi na. ¹⁶Me de we na ke na tti ki ka no na bwa ka o ni ki ne na we ne ma bwa. Ki be mi me nwi me to se ne ni wi bwa ki nwa wa i ba wi ta ta ki ki nwa wa ka ski na ne ko ti a te ne ti so we ge ke ko i e be tta wi ye ge. I ni tta i ni wi nwa wa ne di wa na tti me na gi ki ki nwa wa i me ne di te e wa tti e me nwi ta ne ko we ge o tti e be mi na ka ne ge Christ a. ¹⁷A wa si me i me nwi ke nwi i si bwe ki e me nwi ta ne ko ki wa ni mo tti ma i i ni i di a ka wa ta ke i i di ke ni ki Ke tti Ma ne to wa, ko ta ki tta i i di, i si bwe ki e ne di wa na tti ta ne ko ki o tti. ¹⁸A wa si me i me nwi ke nwi i si bwe ki e me nwi ta ne ko ki ma ni o tti Christ a wi na me ko ne bo i wa tta ki e di be tta wi ni tti o tti me to se ne ni wa i i te ba a ki ka ki ke wi me ko. Wi na yo we be di gi ta ne ko wa me de we na ne bo i wa e na bi ska ma wa tti ne di wa na te si ni tti i i ka ski ta ta ki bye ne na ge ki nwa wa Ke tti Ma ne to wa e ki wi ta tti i ka ski ta ta ki na ko ne na ge ki nwa wa. Me to se ne ni wa ki ne se wa ki Christ a ni, me de we na Ke tti Ma ne to wa Se sa ga ni tti ni O no ke na wa ni ne ya bi ni me ne wa a be si e wa ka ki ke wi me to se ne ni we ni i a to ni tti. ¹⁹Ka o ni tta i e a yo te e Ke tti Ma ne to wa ni Se sa ga ni tti ni O no ke na wa ni o mi ska we si we ni, i ya i e a te e ne bo a i e ki wi ta ni tti ka o ni e ka no na te e Ke tti Ma ne to wa ni o ka na wi ni i ni i yo we i ye me i be ma te si ni tti i na i na i Noah a ni e be ma te si ni tti. I ni ki ke te na te ni i na i

e a bwi to wa tti e ba wi me i a ta ko ni ke ni tti Ke tti
 Ma ne to wa ni.²⁰ A gi yo we be se ta wa wa te e Ke tti
 Ma ne to wa ni me de we na ma ga tti ta na bwi a ge ni
 i ko ki te e ni tti e di be tta wi ni tti yo we na i na i
 Noah a ni e ta di a di to ni tti o ke tti tti ma ni yo we.
 I ni na i yo we Ke tti Ma ne to wa a skwi a ge ni
 a ne ki i me to se ne ni wa i e ke tti mo ska a ni ki, de ski
 dwa di ka (8).²¹ I ni tta i ne bi e ke tti mo ska a ki yo we
 ka ski i ne ne ta ne a me to tti e tte tte wi di ke ki i ni
 ne bi e yo ki e ko ta we ne tti me to se ne ni wa ki.
 Me de we na i ni e i da wi ki a gi i ni i da wi ki ni
 i ko ke no ki o tti, i wa ka me tte ki o tti,
 ko ta ki ma ni i di we bwa ka ni wi wi. Ma ni tta i
 e di we bo we mi ka ki, ki nwa wa ke ki do we bwa
 e we tti ta wi ne ne ki te e ye ge i i da wi ye ge
 e di a ka wa ne na ge Ke tti Ma ne to wa. Na i na i i ni
 e i da wi ye ge Ke tti Ma ne to wa ni e na ko ne na ge
 ki nwa wa ma ni o tti Jesus Christ a yo we ni me na bi
 e a be si e tti ne bo we ne ki o tti.²² Wi na ki di na ge wa
 Ke tti Ma ne to na ke. Wi na i ya i ki wi te wa
 e ke tti ne ne ta ga te ni ki tti ki Ke tti Ma ne to wa ni.
 I na i o tti na na i me wa Ke tti Ma ne to wa ni
 o mi ke tte wi e ma i ka o ni tta ki ma ne to wa i
 e to ni tti i mi ska we si we ni ka o ni i ne ne tti ka ni.

**Ki be ma te si bwa I wi ki na we e ge
 Ke tti Ma ne to wa**

4 ¹Wi na ko tti yo we Christ a
 e si bwe tti na i na i e ne bo i tti a gi tti
 te ka ma ko a te ni ki ni me te ko ni, ki nwa wa
 e yi ki ma ma ka tti ki na na i a wi bwa
 i si bwe we ge. Ki wi tti ki te e bwa e da wi te e me ko
 Christ a, ma ni o tti i ni ki si bwe tti ki a gi
 na ta wi ki ki be mi wa wa ne ska a wi wa tti ni.² I ni tta i,
 a yo i o tti ye bi, ne ki ki nwa wa be ma te si ye ge
 a yo i a gi ta ka mi ki, ki nwa wa ma ma ka tti me ko
 ki i da wi bwa Ke tti Ma ne to wa e di a ka wa ne na ge
 i i da wi ye ge, a gi ke i ki nwa wa ke si bi
 ne ta wi da wi ye ge.³ Be te ki me i yo we, ki nwa wa
 ke ki di a sa mi wa ba di to bwa ma ne wa se ya wa ni

e be mi ta di ka me ge me ta gi ka mo wa tti
 ba wi te bwe ta wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni. Ki nwa wa
 be ki me ko ke me ta gi a ma ne bwa. Ki nwa wa
 ke gi ya skwe bwe bwa ka o ni e me ne da wi ye ge.
 Ki nwa wa e di a wi ye ge ke ne di wa na tti ta ne ko bwa.
 Ki nwa wa ke ma ma to ma bwa ma ne to wa ki ba wi
 ta ta ki yo we a mi i da wi ye ko a. ⁴Ka o ni i no ki ni
 i ni ki ba wi te bwe de a ki e ba wi ne no ta mo wa tti
 da e te ki we tti ba wi ki nwa wa ta gi ye ge
 e di ta ne ko wa tti e wa ba di ta ne ko wa tti
 tta ki wa wa ne ska a wi we ni e da wi wa tti.
 Ke ne di ne di wi me ko bwa e ne di wa na tti me na ge.
⁵Me de we na wi nwa wa ma ma ka tti
 i ko tti a tti mo wa ki we tti i da wi wa tti Ke tti
 Ma ne to wa ni e na i ke ni ki yo we te di da wi wa tti,
 i ni ke i me ko e ka ta wi we bi wa ba ta ma wa tti
 o wi ya wa wi i ni i be ma te si ni tti i ka o ni
 ki di ne bo i ni tti i. ⁶I ni yo we we tti e yi ki
 Jesus Christ a a tti mo a tti me nwa tti mo ni
 ki di ne bo i ni tti i. Mo tti me ko e ki di ne bo i ni te e,
 tta ki ko tti ko wi ye a ki na no tti ma ma ka tti
 tta ki ne wa ki, Jesus Christ a a tti mo a ge ni
 me nwa tti mo ni i ka ski ta ta ki e di be ma te si ni tti
 Ke tti Ma ne to wa ni ma ne to na ke be mi e yi ki
 wi nwa wa be mi da wi wa tti.

⁷I ni ke i e ka ta wi a gi ka mi ka ki. I ni tta i
 ki nwa wa ma ma ka tti i wi ke tti te e ye ge
 ka o ni ke ke ne ti so ye ge i ka ski ta ta ki
 ki nwa wa ma ma to mo ye ge. ⁸Me de we na
 ma wa tti ke tti ne ne ta te ki ki nwa wa
 a mi i da wi ye ge ni ma ni ki te ba ne ti bwa be ki me ko.
 Ki nwa wa be ki me ko te ba ne ti ye ge ni, ki nwa wa
 ki a be tti ki di na na i a wi bwa i ba ki se ne ta me ge
 wa wa ne ska i ta ne ko wa te e ko ta ka ki
 me to se ne ni wa ki. ⁹Ki ke da tti bi ti ka na bwa
 te bwe ta wa tti ki Jesus a ni e o wi ki ye gi ni. Ma ni
 ki i da wi bwa ka ta ke i e yi ki be ki ski e gi ke ko.
¹⁰Ke tti Ma ne to wa ke ki di mi ne ko wa wa
 tta ki ki nwa wa e na ne ko ti ye ge ke ko i
 i i di na i we si ye ge. Ki nwa wa tta i ki a yo bwa

i ni i i a se mi e ge ko ta ka ki i ni ko tti a mi ta i
 a mi a yo wa ge me nwi me ko i ni Ke tti Ma ne to wa
 mi ne na ge, a tti ba na ki tti e be be ki ni ke ki
 e di na i we si ya gi ni. ¹¹Ke no ta ma wa ge na Ke tti
 Ma ne to wa ni e ka no na tti te bwe ta wa ni tti i
 Jesus Christ a ni ma ma ka tti me ko a to ta sa
 ka na wi na ni Ke tti Ma ne to wa ni
 ki di ka no ta mi ni tti. E se mi a ge na ko ta ka i
 i ni i da wi sa i a yo tti mi ska we si we ni Ke tti
 Ma ne to wa ni mi ne ko tti ni i i di mi ke tte wi tti.
 TTa ki e da wi ya gi ni Jesus Christ a o tti
 e wi to ko na ge, ki na na a mi ta i ke ke ne ta ka ko a
 me to se ne ni wa ki i wa wi nwa na wa tti Ke tti
 Ma ne to wa ni. Ta na i tta i Ke tti Ma ne to wa ni
 ke tti ne ne ta ko si te ka o ni mi ska we si te
 ka ki ke wi me ko i di. Ke kye te na mi ge ni ma ni!

A mi i di te e ki Na i na i E si bwe ki

¹²Ki nwa wa te ba ne na ko we, ka ta ko gi
 mo ki ta gi ke ko ki nwa wa e si bwe ye ge wi sa ki
 i wa ba to kye ye ge i ni ki nwa wa te bwe ta me ge
 e ke kye te na mi ke ki. Ka ta i di te e ke ko
 e ma ya ki ke ki te di da wi ye ge, ki ya wa ki.

¹³Ka ta tta i ko gi mo ki ta gi ke ko a, me de we na
 ki mi da te ne mo bwa ki nwa wa e si bwe ye ge
 ka ta wi me ko e di si bwe te e Christ a. Ma ni tta i
 we tti a mi ta i i ni i da wi ye ge, ki nwa wa
 a wa si me i me ko ki mi da tti te e bwa na i na i na ka
 bya te ka o ni ni me to se ne ni wa ki i ka ski ne wa wa tti
 e bi tti ke tta wa i ni wi ni tti ka o ni mi ska we si ni tti.

¹⁴Wa ni mo tti me to se ne ni wa ki na na to gi e na ge
 ki nwa wa ma ni o tti ki nwa wa e na ka ne ge Christ a
 ki nwa wa ma ma ka tti ko tti mi da te ne mo ke ko sa.
 Na i na i i ni i di ke ke, ki nwa wa ki ke ke ne ta bwa
 i ni Ke tti Ma ne to wa Mi ska we si ni tti ni
 O no ke na wa ni e wi tti be ma te si me na ge ki nwa wa
 bi tta wa i ne ki ya wa ya ni. ¹⁵Wa ni mo tti ki nwa wa
 si bwe ye ge, ki si bwe bwa me de we na a gi ma a ni
 o tti ne se ge me to se ne ni wa i di ke i ke mo te we ge
 ke ko i i di ke i ko ta ki wa wa ne ska a wi ke ko sa,

a gi na ka tti ki wi ke bi a wi ke ko sa ko ta ka ki te di da wi wa tti.¹⁶ Me de we na wa ni mo tti ki nwa wa si bwe ye ge ma ni o tti, ki nwa wa e te bwe ta we ge Jesus Christ a, a wi ta ki nwa wa me ne di te e ke ko sa. A gi, ki nwa wa ma i a mi ta i a mi wa wi nwa ne ge Ke tti Ma ne to wa, ma ni o tti ki nwa wa ko tti ma ni e di te ka ne na ge te bwe ta wa tti ki Jesus Christ a ni.¹⁷ I ni tta i e bye tti sa ki i we bi Ke tti Ma ne to wa wa ba ta ma wa tti me to se ne ni wa i e di bye tti i da wi ni tti e ye i be ma te si ni tti ka o ni wi na i wa ba ta ma we wa te bwe ta ko tti i me ne ta mi. We bye wi te ko tti ki na na me ne ta mi wa ba me na ge, ma ma ka tti me ko a wa si me i i ne di wa na ba ta ni wi wi nwa wa ba wi te bwe ta ki ki me nwa tti mo ni e di yo we Ke tti Ma ne to wa ki di a tti mo e na ge ki na na.¹⁸ Ka o ni tta i e di ki de bye a te ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi na ni,

“Mo tti ma i me ko be di gi ta ne ko tti ki
me to se ne ni wa ki
ki di Ke tti Ma ne to wa ni na ko ne ko wa te e
ki ki ki ta ko ska mo ki se na ka te ni ki.
Ta ni tta i a wa si me i me ko i ni ki
ba wi wi ke ta wa tti ki Ke tti Ma ne to wa ni
ka o ni ne di wa na tti ta ne ko tti ki a wa si me i
ba wi na ko ne ko wa te Ke tti Ma ne to wa ni.”

¹⁹ I ni tta i, i ni ki wi nwa wa si bwe tti ki, ma ni o tti i ni ko tti e di a ka wa ne ko wa tti Ke tti Ma ne to wa ni i i da wi wa tti, ki ki ki me ko ke wa ki me nwi to ta wa wa sa ko ta ka i ka o ni be ki me ko a be ne mo ta wa wa te Ke tti Ma ne to wa ni ki di e ko wa tti ni. Wi na ko tti a be tti ki de wi wa tta ki e di ki do we tti i i da wi tti.

**Peter a Ke kye ki ma ge ni Ni ka ni te bi ti a ni
ka o ni E ski ki ni tti i Ne ni wa i**

5¹ Ni na e yi ki ne ni ka ni te bi ti ne ni wi ka o ni e wi tti ki ka no na ki ki nwa wa ke ni ka ni te bi ti e mwa wa ki. Ne ki di ne wa wa Christ a e di ke tti si bwe tti, na ka ni na e yi ki

ni ta ko tte ne ko bi na i na ka bya te
 ka o ni Ke tti Ma ne to wa wa ba to kye te
 Christ a ni e bi tti ke tta wa i ni wi ni tti ka o ni
 e bi tti mi ska we si ni tti.²Ki a ka wa ba ma bwa
 i ni ki te bwe ta wa tti ki Jesus a ni Ke tti
 Ma ne to wa mi ne na gi i i a ka wa ba me ge
 me to tti me ko ta ki ne ni wa ki e ka wa ba ma tti ki
 me me ta ne da i. Ki a ka wa ba ma bwa ki nwa wa
 e na ta wi a ka wa ba me ge o tti, a gi ke i
 de ski e a no ka na so we ge o tti. Ma ni ke i
 e di a ka wa ne na ge Ke tti Ma ne to wa i i da wi ye ge.
 Ki a ka wa ba ma bwa i ni ki ki nwa wa ta ki
 be ki me ko e na ta wi a se mi e ge, a gi de ski
 e na ta wi te ba a so we ge o tti.³Ka ta a sa mi
 ko tti na na i mi ye ke ko i ni ki Ke tti Ma ne to wa
 mi ne na gi i i a ka wa ba me ge me de we na
 ki be di ga wi bwa i ka ski ta ki na ta wi na ka ne na ge
 e di be mi be di ga ye ge.⁴I ni tta i na i na i
 Christ a, ma wa tti Ke tti E ka wa ba tti ka ta
 ko ta ka i tta i e ka wa ba tti ke a i, bya te na ka tti,
 wi na ki mi ne ko wa wa ke ko i, be ki me ko
 we we ne te ni ki ba wi ka ski bo ni a ni wa be ke te ki
 bo ni wa wa sa no te ki.

⁵Ki nwa wa a wa si a ski ki tti ki a mi ta i ni
 be se ta wi ye ke ko sa ke ke tti ki e mwa wa ki e ne na ge
 i i da wi ye ge. Ki nwa wa tta ki te bwe ta wa tti ki
 Jesus Christ a ni a mi ta i a se mi e ti ye ge
 ma ga tti me ko. Ma ni ke i ni o tti ye bi i ni e ne bye a
 te ni ki Ke tti Ma ne to wa o ka na wi ne ki,

“Ke tti Ma ne to wa a se ka we wa
 ke tti ne ne ti so ni tti i me to se ne ni wa i,
 me de we na me nwi to ta we wa ma ga tti
 be mi me to se ne ni wi ni tti i.”

⁶I ni tta i a mi be ki me ko ma ga tti
 be mi me to se ne ni wi ke ko sa.
 Ki ma ga tti me to se ne ni wi bwa, i ni o tti ni Ke tti
 Ma ne to wa, Mi ska we si ta, i a ka wa ba me na ge
 ki nwa wa. Na i na i tta i ba ka me ska ke na i na i
 ki de ne ta ke i a di to wa i ke tti ne ne ta ko si ye ge.
⁷Ke tti Ma ne to wa ki wi to ka wa bwa i de wa a ki

te do ta me ska gi ye ge ke ne na we ne me ko wa wa ko tti.

⁸Ki wi ke si bwa ki a ga me bwa ka o ni
ki na ta wa bi bwa ke wi tti skwe wa wa ko tti wi na
ma tti ma ne to wa ki wi na to ne we wa me to tti me ko
ta ki ke tti ka do e ki e di ki ta ne di we si ta a ga ta
ko wi ye a ni ki wi na ta wa ba ma ta i a mwa tti.

⁹Ki a ska we ska wa bwa ma tti ma ne to wa. Ka ta
te bwe ta wi ye ke ko Christ a a te na wi i di.
Ki me ge ne ta bwa me to se ne ni wa ki tta ki a ki ki
ki wi ta tti ki te bwe ta wa tti ki Jesus Christ a ni.
Wi nwa wa e yi ki si bwe wa ki ki nwa wa me ko
te di da wi ye ge.

¹⁰Me de we na Ke tti Ma ne to wa be ki me ko
ke te ba ne ko be na. Ke ta ta be ne ko bwa ki nwa wa
ka o ni e a di e na ge i ta ta gi ye ge ki nwa wa
ka o ni Christ a. Ma ni e da wi tti i ni ta ki
i ka ski ki nwa wa ta gi ye ge Christ a o ka ki ke wi
ke tta wa i ni we ni ka o ni o mi ska we si we ni.
Ki di ki nwa wa si bwe we ge, a gi ke i e yi ki ke nwe di,
Ke tti Ma ne to wa wi na me ko i ki de wi wa tta ki
ke ko i ki nwa wa ne ta we si ye ge i i di ke ki.
Ki mi ska we si e ko wa wa ka o ni i ni me ne na ge
i ba wi we ba ska we ge. Ke na to me ko bwa i ta gi ye ge
Ke tti Ma ne to na ke ka ki ke wi i di. ¹¹Ta na i Ke tti
Ma ne to wa na na e ne ta ke ka ki ke wi! Ta na i i ni
i di ke ke.

Peter a E ta gi se to te e Ma wa tti A ko wi O ka na wi na ni

¹²Ke ta ne bye i ko ne bwa ta ka wi, Silas a,
be ki me ko na ka na ta Jesus a ni, e a se mi i tti
e a ne bye i ke ya ni. Ma ni e ne ne ma ki
wi na, be ki me ko ke te na te bwe ta we wa
Jesus Christ a ni ka o ni ne ka ski a be ne mo ta wa wa.
Ke na ta wi wi tti ki me ne bwa ka o ni
wi tti ki a tti mo e na ko we ma ni
e di a ne bye i ko na ko we ki nwa wa
me tti ke ke ne ta te wi Ke tti Ma ne to wa
e te ba ne na ge. Ki nwa wa e di ki di i to ta mo na ge

wa ba to kye bi. Ka ta tta i ni na we si ke ko ki nwa wa e te bwe ta me ge i ni.

¹³I ni ki me to se ne ni wa ki te bwe ta wa tti ki Jesus Christ a ni bi tta wa i ne we wi ki tti ki o te we ne ki Babylon i e di te ka te ki, “O!” ke te ko bwa. Ki nwa wa ka o ni wi nwa wa ke tte tte wi na te si bwa, ma ne to ni e di a na we ti ye ge. Ke tti Ma ne to wa e yi ki i ni a ta be ne wa i o me to se ne ni wi mi tti. E yi ki o ski na we a e se mi i ta, Mark a e di so ta, ta gi, “O!” ke te ne ko wa wa. ¹⁴Ke te tte ne ti ke ko sa na ne ko ti i wa ba to ne ti ye ge ki nwa wa e te ba ne ti ye ge e da wi ye ge e te bwe ta we ge Christ a o tti.

Ta na i tta i Ke tti Ma ne to wa mi ne na ge me ga tti ke ni ki me to se ne ni we ni tta ki ki nwa wa ne na i ma tti i Christ a.

